

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК
ИЗГУБЉЕНЕ
ИЛУЗИЈЕ

Оноре де Балзак

Изгубљене илузије

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

БАЛЗАК И СТВАРНОСТ

ПРВИ ДЕО

1. ДВА ПЕСНИКА

ДРУГИ ДЕО

2. ВЕЛИКИ ЧОВЕК ИЗ ПРОВИНЦИЈЕ У ПАРИЗУ

ТРЕЋИ ДЕО

3. ПАТЊЕ ЈЕДНОГ ПРОНАЛАЗАЧА

ПРЕДГОВОР

БАЛЗАК И СТВАРНОСТ

I

Пријатно ми је да говорим о Балзаку управо зато што се његово име све чешће употребљава као баук, да би се онемогућио сваки покушај тражења новог и инвентивног у савременом роману. Једноставно се такозвани балзаковски роман супротставља модерном роману, што значи свим значајним делима XX века; међутим, може се као од шале показати да се савремени балзаковски роман инспирише најбезвреднијом страном Балзаковог дела и да су једини прави следбеници овог великана у последних педесет година Пруст, Фокнер и др. На жалост, критичари који размахују Балзаковим именом као каквим штитом, назадни романописци који полажу право да пишу балзаковски очигледно га познају само веома мало; прочитали су два-три безбројно понављана поглавља из Људске комедије, на пример из Ежени Гранде или Свештеника из Тура, и ту се заустављају; невоља је што понекад и неки прилично виспирени, прилично напредни духови допуштају да их застраши ова пропаганда па изјављују како би да збаце Балза-

кову тиранију, да стварају антибалзаковски, супротстављајући се једном смешно непотпуном појму о Балзаку. Нема сумње, реч је о тако великом делу да је изузетно тешко, како би се рекло, обухватити га у целини, те свако у њему бира оно мало што му одговара. Коначно, веома су ретки они који су читали целог Балзака, што је, међутим, неопходно за тачну оцелу. Срећом, све је мање таквих који полажу право да суде о Прустовом делу прочитавши две-три његове свеске, али ће све чешће и прилично образовани умови рећи: „Балзак, разуме се, нисам све читао. — Дабоме, нисте прочитали дела из младости којих се одрекао, вероватно нисте читали ни Голицаве приче нити његово позориште, али сте бар — пошто говорите о Балзаку или му се супротстављате — прочитали све делоове оног великог недовршеног романа који чине Људску комедију? — Прочитао сам у најмању руку пет-шест. — Како? А говорите о Балзаку, и имате сеоје теорије о њему! Неозбиљно је то; да ли бисте говорили о Бодлеру да сте прочитали само пет-шест песама за које чак и не знате јесу ли добро или лоше одабране? На жалост, то се догађа."

Због овога обично прибегавају изјави да је Балзак несумњиво веома велики писац, али и неуједначен; некако као кад би се рекло: Везлејска Мадлена је изванредан споменик, али није сваки камен уграђен у њу подједнако занимљив. Веома је мало читалаца, чак и данас, у стању да схвати целину и према томе оправданост оних делова који посматрани издвојено нису доиста ништа занимљивији од камена наслаганог у стубовима или зидовима Везлеја. Само такав избор, који из склопа Људске комедије издваја два-три елемента а остатак одбацује као естетички инфериоран, показао се током књижевне историје последњег века као сасвим могућан; линија која дели добро и лоше у Људској комедији није нипошто ишла истим правцем, рецимо, за Пола Буржеа, за Пруста и за Бодлера или Албера Бегена; крајње је, дакле, време да Балзаково дело престане да се посматра у делићима и да се сагледа у његовом целокупном захвату; што се тиче Балзаковог односа према најсмелијим облицима савременог романа, може се грубо предложити ова формулација: ако се, готово насумице, узме неки роман од

оних који сачињавају Комедију, прилично, је лако показати шта га ставља насупрот савременој литератури, шта је у њему застарело или превазиђено; али ако се узме дело у целини, открићемо да ни издалека до данас његово богатство и смелост нису оцењени према правој вредности, и да је, према томе, оно за нас невероватно богата ризница поука. Балзаково дело је неупоредиво револуционарније него што то изгледа при површом и фрагментарном читању; од новина које оно доноси неке су биле систематски коришћене током XIX века, друге су нашле одјека тек у најоригиналнијим делима XX века и ово богатство још ни издалека није исцрпено.

II

Да почнемо указујући на то у којој је мери Балзак намерно и систематски доносилац новина, колико је као романсијер свестан своје оригиналности, у којој мери сматра своју технику и техничку инвентивност широком и подесном за неочекиване обрте, имајући у виду да је он веома далеко од некаквог окамењеног академизма који му се приписује захваљујући потпуном неспоразуму, а у који тону његови тобожњи ученици;

Знамо да у Људској комедији постоји читава галерија генијалних људи: генијални сликари, генијални музичари, генијални криминалци; било би, по свој прилици, немогућно да се ту не задеси и неки генијални романописац. Његова је улога прилично неодређена у том недовршеном склону, али ће он ипак стићи да објави проглас у прилог „новом роману“. Име му је Дартес и у другом делу Изгубљених илузија, Један великан из провинције у Паризу, он среће младог Лисјена де Рибанпреа који стиже из Ангулема носећи под руком збирку сонета „Беле раде“ и рукопис историјског романа „Стрелац Шарла IX“. Дартес је у центру трупе младих генија, младих људи који су на правом путу а стоје насупрот блиставом свету штампе што ће мамити младог провинцијалца док га коначно не уништи. Лисјен даје свој роман на читање Дартесу, који ће му овако узвратити:

„На добром сте и ваљаном путу, али ваше дело изискује

пераду. Нећете ли да будете подражавалац Валтера Скота, треба да изградите другачији поступак; међутим, ви сте подражавали Скота. Да бисте поставили своје личности почињете, као и он, дугим разговорима; пошто су се изразговарале, уводите опис у радњу. Сукоб, који је неопходан у сваком драматичном делу, долази на крају. Измените начин постављања проблема. Замените те развучене разговоре, код Скота иначе изванредне, описима који тако леже нашем језику. Нека ваш дијалог буде очекивана поента којом ће се крунисати припреме. Ступите најпре у акцију. Дохватите своју тему час искоса, час са краја; најзад, унесите промене у своје планове да не бисте били једнолични... За сваку аутентичну владавину, почев од Карла Великог, биће потребно бар једно дело, а понекад четири или пет, као за Луја XIV, Анрија IV, Франсоа I. Тако ћете саставити живописну историју Француске, у којој бисте дали слику костима, покућства, зграда, ентеријера, приватног живота, дочаравајући дух времена уместо да заморно причате о познатим стварима. Имате могућности да будете оригинални отклањајући заблуде због којих је већина наших краљева приказана у ружном светлу. Одважите се да у свом првом делу поново изградите велики и величанствени лик Катарине, коју сте жртвовали предрасудама што још лебде над њом..."

У једном изврсном тексту, који неизоставно треба да прочита свако ко жели да превазиђе одвише честе школске концепције о Балзаку, у предговору из 1842, он прихвата идеје које је приписао Дартесу, развијајући их даље:

„Валтер Скот је сматрао да роман има исту филозофску вредност као и историја... Али како је мање смишљао систем а више у жару посла или самом логиком тога посла проналазио свој поступак, он није помишљао да повеже ове радове како би реконструисао целу историју, чије би свако поглавље било један роман, а сваки роман једна епоха. Уочивши да код њега нема повезаности, због чега, уосталом, Шкотланђанин није ништа мање велик, сагледао сам у исти мах систем повољан за остварење свога дела и могућност да га остварим."

III

На Валтеру Скоту и осталим за њега класичним романописцима он открива могућност да кроз једну личност из романа, прикаже историјску епоху, наиме да смењивање историјских епоха прикаже смењивањем личности везаних доживљајима; са сукцесивног приказивања прећи ће на симултано, откривајући да личности не представљају само епохе већ и различите врете. Дакле, одричући се постепено замисли о општој историји човечанства, усредсредиће се на описивање савременог друштва. То је свет чије богатство пред његовим очима непрестано расте, а који ће моћи да се наслика применом поновног појављивања личности, применом једне технике чије је главно преимућство у томе што у неку руку изражава романескну елиптичност, средство да се знатно скрати причање које би у противном било преко мере дуго. Он овако поставља проблем: „Како учинити занимљивом драму са три или четири хиљаде лица која представљају једно друштво?" Очигледно је, пре свега, да ово друштво броји више од три или четири хиљаде личности, а затим да би било немогућно проучити у појединостима три-четири хиљаде лица; треба, дакле, као у класичним романима, да једна личност репрезентује целу једну класу, и дата у једним околностима, да може да се пренесе и у друге. Ако је потребно приказати драму каквог бележника, на пример, излишно је поновно описивати средину у којој живи и његов брачни живот, биће довољно обратити се неком другом делу у коме се он већ појављује. Принцип поновног појављивања личности је, наиме, у првом реду принцип економисања, али његове последице ће из основа преобрази и саму природу рада на роману. У ствари, свако поједино дело биће у вези с осталим делима, личности које ће се појавити у овом или оном роману неће бити затворене у њему, оне ће упућивати на друге романи у којима ћемо наћи допуне о тим истим личностима. Сваки део ове целине садржаће само оно што је неопходно да се зна за површно разумевање збивања о коме се говори; и биће нам могућно да идемо даље благодарећи познавању осталих књига у којима се те исте личности појављују, тако да се структура и значај овог или оног појединачно узетог романа преображавају према броју осталих

романа које смо читали; једна историја, која нам се учинила штуром и помало наивном при нашем првом читању, откриће се касније као тачка у којој се стиче цео скуп тема већ обрађених у другим делима. Налазимо се, према томе, пред равним, међусобно повезаним пољима кроз која можемо да шетамо. У питању је нешто што можемо назвати романескним мобилом, целина сачињена од извесног броја делова којима готово можемо приступити којим хоћемо редом, тако да ће сваки читалац прокрчити у свету Људске комедије другачију стазу; нешто попут лопте или утврђења са бројним улазима.

Видимо да је поновно појављивање личности или њихово стално присуство у сваком следећем Балзаковом роману далеко значајније неголи у оном типу романа званом роман-река, рецимо у Трагању за изгубљеним временам, где се различите споредне целине, различити томови смењују календарским редом, где се у следећој свесци личности преузимају на оном месту и у оном тренутку њиховог живота где смо их оставили у претходној свесци. Ово хронолошко смењивање доживљаја, смењивање романескних целина за Балзак је само један случај њиховог комбиновања, случај нарочито лепо илустрован оном осовином Људске комедије коју представљају: Изгубљене илузије, Сјај и беда куртизана, Последња Вотренова инкарнација. Али да бисмо проценили праве вредности Сјаја и беде, знамо да је у ствари неопходно имати косо осветљење Чича Гориоа и бочно Куће Нисенжен. У састављању Људске комедије Балзак уопште не иде хронолошким редом; он постепено истражује видове једне стварности која еволуира пред његовим очима, а да би то постигао стално се служи враћањем уназад. Што се тиче читаоца њему је немогућно да пронађе начин за читање Људске комедије који би се поклапао са обичном хронологијом; знамо, уосталом, да је и у појединачно узетим романима временско смењивање увек сложено. Ако узмемо главне личности балзаковског света, видећемо да ће — ма који ред читања био усвојен — њихови доживљаји ићи различитим редоследом, као што је говорио Дартесу: час са стране, час одостраг. Балзак је већ дао у области романа „књигу" о којој је Маларме сањао и коју није могао

да оствари у области лирске поезије.

IV

Али принцип поновног појављивања личности нема само то преимућство да изазива готово аутомат-око умножавање и проналажење структуре романа, он доноси и значајно решење проблема односа између романа и стварности, савршено правдајући увођење стварних личности у оквиру романеског света. Треба видети како се балзаковске личности поступно одвајају од реалних, како се методично ствара измишљени свет у оквиру студије стварности. Будући да је код њега у питању давање историјски одређеног описа, неопходно му је да с времена на време умеша личности чија је индивидуалност тесно везана за ову или ону нацију, овај или онај период. Ако жели да унесе какву епизоду, потребно му је да проговори, рецимо, о Наполеону или Лују XVIII, а то су појмови тако општи и тако познати да не долази у обзир да буду замењени. То су историјске личности и њихова историчност се изражава чињеницом да је не само могућно већ и неизбежно наћи обавештења о њима ван дотичног романа или романеског света Људске комедије. Ова чињеница је за романописца веома незгодна: он није Слободан у односу на такве личности, не може да им припише, да измисли другачије доживљаје сем оних за које стварно зна, ако неће да дозволи да га оспори овај или онај документ, неће ли да се нађе, у оним најозбиљнијим случајевима, оптужен за обману или клевету; како су те личности јединствене, не може их назвати другим именем без излагања опасности да измени ситуацију коју оне управо треба да дочарају. С друге стране друштвене лествице налазимо типове појединаца који се могу међусобно заменити: настојници, на пример, или бележници. У том случају романописцу је необично лако да створи бележника који не постоји у грађанским списковима, а који је, међутим, сасвим веродостојан и на коме, значи, романескна имагинација може да се развије у пуној слободи и у свој својој моћи. Имамо, дакле, две крајности: с једне стране личности као што су краљеви и цареви, личности незаменљиве зато што су самом својом природом предодре-

ђене да појединачно буду познате као такве, али о којима управо због тога романописац не може ништа рећи; с друге стране непознате личности о којима може да каже све што хоће зато што самом својом природом моту бити замењене, што их је увек читаво мноштво и јер је савршено нормално да нам име овог или оног не буде познато. Између ове две крајности налази се посебно занимљива област, област славних људи, мислим на личности чија ће слава играти неку улогу у приповестима, рецимо песници или сликари; због своје славе они су скоро неизбежно елементи за поређење, њихово име допушта да им се прикључи какав измишљени друг који ће моћи да буде двојник неког од њих, -нека личност-кључ. Према томе, када Балзак говори о књижевном свету чији је био савременик принуђен је да помене Ламартина, Виктора Игоа итд., иначе читалац неће препознати тај свет. Али ако хоће да говори о неком песнику појединцу, не може узети непосредно као узор Ламартина, или Жорж Сандову ако би да говори о некој књижевници; био би у опасности, приписујући им понеки доживљај, да га оптуже због обмане: он им, дакле, налажи заменике: Каналиса или Камија Мопена. Међутим, ове копије, ови двојници, неизбежно ће се одвојити од својих стварних узора, будући да ће ови постати још славнији, њихови доживљаји познатији публици и све очигледније одељени од оних који им се приписују у Људској комедији. Могу се, дакле, одредити три етапе у стварању таквих личности: оне су најпре узете као пример, као што је то случај и са осталима, представљајући песника какви су и остали, обичног песника као што имамо и обичног бележника; али како песник у ствари поседује једну признату индивидуалност, иако би обичан песник у ствари био слаб песник, неопходно је приписати му оригиналност која се у првом реду гради на оној што већ постоји: Каналис — Ламартин, а како ће се ускоро оригиналност личности-кључа одвојити од реалне оригиналности, како ће се Каналис одвојити од Ламартина у тој мери да могу стајати један уз другог при сваком набрајању, он ће почети да представља не више овог или оног постојећег песника, већ управо једну могућност песника који не постоји у стварности, а који би треба-

ло да постоји; он попуњава једну празнину стварности а одлика му је да је јаснији од својих постојећих другова, што много више открива. Тако ће на многим местима Људске комедије Балзак у новим издањима заменити Ламартина Каналисом, личношћу која је готово постала познатија, речју чије је значење изразитије.

Балзак пише: „Видевши да се у Чича Гориоу поново појављују неке раније створене личности, публика је схватила једну од најсмелијих пишевих намера, намеру да оживи и покрене читав један замишљени свет, чије ће личности трајати можда и када највећи део узора буде мртав и заборављен.”

Како нас у једном посебно узетом роману стварне личности подсећају на читаву једну књижевност, на новине или какав разговор, а значајне и измишљене личности на остале романе, на једну много "ближу књижевност, ове две категорије личности образују нешто налик на две комцентричне сфере: сферу реалног, која је много шира, где тих личности има веома много и где препознајемо Наполеона, Луја XVIII, Ламартина и Виктора Игоа, и сферу Људске комедије, у којој су сви односи на неки начин сажети, где препознајемо Ветрена, Растињака, Каналиса итд. У односу на сваки вид друштвеног проучавања, целина, значи, пружа као неку ближу реалност — будући да је однос између онога што се о једној измишљеној личности каже у роману и онога што се о њој казало у осталим исти као и однос који се успоставља између оног што је речено о једној реалној личности у Људској комедији и онога што се о њој рекло вам ће.

V

Ти односи међу романима имају веома разрађену структуру. Јунаци могу заступати групе стварних личности једино зато што се у стварности између појединаца и предмета успостављају односи који их одређују. Имагинарни Балзакови песници се могу родити само зато што и у самој реалности песници по слави наличе једни на друге; Каналис може представљати и заменити Ламартина само зато што Ламартин већ представља и замењује целу једну категорију песника, не

спомињући чињеницу да он представља и мноштво других људи, да им у извесном смислу даје своје име. Постоји, дакле, читава једна организација стварности с обзиром на њено приказивање, организација коју романописац само даље развија: поделе које је Балзак увео у оквиру друштвених студија су одраз или транспоновање тога. Бићемо несумњиво изненађени произвољним спољним изгледом ове поделе: Сцене из приватног живота, Сцене из провинцијског живота, Сцене из париског живота, Сцене из политичког живота, Сцене из војничког живота. Сцене из сеоског живота. Како у Сценама из приватног живота налазимо одломке чија се радња одвија у Паризу или провинцији, затим војничке или политичке епизоде итд., то значи да је свако место радње очигледно у вези са свима осталима и да употребљени изрази пре свега наглашавају изванредан тип односа који се најбоље илуструју у средштама као што су провинција, Париз или војска; онда је лако уочити да се Сцене из приватног живота обрађају читаоцу на најједноставнији начин и да их је зато Балзак ставио на почетак свога дела: јер се оне окрећу око теме брака, имају сасвим једноставно морално значење, теже да просвете омладину и да је поштеде кобних грешака. Сцене из приватног живота представљају оно што се из целокупног дела највише приближава свакодневном животу просечног младог читаоца.

Декор је Париз или провинција, према томе шта најбоље одговара историји која се прича; Балзак ће ово усклађивање декора и географије подвући у Сценама из провинцијског живота, чија је основна сврха да париског читаоца упуте у једну стварност коју овај слабо познаје. Само, документарно је ту привидно, оно скрива много дубљу студију, јер је сваки посматрани провинцијски град на неки начин посебно карактеристичан у односу на остале градове, истовремено узет и као обичан град и као град који је одговарао испричаној историји, град у коме је та историја могла или у коме би она могла да добије свој најизразитији облик.

Ако су провинцијски градови у неку руку на равној нози и ако могу да заступају једни друге, уз јасно истицање једног вида свога живљења, Париз се, међутим, у односу на све њих

налази у изузетно повољном положају: он није град као што су остали, нема према осталима овај узајамно одређујући однос, он у неку руку представља њихово мноштво, сажета је слика скупа њихових односа; град Париз је у односу на осталу Француску оно што су Друштвене студије у односу на реалност, он је сан или роман Француске, у својим скривеним кутовима представља роман самога себе, он је романескна реалност; у њему ће, дакле, моћи да се одиграју догађаји невероватни и необични, не само за странце већ и за саме Парижане, као што су и Сцене из провинцијског живота необичне за необавештеног Парижанина; пошто су себе препознали у Сценами из приватног живота, било им је потребно да се осете отуђенима кроз Сцене из провинцијског живота да би могли да се суоче са још много дубљим отуђењем које их чека у њиховом сопственом граду.

Као што град Париз одражава све провинцијске градове, а јединствен је међу њима, тако и једна истакнута личност представља остале људе, а једина је међу њима, Сцене из политичког живота су, дакле, нужна допуна Сцена из париског живота; већ смо видели на које начелне тешкоће наилази овај део дела, и као год што је град Париз «е само слика већ и сан осталих градова, тако постоје и животи који су сан осталих, који представљају кидање стега у свему ономе што остали једино могу да обуздавају. Балзак изјављује: „Пошто сам насликао у овим трима књигама друштвени живот, остало је да покажем изузетне животе који у себи оваплоћују интересе већине или свих и који су унеколико ван општег закона: отуда Сцене из политичког живота. И зар ову широку слику употпуњеног и довршеног друштва није требало показати у његовом најснажнијем виду; када оно изађе из својих оквира било због одбране било због освајања? Отуда Сцене из војничког живота.” Пратили смо доступно отуђење од Сцена из приватног живота до Сцена из живота париског, политичког, војничког, од свакодневних животних историја до све изузетнијих, подразумевајући све већу друштвену сложеност, али у Сценами из војничког живота, нарочито, наићи ћемо на догађаје који ће са појединца смаћи друштвену комплексност

и збацити га на голу земљу; ту може настати, ако се пође од обичне читаочево егзистенције, једно друго отуђење које ће га утопити у још много веће мноштво; пут који пролази кроз Сцене из провинцијског живота, уместо да се врати у Париз, може још више да се даљи од њега и да нас одведе у једну област према којој је она у којој читалац живи — роман и сан, област чија је битна карактеристика да се у њој уопште не чита, значи где роман не би уопште могао да се непосредно обрати и која, значи, за њега представља неку врсту „другог“ апсолута, зида о који он удара и који је самим тим непоколебива основа свих судова, крајње одредиште, стварност у оној крајности што се не може речима изразити, оно што је близу нас географски а најдаље духовно, онај туђин кога не срећемо на градској улици већ на путу између два града: то су Сцене из сеоског живота.

VI

Да би нас упознао са стварношћу, Балзак прича историје које се нису догодиле; да бисмо схватили реалне личности, он измишља друге које су им налик, које представљају образац у својој врсти; овај пак може постати тако изразит да убрзо ствара нову врсту помоћу које ћемо много боље схватити деловање групе и снага; међутим, проблем појединаца среће се поново на нивоу тупа и Балзак ће, дакле, бити принуђен да ствара измишљене групе, а да би их учинио веродостојним, мораће да образлаже због чега нису познате. Стога ће у Сценама из париског живота и Сценама из политичког живота једна од Основних тема или ако хоћете једно од основних средстава бити скривено друштво. Види се, наиме, како се свет из друштвених студија поступно одваја од реалног да би створио један фантастични свет што га допуњује и расветљава.

У свим романима на које смо се позивали до сада, одвајање од стварног остаје у извесним границама. Ма како биле чудне, ма како нам биле туђе ове историје, оне остају веродостојне, бар за Балзака, и то не само у смислу потчињавања закону природе уопште, већ стога што се сведе на оно што се

може испричати у неком париском салону; сви ти догађаји не излазе из оквира конверзације или новинарства и текућих вести. Могли смо да сазнамо ту историју од ма ког нашег пријатеља. Она је дакле не само могућна већ и остварива искључиво у оквиру географски уских граница и историјски (у главним цртама почев од револуције). Али као што је боље употребити фиктивне личности да би се говорило о реалном, исто је тако упутно уплести некадање догађаје да би се говорило о скорашњим; да би се обухватили извесни делови данашњице, често је боље одредити се за потпуно измишљену средину. Извесне везе, чије би подробно приказивање било веома тешко и дуго, могу се изразити у упечатљиво сажетом облику. Као што једна измишљена личност може да оваплоћује велики број реалних личности, тако и један очигледно измишљен догађај може да сажме читаву једну студију. Ово сажимање стварности које се остварује у првом делу Људске комедије наставиће се и у другом, у Филозофским студијама, чија је заједничка црта — све веће удаљавање и одвајање од свакидашњице. Узели смо слику двеју концентричних сфера да бисмо изразили односе света Људске комедије и стварности. Филозофске студије су нека врста треће сфере у оквиру Друштвених студија; у односу на ову последњу она малочас поменута игра исту улогу коју и Друштвене студије у односу на стварност: улогу расветљавања и сажимања. Видели смо да имагинарне личности из Друштвених студија представљају упечатљив облик елиптичног изражавања; измишљени или давни догађаји које налазимо у Филозофским студијама су и сами још снажније елипсе. Однос између два плана дела је изванредно јасан, лако га схватамо ако посматрамо личности уметника; видимо сасвим добро како Френхофер или Гамбара, нестварни сликар и музичар, сажето отеловљују, расветљавају и унеколико уздижу сликаре и музичаре који се појављују у првом делу.

Пошто Филозофске студије имају у средишту Људске комедије улогу жиге која рефлектује светлост, оне разјашњавају неке најнеобичније и до данас најслабије схваћене видове овога дела — мислим на значај који Балзак придаје неким наукама које се данас сматрају псеудонаукама:

Лаватаревој физиогномији и Галовој френологији. Балзаковске елипсе, — чињеница да је цела једна категорија личности представљена једном једином, значи једним јединим ликом, — чине тешњом везу између спољних привида и функције, темперамента итд. У Људској комедији ове се везе покоравају законима једноставнијим неголи у природи; Галосва и Лаватерова уопштавања, која нам данас изгледају просто детињаста или нестварна, стичу управо сву своју вредност у Балзаковом делу у својству једне измишљене науке која устројава унутарње везе у роману а чија примена на стварност може сасвим лако имати искључиво фигуративну вредност. Исто је са теоријом о анималном магнетизму, електрицитету, материјалној снази мишљења. Све ово има различит степен примене — према томе у којој се области Људске комедије налазимо. Лако је уочити како ове имагинарне науке и Сведенборгова имагинативна филозофија којом се завршавају Филозофске студије у Серафити одражавају изузетност балзаковског света и пружају провизорно разјашњење односа тог света према стварности.

За оваког ко се интересује за теорију романа, све ово представља огромну и готово неискоришћену ризницу примера и проблема.

VII

Али, кретање балзаковске мисли не завршава се овим рефлектовањем: после Филозофских студија долазе Аналитичке студије. То је свакако најзанемаренија страна дела, и то из сасвим простог разлога: оне постоје само у ембрионалном стању, али је неопходно укључити их у разматрање ако желимо да проценимо у пуном обиму балзаковску намеру.

У предговору из 1842. Балзак изјављује: „Најзад, пошто сам трагао за снагом која покреће друштво — нећу рећи да сам је и открио — није ли требало размислити о природним принципима и видети у чему се друштва удаљују или приближују вечном закону, истини и лепоти?" — И даље, пошто је поново образложио Филозофске студије: „Изнад њих наћи ће се Аналитичке студије, о којима нећу рећи ништа јер је објављена само једна једина, Физиологија брака. Кроз извесно

време треба да дам још два друга дела исте врете. Најпре Патологију друштвеног живота, затим Анатомију просветних уставних и Монографију о врлини." У проспекту из 1845. он додаје Филозофски и политички дијалог о својствима XIX века. Неће објавити ништа од тога, те имамо само још једну Аналитичку студију: Ситне незгоде брачног живота. Наслови нам показују да је реч о делима сасвим другачијим од оних што се зову романи. То су шаљиви приручници са теоремама и аксиомама илустрованим малим сценама. Памфлети против савремених обичаја којима се завршава анкета о друштву, настојање да се оно преобрази. Кретање које је довело до Филозофских студија мења смер и поново се враћа свакодневици, са полемичком намером. Две књиге које нам је оставио су Сцене из приватног живота, али дате у сасвим другом тону.

Да би се објаснило присуство Аналитичких студија, неопходно је напустити слику сфера, која се сада показује недовољном, јер се целокупно дело ставља у покрет, будући да се Аналитичке студије ослањају на Сцене из сеоског живота, као што се Филозофске студије ослањају на Сцене из париског живота. Требало је да оне буду практичан закључак дела и да представљају непосредно деловање на откривене неуралгичне тачке, усредсређено стремљење, и сасвим је разумљиво што је овај део остао у ембрионалном стању с обзиром на еволуцију у оквиру балзаковске мисли, док се писац трудно да оствари свој план у коме је стално ваљало додавати нове делове. Зна се да је у почетку Балзакова политична мисао реакционарна колико се само може замислити; циљ му је бир, како сам каже, „враћање принципима који постоје у прошлости самим тим што су вечити", недвосмислено изјављујући шта су по њему ти принципи: „Ја пишем при светлости двеју вечитих истина, религије и монархије, двеју нужности које савремени догађаји потврђују и којима сваки писац здрава разума мора покушати да врати нашу земљу". Али се исто тако зна да је Балзаково хришћанство, обојено Сведенборгом, имало све мање додира са званичном црквом, док му се монархија, онаква каква је била, све више чинила недовољном. Резултат његовог гигантског рада на роману биће све дубље довођење у питање оних

принципа којима је изражавао своју приврженост, а за које је увидео да се све више удаљују од оне истине за којом је трагао. Огроман размах дела условљава некакву дубинску промену, револуционисање слике стварности, што га политички одвлачи далеко преко циља постављеног у почетку.

Балзаково дело носи собом потпуни преокрет, и можемо рећи да је увукло у овој вртлот целокупни каснији роман, да ми остајемо у матици коју је оно оставило за собом. То је поуздана одскочница, можемо се ослонити на њу; мало је савремених открића која у њему не налазе свој наговештај и оправдање. Можемо закључити да је мало лектире која би данас више богатила једног романописца, која би читаоца боље упућивала у проблеме савременог романа; прецизан сам: мислим на Балзака.

Мишел БИТОР

ИЗГУБЉЕНЕ ИЛУЗИЈЕ

Господину Виктору Иго

Ви, који сте по праву свакога Рафаела и свакога пита већ били велики песник у добу кад су људи још тако мали, ви сте се, као Шатобријан, као сви инстински таленти, борили против завидљиваца који хватају бусију иза стубаца у новинама или се крију у новинском подземљу. И зато желим да ваше победоносно име допринесе победи овога дела које вам посвећујем, и које би, према мишљењу извесних личности, било чин смелости исто толико колико и приповетка пуна истине. Зар не би и новинари, као маркизи, финансијери, лекари и државни тужиоци, припадали и Молијеру и његовом позоришту? Зашто би онда ЉУДСКА КОМЕДИЈА, која цастигат ридендо морес (кроза смех поправља људске нарави), обишла једну силу, кад париска штампа не обилази ниједну од њих?

Срећан сам, господине, што могу да се назовем

Ваш искрени поштовалац и пријатељ, де Балзак

О Балзаку

Све његове књиге чине само једну књигу, књигу живу, сјајну, дубоку, где видимо како се креће и комеша узнемирена, уплахирана, онаква какао, јесте, цела наша савремена цивилизација; књига чудесна, којој је песник дао назив комедије, а коју је могао назвати и историјом, која обухвата све облике и све стилове...; књига која је посматрање и која је маштање; из које се прелива истинитост, присност, обазривост, ситничарство, оно што је материјално, а која допушта да се кроза све нагло и широко поцепане стварности угледа најмрачнији и најтрагичнији идеал... Она се хвата у коштац са модерним друштвом. Свакоме отима понешто, једнима илузију, другима наду, овима узвик бола, онима маску. Она претреса живот, рашчлањава страст; она рије и испитује душу, срце, утробу, мозак, бездан који свако има у себи... Такво је дело које нам је он оставио, дело узвишено и снажно, чврсто гранитно постоље, монумент! дело са чије висине блиста његово име.

(Виктор Иго: Из говора над Балзаковим гробом)

ПРВИ ДЕО: ДВА ПЕСНИКА

У доба окард почиње ова приповетка, Стенхопова преса и ваљци за превлачење штампарском бојом још се нису употребљавали у малим провинциским штампаријама. И поред пословних веза које одржава са париским типографијом, Ангулем се још служио дрвеним пресама којима језик дугује за израз „да преса зашкрипи“, који више не може да се употреби. Тамошње заостало штампарство још је употребљавало кожане ваљке натопљене штампарском бојом, којима је један од радиика на преси премазивао слова. Покретна плоча на коју се полаже оквир испуњен словима, и поврх кога се ставља лист хартије, била је још од камена и с правом је носила име мермера. Несите машинске пресе данас су сасвим потиснуле тај механизам којем, и поред његове несавршености, дугујемо за лепе књиге једног Елзевира, једног Плантаена, једног Алда и

једног Дидоа, те је потребно поменути те старинске справе према којима је Жером-Никола Сешар гајио неку сујеверну љубав, пошто оне имају своју улогу у овој дугачкој обичној причи.

Тај Сешар био је некада радник на преси, које словослагачи, на својем штампарском језику, називају медведима. Тај надимак су добили зацело зато што се стално крећу тамо амо, од суда са бојом до пресе, и од пресе до суда са бојом, а то прилично потсећа на кретање медведа у кавезу. Да им не остану дужни, медведи су слагаче прозвали мајмунима, зато што та господа непрестано скакућу вадећи слова из њихове сто педесет и две мале преграде.

У страшно доба 1793, Сешар, коме је тада било отприлике педесет година, био је ожењен. Његове године и брачно стање избавише га од оног великог купљења војника које је готово све раднике одвело у војску. Стари радник на преси остао је сам у штампарији, чији је сопственик, иначе звани добричина, мало пре тога умро оставивши за собом удовицу без деце. Чинило се да предузећу прети непосредна опасност: медвед сам није био у стању да се претвори у мајмуна; јер, као радник на преси, никад није знао ни читати ни писати. Не обзирући се на његову неспособност, један народни претставник, у журби да растури лепе одлуке Конвента, произвео је радника на преси за штампара, а његову типографију узео за државу. Пошто је примио ту опасну диплому, грађанин Сешар обештетио је удовицу свога газде тим што јој је предао уштећевину своје жене, којом је откупио штампарију за половину њене вредности. То није било све. Требало је без погрешака и без одлагања штампати републиканске декрете. У тој незгоди, Жером-Никола Сешар имао је срећу да наиђе на једног марсејског племића који није хтео ни да бежи у иностранство, да не би изгубио имање, ни да се показује жив, да не би изгубио главу, а који је могао да дође до хлеба само тако ако се прихвати неког посла. Г. гроф де Мокомб кавуне дакле скромну блузу провинцијског фактора: сам је слагао, читао и исправљао одлуке којима се осуђују на смрт грађани који скривају племиће; медвед, који је постао добричина,

умножавао је те одлуке, и лепио их; и они обојица остадоше живи и здрави.

Године 1795, пошто је вихор Терора прошао, Никола Сешар морао је да тражи другог помагача који би могао да буде и слатач и коректор и фактор. Један опат, доцније владика под Рестаурацијом, а који је тада одбио да положи заклетву, заменио је грофа де Мокомб све до дана кад је први консул поново успоставио католичку вероисповест. Гроф и владика нашли су се доцније на истој клупи у Горњем дому. Ако године 1802 Жером-Нијола Сешар није знао ни читати ни писати боље него 1793, он се био толико заимао да је могао плаћати фактора. Штампарски радник, који се тако мало бринуо о својој будућности, постао је страшило за своје мајмуне и за своје медведе. Тврдичење наста је тамо где сиромаштво престаје. Онога дана кад се штампару указала могућност да се обогати, интерес је развита у њему материјално схватање његовог положаја, али схватање грамзиво, неповерљиво и проницаво. Његова пракса ругала се теорији. Он се извештио да једним потледом одмери цену једне стране или једнога листа према свакој врсти слова. Својим неуким муштеријама доказивао је да је рад са крупним словима скупљи него са малима зато што су она тежа; ако су била у питању мала слова, говорио је да се са њима ради теже. Пошто је слагање било онај део штампарског посла у којем се он није нимало разумевао, толико се бојао да се не превари, да је увек закључивао погодбе са лавовском добити. Ако су му слагачи радили на сат, он их није пуштао из очију. Ако је сазнао да се неки произвођач налази у новчаној неприлици, куповао је његову хартију у бесцење и слагао је на гомилу. И тако је већ у то доба, био сопственик куће у којој се штампарија налазила одвајкада. Имао је срећу у свему: остао је удовац и имао само једног сина; њега је дао у школу у месту, не толико да га, образује колико да спреми себи заменика; поступао је с њим строго, да би продужио трајање своје очинске власти; и, о распусту, давао му је да распоређује слова у преграде, говорећи му нека научи да зарађује, како би једнога дана могао да се одужи своме јадном оцу који се сатире да би њега подигао.

Кад је опат отишао, Сешар изабра за фактора онога од своје четворице слагача кога му је будући владика означио као човека исто толико поштеног колико и окретног. Радећи тако добричина је био у стању да сачека час кад ће његов син моћи да управља предузећем које ће се тада проширити у младим вештим рукама.

Давид Сешар се одлично учио у лицеју у Ангулему. Ма да је медвед, који је успео без знања и без васпитања, прилично презирао науку, Сешар отац послао је сина у Париз да се тамо усаврши у штампарској вештини; али, рекавши му да не рачуна на очинску кесу, ватрено му је препоручивао да згрне што више новца у граду који је он називао рајем за раднике, јер је у томе боравку у граду мудрости зацело видео средство да постигне оно што сам жели. И учећи занат, Давид је довршио своје образовање у Паризу. Фактор код браће Дидо постао је учен човек. Крајем 1819 године, Давид Сешар је напустио Париз где није потрошио ни једну једину пару свог оца који га је позивао да се врати, да би њему предао вођење послова. Штампарија Николе Сешара била је тада власник јединога листа који је излазио у округу, и у којем су објављивани судски огласи и расписи управне и црквене власти. Та три извора прихода требало је да обезбеде велико богатство једноме младом и предузимљивом човеку.

Управо у то доба, браћа Коанте, произвођачи хартије, купили су другу штампарију која је постојала у Ангулему, и којој је дотле стари Сешар умео да онемогући свако пословање, захваљујући ратним приликама које су, за време Царства, угушиле сваки индустријски полет; из тога разлога, он није ни хтео да је купује, и његово тврдичење било је узрок пропасти за стару штампарију. Чувши за ту вест, стари Сешар је радосно помислио да ће борбу која ће настати између његовог предузећа и браће Коанте водити његов син, а не он.

— Ја бих у њој подлегао, рекао је у себи; али ће се из ње извући младић који је изучио занат код г. г. Дидо.

Седамдесетогодишњак је чезнуо за тренутком кад ће моћи да живи по својој вољи. Ако се мало разумевао у штампарској вештини, он је зато важио као изванредно спосо-

бан у уметности коју су радници навивали „чутурографија“, у уметности коју је јако ценио божанствени писац Пантагруела, али која се из дана у дан све више занемарује зато што је прогоне тако звана друштва трезвености. Жером-Никола Сешар, веран судбини коју му је наменило његово име[§], био је обдарен неурољивом жеђи. Његова жена је дуго задржавала у пристojним границама ту страст према муљаном грожђу, склоност тако природну код медведа, да ју је г. де Шатабријан приметно и код правих медведа у Америци; али су филозофи запазили да се навике из младости враћају појачане у човековој старости. Сешар је потврђивао тај морални закон: што је бивао старији, то је све више волео да пије. Његова страст оставила је на његовом медвећем лицу трагове који су га чинили оригиналним: нос му је добио размере и облик великог А најкрупнијега типа, а његова два образа, прошарана жилицама, личила су на лишће винове лозе, пуно љубичастих, пурпурних и често шарених испупчења; рекли бисте да је то лице огромна гомаљика обавијена јесењим виновим лишћем. Заклоњене двема дебелим обрвама налик на два жбуна покривена снегом, његове мале сиве очи, у којима је светлuczало лукавство тврдичлука који је у њему убијао све, чак и очинско осећање, задржавале су своју бистрину и у пијанству. Његово теме, ћелаво и глатко, али окружено проседом косом која се још коврчила, потсећало је машту на фрањевца из Лафонтенових прича. Био је омален и трбушат, као многи од оних старинских жижака који троше више уља него стењка, јер претеривање у чем било води тело путем који му је својствен. Од пића, као и од науке, дебео човек се још више гоји, а мршав постаје још мршавији. Жером-Никола Сешар носио је већ тридесет година познати тророги шешир општинских часника, који се у неким крајевима још виђа на глави општинског добошара. Прсник и чакшире били су му од зеленкастог баршуна. Носио је још један стари мрк дугачак капут, шарене памучне чарапе и ципеле са сребрним копчама. То одело, по којем се још познавао радник у грађанину, толико је одговарало његовим пороцима и

[§] Sèchard — на француском, онај који суши, Сушић

његовим навикама, толико је изражавало његов живот, да се чинило као да се добричина и родио у њему: не бисте га могли замислити без тих хаљина као ни лук без његове љуске.

Да стари штампар није већ одавно показао сву своју безочну грамзивост, његово повлачење од послсва било би довољно да претстави његов карактер. Ма колико знање да је његов син морао донети из велике школе код Дидоа, он је био наумио да с њим сврши један добар посао који је одавно смишљао. Ако је за оца био добар, за сина је морао бити рђав. Али, за добричину, у пословима није постојао ни отац ни син. Ако је у почетку гледао у Давиду своје једино дете, доцније је видео у њему само природног заменика чији су интереси супротни његовима; он је хтео да прода скупо, Давиду је требало да купи јевтино; његов син постао је дакле непријатељ кога треба победити. Тај прелаз осећања у лични интерес, обично спор, обилазан и лицемеран код лепо васпитаних људи, био је брз и непосредан код старог медведа, и показао је колико је лукава чурурографија јача од учене типографије.

Кад му је син стигао, добричина га је обасуо оном трговачком пажњом коју умешни људи указују онима које хоће да преваре: угађао му је као што би љубавник угађао својој драгани; ухватио га је под руку, казивао му где да стане да се не би укаљао; наредио је да му се загреје постеља, да се наложи ватра, да се спреми вечера. Сутрадан, пошто је покушао да опије свога сина за време обилног ручка, Жером-Никола Сешар, добро напит, рекао му је једно да разговарамо о пословима које је тако необично зазвучало између два штуцања, да га је Давид замолио да пословне разговоре одложе за сутра. Стари медвед умео је исувише добро да се користи својим пијанством да би напустио битку коју је тако дуго припремао. Поред тога, пошто је носио своје бреме пуних педесет година, неће да га вуче ни један сат више, рекао је. Од сутра, нека његов син буде газда.

Овде је можда потребно рећи коју реч о самој згради. Штампарија, која се налазила на месту где улица Болје излази на Дудов трг, смештена је у тој кући пред крај владе Луја ХИВ. И тако је већ одавио све у њој било удешено за обављање тога

посла. Приземље се састојало из једне огромне просторије која је добијала светлост с улице кроз стару стаклену преграду, а из дворишта кроз један велики прозор. У газдину канцеларију могло се ући и кроз један тесан ходник. Али, у провинцији, начин рада у штампарији увек изазива такву радозналост, да су муштерије радије улазиле кроз врата у стакленој прегради према улици, иако се ту морало силазити низ неколико степеница, пошто је под у радионици био нижи од уличне површине. Љубопитљивци, забезекнути, нису никад обраћали пажњу на незгоде провлачења кроз уске пролазе у радионици. Ако би се загледали у сводове од хартије која је била разастрта по конопцима учвршћеним за таваницу, спотицали су се о редове слагачких сандучића, или би им се шешир закачио за Гвоздене полуге које држе пресс. Ако би очима пратили хитре покрете слагача који вади слова из сто педесет и две преграде својег сандучића, чита рукопис, прочитава на својем врстачу ред који је сложио и ставља проред испод њега, нагазили би на рис наквашене хартије притиснуте теговима, или би бедром ударили о неку тезгу; све на велико увесељење мајмуна и меда. Никад нико није без неке незгоде стигао до две велике преграђене собе које су се налазиле на крају те пештере, и које су као две ружне кућице улазиле у двориште, а од којих је у једној заседавао фактор, а у другој власник штампарије.

У дворишту, зидови су били пријатно украшени виновом лозом која је, с обзиром на глас који је уживао власник, имала привлачну локалну боју. У дну и наслоњена на суседни зид налазила се једна разваљена настрешница где се квасила и припремала хартија за штампање. Ту је било једно камено корито у којем су се, пре и после штампања, прали оквири, или, да се простије изразимо, даске за слова; из њега је отицала мастиљава течност која се мешала с водом из кухиње, те су сељаци, који пазарних дана долазе у град, веровали да се у тој кући умива ђаво. Поред те настрешнице налазила се с једне стране кухиња, а са друге дрвљаник.

Први спрат те куће, изнад којег су се налазиле само још две собе под кровом, имао је три одељења. Прво, дугачко као и ходник у приземљу, мање за толико колико су места заузима-

ле старе дрвене степенице, добијало је светлост с улице кроз мали дугуљаст прозор, а из дворишта кроз једно округло прозорче, и служило је истовремено и као претсобље и као трпезарија. Бело окречено, оно је било огледало грубе ћифтинске шкртости; прљаве плоче пода нису никад пране, сав намештај сачињавале су три неугодне столице, округло сто и један ормар за посуђе између двојих врата од којих су једна водила у салон, а друга у спаваћу собу; прозори и врата црнели су се од нечистоће; соба је скоро увек била закрчена белом или штампаном хартијом; и на њеним балама често су се виђали остаци од ручка, боце и правки ташири Жером-Николе Сешара. У спаваћој соби, на чијем су прозору према дворишту окна била спојена оловом, зидови су били покривени оним старинским саговима који се у провинцији још виђају на кућама на дан Тјелова. Ту се налазила једна велика постеља са стубовима и завесама, топло постављена код узглавља и код ногу, и са црвеним вуненим покривачем, две црвоточне наслоњаче, две столице од ораховине а превучене тканином, један стари писаћи сто, и на камину оквир за сат, али без сата. Ту собу, која је одисала старовремском доброћудношћу, пуну мрких тонова, наместио је некада газда Рузо, претходник и господар Жером-Николе Сешара. У салону, који је обновила покојна госпођа Сешар, незграпна дрвенарија била је обојена сиво-плаво; зидови су били обложени хартијом на којој су призори из источњачког живота били претстављени црном бојом на белој основи; намештај се састојао из шест столица превучених плавом кожом, са наслонима у облику лире. Два прозора, грубо засвођена, са којих се видео цео Дудов трг, нису имала завеса; на камину није било ни свећњака, ни сата, ни огледала. Госпођа Сешар умрла је усред остваривања својих планова да украси ту собу, а медвед, који није увиђао никакву корист од поправака које не доносе ништа, није их наставио. Ту је, реде титубанте[§], Жером-Никола Сешар увео свога сина и показао му на округломе столу један инвентар своје штампајрије, који је по његовом упутству саставио фактор.

[§] тетурајући се

— Прочитај то, синко, рекао је Жером-Никола Сешар колутајући својим пијаним очима са те хартије на свог сина и са сина на хартију. Видећеш какав ти бисер од штампарије предајем.

— „Три дрвене пресе са гвозденим полугама и плочом од мермера...”

— Ту сам преправку ја извршио, рече -стари Сешар прекинувши свога сина.

— „... Са целокупним прибором, судовима за боју, ваљцима и тезгама, итд., хиљаду и шест стотина франака!" Али, оче, рече Давид Сешар испустивши инвентар из руку, ваше пресе су старудије које не вреде ни сто талира, и које треба спалити.

— Старудије?... продера се стари Сешар, старудије?... Узми инвентар па хајдемо доле! Видећеш: да ли те ваше браварске измишљотине могу да раде као ови добри стари и опробани алати. После тога, нећеш имати срца да ниподаштаваш те красне пресе које се окрећу као точкови на поштанским колима, и које ће радити докле си год жив без и најмање оправке. Старудије! Јест, али су то старудије које ће те хлебом хранити! старудије са којима је твој отац радио пуних двадесет година, и које су му послужиле да од тебе начини то што си данас.

Отац се скотрља низ неравне, излизане и расклиматане степенице не претутивши се, отвори врата тесног ходника који је водно у радионицу, притрча првој преси, а оне су све биле с рачуном подмазане и очишћене; показа му јаке храстове ваљке које је његов шегрт углачао.

— Зар ово није красна преса? рече.

У њој се налазила некаква позивница за свадбу. Стари медвед спусти мали оквир на велики, а велики на мермерну плочу коју подвуче под пресу; повуче ручицу, одви уже да врати мермер на његово место, подиже и мали и велики оквир са хитрином коју би у таквој прилици показао неки млади медвед. Тако покренута, преса је шкрипнула скоро нечујно: рекли бисте да је то нека птица крилом окрзнула прозорско окно и одлетела.

— Може ли иједна енглеска преса овако да ради? упита отац свога зачуђеног сина.

Стари Сешар потрчао је затим и другој и трећој преси, и са сваком од њих поступио исто тако вешто. На последњој, његово вином замућено око примети једно место које је шегрт пропустио да очисти; пијаница, пошто је најпре громко опсовао, послужи се скутом својега капута да га протаре, као што џамбас глади длаку коња кога хоће да прода.

— Са Ове три пресе, без фактора, можеш да зарадиш девет хиљада франака годишње, Давиде. Као твој будући ортак, ја не пристајем да их замењујеш тим проклетим ливеним пресама које упропашћавају слова. Ви сте се у Паризу чудом чудили кад сте видели проналазак тога проклетог Енглеза, непријатеља Француске, који је хтео да обогати ливничаре. А! хтели сте стенхоповке! хвала вам на вашим стенхоповкама, од којих свака стаје две хиљаде и пет стотина франака, скоро двапут више него све три моје пресе заједно, а које вам ломе слова зато што нису еластичне. Ја нисам учен као ти, али запамти ово: стенхоповке су проласт за слова. Ове три пресе ће ти још дуго трајати, посао ће бити чист, а становници Ангулема неће ти тражити ништа више. Можеш ти штампати гвожђем или дрветом, златом или сребром, они ти неће платити за то ни паре више.

— „Даље, читао је Давид,, пет хиљада ливара слова из ливнице г. Вафлара.

На то име, ученик браће Дидоа није могао да се не осмехне.

— Смеј се ти, смеј! И после дванаест година, та слова су још нова. Ето кога ја сматрам за правог ливничара! Г. Вафлар је поштен човек који лиферује чврст материјал; а, по мени, најбољи је ливничар онај коме се најређе јаде.

— „... Процењено десет хиљада франака", наставив је Давид. Десет хиљада франака, оче! али то је по два франка ливра, а г. г. Дидо не продају свој нови цицero скупље него по франак и осамдесет ливру. Те ваше чивије вреде само као материјал за ливење, педесет сантима ливра.

— Ти називаш чивијама права слова, коса слова и окру-

гла слова г. Жилеа, некадашњег царевог штампара, слова која вреде по шест франака ливра, ремек дела граверске вештине, купљена пре пет година, и од којих су нека још бела као да су тек изишла из ливнице, погледај!

Стари Сешар дохвати неколико завијутака са примерцима слова која нису никад била употребљена и показа му их.

— Ја нисам учен, не знам ни читати ни писати, али знам још толико да могу рећи како су од рукописних слова из ливнице Жиле постала коса слова твоје г. г. Дидо. А ево округлих слова, рече показујући на један сандучић и узевши из њега једно М, један округли цицero који се још могао употребити.

Давид увиде да се с његовим оцем не може разговарати. Требало је или све примити или све одбити, морао је рећи или не или да. Стари медвед унео је у инвентар чак и ужад за разастирање хартије. И најмањи оквир, свака дашчица, чанак, камен и четке за прање, све је било побројано са тачношћу једног тврдице. Укупна сума износила је тридесет хиљада франака, подразумевајући ту и штампарско право и клијентелу. Давид се у себи питао може ли се уопште закључити тај посао. Видећи да се његов син не изјашњава о висини цене, стари Сешар се узнемири; јер је он више волео жестоку препирку него мирно пристајање. У таквом погађању, препирање одаје трговца способног да брани своје интересе. Ко на све пристаје, говорио, је стари Сешар, тај ништа не плаћа. Трудећи се да погоди шта мисли његов син, он је показивао Давиду једну по једну бедну справу неопходну за рад једне штампарије у провинцији: одвео га је пред пресу за глачање, затим пред пресу за обрезивање плаката, и хвалио му њихов рад и чврстину.

— Стари алати су увек најбољи, рекао је он. У штампарству, њих би требало плаћати скупље него нове, као што раде кујунције.

Ружне шаре које су претстављале Химене[§], Аморе¹, по-

[§] бог брака

¹ бог љубави

којнике који подижу плочу са својега гроба описујући једно V² или једно M[§], огромни оквири с образнама за позоришне огласе, постадоше, под утицајем винске речитости Жером-Николе, предмети од огромне вредности. Он је рекао своме сину да су навике код света у провинцији тако дубоко укорене, да би било узалудно покушавати да им се даје нешто лепше. Он, Жером-Никола Сешар, покушао је да им продаје календаре боље него што је Велики Лијежанин[§], који се штампа на хартији за увијање шећера! а они -су више волели правог Великог Лијежанина него најлепше календаре. Давид ће брзо увидети шта вреде ове старудије, кад их буде продавао скупље него најлепше нове ствари.

— Ех! ех! синко мој, провинција је провинција, а Париз је Париз. Ако ти дође неки човек из Хумоа и наручи да му израдиш позивницу за свадбу, а ти му је наштампаш без Амора с венцима, он неће сматрати да се венчава, и вратиће ти је ако на њој види само једно M[§], као код твоје г. г. Дидо, који су понос штампарства, али чије новотарије провинција неће примити ни за сто година. Тако је то.

Племенити људи су рђави трговци. Давид је био једна од оних чедних и нежних природа које се плаше препирања и које попуштају у тренутку кад их противник мало јаче убоде у срце. Његова узвишена осећања и утицај који је стари пијанац сачувао над њим чинили су га још неспособнијим да се око новца препире са својим оцем, нарочито кад је веровао у његове најбоље намере; јер је он у почетку очеву грамзивост приписивао љубави коју штампар има за своје алате. Међутим, како је Жером-Никола Сешар од удовице Рузо добио све за десет хиљада франака у боновима, и како је за тадашње прилике тридесет хиљада франака била претерана цена, син је узвикнуо:

— Оче ви ме упропашћавате!

² V-vie — живот

[§] M-mort — смрт

[§] Чувени вечити календар, који је почео излазити у Лијежу у XVII веку

[§] M-mariage — венчање

— Зар ја који сам те родио?.. рече стари пијаница; подигавши руку према конопцима за сушење хартије. Али, Давиде, колико ти цениш само право на рад? Знаш ли шта вреде Огласне новине, где се сваки ред плаћа пола франка, и које су саме донеле пет стотина франака прошлог месеца? Сине мој, отвори књиге, види колико доносе објаве и спискови префектуре, па наруџбине из општине и бискупије! Ти си зановетало које не мисли да стекне нешто. Ценкаш се око коња који треба да те однесе на неко лепо имање као што је Марсак.

Томе инвентару био је приложен уговор о ортаклуку између оца и сина. Добри отац давао је томе ортаклуку под закуп своју кућу за суму од хиљаду и двеста франака, ма да ју је он купио само за шест хиљада ливара, и задржавао је у њој за себе једну од оних двеју соба под кровом. Све докле Давид Сешар не исплати тридесет хиљада франака, добит ће се делити по пола; онога дана кад буде исплатио ту суму своме оцу, он ће постати сам и једини власник штампарије. Давид је оценио одобрење за рад, клијентелу и новине, не задржавајући се на алатима; учинило му се да ће моћи да се одужи и примио је те услове. Навикнут на сељачку препреденост, и не разумевајући нимало широке потезе Парижана, отац се зачудио тако брзом пристанку.

— Да се мој син није обогатио? рекао је у себи, или у овом тренутку смишља како да ми не плати?

Са том мишљу, почео је да га испитује како би дознао је ли он донео новаца, с намером да му узме нешто на име отплате. Очева радозналост пробудила је неповерење код сина. Давид је остао закопчан до грла.

Сутрадан, стари Сешар нареди своме шегрту да пренесе у собу на другом спрату његов намештај који је мислио да однесе на своје имање неким колима која се буду враћала празна из града. Три собе на првоме спрату предао је потпуно празне своме сину, као што му је предао и штампарију не давши му ни паре да плати раднике. Кад је Давид замолио оца да као ортак уложи колико је потребно у заједиички посао, стари штампар се правио да не разуме. Дајући штампарију, он се није обавезао да даје и новац, рече; он је своје уложио.

Притешњен разлосима свога сина, одговорио му је да се он, кад је купио штампарију од удовице Рузо, умео да снађе без иједне паре. И кад је успео он, сиромашан радник без спреме, ученик Дидоа успеће још боље. Уосталом, Давид је зарадио новаца захваљујући васпитању које је плаћено знојем са чела његовога старог оца, и сад нека употреби тај новац.

— Шта си урадио са својим банкама? упитао га је оштро, да би расветлио питање које је ћутање његовога сина оставило неразјашњено синоћ.

— Али зар нисам морао да живим? Зар нисам куповао књиге? одговорио је Давид негодујући.

— А! књиге си куповао? Ти у послу нећеш добро проћи. Људи који купују књиге нису нарочито способни да их штампају, одговори медвед.

Давид је осетио најстрашније од свих понижења, понижење које причињава нискост рођеног оца: морао је да саслуша све ништавне, плачне, подле, трговачке разлоге у које је стари тврдица увијао своје одбијање. Он потисну свој бол у своју душу, видећи да је сам, без ослонаца наставши у своме оцу човека који хладно рачуна и кога је, из филозофске радозналости, хтео потпуно да упозна. Скренуо му је пажњу на то да никад није потражио од њега рачун о имовини својѐ мајке. Ако том имовином није могла да се отплати штампарија, требало би бар да послужи заједничком раду.

— Имовина твоје мајке, рекао је стари Сешар, то је била њена разборитост и њена лепота.

Чувши тај одговор, Давид је прозрео свог оца скроз, и разумео како би, да добије тачне рачуне, морао повести против њега бесконачну, скупу и срамну парницу. И то племенито срце прими терет који ће га притискивати, јер је он сад знао колико ће муке имати док се не ослободи: обавеза које је узео на себе.

— Радићу, рекао је у себи. Напослетку, ако ми и буде тешко, ни староме није било лако. Уосталом, зар нећу радити за самог себе?

— Остављам ти и једно благо, рече отац, узнемирен ћутањем свога сина.

Давид запита које је то благо.

— Марица, рече отац.

Марица је била једна дебела сељанка без које се није могло радити у штампарији: она је квасила хартију и обрезава-
ла је, ишла на пијаци и кувала, прала рубље, стоваривала
хартију с кола, ишла да наплаћује рачуне и чистила ваљке за
премазивање. Да је Марица знала читати, стари Сешар дао би
јој и да слаже слова.

Отац је отишао у село пешке. Иако веома задовољан
својом продајом под именем ортаклука, био је забринут због
начина како ће му се платити. После бриге о продаји долази
увек брига о њеном остварењу. Све страсти су у суштини двос-
мислене. Тај човек, који је образовање сматрао за некорисно,
упињао се да верује у утицај образовања. За његових тридесет
хиљада франака служило му је као залога осећање части, које
је васпитање морало развити код његовог сина. Као лепо вас-
питан млад човек, Давид ће се крваво знојити да би платио
своје обавезе, његово знање помоћи ће му да дође до средста-
ва; показао се пун лепих осећања, платиће! Многи оцеви, који
тако поступају, сматрају да су поступили очински, у што је и
стари Сешар најзад убедио себе кад је стигао у свој виноград у
Марсаку, маломе селу четири миље далеко од Ангулема. То
имање, на којем је ранији власник сазидао лепу кућу за стано-
вање, повећавало се из године у годину после 1809, кад га је
стари медвед купио. На њему је он бригу око пресе заменио
бригом око муљаче, а, како је сам говорио, провео је међу ви-
њетама³ толико времена да се морао разумевати у том послу.
Целе прве године својег живота на селу, чича Сешар је брижно
надгледао своје притке, јер се он бавио стално у својем вино-
граду, као што је пре тога био увек у својој радионици. Оних
неочекиваних тридесет хиљада франака опијали су га више не-
го септембарски сокови, и он их је у мислима стално преброја-
вао. Уколико је мање имао права на тај новац, утолико је више
желео да га наплати. И зато је, узнемирен, често долазимо из
Марсака у Ангулем. Пео се каменитом узбрдицом на чијем се

³ Вињета је нарочита штампарска шара, изувијана као лоза.

врху налази град, и улазио је у радионицу да види како иде посао његовом сину. Пресе су биле на својим местима. Једини шегрт са капом од хартије на глави, чистио је ваљке за премазивање. Стари медвед је слушао како шкрипи преса над неким позивницом, познавао је своја стара слова, гледао је свог сина и фактора како сваки у својај прегради чита неку књигу, за коју је медвед мислио да је коректура. Пошто би ручао са Давидом, враћао се на своје имање у Марсак премишљајући о својим зебњама. Тврдичење, као и љубав, има нарочити дар да наслути будуће тешкоће, да их предосећа, да их убрзава. Далеко од радионице, где га је призор његових алата опчињавао преносећи га у дане кад се сам ботатио, виноградар је налазио код свога сина знаке застоја у раду, и то га је бацало у бригу. Плашило га је име Браћа Коанте, видео је да се оно уздиже изнад имена Сешар и син. Једном речи, старац је почео осећати да се приближава несрећа. То предосећање било је тачно: несрећа је лебдела над фирмом Сешар. Али тврдице имају своје божанство. Стицајем непредвиђених околности, то божанство је учинило да у пијанчеву кесу ипак упадне износ његове лихварске продаје.

Ево због чега је штампарија Сешар пропадала и поред својих услова за напредовање. Равнодушан према верској реакцији која је овладала под Рестаурацијом, али исто тако не марећи ни за либерализам, Давид је на своју највећу штету остао неутралан и политички и верски. Живео је у времену кад су трговци у провинцији морали да се опредељују за једну или за другу страну да би имали муштерије, јер је требало бирати између либерала и монархиста. Једна љубав која је обузела Давидово срце, и његова заузетост науком, његова лепа нарав, нису допустиле да се у њему развије она жудња за зарадом која чини правога трговца, и која би га навела да мисли о разликама које постоје између индустрије у провинцији и индустрије у Паризу. Границе које су тако јасно обележене у унутрашњости губе се у великом покрету Париза. Браћа Коанте усвојили су монархистичка убеђења, постили су тако да сви знају за то, ишли су у цркву, одржавали везе са свештенством, и прештампавали прве побожне књиге за којима се осетила потре-

ба. Они су тако претекли свога такмаца у тој уносној грани посла, и почели су клеветати Давида Сешара оптужујући га да је либерал и безбожник. Како је могућно, говорили су они, давати посла човеку чији је отац учествовао у септембарском покољу, и био пијанац, бонапартиста, стари тврдица који ће пре или после оставити читаве гомиле злата? Они су сиромаси, оптерећени породицом, а Давид је нежењен и биће веома богат; зато и ради кад хоће и како хоће, итд. Под утицајем тог оптуживања, префектура и бискупија повериле су штампање свега што им је потребно браћи Коанте. Ускоро су ти грамзиви противници, охрабрени немаром свог супарника покренули други огласни лист. Старој штампарији остале су само наручбине из места, и приход њеног огласног листа смањио се за половину. Обогаћена знатном добити од црквених и побожних књига, фирма Коанте ускоро је предложила двојици Сешара да откупи њихов лист, како би само њој припадали сви огласи из округа и све судске објаве. Чим је Давид обавестио свога оца о тој понуди, стари виноградар, већ застрашен напредовањем фирме Коанте, долетео је из Марсака на Дудов трг брзином гаврана који је осетио мирис лешева на бојном пољу.

— Остави ти мени браћу Коанте, немој се мешати у овај посао, рекао је своме сину.

Старац је одмах прозрео рачун браће Коанте, и уплашио их је својом промућурношћу. Његов син је готов да учини глупост коју ће он да спречи, рекао је.

— Које ће нам муштерије остати, ако уступи наше новине? Адвокати, бележници, сви трговци из Хумоа су либерали; браћа Коанте су хтели да нахуде Сешаровима оптужујући их да су либерали, али су им тиме пружили и даску за спасавање, јер ће огласи либерала остати Сешаровима! Продати лист?...то би било колико и продати штампарију и штампарско право.

И онда је затражио од браће Коанте шездесет хиљада франака за уступ тога листа, да не би упропастио свога сина: он воли свог сина, он брани свог сина. Виноградар се послужио својим сином као што се сељаци служе својим женама; говорио је да његов син час пристаје час не пристаје,

према понудама које је једну по једну извлачио од браће Коанте, и натерао их је не без напора, да плате суму од двадееет и две хиљаде франака за Гласник Шараите. Али се Давид морао обвезати да никад неће штампати никакав лист, иначе би морао да плати тридесет хиљада франака као накнаду штете. Та продаја била је самоубиство штампарије Сешар; али виноградар није много марио за то. После краће долази увек убиство. Добричина је наумио да узме целу ту суму на име отплате својег потраживања; и, да је наплати, био је готов дати и Давида, утолико пре што је овај незгодни син имао право на половину тога неочевиваног блага. У накнаду за то, племенити отац му је коначно предао штампарију, али задржавајући право закупнине за кућу и даље на висини оних хиљаду и двеста франака. После продаје листа браћи Коанте, старац је ретко долазио у град, изговарајући се својом великом старошћу; али је прави разлог био то што се сад мало интересовао за штампарију која више није била његова. При свем том, није могао потпуно да се ослободи старе љубави према својим алатима. Кад је послом долазио у Ангулем, било би врло тешко рећи шта га више привлачи његовој кући, да ли његове дрвене пресе или његов син, од кога је долазио да тражи закупнину само реда ради. Његов некадашњи фактор, који је сад био фактор код браће Коанте, знао је шта значи та очинска племенитост; он је говорио да тај лукави лисац тиме осигурава себи право да се умеша у послове свога сина, пошто нагомилавањем закупнине он постаје поверилац са првенственим правом наплате.

Немар Давида Сешара имао је своје узроке који ће тачно претставити карактер тога младаг човека. Неколико дана после преузимања очеве штампарије, он се нашао са једним својим школским другом који је тада био у највећој беди. Друг Давида Сешара имао је двадесет и једну годину отприлике, звао се Лисјен Шардон, и био је син једнога бившег пуковског лекара републиканске војске, који због задобијене ране није могао остати у служби. Природа је г. Шардона оца била начинила хемичаром, а случај га је довео као апотекара у Ангулем. Смрт га је задесила усред припрема које је изискивао

један проналазак на који је он утрошио неколико година научног рада, и који је требало да му донесе много новаца. Он је ставио себи у задатак да пронађе лек против подагре. Подагра је болеет богаташа, а богаташи скупо плаћају здравље кад га изгубе. И зато је апотекар изабрао то питање између свих оних која су била предмет његовог размишљања, и одлучио се да га реши. Имајући да бира између науке и надрилекарства, по којни Шардон је увидео да само наука може да му осигура богатство: и зато је проучавао узроке те болести, а свој лек засновао на извесном начину исхране, који је подешавао према телесном саставу сваког болесника. Умро је док се бавио у Паризу, где је од Академије наука тражио одобрење за свој проналазак, и тако је изгубио плод својег рада. У уверењу да ће се обогатити, апотекар, није занемарио ништа у погледу васпитања свог сина и своје кћери, тако да је на издржавање своје породице трошио сав приход од апотеке. И тако, не само да је своју децу оставио у беди, него их је, за њихову несрећу, васпитавао у нади на сјајну будућност, која се с њим угасила. Славни Деппен, који га је у болести лечио, гледао га је како умире очајан. Тој амбицији био је корен у великој љубави коју је некадашњи пуковеки лекар гајио према својој жени, последњем изданку породице Рибампре, коју је он чудом спасао губилишта 1793 године. Мада млада девојка није хтела да пристане на ту лаж, он је тада добио у времену тим што ју је огласио за бремениту. И пошто је тако на неки начин створио себи право да се њом ожени, он се и оженио њоме и поред њиховог обостраног сиромаштва. Цело наследство његове деце, као све деце љубави, била је изванредна лепота њихове мајке, дар тако често кобан кад га прати беда. Све те наде, ти напори, то очајање, примљени без икакве оградe, јако су нахудили лепоти госпође Шардон, као што је и лагано повећање оскудице изменило њен начин живота; али њена храброст и храброст њене деце биле су равне њиховој злој срећи. Сиромашна удовица продаде апотеку која се налазила у главној улици Хумоа, главног предграђа Ангулема. Новац који је добила за апотеку омогућио јој је да обезбеди себи триста франака ренте, што је било недовољно за њено лично издржавање; али су се она и

њена кћи помириле са својим положајем не стидећи се њега, и почеле су да раде за плату. Мати је неговала жене у бабињама, и њу су због њенога лепог понашања волели више него коју било другу жену у богатим кућама где је живела не трошећи ништа, а зарађујући уз то још и франак дневно. Да би своме сину уштедела непријатност што му се мати бави тамо ниским послом, узела је име госпођа Шарлота. Они, који су тражили њене услуге обраћали су се г. Постелу, који је купио апотеку г. Шардона. Лисјенова сестра радила је код своје сусетке, госпође Пријер, једне веома честите жене коју су уважаваоти у Хумоу, а која се бавила прањем финога рубља, и зарађивала је код ње седамдесет и пет пара дневно. Она је надгледала раднице, и то јој је, у радионици, давало извештај углед који ју је донекле издвајао из реда обичних радница. Њихова мала зарада, са оне три стотине франака ренте госпође Шардон, износила је око осам стотина франака годишње, од чега су те три душе морале да живе, да се одевају и да плаћају стан. Та сума им је једва достизала, и перед највеће штедње, и њу је готово целу трошио Лисјен. Госпођа Шардон и њена кћи Ева веровале су у Лисјена као што је Мухамедава жена веровала у свога мужа; њихово пожртвовање ради његове будућности није имало граница. Та сиромашна породица живела је у Хумоу, у предграђу, у стану који им је по врло ниској цени дао под закуп заменик г. Шардона, а који се налазио у дну задњег дворишта, изнад лабораторије. Лисјен је имао ту једну собицу под кровом.

Под утицајем свога оца који га је, одушевљен природним наукама, у почетку упућивао тим правцем, Лисјен је постао један од најбољих ученика у антулемском лицеју, и био је у трећем разреду онда кад је Сешар завршавао ту своје школовање.

Кад је случај учинио да се сретну та два школска друга, Лисјен, коме је досадило пити из грубог пехара беде, налазио се пред једном од оних очајних одлука на које се човек решава кад има двадесет година. Четрдесет франака месечно, које је Давид великодушно дао Лисјену понудивши му да га научи факторском закону, иако му је фактор био сасвим непотребан,

спасли су Лисјена од очајања. Тако обновљене везе овога школског другарства ускоро су се појачале сличношћу њихових судбина и разлком њихових нарави. Гајећи велике наде за будућност, обојица су имали високу интелигенцију која човека ставља на равну ногу са најистакнутијим личностима, а били су бачени на дно друштва. Та неправда судбине чврсто их је спојила. Затим, обојица су постали песници, мада сваки на други начин. Иако га је васпитање припремало за истраживање у области природних наука, Лисјен је свом душом тежио књижевној слави; док је Давид, кога је његова сањалачка природа упућивала на поезију, нагињао науци. Из те промене улога поникло је нешто као духовно братство. Лисјен је саопштавао Давиду широке погледе на примену науке у индустрији, које је примио од свога оца, а Давид је указивао Лисјену на нове путове којима треба да пође у књижевном раду да би на њима створио себи име и богатство. Пријатељство те двојице младића постало је за неколико дана једна од оних страсти које се рађају само при крају младићеког доба. Давид је ускоро видео и лепу Еву, заљубио се у њу онако како се заљубљују сетне и сањалачке природе. Оно Ет нунц ет семрер ет ин сецула сецулорум⁴ из богослужења јесте девиза тих узвишених незнатних песника чија се дела свODE на величанствене епопеје које постају и које се губе између два срца! Кад је заљубљени младић прозрео тајну оних нада које Лисјенова мати и сестра полажу у то лепо песничко чело, кад је улознао њихову слепу оданост, било му је мило да се приближи својој драгани тим што ће поделити с њом и њено пожртвовање и њене наде. Лисјен је тако постао за Давида исто што и рођени брат. Као сви занесењаци који хоће да буду већи католици од папе, Давид поверова у Лисјенову генијалност више него и његова мати и сестра, и поче га мазити као што мајка мази своје дете. У једноме од оних разговора кад су, притешњени оскудицом која им је везивала руке, премишљали, као сви млади људи, како да се брзо обогате, тресући безуспешно све дрвеће које су већ стресли они који су

⁴ И сад и увек и у век векова

дошли пре њих, Лисјену падоше на памет две ствари које је помињао његов отац. Г. Шардон је говорио како би се цена шећеру могла смањити на половину употребом једнога новог хемијског састојка, и како би се за исто толико могла смањити и цена хартији, ако би се из Америке увозиле извесне сировине биљног порекла, сличне онима које употребљавају Кинези, а које нису скупе. Давид, упознат са значајем тога питања које се претресало још код Дидоа, прихвати ту мисао видећи да она може донети читаво богатство, и поче гледати у Лисјену добротвора коме никад неће моћи да се одужи.

Свакоме је јасно колико су такве мисли и цео душевни живот двојице пријатеља чинили обојицу неспособнима да управљају једном штампаријом. Далеко од тога да доноси петнаест до двадесет хиљада франака, као штампарија браће Коанте, који су постали штампари и издавачи бискупије, власници Гласника Шаранте, сад јединога листа у округу, штампарија Сешара сина једва да је доносила три стотине франака месечно, од којих је требало одбити плату за фактора и за Марицу, порезу, закупнину за кућу, тако да је Давиду остајало око сто франака месечно. Вредни и предузимљиви људи обновили би слова, купили гвоздене пресе, добавили од париских издавача књиге које би штампали по ниској цени; али власник штампарије и фактор, занесени оним духовним радом који троши и снагу и време, задовољавали су се послом који су добијали од својих последњих муштерија. Браћа Коанте упознали су најзад Давидову нарав и његов начин живота, и нису га више клеветали; напротив, мудра политика им је саветовала да оставе ту штампарију да животари, и да јој помогну да се некако одржи, како не би доспела у руке неком опасном противнику; они су јој сами слали такозване месне наруџбине. Тако је, и не знајући, Давид Сешар живео, трговачки говорећи, захваљујући једино вештом рачуну својих супарника. Задовољни због онога што су називали његовим буџицама, браћа Коанте су се према њему опходили привидно исправно и поштено; али су стварно поступали као што поступа управа поштанске службе када ствара привидно супарничко предузеће да би избегла неко истинско.

Спољашњост штампарије Сешар одговарала је цицијашкој нечистоћи која је владала у њеној унутрашњости, где стари медвед није никад ништа оправљао. Киша, сунце, невреме свакога годишњег доба дали су улазним вратима изглед некога старог стабла, толико су била избраздана неједнаким пукотинама. Предња страна куће, рђаво сазидана, од камена и опека измешаних без икаквог реда, као да се угибала под теретом црвоточнога крова, притиснутог ћерамидом којом се покривају сви кровови на југу Француске. Црвоточну стаклену преграду штитили су тешки дрвени копци са дебелим попречним даскама, какве захтева жарко поднебље. Тешко би било наћи у целом Ангулему кућу тако трошну као што је била ова, која се држала само још снагом малтера. Замислите ту радионицу светлу на крајевима, мрачну у средини, њене зидове покривене огласима, у доњем делу поцрнелу од трења радника који су се туда провлачили пуних тридесет година, њену ужарију о таваници, њене гомиле хартије, њене старе пресе, њене хрпе тегова за притискивање влажне хартије, њене редове сандучића са словима, и на крају две преграде где су се, сваки са своје стране, налазили власник штампарије и фактор: и онда ћете разумети како су живела та два пријатеља.

Године 1821, почетном маја, Давид и Лисјен су стојали код прозора према дворишту у тренулку кад су, око два сата, њихова четворица или петорица радника изишли из радионице на ручак. Кад је газда видео да је његов шегрт затворио улична врата са звонцетом, одвео је Лисјена у двориште, као да му је мирис хартије, судова са бојом, преса и старог дрвета постао неподношљив. Обојица су сели под вијагу одакле су могли да виде ако неко уђе у радионицу. Сунчани зраци који су поигравали у виновом лишћу миловали су два песника обавијајући их својом светлошћу као венцем. Разлика изазвана супротношћу ове две нарави и ова два лика дошла је тада до тако снажног израза да је могла надахнути кичицу некога великог сликара.

Давид је имао црте какве природа даје људима одређеним за велуке борбе, знане или незнане. Његове широке груди и снажна плећа били су у складу са пуноћом свих његових облика. Његово лице, мрке боје, румено, пуно, на снажном вра-

ту, окруженоме густом шумом црне косе, потсећало је у првим на лице оних калуђера које је опевао Боало; али кад бисте боље загледали, видели бисте да бразда меснатих усана, рупица у бради, облик четвртастог носа, мало кривог, очи нарочито, одају сталан пламен једне једине љубави, проницавост мислиоца, топлу сету једнога духа који је у стању да обухвати обе крајње тачке видика, да продре у све његове вијуге, и који лако напушта замишљено уживање зато што у њ уноси јасноћу анализе. Ако су се на томе лицу могле наслутити муње генија који узлеће у висину, на њему се исто тако видео и пепео поред вулкана; нада се ту гасила у дубоком осећању друштвеног ништавила, где ниско порекло и недостатак новца држе толико надмоћне духове.

Поред сиромашнога штампара, коме је његов положај, иако тако близак духовном животу, био одвратан, поред тога Силена који се тако чврсто ослања на себе самога и који пије полако из пехара науке и поезије, опијајући се да би заборавио беду живота у провинцији, Лисјен је заузео онај љупки став који су вајари нашли за индијског Бахуса. Његово лице имало је отмене црте античке лепоте: грчко чело и нос, женску кади-фасту белину, очи тако плаве да су биле скоро црне, очи пуне љубави, чија је беоњача била бистра као у детета. Изнад тих лепих очију, сакривених дугим кестењастим трепавицама, оцртавале су се обрве као да их је повукла кинеска кичица. Дуж образа су се пресијавале свиласте маље чија се боја слагала са бојом природно коврчаве плаве косе. Његове златасто беле слепоочнице одисале су божанственом благошћу. Несравњена племенитост била је утиснута у његовој краткој бради, мало истуреној. Осмејак сетних анђела лебдео је на коралним уснама иза којих су блистали леви зуби. Имао је господске руке, руке елегантне, на чији су се знак људи морали пакоравати и које жене радо љубе. Лисјен је био витак и средњег раста. Кад му човек види ноге, рекао би да је то нека прерушена девојка, утолико пре што је као већина финих, да не кажемо лукавих људи, имао бедра развијена као у жене. Тај знак који ретко вара, био је истинит код Лисјена, кога је склоност његовога немирног духа често заводила, кад би анализовао та-

дашње стање друштва, на подручје оне изопачености својствене дипломатима који сматрају да успех оправдава сва средства, ма како да су срамна. Једна од несрећа којима подлежу велике интелигенције јесте и то што оне неизоставно разумевају све ствари, пороке исто тако као и врлине.

Та два млада човека судили су о друштву са висине утолико веће уколико су сами стојали ниже у њему, јер се запостављени људи свете за нискост својег положаја висинам својег потледа. Али је и њихово очајвње било утолико горче, јер су ишли брже онамо куд их је носила њихова права судбина. Лисјен је много читао, много упоређивао. Давид је много мислио, много размишљао. Иако на изглед снажног и сељачког здравља, штампар је био дух сетан и болешљив, сумњао је у себе самога; док је Лисјен, обдарен предузимљивим али несталним духом, имао смелост која се није слагала са његовим изгледом, нежним, скоро слабуњавим, али пуним женске љупкости. Лисјен је имао у највишем степену гасконску нарав, смелу, одважну, дрску, која преувеличава добро а потцењује зло, која не узмиче пред грехом ако њиме може да се користи, и која не преза од порока ако може њим да с'е послужи као степеницом. Те склоности амбициозног човека биле су у то доба потиснуте лепим илузијама младости, ревношћу која га је вукла часним средствима каква људи жељни славе употребљавају увек у почетку. Он се још борио само са сводим жељама а не и са тешкоћама живота, против себе самога а не и против људске подлости која је кобан пример за несталне духове. Занесен сјајем Лисјеновог духа, Давид се њему дивио, исправљајући ипак заблуде на које је његовог пријатеља наводила чисто француска пренагљеност. Тај правичан човек био је срамежљив, што се није слагало са његовим снажним саставом, али му није недостајала истрајност људи са севера. Ако је и увиђао све тешкоће, он се зарицао да ће их савладати не губећи храброст; и, ако је имао непоколебљиву врлину правог апостола, он ју је ублажавао неисцрпним праштањем. У томе већ старом пријатељству један је са заносом обожавао другог, и то је био Давид. Зато је Лисјен заповедао као жена која зна да је вољена. Давид се поковао са задовољством.

Физичка лепота његовог пријатеља сама по себи имала је надмоћност коју је он примао сматрајући да је сам незграпан и прост.

— За вола је стрпљиво орање, за птицу безбрижан живот, говорио је штампар у себи. Ја ћу бити во, Лисјен ће бити орао.

Било је већ скоро три године како су два пријатеља здружила своје судбине, тако сјајне у будућности. Читали су велика дела која су се, после закључења мира, појавила на књижевном и научном пољу, дела Шилера, Гетеа, лорда Бајрона, Валтера Скота, Жан Паула, Берцелијуса, Девија, Кивјеа, Ламартина и других. Загревали су се на тим великим жариштима, огледали су се и сами пишући дела промашена, или дела која су започињали а затим их напуштали, да им се понова са жаром врате. Радили су непрекидно, а неисцрпна снага младости није осећала умор. Обојица сиромашни, али прожети љубављу према уметности и науци, заборављали су беду у којој живе постављајући темеље својој слави.

— Лисјене, знаш ли шта сам малочас добио из Париза? рекао је штампар вадећи из џепа једну малу књигу. Слушај само!

Давид прочите, онако како песници знају читати, идилу Андре Шенијеа која се зове Неера, затим идилу о Болесној девојци, затим елегију о самоубиству, у старинском духу, и две последње песме у јамбу.

— Ето то је Андре Шеније! узвикнуо је Лисјен у неколико махова. Недостижан је, поновио је и по трећи пут кад је Давид, сувише узбуђен да продужи читање, допустио да му он узме књигу из руке. — Песник, кога је пронашао други песник! рече кад је видео ко је потписао предговор.

— Пошто је дао ову збирку, продужи Давид, Шеније је сматрао да ништа од оног што је написао не вреди да се штампа.

После тога је Лисјен прочитао епски одломак Слепац и неколико елегија. Кад је дошао до стиха:

Ако они срећни нису, имали среће на земљи? он пољуби књигу, и оба пријатеља заплакаше, јер су обојица волели са за-

носом. Виновом лишће је поруменело, стари кућни зидови, напукли, неравни, неједнако избраздани ружним пукотинама, добили су, као под прстима неке виле, удубљења, украсе, испупчења и безбројна ремек дела неке непознате архитектуре. То је машта просула своје цвеће и своје рубине на мало мрачно двориште. Камила Андре Шенијеа постала је за Давида његова обожавана Ева, а за Лисјена једна отмена гоопођа којој се он удварао.

Поезија је истресла раскошне скуте своје звездане хаљине на радионицу где су се кривели мајмуни и медведи типографије. Избијало је пет сати, али два пријатеља нису осећала ни глад ни жеђ; живот је за њих био златан сан, сва земљска блага лежала су пред њиховим ногама. Назирали су онај кутак плавичастог видика који Нада прстом показује онога чији је живот буран, и којима њен сиренски глас казује: „Хајде, полетите, побећи ћете од невоље ако заћете у овај простор пун злата, сребра, и плаветнила“. У том тренутку један шегрт, по имену Серизе, једно париско спадало које је Давид довео у Ангулем, отвори мала стаклена врата која су водила из радионице у двориште, и показа двојицу пријатеља једноме непознатом човеку који им приђе поздравивши их.

— Господине, рече он Давиду извлачећи из џепа једну дебелу свеску, ово је једна расправа коју бих желео да штампам; да ли бисте ми хтели рећи колико ће то стати?

— Господине, ми не штампамо тако велике ствари, одговори Давид не гледајући свеску: обратите се на браћу Коанте.

— Али ипак имамо веома леп слог који би можда одговарао, примети Лисјен узимајући рукопис. Будите добри да на вратите сутра, а вашу расправу оставите нама да проценимо трошкове штампања.

— Да није то г. Лисјен Шардон с ким имам част?..

— Јесте, господине, одговори фактор.

— Срећан сам, господине, рече писац расправе, што сам могао упознати младога песника кога очекује тако лепа будућност. Мене је овамо упутила госпођа де Баржетон.

Чувши то име, Лисјен порумене и промуца неколико речи да изрази своју захвалност на пажњи коју му укавује го-

спођа де Баржетон. Давид је приметио руменило и забуну свог пријатеља, и оставио га је да разговара с тим сеоским племићем, писцем расправе о гајењу свилене бубе, који је из сујете хтео да штампа то што је написао, како би његови другови из Пољопривредног друштва могли да га читају.

— Је ли, Лисјене, рече Давид кад је племић отишао, да ти не волиш госпођу де Баржетон?

— Лудо је волим!

— Али вас раздвајају предрасуде више него кад би она живела у Пекингу а ти на Гренланду.

— Воља два бића која се воле савлађује све, рече Лисјен оборивши очи.

— Ти ћеш заборавити нас, одговори бојажљиви обожавалац лепе Еве.

— Напротив, можда сам жртвовао вољену жену теби, узвикну Лисјен.

— Шта хоћеш тиме да кажеш?

— И поред моје љубави, и поред многих разлога који ми налажу да стекнем стално место у њеној кући, ја сам јој рекао да јој више никад нећу отићи ако један човек који вреди више него ја, чија будућност мора бити славна, ако и Давид Сешар, мој брат, мој пријатељ, не буде примљен тамо. Код куће ме зацело чека одговор. Али, ма да је за вечерас позвано све племство да чује моје стихове које треба сам да читам, ако је одговор неповољан, ја више никад нећу крочити ногом у кућу гоопође де Баржетон.

Давид, пошто је обрисао очи, стеже снажно Лисјенову руку. Откуца шест сати.

— Ева се задело брине; збогом, рече нагло Лисјен.

И оде, оставивши Давида у једном од оних узбуђења која се у тако пуној мери доживљују. само у томе добу, нарочито у положају у којем су се налазила та два млада лабуда којима живот у провинцији још није био потсекао крила.

— Златно срце! узвикнуо је Давид пратећи погледом Лисјена, који је пролазио кроз радионицу.

Лисјен је отишао у доњи град, Хумо, преко лепог шеталишта Болје, у лицом Минаж и кроз капију Светога Петра.

Ако је тако пошао најдужим путем, знајте да се кућа госпође де Баржетон налазила на томе путу. Он је осећао толико задовољства да пролази испод прозора те жене, макар она и не знала за то, да се за последња два месеца уопште није враћао у Хумо кроз капију Пале.

Кад је стигао под дрвета на шеталишту, застао је да погледа растојање које одваја Ангулем од доњег града. Обичаји у томе крају постављали су препреке које је било много теже прећи него низбрдицу којом је силазио Лисјен. Славољубиви млајдић, који је добио приступ у кућу госпође де Баржетон бацивши славу као покретни мост између града и предграђа, био је неспокојан због одлуке коју ће донети вољена жена, као неки краљевски љубимац који се боји немилости пошто је покушао да прошири своју власт. Ове речи морају се учинити нејасне онима који још не знају за разлике што постоје у насељима подељеним на горњи и доњи град; и зато је утолико потребније дати овде нека објашњења о Ангулему, пошто ће она помоћи да се разуме госпођа де Баржетон, једна од најважнијих личности ове приповетке.

Ангулем је стари град, подигнут на врху једне стене која личи на главу шећера и која се уздиже над равницом кроз коју протиче Шаранта. Према Перигору, та стена постепено прелази у једну дугачку греду, док се на пут из Пагриза у Бордо спушта окомито, образујући тако стрму узвишицу изнад три живописне долине. О важности тога града у доба верских ратова говоре његови бедеми, његове капије и остаци једне тврђаве саграђене на највишем врху стене. По својем положају, он је тада био стратегијска тачка подједнако важна и за католике и за калвинисте; али његова некадашња снага претставља данас његову слабост; не допуштајући му да се шири према Шаранти, његови бедама и сувише стрма падина стене осудили су га на најкобнију учмалост. У време кад се дешава ова приповетка, влада је покушавала да помакне град у правду Перигора тим што је дужином оне греде подигла палату префектуре, једну поморску школу, зграде за војску, и што је насипала путеве. Али је трговина пошла другим путем. Већ одавно, село Хумо било се раширило као огромна леја гљива у

подножју стене и на обалама реке поред које иде главни друм из Париза у Бордо. Нема тога ко не зна за чувене ангулемске фабрике хартије које су се, за ова три века, по сили прилика подигле поред Шаранте и њених притока, где су нашле повољан водени пад. Држава је у Риелу основала своју највећу ливницу топова за морнарицу. Пренос робе, пошта, механе, коларске радионице, превозна предузећа, све оно што живи од пута и од реке, окупило се у подножју Ангулема, да би избегло тешкоће које претстављају приступи граду. Сасвим је разумљиво што су штављи, перионице и сва радиност за коју је потребна вода остајали у близини Шаранте; поред тога, све радње са ракијом, стоваришта свих сировина које се преносе рекам, једном речи сав промет, подизали су поред Шаранте зграде за своје потребе. Предграђе Хумо постало је дакле прометно и богато место, други Ангулем, коме је завидео горњи град, где су остала државна надлештва, бискупија, судови, племство. Тако је Хумо, и поред своје радиности и све веће моћи, био само предграђе Ангулема. Горе племство и власт, доле трговина и новац: два друштвена круга који су увек и свуда непријатељи; и зато је тешко погодити које је од та два насеља више мрзело свог супарника. За девет година Рестаурације погоршало се то стање ствари, које је за време Царства било прилично повољно.

У већини кућа горњег Ангулема станују или племићске или старе грађанске породице које живе од својих прихода и чине неку врсту староседелачког насеља у које се никад не примају странци. Тек ако би понека породица, која је дошла из неке суседне провинције, била примљена после двеста година становања у Ангулему, пошто би се ородила с којом од старих породица; у очима староседелаца, она као да је тек јуче дошла. Префект, шефови пореске управе, власти које су се смењивале за последњих четрдесет година, покушавали су да припитоме те старе породице које су се држале своје стене као неповерљиви гавранови: породице су долазиле на њихове свечаности и одзивале се њиховим позивима; али су стално одбијале да их приме у свој дом. Потсмешљиве, охоле, суревњиве, шкрте, те куће се међусобно жене и удају, сврставају се у кару

у коју ником не дају да уђе, нити кога пуштају да изиђе из ње; оне неће да знају за творевине савремене расхоши; за њих, послати дете у Париз значи послати га у пропаст. То неповерење јасно слика застарела схватања и навике тих породица, занесених затуцаним роајализмом, прожетих више верским лицемерством него побожношћу, које све живе непомично као и њихов град и његова стена. Међутим, Ангулем ужива велики углед у околним провинцијама због васпитања које се у њему добија. Суседни градови шаљу тамо своје кћери у његове заводе и манастире.

Лако је разумети колико сталешки дух утиче на осећања која раздвајају Ангулем и Хумо. Трговци су богати, племство је углавиом сиромашно. Они се свете једно другоме подједнаким узајамним презирањем. Заваду је прихватио и грађански сталез Ангулема. Трговац из горњег града каже о трговцу из предграђа, са нарочитим нагласком: „То је човек из Хумоа!“ Утврдивши положај племства у Француској, и дајући му наде које се нису могле остварити без једнога општег поремећаја, Рестаурација је повећала моралну удаљеност која је, још више него месна даљина, одвојила Ангулем од Хумоа. Племство које је тада било исто што и влада, постало је ту искључивије него у којем било другом крају Француске. Становник доњег града лично је прилично на парију. Отуда је потицала она прикривена и дубока мржња која се исполнила у страховитој једнодушности приликом побуне 1830 године, и која је уништила основе једнога трајног друштвеног поретка у Француској. Надменост дворскога племства одбила је од престола племство из провинције, исто онако као што је ово друго удаљило од себе грађански сталез вређајући његову сујету.

Да један човек из доњег града, апотекарски син, буде примљен у дом госпође де Варжетон, била је дакле читава мала револуција. Ко је њу изазвао? Ламартин и Виктор Иго, Казимир Делавињ и Каналис, Беранже и Шатобријан, Вилмен и г. Ењан, Суме и Тисо, Етјен и Даврињи, Бенжамен Констан и Ламне, Кузен и Мишо, једном речи старе исто тако као и младе књижевне величине, либерали као и присталице краљевства. Госпођа де Баржетон је волела уметност и књижевност,

што се сматрало као настраност коју су у Ангулему сажалевали, али коју мора оправдати свак ко упозна живот те жене, рођене да буде славна, али неумитним околностима осуђене да остане непозната, и чији је утицај одлучио Лисјенову судбину.

Г. де Баржетон био је праунук једнога градског судије из Бардоа ноји се звао Миро, и који је добио племство под Лујем ХИИ пошто је годинама вршио ту службу. Под Лујем ХИВ, његов син који је постао Миро де Баржетон, био је официр дворске страже, и тако се богато оженио да се, за време Луја ХВ, његов син звао једноставно г. де Баржетон. Тај г. де Баржетон, унук судије Мироа, толико је полагао на то да се држи као прави племић, да је потрошио сву имовину своје породице, и зауставио њено богаћење. Његова два брата, по споредној линији дедови садашњег Баржетона, постала су поново трговци, тако да се у трговачком свету у Бардоу налази име Миро. Како се имање Баржетон у покрајини Ангумоа, које је било зависно од феудалног поседа породице Ларошфуко, и једна кућа у Ангулему, позната као палата Баржетон, нису могли отуђити, унук де Баржетона Расипника наследио је та два добра. Године 1789 он је изгубио своје племићске повластице, и остао му је само приход од имања које је доносило око десет хиљада ливара годишње. Да је његов деда пошао за славним примером Баржетона И и Баржетона ИИ, Баржетон В, који би се могао назвати Неми, био би маркиз де Баржетон; оженио би се из неке чувене породице, и постао војвода и пер, као толики други; овако му је године 1805, веома поласкало да се ожени госпођицом Маријом-Лујзом-Анаис де Негрпелис, ћерком једнога племића који је већ одавно био заборављен на својем малом поседу, иако је припадао млађој грани једне од најстаријих породица на југу Француске. Један Негрпелис налазио се међу таоцима Светога Луја; али старешина старије гране те породице носи славно име д' Еспар, које је добио у време Анрија ИВ, кад се оженио наследником те породице. Овај Негрпелис, млађи син једнога млађег брата, живео је на имању своје жене, маломе поседу недалеко од Барбезјеа, којим је врло паметно управљао, продајући сам своје жито на

пијаци, пекући сам свој вињак, не обзирући се на потсмехе, само ако може да гомила талире и да с времена на време прошири сдаоје имање.

Околности, прилично ретке у згрченој провинцији, развиле су у госпођи де Баржетон смисао за музику и за књижевност. За време Револуције, неки опат Ниолан, најбољи ученик опата Роза, нашао је уточиште у маломе замку Ескарбас и донео тамо свој музички пртљаг. Он се поштено одужио староме племићу за гостопримство тим што је васпитао његову кћер Анаис, иначе звану Наис, која би, без тога случајног догађаја, била остављена самој себи или, још горе, некој рђавој собарици. Опат је био не само музичар, него и књижевно веома образован, знао је италијански и немачки. Он је дакле госпођицу де Негрпелис поучавао тим језицима и контрапункту; тумачио јој је велика књижевна дела Француске, Италије и Немачке, свирајући с њом комаде свих великих музичара. Најзад, да би испунио празнину велике усамљености на коју су их осуђивали политички догађаји, он ју је научно и грчком и латинском језику, и дао јој нешто знања из природних наука.

Материно присуство није нимало утицало на то мушкарачко васпитање једне младе девојке у којој је живот на селу и иначе развио јаку жељу за независношћу. Опат Ниолан, осетљива и песничка душа, одликовао се нарочито уметничким духом, који зацело има повише изврских особина, али који се уздиже изнад обичних схватања слободом расуђивања и ширином својих погледа. Ако се, у отменом свету, таквом духу прашта његова смелост због његове изванредне дубине, он се може учинити штетан у породичном животу због поступака на које наводи. Опату није недостајало тоpline, његови назори били су дакле заразни за једну младу девојку код које је природно одушевљење младих личности било појачано сеоском усамљеношћу. Опат Ниолан предао је своју смелост испитивања и своју лакоћу суђења својој ученици, не помишљајући да те особине, тако потребне човеку, постају мане код жене којој су намењени ситни домаћи послови.

Ма да је опат стално препоручивао својој ученици да буде утолико умиљатија и скромнија уколико је њено знање

веће, госпођица де Негрпелис стекла је врло високо мишљење о себи самој и почела је да презире свет. Гледајући око себе само потчињене и личности које се труде да јој угоде, она је постала охоло као велика госпођа, али без оне љупке обмане њихове учтивости. Налазећи подршке за своју сујету у једном сиромашном опату који се у њој дивио себи као што се уметник диви својем делу, она није имала среће да наиђе ни на кога с ним би се могла упоређивати, што би јој помогло да суди о себи. Недостатак друштва је једна од највећих незгода живота на селу. Кад нема прилике да чини другоме мале уступке у понашању и у облачењу, човек изгуби навику да се снебива због других. И онда се све у нама квари, и спољашност и дух. Никад сузбијана у општењу са друштвом, смелост назора гоопођице де Негриелис прешла је у њено понашање, у њен поглед; она је усвојила оно слободно држање које се на први поглед чини оригинално, али које доликује само женама које живе нередовним животом.

И тако је то васпитање, чије би се неравнине углачале у високим друштвеним слојевима, њу морало учинити смешном у Ангулему, кад њени обожаваоци престану да се диве претераностима које могу бити пријатне само док траје младост. Што се тиче г-на де Негрпелиса, он би дао све књиге своје кћери да излечи једног болесног вола; јер је био такав тврдица да јој не би дао ни две паре преко дохотка на који је имала право, чак ни кад би била у питању куповина најпотребније ситнице за њено васпитање. Опат је умро 1802 године, пре удаје своје драге ученице, удаје од које би је он зацело одвратио.

Староме племићу је његова кћи јако сметала после опатове смрти. Осећао се сувшше слаб да издржи борбу која је морала настати између његовог тврдичења и независног духа његове беспослене кћери. Као све младе девојке које скрену с одређенога пута којим треба да тапкају жене, Наис је осуђивала брак и мало је марила за удају. Било јој је мрско да потчини свој разум и своју личност људима безначајним и без личне вредности које је имала прилике да упозна. Она је хтела да заповеда, а морала је да слуша. Између поковања грубим

ћудима, људима који не би хтели да разумеју њене оклоности, и бегства са љубавником који би јој се допао, она се не би колебала. Г. де Негрпелис био је још толико племић да се плашио неприличног брака. Као многи оцеви, он се одлучи да уда своју кћер, не толико ради ње колико ради својег спокојства. Био му је потребан какав човек из вишег или нижег племства, не нарочите памети, који се неће задржавати на ситницама кад он буде предавао својој кћери рачун о својем старањству, човек довољно слабог карактера и воље, поред кога би Наис могла да ради што хоће, довољно некористољубив да се ожени њоме без мираза. Али како да нађе зета који би подједнано одговарао и оцу и кћери? Такав човек је изузетак међу зетовима. Имајући у виду тај двоструки захтев, г. де Негрпелис је посматрао људе из своје онолине, и г. де Баржетон му се учинио једини који одговара његовом тражењу. Г. де Баржетон, човек од четрдесет година јако истрошен љубавничким доживљајима у својој младости, био је осетно слаб духом, али му је остало управо онолико здравог разума колико је потребно да управља сводим имањем, и толико лепог понашања да живи у ангулемском друштву не чинећи ни глупости ни испаде. Г. де Негрпелис је сасвим отворено изложио својој кћери ништавну вредност узориста мужа кога јој је изабрао, и указао јој на користи које ће имати од тога за своју личну срећу: удаје се за грб који је стар већ две стотине година, за веома сложен и китњаст грб породице Баржетон. Кад имадне заштитника, моћи ће да живи како хоће у заклону једнога познатог имена, захваљујући везама које ће јој њен дух и њена лепота прибавите у Паризу. Наис је била очарана изгледом на такву слободу. Г. де Баржетон је сматрао да се жени сјајно, рачунајући да ће му таст ускоро оставити имање које са толико љубави повећава; али, у то даба, чинило се да ће г. де Негрпелис морати да саставља надгробии напис за свога зета.

Госпођа де Баржетон имала је сад тридесет и шест година а њеноме мужу било је педесет и осам. Та разлика је падала у очи утолико више што је г. де Баржетон изгледао као да има седамдесет година, док је његова жена могла без штете по себе да се понаша као млада девојка, да облачи ружичасту

хаљину, или да носи косу као девојчица. Мада њихово имање није доносило више од дванаест хиљада ливара прихода годишње, они су се убрајали у шест најбогатијих породица старог града, не рачунајући трговце и претставнике власти. Потребно да угађају оцу, чије је наследство госпођа де Баржетон очекивала да би могла отићи да живи у Паризу, али који их је остављао да чекају на то толико да му је зет умро пре њега, приморавала је г-на и госпођу де Баржетон да остану у Ангулему, где су сјајне духовне особине и све благо скривено у срцу лепе Наис морали да пропадну без плода, и да временом постану смешни. Заиста, оно што је смешно у нама највећим делом је последица некога лепог осећања, неке претерано развијене врлине или способности. Понос на који не утиче живот у великоме свету постаје крутост кад се троши на ситнице уместо да се развија у кругу узвишених осећања. Занос, та врлина у врлини, која ствара светитељке, која улива скривено пожртвовање и надахњује сјајна песничка дела, постаје претеривање кад се везује за ништарије у провинцији. Далеко од средишта где блистају велики духови, где је ваздух засићен мишљу, где се све обнавља, знање застари, а укус се поквари као вода која не отиче. У немогућности да се испољавају, страсти се смањују увеличавајући најсићушније ствари. У томе је разлог тврдичења и оговарања који трују живот у провинцији. Зараза окупчених мисли и ситничарења брзо овлада и најотменијом природом. Тако пропадају људи који су рођени да буду велики, жене које би биле дражесне да су се кретале у отменом свету и да су на њих утицали надмоћни духови.

Госпођа де Баржетон се одушевљавала каквом било ситницом, не разликујући лично узбуђење од онога које се може показати. Има, заиста, несхваћених осећања која треба задржати за себе. Залазак сунца је зацело једна велика песма, али зар жена није смешна кад га описује крупним речима пред неосетљивим људима? У њему има оне дражи која се може уживати само удвоје, песник са песником, срце са срцем. Њена је мана била то што је употребљавала оне предугачке реченице са много сувишних израза које новинари презриво зову фразе, али којима свако јутро кљукају своје претплатнике,

а ови их гутају, иако се тако тешко варе. Она се неуморно служила придевима у другом ступњу поређења, и због тога је било тешко слушати њен говор, у којем су најситније ствари добијале огромне размере. Већ у то доба она је почињала све да типизира, индивидуализује, синтетизује, драматизује, супериоризује, анализује, поетизује, прозаизује, колосализује, анђелизује, неологизује и трагедизује; јер је потребно за овај мах накарадити језик да би се дала тачана слика тих нових изопачених израза којима се служе неке жене. Уосталом, њен дух је био запаљив исто тако као и њен говор. Славопојка је била и у њеноме срцу и на њеним уснама. Она је треперила, она се одушевљавала, она се усхићавала сваким догађајем: пожртвовањем неке калуђерице и погубљењем браће Фоте⁵, романом г. д'Арленкура Ипсибоје⁶ као и Гујом од Лјуиза⁷, бекством из Ла Валете⁸ као и поступком једне своје пријатељице која је натерала у бекство лопове тим што је проговорила крупним гласом. За њу је све било узвишено, изванредно, дивно, божанствено, чудесно. Она се загревала, негодовала, љутила се на саму себе, узлетала, показу, падала, управљала поглед небу или га обарала земљи; очи су јој се пуниле сузама. Трошила се у сталном дивљењу и кидала од необјашњивог негодовања. Разумевала је јањинског пашу, радо би се борила с њим у његовом харему, и налазила је нечег великог у томе да је зашију у врећу и баце у воду. Завидела је леди Јестири Стенхоуп⁹, тој надрикнузи из пустиње. Обузела би је жеља да ступи у ред сестара Свете Камиле и да умре од жуте грознице у Барселони негујући болеснике: то је дивна, племенита смрт!

⁵ Цезар и Константин, браћа Фоте, француски генерали, близанци, стрељани су у Бордоу 1815 год. зато што су допустили да буде увређена бела застава Реставрације.

⁶ Д'Арленкур (1789—1856), француски песник и романијер. Ипсибоје је један његов роман осредње вредности

⁷ М. Г. Лјуиз, енглески писац фантастичних романа

⁸ тврђава на Малти

⁹ Леди Јестира Стенхоуп (1776—1839), сестричина Пита Млађег, утицајна личност у енглеском политичком свету, путовала је по Истоку и дуго живела међу ливанским полудивлоим племенима

Једном речи, била је жедна свега оног што није била бистра вода њеног живота, скривена у трави. Обожавала је лорда Бајрона, Жан-Жак Русса, све песнике и драматичне личности. Имала је суза за све несреће и звучних труба за све победе. Било јој је жао побеђеног Наполеона, одобравала је Мехмед Алији кад је побио египатске тиране. Генијалним људима стављала је светао круг око главе, и замишљала да они живе од мириса и светлости. Многи су је сматрали за луду чије лудило није опасно; али је извесно да би некоме оштром посматрачу те ствари личиле на рушевине неке велике љубави, уништене чим је отстала, на развалине некога небеског Јерусалима, једном речи на љубав без љубавника. А тако је и било.

Историја првих осамнаест година брака госпође де Баржетон може се описати у мало речи.

Неко време живела је занесена самом собом и далеким надама. Затим, кад је увидела да јој скромно имовно стање ускраћује живот у Паризу, за којим је жудела, почела је да посматра личности око себе, и задрхтала је због своје усамљености. У њеној околини није било човека који би могао да јој улије неку од оних лудости којима се жене предају у очајању што проводе безизлазан, празан, бесмислен живот. Она није могла да рачуна ни на шта, чак ни на непредвиђен догађај, јер има живота без непредвиђених догађаја. У време кад је Царство блистало у својој слави, кад је Наполеон пролазио за Шпанију, куда је слао цвет своје војске, наде ове жене, дотле увек преварене, пробудиле су се. Радозналост ју је сасвим природно навела да посматра те јунаке који су освајали Европу на једну реч из дневне заповести, и обнављали чудесне подвиге витешког доба. Најуждржљивији и најнепокорнији градови морали су свечано да дочекују царску гарду, пред коју су излазили претседници општина и префекти са дугачким поздравним говорима, -као у доба краљевства. Госпођа де Баржетон, дошавши на игранку коју је у граду приредио један пук на пролазу, заљубила се у једног племића, обичног потпоручника коме је лукави Наполеон показао палицу маршала Фракцуске. Та страст, уздржана, племенита, велика, ни по чем слична везама које су се у то време стварале и кидале, чедно је освештана ру-

ком смрти. Код Ваграма, топовско ћуле смрвило је на срцу маркиза де Канте-Кроа једину слику која је сведочила о лепоти госпође де Баржетон. Она је дуго оплакивала тог лепог младог човека који је у два рата постао пуковник, загрејао се славом, љубављу, и за кога је једно писмо лепе Наис значило више него царско одликовање. Бол је бацио на лице те жене вео туге. Тај облак се растурио тек у ономе страшном добу кад жена почиње да жали за својим лепим годинама, прохујалим без радости, кад увиђа да руже на њеним образима вену, кад се чежња за љубављу јавља понова са жељом да се продужи последњи осмех младости. Све оно што је било најбоље у њој начинило је рану у њеној души у часу кад ју је обузела хладноћа провинције. Као хермелин, она би пресвисла од јада да се, случајно, била укаљала у додиру са људима који мисле само на то да увече, пошто се добро нахране, одиграју партију карата. Њен понос ју је сачувао од жалосних провинцијских љубави. Између ништавности људи који су је окружавали, и ништавила, једна тако надмоћна жена морала је изабрати ништавило. Брак и друштво били су дакле за њу манастир. Она је живела поезијом као што кармелићанка живи вером. Дела славних дотле непознатих странаца, која су објављена од 1815 до 1821, велике расправе г-на де Бонал¹⁰ и г-на де Местр¹¹, те двојице орлова мислилаца, најзад мање значајна дела француске књижевности која је тако снажно пуштала своје прве гране, улепшавали су јој њену самоћу, али нису укротили ни њен дух ни њену личност. Она је остала права и јака као дрво у које је гром ударио али га није оборио. Њена достојанственост постала је укочена, њен истакнути положај учинио ју је изваштаченом и префињеном. Као сви они који примају обожавање ласкаваца, она је седела на престолу са својим ма-нама.

Таква је била прошлост госпође де Баржетон, хладна прича, коју је било потребно испричати да би се разумела њена веза са Лисјеном који је ушао у њену кућу на прилично

¹⁰ Виконт Луј де Бонал (1754—1840), писац и филозоф, бранилац монархистичких и католичких начела

¹¹ Жозеф де Местр (1763—1821), ултра-конзервативац, писац и филозоф

необичан начин. У току те последње зиме, у град је дошла једна личност која је унела нешто промене у једнолик живот госпође де Баржетон. Како је место директора посредних пореза остало упражњено, г. Де Барант га је дао једном човеку о чијем се бурном животу говорило толико да му је женска радозналост послужила као пропусница код краљице у провинцији.

Г. ди Шатле, који је дошао на свет просто као Сикст Шатле, али који је већ 1806 године умео да стекне племство, био је један од оних окретних младих људи који су, под Наполеоном, избегли сваки позив у војску остајући у близини царскога сунца. Он је започео овоју каријеру као тајник једне царске принцезе. Г. ди Шатле је имао све неспособности које је захтевала његова служба. Висока раста, леп човек, добар играч, вичан билијару, вешт у мачевању и у свакој другој телесној радњи, осредњи глумац-аматер, певач романса, кадар да разуме сваку досетку, спреман на све, гибак, завидљив, он је знао све и није знао ништа. Мада није разумевао музику, пратио је на клавиру како тако сваку жену која је, да би учинила задовољство другима, пристајала да отпева неку романсу коју је са много труда и муке научила за последњих месец дана. Неспособан да осети поезију, он је смело тражио да га оставе на миру десетак минута, да би срочно какву песмицу, какву плитку и сладуњаву строфу од четири стиха, у којој је слик замењивао мисао. Г. ди Шатле је био обдарен још и даром да доврши вез чије је цветове започела принцеза; држао је са највећом готовошћу кануре свиле коју је она намотавала, причајући јој притом безначајне догађаје чија је шкакљивост била покривена више или мање поцепаним велом. Незналица у сликарству, он је умео да преслика неки предео, да нацрта неки профил, да смисли неки костим и да га обоји. Једном речи, располагао је свим оним општим даровима који су тако сигурно водили срећи у то доба кад су жене имале утицаја на послове више него што се мисли. Сматрао је себе за веома вештог у дипломатији, науци оних људи који нису посвећени ни у једну науку и који имају дубине само својом празнином; у науци уосталом веома згодној, пошто се она показује у самом вршењу тога високог позива: јер, тражећи обазриве људе, она

допушта незналицама да не казују ништа, да се заклањају иза тајанственог климања главам; и најзад зато што је најјачи у тој науци онај човек који плива у реци догађаја држећи главу над водом, те се онда чини као да их он води, а то је у ствари питање нарочите извежбаности. У тој науци, као и у уметности, налази се на хиљаде средњих људи док се не нађе један геније. Поред ове његове редовне и нередовне службе код њенога царског височанства, утицај његове заштитнице није могао да га уведе у Државни савет: не због тога што он не би могао да буде одличан извештач по жалбама, као толики други, него зато што је принцеза налазила да њему више одговара место поред ње него које било друго. Ипак, добио је баронску титулу, ишао у Касел као изванредни посланик, и ту се заиста изванредно показао. Другим речима, Наполеон се послужио њиме у једној кризи као дипломатским куриром. У доба кад је Царство пало, барону ди Шатле било је обећано место министра у Вестфалији, код Жерома. Пошто је промашио то што је он називао породичном амбасадом, њега је обузело очајање; и он је отишао на пут у Египат са генералом Арманом де Монтриво. Кад су га необични догађаји одвојили од његовог друга, он је две године лутао из пустиње у пустињу, од племена до племена, био је заробљен од Арављана који су га продавали једни другима не успевајући да извуку ни најмању корист од његових способности. Напоследку се нашао у држави имама од Маскате¹², дак је Монтриво ишао у правцу Тангера¹³; али је имао среће да у Маскати нађе једну енглеску лађу која се спремала за полазак, и могао је да се врати у Париз годину дана пре свога сапутника. Његове недавне незгоде, неке старе везе, услуге учињене личностима које су сад имале утицаја, препоручиле су га претседнику министарског савета, који га стави на расположење г-ну де Бараит, да сачека прво слободно директорско место.

Улога коју је г. ди Шатле играо код њенога царског височанства, глас човека који има успеха код жена, неопимни

¹² град у Аравији

¹³ пристаниште у Мароку

доживљаји његовог путовања, његове патње, све је то пробудило радозналост ангулемског женског света. Пошто се обавестио о навикама горњег града, г. барон Сикст ди Шатле удео је према њима своје држање. Претварао се да је болестан, претстављао је човека који је сит света, човека замореног животом.

Сваким поводом, хватао се за главу као да му болови ни за тренутак не дају да одахне, мало лукавство које је потсећало људе на његово путовање, а њега чинило занимљивим. Отишао је у посету вишим претставницима власти, генералу, префекту, шефу финансијске управе и бискупу; али се свугде показао учтив, хладан, мало уздржљив, као човек који није добио право место и који очекује да влада поведе рачуна о њему. Оставио је да се нагађа о његовим друштвеним способностима, које су добиле тим што су остале непознате; затим, пошто је успео да се његово друштво пожели пре него што се радозналост заморила, пошто је увидео колико су људи безначајни, и зналачки посматрао жене неколико недеља у катедрали, нашао је у госпођи де Баржетон личност чије би му пријатељство одговарало. Рачунао је на музику да њоме отвори врата тога дома неприступачног за странце. Кришом је набавио Мироарову мису, научно да је свира на клавиру; затим, једнога лепог недељног дана, кад је цело ангулемско друштво било у цркви, одушевио је незналице свирања у оргуље, и пробудио интересовање које је постојало према шетовој личности тим што је необазриво допустио да ниже свештенство помиње његово име. По изласку из цркве, госпођа де Баржетон му је честитала и изразила своје жаљење што нема прилике да свира заједно с њим; приликом тога траженог сусрета, он је успео, разуме се, да му се понуди пропусница коју не би добио да ју је тражио. Умешни барон је долазио ангулемској краљици, и почео јој се удварати доводећи у опасност њен добар глас. Тај стари гиздавац, коме је сад било четрдесет и пет година, видео је у овој жени читаву једну младост коју треба оживети, благо чију вредност треба истаћи, можда удовицу која ће бити врло богата и којом би се могао оженити, најзад једну везу са пародицом Негрпелис, која би му омигућила да се у Паризу

приближи маркизи д'Еспар, чији би утицај могао поново да му отвори пут у политику. И поред тамне и бујне имеле која је кварила то лепо дрво, он адлучи да му приђе, да га окреше, да га залива, да од њега добије лепе плодове. Племићски Ангулем се бунио против тога што је један неверник уведен у светилиште, јер је салон госпође де Баржетои био затворен друштвени круг, чист од сваке мешавине. Само је бискуп одлазио тамо редовно, префект је бивао примљен двапут или трипут годишње; шеф финансијске управе није уопште имао приступа; госпођа де Баржетон је одлазила на његова посела, на његове концерте, али никад није била на ручку код њега. Не примати шефа финансијске управе, а примати једног обичног директора порезе, то непоштовање старешинства нису могли да схвате презрени претставници власти.

Они који могну мишљу да се унесу у ситничарење, а таквих има у сваком друштвеном реду, морају разумети колико је палата Баржетон стојала високо у очима грађанског сталежа у Ангулему. Што се тиче доњег града, лепоте тога налог Лувра и слава тог ангулемског дворца Рамбује, блистале су у сунчевој даљини. Они који су се у њему окупљали били су људи најограниченијег духа, најоскудније памети, најбедније незналице на двадесет миља унаоколо. Ту су политизирали са празном и страственом опширношћу; сматрали су да је Дневник безбојан, на Луја XVIII гледали су као на јакобинца. Што се тиче жена, оне су, у већини, биле глупе и без икакве дражи облачиле су се рђаво, свака је имала понеки недостатак који ју је ружио, ништа код њих није било потпуно, ни разговор ни тоалета, ни дух ни тело. Да није било његових планова према госпођи де Баржетон, Шатле не би могао ту да издржи. При свем том, сталешки дух и начин опхођења, племићско држање, понос домаћина у његовоме малом дому, познавање закона учтивости, покривали су сву ту празнину. Племенитост осећања била је ту много стварнија него у кругу париских величина; ту се испољавала у пуној мери поштоваша достојна приврженост Бурбонима и поред свега. То друштво се могло упоредити, ако је такво поређење допуштено, са сребрним посуђем старинског облика, поцрнелим, али тешким. Устојалост

његових политичких назора личила је на верност. Даљина која је постојала између њега и грађанског сталежа, тешкоћа да се у њ продре, стварале су му привидно висок положај и давале му извесну одређену вредност. Сваки од тих племића имао је за становнике своју утврђену цену, као што шкољка претставља новац за црнце у Бамбари. Неколико жена којима је г. ди Шатле поласкао и које су у њему налазиле извесне више особине, каквих није било у људима из њиховог друштва, умириле су побуну својег честољубља: оне су се све надале да ће освојити за себе оно што је остало иза њенога царског височанства. Чистунци су знали да ће тог уљеза виђати код госпође де Баржетон, али су мислили да он неће бити примљен ни у једну другу кућу. Ди Шатле је био више пута добро ошинут, али се одржао на својем месту удварајући се свештеству. Затим је почео да угађа манама које је провинција развила код ангулемске краљице, доносио јој је све нове књиге, читао јој је песме које су се штампале. Заједно су се усхићавали делима младих песника, она искрено, он са досадом, али подносећи стрпљиво песнике романтичаре, које је као човек царске школе слабо разумевао. Госпођа де Баржетон, одушевљена препорођајем који је настајао захваљујући утицају кринова, волела је г-на де Шатобријан зато што је Виктора Ига назвао чудом од детета. Жалећи што познаје генија само издалека, она је уздисала за Паризом, где живе велики људи.

Г. ди Шатле помисли онда да ће је задивити кад јој открије да у Ангулему постоји једно друго чудо од детета, један млади песник који, не знајући за то, својим сјајем превазилази сунце која се рађају на париском небу. Један будући велики човек родио се у Хумоу! Директор лицеја показивао је барону изванредне стихове. Сиромашно и скромно, то дете је Четертон без политичког кукавичлука, без оне дивље мржње против друштвених величина, која је енглеског песника навела да објављује заједљиве списе против својих добротвора. Међу петорицом или шесторицом уображених људи који су као и она волели уметност и књижевност, овај зато што струже на виолини, онај због тога што јаче или слабије мрчи белу хартију сепијом, један у својству претседника Пољопривредног друш-

тва, други као певач који сважним басом пева *Se fiato in corpo avete* тако да човеку уши заглухну, госпођа де Баржетон се налазила у положају гладног човека пред вечером на позорници, где су јела начињена од картона. И зато ништа не може претставити њену радост у часу кад је сазнала за ту вест. Хтела је да види тога песника, тог анђела! лудовала је за њим, одушевљавала се, говорила је о њему по читаве сате. Трећега дана, некадашњи дипломатски курир удесио је преко директора лицеја да претстави Лисјена госпођи де Баржетон.

Само ви, бедни провинцијски робови, за које су друштвене даљине које треба претрчати дуже него за Парижане, у чијим се очима оне скраћују из дана у дан, ви које тако тешко притискују гвоздене оgrade иза којих се разни светови овога света узајамно проклињу и довикују један другоме: *Рака!* само ћете ви разумети пометњу која је настала у глави и у срцу Лисјена Шардона кад му је његов надмени директор рекао да ће се врата палате Баржетон отворити пред њим! слава их је покренула на њиховим шаркама! њега ће лепо примити у тој кући чији су старински забати привлачили његов поглед кад су се вечером он и Давид шетали по Болјеу, казујући један другоме да њихова имена можда никад неће доспети до тих ушију, глувих за знање кад оно долази из велике низине.

Његова сестра је једина била посвећена у ту тајну. Као добра домаћица, као чаробница, Ева извуче неколико златника из њихових скровишта да купи Лисјену лепе ципеле код најбољег обућара у Ангулему, и ново одело код најчувенијега кројача. Украсила је његову најбољу кошуљу чипком коју је сама опрала и убрала. Како се радовала кад га је видела тако обученог! колико се поносила својим братом! на шта му је све обраћала пажњу! Унапред је знала да ће он направити стотину малих глупости. Стално задубљен у мисли, Лисјен је био навикао да се лактом наслони на сто чим седне, чак се дешавало да привуче сто себи ради тога; Ева му је забранила да се у господском друштву понаша тако слободно. Допратила га је до капије Светога Петра, дошла је с њим скоро пред саму катедралу, гледала за њим кад је пошао улицом Болје, да би изишао на Шеталиште где га је чекао г. ди Шатле. Сирота де-

војка остала је узбуђена као да се десио неки веома важан догађај. Лисјен код госпође де Баржетон, то је за Еву била зора среће. Безазлено чељаде, она није знала да чиста осећања престају тамо где настаје амбиција.

Кад је стигао у улицу Минаж, оно што се споља видело није задивило Лисјена. Тај Лувр који су његове мисли толико увеличавале био је једна кућа саграђена од меког камена из тога краја и пожутела од времена. Њен изглед, прилично суморан с улице, из дворишта је био сасвим једноставан: обично провинцијско двориште, хладно и чисто; сама кућа озбиљна, скоро налик на манастир, добро очувана. Лисјен се попео старим степеницама с оградом од кестеновог дрвета, које после првога спрата нису више биле од камена. Пошто је пошао кроз мало претсобље, затим кроз велики салон, слабо осветљен, нашао је владарку у једном малом салону који је при дну био обложен дрветом са резбаријама по укусу претходног века и обојеним сиво. Изнад сваких врата зид је био исто тако сиво обојен, а у међу-просторима превучен старинским црвеним дамастом, са понеком сликом. Намештај, старинског облика, бедно се крио под навлакама са црвеним и белим коцкама. Ту је песник видео госпођу де Баржетон која је седела на дивану са прошивеним седиштем, за округлим столом са зеленим застирачем, на којем су у великом свећњаку гореле две воштане свеће са заклонима за очи.

Краљица није устала, она се веома љупко извила на својем седишту, смешећи се на песника, кога је то змијасто кретање јако узбудило, учинило му се отмено. Лисјенова изванредна лепота, његова стидљивост, његов глас, све на њему очара госпођу де Баржетон. Већ је сам песник био поезија. Млади човек је кришом погледао на ту жену и нашао да потпуно одговара гласу који ужива; она није изневерила ниједну његову замисао о великој госпођи. Госпођа де Баржетон је имала на глави, како је тада било у моди, капу скројену од црне кадифе. Таква капа потсећа на средњи век, и улива поштовање младом човеку тим што, тако рећи, допуњава жену; испод ње је провиривала необично бујна коса која се на светлости преливала као злато, а у увојцима пламтела као жар.

Племенита госпођа имала је сјајну кожу којом жена испупљује тако зване недостатке те риђе боје. Њене сиве очи су блистале; њено чело, на којем је већ било бора, бело и високо, уздизало се као круна над њима, а окружавала их је седефаста облина на којој су, с обе стране носа, две плаве жилице истицале белину тога нежног оквира. Бурбонски повијен нос давао је ватре томе дугуљастом лицу као узвишење са којег зрачи краљевски понос кнезова Конде. Коса није потпуно скривала врат. Испод немарно преклопљене хаљине могло се видети као снег бело грло, испод којег је око назирало очуване и лепо постављене груди. Својим витким и негованим, али нешто мршавим прстима, госпођа де Баржетон је пријатељски показала младом песнику столицу поред себе. Г. ди Шатле седе у наслоњачу. Лисјен тек тада примети да су њих троје сами. Разговор госпође де Баржетон занео је песника из Хумоа. Три сата проведена пред ње била су за Лисјена један од оних снова за које би човек хтео да трају вечито. Он је налазио да је та жена више омршавела него што је мршава, да је заљубљена без љубави, болешљива и поред својег здравља; њене мане, које је њено држање појачавало, њему су се допадале, јер млади људи у почетку воле претеривање, ту лаж лепих душа. Он није приметио да су јој образи мало увели, на јагодицама бубуљицави, и да су им досада и патње дале боју опеке. Његову машту занеле су одмах те ватрене очи, ти елегантни увовци у којима се прелива светлост, та сјајна белина, блиставе тачке на које се он ухватио као лептир на свећу. А затим, та душа је исувише проговорила његовој души да би могао да гледа жену у њој. Полет тога женског заноса, живост тих помало застарелих реченица које је госпођа де Баржетон одавно понављала, али које су се њему чиниле нове, очарали су га утолико више што је он хтео да у свему види лепо. Он није понео никакву песму да је прочита; али о томе није ни било речи: заборавио је своје стихове како би имао право да поново дође; госпођа де Баржетон није уопште говорила о њима, како би га обвезала да јој некога другог дана прочита нешто. Зар то већ није био први споразум.

Г. Сикст ди Шатле био је незадовољан овим пријемом.

Он је доцкан видео супарника у томе лепом младом човеку кога је испратио до прве окуке испод Болјеа, у намери да га подвргне својој дипломатској вештини. Лисјен се није мало зачудио кад је чуо како се директор посредних пореза хвали тим што га је увео у ту кућу, и како га сад као с правом саветује.

„Нека би Бог дао да се с вама поступи боље него са мношвом, рекао је г. ди Шатле. Ни двор није тако охол као ово друштво глупака. Ту човеку задају смртне ране, ту он доживљава страшна понижења. Револуција из 1789 ће се поновити ако се ти људи не измене. Што се њега тиче, ако и даље одлази у ту кућу, то је због тога што му се допада госпођа де Баржетон, једина жена која нешто вреди у Ангулему, којој се он удвара зато што нема друга посла, и у коју се лудо заљубио. Она ће ускоро бити његова, она га воли, сви му знаци то претскажују. Потчињавање те поносите краљице биће његова једина освета над тим глупавим скупом сељачких племића.”

Шатле је изражавао своју страст као човек способан да убије супарника, ако на њега наиђе. Стари царски лептир пао је свом својом тежином на једног песника, покушавајући да га смрви својом жестином, и да га заплаши. Уздизао је себе причајући о увеличавањем опасностима својег путовања; али, ако је задивио песникову машту, он није уплашио љубавника.

После те вечери, не осврћући се на старог разметљивца, и поред његових претњи и насртљивог држања, Лисјен је посећивао госпођу де Баржетон, у почетку уздржљиво као човек из Хумоа; али се брзо навикао на оно што му се у први мах учинило као превелика милост, и долазио јој све чешће и чешће. Људи из тога друштва сматрали су апотекарског сина за безначајну личност. У почетку, ако би понеки племић или нека жена дошли да песете Наис, и ту затекли Лисјена, сви су према њему показивали неподношљиву учтивост којом се отмени људи служе према нижима од себе. Лисјену се у прво време чинило да је то друштво веома пријатно; али је доцније разумео расположење из којег потичу ти варљиви обзири. Брзо је осетио снисхођење које га је увредило и утврдило у њему републиканска осећања пуна мржње којима многи такви будући

племићи почињу своје везе са високим друштвом. Али шта све не би он поднео ради Наисе, коју је чуо да зову тако, јер су чланови тога малог круга, и људи и жене, као шпански гранди и личности тако званог друштвеног крема у Бечу, звали једни друге скраћеним именима, што је претстављало последњи ступањ отмености у кругу анту-моаске аристократије.

Наис је била вољена онако како сваки млад човек воли прву жену која му ласка, јер је Наис претсказивала Лисјену велику будућност, велику славу. Госпођа де Баржетон је употребила сву своју вештину да свога песника задржи поред себе: не само да га је пракомерно хвалила, него га је замишљала као сироче које хоће да збрине; умањивала га је да би га сачуваша; он јој је читао, био је њен тајник; али га је она воле-ла више него што је мислила да може волети, после страшне несреће која јој се десила. У души је јако осуђивала саму себе, признавала је како би било лудо волети двадесетогодишњег младића који је већ по својем положају тако далеко од ње. Њено наклоњено држање према њему често су оповргавале ђуди које су потицале из њених предрасуда. Бивала је заштитнички охола, а затим нежна и ласкава. Лисјена је у почетку збуњивао висок положај те жене, и он је осетио свако страхопоштовање, сваку наду, свако очајање које муче прву љубав и толико је увршћују у срцу наизменичним ударцима бо-ла и среће. Пуна два месеца, он је у њој гледао добротворку која ће се о њему матерински старати. Затим су почеле испове-сти. Госпођа де Баржетон казивала је своме песнику „драги Лисјене“, затим просто „драги.“ Песник, осмеливши се, поче да зове ту велику госпођу Наис. Кад је чула да је он тако зове, расрдила се гневом који је могао само да занесе једно дете; пребацила му је што употребљава име којим се служе сви. По-носита и племенита Негрпелисова понудила је томе лепом ан-ђелу оно своје име које је било још ново, хтела је да буде Лујза за њега. Лисјен се осећао на седмом небу љубави. Једне вечери, Лисјен је наишао кад је она гледала једну слику коју је брзо сакрила, и хтео је да је види. Да ублажи очајање првог на-ступа љубоморе, Лујза му је показала слику младог Канте-Кроа и испричала, не без суза, болну историју своје љубави,

тако чисте и тако свирепо прекинуте. Је ли покушавала да изневери свог покојника, или је смислила да од те слике начини супарника Лисјену? Лисјен је био исувише млад да анализује осећања своје драгане; он је пао у очајање попут неког детета, јер је она то започињала борбу у којој жене удешавају да једним продором буду оборене предрасуде које су оне више или мање оштроумно утврдиле. Њихове расправе о дужностима, о друштвеним обзирима, о вери, претстављају утврђења која треба да буду на јуриш освојена да би им се угодило. Према простодушном Лисјену то каћиперство није било потребно: он би ратовао и без тога.

— Не, ја нећу да умрем, ја ћу да живим за вас, рекао је смело једне вечери Лисјен који је хтео да се једном за свагда ослободи г-на де Канте-Кроа, и погледао је на Лујзу погледом страсти која је дошла до врхунца.

Уплашена успесима које та нова љубав постиже и код ње и код њеног песника, она затражи од њега стихове које јој је раније обећао за прву страну њеног албума, надајући се да ће у његовом одлагању да их напише наћи повод за свађу. Како јој је било кад је прочитала ове две строфе за које је, разуме се, нашла да су лепше од најбољих стихова песника аристократије, Каналиса?

*Чаробна кичица несталне музе
Престаће да краси стихова мојих
Странице глатке,
Али не често драгина порука
Кришом ми предати радост јој тајну
Или њен неми јад.*

*И када некад у срећи и сјају,
Које њој будућност припрема штедро,
Рука јој окрене овај лист,*

*Нек љубав учини да спомен драги
На прохујале дане лепе*

*Очима њеним буде мио
К'о небо на ком облака нема.*

— Јесте ли заиста мислили на мене кад сте писали ово? рекла је.

Та сумња, потекла из каћиперства једне жене која ужива у томе да се игра ватром, изазвала је сузу у Лисјеновим очима; она га је умирила пољубивши га у чело, први пут.

Лисјен је заиста велики човек кога она хоће да образује; намислила је да га научи италијанском и немачком језику, да усаврши његове манире; у томе је налазила изговоре да га држи стално поред себе, пред лицем својих досадних удворица. Какав је смисао добио њен живот! Почела је поново да свира ради свог песника коме је открила лепоту музике, от-свирала му је неколико лепих Бетовенових комада и очарала га; срећна због његове радости, рекла му је лицемерно видећи га скоро у заносу:

— Зар ова срећа не може да задовољи човека? Бедни песник био је толико глуп да одговори:

— Може.

Најзад су ствари дошле дотле да је Лујза, прошле недеље, позвала Лисјена на вечеру којој је као трећи присуствовао г. де Баржетон. И поред те мере предострожности, за ово је сазнао цео град, и то је изгледало тако невероватно да се свак питао може ли да буде истина. Подигла се велика граја. Мно-гима се чинило да се друштво налази пред пропашћу. Други су узвикивали:

— Ето вам плода слободоумних начела! Завидљиви ди Шатле сазнаде тада да је госпођа Шарлота, која негује жене у бабињама, госпођа Шардон, мајка Шатобријана из Хумоа, како је он то рекао. Тај израз је био примљен као лепа десетка. Госпођа де Шандур прва је дотрчала госпођи де Баржетон.

— Знате ли, драга Наис, о чем говори цео Ангулем? упи-тала ју је; тај мали стихотворац је син госпође Шарлоте, која је пре два месеца неговала моју заову у бабињама.

— Чега необичног има у томе, драга моја? рекла је го-спођа де Баржетон, устутивши главу сасвим краљевски. Зар она није удовица једног апотекара? жалосна је то судбина за једну госпођицу де Рибампре! Замислите само мене или вас без иједне паре,... шта бисмо ми радиле да се одржимо у

животу? како бисте ви исхранили вашу децу?

Хладнокрвност госпође де Баржетон пресекала је вајкање племства. Велике душе су увек склоне да несрећу претставе као врлину. Поред тога, врло је примамљиво бити упоран у доброчинству које свет осуђује: ту невиност добија привлачну драж порока. Те вечери, салон госпође де Баржетон био је пун њених пријатеља који су дошли да јој ставе своје примедбе. А она је развила сву заједљивост својег духа; кад племићи, рекла је, не могу да буду ни Молијер, ни Расин, ни Русо, ни Волтер, ни Масијон, ни Бомарше, ни Дидро, треба се навићи на то да деца тапетара, часовничара и ножара постају велики људи. Рекла је још да је геније увек племић. Прекоревала је сеоске племиће што не схватају свој прави интерес. Укратко, рекла је много бесмислица које би мање ограниченим људима објасниле све, али су ови примили то као њену оригиналност. Она је дакле отклонила непогоду пуцањем из топова. Кад је Лисјен, на њен позив, ушао први пут у стари избледели салон, где се за четири стола играло виста, она га је примила врло љубазно, и претставила га је свима као краљица која хоће да је слушају. Директора посредних пореза ословила је са господине Шатле, и запрепастила га је давши му на знање да јој је позната незаконита излишност његовога ди. Те вечери Лисјен је насилно уведен у друштво госпође де Баржетон; али га је оно примило као отров против кога ће употребити лек ниподаштавања. И поред те велике победе, Наис је изгубила нешто од своје велике моћи: било је незадовољника који су покушали да се одметну. По савету г-на ди Шатле, Амелија, а то је била госпођа де Шандур, одлучи да подигне олтар према олтару, да и она прима средом. Госпођа де Баржетон примала је сваке вечери, и људи који су долазили к њој били су толико навикли да се окупљају око истих столова за картање, с истим лицима, на светлости истих свећњака, да остављају своје огртаче, своје каљаче, своје шешире у истом ходнику, да су кућне степенице волели исто толико колико и домаћицу.

„Сви су се помирили с тим да трпе црвендаћа из освећеног луга“, рекао је Александар де Бребијан, што је била друга лепа десетка. Напоследку је претседник Пољопривредног

друштва умирио побуну једном сјајном примедбом.

— Пре револуције, рекао је он, највећа властела прима-ла је Диклоа, Грима, Кребијона, све људе који су, као и овај мали песник из Хумоа, били безначајни; али никад није прима-ла убираче порезе као што је, рецимо, Шатле.

Пошто је ди Шатле платио за Шардона, сви су охладнели према њему. Осетивши да је нападнут, директор по-средник пореза, који се, оног тренутка кад га је она назвала само Шатле, зарекао да ће освојити госпођу де Баржетон, при-лагодио се домаћичином држању; подржавао је младог песни-ка показујући се као његов пријатељ. Тај велики дипломата, ко-га се цар тако невешто лишио, ласкао је Лисјену и уверавао га да му је пријатељ. Да би песника упознао с људима, приредио је вечеру на којој су се нашли префект, шеф финансијске управе, камандант меснога пука, управник поморске школе, претседник суда, једном речи сви најистакнутији претставници власти. Бедног песника су толико величали, да би сваки други осим младића од двадесет и две године одмах посумњао у искреност похвала којима су га обасипали. При крају обеда, Шатле је позвао свог супарника да декламује оду Сарданапал на умору, која се тада сматрала за ремек дело. Кад га је чуо, директор лицеја, човек који се није лако узбуђивао, запљескао је рукама и рекао да ни Жан-Батист Русо није то боље дао. Ба-рон Сикст Шатле је мислио да ће се мали стихотворац пре или после угушити у топлој стаклари похвала, или да ће, опијен својом превременом славом, учинити неки испад, који ће га понова отерати у његову првашњу таму. Очекујући пропаст то-га генија, он се показивао као да своје наде приноси на жртву госпођи де Баржетон; али је, с умешношћу неваљалих људи сковао свој план, и са стратегијском пажњом пратио је сваки покрет двоје заљубљених, вребајући прилику да сатре Лисјена.

Тада се у Ангулему и у околини провесе глас да у провинцији Ангумоа живи један велики човек. Сви су хвалили госпођу де Баржетон због старања којим обасипа тога младог орла. Пошто је њено држање било одобрено, она је хтела да добије и јавно признање за то. Разгласила је по целом округу да ће приредити посело са сладоледом, колачима и чајем, ве-

лику новину за град где се чај још продавао код апотекара, као лек против рђавог варења. Цвет аристократије био је позван да чује једно велико дело које ће читати Лисјен. Лујза је од свога пријатеља крила тешкоће које је савладала, али му је у неколико речи поменула заверу коју је против њега склопио отмени свет; јер није хтела да му остану непознате опасности оног пута који мора да пређе сваки генијалан човек, и на којем се налазе препреке несавладљиве за људе обичне храбрости. Од те победе она је начинила поуку. Својим белим рукама показала му је славу која се купује сталним страдањем, говорила му је о мученичкој ломачи кроз коју мора да прође, засула га је својим најдужим реченицама које је засладила својим најкитњастим изразима. То су у ствари биле преиначене оне славопојке које руже роман о Корини. Лујза се и сама дивила својој речитости, те је још више заволела Венијамина који ју је њоме надахнуо; саветовала му је да се одлучно одрекне свог оца и да узме племенито име де Рибампре, не обзирајући се на грају која ће се подићи поводом те промене, коју ће уосталом краљ озаконити. Пошто је у сродству са маркизом д'Еспар, по рођењу Бламон-Шоври, веома омиљеном на двору, она узима на себе да задобије ту мил ост. Слушајући те речи: краљ, маркиза д'Еспар, двор, Лисјену се чинило да гледа ватромет, и то му је било довољан доказ да је ово крштење неопходно.

— Драго дете, рекла му је Лујза нежно потсмешљивим гласом, уколико пре буде то учињено, утолико пре ће бити потврђено.

Она је уздизала пред песниковим очима један по један слој друштвеног склопа, а он је у себи бројао степене које ће тим zgodним решењем прећи одједном. За трен ока она је учинила да се Лисјен отресе својих простачких назора о варљивој једнакости из 1793, пробудила је у њему жудњу за почастима, коју је Давидов хладни разум био сузбио, показала му је високо друштво као једину позорницу на којој он треба да се креће. Либерал пун мржње постао је монархиста *in petto*¹⁴. Лисјен је загризао јабуку аристократске раскоши и славе. Заклео се да

¹⁴ у дну душе

ће пред ноге своје госпе положити круну, ма и окрвављену; он ће је освојити по сваку цену, *quibisqumque viis*¹⁵. Да би доказао своју храброст, причао је о својим садашњим патњама, које је дотле крио од Лујзе, из оне необјашњиве стидљивости која је везана за прва љубавна осећајња, и која забрањује младом човеку да докаже своју вредност, јер толико воли да вида како се његова душа цени као непозната. Описивао јој је притисак беде коју с поносом подноси, свој рад код Давида, ноћи пробдеване над књигом. Та младићска ватра потсетила је госпођу де Баржетон на двадесетшестогодишњег пуковника, и њен поглед се замаглио. Видећи да његову узвишену драгану обузима клонулост, Лисјен је дохватио њену руку коју она није повукла, и пољубио је страсно као песник, као младић, као љубавник. Лујза оде дотле да је апотекаревом сину допустила да се приближи њеноме челу, и да на њ притисне своје уздрхтале усне.

— Дете, дете! кад би нас неко видео, ја бих била просто смешна, рекла је пренувши се из усхићене обамрлости.

Те вечери, духовитост госпође де Баржетон начинила је праву пустош у ономе што је она називала Лисјеновим предрасудама. По њеним речима, велики људи немају ни браће ни сестара, ни оцева ни матера; велика дела која они треба да изграде налажу им привидну себичност, примора-вајући их да све жртвују својој величини. Ако породица у почетку пати због превеликих издатака које намеће један величанствен мозак, она доцније прима стотруку цену за сваковрсне жртве које траже прве битке једнога непризнатог краља, делећи с њим плодове победе. Геније сам ствара себе; он је сам судија својих поступака, јер само он види крајњи циљ: он дакле мора да се стави изнад свих закона, пошто је позван да их мења; уосталом, ко овлада својим веком, тај може све да узме, све да стави на коцку, јер све припала њему. Наводила је како су у почетку живели Бернар Палиси, Луј XI, Фокс, Наполеон, Христифор Колумбо, Цезар, сви славни коцкари, у прво време презадужени или бедни, које нико није разумевао, које су сви

¹⁵ којим било начином

сматрали за лудаке, за рђаве синове, за рђаве оце, за рђаву браћу, али који су доцније постајали понос своје породице, своје домовине, целог света. Такво умовање је потпуно одговарало Лисјеновим притајеним пороцима и убрзавало је квариње његовог срца; јер, у пламену својих жеља, он је примао средства а priori. Неуспех претставља злочин увреде друштвеног величанства. Зар побеђени није самим тим убио и све грађанске врлине на којима почива друштво, и зар оно не одбацује с одвратношћу сваког Марија који седи пред рушевинама тих врлина? Лисјен, који није био свестан тога да се налази између робијашког срама и генијевог ловоровог венца, лебдео је над пророковим Синајем не видећи доле Мртво Море, тај страшни покров Гоморе.

Лујза је тако потпуно ослободила срце и дух свога песника, од пелена у које их је био увио провинцијски живот, да је Лисјен хтео да стави на пробу и саму госпођу де Баржетон, како би сазнао може ли да освоји тај високо постављени плен не излажући се срамоти одбијања. Заказано посело пружило му је прилику да то покуша. Амбиција се умешала у његову љубав. Он је волео и хтео је да се уздигне; двострук, сасвим разумљив циљ код младих људи који треба и да задовоље своје срце и да се боре са сиротињом. Друштво које данас позива сву своју децу на исти пир буди њихову амбицију још у зори њиховог живота. Оно лишава младост њене љупкости и квари већину њених племенитих осећања уносећи у њих рачуне. Поезија би хтела да то буде друкчије; али чињенице исувише често порекну идеал у који би човек хтео да верује, те није допуштено претстављати младог човека друкчије него онако какав јесте у XIX веку. Лисјену се чинило да тај његов рачун иде у прилог једнога лепог осећања, његовог пријатељства према Давиду.

Лисјен је написао својој Лујзи једно дугачко писмо, јер је он био смелији с пером у руци него са речима на језику. На дванаест листова које је трипут преписао, он је причао о генијалности свог оца, о његовим пропалим надама, и о страшној беди која притискује њега. Претставио је своју драгу сестру као анђела, Давида као будућег Кивјеа, као човека који ће по-

стати велик, а за њега је сад исто што, и отац, брат, пријатељ; он би сматрао да је недостојан Лујзине љубави, своје прве славе, ако не би од ње тражио да учини за Давида оно што чини за њега самог. Он ће се свега одрећи пре него што ће изневерити Давида Сешара; он хоће да Давид присуствује његовом успеху. Написао је једно од оних лудих писама у којима млади људи стављају пред одбијање револверски метак, у којима се опширно а детињасто разлаже, у којима говори безумна логика лепих душа, бујица речи испреплетаних оним простодушним изјавама које се омичу срцу и против воље онога који пише, а које жене толико воле. Пошто је предао то писмо собарици, Лисјен је цео дан радио на коректури, остављао редован посао, доводио у ред неке ситне ствари у штампарији, не помињући ништа Давиду. У данима кад је срце још дете, млади људи знају за овакву узвишену уздрљивост. Уосталом, Лисјен се можда прибојавао Фокионове секире којом је Давид умео да рукује; можда се бојао оштрине оног погледа који продире до дна душе. После читања Шенијевих песама, његова тајна је прешла из његовог срца на његове усне јер је осетио прекор као прст који лекар ставља на рану.

И сад, замислите све оно што је морало раздирати Лисјена док је силазио из Ангулема у Хумо. Да се та велика госпођа није наљутила? хоће ли примити Давида у своју кућу? да се амбициозни младић није сам стрмоглавио у своју пропаст, у Хумо? Иако је, пре него што је пољубио Лујзу у чело, Лисјен морао да одмери даљину која раздваја једну краљицу од њеног љубимца, он није увиђао да Давид не може у једном тренутку да пређе простор за који је њему требало пет месеци да га претрчи. Немајући ни појма о томе колико је строга осуда изгнанства изречена над незнатним људима, он није знао да би други покушај те врсте био пропаст госпође де Баржетон. Осрамоћена, уверена и сама да се укаљала, Лујза би била приморана да напусти град, где би људи из њеног сталежа бежали од ње као што се у средњем веку бежало од губаваца. Затворени круг високе аристократије, чак и свештенство, бранили би Наис од свакога и против свију, у случају да она учини какав грех; али злочин што се помешала са рђавим друштвом не

би јој никад опростила; јер, иако се моћнима много шта гледа кроз прсте, њих осуђују чим престану да буду моћни. А примити Давида, зар то не би значило одрећи се своје моћи? Ако Лисјен и није схватио ту страну овог питања, његов аристократски нагон му је указивао на многе друге тешкоће које су га плашиле. Племенитост осећања није увек праћена и отменошћу понашања. Ако је Расин изгледао као најотменији дворанин, Корнеј је јако личио на марвеног трговца. Декарт је био налик на каквога доброг холандског ћифту. Често, кад су сретали Монтескјеа са његовом грабуљом на рамену, са ноћном капом на глави, посетиоци Бреде су мислили за њега да је обичан баштован. Отмено понашање, кад није дар високог порекла, знање посисано с млеком или урођено, задобије се нарочитим васпитањем које случај треба да помогне извесном елеганцијом саме спољашности, лепотом лица, звуком гласа. Све те крупне ситнице недостајале су Давиду, док је природа била обдарила њима његовог пријатеља. Племић по матери, Лисјен је имао чак и повијено стопало једнога Франка, док је Давид Сешар имао равне сељачке табане и врат свог оца радника на преси. Лисјену се чинило да већ чује потсмехе који као пљусак падају на Давида, да већ гледа како се госпођа де Баржетон уздржава да се не осмехне. Најзад, иако се не може рећи да се постидео свога брата, он се у себи зарицао да се више неће тако поводити за својим првим осећањем, него ће убудуће прво да размисли о њему. Дакле, после часа песничког расположења и излива оданости, после читања стихова које је двојици пријатеља открило књижевна поља обасјана једним новим сунцем, за Лисјена је избио час политике и рачунања. Враћајући се у Хумо, он се кајао због својег писма, радо би га повукао, јер је у даљини назирао неумитне људске законе. Погађајући колико постигнути успех иде на руку његовој амбицији, он се није могао одлучити да повуче ногу са прве пречаге на лествицама по којима је требало да се вине у почаст. Затим слике његовога скромног и мирног живота, окићене најлепшим цветовима осећања: онај Давид пун снаге, који га је тако племенито помогао, који би, ако затреба, и живот дао за њега; његова мати, тако велика госпођа у својој сиротињи,

која верује да је он исто толико добар колико и паметан; његова сестра, та девојка тако љупка у својем мирењу са судбином, њено тако чисто детињство и њена још тако чиста душа; његове наде чије лишће није развејао никакав хладан ветар, све се то наново расцветавало у његовом сећању. Тада је говорио себи како је лепше пробити збијене редове племићске или грађанске руље ударцима успеха него се истаћи милошћу једне жене. Његова слава ће засијати пре или после као и слава толиких других људи, његових претходника, који су укротили друштво; жене ће га волети онда! Пример Наполеона, тако кобан у XIX веку због необузданих жеља које улива толиким осредњим људима, изиђе пред очи Лисјену, и он баци своје рачуне у ветар корећи сам себе због њих. Такав је био Лисјен, ишао је од зла добру, од добра злу са подједнаком лакоћом. Уместо љубави коју човек гаји према својем дому, Лисјен је већ месец дана осећао извештан стид кад издалека угледа дућан над којим су се могла прочитати жута слова на зеленој основи:

АПOTEKA ПОСТЕЛ, пређе ШАРДОН

Име његовог оца, исписано тако на месту поред којег пролазе сва кола, вређало му је очи. Вечером, кад је пролазио кроз та врата, украшена малом гвозденом решетком рђавог укуса, да би се показао на шеталишту, међу најелегантнијим младим људима из горњег града, водећи о руци госпођу де Баржетон, он се осећао необично несрећан због несагласности коју је увиђао између тога стана и своје изненадне среће.

— Волети госпођу де Баржетон, ускоро је можда имати, а становати у овој пацовској рупи! ре-као је сам себи кад је кроз засвођени ходник ушао у мало двориште где су се о зидовима сушили свежењеви куваног биља, где је шегрт рибао лабораторијске казане, г. Постел, опасан прегачом за рад, са цедилом у руци, загледао некакав хемијски производ, пазећи притом на дућан; или, ако је морао више пажње да поклони својем раду, послушкујући звонце изнад врата.

Мирис титрице, нане, разних процеђених трава, испуњавао је двориште и скромни стан у који се улазило преко оних правих степеница које се зову воденичарске, и које уме-

сто ограде имају само два ужета. Изнад тога стана налазила се само једна соба под кровом, и у њој је становао Лисјен.

— Здраво, синовче, ословио га је г. Постел, права слика провинцијског дућанције. Како је, како је? Ја само ево извршио оглед са шећерним сирупом, али би само ваш отац могао да нађе оно што ја тражим. Ех, што је то био човек! Да сам ја сазнао за његов тајни лек против подагре, данас бисмо се обојица возили кочијама!

Није могла проћи ни недеља дана а да апотекар, исто толико глуп колико и добар, не уједе Лисјена за срце помињући му кобну тајанственост у којој је његов отац чувао свој проналазак.

— То је велика несрећа, одговори кратко Лисјен, који је почињао да гледа на ученика свога оца као на великог простака, иако га је раније често благосиљао: јер је честити Постел више него једанпут помогав удовицу и децу свог учитеља.

— Та шта је вама? упита г. Постел стављајући свој мали суд за огледе на сто у лабораторији.

— Је ли стигло какво писмо за мене?

— Јесте, једно које миром мирише! ено га на тезги, поред мојег пулта.

Писмо госпође де Баржетон помешано са лончићима у апотеци! Лисјен потрча у дућан.

— Похитај Лисјене! вечера те чека већ читав сат, охладиће се, довикну благо један пријатан глас кроз отшкринути прозор, али га Лисјен није чуо.

— Ваш брат је заљубљен, госпођице, рече Постел дигнувши нос.

Тај нежења, прилично налик на буренце ракије на које би машта каквог сликара ставила црвено лице са траговима великих богиња, гледајући у Еву уозбиљи се и постаде некако свечан, што је било доказ да помишља оженити се ћерком свога претходника, али никако не може да оконча борбу коју љубав и интерес воде у његовом срцу. И зато је често, осмехујући се, казивао Лисјену реченицу коју је поновио и сад кад је младић у повратку прошао поред њега:

— Ваша сестра је права лепотица! А ни ви нисте ружни!

Ваш отац је све добро радио.

Ева је била висока гаравуша, црне косе, плавих очију. Иако је понекад изгледала права мушкобања, била је блага, нежна и одана. Њена срдачност, безазленост, њено мирно прилагођавање тешком животу, њена смерност коју никад нико није оговорио, морали су очарати Давида Сешара. И тако се, још приликом њиховога првог виђења, међу њима зачела озбиљна и постојана страст, без бучних излива и без жарких изјава, на немачки начин. Мислили су једно на друго у потаји, као да их раздваја какав љубоморни муж кога би то осећање вређало. Обоје су се крили од Лисјена, мислећи можда да му чине нешто криво. Давид је страховао да се не допада Еви која се, са своје стране, устручавала због својег сиромаштва. Нека права радница имала би смелости, али једно лепо васпитано и понижено дете предавало се својој злој срећи. По изгледу скромна, стварно поносите, Ева није хтела да се намеће сину једног човека који је важио као богат. У то време, људи који су знали шта вреди земља ценили су имање у Марсаку на више од осамдесет хиљада франака, не рачунајући оно што му је стари Сешар, велики штедиша, срећан у берби, умешан при продаји, додавао кад год му се указала прилика. Давид је био можда једина личност која није знала ништа о богатству свог оца. За њега, Марсак је био кућица купљена 1810 године за петнаест или шеснаест хиљада франака, куда је он одлазио један-пут годишње о берби, и где га је отац водио кроз виноград, хвалећи му род који штампар није никад видео и за који је врло мало марио. Љубав научника навикнутог на самоћу преувеличава тешкоће на које наилази и треба јој охрабрења; јер, за Давида, Ева је била жена која улива више поштовања него што га осећа какав неугледан писар према некој госпођи из високог друштва. Збуњен и узнемирен кад је поред својег идола, хитајући да оде исто онако као и да дође, штампар је своју љубав крио уместо да је показује. Често, с вечери, пошто би смислио неки разлог за разговор с Лисјеном, он је силазио са Дудовог трга у Хумо, кроз капију Пале; али, кад би стигао до зелених врта са гвозденом решетком, журно се враћао, бојећи се да је дошао сувише доцкан или да ће узнемирити Еву која је задело већ ле-

гла. Иако се та велика љубав одавала само кроз ситнице, Ева ју је добро разумела; њој је ласкало, али се није гордила због тога што види да је предмет дубоког поштовања које избија из погледа, из речи, из држања Давидовог; али највећа привлачност штампарова била, је његова оданост Лисјену: он је пронашао најбољи начин да се додвори Еви. Да би се показало у чем се нема драж ове љубави разликовала од бурних страсти, треба је упоредити са пољским цвећем према раскошним цветовима у негованом врту. То су били погледи благи и нежни као плави лотоси над водом, речи које се губе као једва осетан мирис дивље руже, сета нежна као кадифа маховине: цвеће двеју лепих душа које цвета на богатој, плодној, здравој земљи. Ева је већ неколико пута осетила снагу која се крије испод те слабости; она је тако добро разумевала све оно што се Давид није усуђивао да каже, да је и најмањи догађај могао довести до тешње везе њихових душа.

Лисјен уђе на врата на којима га је Ева дочекала и седе, не рекавши јој ништа, за сточић на укрштеним ногарима, на којем је било постављено за њега. Бедно мало домаћинство имало је само три сребрна прибора за јело, а Ева их је сва три употребљавала за свога милог брата.

— Шта то читаш? запитала је, пошто је ставила на сто суд који је скинула с ватре и поклопцем покрила жеравицу у својој покретној пећи.

Лисјен није одговорио. Ева дохвати један тањирџић украшен виновим лишћем, и стави га на сто заједно са зделом пуном скорупа.

— Види, Лисјене, набавила сам ти и јагода. Лисјен је био толико занесен читањем, да није чуо ништа. Ева онда седе поред њега, не рекавши ни речи; јер сестра у својој љубави према брату осећа велико задовољство кад се он пред њом не снебива.

— Та шта је теби? узвикнула је видевши да у очима њенога брата заблесташе сузе.

— Ништа, ништа, Ево, рече он обухвативши је око паса, привуче је себи, и поче љубити у чело и по коси, затим по врату, необично узрујан.

— Ти нешто кријеш од мене?

— Слушај, она ме воли.

— Знала сам ја да ти то не љубиш мене, рече незадовољним гласом јадна сестра и поцрвене.

— Сви ћемо ми бити срећни, узвикнуо је Лисјен гутајући чорбу с великим апетитом.

— Ми? рече Ева.

Под утицајем истог предосећања које је било обузело Давида, додала је:

— Ти ћеш нас волети мање!

— Како можеш то и да помислиш, ако ме познајеш?

Ева му пружи руку да би стиснула његову; затим уклони празан тањир и мрку земљану чинију, и примаче тањир с јагодама. Уместо да једе, Лисјен прочита поново писмо госпође де Баржетон, које уздржљива Ева није тражила да вида, јер је толико поштовала свога брата: ако он хоће да јој каже шта пише у њему, она треба да чека; а, ако неће, може ли то да захтева? Она је чекала. Ево тог писма:

„Пријатељу мој, зашто бих одрекла вашем брату по науци потпору коју сам вама указала? У мојим очима, даровити људи имају једнака права; али ви не знате за предрасуде оних личности које сачињавају моје друштво. Ми не можемо учинити да племство духа признаду они који су аристократија незнања, Ако ја будем довољно снажна да им наметнем г-на Давида Сешара, радо ћу вам жртвовати те бедне људе. То ће бити нешто налик на жртву од сто волова у староме веку. Али, драги пријатељу, ви зацело нећете хтети да ја примим друштво једне личности чији бих дух или понашање могли да ми се не допадне. Ваше ласкање ми је показало како је лако заслепити пријатељство! Хоћете ли се наљутити на мене ако својем пристанку додам једно ограничење? Ја хоћу да видим вашег пријатеља, да га оценим, да се сама уверим, у интересу ваше будућности, да се ви не варате. Зар то није једна од оних материнских брига које за вас, драги мој песниче, мора да има

Лујза де Негрпелис?"

Лисјен није знао са колико се вештине у отменом друштву употребљава да да би се дошло до не, и не да би довело једно да. То писмо је било велика победа за њега. Давид ће отићи госпоћи де Баржетон; он ће тамо заблистати величанством генија. Опијен победом која му је уливала веру у његову моћ над људима, он се усправи тако поносито, на његовоме радосном лицу заблисташе толике наде, да се његова сестра није могла уздржати да му не каже како је леп.

— Ако има духа, та жена те мора волети! И зато ће вечерас бити тужна, јер ће све жене облетати око тебе. Бићеш диван кад будеш читао твога Светог Јована на Патмосу! Волела бих да сам миш па да се увучем тамо! Ходи, спремила сам ти одело у соби наше мајке.

Та соба је била соба пристојне немаштине. У њој се налазила постеља од ораховине, са белим завесама, и испред ње танка зелена простирка. Један онизак ормар са дрвеном плочом, с огледалом, и столице од ораховог дрвета били су сав намештај. На камину, један сат је потсећао на дане некадашњег ишчезлог благостања. На прозору су биле беле завесе. Зидови су били превучени сивом хартијом са сивим цветовима. Под, који је Ева обојила и углачала, сијао је од чистоће. У средини те собе налазио се још и један округао сточић где су се, на црвеном служавнику са позлаћеним ружама, виделе три шоље и здела за шећер од домаћег порцелана. Ева је спавала у суседној собици где се налазила једна уска постеља, једна стара наслоњача и сточић за рад поред прозора. Због тескобе ове морнарске кајуте, стаклена врата су била увек отворена, како би у њој било више ваздуха. И поред велике сиротиње која се огледала на стварима, све је одисало скромношћу једнога радног живота. За оне који су познавали мајку и њено двоје деце, та слика је била пуна дирљиве хармоније.

Лисјен је удешавао своју вратну мараму кад се у маломе дворишту зачуше Давидови кораци, а одмах затим појави се и штампар као човек који се јако журио да стигне.

— Дакле, Давиде, узвикнуо је амбициозни младић, победа је наша! она ме воли! ти ћеш ићи!

— Не, рече штампар прилично збуњен; ја сам дошао да ти захвалим на томе доказу пријатељства, о којем сам озбиљно размислио. Мој живот се зна, Лисјене. Ја сам Давид Сешар, краљевски штампар у Ангулему, чије се име може прочитати на свим зидовима, при дну огласа. За личности из тога високог друштва, ја сам човек радник, трговац, ако хоћеш, али занатлија који држи дућан у улици Болје, на углу Дудовог трга. Још се нисам обогатив као Келер, нити прославио као Деplen, а то су две силе које племићи још неће да признаду; али које, и ја се у томе слажем с њима, нису ништа без племићске углађености и лепог понашања. Чиме бих ја могао да оправдам то нагло уздицање? Само бих се изложио потсмеху грађана исто толико колико и потсмеху племића. Ти се налазиш у друкчијем положају. Један фактор се не обвезује ни на шта. Ти радиш да би стекао знање које ти је неопходно за успех, ти можеш да објасниш своје садашње занимање старањем за своју будућност. Уосталом, ти сутра можеш да започнеш и нешто друго, да учиш право, да се спремаш за дипломатију, да уђеш у државну службу. Једном речи, нити си обележен бројем, нити си стављен у одређену преграду. Користи се својим друштвеним девичанством, иди сам и освајај почасти. Уживај радосно сва задовољства, чак и она која пружа таштина. Буди срећан, ја ћу се радовати твојим успесима, ти ћеш бити моје друго ја. Да, мени ће моја мисао допустити да живим твојим животом. Теби нека припадну весеље, сјај у друштву и гипка опруга његових сплетака. А мени нек остане трезвен и радан живот трговца, и спор научни рад. Ти ћеш бити наше племство, рекао је погледавши у Еву. Кад се будеш спотакао, наћи ћеш моју руку да се на њу ослониш. Ако се мораднеш пожалити на издају, моћи ћеш да се склонит у наша срца, ту ћеш наћи непроменљиву љубав. Људска заштита, наклоњеност и добра воља, кад се поделе на двојицу, могле би да се заморе, ми бисмо били од штете један другоме; поћи ти само напред, повући ћеш и мене, ако буде било потребно. Не само да ти не завидим, него се ја и посвећујем теби. То што си учинио за мене, излажући се опас-

ности да изгубиш своју добротворку, можда своју драгану, радије него да мене напустиш да се мене одрекнеш, та проста ствар, тако велика, привезала би ме заувек теби, Лисјене, да већ нисмо, као два брата. Немој се кајати ни пребацити себи што изгледа да си узео већи део. Оваква деоба на Монгомеријев начин одговара мојем укусу. Најзад, ако би ми и створио какву неприлику, ко зна да ли ја нећу бити увек твој дужник?

Рекавши то, он је свој бојажљиви поглед окренуо Еви којој су очи биле пуне суза, јер је она погодила све.

— Уз то, окренуо се зачуђеном Лисјену, ти си лепо развијен, имаш леп стас, одело ти лепо стоји, изгледаш као племић у твојем плавом капуту са жутом пуцади и у обичним чакширама од нанкина¹⁶, а ја бих међу тим људима личио на радника, био бих неспретан, снебивао бих се, казивао бих глупости, или не бих говорио ништа; да би задовољио предрасуду имена, ти можеш да узмеш име своје мајке, и да се назовеш: Лисјен де Рибампре; а ја јесам и бићу увек Давид Сешар. Теби све иде на руку а мени све смета у друштву у које одлазиш. Ти си створен да успеш у њему. Жене ће обожавати твој анђеоски лик. Је ли тако, Ево?

Лисјен обисну о врат Давиду и пољуби га. Ова скромност је једним махом пресекла многе сумње, уклонила многе тешкоће. Како да не осети још јачу љубав према човеку који пријатељством долази до истих закључака до којих је он дошао амбицијом? И амбициозни и заљубљени човек осећали су да је пут пред њима поравнат, срце младићево као и срце пријатељево топило се од милине. То је био један од оних ретких тренутака у животу кад је сва снага у човеку благо напрегнута, кад све струне трепере дајући од себе пуне звуке. Али та мудрост једне лепе душе код Лисјена је изазвала и ону тежњу која човека наводи да све приписује себи у заслугу. Сви ми говоримо, више или мање, као Луј XIV: „Држава, то сам ја"! Искључива нежност његове мајке и његове сестре, Давидова оданост, његова навика да у себи гледа предмет тајних напора ова три бића, развијале су у њему пороке размаженог детета,

¹⁶ жућкасто памучно платно

стварале ону себичност која прождире све што је племенито, и коју је госпођа де Баржетон потстицала позивајући га да заборави своје обавезе према сестри, мајци и Давиду. До тога још није било дошло; али зар није требало страховати да ће он, проширујући око себе круг своје амбиције, морати да мисли само на себе да би се у њему одржао?

Кад је то узбуђење прошло, Давид обрати пажњу Лисјену да је његов спев о Светом Јовану на Патмосу можда сувише библијски да би се могао читати пред слушаоцима којима апокалиптичка поезија мора бити прилично неразумљива. Лисјен, који се спремао да изиђе пред ону публику округа Шаранте коју је најтеже задовољити, узнемирио се на то. Давид му је саветовао да понесе собом песме Андре де Шенјеа, и да једно сумњиво задовољство замени задовољством извесним. Лисјен је читао савршено, он ће се зацело допасти и показати и једну скромност која ће му несумњиво бити од користи. Као већина младих људи, они су светским људима приписивали своју интелигенцију и своје врлине. Ако омладина која још није посрнула нема милости за туђе грехе, она исто тако придаје другима и своје одушевљено веровање. Потребно је, заиста, велико животно искуство да би се увидело, како је то лепо рекао Рафаел, да разумети значи изједначити се. Уопште узевши, смисао потребан за разумевање поезије ретко се налази у Француској, где дух брзо исцрпи извор светих суза усхићења, где нико неће да се помучи око тога да проникне узвишено, да се удуби у њ, да би схватио његову бескрајност. Лисјен је ишао својем првом искуству о незнању и неосетљивости друштва. Отишао је Давидовој кући да оданде узме књигу песама.

Кад су двоје заљубљених остали сами, Давид се осетио збуњен више него што је био икад у животу. Страхујући од свега и свачега, он је и желео похвалу и бојао се ње, хтео је да побегне, јер и стидљивост има своје каћиперство! Бедни заљубљени младић није смео да каже ниједну реч која би могла да личи на тражење захвалности; све речи које би му пале на ум чиниле су му се неприличне и он је ћутао, скрушен као да је нешто скривио. Ева, која је погађала муке те скромности, налазила је задовољства у том ћутању; али када Давид поче да

окреће свој шешир спремајући се да пође, она се насмеши.

— Господине Давиде, рече му, ако не проводите вече код госпође де Баржетон, можемо га провести заједно. Време је лепо, хоћете ли да прошећамо поред Шаранте? разговараћемо о Лисјену.

Давид пожеле да падне пред ноге те миле девојке. Ева је у звук својега гласа ставила неочекивану награду; нежношћу својега нагласка она је решила тешкоћу тога тренутка; њен предлог је био више него похвала, то је била прва милошта љубави.

— Само, рече она одговарајући на један Давидов покрет, оставите ми неколико тренутака да се обучем.

Давид, који никад у животу није запевао, изиђе певушећи, што је веома изненадило честитог Постела, и побудило у њему жестоку сумњу о односима између Еве и штампара.

И најситније околности те вечери утицале су јако на Лисјена који је по нарави био склон да се поведе за првим утисцима. Као сви неискусни заљубљени људи, он је стигао тако рано да Лујза још није била у салону, г. де Баржетон налазио се тамо сам. Лисјен је већ био почео да се учи оним ситним нискостима којима љубавник удате жене купује своју срећу, а које женама дају мерило за оно што могу да траже; али још никад није био сам са г-ном де Баржетон.

Тај племић је био један од оних људи слабе памети који се пажљиво одржавају између безопасне ништавности која још може да разуме, и охولة глупости која неће нити што да прими, нити што да врати. Скроз прожет својим дужностима према друштву и трудећи се да му буде пријатан он је усвојио осмех играча као свој једини говор. Задовољан или незадовољан, он се осмехивао. Осмехивао се на неку поразну вест исто онако као и на глас о каквом срећном догађају. Тај осмех је одговарао свему захваљујући изразима које му је давао. Ако је било потребно да се на сваки начин покаже одлучно одобравање, он је појачавао свој осмех наклоњеним смехом, казујући само једну реч у крајњем случају. Разговор у четири ока причињавао му је једину нелагодност у његовом животу без

икаквих осећања, јер је онда морао да тражи штогод у огромном простору своје унутрашње празнине. У највише случајева, помагао се враћањем на безазлене навике својег детињства: мислио је наглас, посвећивао вас у најситније појединости својег живота; казивао вам своје потребе, своја мала узбуђења која су, за њега, личила на мисли. Он није говорио ни о киши ни о лепом времену; нити је употребљавао обичне фразе којима се спасавају ограничени људи; он се обраћао најосновнијим захтевима свакидашњег живота.

— Да учиним по вољи госпођи де Баржетон, данас сам јео телетине коју она много воли, и сад ме мучи стомак, рекао би он. Знам ја то, увек је тако са мном; објасните ви мени то!

Или:

— Сад ћу да зазвоним за чашу зашећерене воде; да ли бисте и ви хтели једну?

Или:

— Сутра ћу да појашем коња и отићи ћу да обиђем мога таста.

Те мале реченице, које нису давале повода за препирку, изазвале би једно не или једно да од стране саговорника, и разговор би се прекинуо. Г. де Баржетон би онда тражио помоћ од свога госта окрећући у страну свој нос старог сипљивог пса; гледао би вас својим испупченим чакарастим очима тако као да би хтео рећи: Шта рекосте? Највише је волео досадне људе који једва чекају да говоре о себи, слушао их је с истинском и љубазном пажњом због које им је био тако драг да су му ангулемски брбљивци признавали извесну потуљену интелигенцију, и тврдили да се о њему погрешно мисли. И зато, кад више нису имали слушалица, ти људи су прилазили да доврше своју причу или своје разлагање поред тога племића, уверени да ће наићи на његов похвални осмех. Како је салон његове жене био увек пун, он се ту готово увек осећао угодно. Бавио се најситнијим појединостима: гледао је ко улази, поздрављао осмехујући се, и приводио жени новог госта; пазио је ко намерава поћи, и испраћао га примајући његово праштање са својим вечитим осмехом. Кад је друштво било у живом разговору и кад би видео да је свакако заузет својим по-

слом, срећни мутавко би се укрутио на својим двома дугачким ногама као рода, с изгледом човека који слуша неки политички разговор; или би гледао у карте неког играча без икаквог разумевања, јер није знао ниједну игру; или би ходао шмрчући бурмут и дишући тешко после јела. Анаис је била лепа страна његовог живота, она му је пружала бескрајно уживање. Кад се појављивала у улози домаћице, он се заваљивао у наслоњачи дивећи јој се; јер је она говорила за њега; затим је стварао себи задовољство од тога да тражи смисао њених реченица; и, како их је често разумевао тек пошто прође доста времена откако су изговорене, допуштао је себи осмехе који су се јављали као заривена топовска ђулад кад излазе на површину. Његово поштовање према њој ишло је, уосталом, до обожавања. Зар какво било обожавање није довољно за срећу у животу? Као паметна и племенита жена, Анаис није злоупотребљавала своју надмоћност кад је увидела да њен муж има поверљиву нарав детета које не тражи ништа више него да га воде. Она се старала о њему онако како се жена стара о својем огртачу; држала га је чисто, четкала га је, чувала, штедела: и, осећајући да га она чува, четка, негује, г. де Баржетон је постао својој жени одан као пас. Тако је лако пружати срећу која ништа не стаје! Госпођа де Баржетон, увиђајући да њен муж; не зна ни за какво друго задовољство сем да добро поједе, удешавала му је изврсне обеде; имала је сажаљења према њему; никад се није потужила на њега; и неке личности, не разумевајући њен неми понос, приписивале су г-ну де Баржетон извесне скривене особине. Она га је, уосталом, држала строго војнички, а покоравање тога човека вољи његове жене било је без поговора. Она би му рекла: „Отидите у песету господину том и том или госпођи тој и тој“, и он би одлазио тамо као војник на своје стражарско место. И зато се пред њом држао као војник под оружјем у ставу мирно. У то време постављало се питање да тај мутавко постане посланик. Лисјен није долазио у кућу довољно дуго да би могао подићи вео под којим се крила та нарав коју је немогућно замислити. Г. де Баржетон, утонуо у своју наслоњачу, с изгледом човека који све види и све разуме, стварајући себи достојанство од својег ћутања, чинио му се из-

ванредно важна личнаст. Уместо да га сматра за камен међаш, Лисјен је од тога племића начинио страшнога сфинкса, захваљујући склоности која људе јаке маште наводи да све преувеличавају или да замишљају душу код свакога, те је сматрао за потребно да му поласка.

— Стижем први, рекао је поздравиши га са мало више поштовања него што се обично указивало томе добричини.

— То је доста разумљиво, одговорио је г. де Баржетон.

Лисјен је схватио тај одговор као пакосну досетку љубоморног мужа, поцрвенео је, и погледао се у огледало да се прибере.

— Ви станујете у Хумоу, рече г. де Баржетон, људи који станују далеко стижу увек пре оних који станују близу.

— Откуда то долази? запита Лисјен начинивши љубазно лице.

— Ја не знам, одговори г. де Баржетон, и поново утону у своју непомићност.

— Нисте хтели да истражујете то, продужи Лисјен. Човек који је у стању да нешто запази, у стању је да пронађе и узрок томе.

— А! рече г. де Баржетон, ти крајњи узроци! Е! е!..

Лисјен се упињао да оживи разговор који се на том зауставио.

— Госпођа де Баржетон се зацело облачи? рече он, претрнувши и сам због неумесности тога питања.

— Да, облачи се, одговори спокојно муж. Лисјен подиже очи да погледа две дебеле греде, сиво обојене, између којих је таваница била омалтерисана, не налазећи реченицу којом би могао поново да започне разговор; али тада примети, не без ужаса, да је са малог полијелеја са старинским кристалним украсима уклоњено платно, и да у њему горе свеће. Навлаке су биле скинуте с намештаја, и црвена кинеска тканина показивала је своје увеле Цветове. Те припреме су наговештавале изванредну свечаност. Песник помисли да можда није пристojно одевен, јер је он био у чизмама. Уплашен том мишљу, пришао је да погледа једну јапанску вазу на сточићу с венцима из времена Луја XV; затим се побоја да не

увреди тога мужа ако му се не буде удварао, и одлучи да потражи у добричини какву слабу страну којој би могао да поласка.

— Ви ретко одлазите из града, зар не, господине? рече он г-ну де Баржетон пригнавши му поново.

— Ретко.

Опет је настало ћутање. Г. де Баржетон је као неверљива мачка пратио и најмањи покрет тога Лисјена који ремети његов мир. Сваки од њих бојао се оног другог.

— Да није нешто посумњао због мојих честих посета? помисли Лисјен, јер изгледа да је према мени веома непријатељски расположен!

Срећом по Лисјена, који је једва подносио узнемирене погледе којима је г. де Баржетон посматрао његово кретање, стари слуга, који је за ту прилику навукао ливреју пријави долазак ди Шатлеа. Барон уђе сасвим неусиљено, поздрави свога пријатеља Баржетона, а Лисјену се поклони само главом, како је тада било у моди, али што се песнику учинило порезнички дрско. Сикс ди Шатле носио је блештаво беле чакшире, са подвезицама испод стопала, које су им одржавале превоје. На ногама је имао лаке ципеле и чарапе од шкотскога конца. По беломе прснику лелујала се црна трака његовог лорњона. А крој и облик његовога црног капута јасно су показивали да је шивен у Паризу. То је заиста био гиздавац каквог је најављивала његова прошлост; али су га године већ биле обдариле округлим трбушчићем који се доста тешко одржавао у границама елеганције. Бојио је косу и залиске, оседеле од невоља које је поднео на својем путовању, и то је његовом лицу давало тврд израз. Његова кожа, некад врло нежна, добила је бакарну боју људи који се враћају из Индије; али његово држање, иако смешно због надмености коју је сачувао, ипак је показивало умешност тајника једне царске принцезе. Он узе свој лорњон, погледа Лисјенове чакшире од нанкина, чизме, прсник, плави капут сашивен у Ангулему, једном речи целога свог супарника; затим спокојно врати лорњон у џеп од прсника као да је хтео рећи: „Задовољан сам.“ Поражен већ порезниковом елеганцијом, Лисјен помисли каско ће му вратити мило за дра-

го кад буде показао скупу своје лице надахнуто поезијом; али је ипак осетио оштар бол који појача његову нелагодност због замишљеног непријатељства г-на Баржетон. Чинило се да барон притискује Лисјена свом тежином своје отмености, да би што више понизио ту беду. Г-на де Баржетон, који је сматрао да нема више ништа да говори, запрепастило је ћутање двојице супарника који су се узајамно загледали; али, кад би исцрпео све своје напоре, он је располагавао још једним питањем које је чувао као крушку за случај да осети жеђ, и нашао је за потребно да га постави, узимајући на себе израз ужурбаног човека.

— Дакле, господине, рекао је Шатлеу, шта има ново? чује ли се што у граду?

— Ето, одговори злобно директор посредних пореза, ново, то је г. Шардон. Обратите се њему.

Јесте ли нам донели какву лепу песму? упита живахни барон поправљајући на својем образу један увојак који му се учинио поремећен.

— Да бих знао јесам ли успео, морао бих да питам вас за мишљење, одговори Лисјен. Ви сте се бавили поезијом пре мене.

— Тхе! неколико прилично пријатних шаљивих песмица написаних да се другима учини задовољство, понека пригодна песма, или романа којој музика даје вредност, моје велико писмо у стиховима једној од сестара Наполеона Бонапарте (незахвалник!), то нису ствари које би ми осигурале славу код потомства!

У том тренутку појави се госпођа де Баржетон у пуном сјају једне брижљиво удешене тоалете. На глави је имала јеврејски турбанк украшен источњачком копчом. Провидан вео испод којег су се пресијавале камеје на огрлици лако јој је обавијао врат. Шарена муслинска хаљина, са кратким рукавима, допуштала јој је да покаже неколико гривни једну испод друге на својим лепим белим рукама. Тај упадљиви начин облачења очара Лисјена. Г. ди Шатле упути љубазно тој краљици неколико отужних комплимената на које се она насмешила од задовољства, толико је била срећна што је хвале пред Лисје-

ном. Она је изменила само један поглед са својим драгим песником, а директору посредних пореза одговорила је поразивши га учтивошћу која га је искључивала из круга њених присних пријатеља.

Уто су и званице почеле да стижу. Прво су се појавили бискуп и његов намесник, две достојанствене и свечане прилике, али које су биле сасвим супротне једна другој: преосвећени је био висок и мршав, а његов пратилац омален и дебео. Обојица су имала сјајне очи, али је бискуп био блед, а лице његовог намесника било је обојено руменилом најсјајнијег здравља. И код једнога и код другог покрети су били ретки. Обојица су изгледали опрезни, њихова уздржљивост и њихово ћутање збуњивали су људе; сматрало се да они имају много духа.

После двојице свештеника дошли су госпођа де Шандур и њен муж, необичне личности за које би људи који не познају провинцију помислили да су производ маште. Муж Амелијин, жене која се сматрала као супарница госпође де Баржетон, г. де Шандур, кога су звали Станислав, био је некадашњи млад човек, витак и у својој четрдесет петој години, чије је лице личило на решето. Његова вратна марама била је увек везана тако да су јој оба краја стршила, један у висини деснога ува, други спуштен у правцу црвене траке његовог одличја. Скутови његовог капуга увек су се лепршали. Испод дубоко исеченог прсника видела се јако испучена крута кошуља, закопчана иглама са много драгог камења. Једном речи, цело његово одело имало је у себи нечега претераног, што му је давало тако велику сличност са карикатурама, да су се странци морали насмешити кад га виде. Станислав је непрестано са задовољством посматрао самог себе од главе до пете, проверавајући број пуцади на својем прснику, гледајући вијугаву линију својих припијених чакшира, милујући своје ноге погледом који се заљубљено заустављао на врховима његових чизама. Кад би престао да се тако загледа, његове очи су тражиле огледало, да би видео како му стоји коса, и са срећом у очима он је упитно погледао у жене заденувши један прст у џеп од прсника, устутивши се и окренут за три четврти, разметљив као пе-

тао, што се радо примало у аристократском друштву у којем је он важио као леп човек. Најчешће, његов разговор је био пун двосмислених прича какве су се причале у XVIII веку. Тај одвратни начин разговора доносио му је понеки успех код жена, он их је засмејавао. Г. ди Шатле почињао је да га узнемирава. Јер заиста, привучене хладноћом уображенога директора посредних пореза, потстакнуте његовим претварањем да је немогућно повратити му вољу за живот, и помало увређене његовим држањем пресићеног султана, жене су тражиле његово друштво још више него одмах по његовом доласку, откако се госпођа де Баржетон заљубила у ангулемског Бајрона. Амелија је била омалена жена која је невешто глумила; угојена, бела, црне косе, све је преувеличавала, говорила је гласно, стално је вртела главом која је била претрпана перима лети, а цвећем зими; изражавала се пријатно, али није могла да заврши оно што је започела а да не зашишти због сипње коју није признавала.

Г. де Сенто, звани Астолф, председник Пољопривредног друштва, човек црвеног лица, висок и крупан, појавио се као да га вуче његова жена која је била налик на исушену папрат, и коју су звали Лили, скраћено од Елиза. То име, које претпоставља у личности која га носи нешто детињско, није одговарало ни нарави ни опхођењу госпође де Сенто, жене достојанствене, претерано побожне, која се при картању увек свађала. Астолфа су сматроли за научника првог реда. Незналица као сом, ипак је био написао чланке Шећер и Ракија за један пољопривредни речник, две расправе састављене од исечака из свих новинских чланака и старих књига где се говорило о та два производа. Цео округ је веровао да он пише дело о савременој пољопривреди. Иако је по цело пре подне остајао затворен у својој соби за рад, он није био написао још ни две стране за пуних дванаест година. Ако би му неко дошао у посету, он се показивао изненађен, претурао је по хартијама, тражећи неку затурену белешку, или је зарезивао своје перо; али је трошио на бесмислице све време које је проводио у својој соби за рад: он је ту дуго читао новине, перерезом удешавао запушаче, шарао фантастичне цртеже по својем подметачу,

прелиставао Цицерона да би из њега на дохват узео неку реченицу или и читаве ставове чији би смисао могао примени-ти на дневне догађаје; затим, с вечери, трудио се да наведе разговор на неки предмет који би му допустио да каже: „Код Цицерона се налази једна страна која као да је писана за ово што се данас догађа." И онда би наводио извађени став на велико удивљење својих слушалаца, који су међу собом говорили: „Заиста, Астолф је неисцрпни извор знања." Та занимљива чињеница се препричавала по целом граду, и одржавала ласкаво мишљење које је владало о г-ну де Сенто.

После тога брачног пара дошао је г. де Бартас, по имену Адријен, човек који је певао арије за бас и који је замишљао да је веома музикалан. Да би се нечим истакао, он се определио за солфеђо: у почетку се дивио самоме себи певајући, затим је почео да говори о музици, и напослетку се бавио искључиво њоме. Музичка уметност постала је код њега права манија; он се загревао само кад говори о музици, у друштву се није пријатно осећао све дотле докле га не би замолили да пева. А кад је одрикао коју од својих арија, онда је почињао његов живот: кочоперио се, пропињао се на прсте примајући честитања, показивао се скроман; али је ипак ишао од групе до групе да побере похвале; затим, кад је све било речено, враћао се опет на музику заповедајући разговор о тешкоћама своје арије или хвалећи композитора. Г. Александар де Бребијан, цртач сепијом, који је собе својих пријатеља пунио немогућним сликама и кварио све албуме у округу, пратио је г-на де Бартас. Сваки од њих двојице водио је испод руке жену онога другог. По казивању злих језика, та размена је била потпуна. Обе жене, Лолота (госпођа Шарлота де Бребијан) и Фифина (госпођа Жозефина де Бартас), подједнако су се бринуле о каквој читпкастој марами, о (каквом украсу, о слагању неколико разних боја, у необузданој жељи да личе на Парижанке, а занемаривале су своју кућу где је све ишло како не треба. Ако су две жене, утегнуте као лутке у хаљине које су из штедње шиле саме, носиле на себи изложбу најнескладнијих боја, мужеви, у њиховом својству уметника, допуштали су себи такву провинцијску аљкавост да их је било вредно видети. Њихови

изгужвани капути давали су им изглед статиста који у малим позориштима претстављају отмене друштво на свадби.

Међу личностима које су се искрцале у салон, једна од најнеобичнијих била је личност г-на грофа де Сенонш, аристократики званог Жака, страсног ловца, човека поноситог, мршавог, препланулог у лицу, који је био љубазан као дивљи вепар, неповерљив као Венецијанац, љубоморан као Мавар, а који је живео у врло добрим односима са г-ном ди Хотоа, иначе звани Фраисисом, домаћим пријатељем.

Госпођа де Сенонш (Зефирина) била је висока и лепа, али јој је лице већ било бубуљичаво од неке ватре коју је осећала у јетри, због чега су њу сматрали за жену коју је тешко задовољити. Њен витак стас и нежни облици допуштали су јој да у друштву показује малаксалост која је личила на пренемагање, али која је одавала страст и увек задовољене ћуди маже-ног створења.

Франсис је био прилично отмен човек који је напустио консулат у Валенцији и наде које је могао имати у дипломатији да би живео у Ангулему поред Зефирине коју су звали и Зизина. Бивши консул се старао о домаћинству, васпитавао је децу, учио их страним језицима, и управљао имањем г-на и госпође де Сенонш са потпуном преданошћу. Племићски Ангулем, управни Ангулем, као и грађански Ангулем дуго су се неповољно изражавали о савршеном јединству тога домаћинства утроје; али се временем та мистерија брачнога тројства показала тако ретка и тако лепа, да би г-н ди Хотоа изгледао страшно неморалан ако би и најмањим знаком показао камеру да се ожени. Уосталом, почињало се сумњати да постоји некаква мучна тајна у превеликој љубави госпође де Сенонш према једној младој девојци, њеном кумчету, која се звала госпођица де ла Хе, и која јој је служила као дружбеница; и ма да је постојала извесна очевидна немогућност у погледу датума, сви су налазили да Франсоаза де ла Хе и Франсис ди Хотоа необично личе једно на друго. Кад је Жако одлазио у лов по околини, сви су га питали за Франсиса, а он је причао о каквој пролазној слабости свога добровољног управника имања, бринући се о њему више него о својој жени. Та заслепљеност је изгледала

тако необична код једнога љубоморног човека, да су га његови најбољи пријатељи наводили у шали на такав разговор, и на то обраћали пажњу онима који нису знали за тајну, да би их забавили. Г. ди Хотоа био је углађени гиздавац чије су се ситне бриге о сопственој личности извргле у претеривање и у детињарију. Он је мислио само на свој кашаљ, на свој сан, на своје варење и на своје јело. Зефирина је свога незамењивог помагача довела до тога да се сматра за човека веома слабог здравља: држала га је у памуку, умотавала га, давала му лекове; кљукала га је пробраним јелима као нека маркиза своје псетанце; наређивала му је или забрањивала да узме ову или ону храну; везла му је прсник, крајеве вратних марама и џепне марамице; и најзад га је навикла да носи тако лепе ствари да га је претворила у неку врсту јапанског идола. Њихово слагање било је уосталом непрекидно: Зизина би за сваку ствар погледала у Франсиса, а Франсис као да је своје мисли тражио у очима Зизине. Они су заједно кудили, заједно се осмехивали, изгледало је да се договарају и када треба да кажу најобичније добар дан.

Најбогатији поседник у околини, човек коме су сви завидели, г. маркиз де Пимантел, и његова жена, чији су заједнички приходи износили четрдесет хиљада ливара, и који су зиму проводили у Паризу, дошли су са својег имања у кочијама са својим суседима, г-ном бароном и госпођом бароницом де Растињак, које су пратиле бароничина тетка и њихове кћери, две красне младе девојке, лепо васпитане, сиромашне, али одевене с оном једноставношћу која толико истиче природну лепоту. Те личности, које су заиста биле цвет овога друштва, дочекане су са хладним ћутањем и с поштовањем пуним суревњивости, нарочито кад су сви видели какву им особиту пажњу указује госпођа де Баржетон. Те две породице припадале су ономе малом броју људи који се, у провинцијама, држе изнад оговарања, ни с ким се не мешају, живе у тихој повучености и чувају своје достојанство које улива поштовање. Г-на де Пимантел и г-на де Растињак ословљавали су сви њиховом титулом; никаква присност није спајала њихове жене ни њихове кћери с отменим друштвом у Ангулему; они су били

исувише близу дворскоме племству да би се упуштали у провинцијске односе. Префект и генерал стигли су последњи, у пратњи онога сеоског племића који је, то пре подне, донео Давиду своју расправу о свиленим бубама. То је без сумње био претседник неке општине у срезу, који се могао препоручити лепим имањем; али су његово држање и његов начин одевања показивали да није навикао кретати се у друштву, одело му је сметало, није знао шта да ради с рукама, у разговору се непрестано вртео око свога говорника, дизао се и поново седао да би одговорио ономе ко му се обрати, изгледао је готов да потрчи и послуша; показивао се наизменце претерано услужан, узнемирен, озбиљан смејао се на сваку шалу, слушао понизно, а понекад погледао натмурено мислећи да му се потсмевају. Неколико пута у току те вечери, занет својом расправом, покушао је да говори о свиленој буби; али је злосрећни г. де Северак наишао на г-на де Бартас, који му је одговорио музиком, и на г-на де Сенто, који му је цитирао Цицерона. Некако усред посела сиромаш кмет је најзад наишао на разумевање код једне удовице и њене кћери, госпође и госпођице ди Бросар, које нису биле две најмање занимљиве личности у томе друштву. Само једна реч објасниће све: оне су биле исто толико сиромашног стања колико и племићског рода. Њихово одело показивало је ону склоност према кићењу која одаје скривену беду. Госпођа ди Бросар је веома невешто и сваким поводом хвалила своју високу и крупну кћер, којој је било двадесет и седам година, и која је важила као добра свирачица на клавиру; она је у њено име изјављивала да се укус њене кћери слаже са укусима свих људи за женидбу, и, у жељи да удови своју драгу Камилу, она би, у току једне исте вечери, тврдила како Камила воли несталан гарнизонски живот исто тако као и миран живот људи који живе на својем имању. Обадве су имале оно усиљено, кисело-слатко достојанство личности које свако радо сажалева, за које се људи интересују из себичности, и које су осетиле сву празнину утешних реченица којима свет ужива да предусрета несрећне људе. Г. де Северак имао је педесет и девет година, био је удовац и без деце; мати и кћи слушале су дакле са смиреним дивљењем по-

јединости о томе како он гаји свилене бубе.

— Моја кћи је увек волела животиње, рекла је мајка. И, пошто свила коју праве те бубице интересује жене, ја ћу вас молити за допуштење да дођемо у Северак те да покажете мојој Камили како се то добија. Камила је тако интелигентна да ће одмах схватити све што јој будете казали. Та зар није, једнога дана, схватила и обрнуту сразмеру квадрата раздаљина!

Та реченица је славно завршила разговор између г-на де Северак и госпође ди Бросар после Лисјеновог читања.

Неколико редовних посетилаца ушли су неопажено, као и два три младића из добрих кућа, стидљиви, ћудљиви, накинђени као скриње за светачке мошти, срећни што су позвани на ову књижевну свечаност, и од којих се најсмелији ослободио толико да је много разговарао са госпођицом де ла Хе. Све жене су озбиљно поседале у круг иза којег људи остадоше стојећи. Тај скуп необичних личности, у шареном оделу, дотераних лица, уливао је поштовање Лисјену, чије је срце задрхтало кад је приметно да сви гледају у њега. Ма колико да је био смео, он није лако поднео тај први испит, и поред храбрења његове заштитнице која се на све стране клањала и показивала своју највећу љубазност дочекујући најистакнутије личности из Ангулема и околине. Нелагодност коју је осећао појачала се једном околношћу коју је било лако предвидети, а која је морала да заплаши једнога младог човека још ненавикнутог на опхођење са друштом. Лисјен, који се сав био претворио у око и у уво, слушао је како га Лујза, г. де Баржетон, бискуп и неколико домаћичких удворица називају г. де Рибампре, а већина тога страшног света г. Шардон. Збуњен упитним погледима радозналаца, он је погађао своје грађаиско име по самом покрету усана; предосећао је како се већ унапред доноси суд о њему с оном провинцијском отвореношћу која је често врло блиска неучтивости. Ти неочекивани стални убоди чиодом учиниће да постане још незадовољнији самим собом. С нестрпљењем је очекивао да започне читање, како би заузео држање које ће окончати његово унутрашње мучење; али је Жак причао о својем последњем лову госпођи де Пимантел; Адријен је разговарао о новој музичкој звезди, Росинију, са го-

спођицом Лауром де Растињак; Астолф је говоримо барону о некаквој новом плугу чији је опис научно напамет из једних новина. Лисјен, јадни песник, није знао да ниједна од тих глава, изузимајући госпођу де Баржетон, не може да разуме поезију. Све те личности, лишене осећања, дотрчале су не знајући ни саме каква их забава очекује. Постоје речи које, као трубе, као чембала, као вашарски бубњеви, увек привлаче свет. Речи лепота, слава, поезија, садрже у себи чаролију која заноси и најгрубље духове. Кад су све званице стигле, кад су појединачни разговори престали, не без многих опомена брбљивцима од стране г-на де Баржетона, кога је његова жена слала као црквењака који удара палицом у под, Лисјен седе за округли сто, поред госпође де Баржетон, осетивши силан душевни потрес. Објавио је узбуђеним гласом како ће, да не би било разочарења, прочитати недавно пронађена ремек дела једнога великог непознатог песника. Ма да су песме Андре де Шенјеа биле објављене већ 1819, нико у Ангулему још није био чуо да се помиње Андре де Шенје. И сви су у том његовом саопштењу хтели да виде заобилазан пут који је пронашла госпођа де Баржетон да би поштедела песникову осетљивост и одобробољила слушаоце. Лисјен је прочитао прво Младог болесника, који је примљен ласкавим жагором; затим Слепца, песму која се овим осредњим духовима учинила дугачка. За време читања, Лисјена је раздирала једна од оних паклених мука које потпуно могу да схвате само прави уметници, или људи које одушевљење и висока интелигенција изједначују с уметницима. Да се изрази гласом, као и да се осети, поезија захтева потпуну пажњу. Између онога ко чита и слушалаца мора да се створи присна веза, без које се не производе електрични додир осећања. Ако те душевне привлачности нема, песник се налази у положају анђела који покушана да пева небеску песму усред урнебеса у паклу. А, у кругу у којем се развијају њихове способности, обдарени људи имају око као пуж, њух као пас, а уво као кртица; они виде, они осећају, они чују све око себе. Музичар и песник знају одмах да ли им се људи диве или их не разумеју, као што се биљка суши или оживљује у повољној или неповољној атмосфери. Шапат људи који су овамо дошли само

због својих жена, и који су разговарали о својим пословима, одјекивао је у Лисјеновим ушима по законима те нарочите звучности; као што су га дражили неки зуби које је могао да види између љубазно разјапљених вилица. Када је, као голуб у потоку, тражио какав повољан кутак где би могао да се заустави погледом, сретао је нестрпљиве очи људи који су очевидно имали намеру да се приликом овог састанка распитају о неким својим стварним интересима. Изузимајући Лауру де Растањак, двојицу или тројицу младића и бискупа, свима присутнима било је досадно. Јер они који разумеју поезију труде се да у својој души развију оно што је писац ставио као клицу у своје стихове; а ови хладни слушаоци, далеко од тога да удишу песникову душу, нису слушали чак ни његове речи. И Лисјен се осетио тако дубоко разочаран, да му је хладан зној овлажио кошуљу. Један пламени поглед који му је добацила Лујза кад јој се окренуо, дао му је храбрости да доврши; али је његово песничко срце крвавило из хиљаду рана.

— Мислите ли ви, Фифина, да је ово заиста занимљиво? упита своју сусетку мршава Лили, која је очекивала можда нешто громко.

— Не питај те ме шта мислим, драга моја: мени се очи саме затварају чим чујем да се нешто чита.

— Надам се да нам Наис неће често приређивати посела са стиховима, рекао је Франсис. Кад после вечере слушам читање, пажња коју морам да напрегнем смета ми варењу.

— Јадно маче моје, рече Зефирина тихим гласом, попити чашу зашећерене воде.

— То је врло добро издекламовано, рече Александар; али ја више волим вист.

Кад су чуле тај одговор, који је оцењен као духовит због енглеског значења речи, неке госпође које су се радо картале рекоше да читалац треба да се одмори. Под тим изговором, један или два пара искрадоше се у мали салон. Лисјен на молбу Лујзе, умиљате Лауре де Растањак и бискупа, пробуди понова пажњу, захваљујући противреволуционарном жару стихова којима неки слушаоци, понесени топлином рецитованја, запљескаше и не разумевајући их. На ту врсту људи утичу јаки

гласови као што јака пића надражују груба непца. Док се служио сладолед, Зефирина посла Франсиса да погледа књигу, и рече својој сусетки Амелији да су стихови које је читао Лисјен наштампани.

— Али, одговори Амелија с очевидним задовољством, то је сасвим разумљиво, г. де Рибампре ради код једног штампара. То је, рече гледајући у Лолоту, као кад лепа жена шије сама своје хаљине.

— Он је сам штампао своје песме, рекоше жене једна другој.

— Али зашто се онда назива г. де Рибампре? упита Жак. Кад племић ради својим рукама, дужан је да се одрекне својег племићског имена.

— Он се заиста и одрекао својег имена, које је простачко, рече Зизина, али зато да би узео име своје мајке, које је племићско.

— Пошто су његови стихови (у провинцији се каже стихови) наштампани, можемо их читати и сами, рече Астолф.

Ова глупост још више замрси питање, док се најзад Сикст ди Шатле није смиловао да каже томе скупу незналица како оно саопштење није било никаква говорничка предострожност, него да је те лепе песме спевао један присталица краљевства, рођени брат револуционара Марија-Жозефа Шенјеа. Ангулемско друштво, изузимајући бискупа, госпођу де Растињак и њене две кћери, које је ова висока поезија узбудила, мислило је да су га обманули и било је увређено том преваром. Подиже се потмули жагор; али га Лисјен није чуо. Издвојен из тога мрскога круга заносом који причињава мелодије у души, он се трудно да ту мелодију понови, а лица је видео као кроз неку маглу. Прочитао је суморну елeгију о самоубиству, писану по угледу на античке писце која одише узвишеном сeтом; затим ону где се налази стих:

Стихови твоји су љупки, и ја их понављам радо.

Најзад је завршио пријатном идилом која се зове *Неера*.

Утонула у пријатну сањарију, са једном руком у својим увојцима које је и не приметивши расплела, а другом

опуштеном, расејаних очију, сама усред својих гостију, госпођа де Баржетон се први пут у животу осећала пренета у свој прави свет. Лако је замислити како ју је непријатно пробудила Амелија, која је узела на себе да јој саопшти заједничку жељу присутних.

— Наис, ми смо дошли да чујемо песме г-на Шардона, а ви нам дајете штампане стихове (стикове). Ма да су и ове ствари врло лепе, госпође би из родољубивих разлога више волеле домаће вино.

— Зар ви не налазите да се француски језик тешко прилагођава поезији? рече Астолф директору посредних пореза. Ја сматрам да је Цицеронова проза хиљаду пута поетичнија.

— Права француска поезија је лака поезија, шансона, одговори Шатле.

— Шансона доказује да је наш језик веома мелодичан, рече Адријен.

— Ја бих заиста волела да чујем стихове (стикове) који су завртели мозак Наиси, рече Зефирина; али по томе како прима Амелијин захтев, рекла бих да она није расположена да нам покаже бар неке од њих.

— Она због саме себе мора учинити да нам их он прочита, одговори Франсис, јер је геније тога жутокљунца њено оправдање.

— Ви који сте били у дипломатији, удесите то за нас, рече Амелија г-ну ди Шатле.

— То је бар лако, рече барон.

Некадашњи тајник њенога царског височанства, навикнут на таква мала лукавства, приђе бискупу и успе да га стави испред себе. Кад ју је замолио преосвећени, Наис је морала тражити од Лисјена да рецитује неку своју песму коју зна напамет. Баронов брзи успех у тим преговорима Амелија је наградила једним чежњивим осмејком.

— Заиста, овај барон је веома умешан, рекла је Лолоти.

Лолота се сећала Амелијине пакосне примедбе о женама које саме шију своје хаљине.

— Откад ви то признајете бароне из доба Царства? одговорила јој је смешећи се.

Лисјен је раније покушао да опева своју драгану у једној оди коју је њој посветио под насловом које употребљавају сви младићи по изласку из лицеја. Та ода, тако брижљиво дотеривана, улепшана свом љубављу коју је осећао у срцу, учинила му се као једина песма која може да се мери са поезијом Шенјеа. Он погледа прилично самоуверено госпођу де Баржетон, рекавши: Њој. Затим се усправи поносито да изговори те стихове на које је толико полагао, јер се његово песничко честољубље осетило угодно иза сукње госпође де Баржетон. У том тренутку, Наис није могла да сакрије своју тајну од очију жена. Иако је била навикла да господари тим светом са велике висине своје интелигенције, није се могла уздржати да не застрели за Лисјена. Њена одлучност се поколеба, њени погледи као да су тражили благ суд; затим је морала да остане оборених очију и да крије своје задовољство док су се низали ови стихови:

ЊОЈ

*Из круга вечне славе и светлости,
Где смирени анђели, уз звуке сосана златног,
Пред ноге Јехови полажу молитве
Планета наших тужних,
Серафим један плаве косе често застире
Сјај Божјег погледа на својем челу белом,
На праг небеса полаже крила сребрна своја,
И силази у свет.
Он је разумео милостив поглед Творца:
Ублажава патњу генија прогоњеног;
У лику девојке миле, успављује старца
У цвећу детињства;
Записује opakих људи кајање позно;
Брижној мајци у сну шапуће: „Надај се!“
И, са срцем пуним радости, броји уздахе
Људског милосрђа.
Од тих небеских весника међу нама је само један,
Ког заљубљена земља уставља од пута његовога;
Али, он сузе лије, и поглед тужан и благ*

Управља на стан оца свог.

*Тајну његовога небеског порекла
Није ми одала сјајна белина његовог чела,
Ни муња његових очију, ни блага топлина
Његове божанске врлине,
Него је љубав моја, засењена толиким сјајем.
Покушала да се приближи његовом светом бићу,
И на себи осетила непробојни оклоп
Архангела страшног.*

*О! не дајте јој, не дајте да види
Сјајног серафима кад поново небу узлети;
Она ће и без тога чути чаробну песму
Која се вечером разлеже!
Јер тада цело небеско јато, пробијајући вео ноћи
К'о блесак зоре, хрли звездама
У братском лету;
И бродар на стражи, који чека да му се укаже пут,
Показаће јој траг њихових стопала сјајних
Као вечиту кулу светиљу.*

— Разумете ли ви ову збрку речи? упита Амелија г-на ди Шатле погледавши га погледом каћиперства.

— То су стихови какве смо сви ми, више или мање, писали по изласку из школе, одговори барон с изразом досаде на лицу, играјући своју улогу судије који се ничем не чуди. Некада, ми смо залазили у осијанске магле. То су биле Малвине, Фингали, магловита привиђења, ратници који излазе из својих гробова са звездама изнад своје главе. Данас, ту песничку старудију замењују Јехова, сосани, анђели, серафимска крила, цела рајска гардероба, обновљена речима „огроман, бескрајан, самоћа, разум". Ту су језера, божанске речи, нека врста похришћанског пантеизма, обogaћена тешко нађеним ретким сликовима, као камен и пламен, преци и жреци, итд. Напоследку, променили смо и географски положај: уместо да смо на северу, сад смо на истоку: али је тама исто онако густа.

— Ако је ода тамна, рече Зефирина, изјава ми се чини

врло јасна.

— А арханђелов оклоп је прилично лака муслинска хаљина, рече Франсис.

Иако је учтивост захтевала да се, због госпође де Баржетон, песма што гласније похвали као изванредна, жене, огорчене што немају на услузи песника који би их опевао као анђеле, устадоше као да им је досадно, исказујући полугласно и без убеђења: Врло добро! лепо! савршено!

— Ако ме волите, ви нећете честитати ни песнику ни његовом анђелу, рече Лолота своме драгом Адријену заповедничким гласом, којем се он морао покорити.

— На крају крајева, то су само празне речи, рече Зефирина Франсису, љубав је поезија на делу.

— Ви сте, Зизина, исказали једну ствар коју сам и ја мислио, али коју не бих тако лепо изразио, похита да каже Станислав, погледавши се задовољно од главе до пете.

— Не знам шта бих дала, рече Амелија Шатлеу, да видим унижен понос Наисе, која хоће да је називају арханђелом, као да је нешто више од нас, а која нам уводи у друштво сина једног апотекара и једне болничарке, чија је сестра обична радница, а који и сам ради код неког штампара.

— Кад му је отац продавао колачиће против глиста¹⁷, рече Жак, боље би било да их је давао и своме сину.

— Он продужава занат свог оца, јер оно што нам је малочас дао, отужно је као лек, рече Станислав заузевши један од својих најкочопернијих ставова. Лек је лек, али ја више волим што друго.

У једном тренутку, сви као да су се били договорили да омаловаже Лисјена понеком речи аристократске ироније. Лили, побожна жена, видела је у томе једно добро дело рекавши како је време да се Наиси отворе очи пре него што учини неку лудорију. Франсис, дипломата, узе на себе да приведе крају ту глупу заверу, за коју су се све ове ситне душе заинтересовале као за расплет неке драме, и у којој су виделе предмет о којем ће сутра разговарати. Бивши консул, не желећи да се туче са

¹⁷ Непреводива игра речи: vers - значи на француском и глисте и стихови

једним младим песником који би, у присуству своје драгане, могао планути на неку увредљиву реч, увидео је да Лисјена треба убити неким освећеним мачем против којег би освета била немогућна. Он се угледа на пример који му је дао умешни Шатле кад је требало навести Лисјена да рецитује своје стихове. Отишао је да поразговара са бискупом претварајући се да дели одушевљење које је Лисјенова ода изазвала код преосвећенога; затим га је убедио како је Лисјенова мати ретка и необично скромна жена, која снабдева свога сина предметима за све његове саставе. За Лисјена је највеће задовољство кад види да се одаје, признање његовој мајци коју он обожава. Пошто је ту мисао улио у главу бискупу, Франсис се упустио у разговоре са другима како би дошао до речи која ће увредити Лисјена, а коју је по његовоме плану требало да каже преосвећени. Кад су се Франсис и бискуп вратили у круг у чијој се средини налазио Лисјен, пажња се удвоји код личности које су га већ запајале отровом у капљицама. Потпуно непосвећен у салонске сплетке, сиромах песник је умео само да гледа у госпођу де Баржетон, и да невешто одговара на невешта питања која су му упућивана. Њему су била непозната имена и титуле већине присутних, а није знао ни како да разговара са женама које су му казивале глупости од којих се он стидео. Осећао се, уосталом, хиљаду миља далеко од ових ангумоаских божанстава слушајући како њега зову час Шардон, час г. де Рибампре, док су се они између себе звали Лолота, Адријен, Астолф, Лили, Фифина. Његова забуна достигла је врхунац кад је, мислећи да је Лили име мушкарца, грубога г-на де Сенонш освојио као г-на Лили. Нимрод¹⁸ прекиде Лисјена таквим *Господин Лили?* да је госпођа де Баржетон поцрвенела до ушију.

— Мора да је сасвим заслепљена кад овамо доводи и претставља нам тога балавца! рекао је полугласно.

— Госпођо маркизо, рече Зефирина тихим гласом госпођи де Пимантел, али тако да су је и други могли чути, зар ви

¹⁸ Нимрод — халдејеки краљ, чије је име постало синоним вештог и неуморног ловца

не налазите да постоји велика сличност између г-на Шардона и г-на де Канте-Кроа?

— Сличност је идеална, одговори смешећи се госпођа де Пимантел.

— Слава заноси, и то се може признати, рече госпођа де Баржетон маркизи. Има жена које се заносе величином, као што се друге заносе ништа-вилом, додала је погледавши на Франсиса.

Зефирина није разумела, јер је она сматрала да је њен консул врло велики човек; али маркиза пристаде уз Наис засмејавши се.

— Ви сте веома срећни, господине, рече Лисјену г. де Пимантел, који поче да му се обрзћа као г-ну де Рибампре, пошто га је пре тога назвао Шардоном, вама зацело никад није досадно?

— Радите ли ви брзо? запита га Лолота као што би рекла неком столару: „Треба ли вам много времена да начините једну кутију?”

Лисјен је ово питање осетио као удар маљем по глави; али се исправио кад је чуо да јој је госпођа де Баржетон одговорила смешећи се:

— Драга моја, песме не ничу у глави г-на де Рибампре као трава по нашим двориштима.

— Госпођо, рече бискуп Лолоти, ми никад не можемо имати довољно поштовања према племенитим духовима у које је Господ ставио своју искру. Да, поезија је света ствар. Ко каже поезија, тај каже патња. Колико је пробдевених ноћи било потребно за стихове којима се дивимо! Поздрављајте с љубављу песника који проводи скоро увек несрећан живот, и за кога Господ зацело задржава једно место на небу, међу својим пророцима. Овај млади човек је песник, додао је положивши руку на Лисјенову главу; зар не видите да је жиг судбине утиснут на ово лепо чело?

Срећан што је на тако племенит начин узет у заштиту, Лисјен се поклонил бискупу са погледом пуним захвалности, не знајући да ће тај велико-достојник бити његов целат.

Госпођа де Баржетон пређе по непријатељском кругу

погледима пуним тријумфа, који се као стреле забодоше у срца њених супарница, чији се бес удвостручи.

— О! преосвећени, одговори песник, у нади да ће те тупе главе треснути својим златним жезлом, обичан човек не располаже ни вашим духом ни вашом добротом. За наше болове и за наше напоре мало ко зна. Лакше је рудару извадити злато из земље него нама да ишчупамо своје слике из утробе најнезахвалнијега од свих јетика. Ако је поезији циљ да изрази мисли и осећања тако да их свако може разумети и осетити, песник мора без престаика да се обзире на духовне способности свих људи да би их све задовољио; мора најјачим бојама да покрива разум и осећање, две непријатељске силе; читав један свет мисли треба да стави у једну реч, читаве филозофије у једну слику; једном речи, његови стихови су зрна чији цветови треба да процветају у срцима, тражећи у њима бразде које су изорала лична осећања. Зар није потребно да се све осети да би се све изразило? А живо осетити, зар то не значи патити? И зато се песме рађају тек после мучких путовања по пространим пределима мисли и људског друштва. Зар нису бесмртни они напори којима дугујемо за личности чији живот је стварнији од живота многих бића која су заиста живела, као што је Ричардсонова Клариса, Шенјеова Камила, Тибулова Делија, Ариостова Анђелика, Дантеова Франческа, Молијеров Алсест, Бомаршеов Фигаро, Валтер Скотова Ребека, Сервантесов Дон Кихот! - А шта ћете нам створити ви? упита Шатле. — Објављивати тако нешто унапред, одговори Лисјен, зар то не би значило проглашавати себе за генија? Уосталом, за то узвишено пораћање хоће се дуго животно искуство, проучавање људских страсти и интереса, које још нисам имао прилике да извршим; али почињем! рече са горчином погледавши осветнички на круг око себе. Мозак носи дуго...

— Ваш порођај ће бити тежак, упаде му у реч г. ди Хотоа.

— Ваша добра мати моћи ће да вам помогне, рече бискуп.

Та тако вешто припремљена реч, та очекивана освета запади у свим очима искру радости. Преко свих усана пређе

осмех аристократског задовољства, повећаног глупошћу г-на де Баржетон. који поче да се смеје кад су сви престали.

— Преосвећени, ви сте у овом тренутку мало исувише духовити за нас, госпође вас нису разумеле, рече гоопођа де Баржетон, која овом једном речи пресече смех и привуче на себе зачуђене погледе. Песнику који се у свему надахњује Библијом Црква је заиста права мати. Господине де Рибампре, изрецитујте нам Светог Јована на Патмосу, или Валтазаров пир, да бисте показали преосвећеноме како је Рим увек Вергилијева *Magna Parens*¹⁹.

Жене се згледаше с осмехом над су чуле да Наис изговара две латинске речи.

У почетку живота, и најпоноситија храброст може да клоне. Тај ударац бацио је у први мах Лисјена на дно воде; али се он одупре ногом и понова изиђе на површину заклевши се да ће се уздигнути над тим светом као бик кога је погодило хиљаду стрела, подигао се разјарен, и био је готов да послуша Лујзин глас и да декламује Светог Јована на Патмосу; али је већина столова за картање већ била привукла своје играче, који су се враћали у колотечину својих навика налазећи у њој задовољство које им поезија није пружила. А ни освета толиких личности чије је честољубље било увређено не би била потпуна без омаловажавања које се изразило према домаћој поезији тим што су се сви окренули од Лисјена и од госпође де Баржетон. Свак се правио заузет нечим: овај је отишао да разговара о некаквом среском путу са префектом, она је предложила да се у вечерашњу забаву унесе мало музике. Отмено ангулемско друштво, осећајући да је слаб судија у области поезије, желело је нарочито да чује мишљење Растањаквих и Пимантелових о Лисјену, и приличан број званица окупио се око њих. Велики углед који су те две породице уживале у округу увек је одлучивао кад су биле у питању крупне ствари; њима су сви завидели и сви су им се удварали јер су сви предвиђали да им може затребати њихова заштита.

¹⁹ велика родитељка

— Како вам се чини овај наш песник и његова поезија? запита Жак маркизу, на чије је имање одлазио да лови.

— За провинцију, рече она смешећи се, стихови нису рђави; уосталом, један тако леп песник не може да уради ништа рђаво.

Свак је нашао да је тај суд тачан, и похитао је да га каже и другима, уносећи у њ више пакости него што је маркиза могла да му даде. После тога су замолили Шатлеа да прати г-на де Бартас, који је упропастио велику арију из Ф и г а р а. А кад се већ почело с музиком, требало је чути витешку романсу коју је у доба Царства певао Шатобријан, и коју је отпевао Шатле. Затим су дошли на ред комади за четири руке, које су отсвирале неке девојчице, и које је тражила госпођа ди Бросар, желећи да њена драга Камила задиви г-на де Северак својим свирањем.

Госпођа де Баржетон, увређена презирањем које су сви показивали према њеном песнику, вратила је жао за срамоту на тај начин што се повукла у свој мали салон док се свирало. Тамо је за њом дошао и бискуп, коме је његов намесник објаснио дубоку иронију његове нехотичне напомене, и који је хтео да поправи то. Госпођица де Растинак, коју је поезија занела, ушла је у мали салон без знања своје мајке. Посадивши се на свој диван са прошивеним седиштем, на који је повукла и Лисјена, Лујза је могла, да је нико не чује и не види, да му каже на уво:

— Анђеле мили, они те нису разумели! али Стихови твоји су љупки, и ја их понављам радо.

Лисјен утешен овим ласкавим речима, заборави за тренутак на свој јад.

— До славе се не долази лако, рекла му је госпођа де Баржетон дохвативши његову руку и стежући му је. Патите, патите, пријатељу, ви ћете бити велики човек, ваша патња је цена ваше бесмртности. Ја бих волела да подносим такве патње. Нек вас Бог сачува од живота учмалог и без борбе, где нема довољно простора за Орлова крила. Ја завидим вашој патњи, јер ви бар живите! Ви ћете развити свој у снагу, ви ћете се надати победи! Ваша борба ће бити славна. Кад будете доспели у

највишу обласет где царују велики духови, сетите се бедних људи према којима судбина није имала милости, чије интелитенције нестаје под притиском моралног азота и који пропадају пошто су стално били свесни тога шта је живот који се не може живети, који су имали оштре очи а нису видели ништа, чије је чуло мириса било осетљиво а који су омирисали само отровно цвеће. Опевајте онда биљку која се суши у густој шуми, угушена врежама и густим прождрљивим растињем, коју сунце није помиловао, и која је угинула а није процветала! Зар то не би била бескрајно тужна песма и сасвим необичан предмет за обраду? Како би дивна била слика девојчице рођене под азијским небом, или какве кћери пустише коју су пренели у неку хладну земљу на западу, и која чезне за својим драгим сунцем, а умире од туге коју нико не разуме, подједнако притиснута хладноћом и љубављу! То би била слика многих живота.

— Тако бисте насликали душу која се сећа неба, рече бискуп, песму која је некад морала бити спевана; ја сам радо замишљао да један њен део видим у Песми над песмама.

— Напишите ви то, рече Лаура де Растинјак показавши тим да безазлено верује у Лисјеновог генија.

— Француској недостаје један велики религиозни спев, рече бискуп. Верујте ми, слава и богатство припашће ономе даровитом човеку који буде радио за веру.

— То ће он узети на себе, преосвећени, рече госпођа де Баржетон свечано. Зар не видите да замисао о таквом спеву већ избија као пламен зоре у његовим очима?

— Наис се не понаша лепо према нама, рекла је Фифина. Шта ради сад?

— Зар је не чујете? одговори Станислав. Ено се размеће својим крупним речима које немају ни репа ни главе.

Амелија, Фифина, Адријен и Франсис појавише се на вратима малог салона претећи госпођи де Растинјак која је тражила своју кћер ради одласка.

— Наис, рекоше обе жене, веома задовољне што прекидају тај присни разговор у малом салону, будите тако љубазни да нам нешто отсвирате.

— Драго моје дете, одговори госпођа де Баржетон, г. де Рибампре ће сада да нам рецитије свога Светог Јована на Патмосу, један изванредан библиски спев.

— Библијски! понови зачуђена Фифина.

Амелија и Фифина вратише се у велики салон и пренесоше тамо ову реч да би је извргле потсмеху. Лисјен се извини да не може рецитовати, јер се не узда у своје памћење. Кад је понова ушао у салон, нико није обратио нимало пажње на њега. Сви су разговарали или се картали. Песнику није остао ниједан од њетових светлих зракова; поседници нису видели у њему ништа корисно; људи који су замишљали да нешто вреде, бојали су га се као непријатеља њиховог незнања; жене, завидећи госпођи де Баржетон, Беатричи овога новог Дантеа, како је рекао намесник, гледали су га хладно и презриво.

— То је дакле високо друштво! говорио је Лисјен у себи силазећи у Хумо преко Болјеа, јер има тренутака у животу кад човек воли да иде најдужим путем, како би у ходу наставио своје мисли које не жели да прекида.

Далеко од тога да га обесхрабри, јарост одгурнутог амбициозног човека давала је Лисјену нову снагу. Као сви људи које је нагон довео у неку високу област, где стижу пре него што могу да се одрже у њој, он се зарицао да ће жртвовати све само да би остао у високом друштву. Идући путем, он је вадио једну по једну отровну стрелу која га је била погодила, разговарао је гласно са самим собом, обрецивао се на простаке с којима се био сусрео; налазио је духовите одговоре на глупа питања која су му била упућивана, и очајавао је што је тако духовит сад кад томе није време. Изишавши на пут за Бордо, који пролази испод брда и иде обалом Шаранте, учинило му се да на месечини види Еву и Давида како седе на једној греди поред реке, у близини неке фабрике, и једном стазом упути се њима.

Док је Лисјен журно ишао на своје мучење код госпође де Баржетон, његова сестра је обукла ружичасту цицану хаљину са уским пругама, метнула на главу сламни шешир, и огрнула са малим свиленим шалом: одећа сасвим проста, у којој је она изгледала богато обучена, као што бива са свима

онима чија урођена величина истакне и најмању ситницу.. И зато, кад је скинула своје радничко одело, Давид се осетио веома збуњен пред њом. Иако се штампар био одлучио да говори о себи, он није умео да каже ништа кад је лепој Еви понудио руку да прођу кроз Хумо. Љубави је угодно у тој стрепњи пуној поштовања, налик на ону којом слава Божја испуњава верне. Двоје заљубљених ишли су ћутећи ка мосту Свете Ане, да би прешли на леву обалу Шаранте. Ева, којој је ово ћутање било мучно, застале на средини моста да погледа реку која се, одатле па све до места где се градила барутана, пружа као дугачка широка трака на коју је у том тренутку сунце на заходу бацало веселу светлу бразду.

— Лепо вече! рече она тражећи предмет за разговор; ваздух је у исти мах и топал и свеж, цвеће мирише, небо је величанствено.

— Све говори срцу, одговори Давид покушавајући да наведе разговор на своју љубав. За људе који воле постоји бескрајно задовољство у томе да песму коју сами носе у души виде у лепоти предела, у прозрачности ваздуха, у мирису земље. Природа говори за њих.

— А и дреша им језик, рече Ева смејући се. Ви сте се били сасвим ућутали док смо пролазили кроз Хумо. Знате ли да ми је већ било нелагодно.

— Учинили сте ми се толико лепи, да сам био занемео! одговори Давид безазлено.

— Зар сам сад мање лета? упита га она.

— Нисте, али сам ја толико срећан што шетам сам са вама, да...

Застале као да га је неко прекинуо, и загледа се у брежуљке низ које се спушта пут за Сент.

— Ако налазите неко задовољство у овој шетњи, то ми је врло мило, јер ја сматрам да вам дугујем једно вече у замену за оно које сте ви мени жртвовали. Кад сте одбили да идете госпођи де Баржетон, ви сте били исто онолико племенити колико и Лисјен, који се изложио опасности да је наљути својим захтевом.

— Нисам био племенит, него увиђаван, одговори Давид.

Пошто смо овде под небом, без других сведока сем трске и жбуња који расту поред Шаранте, допустити ми, драга Ево, да вам изложим неке од брига које ми причињава садашње Лисје-ново држање. После онога што сам малочас рекао њему, надам се да ћете моје страховање примити као израз најчистијег пријатељства. Ви и ваша мати учинили сте све да га уздигнете изнад његовога стварног положаја; али, подржавајући његову амбицију, да ли га нисте неопрезно изложиле великој патњи? Како ће се он одржати у свету којем га вуку његове склоности? Ја га познајем! њему је у нарави да воли жетву без рада. Друштвене обавезе ће му одузимати све време, а време је једини капитал људи чије се све богатство састоји у њиховој интелигенцији; он воли да блиста, свет ће још потстицати његове жеље које никаква сума неће моћи да задовољи, он ће новац трошити а неће га зарађивагги; поред тога, ви сте га навикле да себе сматра за великог човеком; али, пре него што призна чију било надмоћност, свет тражи сјајне успехе. А књижевни успеси постижу се једино у самоћи и истрајним радом. Шта ће дати госпођа де Баржетон вашем брату у какнаду за толике дане проведене код њених ногу? Лисјен је исувише поносит да би примио помоћ од ње, а ми знамо да је још исувише сиромашан да би и даље одлазио у њено друштво, и то претставља двоструку опасност. Пре или после, та жена ће оставити нашега драгог брата, пошто га буде одвикла од рада, пошто у њему буде развила љубав према раскоши, презирање према нашем скромном животу, жудњу за уживањем, његову склоност лењости, томе разврату песничких душа. Да, ја се бојим да се та велика госпођа не забавља Лисјеном као неком играчком: она га или воли искрено, те ће учинити да он све заборави; Или га не воли, те ће га унесрећити, јер је он луд за њом.

— Ви ми ледите срце, рече Ева зауставивши се код бране на Шаранти. Али све док моја мата имадне снаге да ради свој тешки посао, и док ја будем жива, оно што нас две заградимо биће можда довољно за Лисјенове издатке, и допустиће му да сачека почетак својег благостања. Мени никад неће недостати храбрости; јер мисао да радим за биће ко-

је волим, рекла је Ева загрејавши се, одузима раду сву његову горчину и његову тегобу. Ја сам срећна кад помислим за кога се толико мучим, ако је то уопште мука. Да, немојте се бојати, ми ћемо зарађивати довољно новаца да Лисјен може одлазити у отмени свет. Тамо је његова срећа.

— Али је тамо и његова пропаст, настави Давид. Слушајте што вам кажем, драга Ево. Споро стварање великих дела захтева или већ осигурано богатство, или узвишену оскудицу сиротињског живота. Верујте ми! Лисјен се толико ужасава беде коју доноси сиротиња, он је са толико уживања удисао мирис раскоши, дим успеха, његово честољубље се толико повећало у салону госпође де Баржетон, да ће он покушати све пре него што ће се повући; а ваша зарада неће бити никад у сразмери с његовим потребама.

— Значи да сте ви неискрен пријатељ! узвикну Ева, очајна. Иначе нам не бисте тако одузимали храброст.

— Ево! Ево! одговори Давид, ја бих хтео да будем брат Лисјену. Само преко вас могу то да постанем, а то би њему допустило да прима све од мене, а мени опет дало право да се посветим њему с онаквом љубављу какву ви уносите у своје пожртвовање, али уз додатак рачунског расуђивања. Ево, драго вољено дете, учините да Лисјен стекне ризницу из које ће моћи да црпе без зазора!

Зар братова кеса неће бити као и његова? Кад бисте ви знали све што ми је прошло кроз главу у вези с Лисјеновим нивим положајем! Ако хоће и даље да одлази госпођи де Баржетон, јадни дечко не сме више бити мој фактор, не сме више становати у Хумоу, ви не смете и даље бити радница, ваша мати не сме више обављати свој посао. А ако бисте пристали да будете моја жена, све би се уредило: Лисјен би могао да станује горе код мене, док му не сазидам стан изнад настрешнице у дну дворишта, ако мој отац не хтедне да подигне још један спрат. Тако бисмо му ми осигурали безбрижан независан живот. Жеља да помогнем Лисјену даће ми снаге да се обогатим, снаге коју не бих имао ако бих био у питању само ја; а од вас зависи да ту снагу стекнем. Можда ће он једног дана отићи у Париз, једину позорницу на којој ће моћи да се

покаже, и где ће његове способности бити признате и награђене. Живот у Паризу је скуп, и троје нас неће бити сувише да га тамо издржавамо. Уосталом, зар и вама и вашој мајци неће бити потребан ослонац? Драга Ево, удајте се за мене из љубави према Лисјену. Доцније, можда ћете ме заволети кад видите напоре које ћу чинити да њему помогнем и да вас усрећим. Ми смо обоје подједнако скромни, нама не треба много; Лисјенова срећа биће наш велики задатак, и његово срце биће ризница у коју ћемо ми полагати новац, осећања, срећу, све!

— Нас раздвајају друштвени обзири, рече Ева, узбуђена што види како та велика љубав умањује себе саму. Ви сте богати, а ја сам сиромашна. Потребно је много љубави да се преброди таква тешкоћа.

— Значи да ме ви још не волите довољно? узвикну Давид поражен.

— Ваш отац ће се можда успротивити...

— Добро, добро, одговори Давид, ако треба питати само мог оца, ви ћете бити моја жена. Ево, драга моја Ево, ви сте у овом тренутку учинили да лако подносим живот. Ах! срце ми је било препуно осећања која нити могу нити смем да изразим. Реците ми само да ме мало волите и ја ћу имати потребне храбрости да вам кажем све остало.

— У истини, рече она, мене је веома стид; али, пошто већ поверавамо своја осећања једно другоме, рећи ћу вам да никад у животу нисам помислила ни на ког другог до на вас. У вама сам видела једног од оних људи којима жена може с поносом да се преда, а једна сиромашна радница без будућности није се смела надати толикој срећи за себе.

— Доста, доста, рече он и спусти се на попречну греду од бране којој су се били вратили, јер су они као изван себе ишли тамо и овамо по истом простору.

— Шта вам је? упита га она изразивши први пут ону тако љупку забринутост коју жене осећају за биће које је њихово.

— Ништа, само добро, одговори он. Кад угледа пред собом читав један срећан живот, дух је као опчињен, душа маласала. Зашто сам ја најсрећнији човек? рече са сетним нагласком. Сад знам.

Ева погледа у Давида с изразом љубави и сумње, који је тражио објашњење.

— Драга Ево, ја примам више него што дајем. И зато ћу вас увек волети више него што ви волите мене, јер ја имам више и разлога да вас волим, ви сте анђео а ја сам човек.

— Ја нисам тако учена, одговори Ева осмехнувши се. Ја вас јако волим...

— Колико и Лисјена? прекиде је он.

— Довољно да будем ваша жена, да се посветим вама и да се старам да вам не причиним никакав бол у животу којим ћемо живети и који ће у прво време бити помало и тежак.

— Јесте ли опазили, драга Ево, да сам вас заволео првога дана кад сам вас видео?

— Има ли жене која не осећа да је вољена? упита она.

— Допустите онда да вас ослободим снебивања које осећате због мојег тобожњег богатства.

Ја сам сиромаш, драга моја Ево. Да, моме оцу било је по вољи да ме упропасти; мојим радом користио се он; поступио је као што многи такозвани добротвори поступају с онима које су задужили. Ако се обогатим, то ће бити ваша заслуга. Ово није реч заљубљеног човека, него закључак човека који мисли. Ја вас морам упознати са свима својим манама, а оне су огромне за човека који треба да стекне богатство. Моја нарав, моје навике, посао који ме привлачи, одвраћају ме од свега што личи на трговину и рачун, а ми се, међутим, можемо обогатити само обављајући какав велики посао.

Ако и јесам у стању да пронађем рудник злата, ја сам до крајности неспособан да се тим рудником користим. Али ви који сте из љубави према брату улазили у најситније појединости, који знате шта је штедња, и имате стрпљиву пажњу правог трговца, ви ћете сабрати жетву коју ја будем посејао. Наш положај, јер ја себе већ одавно сматрам за члана ваше породице, толико ми тишти срце да сам проводио и дане и ноћи тражећи могућност да се обогатим. Оно што знам из хемије, поред онога што ми је познато о потребама трговине, указало ми је на пут ка једном уносном проналаску. О томе вам не могу још ништа рећи, предвиђам да ће ствар ићи

сувише споро. Помучићемо се неколико година можда; али ћу најзад ипак успети да пронађем известен нов начин производње на чијем се трагу не налазим само ја, и који ће нам, ако до њега дођем први, донети велико богатство. Лисјену нисам рекао ништа, јер би његова плаховита нарав покварила све; он би моје наде претворио у стварност, живео би на великој нози, а можда би запао и у дугове. Зато чувајте тајну коју сам вам поверио. Ваша мила и драга близина биће ми једина утеха у току ових дугих огледа, као што ће ми и жеља да ви и Лисјен будете богати дати истрајности и упорности...

— Ја сам осетила и то, рече му Ева прекинувши га, да сте ви један од оних проналазача којима је потребна, као и мене јадном оцу, жена која ће водити бригу о њему.

— Ви ме дакле волите! О! реците ми то без бојазни, мени који сам у вашем имену видео знамење своје љубави. Ева је била једина жена на свету, и оно што је за Адама било стварна истина, за мене је морална истина. Боже мој! волите ли ви мене?

— Да, одговори она отежући тај један слог својим изговором, као да тим хоће да изрази сву дубину својих осећања.

— Хајде да седнемо тамо, рече он узевши Еву за руку и поведе је ка једној дугачкој греди која се налазила испод точкова неке фабрике хартије. Пустите ме да се надишем вечерњег ваздуха, да се наслушам крекетања жаба, да се надивим месечевим зрацима који трепере над водом; нека ме свег испуни ова природа у којој ми се чини да видим своју срећу написану на свакој ствари, и која ми се први пут појављује у свем својем сјају, обасјана љубављу, улепшана вама. Ево, драга моја, ово је први тренутак непомућене радости који ми је судбина доделила! Ја сумњам да је Лисјен срећан овако као ја.

Осетивши да је Евина рука влажна и да дршће у његовој, Давид пусти да на њу кане једна суза.

— Зар не могу да сазнам тајну?.. упита Ева мазно.

— Ви имате право на то, јер се и ваш отац бавио тим питањем, које ће постати од највећег значаја. Ево зашто: пад Царства ће учинити да употреба памучног рубља постане скоро општа, зато што је оно јевтиније од ланеног рубља. Данас се

хартија прави још од кудељних и ланених крпа; али та сировина је скупа, и њена скупоћа кочи велики полет који ће француска штампа неизоставно постићи. А производња крпа се не може на силу повећати. Крпе постају од ношенога рубља, и становништво једне земље даје их само у одређеној количини. Та количина се може повећати једино повећањем броја рађања. А да се изврши осетна промена у броју становника, једној земљи је потребно четврт века и велики преокрет у начину живота, у трговини и у пољопривреди. Ако дакле потреба за хартијом постане двапут или трипут већа него што је производња крпа у Француској, биће потребно, да би се одржала ниска цена хартији, да се у производњу хартије унесе неки други састојак уместо крпа. Тај закључак се заснива на једној чињеници која се догађа овде пред нама. Ангулемске фабрике хартије, последње у којима се хартија израђује од ланених крпа, виде како у каши за хартију све више и све брже преовлађује памук.

На питање младе раднице, која није знала шта значи реч каша, Давид јој је дао нека обавештења о производњи хартије, и та обавештења неће бити сувишна у једној књизи која за своје материјално постојање дугује хартији исто толико колико и штампи; али ће то знатно удаљавање од разговора између једног заљубљеног човека и његове драгане без сумње добити тим што ће овде бити скраћено.

Хартија, производ исто толико чудесан колико и штампа, којој служи као основа, постојала је већ одавно у Кини кад је, подземним каналима трговине, стигла у Малу Азију где се, око 750 године, према извесним предањима, употребљавала хартија од туцаног памука претворено у кашу. Потреба да се замени пергамент, чија је цена била претерано висока, учинила је да су, по угледу на свилену хартију (тако се на Истоку звала хартија од памука), пронашли хартију од крпа, по једнима, грчке избеглице у Базелу, 1170; а по другима, некакав Талијан који се звао Пако, у Падови, 1301. Тако се хартија усавршавала лагано и незнано, али је извесно да се већ за време владе Карла VI у Паризу справљала каша од које су израђиване карте за играње. Кад су неумрли Фауст, Костер

и Гутенберг пронашли К Њ И Г У, занатлије, непознати као и толики други велики уметници тога доба, прилагодили су производњу хартије потребама штампе. У томе XV веку, тако снажном и тако безазленом, називи разних формата хартије, као и називи појединих врста слова, носили су обележје безазлености тога времена. Тако грозд, мали Исус, голубарник, хартија лонац, штит, шкољка, круна, добили су своја имена по грозду, по слици господа нашег Исуса Христа, по круни, по штиту, по лонцу, увек по знаку израђеном у средини листа, као што се доцније, под Наполеоном, у средину утискивао орао: отуд хартија звана велики орао. Исто тако, слова су добила имена цицero, свети августин, велики канок, по црквеним књигама, по теолошким расправама и по Цицероновим делима, за која су та слова прво била употребљена. Курзив, коса слова, изумели су Алди, у Венецији: отуда се зову још и италијанска слова. Пре него што је пронађена фабричка хартија, чија је дужина неограничена, највећи формати били су велики Исус и велики голубарник: и још, овај последњи употребљавао се само за географске карте и за слике. У ствари, величина штампарске хартије зависила је од величине мермера у штампарској преси. У време кад је Давид говорио о томе, сматрало се у Француској да је хартија која се производи у непрекидној траци неостварљив сан, иако је Денис Робер из Есона, око године 1799, био пронашао за њено израђивање једну машину коју је доцније Дидо-Сен-Леже покушао да усаврши. Танка бела хартија *velin* коју је пронашао Амброаз Дидо, постала је тек 1780. Овај кратки преглед показује убедљиво како су све велике тековине производње и људског духа постајале са највећом спорошћу и једва приметним усавршавањем, сасвим онако како поступа природа. Да се достигав савршенство, вештина писања; можда и језик! морало се пипајући тражити пут, као и у штампарству и у производњи хартије.

— Крпари скупљају по целој Европи крпе, старо рубље, и купују отпатке свакојаких тканина, рекао је штампар на завршетку. Ти отпаци, распоређени по врстама, смештају се у стоваришта код трговаца крпама на-велико, код којих се снабдевају фабрике хартије. Да бисте добили бар приближну слику те трго-

вине, знајте, госпођице, да је године 1814 банкар Кардон, власник великих бачви у Вижу и у Ланглеу, где је Леорје де л'Ил још 1776 био покушао да реши питање којим се бавио ваш отац, водио парницу са некаквим Прустом око једне погрешке у тежини од два милиона ливара крпа, у рачуну од десет милиона ливара, а у вредности око четири милиона франка Произвођач пере те крпе и претвара их у ретку кашу која се пропушта, исто онако како домаћица у кухињи пропушта умак кроз сито, кроз један гвоздени оквир који се зове калуп, и који има изнутра металну подлогу у чијој се средини налази мрежасто израђен знак који даје име хартији. Од величине тога калупа зависи дакле величина хартије. У време кад сам ја радио код г. г. Дидо, то је питање већ било на дневном реду, а и данас је, јер усавршавање на којем је радио ваш отац јесте једна од најпречих потреба нашег времена. Ево због чега. Ма да је ланено платно, кад се узме у обзир његова издржљивост, ипак јевтиније од памучних израђевина, сиромасима је увек тешко да изваде нешто новца из цена, и они више воле да даду мање него више, и тако подносе, на основу онога *Vae victis!*²⁰ огромну штету. Грађански сталез поступа као и сиротиња. И зато ланеног рубља нема довољно. У Енглеској, где је памук заменио лан код четири петине становништва, већ се производи само хартија од памука. Та хартија, која пре свега има ту рђаву страну да се цепа и да се ломи, раствара се у води тако лако да би се књига од памучне хартије претворила у кашу ако би остала у води четврт сата, а нека стара књига се не би распала ни кад би остала тамо пуна два сата. Стара књига би се могла осушити, и ма да би пожутела, избледела, штиво би се још могло прочитати, дело не би било уништено. Ми идемо у сусрет времену кад ће се богатства смањити изједначавањем, и када ће сви осиромашити; тражиће се јевтино рубље и јевтине књиге, као што се почињу тражити мале слике, зато што нема простора за смештање великих. Укратко, кошуље и књиге неће бити трајашне. Издржљивост производа губи се свугде. И зато је питање које треба решити од највеће важности за књижевност,

²⁰ Тешко побеђенима

за науку и за политику. Једног дана се, у мојој соби за рад, живо расправљало о састојцима од којих се прави хартија у Кини. Тамо је, захваљујући сировинама, производња хартије, још од почетка, достигла савршенство које нашој производњи недостаје. Тада се много говорило о кинеској хартији, коју њена лакоћа и њена танкоћа чине далеко бољом од наше, јер јој те драгоцене особине не сметају да буде постојана; и, ма колико да је танка, она није нимало провидна. Један веома образован коректор (у Паризу се наилази на научнике и међу коректорима: Фурије и Пјер Леру су данас коректори код Лашвардијера!..); дакле, гроф де Сен-Симон, који је у то доба био коректор, дошао нам је у посету усред нашег расправљања. И он нам је тада рекао да, по Кемпферу и ди Халду, Кинезима даје сировину за њихову хартију брусонација²¹, која је потпуно биљног порекла, као што је и наша уосталом. Други један коректор је тврдио да се кинеска хартија израђује поглавито од сировине животињског порекла, од свиле, које толико има у Кини. И они су се преда мном опкладили. Како су г. г. Дидо штампари Академије, разумљиво је да је спор изнесен пред чланове тога ученог друштва. Г. Марсел, бивши управник Царске штампарије, који је изабран за судију, упутио је оба коректора опату Грозије, библиотекару Арсенала. По пресуди опата Грозије, оба коректора су изгубила олкуду. Кинеска хартија се не прави ни од свиле ни од брусонације; њена каша се добија од млевених влакана бамбусове трске. Опат Грозије је имао неку кинеску књигу, дело у исти мах и иконографско и технолошко, са много слика које претстављају израду хартије у свима њеним менама, и он нам је показао бамбусове стабљике наслане у углу једне изванредио нацртане радионице за израду хартије. Кад ми је Лисјен рекао да је ваш отац, по нарочитом надахнућу даровитих људи, назрео начин да старо рубље замени неком сасвим обичном материјом биљног порекла, која би се добијала у самој земљи, као што раде Кинези служећи се влакнастим стабљикама, ја сам набавио све списе својих претходника, и почео сам да проучавам то питање. Бам-

²¹ туцано трње

бус је трска: ја сам сасвим природно помислио на нашу домаћу треку. Радна снага у Кини не стаје скоро ништа, тамо надница износи петнаест пара: зато Кинези и могу, пошто се хартија извади из калупа, да је лист по лист полажу између загрејаних белих порцеланских плоча, којима је притискују и дају јој онај сјај, ону јачину, ону лакоћу, ону свилену мекоту, који од ње чине најбољу хартију на свету. Ствар је у томе да се кинески начин рада замени неком машином. Помоћу машине може се решити питање јевтиноће коју Кина постиже ниском ценом своје радне снаге. Ако бисмо ми успели да јевтино производимо хартију која ће по каквоћи бити слична кинеској хартији, смањили бисмо више него за половину тежину и дебљину књига. Повезана целокупна Волтерова дела која, на нашој танкој белој хартији, теже две стотине и педесет ливара, не би тежила ни педесет на кинеској хартији. А то је зацело напредак. Питање простора потребног за библиотеке биће све теже и теже за решавање у времену кад опште смањивање ствари и људи обухвата све, чак и њихове станове. У Паризу, велики дворци, велики станови биће пре или после порушени; ускоро неће више бити богатства које ће одговарати ономе што су зидали наши оцеви. Каква би то срамота била за наше доба, да производимо књиге које неће трајати! Кроз десет година, холандска хартија, то јест хартија од ланених крпа, неће уопште моћи да се производи. А мени је ваш брат поверио мисао вашег оца да се употребе извесне влакнасте биљке за израду хартије; и сад видите да, ако будем успео, ви имате право на...

У том тренутку, Лисјен приђе својој сестри и прекиде племенити предлог Давидов.

— Не знам, рече он, је ли се вама ово вече учинило лепо, а ли је за мене било свирепо.

— Јадни мој Лисјене, шта ти се то десило? рече Ева видевши узрујано лице свога брата.

Огорчени песник исприча своје јаде, изливајући у та пријатељска срца таласе мисли које су га биле опхрвале. Ева и Давид слушали су Лисјена ћутећи, и жалосно гледали како пролази та бујица бола, која је одавала подједнако и величину

и ситничарство.

— Г. де Баржетон, рече Лисјен на завршетку, јесте старац кога ће зацело ускоро однети каква стомачна болест, и ја ћу се онда уздићи над тим оholим светом: оженићу се госпођом де Баржетон! Вечерас сам у њеним очима видео љубав равну мојој. Да, моје ране је и она осетила; моје патње је она ублажила; она је исто толико велика и племенита колико је лепа и љупка! Не, она ме неће изневерити никад!

— Зар није време да му обезбедимо миран живот? рече тихим гласом Давид Еви.

Ева ћутећи стеже руку Давиду, а он, погађајући њене мисли, похита да изложи Лисјену планове које је смислио. Двоје заљубљених били су заузети сами собом исто онолико колико је и Лисјен био заузет собом; тако да Ева и Давид, у журби да добију његов пристанак на своју срећу, нису приметили како се обожавалац госпође де Баржетон тргао кад је чуо за брак своје сестре и Давида. Лисјен, који је сањао о томе да своју сестру лепо удоми кад се буде дочепао некога високог положаја, како би своју амбицију подупро наклоношћу неке моћне породице, ожалостио се видећи у тој вези једну препреку више за свој успех у друштву.

— Ако госпођа де Баржетон пристане да постане госпођа де Рибампре, она се никад неће помирити с тим да буде снаха Давида Сешара!

Та реченица је јасан и тачан израз мисли које су раздирале Лисјеново срце.

— Лујза има право! велике људе никад не разуме њихова породица, помисли он са горчином.

Да му је за тај брак речено пре него што је он у машти убио г-на де Баржетон, он би се без сумње радовао највећом радошћу. Размислио би о својем садашњем положају, запитао би се чему може да се нада једна лепа сиромашгаа девојка као Ева Шардон, и видео би у томе браку неочекивану срећу. Али је он живео у једном од оних златних снова у којима млади људи, јашући на ако, прескачу све препоне. Пошто је малочас видео себе како господари друштвом, песнику је сад било тешко што тако брзо пада у стварност. Ева и Давид су мислили

да њихов брат ћути зато што је потресен толиком племенитошћу. За те две лепе душе, немо пристајање било је доказ правог пријатељства. Штампар поче тада са благом и срдачном речитошћу да описује срећу која их очекује све четверо. И поред Евиног уверавања, наместио је свој први спрат са свом раскоши заљубљеног човека; сазидао је у мислима други спрат за Лисјена, а изнад настрешнице стан за господођу Шардон, којој је хтео да укаже сву пажњу синовљег старања. И учинио је породицу тако срећном, а свога брата тако независног, да је Лисјен, очаран Давидовим гласом и Евином милоштом, идући путем пуним сенке поред тихе и блиставе Шаранте, под звезданим сводом и у топлој атмосфери ноћи, заборавио на ране од трновог венца који му је друштво ставило на главу. Г. де Рибампре се најзад повео за Давидом. Несталиост његове нарави брзо га је пренела у живот чист, миран, испуњен радом, каквим је дотле живео; гледао је тај живот улепшан и без брига. Хука аристократског друштва удаљавала се све више и више. И, кад је стигао до поплочаних улица у Хумоу, амбициозни младић је стисну о руку свога брата и био срећан као и двоје заљубљених.

— Само да се твој отац не успротиви томе браку? рече он Давиду.

— Ти знаш колико он мари за мене! стари живи својим животом; али ћу ја сутра отићи у Марсак да се видим с њим, ако ни због чега другог само зато да би дозидео оно што нама треба.

Давид је испратио брата и сестру све до стана госпође Шардон, од које је затражио Евину руку са нестрпљивошћу човека који неће да губи време. Мати узео руку своје кћери, стави је радосно у Давидову, а охрабрени љубавник пољуби у чело своју лепу заручницу, која се осмехну на њега поруменивши.

— Ето како се заручују сиромашни људи, рече мајка подигавши очи небу као да призива Божји благослов. — Ви имате храбрости, дете моје, рекла је Давиду, јер нас прати несрећа и ја се бојим да она не буде заразна.

— Ми ћемо бити богати и срећни, рече озбиљно Давид.

А почећемо тим што ћете ви престати да чувате болеснице, и доћи да станујете са вашом ћерком и Лисјеном у Ангулему.

Троје деце похиташе тада да својој зачућеној мајци изложе свој лепи план, заневши се потпуно једним од оних лудих породичних разговора у којима се све чини ружичасто, и у којима се унапред уживају све радости. Најзад је било потребно рећи Давиду да иде кући; он би хтео да то вече траје вечито. Избијало је један сат по поноћи над је Лисјен испратио свог будућег зета до капије Пале. Честити Постел, узнемирен тим необичним долажењем и одлажењем, стојао је иза прозорских капака; отшкринуо је прозор и питао се, видећи у то доба светлост код Еве:

— Шта ли се то збива код Шардонових? Је ли, синовче, рекао је видећи Лисјена који се враћао, шта је то код вас? могу ли да вам што помогаем?

— Не, господине, одговори песник; али пошто сте ви наш пријатељ, могу вам рећи у чему је ствар: моја мати је малочас обећала руку моје сестре Давиду Сешару.

Уместо сваког одговора, Постел нагло затвори прозор очајан што није сам запресио госпођицу Шардон.

Уместо да се врати у Ангулем, Давид пође путем у Марсак. Ишао је своме оцу не журећи се, и стигао до винограда поред куће у часу кад се сунце рађало. Заљубљени младић спази под једним бадемовим дрветом главу старог медведа, која се видела изнад ограде.

— Добар дан, оче, рече му Давид.

— Гле, то си ти, синко! Откуда ти да дођеш у ово доба? Уђи овуда, рече виноградар показујући своме сину једна мала врата од летава. Моја лоза је сва цветала, ниједан чокот није промрзао! Биће више од двадесет буради по јутру ове године; али је и ђубрено!

— Оче, ја сам дошао да разговарам с вама о једној важној ствари.

— Како раде наше пресе? Ти задело зарађујеш добре паре?

— Зарадићу их, оче, али засад нисам богат.

— Овде ми сви замерај у што много ђубрим, одговори

отац. Газде, то јест г. маркиз, г. гроф, г. г. овај или онај, кажу да тиме кварим квалитет вину. Шта вреди школовање? само мути мозак човеку. Слушај! та господа добијају седам, понекад и осам буради по јутру, а продају их по шездесет франака једно, што износи највише четири ототине франака по јутру кад је добра година. А ја добијам двадесет буради и продајем их по тридесет франака, свега шест стотина франака! Ко је сад будала? Квалитет! ивалитет! Марим ја за квалитет? нека квалитет остане њима, господи маркизмма! За мене, квалитет су паре. Шта рече ти?..

— Оче, ја се женим, дошао сам да тражим од вас...

— Да тражиш? Не! нема ништа, синко. Жени се, на то пристајем.; али што се тиче давања, ја немам ни паре. Овај виноград ме је упропастио! Има већ две године како плаћам унапред и раднике, и дажбине, и све друто; власт узима све, све што се заради иде власти! Ево је две године како јадним виноградарима не остаје ништа. Ова година као да неће бити рђава, али та проклета бурад већ се плаћају по једанаест франака! Сва ће берба отићи бачвару у џеп. Зашто се жениш пре бербе?..

— Оче, ја долазим да тражим само ваш пристанак.

— Е! то је друга ствар. А којом се жениш, ако смем питати?

— Женим се госпођицом Евом Шардон.

— Ко је то? од чега живи?

— Она је кћи покојнога г. Шардона, апотекара из Хумоа.

— И ти се жениш девојком из Хумоа, ти, стари грађанин! ти, краљевски штампар у Ангулему! Ето ти школовања! Шаљи сад своју децу у школу! Него, она је задело врло богата, је ли, синко? рече стари виноградар примичући се своме сину са ласкавим изразом на лицу; јер ако се жениш девојком из Хумоа, она мора имати хиљаде и хиљаде! Добро! платићеш ми дужну закупнину. Ти знаш, синко, да сада дугујеш закупнину за две године и три месеца, што чини две хиљаде и седам стотина франака, који ће ми добро доћи да платим бачвара. Од свакога другог осим од сина имао бих права да тражим и камату,

јер, ка крају крајева, посао је посао; али је ја теби опраштам. Дакле, шта има она?

— Има оно што је имала и моја мајка. Стари виноградар заусти да каже: „Има само десет хиљада франака!" али се сети да није хтео да положи рачуне своме сину, и узвикну:

— Нема ништа!

— Имање моје мајке биле су њена разборитост и њена лепота.

— Изиђи с тим на пазар, па ћеш видети шта ћеш добити за то! Тако ми луле, деца су несрећа за своје оце! Давиде, кад сам се женио, имао сам од свег богатства капу од хартије на глави и своје две руке; био сам сиромашан медвед; али ти, с оном лепом штампаријом коју сам ти ја дао, са твојим занатом и твојим знањем, ти треба да се ожениш неком грађанком из града, женом која има тридесет до четрдесет хиљада франака. Мани се ти тога посла, па да те оженим ја! Имамо на миљу одавде једну удовицу од тридесет и две године, млинарку, чије непокретно имање вреди сто хиљада франака; то је прилика за тебе. Можеш да спојиш то њено имање с овим у Марсаку, граниче се! Ех! што бисмо онда имали лепо имање, и како бих ја њиме управљао! Кажу да хоће да се уда за Куртоа, свога првог слугу, а ти вредиш више него он! Ја бих био у млину, а она би могла да седи скрштених руку у Ангулему.

— Оче, ја сам дао реч...

— Давиде, ти се нимало не разумеш у трговину, видим да ћеш пропасти. Слушај ако се ожениш том девојком из Хумоа, ја ћу да пречистим рачуне с тобом, тражићу преко суда да ми платиш закупнину, јер не предвиђам ништа добро. О! јадне моје пресе! моје пресе! треба имати новаца за ваше подмазивање, за ваше одржавање и за ваше окретање. Само би једна добра година могла да ме утеши за ово.

— Мени се чини, оче, да сам вам, досад, задавао мало бриге...

— И врло слабо плаћао закупнину, одговори виноградар.

— Дошао сам да вас тражим, поред пристанка на мој брак, да ми подигнете још један спрат на вашој кући и да ми

сазидате један стан изнад настрешнице.

— Није него! ја немам ни паре, ти знаш то добро. Уосталом, то би био новац бачен у воду, јер шта би то доносило мени? А! устао си пре зоре да тражиш од мене зидање које би и краља упропастило. Иако су ти дали име Давид, ја немам Соломуново благо. Ама ти си луд! Заменили су ми дете док је било код дојкиње. Видиш, овај ће имати грожђа! рече прекинувши се, и показа Давиду један чокот. Ово су деца која не варају наде својих родитеље: ти их ђубриш, а они та доносе паре. Ја сам тебе дао у школу, потрошио сам грдне паре да од тебе начиним ученог човека, учио си код Дидоа, и све то зато да ми доведеш за снаху некакву девојку из Хумоа, без паре мираза! Да ниси ишао на науке, да си ми остао пред очима, ти би радио онако како ја хоћу, и данас би се оженио млинарком од сто хиљада франака, не рачунајући млин. И још си толико паметан да мислиш како ћу за то лепо осећање да те наградим зидајући ти дворе?.. Та зар људи не би помислили да су у тој кући, у којој ти станујеш, за ових двеста година живеле само свиње. када твоја девојка из Хумоа не може у њој да спава. Иди, молим те, није она ваљда краљица Француске?

— Онда ћу ја, оче, о својем трошку да подигнем други спрат, те ће тако син обогатити оца. Иако је то обрнут ред, понекад се дешава.

— Како, момче, ти имаш пара за зидање, а немаш их да платиш закупнину? Обешењаче један, хоћеш да превариш рођеног оца!

Тако постављено питање било је тешко решити, јер је добричина уживао што је сина ставио у положај који му је допуштао да му ништа не дадне, а ипак да изгледа добар отац. И тако је Давид могао да добије од свога оца само и једино пристанак на брак и допуштење да о својем трошку, на очинској кући, дозида све што му може затребати. Стари медреса, то оличење старинских оцева, учинио је за свог сина толико што није тражио да му плати дужну закупнину, и што му није узео уштеђевину коју је овај несмотрено открио.

Давид се вратио тужан; било му је јасно да, у невољи, не би могао рачунати на очеву помоћ.

Сутрадан се по целом Ангулему говорило само о ономе што је рекао бискуп и о одговору госпође де Баржетон. И најситније појединости биле су тако извртуте, надуване, улепшане, да је песник постао јунак дана. Са висине где је беснела та бура оговарања, неколико капи пало је и на грађански сталез. Кад је Лисјен прошао шеталиштем идући госпођи де Баржетон, приметио је са колико га завидљиве пажње гледају неки млади људи, и дочуо је неколико реченица које су га испуниле гордошћу.

— То је срећан младић, рекао је један адвокатски писар који се звао Пти-Кло, Лисјенов школски друг, према коме се он увек држао заштитнички, и који је био ружан.

— Заиста је леп дечко, даровит је, и госпођа де Баржетон је луда за њим, одговорио је један син из добре породице, који је био на поселу.

Он је нестрпљиво очекивао час кад је знао да ће наћи Лујзу саму; осећао је потребу да добије пристанак на брак своје сестре од те жене у чијим је рукама била његова судбина. После синоћног посела, Лујза ће можда бити нежнија, и та нежност је могла донети који тренутак среће. И није се преварио: госпођа де Баржетон дочекала га је са тако много осећајних речи, да се то овоме новајлији у љубави учинило као дирљиво јачање љубави. Она је допустила да њену лепу златну косу, њене руке, њену главу, обасипа жарким пољупцима песник који је, дан раније, толико патио!

— Само да си видео своје лице док си читао! рекла је, јер су они дан пре тога прешли на ти, на то миловање речима, онда кад је Лујза на дивану својом белом руком брисала грашке зноја које су, унапред, китиле бисером чело на које је она стављала круну. Из твојих лепих очију севале су варнице! ја сам гледала како из твојих усана излазе златни ланци којима се привезују срца за песникова уста. Ти ћеш ми прочитати целог Шенјеа, то је песник заљубљених. Нећеш више патити, ја то не дам! Да, драги анђеле, ја ћу ти створити оазу где ћеш живети својим потпуним песничким животом, наизменце борбеним, тихим, немарним, радним, мисаоним; али немојте никад заборавити да мени дугујете за своје ловорике, да ће то би-

ти за мене племенита накнада за патњу коју ћу имати да поднесем. Јадни мој драгане, тај свет неће штедети мене као што не штеди ни тебе; он се свети за срећу у којој нема удела. Да, мени ће се увек завидети, зар нисте то видели јуче? Зар те мушице које сишу туђу крв нису одмах слетеле да се напију из рана које су начиниле? Али ја сам била срећна! живела сам! Прошло је тако много времена откако нису затреперице све струне мога срца!

Низ Лујзине образе текле су сузе; Лисјен дохвати њену руку, и, уместо сваког одговора, дуго ју је љубио. Сујету овога песника потстицала је дакле та жена као што су то чинили и његова мати, његова сестра и Давид. Сви око њега су све више уздизали замишљено постоље на које се он попео. Подржаван у својим славољубивим надама, од стране својих пријатеља као и бесом својих непријатеља, он је живео у свету пуном илузија. Млада машта тако се природно навикне на те похвале и на те мисли, све се тако вољно ставља у службу лепоме младићу, пуном будућности, да је потребна више него једна горка и хладна поука да растури те обмане.

— Ти дакле пристајеш, драга моја Лујзо, да будеш моја Беатрича, али Беатрича која се предаје љубави?

Она подиже своје лепе очи које је дотле држала оборене, и рече, поричући оно што казује једним анђеоским оо-мејком.

— Ако то заслужите... доцније! Зар нисте срећни? Имати срце које припада само вама! моћи му рећи све с уверењем да ће вас оно разумети, зар то није срећа?

— Јесте, одговори он с изгледом љубавника кога су наде превариле.

— Дете, рече она потсмешљиво, да видимо, зар немате ништа да ми кажете? Кад си дошао, био си јако забринут, драги мој Лисјене.

Лисјен бојажљиво повери својој драгани Давидову љубав према својој сестри, као и љубав своје сестре према Давиду, и намеравани брак.

— Јадни Лисјен, рече она, боји се да га не туку, да га не карају, као да се то жени он! Али чега има рђавог у томе? на-

ставила је провлачећи прсте кроз Лисјенову косу. Шта се мене тиче твоја породица у којој си ти изузетак? Ако би се мој отац оженио својом служавком, би ли се ти много узнемирио због тога? Драго дете, љубавници су сами себи цела породица. Марим ли ја за што друго на свету до за мог Лисјена? Постани велики човек; прослави се, то је за нас главно!

Тај себични одговор учинио је Лисјена најсрећнијим човеком на свету. Док је слушао луде разлоге којима му је Лујза доказивала да су њих двоје сами на свету, наиђе г. де Баржетон. Лисјен се намршти и помисли да је сувишан; Лујза му даде знак и замоли га да остане с њима на вечери, тражећи од њега да јој чита Андре Шенјеа, док не дођу редовни посетиоци на картање.

— Нећете учинити задовољство само њој, него и мени, рече г. де Баржетон. Мени ништа не прија тако као кад ми се чита после вечере.

Угађао му је г. де Баржетон, угађала му је Лујза, слуге су га служиле с поштовањем које указују љубимцима својих господара, и Лисјен је остао у дому Баржетонових и уживео се у то богатство као да је оно лично његово. Кад се салон напунио гостима, он се осетио толико јак због глупости г-на де Баржетон и због Лујзине љубави, да је заузео надмоћно држање које је његова лепа драгана, подржавала. Уживао је у задовољству господарења које је Наис била стекла и које је волела да подели с њим. Једном речи, покушао је те вечери да игра улогу великог јунака у маломе граду. Видевши Лисјеноео ново држање, неки помислише да је он, према једном старинском изразу, у најприснијем птријатељству са госпођом де Баржетан. Амелија, која је дошла са г-ном ди Шатле, говорила је о тој великој несрећи у једном углу салона где су се били окупили завидљивци и љубоморне особе.

— Немојте пребацивати Наиси сујету једног безначајног младића који се понео тим што се налази у друштву у које није ни мислио да ће кадгод моћи да уђе, рече Шатле. Зар не видите да зато што једна отмена госпођа љубазно разговара с њим, тај Шардон замишља да она излази у сусрет његовим жељама? Он још не уме да разликује ћутање праве страсти од

заштитничког повлађивања које заслужују његова лепота, његова младост и његова даровитост! Жене би требало исувише сажалевати кад би оне биле одговорне за све жеље које побуђују у нама. Он је зацело заљубљен; ал и што се тиче Наисе...

— О! Наис, поновила је подла Амелија, Наис је врло срећна због те страсти. У њеним годинама, љубав једног младића има толико дражи! Жена постаје поново млада поред њега, понаша се као девојчица, страхује, устеже се и не мисли да може бити смешна... Ето видите! син једног апотекара понаша се као господар у кући госпође де Баржетон!

— Љубав не зна за то растојање, запева тихо Адријен.

Сутрадан, није било ни једне једине куће у Ангулему где се није расправљало о степену присности између г-на Шардона, алиас де Рибампре, и госпође де Баржетон: једва да су украли неколико пољубаца, а свет их је већ оптуживао за најгрешнију срећу. Госпођа де Баржетон испаштала је за своје краљевско достојанство. Зар међу многим необјашњивим појавама у друштву нисте залазили да оно често суди по тренутном расположењу и да поставља неразумне захтеве? Има личности којима је све допуштено: оне могу да чине највеће лудости; од њих се све прима; сви се утркују да оправдају њихове поступке. Али има и других према којима је свет невероватно строг: оне морају да чине само оно што треба, не смеју никад ни да се преваре, ни да попусте, не сме да им се омакне ниједна непромишљена реч; рекли бисте да су то кипови којима се људи диве а које скидају с њиховог постоља чим им од мраза отпадне прст или им се одбије нос; њима се не допушта ништа човечанско, оне морају увек да буду божанствене и савршене. Један једини поглед госпође де Баржетон упућен Лисјену био је исто оно што и дванаест година среће између Зизине и Франсиса. Један стисак руке тих двоје заљубљених морао је на њих да навуче све Громовете Шаранте.

Давид је био донео из Париза једну малу уштеђевину о којој није говорио никоме, а коју је наменио за потребне издатке кад се буде женио и кад буде дозиђивао други спрат на очинској кући. Проширивати ту кућу, зар то није значило радити за себе самога? пре или после, она ће припасти њему, њего-

вом оцу било је седамдесет и осам година. Штампар је дакле сазидао од лаког материјала стан за Лисјена, да не би преоптеретио старе зидове те оронуте куће. Са задовољством је украшавао и намештао стан на првome спрату, где ће лепа Ева проводити живот. Било је то доба непомућене радости и среће за оба пријатеља. Ма да му је скучен живот у провинцији тешке падао, и ма да му је досадила она ситничарска штедња за коју је пет франака претстављало огромну суму новаца, Лисјен је подносио не тужећи се то рачунање на ситно и своју оскудицу. Његава суморна сета сад је уступила место зрачном изразу наде. Видео је како једна звезда сија кад његовом главом; сањао је о лепом животу заснивајући своју срећу на гробу г-на де Баржетон, који је с времена на време побољевао од стомака и имао срећну навику да несварен ручак сматра за болеет коју треба! лечити вечером.

Почетком септембра, Лисјен више није био фактор, био је г. де Рибампре, имао господски стан кад се упореди са бедном собицом на тавану где је мали Шардон становао у Хумоу; није више био човек из Хумоа, живео је у горњем граду, и вечеравао скоро четири пута недељно код госпође де Баржетон. Преосвећени му је био наклоњен, и примао га је у бискупском двору. Посао којим се бавио стављао га је у ред најугледнијих личности. Он једнога дана мора стати у ред славних људи Француске. Извесно, ходајући по лепом салону, по угодној спаваћој соби и по укусно намештеној соби за рад, он је могао да умирује своју савест због тога што узима тридесет франака месечно од зараде до које са толико труда долазе његова сестра и његова мати, јер је већ видео дан кад ће историјски роман на којем ради већ две године, Стрелац Шарла IX, и једна свеска стихова под називом Беле Раде, прославити његово име у књижевном свету, и донети му довољно новаца да се одужи својој мајци, својој сестри и Давиду. И зато је он, гледајући себе славног, послушкујући одјек својег имена у будућности, примао сада те жртве с племенитим поуздањем: смешио се на овоје сиротовање, уживао је у својој последњој беди. Ева и Давид стављали су срећу свога брата испред своје. Венчање је било одложено до времена које је још било по-

требно радницима да доврше намештај, бојење, тапете за зидове на првом спрату, јер је најпре требало спремити Лисјенов стан. Нико од оних који су познавали Лисјена не би се чудео том пожртвовању: он је сваког очаравао! био је тако умиљат! тако мазан у опхођењу! и тако је љупко изражавао своје нестрпљење и своје жеље! увек је добијао оно што тражи пре него што и проговори. Та кобна повластица упропашћава младе људе више него што их спасава. Навикнути на предусретљивост коју изазива лепа младост, срећни због те себичне заштите коју свет радо пружа бићу које му је у вољи, као што да је милостињу просјаку који га троне и узбуди, многи од те велике деце уживају у тој благонаклоности уместо да се њоме користе. Варајући се о смислу и о побуди друштвених односа, они живе у уверењу да ће увек наилазити на љубавне осмехе; али стижу наги, ћелави, опљачкани, без игде ичега, до оног тренутка кад их свет оставља пред вратима салона или поред плота као старе каћиперке и старе дроњке. Ева је уосталом желела то одлагање, она је хтела штедљиво да припреми све што је потребно једноме новом домаћинству. Шта су двоје заљубљених могли да одрекну брату који је, гледајући како његова сестра ради, казивао са нагласком који је полазио из срца: „Што ја не умет да шијем?" А озбиљни и трезвени Давид био је саучесник тога пожртвовања. При свем том, после Лисјенове велике победе код госпође де Баржетон, он се уплашио од промене која се извршила на Лисјену; побојао се да ће он почети да презире грађански начин живота. У жељи да искуша свога брата, Давид га је понекад наводио да бира између мирних радости породичног живота и уживања у отменоме свету, и, видећи да им Лисјен жртвује своја ташта уживања, узаикнуо је: „Неће нам га покварити!" Више пута њих троје и госпођа Шардон одлазили су у поље, као што се то ради у провинцији: ишли су у шетњу по шумама око Ангулема, које се пружају поред Шаранте; ручавали су на трави оно што је Давидов шегрт доносио на одређено место и у одређено време; затим би се увече враћали, помало уморни, не потрошивши ни три франка. У свечаним приликама, кад су вечеравали у такозваним баштама, пољским гостионицама које су нека средина између

крчме у провинцији и излетишта у близини Париза, потрошили би и пет франака које су између себе делили Давид и Шардонови. Давид је био бескрајно захвалан Лисјену што тих дана у пољу заборавља задовољство које налази код госпође де Баржетон и у раскошним вечерама отменог друштва. Јер је сада свако радосно примао великана из Ангулема. У таквим околностима, кад већ није недостајало скоро ништа будућем домаћинству, и кад је Давид отишао у Марсак да би свог оца приволео да присуствује његовом венчању, надајући се да ће добричика, очаран својом снахом, допринети штогод за огромне издатке око уређења куће, десио се један од оних догађаја који, у маломе граду, потпуно мењају изглед ствари.

Лисјен и Лујза имали су у Шатлеу будног уходу који је са истрајношћу мржње удружене са страшћу и тврдичлуком вребао прилику да доведе до скандала. Сикст је хтео да примора госпођу де Баржетон да се тако изјасни за Лисјена како би била оно што се каже изгубљена. Он се претстављао као сме-ран повереник госпође де Баржетон; али, ако се у улици Минаж дивио Лисјену, он га је ружио свуд на другоме месту. Неосетно је стекао право да у свако доба дође код Наис, која више није била неповерљива према своме старом обожаваоцу; али ипак није имао тачну претставу о односима двоје заљубљених, чија је љубав остајала платонска, на велику жалост и Лујзину и Лисјенову. Има заиста страсти које почињу добро или рђаво, како се узме. Две личности ступају у борбу осећањима, говоре уместо да делају, и воде битку на отвореном пољу уместо да поставе опсаду.

И тако често сустају замарајући своје жеље на празно. Двоје заљубљених дају онда једно другоме времена да размишља, да оцењује и себе и другога.

Страсти које су пошле у бој са развијеним заставама, чиле, са снагом да све оборе, често се враћају дома без победе, посрамљене, обезоружане, смешне због своје узалудне хуке. Такав удес понекад се може објаснити младалачким снелбивањем и оклевањем које годи женама почетницама, јер се то узајамно заваривање не догађа ни искусним гиздавцима, ни каћиперкама које су навикле на поступке страсти.

Уосталом, живот у провинцији нарочито је неповољан за задовољавање љубави, а иде на руку апстрактним разговорима о страсти; као што и сметње које поставља слаткој-присној вези међу љубавницима терају плаховите душе у крајност. Тамо је живот основан на таквом ухођењу, на таквој провидности зидова на домовима, он допушта тако мало блискости која блажи не вређајући врлину, најчистији односи тамо се тако безразложно окривљују да су многе жене жигосане и поред своје невиности. И неке међу њима се тада љуте на саме себе што не уживају у радостима једнога греха чији их сав срам притискује. Друштво куди или оцењује без икаквог озбиљног испитивања те видљиве чињенице којима се завршавају дуге скривене борбе, и тако је оно само изазивач тих саблазни; али већина људи који немају довољно речи да осуде такозвану срамоту неких жена које свет нерасудно клевета, нису никад помислили на узроке који наводе те жене на отворену одлучност. И госпођа де Баржетон морала је да се нађе у том необичном положају у којем су се нашле многе жене које су поклизнуле тек пошто су биле неправедно оптужене.

У почетку љубави, неискусни људи се плаше препрека; а препреке на које наилазе двоје заљубљених јако личе на узице којима су Лилипутанци спутали Гуливера. То су многобројне ситнице које онемогућавају сваки покрет и угушују најсилније жеље. Госпођа де Баржетон, на пример, морала је бити увек спремна да прими песету. Да је затворила своју кућу у време када долази Лисјен, све би било јасно, било би исто као да је и одбегла с њим. Она га је примала увек у ономе малом салону на који се он био тако навикао да се у њему сматрао као код куће, али су врата остајала увек отворена. Све се дешавало да не може бити чистије. Г. де Баржетон је ходао по својим собама, и не помишљајући да би његова жена хтела да остане сама са Лисјеном. Да је препрека била само он, Наис би га могла врло лако послати некуд или му дати неки посао; али је она имала сувише посетилаца, и њих је било утолико више уколико је радозналост бивала већа. Свет у провинцији воли да се задиркује, воли да смета љубави која се рађа. Послуга је ишла тамо амо по кући и кад је нико није звао и улазила је не

куцајући на вратима, као што је одавно била навикла, и што јој је допуштала жена која није имала ништа да крије. Променити тај ред у кући, зар то не би било признати љубав у коју је цео Ангулем још само сумњао? Госпођа де Баржетон није се могла маћи од куће а да цео град не зна куд иде. Отићи сама са Лисјеном у шетњу изван града био би одлучан корак; мање опасности било би у томе да се затвори с њим у својој кући. Да је Лисјен остао и после поноћи код госпође де Баржетон, без икога другог, то би сутрадан било предмет оговарања. И тако, у кући као и изван куће, госпођа де Баржетон живела је увек пред очима целог света. Ове појединости дају слику целе провинције: грех је тамо или признат или је немогућан.

Као све жене које је страст понела али које немају искуства у томе, Лујза је увиђала једну за другом све тешкоће својег положаја; она их се плашила. И њен страх је онда утицао на оне љубавне разговоре у којима пролазе најлепши часови кад се двоје заљубљених налазе сами. Госпођа де Баржетон није имала неко имање на које би могла да одведе свога драгог песника, као што чине неке жене које, под вешто скованим изговором, одлазе да се закопају на селу. Уморна од живота пред целим светом, измучена том тиранијом чији је јарам био тежи него што су њена задовољства била пријатна, она је помишљала на Ескарбас, и намеравала да оде у посету своме старом оцу, толико су је дражиле све те ништавне препреке. Шатле није веровао у толико невиности. Он је пазио у које време Лисјен долази код госпође де Баржетон, и после неколико тренутака одлазио је тамо и сам, удешавајући да с њим буде увек и г. де Шандур, највећи брбљивац у томе друштву, кога је он пропуштао напред, надајући се увек да ће их изненадити и зато је упорно тражио прилику. Његова улога и успех његовог плана били су утолико тежи, што је он морао да остане по страни, како би управљао кретањем свих глумаца у драми коју је хтео да прикаже. И зато, да не би изазвао неповерење код Лисјена коме се улагивао, и код госпође де Баржетон којој није недостајало проницавости, он се привидно удварао завидливој Амелији. Да би могао боље да уходи Лујзу и Лисјена, он је успео да већ неколико дана води препирку са г-ном де

Шандур о односима између двоје заљубљених. Шатле је тврдио да се госпођа де Баржетон потсмева Лисјену, да је она сувише поносите, сувише високог рода да би се спустила до сина једног апотекара. Та улога човека који не верује одговарала је плану који је смислио, јер је он желео да га сматрају за браниоца госпође де Баржетон. Станислав је уверавао да Лисјен није несрећан љубавник. Амелија је потстицала ту препирку желећи да сазна истину. Свака страна давала је своје разлоге. Као што бива у малим градовима, често би понеко од ближих познаника Шандурових наишао усред разговора, кад су Шатле и Станислав опширно правдали своје мишљење извесним опаскама. Било је сасвим разумљиво да су обојица тражили присталице питајући онога до себе: „А шта ви мислите?" Та препирка је чинила да се о госпођи де Баржетон и о Лисјену није престајало говорити.

Најзад, једног дана, Шатле је обратно пажњу на то да кад год г. де Шандур и он оду код госпође де Баржетон, а ту се налази и Лисјен, никакав знак не одаје сумњиве односе: врата малог салона су отворена, послуга иде тамо и овамо, никаква тајанственост не изазива мисао на лепо љубавни злочин, итд. Станислав, коме није недостајала извесна количина глупости, зарече се да ће сутра ући на прстима, на што га је и подла Амелија потстицала.

То сутра било је за Лисјена један од оних дана кад млади људи чупају косе себи заклињући се да неће више играти глупу улогу љубавника који уздише. Он се био навикао на свој положај. Песник, који је тако бојажљиво сео на столицу у неприкосновеном салону ангулемске краљице, прометнуо се у љубавника који много захтева. Шест месеци њему је било довољно да поверује како је раван Лујзи, и онда је хтео да буде и њен господар. Пошао је од куће дајући себи реч да ће бити веома неразуман, да ће ставити живот на коцку, да ће употребити свако средство пламене речитости, да ће рећи како је изгубио главу, како је неспособан да мисли и да напише један једини ред. Извесне жене се ужасавају од унапред спремљених одлука, што чини част њиховој осећајности, оне воле да попусте заносу, а не споразуму. Уопште, нико не мари за задовољ-

ство које му се намеће. Госпођа де Баржетон је приметила на Лисјеновом челу, у његовим очима, у изразу његовог лица и у његовом држању ону узрујаност која одаје донету одлуку: и наумила је да ту одлуку осујети, нешто из склоности према противречењу, али исто тако и из једног племенитог схватања љубави. Као жена која у свему претерује, она је претеривала и у оцени своје личности. У својим очима, госпођа де Баржетон је била владарка, Беатрича, Лаура. Она је седала, као у средњем веку, под балдахин књижевног турнира, и Лисјен је морао да је заслужи тек после неколико победа; требало је да баци у засек чудо од детета, Ламартина, Валтера Скота, Бајрона. За то племенито створење, њена љубав била је једно племенито начело: жеље које улива Лисјену треба да буду повод славе за њега. Тај женски донкихотизам је једно осећање које освећује љубав на начин достојан поштовања, оно је чини корисном, оно је повећава, оно је узноси. Решена да игра улогу Дулчинеје у Лисјеновом животу пуних седам или осам година, госпођа де Баржетон је хтела, као многе жене из провинције, да се њена личност заслужи извесном врстом робовања, једном дугом сталношћу која би јој допустила да оцени свог пријатеља.

Када је Лисјен започео битку мргођењем којем се тако слатко смеју жене које још господаре собом, и које ожалашћава само вољене жене, Лујза се уозбиљила и започела један од својих дугачких говора испуњених китњастим речима.

— Је ли то оно што сте ми обећали, Лисјене, рекла је на завршетку. Немојте у овако лепу садашњост да уносите кајање које би ми доцније отровало живот. Немојте кварити будућност! и, ја то кажем с поносом, немојте кварити садашњост! Зар цело моје срце не припада вама? Шта вам треба онда? Зар би ваша љубав допустила да на њу утичу чула, кад је најлепша повластица вољене жене да ућуткава чула? За шта ви сматрате мене? зар ја више нисам ваша Беатрича? Ако за вас нисам ништа више него жена, ја сам онда мање него жена.

— Ви не бисте друкчије говорили ни човеку кога не волите, узвикну Лисјен разјарен.

— Ако не осећате колико има истинске љубави у мојим

мислима, ви никад нећете бити достојни мене.

— Ви сумњате у моју љубав зато да не бисте морали на њу да одговорите, рече Лисјен бацивши се пред њене ноге и плачући.

Јадни дечко плакао је искрено видећи колико дуго мора да чека пред вратима раја. То су биле сузе песника који се сматра пониженим у својој моћи, сузе детета у очајању што му се не даје играчка коју тражи.

— Ви ме никад нисте волели! узвикнуо је.

— Ви не верујете у то што кажете! одговори она, пола-скана том жестином.

— Онда ми докажете да сте моја, рече Лисјен изван себе.

У том тренутку уђе Станислав нечујно, виде Лисјена на поду, са сузама у очима и главом наслоњеног на Лујзино крило. Задовољан том довољно подозривом сликом, Станислав се нагло окрете према Шатлеу који је био застао на вратима салона. Госпођа де Баржетон скочи, али није стигла двојицу ухода који су се журно удаљили као људи који су наишли у незгодан час.

— Ко је то био? у пита она своју послугу.

— Г. г. Шандур и ди Шатле, одговори Жантил, њен стари собар.

Она се врати у свој салон, бледа и уздрхтала.

— Ако су нас видели тако, ја сам пропала, рече она Лисјену.

— Утолико боље! узвикну песник.

Она се осмехну на тај узвик себичности, у којем је било толико љубави. У провинцији, сличан догађај се отежава тим како се о њему говори. За трен ока, сви су сазнали да је Лисјен затечен на коленима пред Наисом. Г. де Шандур, срећан због важности коју му придаје та ствар, оде најпре да исприча велики догађај у клубу, а затим пође од куће до куће. Шатле је хитао да свуд каже како није видео ништа; али, извлачећи се тако, подбадао је Станислава да говори, да опширно улази у појединости; а Станислав замишљајући да је духовит, додавао их је нове сваки пут. Увече, посетиоци су натрунули код Амели-

је, јер су, то после подне, најпретераније вести кружиле по племићском Ангулему где се сваки приповедач угледао на Станислава. Жене и људи једва су чекали да сазнаду истину. Жене које су криле лице и најнише викале на срамоту, на поквареиост, биле су управо Амелија, Зефирина, Фифина, Лолота, којима су се свима, више или мање, приписивале недопуштене радости. Свирепа прича препричавала се на све могуће начине.

— Ето, говорила је једна, та јадна Наис, знате ли? Ја у то не верујем, она има за собом цео један непрекоран живот; она је исувише поносита да би била што друго до заштитница г-на Шардона. Али, ако је истина, жалим је из свег срца.

— И утолико више треба је жалити што се излаже томе да буде страшно смешна; јер би она могла да буде мајка г-ну Лили, како га зове Жак. Тај вајни песник има највише двадесет и две године, а Наис, међу нама буди речено, има зацело четрдесет.

— Што се мене тиче, говорио је Шатле, ја сматрам да сам положају којем је затечен г. де Рибампре доказује невиност Наисе. Човек не пада на колена да поново тражи оно што је већ имао.

— Како кад! рече Франсис обешечачки, на што га је Зефирика прекорно погледала.

— Али реците нам шта је у ствари! питали су неки Станислава шапућући у једном углу салона.

А Станислав је онда причао причу пуну двосмислених реченица, пратећи је покретима и држањем коју су претстављали догађај у врло ружној боји.

— То је невероватно! понављало се.

— И то у по дне? чудила се једна жена.

— Никад не бих посумњала у Наис.

— Шта ће сад она да ради?

Затим бескрајна тумачења, претпоставке!.. Ди Шатле је бранио госпођу де Баржетон; али ју је бранио тако невешто да је ватру оговарања потстицао уместо да је гаси. Лили, тешко ожалашћена падом најлепшег анђела с ангулемског Олимпа, отишла је сва у сузама да ту вест однесе у бискупски двор. Кад

је постало сасвим извесно да бруји цео град, Шатле је отишао госпођи де Баржетон, где се, на жалост! само за једним столом играло виста!; он дипломатоки позва Наис да разговара с њом у њеном салону. Обоје седоше на мали диван.

— Ви зацело знате, рече Шатле тихим гласом о чем говори цео Ангулем?...

— Не, рече она.

— Онда, наставио је он, ја сам исувише ваш пријатељ да бих вас оставио у незнању о томе. Морам вам рећи све, да бисте пресекли клевете које је без сумње измислила Амелија, која је толико уображена да сматра себе за вашу супарницу. Ја сам јутрос долазио к вама с оним мајмуном Станиславом, који је ишао неколико корака испред мене, и који тврди да је дошавши донде, рече показујући на врата малог салона, в и д е о вас са г-ном де Рибампре у положају који му није допуштао да уђе; натрчао је на мене сав уплахирен и повукао ме је ообом, не дајући ми времена да се приберем; и били смо на шеталишту кад ми је рекао разлог својег повлачења. Да сам ја то знао, не бих се макнуо из ваше куће, да бих расветлио ту ствар у вашу корист; али да се враћам вама пошто сам већ био изишао, не би вредело ништа. Сад, било да се Станислав преварио, било да има право, он не сме имати право. Драга Наис, не дајте да ваш живот, вашу част вашу будућност изигра једна будала; ућуткајте га одмах. Је ли вама познат мој положај овде? Иако су мени сви потребни, ја сам вама потпуно одан. Располагите једним животом који припада вама. Ма да се нисте одазвали мојим жељама, моје срце ће бити увек ваше, и ја ћу вам у свакој прилици доказати колико вас волим. Да, ја ћу бдети над вама као верни слуга, без наде на награду, једино ради задовољства да вама служим, ма и без вашег знања. Данас пре подне, ја сам свугде рекао да сам био на вратима салона и да нисам видео ништа. Ако вас неко запита ко вас је обавестио о том што се говори о вама, реците да сам то ја. Ја бих се веома поносио да будем ваш признати бранилац; али, између свих нас, г. де Баржетон је једини који може да тражи задовољење од Станислава... Ако је тај мали Рибампре и учини неку лудост, част једне жене не сме да зависи од првог ветро-

гоње који падне на колена пред њом. Ето шта сам ја казао.

Наис захвали Шатлеу климнувши главом, и остаде замишљена. Била је заморена, до одвратности, животом у провинцији. Чим је Шатле почео да говори, она је помислила на Париз. Ћутање госпође де Баржетон доводило је њеног умешног обожаваоца у незгодан положај.

— Располажите са мном, рече он, кажем вам то поново.

— Хвала, одговори она.

— Шта мислите чинити?

— Видећу. Дуго ћутање.

— Зар толико волите тога малог Рибампреа?

Она се около осмехну, и скрсти руке гледајући у завесе својег салона. Шатле је изишао не успевши да разуме то срце поносите жене. Кад су отишли Лисјен и четворица верних стараца који су били дошли да одиграју своју партију не узбуђујући се тим сумњивим оговарањем, госпођа де Баржетон задржа свог мужа који се спремао да иде на спавање, и управо био отворио уста да пожели лаку ноћ својој жени.

— Ходите овамо, драги мој, имам да разговарам са вама, рече она некако свечано.

Г. де Баржетон пође за својом женом у мали салон.

— Господине, рече му она, ја сам можда погрешила што сам у своје заштитничко старање о г-ну де Рибампре унела извесну ревност коју су рђаво схватили и овдашњи свет и он сам. Данас пре подне, Лисјен је пао на колена преда мном, ето ту, и изјавио ми љубав. Станислав је наишао у тренутку кад сам ја подизала то дете. Без обзира на дужност коју учтивост намеће једном племићу према једној жени у каквој било прилици, он тврди да ме је затекао у незгодном положају са тим младићем с којим сам ја тада поступала онако како заслужује. Кад би тај млади ветрогоња чуо за клевете којима даје повода његова лудост, он би отишао, ја га познајем, да изазове Станислава и приморао би га да се туче с њим. Тај поступак би био као неко јавно признање његове љубави. Ја немам потребе казивати вам да је ваша жена невина; али ћете и ви помислити да би било нечега нечасног и за вас и за мене у томе да вашу жену брани

г. де Рибампре. Отидите овога часа Станиславу, и озбиљно тражите од њега разлог увредљивих речи које је казао о мени; имајте на уму да не смете допустити да се ствар заташка, сем у случају да он порекне своје речи пред многобројним и угледним сведоцима. Тако ћете задобити поштовање свих честитих људи; поступићете као срчан човек, као отмен човек, и имаћете право на моје поштовање. Ја ћу послати Жантила на коњу у Ескарбас, мој отац треба да буде ваш сведок; иако је стар, ја знам да је то човек који ће ногом да згази тога лутка који каља част једне Негрпелисове. Оружје бирајте ви, туците се на пиштоље, ви сте одличан стрелац.

— Идем, одговори г. де Баржетон, и, узе свој штап и шешир.

— Врло добро, пријатељу, рече његова жена, узбуђена; такве људе волим. Ви сте племић.

Она му поднесе чело да га пољуби, и старац га пољуби сав срећан и поносан. Та жена, која је имала неку врсту материнског осећања према томе великом детету, не могаде да задржи сузу кад је чула да су се залупиле колске вратнице иза њега.

— Како ме воли! рече сама себи. Он сиромаш воли живот, а ипак би га без жаљења дао за мене.

Г. де Баржетон се није узбуђивао због тога што ће сутра имати да стане пред једног човека, и да хладно погледа у цев пиштоља упереног на њега; не, њега је доводила у забуну само једна ствар, и он се због ње стресао идући кући г- на де Шандур.

— Шта ћу да кажем? мислио је. Требало је да ми Наис каже то!

И упињао се да састави неколико реченица које не би биле смешне.

Али људи који проводе живот онако како га је проводио г. де Баржетон, у ћутању које им намеће њихов скучени дух и ограничени видик, имају, у озбиљним приликама, већ готов свечани став. Пошто мало говоре, природно је да казују мало глупости; а затим, пошто много размишљају о ономе што треба да кажу, њихово велико неповерење према себи самима наво-

ди их да тако добро одмеравају своје речи, да се изражавају одлично, по неком чуду налик на оно које је одрешило језик Валаамовој магарици. Тако се и г. де Баржетон показав као надмоћан човек. Потврдио је мишљење оних који су га сматрали за филозофа Питагорине школе. Дошао је Станиславу у кућу у једанаест сати увече, и ту затекао велико друштво. Ћутећи поклонно се Амелији, и сви су могли да виде на његовом лицу онај глупи осмех који се, у овој прилици, учинио пун ироније. Настао је тајац, као у природи кад се приближује бура. Шатле, који се био вратио, погледао је врло значајно час на г-на де Баржетон, час на Станислава, коме је увређени муж учтиво приступио.

Шатле је разумео смисао посете учињене у доба када тај старац увек спава: било је очигледно да Наис покреће ту слабачку руку; и, како му је његов положај према Амелији давао право да се меша у домаће ствари, устао је, одвео г-на де Баржетон на страну и рекао му:

— Хоћете ли да разговарате са Станиславом?

— Да, рече добричина, срећан што има посредника који ће можда говорити уместо њега.

— Онда идите у Амелијину спаваћу собу, одговори му директор посредник пореза, срећан због тога двобоја који госпођу де Баржетон може учинити удовицом и онемогућити јој да се уда за Лисјена који је повод сукобу.

— Станиславе, рече Шатле г-ну де Шандур, Баржетон долази без сумње зато да од вас тражи објашњење због гласова које проносите о Наис. Идите у собу ваше жене, и понашајте се обојица као племићи. Немојте викати, будите веома учтиви—једном речи, покажите се хладни и достојанствени као Енглеz.

Одмах после тога, Станислав и Шатле придружише се Баржетону.

— Господине, рече увређени муж, ви тврдите да сте затекли госпођу де Баржетон у незгодном положају са г-ном де Рибампре?

— Са г. Шардоном, одговори потсмешљиво Станислав који није веровао да је Баржетон храбар човек.

— Добро, продужи муж. Ако не порекнете те гласове

пред целим друштвом које се у овај мах налази код вас, ја вас молим да одредите једног сведока. Мој таст, г. де Негрпелис, доћи ће к вама у четири сата ујутру. Сваки од нас нека се припреми, јер се ствар може уредити само на начин који сам вам означио. Бирам пиштољ, ја сам увређен.

Долазећи овамо, г. де Баржетон је премишљао о томе говору, најдужем који је одржао у животу, и изговорио га је без жестине, и са најмирнијим изгледом на свету. Станислав пребледе и рече у себи:

— А! шта сам видео, на крају крајева?

Али, између срамоте да порекне своје речи пред целим градом, пред овим мутавком који као да не зна за шалу, и страха, одвратног страха који га је стезао за гушу својим врелим рукама, он изабра удаљенију опасност.

— Врло добро. Сутра, рече он г-ну де Баржетон помисливши да ће ствар моћи да се уреди.

Три човека се вратише у салон, где су им сви гледали у лице: Шатле се осмехивао, г. де Баржетон био је сасвим као код своје куће; али је Станислав био блед као крпа. Кад су то виделе, неке жене погодише шта је било предмет њиховог разговора. Речи: „Туку се!“ пођоше од ува до ува. Половина окупљеног друштва помисли да је Станислав кривац, његово бледило и његова клонулост показивале су да је лагао; друга половина дивила се држању г-на де Баржетон. Шатле је био озбиљан и тајанствен. Пошто се задржао неколико тренутака да погледа у све редом, г. де Баржетон је отишао.

— Имате ли пиштоље? рече Шатле на уво Станиславу, кога прође језа од главе до пете.

Амелија разумеде све и онесвести се, жене се ужурбаше да је однесу у њену спаваћу собу. Подиже се велика граја, сви су говорили у исти мах. Људи остадоше у салону и једногласно закључише да је г. де Баржетон у праву.

— Да ли бисте икад помислили да је тај добричина у стању тако да се држи? рече г. де Сенто.

— Али, рече немилосрдни Жак, у својој младости, он је био један од најбољих стрелаца. Мени је отац често говорио о Баржетоновим подвизима.

— Ех! ви ћете их поставити на двадесет корака и они ће се промашити, ако узмете коњичке пиштоље, рече Франсис Шатлеу.

Кад су сви отишли, Шатле умири Станислава и његову жену уверавајући их да ће све бити добро, и да, у двобоју између човека од шездесет година и човека од тридесет и шест, све иде у прилог овоме другом.

Сутрадан ујутру, у часу кад је Лисјен доручковао са Давидом који се вратио из Марсака без свога оца, госпођа Шардон уђе веома уплашена.

— О, Лисјене, знаш ли о чем се говори чак и на тргу? Г. де Баржетон умало није убио г-на де Шандур јутрос у пет сати, на ливади г-на Тилоа, чијем се имену придаје нарочити смисао. Изгледа да је г. де Шандур рекао јуче да те је изненадио са госпођом де Баржетон.

— То је лаж, госпођа де Баржетон је невина, узвикну Лисјен.

Чула сам шта о томе прича један сељак који је гледао све са својих двоколица. Г де Негрпелис стигао је још у три сата изјутра да буде сведок г-ну де Баржетон; он је рекао г-ну де Шандур да ће, ако се његовом зету догоди несрећа, он узети на себе да га освети. Један официр из коњичког пука позајмио је своје пиштоље, и г. де Негрпелис их је прегледао опаливши из њих неколико пута. Г. ди Шатле је био противан томе да се пиштољи прегледају, али официр кога су узели за судију рекао је да се мора употребити исправно оружје, ако не мисле играти се као деца. Сведоци су поставили оба противника на двадесет и пет корака једног од другог. Г. де Баржетон држао се као да је изишао у шетњу, пуцао је први и погодио у врат г-на де Шандур, који је пао пре него што је могао да одговори на пуцањ. Болнички хирург је малочас изјавио да ће г-ну де Шандур остати врат крив докле год буде жив. А ја сам дошла да ти кажем како се завршио тај двобој, да не би ишао госпођи де Баржетон, и да се не би показивао у Ангулему, јер би неки пријатељи г-на де Шандур могли да те изазову.

У том тренутку шегрт из штампарије уведе Жантила, собара г-на де Баржетон, који предаде Лисјену писмо од Лујзе:

„Зацело сте сазнали, пријатељу, како се завршио двобој између Шандура и мога мужа. Ми данас нећемо примати никога. Будите опрезни, немојте се показивати, захтевам то од вас у име оног осећања које гајите према мени. Не налазите ли да ћете најбоље употребити овај жалостан дан ако дођете да чујете вашу Беатричу, чији је живот потпуно измењен овим догађајем и која има хиљаду ствари да вам каже?"

— Срећом, рече Давид, моје венчање је заказано за прекосутра; имаћеш разлога да не идеш тако често госпођи де Баржетон.

— Драги Давиде, одговори Лисјен, она ме зове да је посетим данас; мислим да је треба послушати, она ће знати боље од нас шта треба да чиним у овој прилици.

— Овде је дакле све готово? упита госпођа Шардон.

— Ходите да видите, узвикну Давид, срећан што може да покаже како је измењен стан на првом спрату, где је све било свеже и ново.

Тамо је све одисало оном ведрином која испуњава кућу где се невестински венац и бели вео још сматрају као круна домаћег живота, где се пролеће љубави огледа у стварима, где је све бело, чисто и китњасто.

— Ева ће бити као нека кнегиња рече мајка; али сте ви потрошили сувише новаца, ово је заиста много!

Давид се осмехну не одговоривши ништа, јер је госпођа Шардон метнула прет на скривену рану која је јако болела јадног заљубљеног човека: извршење тих радова толико је премашило његов предрачун, да сад није имао могућности да зида изнад настрешнице. Његова ташта још дуго неће имати стан који је он хтео да јој даде. Племените душе осећају највећи бол кад не могу да одрже једно такво обећање, које је на извештан начин мала таштина нежности. Давид је брижљиво крио своје стање, да би поштедео Лисјена коме би можда тешко падале жртве учињене за њега.

— А и Ева и њене пријатељице су вредно радиле, рече госпођа Шардон. Девојачка спрема, постељно рубље, све је готово. Другарице њу толико воле да су јој, без њеног знања, превукле душеке белим памучним сатином са ружичастим пору-

бима. То је тако лепо! мами девојке да се удају.

Мати и кћи употребиле су сву своју уштеђевину да Давидову кућу напуне стварима на које никад не мисле млади људи. Знајући колико он троши, јер је порцеланско стоно посуђе било поручено у Лиможу, њих две су се трудиле да ствари које оне доносе одговарају оним које купује Давид. То такмичење у љубави и племенитости морало је учинити да млади супружници осете оскудицу у самом почетку својег брака, међу свим тим спољашњим знацима грађанског благостања које се могло сматрати и као раскош у граду тако заосталом какав је био Ангулем у то доба. Чим је Лисјен видео да његова мати и Давид прелазе у спаваћу собу чији су му плави и бели тапети, чији му је лепи намештај био познат, он се искраде и оде госпођи де Баржетон. Затекао је Наис за ручком са њеним мужем који је, огладнео после своје јутрошње шетње, јео не мислећи на оно што се догодило. Стари сеоски племић, г. де Негрпелис, та достојанствена личност, остатак старог француског племства, био је поред своје кћери. Кад је Жантил пријавио г-на де Рибампре, старац беле косе погледао га је испитивачки, желећи да као отац оцени човека кога је његова кћи одликовала. Лисјенова велика лепота изненадила га је толико да није могао уздржати поглед одобравања; али се чинило да он у тој вези види једну пролазну љубав, тренутну ћуд пре него неку озбиљну страст. Кад се ручак свршио, Лујза је могла да устане од стола, да остави свога оца и г-на де Баржетон, и дала је знак Лисјену да пође за њом.

— Пријатељу, рекла је гласом у исти мах и тужним и радосним, ја идем у Париз, а мој отац води Баржетона у Ескарбас, где ће остати за време мојег отсуства. Госпођа д'Еспар, рођена Бламон-Шоври, с којом смо у сродству преко д'Еспарових, старије гране Негрпелисових, данас има велики утицај и сама собом и преко својих родитеља. Ако она хтедне да нас лепо прими, ја ћу је често виђати: она нам својим упливом може створити неко место за Баржетона. На моје заузимање двор ће можда пожелети да он постане посланик Шаранте, и то ће помоћи да буде кандидован овде. Посланички положај ће доцније моћи повољно да утиче на ко-

раке које будем предузимала у Паризу. Ти си, мило моје дете, повод ове промене у мојем животу. Јутрошњи двобој ме приморава да затворим своју кућу за неко време, јер ће бити људи који ће стати на страну Шандурових против нас. У положају у којем се ми налазимо, и у маломе граду, увек је потребно отићи и оставити мржњи времена да се смири. А ја ћу или успети и више нећу видети Ангулем, или нећу успети и онда ћу чекати у Паризу време када ћу моћи свако лето да проводим у Ескарбасу, а сваку зиму у Паризу. То је једини живот који одговара отменој жени, и ја сам исувише одлагала да га започнем. Један дан ће нам бити довољан да се спремимо, ја полазим сутра увече и ви ћете ме пратити, је ли? Ви ћете отићи напред. Између Манла и Рифека, ја ћу вас узети у своја кола, и за кратко време бићемо у Паризу. Тамо је, драги, место даровитим људима. Човек се добро осећа међу себи равнима, на свакоме другом месту он пати. Уосталом, Париз, духовна престоница света, јесте позорница за ваше успехе; пређите одједном простор који вас одваја од ње. Немојте допустити да вам се дух запарложи у провинцији, ступите одмах у додир с великим људима који ће претстављати XIX век. Приближите се двору и власти. Ни одликовања ни почасте не иду да траже даровитог човека који чами у некоме малом граду. Уосталом, кажите ми која су велика дела постала у провинцији! А погледајте, на другој страни, узвишеног а сиромашног Жан-Жака, кога неодољиво привлачи то духовно сунце што ствара славу потстичући духове на такмичење. Зар не треба што пре да заузмете ваше место међу великим људима које даје свако доба? Ви не можете ни да замислите колико је корисно за један млади таленат да га прихвати високо друштво. Ја ћу вам обезбедити пријем код госпође д'Еспар; у њен салон се не улази лако, а тамо ћете видети све високе личности, министре, амбасадоре, говорнике из Скупштине, најутицајније чланове Горњег дома, људе богате или славне. Кад је човек леп, млад и даровит, морао би бити велики сметањак ако не привуче њихову пажњу Велики људи нису ситничари, они ће вам пружити своју подршку. Кад се будете високо уздигли, ваша дела ће задобити огромну вредност. Најважније питање које уметници треба да реше, то је да се

истакну. А тамо ће бити за вас хиљаду могућности да дођете до новаца, да добијете неко добро плаћено место где нећете имати ништа да радите, или пензију из цивилне листе. Бурбони толико помажу књижевност и уметност! и зато будите у исти мах и религиозни песник и дворски песник. То ће бити не само добро, него ћете се и обогатити. Хоће ли опозиција, хоће ли либерализам давати места, награде и богатство књижевницима? И зато крените правим путем и идите онамо куд иду сви генијални људи. Сад знате моју тајну, задржите је за себе, и спремите се да пођете са мном. — Зар нећете? додала је зачуђена ћутањем свога обожаваоца.

Лисјен, забезекнут летимичним погледом који је бацио на Париз слушајући те заводљиве речи, помисли да је досад живео само половином својег мозга; учинило му се да се друга половина тек сад отвара, толико се његов видик проширио: видео је себе, у Ангулему, као жабу под каменом на дну баре. Париз и његов сјај, Париз, који се свакој провинцијској машти причињава као Елдорадо, изиђе му пред очи у овој златној одори, са блиставом краљевском круном на глави, са рукама раширеним да прими таленте. Прослављени људи ће га братски загрлити. Тамо се све смеши на генија. Тамо нема ни завидљивих малих племића који заједљивим речима понижавају песника, ни глупе равнодушности према поезији. Тамо ничу песничка дела; тамо се она плаћају и објављују. Чим буду прочитали прве стране Стрелца Шарла IX, књижари ће отворити своје касе и рећи ће му: „Колико желите?“ Сматрао је, поред тога, да и после путовања на којем ће их саме прилике зближити, госпођа де Баржетон бити потпуно његова, и да ће њих двоје живети заједно.

На речи: „Зар нећете?“ он је одговорио сузом, обухватио је Лујзу око струка, притиснуо је на груди и прошарао јој врат врелим пољупцима. Затим се одједном зауставио сетивши се нечега, и узвикнуо је:

— Боже мој, сестра ми се прекосутра венчава! Тај узвик био је последњи уздах племенитог и чедног детета. Оне снажне везе које спајају млада срца с њиховом породицом, с њиховим првим пријатељем, са свима урођеним осећањима,

морале су бити пресечене страшним замахом секире.

— Чега заједничког има венчање ваше сестре са будућношћу наше љубави? узвикну поносите Негрпелисова. Зар вам је толико стало до тога да будете на челу те грађанске и радничке свадбе, да не можете мени да жртвујете њене племените радости? Велика жртва! рекла је презриво. Ја сам јутрос послала свог мужа да се туче због вас! Идите, господине, оставите ме! ја сам се преварила.

Она клону на свој диван. Лисјен седе поред ње молећи је за опроштај, проклињући своју породицу, Давида и свој у сестру.

— А ја сам толико веровала у вас! рече она. Г. де Канте-Кроа имао је мајку коју је обожавао, али, да заслужи писмо у којем бих му ја рекла: *Задовољна сам!* он је пао усред боја. А ви, када треба да путујете са мном, не можете да се одрекнете ни једног свадбеног ручка!

Лисјен хтеде да се убије, и његово очајање било је тако истинито, тако дубоко, да је Лујза опростила, али је Лисјену дала да осети како ће имати да испашта за ту погрешку.

— Идите онда, рекла је најзад, будите обазриви, и сутра увече, у поноћ, нађите се на сто корака иза Манла.

Лисјен није осећао земљу под ногама, и вратио се Давидовој кући, а његове наде су га гониле као што су Ореста гониле фурије, јер је предвиђао хиљаду тешкоћа које су све биле обухваћене овом страшном речи: „А новац?" Давидово оштро око толико га је плашило, да се затворио у своју лепу собу за рад, како би се повратио из заноса у који га је бацио његов нови положај. Требало је дакле напустити овај са толико љубави удешен стан, учинити да толике жртве буду узалудне. Лисјен помисли да би његова мати могла становати ту, и да би Давид тако уштедео издатке на скупу зграду коју је намеравао да подигне у дну дворишта. Тај одлазак ће бити олакшица за његову породицу, он је налазио хиљаду непобитних разлога за своје бегство, јер ништа није тако лукаво као жеља. Одмах је похитао у Хумо, сестри, да је обавести о својем новом положају и да се договори с њом, Кад је стигао пред Постелов дућан, помислио је да ће моћи, ако не буде другог излаза, да

узајми од заменика свог оца потребну суму за једногодишњи боравак у Паризу.

— Ако будем живео са Лујзом, талир дневно биће за мене читаво богатство, а то је свега хиљаду франака за годину дана, рекао је у себи. А ја ћу, кроз шест месеци, бити богат.

Лисјен се поверио Еви и својој матери пошто су оне најпре обећале да ће чувати тајну. Оне су обадве плакале слушајући амбициозног младића; и, кад је он тражио да му кажу зашто плачу, рекоше му да је све што су имале утрошено на стоно и постељно рубље, на Евину спрему, и на многе куповине којих се Давид није сетио, а оне су биле срећне што могу да их изврше, јер је штампар признавао Еви мираз од десет хиљада франака. Лисјен им онда саопшти своју мисао о зајму, и госпођа Шар дон узе на себе да затражи од г. Постела хиљаду франака за годину дана.

— Али, Лисјене, рече Ева тужно, ти онда нећеш присуствовати мојем венчању? О врати се, ја ћу почекати неколико дана! Она ће те зацело пустити да се вратиш овамо кроз две недеље, пошто је будеш отпратио! И неће одбити да поклони осам дана нама које смо те одгајиле за њу! Наш брак неће бити срећан ако ти не будеш на венчању... Али, хоће ли теби бити доста хиљаду франака? рече прекинувши се одједном. Иако ти вечерње одело изванредно стоји, имаш само то једно! И имаш свега две танке кошуље, а оних шест су од грубога платна. Имаш само три вратне мараме од батиста, а оне друге три су обичне; а ни мараме ти нису лепе. Хоћеш ли наћи у Паризу сестру која ће ти прати рубље онога дана када ти затреба? Зато ти од свачега треба много више. Имаш само једне овогодишње чакшире, оне лањске су ти тесне, мораћеш поручивати одело у Паризу, а париске цене нису као ангулемске. Имаш само два бела прсника који се још могу носити, оне друге сам већ крпила. Слушај, ја ти саветујем да понесеш две хиљаде франака.

У том тренутку наишао је Давид и видело се да је чуо те три последње речи, јер је упитно погледао брата и сестру не говорећи ништа.

— Немојте ништа крити од мене, рече најзад.

— Ето, узвикну Ева, он иде с њом.

— Постел, рече госпођа Шардон улазећи и не видећи Давида, пристаје да позајми хиљаду франака, али само за шест месеци, и тражи од тебе меницу са потписом твога зета, јер каже да ти не пружаш никакво јемство.

Мајка се окрете, угледа свог зета, и сви четворо заћуташе. Породица Шардон је осећала колико злоупотребава Давида. И стидела се. У штампаровим очима заблиста суза.

— Значи да ти нећеш присуствовати мојем венчању? рече он, и да нећеш остати са нама? А ја сам потрошио све што сам имао! О! Лисјене, доносећи Еви овај скромни невестински накит, нисам мислио да ћу зажалити што сам га купио, рекао је бришући очи и вадећи из џепа неколико кутијица с накитом.

Он положи кутије од сафијана на сто, пред своју ташту.

— Зашто толико мислите на мене? рече Ева с анђеоским осмејком који је исправљао њене речи.

— Драга мама, рече штампар, кажите г-ну Постелу да ја пристајем да се потпишем, јер видим на твојем лицу, Лисјене, да си се решио да идеш.

Лисјен климну главом клонуло и тужно, и рече мало после:

— Немој те ме осуђивати, анђели моји мили. Он приђе Еви и Давиду, пољуби их, привуче их себи и притиште на груди говорећи:

— Сачекајте резултате, и онда ћете знати колико вас волим. Давиде, чему би служиле наше узвишене мисли, ако нам оне не би допустиле да одвојимо осећања од малих обреда у које их закон умотава? И поред даљине, зар моја душа неће бити овде? зар нећемо бити мислима сједињени? Зар ја не треба да створим будућност себи? Хоће ли књижари доћи овамо да траже мога Стрелца Шарла IX или Беле раде? Мало пре или мало после, зар нећу ипак морати да учиним то што чиним данас? а могу ли икад наћи повољнију прилику? Зар за мене није велика срећа да на својем првом кораку у Паризу уђем у салон маркизе д'Еспар?

— Он има право, рече Ева. Зар ми нисте и ви сами говорили да треба што пре да иде у Париз.

Давид узео Еву за руку, одведе је у ону тесну собицу у којој је спавала пуних седам година, и рече јој на уво:

— Јеси ли рекла малочас, љубави моја, да њему треба две хиљаде франака? А Постел даје у зајам само хиљаду.

Ева погледа свога вереника очајним погледом који је исказивао сву њену патњу.

— Слушај, моја обожавана Ево, ми ћемо тешко започети живот. Да, моји издаци су прогутали све што сам имао. Остало ми је само још две хиљаде франака, а половина од тога је неопходна за рад у штампарији. Дати хиљаду франака твоме брату, то значи дати наш хлеб, довести у питање наш мир. Кад бих ја био сам, знам шта бих радио; али, сад нас је двоје. Одлучи ти.

Ева се као изван себе баци у наручје свога драгана, пољуби га нежно и рече му на уво, у-плакана:

— Поступи као да си сам, ја ћу радити да поново зарадимо тај новац!

И поред најватренијег од свих пољубаца које су вереници дотле изменили, Давид је оставио Еву као утучену, и вратио се Лисјену.

— Немој се бринути, рече му, имаћеш твоје две хиљаде франака.

— Идите Постелу, рече госпођа Шардон, јер морате обојица потписати меницу.

Кад су се два пријатеља вратила, затекла су Еву и њену мајку на коленима; молиле су се Богу. Ако су и знале, колико мада треба да оствари његов повратак, у овом тренутку осећале су само оно што губе овим расанком; јер су налазиле да је будућа срећа исувише скупо плаћена отсуством које ће им скрхати живот и бацити их у тешку бригу о Лисјеновој будућности.

— Ако икад заборавиш овај приказ, рече Давид Лисјену на уво, бићеш најгори човек на свету.

Штампар је зацело сматрао да су те речи потребне; утицај госпође де Баржетон није га плашио мање него несрећна несталност Лисјеновог карактера, која је могла да га поведе рђавим путем исто тако као и добрим. Ева је брзо спремила

Лисјенов путнички пртљаг. Тај књижевни Фернандо Кортес²² носио је собом мало ствари. Задржао је на себи свој најбољи капут, свој најбољи прсник и једну од својих танких кошуља.

Остало његово рубље, његово вечерње одело, његове ситне потребе и рукописи сачињавали су сасвим мали завежљај, и да би га сакрили од погледа госпође де Баржетон, Давид је предложио да га он пошље поштом своме пословном пријатељу, једном трговцу хартијом, коме ће писати да га преда Лисјену.

Поред свих мера предострожности које је предузела госпођа де Баржетон да сакрије свој одлазак, Шатле је сазнао за то и хтео је да се обавести хоће ли она путовати сама или ће је пратити Лисјен; и зато је послао свога собара у Рифек, с налогом да погледа сва кола која буду мењала запрегу на поштанској станици.

— Ако поведе свога песника, моја је, рекао је у себи.

Лисјен је пошао на пут сутрадан у свануће, са Давидом који је набавио једне мале двоколице са кошем и једним коњем, рекавши како има да се договори с оцем о неким стварима, и та мала лаж је у овим приликама била сасвим вероватна. Њих двојица отишли су у Марсак, и провели један део дана код старог медведа; затим, увече, отишли су иза Манла да сачекају госпођу де Баржетон која је стигла пред зору. Кад је угледао старе шеседесетогодишње кочије које је толико пута видео под тремом, Лисјен је осетио једно од најсилнијих узбуђења у својем животу, и бацио се у наручје Давиду који му рече:

— Дај Боже да ово буде за твоје добро!

Штампар се поново попе у своје бедне двоколице и врати се са стрепњом у срцу, јер је имао тешко предосећање о Лисјеновој судбини у Паризу.

²² свирепи шпањолски војсковођа који је освојио Мексико (1485—1547)

ДРУГИ ДЕО: ВЕЛИКИ ЧОВЕК ИЗ ПРОВИНЦИЈЕ У ПАРИЗУ

Ни Лисјен, ни госпођа де Баржетон, ни Жантил, ни Албертина, собарица, нису говорили никад о догађајима на том путовању; али се може веровати да је стално присуство других људи учинило да оно буде веома непријатно заљубљеном човеку који се надао свим задовољствима једне отмице. Лисјен, који је први пут у животу путовао приватним колима, био је запрепашћен видећи како је путем од Ангулема до Париза посејао скоро сав новац који је био наменио за своје једногодишње издржавање. Као сви људи у којима је сједињена љупкост детињства са снагом талента, он је грешно у томе што је показивао своје безазлено чуђење пред стварима новим за њега. Човек мора добро да упозна жену пре него што јој допусти да види његова узбуђења и његове мисли онако како се стварају. Жена која воли, и која је исто толико нежна колико и јака, смеши се на детињарије и разуме их; али, ако има и најмање сујете, она не опрашта свом љубавнику што се показао као дете, брбљив или мали. Многе жене уносе толико претеривања у своје обожавање, да увек хоће да нађу бога у свом идолу; док оне које воле човека ради њега самог више него што га воле себе ради, обожавају оно што је мало у њему исто толико колико и оно што је велико. Лисјен још није био погодио да је код госпође де Баржетон љубав накалемљена на охолост. Погрешио је што се није потрудио да објасни извесне осмехе који су се омакли Лујзи за време тог путовања над је он, уместо да се уздржава, давао маха својој радости као мишић кад изиђе из своје рупе. Путници су отсели у хотелу Гајар-Боа, у улици Ешел, пре него што је свануло. Обоје заљубљених били су тако уморни, да је Лујза пре свега хтела да легне и легла је, али је пре тога наредила Лисјену да тражи собу изнад одаја које је она заузела. Лисјен је спавао до четири сата по подне. Госпођа де Баржетон је наредила да га пробуде за вечеру; он се журно обуче кад је чуо колико је сати, и нађе Лујзу у једној од оних ружних соба које су срамота за Париз где, и поред

толиких претензија на елеганцију, још не постоји ни један једини хотел у којем би сваки богат путник могао да се осети као код своје куће. Иако му је пред очима било мутно, као свакоме после наглог буђења, Лисјен није познао своју Лујзу у тој хладној соби, без сунца, с избледелим завесама, чији је орибан под изгледао бедно, у којој је намештај био похабан, неукусан, стар или полован. Заиста, има личности које немају ни исти изглед ни исту вредност кад се одвоје од лица, од ствари и од места која им служе као оквир. Живи створови имају своју сопствену атмосферу, као што је и светло-тамно на фламанским сликама потребно да даде живота лицима која је сликарски геније тамо поставио. А људи из провинције готово су сви такви. Затим, госпођа де Баржетон је изгледала достојанствена и замишљена више него што би требало да буде у часу кад започиње срећа без препрека. Лисјен није имао могућности да се потужи на то: служили су их Жантил и Албертина. Вечера није имала оно обележје изобиља и срдчности којом се одликује живот у провинцији. Јело, донесено из једне оближње гостioniце, трговачки одмерено, оскудно послужено, није било довољно. Париз није леп у тима малим стварима на које су осуђени људи средњег стања. Лисјен је чекао да се обед сврши, те да онда разговара са Лујзом чија му се промена чинила необјашњива. Није се варао. Један озбиљан догађај — јер је размишљање догађај духовног живота — десио се док је он спавао.

Око два сата после подне, Сикст ди Шатле дошао је у хотел, тражио да пробуди Албертину, саопштио јој жељу да говори са њеном госпођом, вратио се оставивши госпођи де Баржетон једва толико времена да се обуче. За Анаис, која је мислила да се тако добро сакрила, та необична појава г-на ди Шатле била је загонетна, и она га је примила око три сата.

— Пошао сам за вама излажући се опасности да добијем укор од својих претпостављених, рекао је он поздравивши је, јер сам предвидев ово што се дешава с вама. Али, ако и мораднем изгубити своје место, нећете бити изгубљени бар ви!

— Шта хоћете тиме да кажете? узвикну госпођа де Баржетон.

— Мени је јасно да ви волите Лисјена, наставио је он гласом човека који се мири са судбином, јер га заиста морате волети кад ни о чем не размишљате, кад заборављате све обзире, ви који их тако добро познајете! Али зар ви мислите, драга обожавана Наис, да ћете бити примљени код госпође д'Еспар, или у којем било париском салону, чим се буде сазнало да сте тако рећи побегли из Ангулема с једним младићем, и то нарочито после двобоја г-на Баржетон са г-ном де Шандур? Боравак вашег мужа у Ескарбасу личи на развод. У таквом случају, отмени људи се прво туку због својих жена, а после тога их остављају слободне. Волите г-на де Рибампре, заузимајте се за њега, чините с њим све што хоћете, али немојте становати заједно! Ако би овде неко сазнао да сте путовали истим колима, ви бисте били искључени из друштва у које хоћете да уђете. Уосталом, Наис, немојте подносити такве жртве за једног младића кога још нисте ни с ким упоредили, који још није издржао никикву пробу, и који вас овде може заборавити ради какве Парижанке за коју ће помислити да је његовом славољубљу потребнија него ви. Ја нећу да сметам ономе кога ви волите, али ћете ми допустити да ваш интерес ставим изнад његовога, и да вам кажем: „Упознајте га! Упознајте сву важност вашег поступка.“ Ако нађете врата затворена, ако жене не хтедну да вас приме, немојте бар да се кајете због толиких жртава, знајући да ће онај због кога их подносите бити увек достојан њих, и да ће их разумети. Госпођа д'Еспар је утолико обазривија и строжа, што и сама живи одвојено од мужа, иако свет није могао да сазна зашто су се разишли; али су њу одмах окружили Наваренови, Бламон-Шовријеви, Ленонкурови, сва њена родбина, најзакопчаније жене одлазе њој и примају је с поштовањем, тако да маркиз д'Еспар није у праву. Чим је будете посетили први пут, ви ћете увидети тачност мојих речи. У сваком случају, то вам могу унапред рећи, ја који познајем Париз: кад уђете код маркизе, били бисте у очајању ако би она сазнала да станујете у хотелу Гајар-Боа са сином једног апотекара, макар он хтео да буде и г. де Рибампре. Ви ћете овде имати супарнице мало друкчије лукаве и препредене него што је Амелија; оне неће пропустити да се обавесте ко сте ви, где

станујете, откуда долазите и шта радите. Видим, ви сте рачунали на то да останете непозната; али ви спадате у оне личности које не могу остати непознате. Зар нећете наићи на Ангулем свугде? ту су посланици Шаранте који долазе за отварање скупштинског сазива; ту је генерал који се налази у Паризу на отсуству; али ће бити довољно да вас види и само један становник Ангулема, те да се ваш живот изненада заустави: од тог тренутка ви бисте били само Лисјенова љубазница. Ако бих вам ја био потребан због чега било, налазим се код главног директора пореза, улица Фобур-Сент-Оноре, два корака далеко од госпође д'Еспар. Познајем маршалку де Кариљано, госпођу де Серизи и претседника министарског савета толико да вас могу њима претставити; али ћете се ви видети са толико света код госпође д'Еспар, да вам ја нећу бити потребан. Не само да нећете чезнути да уђете у овај или онај салон, него ће вас желети у свим салонима.

Шатле је могао говорити а да га госпођа де Баржетон не прекине: она је била запрепашћена тачношћу његовог запажаша. Ангулемска краљица је, заиста, рачунала на то да остане непозната.

— Имате право, драги пријатељу, рече она; али шта да радим?

— Пустите ме да вам нађем потпуно намештен, пристojан стан, одговори Шатле; то ће вас стајати мање него живот у хотелу, а бићете код своје куће; и, ако имате поверења у мене, ви ћете ноћити тамо још вечерас.

— Али како сте сазнали моју адресу? рече она.

— Лако је било познати ваша кола, а, сем тога, ја сам ишао за вама. У Севру, кочијаш који вас је довео рекао је моме кочијашу где сте отсели. Хоћете ли ми допустити да будем ваш коначар? Одмах ћу вас писмено обавестити где сам вас сместио.

— Добро, учините тако, рече она.

Та реч није изгледала нимало важна, а била је све. Барон ди Шатле говорио је језиком отменог света једној жени из отменог света. Појавио се у потпуној париској елеганцији; довезла су га лепа мала кола са добром запрегом. Случајно,

госпођа де Баржетон је стала код прозора да размисли о својем положају, и видела је старога гиздавца кад је отишао. Неколико тренутака после тога, Лисјен, нагло пробуђен, обучен на брзу руку, показав се пред њом у својим лањским чакширама, у својем ружном малом капуту. Био је леп, али смешно одевен. Обуците Аполона Белведерског или Антиноја као водоношу, хоћете ли онда познати божанствену творевину грчкога или римскога длета?

Очи упоређују пре него што је срце исправило тај брзи нехотични суд. Супротност између Лисјена и Шатлеа показала се исувише нагло да је Лујза не би учила. Кад је око шест сати вечера била завршена, госпођа де Баржетон даде знак Лисјену да седне поред ње на један ружан диван превучен јевтином црвеном материјом са жутим цветовима, на који се она била спустила.

— Лисјене мој, рекла је, ако смо већ учинили једну лудост која нас обоје упропашћава, зар не мислиш да би било паметно поправити је? Ми не смемо, драго дете, ни становати заједно у Паризу, нити давати повода сумњи да смо овамо допутовали заједно. Твоја будућност зависи у многоне од мојег положаја, и ја тај положај не смем никако да доводим у питање. Зато, још вечерас, ја ћу се сместити на неколико корака одавде; али ћеш ти остати и даље у овом хотелу, и моћи ћемо да се виђамо свакога дана, а да нам то нико не замери.

Лујза је објаснила законе отменог света Лисјену, који је гледао разрогачених очију. Иако није знао да жене које одустају од својих лудости одустају и од своје љубави, разумео је да он више није Лисјен из Ангулема. Лујза му је говорила само о себи, о својим интересима, о својем угледу, о отменом друштву; и, да би оправдала своју себичност, покушавала је да га убеди како се све то тиче управо њега. Он није имао никакво право на Лујзу, која је тако брзо постала поново госпођа де Баржетон, и, што је било још теже! он није имао никакве власти над њом. Зато није могао да уздржи крупне сузе које су се завртеле у његовим очима.

— Ако сам ја ваша слава, ви сте за мене нешто више, ви сте моја једина нада и сва моја будућност. Ја сам мислио да

ви, ако делите моје успехе, треба да делите и моје невоље, а ево где се већ одвајамо.

— Ви судите о мојим поступцима, рече она, ви ме не водите.

Лисјен је погледа са тако болним изразом лица, да се она није могла уздржати да му не каже:

— Драги мој мали, ако ти хоћеш ја ћу остати, ми ћемо пропасти и остаћемо без икаквог ослонаца. Али, кад будемо обоје подједнако бедни и одбачени; кад нас неуспех, јер треба предвидети све, буде отерао натраг у Ескарбас, сети се, љубави моја, да сам ја предвидела такав крај, и да сам ти пре тога предлагала да дођемо до циља поковајући се законима високог друштва.

— Лујза, одговори он љубећи је, мене је страх што видим да си тако обазрива. Помисли да сам ја дете, да сам се сав предао твојој милој вољи. Ја сам хтео да победим људе и ствари својом снагом; али, ако твојом помоћу могнем да успем брже него сам, бићу врло срећан да теби дугујем за све своје успехе. Опрости! положио сам у тебе исувише нада да се не бих свега плашио. За мене, одвајање је претеча напуштања, а напуштање, то је смрт.

— Али, драго дете, друштво тражи мало од тебе, одговори она. Ствар је само у томе да овде ноћиваш, а преко целог дана бићеш код мене, и онда се томе неће моћи ништа да приговори.

Мало милоште сасвим је умирило Лисјена. Један сат после тога, Жантил донесе писамце којим је Шатле извештавао госпођу де Баржетон да јој је нашао стан у улици Нев-де-Ликсанбур. Она затражи да јој објасни где се налази та улица која није била врло далеко од улице Ешел, и рече Лисјену:

— Суседи смо.

Два сата доцније, Лујза се попела у кола која јој је послао Шатле да се одвезе у свој стан. Тај стан, један од оних које трговци намештаја снабдевају стварима и издају богатим посланицима или високим личностима које долазе на краће време у Париз, био је раскошан, али неугодан. Лисјен се око једнаест сати вратио у свој мали хотел Гајар-Боа, не видевши од

Париза још ништа сем једног дела улице Сент-Оноре који се налази између улице Нев-де-Ликсанбур и улице Ешел. Легао је да спава у својој бедној собици коју је и нехотице морао да упоређује са Лујзиним господским станом. У часу кад је он изишао од госпође де Баржетон, тамо је стигао барон ди Шатле, на повратку од министра иностраних дела, у оделу за игранку. Дошао је да обавести госпођу де Баржетон о свим погодбама које је закључио за њу. Лујза се забринула, та раскош ју је плашила. Провинцијски начин живота није остао без утицаја на њу, она је водила рачун о свакој пари; била је толико уредна, да ће је у Паризу сматрати за тврдицу. Понела је собом око двадесет хиљада франака у виду бона на државну касу, и одредила да јој та сума траје четири године; већ се бојала да јој то неће бити довољно и да ће се задужити. Шатле јој је саопштио да је стан стаје свега шест стотина франака месечно.

— То је врло јевтино, рекао је видевши како се Наис тргла. Кола имате на расположењу за пет стотина франака месечно, што чини свега педесет златника. Остаје вам још само да мислите на вашу тоалету. Жена која одлази у отмене друштво не може друкчије да живи. Ако хоћете да створите г-ну де Баржетону висок положај финансиског директора, или неко место на двору, не смете изгледати бедно. Овде се даје само богатима. Велика је срећа, рекао је још, што имате Жантила да вас прати и Албертину да вам помаже при облачењу, јер је послуга готова пропаст у Паризу. Пошто ћете одмах ући у друштво, то ћете ретко обедовати код куће.

Госпођа де Баржетон и барон разговарали су потом о Паризу. Шатле је причао дневне новости, хиљаду sitница које се морају знати ако хоћете да вас сматрају за Парижанку. Одмах је упутио Наис на радње у којима треба да се снабдева: означио јој је Ербоа за мале шешире, Жилјету за велике и за капе; рекао јој је где ће да нађе кројачицу која може да замени Викторину; једном речи, учинио је да она осети како мора да се отресе ангулемских навика. Затим је отишао пошто је рекао последњу примамљиву ствар коју је имао среће да нађе.

— Сутра, рекао је немарно, имаћу зацело ложу у неком

позоришту; доћи ћу по вас, по вас и по г-на де Рибампре, јер ћете ми ви допустити да вам обома покажем Париз.

— Има у себи више племенитости него што сам ја мислила, рекла је у себи госпођа де Баржетон кад је чула да он позива Лисјена.

У месецу јуну, министри не знају шта да раде са својим ложама по позориштима: владини посланици и они који су њима поверили своје интересе беру воће или жању жито, они њихови знанци које је најтеже задовољити или су на селу или на путу; и зато, у ово доба године, најлепше ложе у париским позориштима примају необичне госте које редовни посетиоци иначе не виђају и који публици личе на избледеле тапете. Шатле је већ смислио како ће, захваљујући тој околности, моћи са мало новаца да прибави Наиси забаву која највише привлачи свет из провинције. Сутрадан, кад је дошао први пут, Лисјен није затекао Лујзу код куће. Госпођа де Баржетон била је изишла ради неких преко потребних куповина. Отишла је да се посаветује с озбиљним и чувеним познаваоцима у питањима женске тоалете, које јој је Шатле препоручио, јер је о својем доласку већ писала маркизи д'Еспар. Ма да је госпођа де Баржетон имала оно самопоуздање које се стиче дугим господарењем, она се веома плашила да се не покаже као провинцијалка. Имала је довољно такта да зна како односи међу женама зависе од првих утисака; и, мада је била свесна тога да може одмах стати у ред истакнутих жена као што је госпођа д'Еспар, осећала је да јој је потребно пријатељско расположење у почетку, и никако није хтела да пропусти ниједан услов за постизање успеха. И зато је била бескрајно захвална Шатлеу што јој је показао како да се прилагоди париском отменом свету. По једној чудној случајности, маркизи је била добро дошла прилика да учини услугу некој личности из породице њенога мужа. Без видљивог разлога, маркиз д'Еспар се био повукао од свега; није се бавио ни својим ни политичким пословима, ни својом породицом, ни својом женом. Поставши тако потпуно слободна, маркиза је осећала потребу да свет одобри њено држање: и била је срећна што ће у овој прилици заменити маркиза и бити заштитница његове

породице. Спремала се да нарочито истиче то своје покровитељство, како би кривица њенога мужа била очигледнија. Још истог дана, написала је госпођи де Баржетон, рођеној Негрпелис, једно од оних љубазних писама чији је облик тако леп, да је потребно доста времена пре него што се у њима уочи недостатак садржине:

„Она је срећна што околности приближавају породици једну личност о којој је она слушала, и коју је желела да упозна, јер париска пријатељства нису толико чврста да она не би желела имати још некога да воли на земљи; а, ако до тога не могне доћи, имаће само још једна илузија да се сахрани са другима. Она се потпуно ставља на расположење својој рођаци, коју би дошла да посети да је једна мала слабост не спречава да излази; али сматра да јој је већ обавезна због тога што је ова мислила на њу.”

У току његове прве шетње по булеварима и улици Мира, Лисјена су, као све новајлије, много више занимале ствари него људи. У Паризу, свет који долази само гледа у почетку: раскош излога, висина кућа, велики број кола, на сваком кораку супротност између највеће раскоши и највеће беде, падају у очи пре ичега другог. Изненађен тим мноштвом људи којима је он био туђин, овај човек од маште учинио се сам себи веома смањен. Личности које у провинцији уживају неки углед, и које тамо на сваком кораку наилазе на доказ о својој важности, не могу да се навикну на тај потпун и нагао губитак своје вредности. Бити нешто у свом завичају а не бити ништа у Паризу, то су два стања која захтевају поступност; онима који сувише нагло пређу из једног у друго чини се као да их нестаје. За младог песника који је налазио одјек за свако своје осећање, повереника за сваку своју мисао, душу да с њом подели свако своје узбуђење, Париз је морао бити страшна пустиња. Лисјен још није био ишао да узме своје лепо плаво одело, тако да се стидео својег изношеног, да не кажемо похабаног одела, идући кући госпође де Баржетон у време над се она зацело већ вратила; тамо је затекао барона ди Шатле, који их је обоје одвео на вечеру код Каикалске Стене. Лисјен, занесен брзином париског вихора, није могао ништа да каже Лујзи, било их је троје у

колима; али јој је стиснуо руку, а она је пријатељски одговорила на све мисли које је он тако изразио. После вечере, Шатле је одвео своја два госта у Весело позориште. Лисјен се у потаји осећао нелагодно поред Шатлеа, проклињао је случај који је и њега довео у Париз. Директор посредник пореза објашњавао је свој пут потребом унапређења у служби: надао се да ће бити постављен за помоћника неком префекту, и да ће ући у Државни савет као известилац; дошао је да види шта је с обећањима која су му дата, јер човек као што је он не може остати директор посредник пореза; више је волео да не буде ништа, да постане посланик, да се врати у дипломатију. Величао је себе; Лисјен је нејасно осећао у томе старом гиздавцу надмоћност човека из отменог света који познаје париски живот; и нарочито се стидео тога што њему дугује за своје уживање. Тамо где се песник осећао узнемирен и снебивао се, некадашњи принцезин тајник кретао се као риба у води. Шатле се смешио на устезање, на чуђење, на питања, на ситне грешке које је отсуство навике изазивало код његовог супарника, као што се стари морски вуци потсмевају новајлијама који посрћу идући по броду. Задовољство које је Лисјен осећао гледајући први пут позоришну претставу у Паризу надокнадило је оно незадовољство које му је причињавала његова неспретност. То вече је било значајно по томе што је он у души одбацио велики број својих погледа на живот у провинцији. Круг се ширио, друштво је добијало друге размере. Близина неколико лепих Парижанки у укусним и новим тоалетама учинила је да запази како тоалета госпође де Баржетон претставља стареж, иако је била прилично упадљива: ни тканина, ни крој, ни боје нису били по моди. Начин чешљања, који га је толико очаравао у Ангулему, учинио му се страшно неукусан, кад се упореди са лепо удешеним коврчицама које су се виделе на свакој жени.

— Хоће ли она остати оваква? питао се у себи, не знајући да је она дан употребила на то да припреми промену.

У провинцији, нити може бирати, нити се може упоређивати: лица која се стално виђају добијају лепоту по навици. Пренесена у Париз, жена која се сматра за лепотицу у

провинцији не привлачи ни најмању пажњу, јер је она лепа само на основу оне пословице: У краљевини слепаца, Порази су краљеви. Лисјенове очи су упоређивале онако како је синоћ госпођа де Баржетон упоређивала њега и Шатлеа.! Са своје стране, госпођа де Баржетон је допуштала себи да размишља о своме драгану. И поред своје необичне лепоте, јадни песник није изгледао нимало лепо. Његов дугачак капут, чији су рукави били сувише кратки, његове ружне провинције рукавице, његов отешњали прсник, чинили су да је био веома смешан, поред младих људи на балкону: госпођа де Баржетон је налазила да изгледа бедно. Шатле, који се старао о њој не тражећи ништа, и бдео над њом са пажњом која је сдавала дубоку страст; Шатле, елегантан и окретан као глумац који је поново изишао на даске својег позоришта, за два дана је повратио цело земљиште које је био изгубио за шест месеци. Иако свет обично не признаје да се осећања мењају нагло, извесно је да се двоје заљубљених разилазе често брже него што су се везали. Код госпође де Баржетон и код Лисјена припрамало се разочарење једног од другог, а узрок томе био је Париз. Живот се тамо ширио у очима песниковим, као што је и друштво добијало нов изглед у очима Лујзиним. И за једно и за друго био је довољан само пуки случај да прекине везе које су их спајале. На тај ударац секиром, страشان за Лисјена, није требало дуго чекати. Госпођа де Баржетон оставила је песника у његовом хотелу, и вратила се куће са Шатлеом, што је страшно заболело јадног заљубљеног младића.

— Шта ли ће сада да говоре о мени? мислио је он пењући се у своју суморну собу.

— Тај јадни дечко је веома досадан, рече Шатле смешећи се кад су се врата на колима затворила.

— Такви су сви они који имају читав свет мисли у срцу и у мозгу. Људи који имају толико ствари да изразе у лепим делима о којима дуго сањају, не маре за разговор ради разговора, у којем дух губи од своје вредности претварајући се у ситан новац, рече поносита Негрпелисова, која је још имала храбрости да брани Лисјена, не толико због Лисјеона колико због себе саме.

— У томе вам радо дајем за право, наставио је барон, али ми живимо са људима а не са књигама. Чујте, драга Наис, ја видим да нема још ничега између вас и њега, и ја сам врло срећан због тога. Ако се ви одлучите да у свој живот унесете извештан интерес који вам је досад недостајао, преклињем вас, нека то не буде за овога набеђеног даровитог младића. А ако се преварите! ако кроз неколико дана, кад га упоредите са правим талентима, са људима истински великим које ћете упознати, кад увидите, драга лепа сирено, да сте на ваша сребрна плећа узели и довели пристаниште, уместо човека с лиром у руци, једнога малог мајмуна, неспретног, безначајног, глупог и разметљивог који може имати духа у Хумоу, али који у Паризу постаје сасвим обичан младић! И још, овде се сваке недеље објављују читаве свеске стихова од којих и најмања вреди више него сва поезија г-на Шардона. Преклињем вас, причекајте и упоредите! Сутра, у петак, има претстава у опери, рече он видећи да кола улазе у улицу Нев-де-Ликсанбур, госпођи д'Еспар стоји на расположењу ложа првих коморника, и она ће вас задело одвести тамо. Да бих вас видео у вашем пунам сјају, ја ћу отићи у ложу госпође де Серизи. Дају се Данаи-де.

— Збогом, рече она.

Сутрадан, госпођа де Баржетон се потрудила да од онога што је имала састави пристојну дневну тоалету да би отишла у посету својој рођаци, госпођи д' Еспар. Дан је био свеж, те она у својој ангулемској старежи није нашла ништа боље од једне зелене баршунске хаљине, доста необично украшене. Са своје стране, Лисјен је осетио потребу да оде по своје драго плаво вечерње одело, јер му је његов бедни дугачак капут постао мрзак, а хтео је и да буде увек лепо обучен помишљајући да може срести маркизу д'Еспар, или отићи њој изненада. Узео је кола, како би одмах и донео свој завежљај. За непуна два сата потрошио је три или четири франка, што га је навело да дуго размишља о финансијским размерама париског живота. Пошто се обукао што је најлепше могао, дошао је у улицу Нев-де-Ликсанбур где је, на самим вратима, срео Жантила у друштву једног лакеја са великом перјаницом на шеширу.

— Пошао сам вама, господине; госпођа ме шаље с овим писамцетом за вас, рече Жантил који, навикнут на простосрдечност провинцијског опхођења, није знао како се изражава поштовање у Паризу.

Лакеј је помислио за песника да је неки слуга. Лисјен отвори пиомо, из којег сазнаде да ће госпођа де Баржетон провести дан код маркизе д'Еспар и да ће увече ићи у Оперу; али је јављала Лисјену да се и он тамо нађе; рођака јој је допустила да једно место у њеној ложи даје младом песнику, и маркизи је врло мило што може да му пружи то задовољство.

— Значи да ме воли! моје страховање нема смисла, рече Лисјен у себи; претставља ме својој рођаци већ вечерас.

Поскочио је од радости, и намислио да весело проведе време које га одваја од те срећне вечери. Упутио се у Тилерије с намером да тамо шета док не оде на вечеру код Верија. И Лисјен хита, скакуће, лети пун среће, излази на Фејантинску терасу и пролази њоме загледајући шетаче, лепе жене са њиховим обожаваоцима, елегантне младиће, све по двојицу, с руком под руку, како се поздрављају погледом у пролазу. Колика је разлика између овога шеталишта и Болјеа! Птице на томе величанственом седалу имале су лепоту друкчију од лепоте птица у Ангулему! Била је то сва раскош боја која блиста на птичјем роду обе Индије или Америке, према сивим бојама европских птица. Лисјен је провео два свирепа сата у Тилеријама: он је ту критички размотрио своје одело и оценио себе. Пре свега, није видео ни једно једино вечерње одело на овим елегантним младићима. Ако је и спазио неког човека тако обученог, то је био или неки преживели старац, или неки убоги ђаво, или неки скромни становник Мареа²³, или неки послужитељ. Пошто је схватио да постоји једно одело за дан и једно одело за вече песник који је умео да осети и имао оштар поглед увидео је и сву ружноћу својега јевтиног одела мане његовог капута чиниле су га просто смешним, крој му је био изишао из моде, његова плава боја није имала леп тон, јака је била ружна преко сваке мере, предњи делови, од другог но-

²³ стари крај Париза

шења, нагињали су један другоме, пуцад је била поцрвенела, на превојима су се оцртавале проклете беле пруге. А и прсник му је био сувише кратак и тако упадљиво провинцијски, да је он, да би га сакрио, брзо закопчао свој капут. Најзад, чакшире од нанкина видео је само на простим људима. Отмен свет је носио чакшире од најлепших вунених тканина разне боје, или беле, увек бескрајно беле! И још: све су чакшире биле затегнуте подвезама испод стопала, а његове су стално отскакале од потпетица његових чизама, према којима је поруб на ногавицама показивао отворену одвратност. Он је имао белу вратну мараму чије је крајеве извезла његова сестра која је, видевши сличне мараме г-на ди Хотоа, г-на де Шандур, похитала да из ради исте такве и своје брату. Не само да нико, сем озбиљних људи, неколико старих банкара, неколико намрштених чиновника, није носио белу мараму пре по дне, него је још јадни Лисјен видео како са друге стране ограде, плочником улице Риволи, пролази један бакалски момак са котарицом на глави, и човек из Ангулема је на њему спазио два краја мараме, извезене руком неке обожаване раднице. Кад је то видео, Лисјен је осетио као удар у срце, у онај још недовољно познат орган где се скрива наша осећајност, и којем, откако постоје осећања, људи приносе руку, у радости као и у великом болу. Немојте рећи да је ово приповедање детињасто. Истина је да за богаташе, који никад нису сазнали за ову врсту патње, има у овоме нечега бедног и невероватног; али јади несрећника не заслужују нимало мање пажње него догађаји који ремете живот моћних и повлашћених на земљи. Затим; зар и на једној и на другој страни нема подједнако бола? Патња увеличава све. Најзад промените изразе: уместо више или мање лепог одела, ставите траку од ордена, неко одликовање, неку титулу. Зар те привидно ситне ствари нису загорчавале срећне животе? Питање одела усталом има огроман значај за оне који хоће да се покажу као да имају оно што немају, јер је то често најбољи начин да дођу до тога доцније. Лисјена је облио хладан зној кад је помислио да ће се, вечерас, појавити тако обучен пред маркизом д' Еспар, рођаком краљевога првог коморника, пред женом којој долазе најпознатији људи свих

звања, људи одабрани.

— Личим на апотекарског сина, на право дућанско трчкарало! рекао је раздражено у себи гледајући како пролазе насмејани, лепо одевени, елегантни млади људи из породица у предграђу Сен-Жермен, који су сви имали неко особено држање тако да су сви личили један на другог по изгледу, по отмености, по изразу лица; а сви су се разликовали по оквиру који је сваки од њих изабрао да би себе истакао. Сви су своје лепе особине испољавали на начин који млади људи, у Паризу, разумеју исто тако добро као и жене. Лисјен је од матере наследио драгоцене физичке одлике чију је вредност добро знао; али се то злато налазило у сировом стању, није било израђено. Коса му је била рђаво потсечена. Уместо да држи високо главу, подупрту гипком рибљом кости, он се осећао као закопан у ружном оковратнику од кошуље; а његова вратна марама, недовољно крута, допуштала је да клоне та снужена глава. Која би жена могла да погоди како је лепа његова нога у простачкој чизми коју је донео из Ангулема? Који би му младић позавидео на лепоме стасу сакривеном у плавој врећи за коју је он дотле веровао да је вечерњи капут? Гледао је дивну дугмад на бљештаво белим кошуљама, његова је била жућкаста! Сва та елегантна господа имала су на рукама изванредне рукавице, а његове су биле као у жандарма! Овај се играо једним особито лепим штапом. Онај је носио кошуљу чији су се запоњци закопчавали малом златном пуцади. Разговарајући са неком женом, један је увијао прекрасан мали бич, а широки набори његових чакшира, местимице попрсканих блатом, његове звонке мамузе, његов кратак припијен капут, показивали су да ће поново појахати једнога од она два коња која је држао коњушар, једва већи него песница. Други је извукао из џепа на прснику часовник пљоснат као петофранак, и гледао колико је сати као човек који је дошао на састанак пре времена или је задоцнио. Посматрајући све те лепе ситнице, о којима дотле није ни сањао, Лисјен је угледао сијасет неопходних излишности, и стресао се помисливши како је потребан огроман капитал да би се живело животом отменог младића!

Што се више дивио тим младим људима задовољног и

неусиљеног држања, то је постајао свеснији како сам изгледа необично, необично као човек који не зна куда води пут којим иде, који не зна где је Пале-Роајал кад се налази пред њим, и који пита једног пролазника где је Лувр, а овај му одговара: „Ето ту, пред вама.“ Лисјен је видео да је од тога света одвојен читавом провалијом, и питао се како је може прећи, јер је и он хтео да буде као и та витка и нежна париска младеж. Сви ти племићи поздрављали су жене божанствено обучене и божанствено лепе, жене за чији би један једини пољубац Лисјен пристао да му отсеку главу, као пажу грофице Кенигсмарк. У тами његовог сећања, Лујза, кад се упореди с тим краљицама лепоте, приказивала му се као стара жена. Видео је неколико од оних жена о којима ће се говорити у историји XIX века, чији дух, лепота и љубав неће бити мање славни од духа, лепоте и љубави краљица минулих времена. Видео је кад је прошла једна савршено лепа девојка, госпођица де Туш, толико позната под именем Камила Мопен, призната књижевница, велика по лепоти исто толико колико и по своме надмоћном духу, и чије су име сасвим тихо понављали шетачи и жене.

— Ах! рече он у себи, ето, то је поезија.

Шта је била госпођа де Баржетон према том анђелу који је блистао младошћу, надом, будућношћу, на чијим је уснама лебдео благ осмејак, и чије је црно око било пространо као небо, ватрено као сунце? Она се смејала разговарајући са госпођом Фирмијани, једном од најдражеснијих жена у Паризу. Један глас је довикнуо Лисјену: „Дух је полуга којом се покреће свет.“ Али му је други глас довикивао да ослонац за дух јесте новац. Он није хтео и даље да остаје усред својих развалина и на попришту својег пораза, и пошао је у Пале-Роајал, пошто је прво тражио да му покажу пут, јер још није познавао крај у којем је становао. Ушао је код Верија, и, да би упознао париска задовољства, поручио ручак који је излечио његово очајање. Боца бордовског вина, шкољке из Остенде, једна риба, једна препелица, суво тесто, воће, били су пес-plus-ultra²⁴ његових

²⁴ врхунац

жеља. И он је уживао у тој малој раскоши помишљајући како ће се вечерас показати духовит пред маркизом д' Еспар, и искупити недостатке овојег оскудног одела развијањем својега духовног богатства. Из његових снова пробудио га је рачун који му однесе педесет франака за које је он мислио да ће му дуго потрајати у Паризу. Тај ручак га је стао колико месец дана живота у Ангулему. И зато је с пуно поштовања затворио врата те палате, помисливши да више никад неће крочити ногом тамо.

— Ева је имала право, рече у себи, враћајући се каменом галеријом својој кући да узме још новаца, цене у Паризу нису као у Хумоу.

Успут се дивео кројачким изложима, и, мислећи на одела која је видео јутрос:

— Не, узвикнуо је, овако ружно одевен нећу да се појавим пред госпођом д'Еспар.

И хитро као јелен отрча у хотел Гајар-Боа, попе се у своју собу, узео одатле сто талира, и поново сиђе у Пале-Роајал да се тамо одене од главе до пете. Видео је радње с обућом, са рубљем, са прсницима у Пале-Роајалу, где је његова будућа елеганција била растурена у десет разних дућана. Први кројач код кога је ушао дао му је да проба онолико одела колико је хтео, и убедио га је да су сва по последњој моди. Лисјен је изишао од њега као сопственик једнога зеленога капута, белих чакшира и шареног прсника за суму од две стотине франака. Одмах затим нашао је и пар врло укусних чизама које су му биле подесне за ногу. Напоследку, пошто је накуповао све што му је било потребно, позвао је бријача у хотел, где је сваки трговац донео своју робу. У седам сати увече, попео се у кола и одвезао се у Оперу, са косом наковрченом као у малага Светог Јована на литији, у лепом прснику, са лепо везаном вратном марамом, али осећајући се прилично нелагодно тако утегнут први пут у животу. По упутству госпође де Баржетон, упитао је где се налази лежа првих краљевих коморника. Видевши пред собом човека кога његова позајмљена елеганција није начинила отменим, вратар га замоли да покаже своју улазницу.

— Немам је.

— Не можете ући, одговорено му је кратко.

— Али ја припадам друштву госпође д'Еспар, рече Лисјен.

— Ми то не морамо знати, рече вратар, који се није могао уздржати да не измени једва приметан осмех са својим друговима контролорима.

У том тренутку, пред улазом се зауставише једка кола. Лакеј, кога Лисјен није познао, разви ногоступ једних затворених кола из којих изиђоше две свечано обучене жене. Лисјен, који није хтео да поступи по вратаревој прилично дрској опомени да се уклони, измаче се да пропусти две жене.

— Али, господине, ова госпођа је маркиза д'Еспар, за коју ви кажете да је познајете, рече потсмешљиво вратар Лисјену.

Лисјен се запрепастио утолико више што госпођа де Баржетон као да га није познала у његовој новој опреми; али, кад јој је приступио, она се осмехну на њега и рече му: - Врло добро, ходите!

Вратари су се поново уозбиљили. Лисјен пође за госпођом де Баржетон која, пењући се широким степеницама Опере, претстави свога Рибампреа својој рођаци. Ложа првих коморника налази се на једноме од два балкона у дну дворане: човек је тамо изложен свим погледима као што и сам види све одатле. Лисјен седе иза госпође де Баржетон, на једну столицу, срећан што је у сенци.

— Господине де Рибампре, рече маркиза ласкавим гласом, ви долазите први пут у Оперу, треба да је целу погледате, заузмите оно седиште напред, ми вам то допуштамо.

Лисјен послуша, први чин опере ближио се крају.

— Добро сте употребили своје време, рече му Лујза на уво, у првом тренутку изненађења које јој је причинила промена на Лисјену.

Лујза је остала иста. Близина једне жене на гласу, маркизе д'Еспар, те париске госпође де Баржетон, била је јако штетна за њу; поред блиставе Парижанке толико су се истицали недостаци жене из провинције, да је Лисјен, у дво-

струком осветљењу лепог света у тој величанственој дворани и те отмене жене, видео најзад у јадној Анаис де Негрпелис стварну жену, жену какву су гледали Парижани: високу, мршаву, бубуљичаву, увелу, више него риђу, кошчату, укочену, неприродну, надмену, провинцијалку по говору, и још рђаво обучену! Заиста, набори једне старе париске хаљине још увек сведоче о укусу, то може да се објасни, погађа се шта је она била некад; али стара провинцијска хаљина је необјашњива, она је смешна. Ни хаљина ни жена нису имале ни привлачности ни свежине, баршун је био местимице без сјаја као и лице. Лисјен се застиде што је волео ту сарагу, и зарече се да ће се користити првим наступом врлине код своје Лујзе да је остави. Његово оштро око допуштало му је да вида како су догледни управљени на ову превасходно господску ложу. Најелегантније жене задело су загледале госпођу де Баржетон, јер су се све осмехивале разговарајући. Ако је госпођа д'Еспар и погађала, по женоким покретима и осмесима, шта је повод заједљивих примедаба, она је према томе била потпуно неосетљива. Пре свега, сви су морали познати у њеној гошћи сиромашну рођаку која је дошла из провинције, што може да заде-си сваку париску породицу. Затим, њена рођака је већ разговарала с њом о тоалети показујући извесну бојазан због тога; она ју је умирила, јер је запазила да ће Анаис, кад се обуче како треба, брзо стећи и париско држање. Ако је госпођи де Баржетон недостајала навика дружења с отменим светом, она је имала урођени став жене племенитог порекла, и оно што се не може одредити а што би се могло назвати раса. Идућег понедеоника, она ће им вратити мило за драго. Уосталом, кад свет буде сазнао да је та жена њена рођака, маркиза је знала да ће престати да се потсмева и да ће сачекати да је упозна пре него што донесе суд о њој. Лисјен није могао да наслути промену коју ће на Лујзиној личности учинити вео обавијен око врата, лепа хаљина, по моди очешљана коса и савети госпође д'Еспар. Пењући се уза степенице, маркиза је већ рекла својој рођаци да не држи марамицу развијену у руци. Добар или рђав укус зависи од хиљаду таквих ситница које оштроумна жена схвата одмах, а које извесне жене неће разу-

мети никад. Госпођа де Баржетон, већ пуна добре воље, била је оштроумнија него што је требало да увиди у чем греша. Госпођа д'Еспар, сигурна да ће јој њена ученица служити на част, није била противна томе да је дотера. Једном речи, између те две жене склопио се уговор учвршћен обостраним интересом. Госпођа де Баржетон је одмах почела да обожава тог идола у моди, који ју је држањем, духом и средином у којој живи занео, засенио, опчинио. Она је осетила код госпође д'Еспар тајну моћ славољубиве велике госпође, и разумела је да ће успети ако постане сателит тога сунца: она јој се дакле искрено дивила. Маркиза је била дирнута тим безазленим дивљењем, и хтела је да се заузме за своју рођаку налазећи да је ова слаба и сиромашна; затим, она је свој живот била удесила тако да је могла имати једну ученицу и давати пример на који ће се многи угледати, и није тражила ништа боље него да у госпођи де Баржетон стекне неку врсту дворкиње, робинју која ће јој певати славопојке, благо које је међу париским женама ређе него одани критичар у књижевном свету. Међутим, радозналост је постајала исувише очигледна да је нова гошћа не би приметила, и госпођа д'Еспар је из учтивости хтела да јој то узбуђење претстави у другој боји.

— Ако нам дођу посете, рекла јој је, можда ћемо сазнати чему имамо да захвалимо за пажњу коју нам указују те господе...

— Ја бих рекла да моја стара баршунска хаљина и мој ангулемски изглед занимају Парижанке, рече смејући се госпођа де Баржетон.

— Не, то нисте ви; има нешто што не могу да објасним себи, додала је окренувши се песнику, кога је сад први пут погледала и који јој се учинио необично одевен.

— Ено г-на ди Шатле, рече у том тренутку Лисјен, и диже прст да покаже на ложу госпође де Серизи, у коју је напомаћени стари гиздавац у тај мах ушао.

На тај знак, госпођа де Баржетон се срдито угризе за усне, јер маркиза није могла да уздржи зачуђен поглед и осмех који су тако презриво питали: „Откуда долази овај младић?“ да се Лујза осетила понижена у својој љубави, најте-

жем осећању за једну Францускињу, које она не опрашта своје љубавнику кад му он даје повода. У томе свету где мале ствари постају велике, један покрет, једна реч, упропашћавају почетника. Главна одлика лепог понашања и уљудности у високом друштву јесте то што они претстављају једну складну целину у којој је све тако сливено да ништа не штрчи. Чак и они који се, било из незнања, било у наступу љутине, огреше о законе те науке, разумећи сви да је у тој области један једини погрешан тон, као и у музици, потпуно порицање саме уметности, чији се сви услови морају испуњавати и у најмањој ствари, иначе она не постоји.

— Ко је тај господин? упита маркиза показујући на Шатлеа. Зар ви већ познајете госпођу де Серизи?

— А! то је чувена госпођа де Серизи, која је имала толико авантура, а коју ипак примају свугде!

— Нечувена ствар, драга моја, одговори маркиза, ствар која се може објаснити, али је необјашњена. Најопаснији људи су њени пријатељи, а зашто? Нико не сме да испитује ту тајну. Тај господин је дакле ангулемски лав?

— Г. барон ди Шатле је човек који је учинио да се о њему много говори, рече Анаис, која је из сујете вратила у Паризу титулу коју је оспоравала свом обожаваоцу. Он је друг г-на де Монтриво.

— Ах! уздахну маркиза, не могу да чујем то име а да се не сетим јадне војвоткиње де Ланже, која је ишчезла као метеор. — Ено, наставила је показавши на једну ложу, оно је г. де Растињак и госпођа де Нисенжан, жена једног лиферанта, банкара, пословног човека, који тргује свим стварима на велико, и који се париском друштву намеће својим богатством, а за кога се прича да не бира средства којима ће га увећати; он се труди на све могућне начине да убеди свет у своју оданост према Бурбонима; већ је покушавао да дође к мени. Кад је узела ложу госпође де Ланже, његова жена је помислила да ће тим стећи и њену љупкост, њен дух и њен успех! Стара прича о чавки која се кити пауновим перјем!

— Како могу г. и госпођа де Растињак да издржавају свог сина у Паризу, над знамо да немају ни хиљаду талира

дохотка? запита Лисјен госпођу де Баржетон, зачудивши се елеганцији и раскоши које је показивало одело тога младог човека.

— Лако је видети да долазите из Ангулема, одговори маркиза прилично потсмешљиво не спуштајући свој доглед.

Лисјен није разумео, он се сав претворио у око гледајући ложе у којима је нагађао закључке који се доносе о госпођи де Баржетон и радозналост чији је предмет био он. Са своје стране, Лујза се необично сневеселила због тога што маркиза нимало не цени Лисјенову лепоту.

— Значи да он није тако леп како сам ја замишљала! говорила је у себи.

Одатле, па да га сматра за мање даровитог, био је само један корак. Завеса је била спуштена. Шатле, који је дошао да посети војвоткињу де Кариљано, чија се лежа налазила до ложе госпође д'Еспар, поздравио је у њој госпођу де Баржетон, која му је одговорила наклонивши главу. Жена из отменог света види свет, и маркиза је запазила Шатлеово поуздано држање. У том тренутку, у маркизину ложу уђоше једна за другом четири личности, четири париске величине.

Први је био г. де Марсеј, човек чувен по страстима које је уливао, и који је падао у очи нарочито својом девојачком лепотом, лепотом немарног, разнеженог, али коју је допуњавао поглед, чврст, спокојан, жућкаст као поглед у тигра: њега су волели, а он је уливао страх. И Лисјен је био леп; али код њега, поглед је био тако благ, његово плаво око било је тако бистро, да се код њега није могла претпоставити она снага и она моћ које толико привлаче жене. Уосталом, песник се није још ничим истицао, а де Марсеј је био пун духа, уверен да се допада, и одевен онако како је одговарало његовој личности, и све то уништавало је око њега све његове супарнике. Помислите онда шта је могао бити у његовој близини Лисјен, укочен, налицкан, крут и нов као и његово одело! Де Марсеј је био стекао право да казује дрскости, захваљујући духовитости коју им је давао и лепом држању којим их је пропраћао. Пријем од маркизине стране показао је одмах госпођи де Баржетон моћ те личности. Други је био један од двојице Ванденеса, онај који је био

повод скандалу са леди Дадли, један благ, духовит, скроман млад човек који је успевао захваљујући особинама сасвим супротним од оних којима се дичио де Марсеј, и кога је маркизи топло препоручила њена рођака, госпођа де Морсоф. Трећи је био генерал де Монтриво, повод пропасти војвоткиње де Ланже. Четврти је био г. де Каналис, један од најчувенијих песника тога доба, млад човек још у зори своје славе, који је, поносећи се више својим племићским пореклом него својим талентом, указивао нарочиту п а ж њ у госпођи д'Еспар да би прикрио своју љубав према војвоткињи де Шолје. И поред његове љубазности коју је ружила извештаченост, код њега се могла наслутити бескрајна амбиција која га је доцније бацила у буру политичког живота. Његова скоро нежна лепота и његова предусретљивост рђаво су прикривале дубоку себичност и стално рачунање једне још необезбеђене егзистенције; али тим што је изабрао госпођу де Шолје, жену која је прешла четрдесет година, уживао је тада наклоност двора, одобравање предграђа Сен-Жермен и нападе либерала који су га називали песником сакристије.

Кад је видела те четири тако значајне личности, госпођи де Баржетон је постало јасно зашто маркиза поклања тако мало пажње Лисјену. Затим, кад је започео разговор, кад се сваки од тих финих духова показао у досеткама које су имале више смисла и више дубине него што је Анаис могла да чује за цео месец дана у провинцији; нарочито кад је велики песник исказао једну реченицу у којој је треперила сва стварност тога доба, али позлаћена поезијом, Лујза је разумела оно што јој је Шатле рекао уочи тога дана: Лисјен није био више ништа. Ови су гледали на једног незнанка са тако свирепом равнодушностју, он је ту тако личио на странца који не разуме језик око себе, да се маркиза сажалила на њега.

— Допустите ми, господине, рече она Каналису, да вам претставим г-на де Рибампре. Ви заузимате и сувише висок положај у књижевном свету да не бисте прихватили једног почетника, Г. де Рибампре долази из Ангулема, њему ће свакако бити потребна ваша заштита пред онима који овде изводе на светлост даровите људе. Он још нема непријатеља који би

могли да га прославе својим нападима. Зар не би било довољно оригинално и вредно покушати да он пријатељством дође до онога што је вама донела мржња?

Сва четири човека гледали су у Лисјена док је маркиза говорила. Иако је био свега два корака од новог госта, де Марсеј намести свој монокл да га види; његов поглед је ишао од Лисјена до госпође де Баржетон, и од госпође де Баржетон до Лисјена, састављајући их у једној потсмешљивој мисли која је свирепо вређала и једно и друго; загледао их је као две ретке животиње, и смешно се. Тај осмех је био ударац ножем за великог човека из провинције. Феликс де Ванденес га је гледао сажаливо. Монтриво баци на Лисјена поглед који га је прозирао кроз.

— Госпођо, рече г. де Каналис поклонивши се, послушаћу вас, иако нас лични интерес учи да не идемо на руку својим супарницама; али ви сте нас навикли на чудеса.

— Лепо, учините ми задовољство да у понедељак дођете к мени на вечеру са г-ном де Рибампре, биће вам угодније него овде да разговарате о књижевним пословима; покушаћу да привучем и неке од тирана књижевиости и њених познатих заштитника, писца У р и к е и још неке правоверне младе песнике.

— Госпођо маркизо, рече де Марсеј, ако ви штитите господина због његовог духа, ја ћу га штитити због његове лепоте; даваћу му савете који ће од њега начинити најсрећнијег париског дендија. После тога, биће и песник ако хоће.

Госпођа де Баржетон управи на своју рођаку поглед пун захвалности.

— Нисам знао да сте ви тако суревњиви на људе од духа, рече Монтриво де Марсеју. Срећа убија песнике.

— Да ли господин због тога намерава да се жени? рече денди обраћајући се Каналису, да би видео хоће ли госпођа д'Еспар да осети жаоку.

Каналис слеже раменима, а госпођа д'Еспар, нећака госпође де Шолје, поче да се смеје.

Лисјен, који се осећао у својем оделу као египатска мумија у својем омоту, стидео се што ништа не одговара. Најзад

рече маркизи нежним гласом:

— Ваша доброта, госпођо, осуђује ме само на успехе.

Шатле уђе у том тренутку, користећи се приликом да га маркизи претстави Монтриво, један од париских краљева. Он поздрави госпођу де Баржетон, и замоли госпођу д'Еспар да му опрости слободу коју узима улазећи у њену ложу: он се тако давно одвојио од свога сапутника! Монтриво и он виде се сад први пут откако су се растали усред пустиње.

— Растати се у пустињи и поново се наћи у Опери! рече Лисјен.

То је сасвим као у позоришту, рече Каналис.

Монтриво претстави барона ди Шатле маркизи, и маркиза прими бившег тајника њенога царског височанства утолико љубазније што је већ видела да је био лепо примљен у три ложе, што је госпођа де Серизи допуштала да јој прилазе само врло озбиљни људи, и најзад што је био сапутник Монтривоа. Овај последњи разлог имао је тако велику вредност, да је госпођа де Баржетон могла да запази у гласу, у погледима и у држању те четири личности да без речи признају Шатлеа за једнога од својих. Шатлеово султанско држање у провинцији постало је одједном јасно за Наис. Најзад је Шатле спазио и Лисјена, и поздравио га је једним од оних лаких и хладних поклона којима један човек омаловажава другога, указујући отменим људима на последње место које тај заузима у друштву. Пропратио је свој поздрав подругљивим изразом којим као да је хтео рећи: „Откуд он овде?“ Шатлеа су добро разумели, јер се де Марсеј наже према Монтривоу да му каже на уво, тако да га и барон може чути:

— Питајте њега ко је овај неспретни младић који личи на дрвену лутку у кројачком излогу.

Шатле је говорио нешто на уво своје сапутнику, као да обнавља познанство с њим, а без сумње је у прах сатирао свога супарника. Изненађен лакоћом разговора и оштроумношћу са којом су ти људи казивали своје одговоре, Лисјен се дивио ономе што се зове досетка, згодна реч, а нарочито неусиљености говора и држања. Ону раскош која га је јутрос уплатила у стварима, он је сад налазио у мислима. Питао се каквим чудом ти

људи налазе одједном заједљиве примедбе, брзе одговоре, које би он могао да смисли тек после дугог размишљања. Затим, та петорица отмених људи осећали су се угодно не само у разговору, него и у својем оделу: на њима није било ништа ново, али ни ништа старо. На њима ништа није блистало, а све је привлачило поглед. Њихова данашња раскош била је раскош јучерашња, као што ће бити и раскош сутрашња. Лисјен је разумео да личи на човека који се обукао први пут у животу.

— Драги мој, говорио је де Марсеј Феликсу де Ванденес, тај мали Растињак лети као змај! ено га код маркизе де Листомер, он напредује, управља доглед на нас! Зацело познаје господина? додаде денди обраћајући се Лисјену, али не гледајући у њега.

— Тешко да име великог човека којим се ми поносимо није доспело до њега, одговори госпођа де Баржетон: његова сестра је недавно слушала г-на де Рибампре кад нам је читао врло лепе стихове.

Феликс де Ванденес и де Марсеј поздравите маркизу и упутише се госпођи де Листомер, сестри Ванденесових. Други чин је почео, и сви оставише госпођу д'Еспар, њену рођаку и Лисјена саме. Једни су отишли да обавесте о госпођи де Баржетон жене које нису знале шта да мисле о њеном присуству, други су причали како је дошао један песник и потсмева-ли су се његовом оделу. Каналис је отишао поново у ложу вој-воткиње де Шолје и више није излазио отуд. Лисјен се осетио срећан кад је претстава настављена. Страховање госпође де Баржетон због Лисјена појачало се пажњом коју је њена рођа-ка указала барону ди Шатле, и која се веома разликовала од њене заштитничке учтивости према Лисјену. За време другогачина, ложа госпође де Листомер била је пуна света, и видело се да се у њој води жив разговор који се односи на госпођу де Баржетон и на Лисјена. Млади Растињак био је очевидно забављач те ложе, потстицао је онај париски смех који, налазећи свакога дана нову храну, хита да исцрпе садашњи предмет претварајући га у нешто старо и избледело у цигло једном тренутку. Госпођа д'Еспар, узнемирена, знала је да ого-варање не остаје дуго непознато онима којих се тиче, и чекала

је крај чина. Кад се осећање усредсреди само не себи, као код Лисјена и код госпође де Баржетон, онда се дешавају чудне ствари за врло кратко време: душевне револуције извршују се по законима кратког поступка. Лујзи су биле у сећању мудре и опрезне речи које јој је Шатле казао о Лисјену при повратку из Веселог позоришта. Свака реченица била је једно пророчанство, а Лисјен се потрудио да их ова испуни. Изгубивши своје илузије о госпођи де Баржетон, као што је и госпођа де Баржетон губила своје о њему, јадни дечко, чија је судбина помало личила на судбину Ж.Ж. Русоа, угледао се на њега у томе што се занос за госпођом д'Еспар, и одмах се заљубио у њу. Млади људи, или зрели људи који се сећају својих младалачких узбуђења, разумеће да је тај занос био сасвим вероватан и природан. То умиљато држање, тај пријатан начин изражавања, тај мио глас, та витка жена, тако племенита, на тако високом положају, којој се толико завиди, та краљица, учинила је на песника онакав утисак какав је учинила госпођа де Баржетон у Ангулему. Непостојаност његове нарави одмах га је повукла да зажели ту високу заштиту; најсигурнији пут био је завладати том женом, онда ће имати све! Он је успео у Ангулему, зашто не би успео у Паризу? Нехотице, и поред свих чари Опере, ма колико да су оне биле нове за њега, он је сваки час кришом погледао ту господствену Селимену; и што ју је више гледао, све више је желео да је гледа! Госпођа де Баржетон је ухватила један од Лисјенових ватрених погледа; почела је да га посматра и видела да га више занима маркиза него претстава. Она би се радо помирила с тим да буде напуштена због педесет Данајевих кћери; али, кад јој је један поглед, ватренији, страснији, значајнији од осталих открио шта се дешава у Лисјеновом срцу, постала је љубоморна, али мање због будућности него због прошлости.

— Мене није никад погледао тако, помислила је. Боже мој, Шатле је имао право!

Тада је увидела заблуду своје љубави. Кад жена дође до тога да се каје због своје слабости, она превлачи као сунђером преко својег живота да би из њега избрисала све. Ма да ју је сваки Лисјенов поглед доводио до беса, она је остала мирна.

Де Марсеј се вратио за време одмора и довео г-на де Листомер. Озбиљни човек и млади денди обавестили су одмах поноситу маркизу да се накићени сеоски сват, кога је она по несрећи примила у своју ложу, зове толико г. де Рибампре колико и Јеврејин има крштено име. Лисјен је син једног апотекара и зове се Шардон. Г. де Растинјак, врло добро обавештен о ангулемским стварима, већ је насмејао две ложе на рачун те мумије коју маркиза назива својом рођаком, и њеног старања да има при руци сина једног апотекара, како би помоћу лековитих трава могла да одржава свој вештачки живот. Напослетку је де Марсеј поновио неке од хиљаду досетака које Парижани стварају за трен ока, а које се заборављају исто тако брзо као што се и казују, али иза којих се налазио Шатле, творац те картагинске издаје.

— Драга моја, рече госпођа д'Еспар госпођи де Баржетон, заклањајући уста лепезом, молим вас, реците ми зове ли се ваш штићеник заиста г. де Рибампре?

— Он је узео име своје мајке, рече Анаис збуњено.

— Али како је име његовом оцу?

— Шардон.

— А чиме се бавио тај Шардон?

— Био је апотекар.

— Ја сам била уверена, драга моја пријатељице, да се цео Париз не може потсмевати жени коју ја прихватам. Али не марим да ми у ложу долазе шаљивчине којима је мило што ме виде у друштву са сином једног апотекара; ако мене послушате, ми ћемо отићи одавде заједно, и то одмах.

Лице госпође д'Еспар узело је веома хладан израз, а Лисјен није могао да погоди чиме је дао повода тој промени. Помислио је да његов прсник одаје рђав укус, што је било истина; да је крој његовога капута сувише упадљив, што је исто тако било истина. Увидео је са потајном горчином да се треба одевати код вештог кројача, и зарекао се да ће још сутра отићи најчувенијему, како би могао, идућег понедељника, да се такмичи с људима које ће наћи код маркизе. Иако је био задубљен у те мисли, његове очи, пратећи с пажњом трећи чин, нису се одвајале од позорнице. Гледајући сјај тога јединственог

позоришта, он се предавао својем сну о госпођи д'Еспар. Био је очајан због те изненадне хладноће која се испречила пред плаховитост мисли с којом је он полазио на ту нову љубав, не бринући се о огромним тешкоћама које су му се указивале, и које се зарицао да ће победити. Он одбаци своје тешке мисли да би погледао у свога новог идола; али, кад је окренуо главу, виде да је сам; пре тога је чуо један лак шум, врата су се затварала, госпођа д'Еспар је одвела своју рођаку. Лисјен је био до крајности изненађен тим наглим напуштањем, али није о томе дуго мислио, управо зато што је сматрао да је необјашњиво.

Кад су се две жене попеле у своја кола и кад су она пошла улицом Ришелје ка предграђу Сент-Оноре, маркиза рече гласом прикривене срдитости:

— Драго моје дете, што ви то чините? сачекајте да апотекарски син постане заиста славан пре него што се почнете заузимати за њега. Војвоткиња де Шолје не признаје још Каналиса, а он је славан, и он је племић. Тај дечко није ни ваш син, ни ваш љубавник, зар не? рече та горда жена погледавши у своју рођаку испитивачки и строго.

— Каква срећа за мене што сам тога малог неваљалца држала на растојању и што му нисам ништа допустила! помисли госпођа де Баржетон.

— Дакле, настави маркиза, која је израз очију своје рођаке разумела као одговор, махните се ви њега, заклињем вас. Присвојити једно славно име!... али то је дрскост коју друштво кажњава. Допуштам да је то име његове мајке; али не заборавите, драга моја, да само краљу припада право да подари, и то указом, име Рибампреових сину једне девојке из те куће; ако се она удала за неприлику, та милост би била изванредна, и за њу се тражи огромно богатство, или много учињене услуге, и врло високи заштитници. Оно одело накинђуреног дућанције показује да тај дечко није ни богат ни племић; лице му је лепо, али се мени чини да је он глуп, не уме ни да се понаша ни да разговара; једном речи, није васпитан. Како то да га ви узимате у заштиту?

Госпођа де Баржетон, која се одрекла Лисјена као што се и Лисјен у себи одрекао ње, страшно се уплашила да њена

рођака не сазна истину о њеноме путу.

— О, драга рођако, ја сам очајна што сам вас осрамотила.

— Мене нико не може осрамотити, рече смешећи се госпођа д'Еспар. Ја мислим само на вас.

— Али ви сте га позвали да дође на вечеру у понедељак.

— Ја ћу бити болесна, одговори живо маркиза, ви ћете га извести о томе, а ја ћу рећи вратару да га не прими ни под једним ни под другим његовим именем.

Лисјену паде на памет да се за време одмора прошета по феодеу, јер је видео да сви одлазе тамо. Пре свега, нико од оних који су били дошли у ложу госпође д'Еспар није га поздрављивао нити је обротно пажњу на њега, што се учинило сасвим необично песнику из провинције. Затим Шатле, коме је он покушао да се придружи, гледао га је испод ока и стално га је избегавао. Пошто се уверио, гледајући људе који су ишли тамо-амо по феодеу, да је одевен прилично смешно, Лисјен се врати у угао своје ложе и остаде, до краја претставе, занесен наизменице сјајним приказом балета из петог чина, тако чувеног по својем Паклу; изгледом дворане, по којој је његов поглед ишао од ложе до ложе, и својим сопственим мислима које су биле дубоке пред, тим париским друштвом.

— То је дакле моја краљевина, рекао је у себи, то је свет који треба да укротим!

Вратио се кући пешице мислећи о свему оном што су говориле личности које су дошле да учине своје подворење госпођи д'Еспар; њихово држање, њихови покрети, начин како улазе и излазе, све се то враћало у његово сећање необично верно. Сутрадан, око подне, први му је посао био да оде код Штауба, најчувенијега кројача у то доба. Многим молбама и обећањем да ће платити готовим новцем постигао је да му оде до готово за знаменити понедељак. Штауб је отишао тако далеко да му је обећао један леп дугачак капут, прсник и чакшире за тај отсудни дан. Лисјен је наручио кошуље, марамнице, једном речи читаву малу опрему, код једне трговкиње белим рубљем, и дао да му један чувени обућар узме меру за ципеле и чизме. Купио је један леп штап код Вердијеа,

рукавице и пуцад за кошуљу код госпође Ирланд; укратко, потрудио се да буде раван којем било дендију. Кад је задовољио своје жеље, отишао је у улицу Нев-де-Ликсанбур, и ту чуо да је Лујза изишла.

— Она је на вечери код госпође маркизе д'Еспар, и вратиће се доцкан, рече му Албертина.

Лисјен је отишао да вечера у једној гостионици у Пале-Роајалу, што га је стало два франка, и легао је рано. У недељу, отишао је Лујзи још у једанаест сати; она није била уморна. У два сата, дошао је поново.

— Госпођа још не прима, рече му Албертина ал и ми је дала једно писамце за вас.

— Још не прима? понови Лисјен. Али ја нисам странац...

— Не знам, одговори Албертина врло неучтиво.

Лисјен, кога је више изненадило писмо госпође де Баржетон него Албертинин одговор, узео писамце и на улици прочита ове поразне редове:

„Госпођа д' Еспар је слаба, неће моћи да вас прими у понедељак; ни мени није добро, али ћу се ипак обући и отићи да јој правим друштво. Жалим јако ту малу непријатност; али ме ваш таленат умирује; ви ћете продрети идући и правим путем.“

— Ни потписа нема! рече у себи Лисјен, који се нашао у Тилеријама не верујући да је ишао. Моћ којом располажу људи од талента да виде ствари које се дешавају далеко од њих учинила је да Лисјен наслути катастрофу коју је објављивало ово хладно писамце. Ишао је, утонуо у мисли, ишао је право пред собом, и гледао у споменике на тргу Луја XV. Време је било лепо. Сјајне кочије пролазиле су непрестано испред његових очију идући ка великом дрвореду Јелисејских поља. Он пође за гомилом шетача и тада виде три или четири хиљаде кола која се, кад је леп дан, недељом стичу на то место, као на трке у Лоншану. Дивећи се лепим коњима, тоалетама, и ливрејама, он је ишао тако све до тада започетог Лука победе. Како му је било кад је, у повратку, видео да му долазе у сусрет го-

спођа д'Еспар и го-спођа де Баржетон у отвореним колима с изванредном запретом, иза којих су се лепршала пера на лакеју чија је зелена ливреја извезена златом и учинила да их он позна? Пролаз је био закрчен, и поворка се зауставила. Лисјен је лепо видео Лујзу која је била тако промењена да се није могла познати: боје на њеној хаљини биле су тако изабране да истакну боју њенога лица; хаљина јој је била дивна; коса, вешто очешљана, лепо јој је доликовала, а шешир, изванредно укусан, привлачио је погледе и поред шешира госпође д'Еспар која је заповедала моди. Не може се одредити како треба да се носи шешир: ако га сувише завалите, изгледате непристојни; ако га сувише намакнете на очи, изгледате подмукли; ако га накривите на једну страну, изгледате сувише слободни; отмене жене носе шешир како хоће и увек изгледају лепо. Госпођа де Баржетон је одмах решила то тешко питање. Један леп појас оцртавао је њен танак струк. Она је усвојила покрете и држање своје рођаке, седела је као и она, играла се једном елегантном бочицом за мирис која је о танком ланчићу висила на једном прсту њене десне руке, и тако показивала своју фину руку у лепој рукавици, а није се могло рећи да хоће да је покаже. Једном речи, постала је сасвим налик на госпођу д'Еспар, али без мајмунисања; била је достојна рођака маркизина, која се очевидно поносила својом ученицом. Жене и људи који су шетали плочником загледали су та сјајна кола са грбовима породице д'Еспар и породице Бламон-Шоври, чији су се штитови наслањали један на други. Лисјен се зачудио кад је видео како велики број личности поздравља обе рођаке; он није знао да тај цео Париз, који се састоји из двадесет салона, већ зна за сродство које постоји између госпође де Баржетон и госпође д'Еспар. Млади људи на коњу, међу којима је Лисјен приметно де Марсеја и Растињака, приступише колима да отпрате две рођаке у Шуми. Лисјен је лако могао да види, по покретима та два гиздавца, да они честитају госпођи де Баржетон на њеној промени. Госпођа д'Еспар је блистала љупкошћу и здрављем: значи да је њена слабост била само изговор да не прими Лисјена, пошто заказану вечеру није одложила за неки други дан. Песник, раздражен, приђе ко-

лима, идући полако, и, кад се нашао пред очима двеју жена, он их поздрави: госпођа де Баржетон није хтела да га види, маркиза га је погледала кроз свој лорњон а није одговорила на његов поздрав. Одбацивање од стране париске аристократа је није личило на одбацивање ангулемских владара: старајући се да увреде Лисјена, сеоски племићи, су признавали његову моћ и сматрали га за човека; док, за госпођу д'Еспар, он није чак ни постојао. То није била пресуда, то је суд одбијао да суди. Бедни песник осетио је самртну хладноћу, над га је де Марсеј погледао кроз свој монокл; париски лав пусти да му монокл спадне тако необично, да се Лисјену учинило као да је то сечиво гијотине. Кола прођоше. Бес и жеља за осветом обузеше тога презреног човека: да му је госпођа де Баржетон била под руком, он би је задавио; пожелео је да је Фукије-Тенвил, како би имао задовољство да госпођу д'Еспар пошље на губилиште; пожелео је да де Марсеј а подвргне једноме од оних врашких мучења која су измислили дивљаци. Видео је Каналиса кад је прошао на коњу, елегантан као што је и морао да буде најумиљатији међу песницима, поздрављајући најлепше жене.

— Боже мој! злата по сваку цену! говорио је Лисјен у себи, злато је једина сила пред којом свет пада на колена. (Не! довикнула му је његова савест, него слава — а слава, то је рад! Рад? то је Давидова реч.) Боже мој, зашто сам ја овде? Али ћу ја победити! Ја ћу проћи овим дрворедом у отвореним колима с лакејом! Маркизе д'Еспар ће бити моје!

Казујући те јетке речи, он је вечерао код Ирбена за два франка. Сутрадан, у девет сати, упутио се Лујзи у намери да јој пребаци њену свирепост; не само да госпођа де Баржетон није била код куће за њега, него га вратар није пустио ни да уђе, те он остаде на улици, као на стражи, све до подне. У подне, Шатле изиђе од госпође де Баржетон, угледа песника и обиђе га. Лисјен, увређен, пође за својим супарником; Шатле, осећајући се у шкрипцу, окрете се и поздрави га у очевидној намери да се после те учтивости брзо удаљи.

— Молим вас, господине, рече Лисјен, поклоните ми један тренутак, имам да вам кажем две три речи. Ви сте ми дава-

ли доказе својег пријатељства, ја се позивам на то да затражим од вас једну сасвим малу услугу. Ви излазите од госпође де Баржетон, објасните ми зашто сам пао у немилост код ње и код госпође д'Еспар.

— Господине Шардоне, одговори Шатле са притворном доброћудношћу, знате ли зашто су вас те госпође оставиле самог у опери?

— Не знам, рече јадни песник.

— Дакле, вама је на вашем првом кораку учинио врло рђаву услугу г. де Растињак. Млади денди, кад су га питали о вама, рекао је просто и јасно да се ви зовете г. Шардон, а не г. де Рибампре; да ваша мати негује жене у бабињама; да је ваш отац за живота био апотекар у Хумоу, предграђу Ангулема; да је ваша сестра красна девојка, која изванредно глача кошуље, и да се удаје за једног ангулемског штампара који се зове Сешар. Ето какав је свет! Чим се истакнете, он вас оговара. Г. де Марсеј је дошао да вам се смеје са госпођом д'Еспар, и те две госпође су одмах побегле сматрајући да се поред вас излажу потсмеху. Не покушавајте да идете ни једној ни другој. Госпођу де Баржетон њена рођака не би више примила ако продужи да се виђа с вама. Ви имате дара, потрудите се да се осветите. Отмене друштво вас презире, презрите и ви то отмене друштво. Повуците се у неку собицу под кровом, стварајте у њој ремек дела, дођите до какве било моћи, и видећете отмене друштво пред својим ногама; и онда ћете му вратити ударце које вам буде задало и тамо где вам их буде задало. Што вам је госпођа де Баржетон указивала више пријатељства, то ће се више удаљавати од вас. Таква су женска осећања. Али за овај мах није ствар у томе да повратите Анаисино пријатељство, ствар је у томе да вам она не постане непријатељица, и ја ћу вам показати како ћете то да избегнете. Она је вама писала, вратите јој сва њена писма, на њу ће тај племићски поступак учинити добар утисак; доцније, ако вам она затреба, неће бити непријатељски расположена према вама. Што се тиче мене, ја имам тако високо мишљење о вашој будућности, да сам вас свугде бранио, и да ћете, већ отсад, ако могу овде да вам будем од неке користи, наћи ме увек спремног да вам учиним

услугу.

Лисјен је био тако тужан, тако блед, тако клонуо, да староме гиздавцу кога је подмладио париски ваздух није ни одговорио на хладно учтив поздрав којим се овај опростио од њега. Вратио се у свој хотел, где је затекао Штауба лично, који није дошао толико да му проба одело, што је учинио, колико да се обавести од газдарице Гајар-Боа какво је новчано стање његовога непознатог муштерије. Лисјен је допутовао приватним колима, госпођа де Баржетон га је прошлог четвртка вратила колима из Веселог позоришта. Та обавештења су била повољна. Штауб је ословио Лисјена као „господина грофа“, и обратно му пажњу на то са колико је вештине истакао његов лепи стас.

— Тако одевен млад човек, рекао му је он, може ићи да се шета по Тилеријама; неће проћи ни петнаест дана, а он ће се оженити неком богатом Енглескињом.

Та шала немачког кројача и савршенство његовог одела, финоћа чоје, његова сопствена лепота коју је гледао у огледалу, те мале ствари учинише да Лисјен буде мање жалостан. Помислио је у себи да је Париз престоница случаја, и, за један тренутак, поверовао је у случај. Зар нема збирку песама и један величанствен роман, Стрелац Шарла IX, у рукопису? И понада се у своју судбину. Штауб је обећао капут и остале делове одела за сутрадан. Сутрадан, обућар, трговкиња рубљем и кројач дођоше поново, сваки са својим рачуном. Лисјен, не знајући како да их испрати, Лисјен, још под утицајем провинцијских обичаја исплати их све; али, пошто им је платио, њему је остало само три стотине шездесет франака од две хиљаде које је донео у Париз; а ту је тек недељу дана! Ипак, обукао се и отишао да прошета Фејантинском терасом. И ту је добио задовољење. Био је тако елегантно обучен, тако витак, тако леп, да га неколико жена погледаше, а две три је толико изненадила његова лепота да су се окренуле за њим. Лисјен је пажљиво гледао како иду и како се држе млади људи, што је за њега било као час лепог понашања, непрестано мислећи на своје три стотине и шездесет франака. Увече, самоме у соби, паде му на ум да види колико је потрошио у хотелу Гајар-Боа, где је ручавао најобичнија јела, сматрајући да тиме штеди.

Затражио је рачун као човек који намерава да се сели, и видео да дугује око стотину франака. Сутрадан је похитао у Латински кварт, који му је Давид препоручив због јевтиноће. После дугог тражења, најзад је нашао у улици Клини, близу Сорбоне, један бедан хотел где је добио намештену собу по цени коју је био одредио да плати. Одмах је исплатио своју газдарицу у Га-јар-Боа и истога дана преселио се у улицу Клини. Сеоба га је стала само колико једна возња колима.

Пошто се сместио у својој сиротињској соби, он скупи сва писма госпође де Баржетон, начини од њих један свежањ, положи га на сто, и, пре него што ће почета да јој пише, задуби се у мисли о тој кобној недељи дана. Није рекао себи да се сам, он први, лакомислено одрекао своје љубави, не знајући шта ће достати његова Лујза у Паризу; није увиђао своју кривицу, видео је само свој садашњи положај; и окривио је госпођу де Баржетон: уместо да га поучи, она га је упропастила.

Наљутио се, осетио се поносан, и у наступу срдитости написао је ово писмо:

„Шта бисте рекли ви, госпођо, о некој жени којој би се допало какво сиромашно бојажљиво дете, пуно оних племенитих веровања која доцније човек зове илузијама, и која би употребила дражи каћиперства, сјај својег духа и најлепше видове материнске љубави да заведе то дете? Њу ништа не стају ни најпримамљивија обећања, ни куле од карата које њега задивљују; она га узима, не пушта га од себе; наизменце га кара што нема довољно поверења у њу или му ласка; када то дете напусти своју породицу и слепо пође за њом, она га води на обалу једнога огромног мора осмехом га наговара да уђе у један трошан чун, и одгурне га самог, беспомоћног, у буру; затим, са стене на којој сама остаје, почиње да се смеје и жели му срећан пут. Та жена, то сте ви; то дете, то сам ја. У рукама тога детета налази се једна успомена која би могла да прокаже злочине вашег доброчинства и милошту вашег напуштања. Могло би се догодити да поцрвените кад угледа-те то дете како се бори са таласима, ако се сетите да сте га држали на вашим грудима. Кад будете читали ово писмо, та

успомена ће бити у вашим рукама. Стоји вам на вољу да све заборавите. После лепих нада које ми је ваш прст указао на небу, ја видим стварност беде у париском блату. Док ви будете ходали, блистава и обожавана, кроз лепоте тога света до чијег сте ме прага довели, ја ћу цвокотати од зиме на бедном тавану на који сте ме ви бацили. Али се може десити да вас у јеку свежаности и уживања обузме кајање, може се десити да помислите на оно дете које сте бацили у понор. Онда, госпођо, мислите на њега без гриже савести! Са дна своје беде, то дете вам пружа једину ствар која му остаје, свој опроштај у једном последњем погледу. Да, госпођо, захваљујући вама, мени не остаје ништа. Ништа! зар то није оно што је послужило да се створи свет? Геније се мора угледати на Бога: ја почињем тим што имам његову милост не знајући хоћу ли имати његову снагу. Ви бисте имали да се плашите само ако бих ја пошао рђавим путем; у том случају били бисте саучесник мојих грехова. Авај! ја вас жалим што нећете моћи да будете више ништа у слави којој ја полазим руководећи се радом."

Пошто је написао то писмо, високопарно али пуно онога суморног достојанства које уметник од двадесет и једне године често преувеличава, Лисјен се у мислима пренео у крило своје породице: видео је поново лепи стан који му је Давид наместио жртвујући један део своје имовине, пред очима су му се појавиле тихе, скромне, домаће радости у којима је уживао; ликови његове мајке, његове сестре и Давидов окупише се око њега, поново је видео сузе које су они лили у часу његовог одласка, и заплакао се и сам, јер је био усамљен у Паризу, без пријатеља, без заштитника.

Неколико дана доцније, ево шта је Лисјен писао својој сестри:

„Драга моја Ево, сестре уживају ту жалосну повластицу да имају више брига него радости учествујући у животу своје браће која су се одала уметности, и ја се почињем бојати да ћу постати тежак терет за тебе. Зар нисам већ злоупотребио све вас, који сте се жртвовали за мене? То сећање на моју про-

шлост, тако испуњену породичним радостима, било ми је потпора у самоћи моје садашњице. Како сам брзо, као орао који се враћа својем гнезду, прешао растојање које нас дели да бих се нашао у кругу искрене љубави, пошто сам доживео прву беду и прва разочарења у париском свету! Јесу ли вам свеће прштале? Јесу ли вам се угарци на огњишту котрљали? Је ли вам зујало у ушима? Је ли моја мајка рекла: „То Лисјен мисли на нас"? Је ли Давид одговорио: „Он се бори са људима и са стварима"? Ево моја, ја пишем ово писмо само теби. Само теби усудићу се да поверим добро и зло које ме буде задесило, црвенећи због једнога и због другога, јер је овде добро толико ретко колико би требало да буде зло. Имаш да чујеш много ствари у мало речи: госпођа де Баржетон се застидела мене, одрекла ме се, одбацила ме је, отерала деветог дана по мојем доласку. Кад ме је видела, окренула је главу; а ја, да бих пошао за њом у свет у који је она хтела да ме уведе, ја сам потрошио хиљаду седам стотина шездесет франака од оне две хиљаде које сам понео из Ангулема и које су тако тешко нађене! „На шта?" рећи ћеш. Јадна сестро моја, Париз је чудна провалија: у њему се може вечерати за осамнаест суа²⁵, а најобичнији обед у отменеј гостиони стаје педесет франака; има у њему прсника и чакшира по четири франка и по четрдесет суа: кројачи на гласу не праве их испод сто франака. Плаћа се један су да се пређе преко уличног канала кад пада киша. А најкраћа возња колима стаје три-десет и два суа. Пошто сам прво становао у отменоме крају, сад сам у хотелу Клини у улици Клини, у једној од најсиромашнијих и најмрачнијих париских улицица, стешњеној између три цркве и старих зграда Сорбоне. Станујем у једној намештеној соби на четвртом спрату тога хотела, и, ма да је веома прљава и скоро празна, ипак плаћам за њу петнаест франака месечно. Ручак ми је један хлебчић од два суа и за један су млека, али вечеравам врло добро за двадесет и два суа у гостиони неког Фликотоа, која се налази на самом тргу Сорбоне. Све до зиме, мој трошак неће прелазити шездесет франака месечно, све

²⁵ бакарни новац који вреди двадесети део франка, 5 сантима

укупно, тако се бар надам. На тај начин ће ми мојих двеста четрдесет франака бити довољни за прва четири месеца. А "дотле ћу свакако продати Стрелца Шарла IX и Беле раде. Не-мојте се дакле нимало бринути због мене. Ако је садашњост хладна, оскудна, бедна, будућност је плава, богата и сјајна. Већина великих људи доживљавала је незгоде које и мени тешко падају, али које ме не могу скрхати. Плаут, велики сатирични песник, био је слуга у воденици. Макијавели је писао Владаоца вечером, пошто је преко дана радио с обичним радницима. А великоме Сервантесу, који је изгубио руку у боју код Лепанта, борећи се за победу тога славног дана, и кога су пискарала његовог времена звала одвратни једноруки старац, зато што није имао издавача, требало је да прође десет година између прво-га и другог дела његовога божанственог Дон Кихота. Данас већ није тако. Јад и беда могу да притисну само непознате таленте; али, кад се пробију, писци постају богати, и ја ћу бити богат. Иначе живим мишљу, половину дана проводим у библиотеци Свете Женевјеве, где стичем знање које ми недостаје, и без ко-јег не бих отишао далеко. И тако сам данас скоро срећан. За неколико дана, радосно сам се прилагодио својем положају. Од раног јутра предајем се раду који волим; опстанак ми је обезбеђен; много размишљам, учим, не знам шта би ме могло заболети сад кад сам се одрекао отменог друштва где је моја сујета могла да пати сваког тренутка. Славни људи једнога до-ба морају да живе повучено. Зар они нису као птице у шуми? оне певају, дају драж природи, а нико не мора да их види. Тако ћу чинити и ја, претпостављајући да могу остварити сла-вољубиве планове мога духа.

Не жалим за госпођом де Баржетон. Жена која се тако понаша не заслужује да је се човек сећа. Није ми жао ни што сам отишао из Ангулема. Та жена је имала право што ме је бацила у Париз оставивши ме мојој сопственој снази. Ово је земља писаца, мислилаца, песника. Само се овде гаји слава, и мени је позната лепа жетва коју она даје данас. Само овде, писци могу да нађу, у музејима и у збиркама, жива дела генија минулих времена, која загревају машту и дају јој потсрека.

Само овде огромне библиотеке које су стално отворене дају духу обавештења и храну. Једном речи, у Паризу у ваздуху и у најмашој појединости постоји извештан дух који се удише и који се утискује у књижевне творевине. Човек научи више ствари разговарајући у кавани, у позоришту, за пола сата, него у провинцији за десет година. Овде, заиста, све је позориште, поређење и поука. Претерана јевтиноћа, претерана скупоба, ето то је Париз где свака пчела нађе своју ћелијицу у саћу, где свака душа упија у себе оно што јој одговара. Ако дакле и патим у овом тренутку, ја се ни због чега не кајем. Напротив, лепа будућност се шири преда мном и испуњава радошћу моје срце, које је за један часак било уцвељено. Збогом, драга сестро моја. Не очекуј редовно писма од мене; једна париска особеност је и то да човек заиста не зна како му пролази време. Живот у Паризу тече страховитом брзином. Љубим мајку, Давида и тебе нежније него икад".

Фликото је име записано у памћењу многих људи. Мало је студената који су становали у Латинском кварту за првих дванаест година Реставрације који нису одлазили у тај храм глади и беде. Вечера, која се састојала од три јела, стајала је осамнаест суа са пола боце вина или боцом пива, а двадесет и два суа са целом боцом вина. Оно што је, нема сумње, спречило тога пријатеља омладине да стекне огромно богатство, била је једна тачка у правилима његове радње, коју су његови конкуренти у својим огласима штампали крупним словима а која је гласила овако: ХЛЕБ СЕ НЕ ПЛАЋА, то јест, хлеб се једе колико се може. Многи славни људи имали су у Фликоту оца храниоца. Зацело, срце више него једнога славног човека мора да осети радост од хиљаде успомена које се не могу речима исказати кад угледа велику стаклену преграду са малим окнима на тргу Сорбоне и на улици Нев-де-Ришелје, коју су Фликото II и Фликото III још поштовали, пре јулских дана, остављајући јој оне мрке тонове, онај старински и поштовања достојни изглед, који су показивали дубоко презирање према спољашњем украшавању, а које је у ствари мамац за очи на рачун трбуха код готово свих данашњих угоститеља. Уместо

оних гомила сламом испуњене дивљачи која није намешена потрошњи, уместо оних фантастичних риба које оправдавају познату вашарску шалу. „Видео сам лепога шарана, купићу га кроз недељу дана“; уместо онога раног воћа и поврћа, које би требало назвати позно, а које се примамљиво излаже на увесељење каплара и њихових земљакиња, честити Фликото је стављао у излог чиније са мешаном салатом или зделе са куваним шљивама, које су изазивале радост у очима потрошача, увереног да та реч слаткиш, која се исувише често истиче у другим јеловницима, није празна реч. Хлебови од шест ливара, расечени начетверо, уливали су веру у обећање да хлеба има колико коме треба. Таква је била раскош једне радње коју би, у своје време, Молијер зацело прославио већ због самога газдиног имена.²⁶ Фликото постоји и данас, њега ће бити докле год студенти хтедну да живе. Тамо се једе, ништа мање, ништа више; али се једе као што се ради, са суморном или веселом журбом, према расположењу и околностима. Та чувена радња састојала се онда из две дворане које су се сучељавале под правим углом, дугачке, уске и ниске, од којих је једна добијала светлост са трга Сорбоне, а друга из улице Нев-де Ришелје; столови у обема дворанама пореклом су из неке манастирске трпезарије, јер њихова дужина има у себи нечег манастирског, а поставља се с обрусима сталних гостију у нумерисаним металним прстеновима. Фликото I мењао је столњаке само недељом; али их је Фликото II мењао, кажу двапут недељно, чим је конкуренција запретила његовој династији. Та гостионица је радионица са својим алатима, а не дворана за свечаности са њеном елеганцијом и уживањима: свако излази брзо из ње. Унутра, покрети су брзи. Послуга иде и враћа се без оклевања, сви су заузети, сви су потребни. Јела нису разноврсна. Ту кромпира има увек: кад не би било ни једног јединог кромпира у Ирској, кад га не би било нигде на свету, нашао би се код Фликотоа. Он се ту износи већ тридесет година у оној бледој боји коју је волео Тицијан, присут исецканим першуном, и ужива повластицу којој би жене могле да позавиде: какав је био

²⁶ У имену Flicoteaux постоји реч coteaux, која значи виногради

1814, таквог ћете га наћи и 1840. Овчји котлети, говеђа печеница, на јеловнику те радње су оно што су тетреб и кечига на јеловнику код Верија, нарочита јела која треба поручити још изјутра. Говеђина се ту највише троши, а и телетина се јавља у најразноврснијим видовима. Кад уготица и скуша дођу на обалу Океана, оне се праћну до Фликотоа. Ту све одговара променама у пољопривреди и расположењу француских годишњих времена. Ту човек научи ствари о којима и не сањају богаташи, нерадници, људи који су равнодушни према намама у природи. Студент који се улогорио у Латинском кварту зна тачно кад је чему време; зна кад је добро понео пасуљ и грашак, кад је пијаца препуна купуса, које салате има тамо у изобиљу, и је ли цвекла омашила. Једна стара клевета, која се препричавала и у време кад је Лисјен тамо отишао, приписивала је појаву бифтека неком помору међу коњима. Мало париских гостионица пружају тако леп приказ. Ту налазите само младост и веру, само беду која се весело подноси, ма да се у њој не осећа недостатак ни лица страсних и озбиљних, суморних и неспокојних. Одеа су обично немарна. И зато се одмах примети лепо обучен гост. Сви знају шта значи тај необичан изглед: састанак са драганом, позориште или песета у вишим круговима. Кажу да су се ту склопила пријатељства између многих студената који су доцније постали славни, као што ће се видети и у овој причи. При свем том, изузимајући младе људе из истога краја, који се окупљају за истим крајем стола, вечерњи гости уопште имају на лицу озбиљност која се тешко разведрава, можда због „крштенога“ вина које се противи свакој раздраганости. Они који су одлазили Фликотоу сетиће се многих натмурених и тајанствених личности, обавијених маглom најхладније беде, које су могле вечеравати ту и по пуне две године, и затим ишчезавале, а да никаква светлост није обасјала та париска тумарала пред очима најрадозналијих редовних посетилаца. Пријатељство зачето код фликотоа учвршћивало се по оближњим каванама при пламену мирисавог пунча, или уз топлоту зделице црне каве зачињене мученицом.

Првих дана по својем смештању у хотелу Клики, Лисјен,

као сваки новајлија, понашао се бојажљиво и живео је уредно. После жалосног искуства с елегантним животом који му је прогутао готовину, он се бацио на рад с оном првом ревношћу коју тако брзо уништавају тешкоће и задовољства које Париз пружа људима сваког имовног стања, најраскошнијима као и најсиромашнијима, и које може да одбаци само дивља енергија правога талента или натмурена воља амбиције. Лисјен је упадао код Фликотоа око пола пет сати, пошто је запазио добре стране доласка међу првима; јела су тада разноврснија, оно које се највише воли још се може наћи. Као све песничке природе, он је заволео једно место, и његов избор није био случајан. Још првога дана кад је ушао код Фликотоа, пао му је у очи, у близини благајне, један сто за којим су му лица гостију, као и њихови разговори који су му допрли до ушију показали да су то другови књижевници. Поред тога, нешто као нагон учинило је да погоди како ће, ако седне близу благајне, моћи да се споразумева са господарима радње. Временом ће се створити познанство, те би, кад се нађе у новчаној неприлици, без сумње могао добити потребан кредит. Сео је дакле за један мали четвртаст сто поред благајне, где је видео да је постављено само за двоје, са белим убрусима без прстена, вероватно за пролазне госте. Према Лисјену налазио се један мршав и блед младић, по свој прилици сиромашан као и он, чије је лепо лице, већ увело, објављивало да су одлетеле наде замориле његово чело и оставиле у његовој души бразде где бачено зрно не клија. Ти трагови поезије и некаква неодољива симпатија привукоше Лисјена непознатоме.

Тај младић, први с којим је песник из Ангулема могао да започне разговор, после читаве недеље дана узајамних ситних услуга, измењаних речи и примедаба, звао се Етјен Лу-сто. Као Лисјен, и Етјен је оставио свој завичај, један град у Берију, пре две године. Његови жустри покрети, његов сјајан поглед, његов понекад кратак начин изражавања, сдавали су горко познавање књижевног живота. Етјен је дошао из Сансера, са готовом трагедијом у џепу, привучен оним што је морило и Лисјена: слава, моћ и новац. Тај младић, који је у почетку дошао на вечеру неколико дана узастопце, појављивао се за-

тим само овда онда. После пет или шест дана отсуства, кад је понова нашао свога песника, Лисјен се надао да ће га сутрадан видети опет; али сутрадан, његово место био је заузео неки непознат гост. Кад се млади људи виде увече, живост њиховог разговора преноси се и на сутрашњи разговор; али су ти прекиди приморавали Лисјена да сваки пут пробија лед, и тако су одлагали поверљивост која је, за првих неколико седмица, слабо напредовала. Пошто се распитао код госпође на благајни, Лисјен сазнаде да је његов будући пријатељ сарадник једног листа где објављује чланке о новим књигама и приказује комаде који се, играју у Шаљивом позоришту, у Веселом позоришту и у Драмском позоришту. Тај младић постаде одједном значајна личност у Лисјеновим очима, и он одлучи да се с њим упусти у мало приснији разговор, чак да учини и неколико уступака како би задобио пријатељство које је тако потребно једном почетнику. Новинар није долазио пуних петнаест дана. Лисјен још није знао да Етјен вечерава код Фликотоа само кад нема новаца, и да је то узрок онога туробног и разочараног изгледа, оне неприступачности пред коју је Лисјен излазио са ласкавим осмесима и љубазним речима. Ипак, о том познанству требало је зрело размислити, јер се чинило да тај незнатни новинар живи скупим животом у којем има и чашица, и црне каве, и пунча, и позоришта, и вечера у поноћи. А, у првим данима својег становања у ђачком кварту, Лисјен је живео животом сиромашног детета кога је запрепастило прво искуство о париском животу. И зато, пошто је најпре проучио цене и одмерио тежину своје кесе, Лисјен није смео да се угледа на Етјена, страхујући да не падне поново у грешке због којих се још кајао. Он је још увек био под јармом провинцијских начела, и његова два анђела чувара, Ева и Давид, појављивали су се пред њим и на најмању рђаву помисао, и потсећали га на наде које се полажу у њега, на срећу коју дугује својој старој мајци, и на све што се очекује од његовога генија. Свако пре подне проводио је у библиотеци Свете Женевјеве проучавајући историју. Већ прва његова истраживања указала су му на страшне заблуде у његовом роману Стрелац Шарла IX. Кад се библиотека затвори, он се

враћао у своју влажну и хладну собу да поправља своје дело, да га прекраја, да из њега избацује читаве главе. Пошто би вечерао код Фликотоа, силазио је у Трговачки пасаж, читао у Блосовој читаоници дела савремене књижевности, новине, часописе, збирке песама, да би упознао кретање духовног живота, и враћао би се у свој бедни хотел око поноћи не потрошивши ништа ни на огрев ни на осветљење. То што је читао толико је изменило његове назоре, да је поново прегледао своју збирку сонета о цвећу, своје драге Беле раде, и тако их је прерадио да у њима није остала ни пука стотина старих стихова. Тако је, у почетку, Лисјен проводио чедан и чист живот сиромашне деце из провинције, која код Фликотоа налазе раскош у поређењу са животом у очинској кући; која одмор проводе у лаганим шетњама испод дрвета Ликсанбуршког парка, гледајући тамо лепе жене кришом и узбуђеног срца; које не излазе из ђачког кварта и светитељски се одају раду мислећи на своју будућност. Али Лисјен, рођени песник, кога ће ускоро савладати необуздане жеље, није имао снаге да се одупре примамљивости позоришних објава. Француско позориште, Весело позориште, позориште Варијете, Комична опера, где је узимао место у партеру, однели су му око шездесет франака. Који би се студент могао одрећи среће да види Талму у улогама које је он прославио? Позориште, та прва љубав свих песничких душа, опчинило је Лисјена. У глумцима и глумицама он је гледао високе личности; није замишљао да може прећи ограду и видети их изблиза. Ти творци његовог уживања били су за њега чудесна бића о којима су новине писале као о крупним државним личностима. Писати позоришне комаде, учинити да се они играју на позорници, какав мио сан! Неколико смелих људи, као Казимир Делавињ, остварили су га! Те плодне мисли, ти тренуци вере у себе самога, иза којих су наилазили тренуци очајања, узбуђивали су Лисјена и одржавали га на правој путу рада и штедње, поред све потмуле тутњаве многих поамних жеља. Из претеране обазривости он је забранио себи да улази у Пале-Роајал, то проклето место где је, само за један дан, потрошио педесет франака код Верија, и скоро пет стотина

франака на одело. И зато, кад би попустио искушењу да гледа Флерија, Талму, оба Батиста, или Мишоа, он није ишао даље од мрачног ходника где се чекало на ред још од пола шест сати, и где су задоцнели посетиоци морали да купују за десет суа место пред благајном. Често, пошто би ту стојао пуна два сата, речи: Нема више улазница! одјекнуле би у ушима више него једног разочараног студента. После позоришта, Лисјен се враћао оборених очију, не гледајући по улицама, у то доба пуним заводљивих живих прилика. Можда му се и догодио који од тих доживљаја, изванредно простих, који заузимају огромно место у младој бојажљивој машти.

Уплашеног смањивањем његове готовине, једног дана кад је пребројао своје талире, Лисјена обли хладан зној при помисли да мора распитати за некога књижара и потражити какав плаћен посао. Млади новинар кога је он, у себи, начинало пријатељем, није више долазио код Фликотоа. Лисјен је очекивао неку случајност која се није појављивала. У Паризу, срећан случај постоји само за људе који имају врло много познаника; тамо број познанстава повећава и изгледе на успех у свакој врсти посла, те се тако и случај налази на страни оних који имају разгранате везе. Као човек код кога је још постојала опрезност људи из провинције, Лисјен није хтео да дође до тренутка кад ће имати само још неколико талира: одлучио је да изиђе смело пред књижаре.

Једнога прилично хладног септембарског јутра, силазио је улицом де ла Харп, са своја два рукописа под пазухом. Ишао је тако све до Августинског кеја, и почео да шета плочником погледајући наизменце на воду у Сени и на књижарске радње, као да му је неки добри дух саветовао како је боље да скочи у воду него да се баци на књижевност. После мучног колебања, пошто је дуго посматрао лица више или мање нежна, љубазна, намрштена, весела или сетна, која је видео иза прозорских окана или на улазним вратима, паде му у очи једна кућа пред којом су ужурбани помоћници паковали књиге. Ту се вршила експедиција, зидови су били покривени објавама:

НА ПРОДАЈУ:

Усамљеник, од г. виконта д'Арленкур.

3-ће издање. Леонида, од Виктора Цикаижа; пет свезака, 12-о, штампано на танкој хартији. Цена, 12 франака.

РАСМАТРАЊА О МОРАЛУ, од Кератрија,

— Благо њима! узвикну Лисјен.

Објава на јавном месту, нова и оригинална творевина чувенога Ладвоката, процветала је тада први пут на зидовима. Париз је брзо почео да се шарени од таквог оглашавања, на које су се многи угледали и које је постало један нов извор државних прихода. Најзад, тешка срца и неспокојан, Лисјен, недавно тако велики у Ангулему а у Паризу тако мали, идући лагано поред кућа прикупи храброст и уђе у тај дућан, препун помоћника, купаца, књижара..., „А можда и писаца!" помисли Лисјен.

— Хтео бих да говорим са г. Видалом или са г. Поршом рече он једном помоћнику.

Прочитао је изнад врата натпис, крупним словима:

ВИДАЛ И ПОРШОН,

књижарски посредници за Француску и иностранство

— Оба господина су у послу, одговори му помоћник.

— Ја ћу чекати.

Оставили су песника у дућану, где је он посматрао дењкове књига; провео је два сата гледајући наслове, прелиставајући књиге, читајући понеку страну овде онде. На послетку се раменом наслонио на једну стаклену преграду са малим зеленим завесама, иза које је замишљао да се налази или Видал или Поршон, и чуо је овај разговор:

— Хоћете ли да ми откупите пет стотина примерака? Онда вам их уступам по пет франака и дајем вам две тринаестине попушта.

— Колика ће им бити цена онда?

— Шеснаест суа мање.

— Четири франка и четири суа, рече Видал или Поршон томе који је нудио своје књиге.

— Да, одговори продавац. — У готову? запита купац.

— Стари шаливчино; да ми не мислите платити после осамнаест месеци, меницама на годину дана?

— Не, плаћа се одмах, одговори Видал или Поршон.

— У којем року? девет месеци? запита књижар, или писац који је без сумње нудио неку књигу.

— Не, драги мој, у року од годину дана, одговори један од двојице књижарских посредника.

За тренутак је настала тишина.

— Ви ми стављате нож под грло! узвикну непознати.

— Али хоћемо ли ми моћи за годину дана да распродано пет стотина примерака Леониде? одговори књижарски посредник издавачу Виктора Диканжа. Кад би се књиге продавале како жели издавач, ми бисмо били милионери, драги пријатељу; али се оне продају како хоће публика. Романи Валтера Скота продају се по осамнаест суа свеска, три ливре и дванаест суа примерак, а ви хоћете да ја вашу стареж продајем скупље? Ако хоћете да вам помогнем у растурању тога романа, учините ми попуст. — Видале!

Један дебељко напусти место за благајном и дође, са пером заденутим за уво.

— Кад си путовао последњи пут, колико си Диканжа растурио? запита га Поршон.

— Продао сам две стотине примерака Чичице из Калеа; али, да њих растурим, морам сам да оборим цену другим двома књигама на које нам није дат тако велики рабат, и које су постале врло лепи славуји.

Доцније, Лисјен је сазнао да тај надимак славуји књижари дају делима која остају на полицама у дубокој тишини њихових магацина.

— Ти знаш, уосталом, настави Видал, да Пикар припрема романе. Обећава нам се двадесет од сто попушта од уобичајене књижарске цене, само да осигурамо успех.

— Добро, онда на годину дана, одговори снужено издавач, побеђен последњом поверљивом Видаловом напоме-

ном Поршону.

— Је ли реч? запита одлучно Поршон непознатога.

— Реч.

Књижар изиђе. Лисјен је чуо кад Поршон рече Видалу:

— Три стотине примерака већ нам је поручено, одложићемо му обрачун, продаћемо Леониду по сто суа примерак, али тако да нам се плати у року од шест месеци, и...

— И, рече Видал, ето зарађених хиљаду и пет стотина франака.

— А! видео сам ја да њему треба пара.

— Заглибио се! плаћа четири хиљада франака Диканжу за две хиљаде примерака.

Лисјен задржа Видала заставши у вратима те одвојене собице.

— Господо, рече он двојици ортака, част ми је поздравити вас.

Књижари му једва одговорише на поздрав.

— Ја сам писац једног романа из француске историје на писаног по угледу на Валтера Скота, који се зове Стрелац Шарла IX; дошао сам да вам га понудим.

Поршои баци на Лисјена поглед без тоpline, положивши своје перо на пулт. А Видал погледа писца попреко и одговори му:

— Господине, ми нисмо књижари издавачи, ми смо књижарски посредници. Кад издајемо књиге за свој рачун, онда су то послови у које улазимо са познатим именима. Ми купујемо, уосталом, само озбиљне књиге, историје, изводе.

— Али моја књига је врло озбиљна; у њој се износи права слика борбе између католика који су били за апсолутну владавину, и протестаната који су хтели да оснују републику.

— Господине Видале! викну један помоћник. Видал оде.

— Не кажем ја вама, господине, да ваша књига није ремек дело, настави Поршон учинивши један прилично неучтив покрет, али ми радимо само са готовим књигама. Идите онима који купују рукописе: чича Догеро, Певчева улица, поред Лувра; он је један од оних који раде с романом. Да сте се јавили раније, видели бисте Полеа, који конкурише Догероу и

књижарима из Дрвених галерија.

— Господине, имам једну збирку песама...

— Господине Поршоне! позва неко.

— Песме! узвикну Поршон љутито. За кога сматрате ви мене? додао је насмејавши му се у лице и изгубивши се у собици иза дућана.

Лисјен пређе преко Новог моста обузет тешким мислима. По ономе што је разумео из тога трговачког разговора могао је да погоди како су, за те књижаре, књиге оно исто што и плетене капе за продавце капа, роба коју треба продати скупо, купити јевтино.

— Преварио сам се, рече у себи, ипак изненађен грубим и материјалним изгледом који добија књижевност.

У Певчевој улици угледао је један мали дућан поред којег је већ пролазио, и над којим су жутим словима, на зеленој основи, биле написане речи:

ДОГЕРО, КЊИЖАР.

Сети се да је виђао те речи при дну насловне стране повише романа које је читао у Блосовој читаоници. И уђе, не без оног унутрашњег узбуђења коју код свих људи од маште изазива извесност борбе. У дућану је нашао једнога необичног старца, једнога од оригиналних људи из књижарског света под Царством. Догеро је носио црн капут са великим четвртастим скутовима, а у то доба носили су се скутови у облику ластиног репа. Прсник му је био од обичне шарене коцкасте тканине, а из џепа на прснику висили су један челични ланац и један бакарни кључ који су се клатили изнад широких црних чакшира. Сат је морао бити велики и округао као главица црног лука. То одело су допуњавале дебеле чарапе, сиве као гвожђе, и ципеле украшене сребрним копчама.. Старац није имао шешира, а главу му је красила проседа коса прилично песнички разбарушена. Чича-Догеро, како га је назвао Поршон, по капуту, по чакширама и по ципелама личио је на професора књижевности, а на трговца по прснику, сату и чарапама. Његово лице одговарало је тој необичној мешавини: имао је професорски, строг израз и упале образе

наставника реторике, а живе очи, неповерљива уста и ону неодређену ужурбаност књижара.

— Г. Догеро? рече Лисјен.

— Ја сам, господине.

— Ја сам писац једног романа, рече Лисјен.

— Ви сте врло млади, рече књижар.

— Али, господине, моје године немају никакве везе са том ствари.

— То је тачно, рече стари књижар, узимајући рукопис. Гле! Стрелац Шарла IX, добар наслов.

Дед, младићу, реците ми укратко шта је предмет вашег романа.

— То је, господине, историјско дело у жанру Валтера Скота, где је борба између протестаната и католика претстављена као борба између два начина владавине, и у којој је престо био озбиљно угрожен. Ја сам стао на страну католика.

Е! младићу, то је занимљиво. Добро, прочитаћу ваше дело, то вам обећавам. Ја бих више волео неки роман по угледу на госпођу Редклиф; али, ако сте радили, ако имате мало стила, ако сте ствар добро замислили, ако имате маште и вештину излагања, биће ми мило да вам будем од користи. Шта је нама потребно?... добри рукописи.

— Кад ћу моћи понова да дођем?

— Вечерас идем на село, вратићу се прекосутра, ваше дело ћу дотле прочитати, и ако ми се свиди, моћи ћемо истога дана да свршимо посао.

Видећи га тако предусретљивог, Лисјену паде на ум кобна мисао да извади рукопис Беле раде.

Господине, имам и једну збирку стихова...

— А! ви сте песник! Онда ми не треба ваш роман, рече старац пружајући му рукопис. Стихотворци подбацују кад хоће да пишу у прози. У прози нема непотребних речи, мора да се каже нешто.

— Али, господине, и Валтер Скот је писао стихове...

— То је истина, рече Догеро, који се ублажи, осети оскудицу младог човека и задржа рукопис. Где станујете? Доћи ћу ја вама.

Лисјен даде своју адресу, и не слутећи да старац може имати неку задњу намеру; он није познао у њему књижара старога кова, човека из оног доба кад су књижари желели да држе на тавану и под кључем Волтера и Монтескијеа који умиру од глади.

— Ја се и тако враћам преко Латинскот кварта рече му стари књижар пошто је прочитао адресу.

— Красан човек! мислио је Лисјен опростивши се с књижаром. Наишао сам дакле на једног пријатеља омладине, на стручњака који зна нешто. Таквог ми човека дајте! Говорио сам ја Давиду: таленат успева лако у Паризу.

Лисјен се вратио срећан и лак као перо, сањао је о слави. Не мислећи више на оне злослутне речи које су му дошле до ушију у дућану Видала и Поршона, он је видео себе као сопственика бар хиљаду и двеста франака. Хиљаду и двеста франака претстављало је годину дана боравка у Паризу, годину у којој ће он написати нове ствари. Колико је планова саграђено на тој нади! Како је пријатно сањати о радном животу! Узео је други стан, уредио га, малте није и купио неке ствари. Своје нестрпљење лечио је једино читањем у Блосовој читаоници. Два дана после тога, стари Догеро, изненађен стилем Лисјеновога првог дела, очаран плаховитим личностима каквих је могло бити у времену кад се развијала та драма, понесен силином маште с којом млад писац увек излаже своју радњу, — није био размажен тај чича-Догеро! — дође у хотел где је становао његов Валтер Скот у повоју. Био је одлучио да за хиљаду франака откупи Стрелца Шарла IX, и да веже Лисјена уговором за још неколико дела. Кад је видео хотел, стари лисац се предомислио.

— Младић који овде станује запело је скроман, вредан, воли рад, могу му дати само осам стотина франака.

Газдарица, коју је запитао где станује г. Лисјен де Рибампре, одговорила му је:

— На четвртом спрату.

Књижар диже нос и угледа само небо изнад четвртог сграта.

— Овај младић је леп дечко, помисли он, чак је врло

леп; ако заради много новаца, одаће се разузданом животу, неће више радити. У нашем заједничком интересу, понудићу му шест стотина франака; али у готову, не у меницама.

Попе се уза степенице, закуца трипут на вратима која му отвори сам Лисјен. Соба је била очајно празна. На столу се налазила здела са млеком и хлебчић од два суа. Та беда која окружава генија изненадила је добричину Догероа.

— Нека само сачува те једноставне навике, ту умереност, те скромне захтеве, помисли он. — Мило ми је што вас видим, рече Лисјену. Ето, господине, тако је живео Жан-Жак, с којим ћете имати више него једну сличност. У оваквим становима светли пламен геније и стварају се велика дела. Ето како би требало да живе књижевници, уместо што лутају по кавама, по гостионицама, и тамо расипају своје време, свој таленат и наш новац.

Сео је.

— Младићу, ваш роман није рђав. Ја сам био професор реторике, познајем француску историју, има у њему изврских ствари. Једном речи, ви имате будућности.

— О! господине.

— Не, кажем вам, ми ћемо моћи да радимо заједно. Ја откупљујем ваш роман...

Лисјеново срце испуни се срећом, затрепери од задовољства; он ће ући у књижевни свет, његове ствари ће се најзад штампати.

— Откупљујем вам за четири стотине франака, рече Догеро меденим гласом, гледајући Лисјена тако као да му је тежак тај напор великодушности.

— Свеску? рече Лисјен.

— Цео роман, рече Догеро, не чудећи се Лисјеновом изненађењу. Али, додао је, то ће бити у готову. Ви ћете се обавезати да ми пишете по два романа годишње у току шест година. Ако се први распрода за шест месеци, плаћаћу вам те друге по шест стотина франака. Тако, по два романа годишње, имаћете сто франака месечно, живот ће вам бити обезбеђен, бићете срећни. Ја имам писаца које плаћам свега триста франака по роману. За превод с енглеског дајем двеста франака. Некада,

то би била исувише висока цена.

— Господине, ми нећемо моћи да се споразумемо; молим вас да ми вратите мој рукопис, рече Лисјен, слеђен.

— Ево га, рече стари књижар. Ви се не разумете у пословима, господине. Кад објављује први роман једног писца, издавач мора да стави на коцку хиљаду и шест стотина франака за штампу и хартију. Лакше је написати роман него наћи толики новац. Ја имам код куће стотину романа у рукопису, а немам сто шездесет хиљада франака у кеси. На жалост! толику суму нисам зарадио за ових двадесет година откако сам књижар. Да, нико се није обогатио штампајући романе. Видал и Поршон нам их узимају под условима који су из дана у дан све тежи за нас. Тамо где ви стављате на коцку ваше време, ја морам да исповртим две хиљаде франака. Ако се преваримо, јер *habent sua fata libelli*²⁷ ја губим две хиљаде франака; а ви имате само да напишете једну оду о глупости читалаца. Кад будете размислили о овоме што сам имао част рећи вам, ви ћете доћи мени опет. — Доћи ћете ви мени опет, понови књижар наглашујући те речи као одговор на један покрет поноса који Лисјен није могао да уздржи. Не само да нећете наћи књижара који би ставио на коцку две хиљаде франака за једнога непознатог младог човека, него нећете наћи ниједног књижарског помоћника који би се потрудио да прочита то што сте ви написали. Ја, који сам то прочитао, могу да вам наведем повише језичних грешака. Ви пишете, на пример, приметили уместо обратили пажњу. А има и других.

Лисјен се покуњи.

— Кад вас будем видео поново, бићете у губитку за сто франака, додао је Догеро; тада вам нећу дати више од сто талира.

Он устаде, поклони се, али на прагу од врата рече:

— Да ви немате дара и будућности, и да се ја не заузимам за вредне младе људе, не бих вам предложив овако повољне услове. Сто франака месечно! Размислите о томе. Истина, роман у фијоци није исто што и коњ у штали, не тражи

²⁷ Књиге имају своју судбину

хлеба. Али је истина и да га не даје!

Лисјен дохвати свој рукопис, и тресну га о земљу узвикнувши:

— Радије ћу га спалити, господине.

— Ви имате песничку главу, рече старац. Лисјен брзо поједе свој хлечкић, попи своје млеко и сиће. Било му је тесно у соби, вртео би се ту као лав у својем кавезу у Ботаничкој башти.

У библиотеци Свете Женевјеје, куд је Лисјен намислио да оде, он је видео увек у истом углу једнога младог човека од двадесет и пет година отприлике, који је радио с оном истрајном марљивошћу коју ништа не расејава нити је што узнемирава, и по којој се познају прави књижевни радници. Тај млади човек долазио је ту већ одавно, зацело; чиновници и сам библиотекар били су према њему нарочито предусретљиви: библиотекар му је допуштао да носи собом књиге, које је Лисјен видео да сутрадан враћа тај непознати вредан младић, у коме је песник познао брата по беди и по нади.

Омален, мршав и блед, тај трудбеник је имао лепо чело под густом црном косом, немарно очешљаном, имао је лепе руке, привлачио је поглед равнодушних људи неком неодређеном сличношћу са сликом Бонапарте коју је радио Робер Лефевр. Та слика је читана песма сете, топле уздржаване амбиције, скривене енергије. Загледајте је добро: наћи ћете у њој генија и повучености, углађености и величине. Очи имају духа као женске очи. Поглед жуди за простором и жељан је тешкоћа које треба савладати. Да име Бонапарте и није написано испод слике, ви бисте је ипак дуго посматрали. Младић који је лично на ту слику носио је обично дугачке чакшире увучене у цилеле са дебелим поплатима, дугачак капут од обичне чоје, црну вратну мараму, прсник од сиве чоје прошаране белим, до грла закопчан, и јевтин шешир.

Било је очевидно да он презире све што није неопходно у одевању. Тога тајанственог незнанка, обележеног жигом који геније утискује на чело својих робова, Лисјен је виђао и код Фликотоа као најредовнијег од свих редовних гостију; он је ту јео да би живео, не обраћајући пажњу на храну на коју је

очевидно био навикао, пио је воду.

Било у библиотеци, било код Фликотоа, он је у свему показивао извесно достојанство, које је зацело долазило од свести живота испуњеног нечим великим, што је њега чинило неприступачним. Поглед му је био замишљен. Мисао је лебдела на његовоме племенито скројеном лепом челу. Његове црне и живе очи, које су запажале добро и брзо, одавале су навику да продиру у суштину ствари.

Једноставан у покретима, он је имао озбиљно држање. Лисјен је осећао према њему неко нехотично поштовање. Већ више пута, погледали су један другог као да би хтели да започну разговор, улазећи у библиотеку или у гостионицу, или излазећи одатле, али ни један ни други није се усуђивао да учини то. Тај ћутљиви младић одлазио је у дно дворане, у онај њен део који се налазио према тргу Сорбоне, те Лисјен није могао да му се приближи, иако је осећао да га нешто привлачи томе младом трудбенику, на коме су се јасно видели знаци надмоћности интелигенције који се не могу речима описати. И један и други, као што су то доцније увидели, били су челне и бојажљиве природе, изложене свакој стрепњи чије узбуђење годи усамљеним људима. Да се нису случајно срели одмах после пораза који је претрпео Лисјен, они се можда никад не би зближили. Али, ушавши у улицу Грес, Лисјен спази непознатог младића који се враћао из Свете Женевје.

— Библиотека је затворена, не знам због чега, господине, рече му он.

У том тренутку, Лисјен је имао сузе у очима; он захвали непознатоме једним од оних покрета који су речитији него речи, и који, кад су двојица младих људи један према другоме, одмах отварају срца. Обојица су силазили улицом Грес идући у правду улице де ла Харп.

— Онда идем да прошетам по Ликсанбуру, рече Лисјен. Кад се већ изиђе из куће, тешко је вратити се на рад.

— Прекине се потребан ток мисли, примети непознати. Ви као да сте бржњи, господине?

— Десило ми се нешто необично, рече Лисјен.

И он исприча свој одлазак на Августински кеј, затим по-

сету староме књижару и предлоге које му је овај учинио; претстави се, и рече неколико речи о својем положају. За последњи месец дана отприлике, потрошио је шездесет франака на храну, тридесет франака на стан, двадесет франака на позориште, десет франака у читаоници, у свему сто двадесет франака; остаје му само још сто двадесет франака.

— Господине, рече му непознати, ваш случај је и мој случај, као и случај још хиљаде или хиљаде и двеста младића који, сваке године, долазе из провинције у Париз. И још, ми нисмо најнесрећнији. Видите ли оно позориште? рече показујући му прстом кров Одеона. Једнога дана настанио се у једној од тих кућа на тргу један даровит човек који се налазио у понору беде; ожењен, вишак несреће који још не подносите ни ви ни ја, ожењен женом коју је волео; кажњен или обдарен, како хоћете, са двоје деце; презадужен, али пун поверења у своје перо. Понудио је Одеону једну комедију у пет чинова, примили су је; спремају је преко реда, глумци је вежбају, и управник хита са пробама. Тих пет срећних околности сачињавају пет драма које је теже преживети него написати пет чинова. Јадни писац, станујући на тавану који може да се види и одавде, исцрпљује своја последња средства да се одржи у животу док се његов комад не изнесе на позорницу, његова жена залаже своје одело, породица једе само хлеб. На дан последње пробе, уочи претставе домаћинство дугује педесет франака, хлебару, млекарици, вратару. Песник је сачувао оно што је најнеопходније: капут, кошуљу, чакшире, прсник и чизме. Сигуран у успех, долази да пољуби своју жену, казује јој да је њиховој беди дошао крај. „Најзад нема више ничега против нас! узвикује он. — Има, ватра, каже жена; погледај, Одеон гори!" Господине, Одеон је горео. Немојте се дакле жалити. Ви имате одело, немате ни жену ни децу, имате за сто двадесет франака случаја у својем џепу, и не дугујете ништа никоме. Комад је доцније претстављен сто педесет пута у позоришту Лувоа. Краљ је доделио пензију писцу. Геније, то је стрпљење, рекао је Бифон. Стрпљење је, заиста, оно што, код човека, највише личи на начин како поступа природа у својем стварању. Шта је уметност, господине? то је сажета природа.

Младићи су у тај мах ходали крупним корацима по Ликсанбуру. Лисјен је у скоро сазнао име човека који се трудно да га утеша, име које је доцније постало славно. Тај младић био је Данијел д'Артез, данас један од најславнијих писаца нашега доба, и један од ретких људи у којима, по лепој мисли једног песника, „лепи дар другује са лепим карактером.”

— Не може се лако постати велики човек, рекао му је Данијел својим благим гласом. Геније залива своја дела својим сузама. Таленат је једно морално биће које је, као и сва друга бића, у детињству подложно болестима. Друштво одбацује непотпуне таленте, као што и природа уништава слаба и неспособна бића. Ко хоће да се уздигне изнад људи, тај се мора спремити за борбу, не сме устукнути ни пред каквом тешкоћом. Велики писац је мученик који неће умрети, то је све. Ви имате на челу печат генија, рече д'Артез Лисјену обухвативши га целог једним погледом; ако у срцу немате његову вољу, ако немате његово анђеоско стрпљење, ако, на којој било даљини од циља, на коју вас бацаи ђудљива судбина, не пођете наново својим путем у бескрајност, као што корњаче, у којој било земљи да су, иду путем који води у њихов драги Океан, онда одустаните још данас.

— Значи да ви очекујете муке? рече Лисјен.

— Искушења сваке врете, клевету, издају, неправду мојих супарника; дрскост, преваре, трговачку лакомост, одговори млади човек гласом који је показивао да се он мири са судбином. Ако је ваше дело лепо, шта мари тај први неуспех?...

— Хоћете ли да прочитате и да оцените моје дело? рече Лисјен.

— Хоћу, рече д'Артез. Ја станујем у улици Четири-Ветра, у кући где је један од најславнијих људи, један од најдивнијих генија нашег времена, један феномен у науци, Деплен, највећи познати хирург, издржавао своје прве муке борећи се са првим тешкоћама живота и славе у Паризу. То сећање даје ми сваке вечери ону количину храбрости која ми је свако јутро потребна. Ја живим у истој соби где је он, као Русо, често јео хлеба и трешања, али без Терезе. Дођите кроз један сат, бићу

тамо.

Два песника се растадоше стиснувши руку један другоме с оном неописивом срдачношћу сетне нежности. Лисјен оде по свој рукопис. Данијел д'Артез оде у залагаоницу где је заложио свој сат да би могао купити два свежња пањића, како би његов нови пријатељ нашао ватре код њега, јер је било хладно. Лисјен је био тачан и одмах је видео да је кућа још неугоднија него што је његов хотел, са тамним ходником са чијег су краја полазиле мрачне степенице. Соба Данијела д'Артез, на петоме спрату, имала је два мала прозора између којих се налазила полица за књиге од поцрнелог дрвета, пуна картонских корица означених бројевима и натписима. Уска постеља од обојеног дрвета, налик на постеље по интернатима, ноћни сточић купљен у старинарници, и две постављене наслоњаче, испуњене коњском длаком, налазили су се у дну те собе, обложене шареном хартијом, потамнелом од догма и времена. Дугачак сто претрпан хартијама био је постављен између камина и два прозора. Према том камину налазио се један ружан низак ормар од махагонија. Некаква стара простирка потпуно је покривала под. Та неопходна раскош штедела је огрев. Испред стола, обична канцеларијска наслоњача превучена црвено обојеном овчјом кожом, побелелом од употребе, и још шест ружних столица допуњавале су намештај. На камину, Лисјен је запазио стари лимени свећњак са заклоном за очи, и у њему четири воштане свеће. Кад је Лисјен видећи у свему знаке велике оскудице, запитао зашто троши воштане свеће, д'Артез му одговори да никако не може да поднесе мирис лојаних свећа. Та околност је показивала велику изостреност чула, знак изванредне осетљивости. Читање је трајало седам сати. Данијел је слушао прибрано, не проговоривши ни једну реч и не начинивши никакву примедбу, један од најређих доказа доброг укуса које могу да пруже слушаоци.

— Дакле? рече Лисјен Данијелу спутивши рукопис на камин.

— Ви сте на лепом и добром путу, одговори озбиљно млади човек; али ваше дело треба прерадити. Ако нећете да budete слепи подражавалац Валтера Скота, треба да створите

друкчији начин за себе, а ви сте се угледали на њега. Почињете, као и он, дугим разговорима да бисте поставили своје личности; кад оне сврше разговор, ви излажете описе и радњу. Такав распоред, неопходан у свакоме драмском делу, у роману је неуместан. Поступите обрнуто томе. Те развучене разговоре, сјајне код Скота, али безбојне код вас, замените описима за које је наш језик тако подесан. Нека код вас разговор буде очекивана последица која крунише вашу припрему. Уђите одмах у радњу. Прилазите вашем предмету са оваке стране; једном речи, мењајте свој начин излагања, да никад не буде исти. Бићете оригинални и ако на француску историју будете примењивали облик драме у виду разговора као што чини шкотски писац. Валтер Скот је без страсти, он не зна за њу, или му њу можда забрањују лицемерни обичаји његове домовине. За њега, жена је сличена дужност. Сем врло ретких изузетака, његове јунакиње су све исте, он је за њих имао само једну скицу, како то кажу сликари. Све су оне Клариса Харло; доводећи их све на једну мисао, он је могао само да извлачи примерке једнога истог обрасца бојадишући их више или мање живим бојама. Жена страшћу уноси неред у друштво. Страст се јавља у бескрајно много облика. Зато сликајте страсти, имаћете на расположењу обилне изворе којих се тај велики геније лишио да би га могли читати у свим породицама чедне Енглеске. У Француској, ви ћете моћи да супротставите примамљиве грехе и сјајне друштвене обичаје католицизма суморним ликовима калвинизма за време најбурнијег периода наше историје. Свака значајна владавина, почевши од Карла Великог, захтеваће бар једно дело, а понекад и четири или пет, као за Луја XIV, Анрија IV, Франсоа I. На тај начин ћете дати живописну историју Француске, у којој ћете, претстављајући дух једног доба, сликати начин одевања, намештај, куће, њихову унутрашњост, домаћи живот, уместо да с напором препричавате познате чињенице. Можете бити оригинални и на тај начин што ћете исправљати заблуде које постоје у народу и које неверно приказују већину наших краљева. Имајте храбрости да, у вашем првом делу, истакнете велику и узвишену личност Катарине Медичи, коју сте ви жртвовали предра-

судамa које још лебде над њом. Најзад, насликајте Шарла IX онаквог какав је био, а не каквим су га начинили протестантски писци. После десет година истрајности, бићете славни и богати.

Било је већ девет сати. Лисјен се угледао на скривени поступак свога будућег пријатеља и позвао га је на вечеру код Едона, где је потрошио дванаест франака. За време те вечере, Данијел је поверио Лисјену тајну својих нада и својих студија. Д'Артез није признавао да изузетни таленат може постојати без темељног познавања метафизике. У то време он је проучавао све филозофско благо старогa и новог доба да би га потпуно упознао. Хтео је, као Молијер, да буде велики филозоф пре него што почне писати комедије. Проучавао је и писани свет и живи свет, мисао и чињеницу. Имао је пријатеља међу научницима природњацима, младим лекарима, политичким писцима и уметницима, друштво радених, озбиљних људи пуних будућности. Живео је од савесно писаних а слабо плаћених чланака који су се штампали по биографским, енциклопедијским и природњачким речницима; није их писао ни више ни мање него колико му је било потребно да може живети и ићи за својом мишљу. Д'Артез је радио и на једноме чисто књижевном делу које је започео једино у циљу да проучи могућност језика. Ту књигу, још недовршену, на којој је радио само кад би био нарочито расположен, он је чувао за дане велике невоље. То је било једно психолошко и веома значајно дело у облику романа. Ма да је Данијел био скроман у својем поверењу, он се учинио Лисјену прави див. Кад су изишли из гостионице, у једанаест сати, Лисјен је осећао велику наклоност према тој врлини без истицања, према тој узвишеној личности која није знала да је узвишена. Песник није размишљао о Данијеловим саветима, он их је примио дословце. Тај лепи таленат, већ сазрео мишљу и критиком у самоћи, критиком необјављеном, израђеном за њега лично, не за друге, одједном му је отворио врата највеличанственијих палата маште. Усне младића из провинције додирнула је жеравица, а реч париског трудбеника нашла је у мозгу ангулемског песника припремљено земљиште. Лисјен поче из осно-

ва да прерађује своје дело.

Срећан што је у париској пустињи наишао на срце пуно племенитих осећања која одговарају његовима, велики човек из провинције учинио је оно што чине сви млади људи жељни срдачности: прионуо је као хронична болест уз д'Артеза, одлазио је по њега да заједно иду у библиотеку, шетао је поред њега по Ликсанбуру кад је било лепо време, сваке вечери га је испраћао све до његове сиротињске собе, пошто је пре тога вечерао поред њега код Фликотоа, једном речи прибио се уз њега као што се војник прибијао уза свог друга у леденим равницама Русије.

Првих дана својег познанства са Данијелом, Лисјен је приметно, не без жаљења, извесно устручавање које изазива његово присуство чим се искупе д'Артезови присни пријатељи. Разговори тих надмоћних људи, о којима му је д'Артез говорио с усретсрећеним одушевљењем, кретали су се у границама уздржљивости која се није слагала са видљивим знацима њиховога искреног пријатељства. Лисјен би тада неопажено изишао, осећајући извештајан бол због те осуде којом су га они искључивали из својег друштва, као и због радозналости коју су у њему пробудиле те непознате личности; јер су се они међуообно називали само својим крштеним именима. Сви су носили на челу, као и д'Артез, жиг нарочито генијалности. После њиховог противљења које је д'Артез сузбијао без Лисјеновог знања, овај је најзад оцењен као достојан да уђе у то друштво великих духова, и после тога је могао да упозна ове људе, сједињене најискренијим пријатељством и озбиљношћу њиховога духовног живота, који су се састајали скоро сваке вечери код д'Артеза. Сви су они у д'Артезу предосећали великог писца: сви су га сматрали као свог вођу откако су изгубили једнога од најнеобичнијих духова тога доба, једног мистичног генија, свога првог вођу, који се, из разлога које није потребно помињати, вратио у свој у провинцију, и кога је Лисјен слушао да често помињу под именем Луј. Лако ће се разумети колико су пажње и радозналости те личности морале да изазову код једног песника, подразумевајући ту оне који су, као д'Артез, доцније освојили пуну славу, јер их је неколицина подлегло.

Међу онима који још живе био је Хорације Бјаншон, тада лекар у болници Отел-Дје²⁸, који је доцније постао један од најистакнутијих претставника Париске школе, и који је данас исувише познат да би било потребно описивати његову личност или објашњавати његове особине и природу његовог духа. Затим је далазио Леон Жиро, тај дубоки мислилац, смели теоретичар, који претреса све системе, даје свој суд о њима, изражава их, одређује и довлачи пред ноге својем божанству, човечанству: увек велики, чак и у својим заблудама које су оплеменење његовом искреношћу. Тај неуморни трудбеник, тај савесни научник постао је вођа једнога моралног и политичког учења о чијој ће вредности само време моћи да донесе свој суд. Ако су га његова убеђења одвела у области стране онима у које су се винули његови другови, он је ипак остао њихов верни пријатељ. Уметност је претстављао Жозеф Бридо, један од најбољих сликара нове школе. Кад не би било тајних невоља на које га осуђује његова сувише узбудљива нарав, Жозеф, који уосталом још није рекао своју последњу реч, могао би да настави правац великих сликара италијанске школе: он има цртеж римски а боју венецијанску; али њега љубав убија, јер не пролази само кроз његово срце: љубав код њега баца своје стреле и у мозак, ремети му живот и наводи га на најнеобичније лутање. Ако га његова случајна драгана учини или сувише срећним или сувише јадним, Жозеф ће послати на Изложбу или слике у којима боја гуши цртеж, или слике које је хтео да заврши под притиском уображених јада, и на којима му је цртеж задавао толико бриге да боје, с којом он влада како хоће, на њима и нема. Он непрестано обмањује и свет и своје пријатеље. Њега би Хофман обожавао због његовога смелог претеривања на пољу уметности, због његових ћуди, због његове маште. Кад је уравнотежен, он изазива дивљење, ужива у томе, а затим се плаши да више неће добијати похвале за неуспела дела на којима његове духовне очи виде све оно што за око обичних гледалаца не постоји. Ћудљив преко сваке

²⁸ Божији дом, најстарија болница у Паризу, на тргу пред Богородичином црквом. Кад се та зграда од старости срушила, подигнута је, од 1868 до 1878, нова болница поред катедрале

мере, он је пред својим пријатељима уништио једну довршену слику за коју је нашао да је сувише углађена. — Сувише је до-терана, рекао је, личи на ђачки рад!

Оригиналан и узвишен понекад, он носи у себи сву несрећу и све блаженство раздражљивих природа, код којих тежња за савршенством постаје болест. Он је по духу брат Стерну, али без књижевног рада. Његове речи, његове изреке имају нечувену сочност. Речит је и уме да воли, али са ћудљивошћу коју уноси у оно што осећа као и у оно што р а д и. У томе уском кругу њега су волели управо због онога што би малограђани звали његовим манама. Најзад Филжанс Ридал, један од писаца нашега доба који имају највише смисла за оно што је смешно, песник коме није до славе, који баца на позорницу само своје најобичније ствари, а у харему свога мозга чува за себе, за своје пријатеље, најлепше призоре; тражећи од публике само новац који је потребан његовој независности, и који престаје да ради чим га добије. Лењ а плодан као Росини, приморан, као велики песници комичари, као Молијер и Рабле, да сваку ствар посматра са гледишта и за и против, он није пристајао уз оно што се обично верује, могао је да се смеје и смејао се свему. Филжанс Ридал је велики практични филозоф. Његово познавање света, његов дар запажања, његово презирање славе коју он назива парадом, нису му исушили срце. Заузимљив за другог онолико колико је немарљив према својим интересима, ако што предузима, то је ради неког пријатеља. Да би изневерио свој заиста раблеовски лик, не мрзи да добро поједе и добро попије, али то не тражи нарочито; истовремено је и сетан и весео. Пријатељи га називају пуковским псом, и њега ништа не може насликати боље него тај надимак. Остала тројица, надмоћни баш толико колико и ова четворица насликаних с профила, морали су да подлегну један иза другог. Прво Мејро, који је умро пошто је покренуо чувену препирку између Кивјеа и Жофроа Сент-Илера, велико питање које је поделило научни свет између та два подједнако велика генија, неколико месеци пре смрти онога који је остао на страни чисте и аналитичке науке против пантеисте који још живи и кога Немачка високо цени. Мејро је

био пријатељ онога Луја кога ће прерана смрт брзо отргнути од интелектуалног света. Тој двојници људи, које је смрт већ била обележила, а који су данас заборављени и поред њиховог огромног знања и њиховог генија, треба додати Мишела Кретјена, далековидог републиканца који је сањао о федерацији Европе, и који је 1830 имао значајну улогу у моралном покрету сенсимониста. Политичар, по снази раван Сен-Жисту и Дантону, али простодушан и благ као девојка, пун илузија и љубави, обдарен звучним гласом који би задивио Моцарта, Вебера или Росинија, и који је певао неке Беранжеове песме тако се у човеку срце топило од поезије, од љубави или од наде, Мишел Кретјен, сиромах као Лисјен, као Данијел, као сви његови пријатељи, зарађивао је свој хлеб са диогенском безбрижиошћу. Састављао је садржаје за велика дела, огласе за књижаре, не говорећи уосталом ништа о својим начелима, као што ни гроб не говори о тајнама смрти. Тај весели чергар интелигенције, тај велики државник који би можда изменио лице света, умро је у манастиру Сен-Мери као обичан војник. Куршум некога трговца убио је ту једно од најплеменитијих бића која су ходила француском земљом. Мишел Кретјен је изгубио живот за убеђења која нису била његова. Његова федерација била је за европску аристократију много опаснија од републиканске пропаганде; она је била разумнија и мање бесмислена од ужасних идеја о неограниченој слободи које су проглашавали безумни младићи тврдећи да су они следбеници Конвента. Тога племенитог плебејца оплакали су сви који су га познавали; нема ни једнога од њих ко не помишља, и то често, на тога великог непознатог политичара.

Тих девет личности сачињавале су један уски круг у којем су поштовање и пријатељство чинили да влада мир међу најсупротнијим схватањима и доктринама. Данијел д'Артез, племић из Пи кардије, био је за монархију с истим онаквим убеђењем са каквим се Мишел Кретјен држао своје европске федерације. Филжанс Ридал се потсмевао филозофским назорима Леона Жиро који је, са своје стране, претсказивао д'Артезу пропаст хришћанства и породице. Мишел Кретјен који је веровао у учење Христа, божанског законодавца једнакости,

бранио је бесмртност душе од Бјаншоновог анатомског ножа, пошто је овај био аналитичар у највећој мери. Сви су се препирали без свађања. Нису имали ни мало сујете, пошто су били сами своји слушаоци. Саопштавали су једни другима своје радове, и узајамно се саветовали са дивном искреношћу младости. Ако је била у питању нека озбиљна ствар, противник је остављао на страну своје гледиште да би се унео у мисао свога пријатеља, утолико жељнији да му помогне што је био непристрасан у ствари или делу изван његових назора. Готово сви имали су благиости и трпељивости, две особине које су доказивале њихову надмоћност. Завист, та одвратна ризница наших преварених нада, наших изјаловљених талената, наших промашених успеха, наше повређене таштине, њима је била непозната. Уосталом, сваки је ишао другим путем. И зато су се они који су, као Лисјен, били примљени у њихово друштво, осећали угодно. Прави таленат је увек ведар и безазлен, отворен, нимало укочен; код њега, заједљива досетка годи духу, а никад не вређа честољубље. Кад прође прво узбуђење изазвано поштовањем, осећа се бескрајна пријатност поред тих одабраних младих људи. Друштвеност није искључивала свесет коју је сваки од њих имао о севојој вредности, сваки је осећао дубоко поштовање према своме суседу; и још, пошто се сваки осећао способан да буде и добротвор и дужник, сви су примаали све без устручавања. Разговори, пуни дражи и без умора, обухватили су најразноврсније предмете. Лаке као стрела, речи су продирале до дна иако су летеле брзо. Велика спољашња беда и раскош умнога богатства чиниле су необичну супротност. Ту су сви мислили на стварност живота само зато да се на њен рачун пријатељски нашале. Једног дана, кад се хладноћа осетила пре времена, петорица д'Артезових пријатеља дошли су сваки са истом мишљу, сваки је донео по комад дрвета под огртачем, као на оним излетима у поље где, пошто сваки учесник мора да се постара себи за храну, сви доносе понешто за јело. Сви обдарени оном моралном лепотом која утиче иа спољашност, и која, не мање него рад и бдење, позлађује млада лица божанским бледилом, они су имали онај ломало измучен израз лица који чист живот и ватрена мисао

блаже и пречишћавају. Чела су им се одликовала песничком ширином. Њихове живе и сјајне очи сведочиле су о животу без прљавштина. Невоље сиротовања, кад се осете, сви су подносили тако весело, примали тако свесрдно, да то ниуколико није кварило ведрину својствену лицима младића који још немају тешких грехова, који се нису понизили никаквом подлом погодбом на које наводи беда која се тешно подноси, жеља да се дође до циља без икаквог бирања средстава, и велика попустљивост с којом људи од пера примају или опраштају издајство. Оно што чини пријатељство нераздвојним и што удваја његову драж јесте једно осећање које недостаје љубави, извесност. Ти млади људи били су сигурни у себе саме: непријатељ једног постајао је непријатељ свију, они би пренебрегли свој најпречи интерес ради свете заједнице њихових срдаца. Сви до једног неспособни да учине подлост, могли су да одговоре једним громким не на сваку олтужбу, и да са сигурношћу бране једни друге. Подједнако племенити по срцу и подједнако јаки у стварима осећања, могли су све да мисле и све да кажу један другоме у питањима науке и разума; отуда простодушност њиховог дружења, веселост њиховога говора. Уверени да се разумеју, опуштали су на вољу језику; и зато се нису нимало устручавали између себе, поверавали су једни другима своје јаде и своје радости, мислили су и патили отворено. Оно нежно старање које од басне Два пријатеља чини благо за велике душе, било је код њих сасвим обично. Њихову строгост кад је требало примити у њихов круг новог члана лако је разумети: они су били исувише свесни своје величине и своје среће да би је помутили тим што би у њу увели нешто ново и непознато.

Та заједница осећања и интереса трајала је без потреса и без неспоразума пуних двадесет година. Само смрт, која им је отргла Луја Ламбера, Мејроа и Мишела Кретјена, била је у стању да окрњи ту племениту плејаду. Када је, 1832, овај последњи погинуо, Хорације Бјаншон, Данијел д' Артез, Леон Жиро, Жозеф Бридо и Филжанс Ридал отишли су по његово те-

ло у Сен-Мери²⁹, иако је то било скопчано с опасностима, и пристојно су га сахранили усред распаљених политичких страсти. Отпратили су његове драге остатке на Перлашеско гробље по ноћи. Хорације Бјаншон отклонио је све тешкоће у вези с овим, и није устукнуо ни пред једном; ишао је да моли министре, признајући им своје старо пријатељство са преминулим федералистом. Тај дирљиви приказ остао је урезан у сећању малобројних пријатеља који су присуствовали томе погребу са петорицом славних људи. Ако прошетате по томе уређеном гробљу, видећете једно за вечита времена откупљено место, где се налази бусењем ограђен гроб са црним дрвеним крстом на којем су црвеним словима урезане ове две речи: Мишел Кретјен. То је једини споменик такве врете. Петорица пријатеља сматрали су да томе једноставном човеку треба одати последњу почаст са таквом једноставношћу.

У тој хладној соби под кровом долазили су дакле до израза најлепши снови осећања. То су се браћа, од којих је сваки располагао огромним знањем и прошао кроз тешку школу беде, сва подједнако јака у разним областима науке, узајамно и искрено обавештавала, казујући један другоме све, чак, и своје рђаве мисли. Кад су га, као себи равнога, примили у тај одабрани круг, Лисјен је у њему претстављао поезију и лепоту. Читао је ту сонете који су изазивали дивљење.

Тражили су од њега сонет онако као што је он молио Мишела Кретјена да му отпева нешто. У париској пустињи, Лисјен је тако нашао оазу у улици Четири-Ветра.

Почетком октобра, пошто је остатак својег новца потрошио на то да купи мало дрва, Лисјен је остао без средстава усред највећег рада на прерађивању својег дела. Данијел д'Артез је употребљавао за огрев тресет и јуначки је подносио беду: није се жалио, уредио је свој живот као нека стара девојка, и све код њега било је тако прорачунато да је личио на тврдицу. Та храброст је давала потстрека Лисјену коме је, као новајлији у друштву, било исувише тешко да говори о својој не-

²⁹ Год. 1832 избила је побуна у париској улици Сен-Мери, у којој се налазио и манастир Сен-Мери.

вољи. Једног јутра, ишао је чак и у Певчеву улицу да преда Стрелца Шарла IX Догероу, кога није нашао. Лисјен није знао колико су милосрдни велики духови. Сваки његов друг је разумевао слабост својствену песницима, клонулоост која наилази пошто се душа преморила уживљавањем у природу коју је песник дужан да изрази. Ти људи тако јаки према својим сопственим недаћама, били су осетљиви за Лисјенове патње. Разумели су да он нема новаца. И те пријатне вечери, испуњене разговорима, дубоким размишљањем, поезијом, поверавањем, кад су раширених крила летели по пољима духа, у будућност свих народа, у прошлост, другови су крунисали једним поступком који доказује како је Лисјен слабо разумео своје нове пријатеље.

— Лисјене, пријатељу, рече му Данијел, ти јуче ниси био на вечери код Фликотоа, и ми знамо зашто.

Лисјен није могао да уздржи сузе које му потекоше низ лице.

— Ти ниси имао довољно поверења у нас, рече му Мишел Кретјен; урезаћемо један крст на камин, и, кад их буде десет...

— Сви смо ми, рече Бјаншон, нашли понеки изванредан посао: ја сам, уместо Доплена, неговао једнога богатог болесника; д'Артез је написао чланак за Енциклопедијски преглед; Кретјен је хтео ићи да пева једне вечери у Јелисејским пољима као вашарски певач, али му је поручено да напише некакву расправу за једног човека који хоће да постане политичар, и он му је дао за шест стотина франака Макијавелија; Леон Жиро је узео на зајам педесет франака од свога књижара, Жозеф је продао неке цртеже, а Филжансов комад давао се у недељу, и дворана је била пуна.

— Ево две стотине франака, рече Данијел, прими их, и немој да те још који пут ухватимо.

— Та ваљда нас неће љубити, као да смо учинили нешто изванредно? рече Кретјен.

Да би се могло разумети какву је милину осећао Лисјен усред ове живе енциклопедије анђеоских духова, ових младића обдарених оригиналношћу коју је сваки од њих црпео из науке којом се бавио, биће довољно да донесемо одговоре

које је Лисјен примио, сутрадан, на једно писмо упућено његовима, које је било образац осећајности и добре воље, и тежак вапај који је из њега ишчупала беда у којој се налазио.

ДАВИД СЕШАР ЛИСЈЕНУ

„Драги мој Лисјене, у овом писму наћи ћеш меницу на две стотине франака; са роком од деведесет дана, а плативу теби. Моћи ћеш да је уновчиш код г-на Метивје, трговца хартијом, нашег пословног пријатеља у Паризу, улица Серпант. Добри мој Лисјене, ми немамо апсолутно ништа. Моја жена је предузела да управља штампаријом, и ради тај посао одано, стрпљиво, вредно тако да ја захваљујем небу што ми је дало за жену таквог анђела. Она сама је увидела да ти не можемо послати ни најмању помоћ. Али, пријатељу, ја верујем да си ти на тако добром путу, у друштву тако великих и тако племенитих срдаца, да не можеш промашити своју лепу будућност када те подржава скоро божански разум г. г. Данијела д' Артеза, Мишела Кретјена и Леона Жиро, и када те саветују г. г. Мејро, Бјаншон и Ридал, с којима нас је твоје драго писмо упознало. Без Евиног знања, ја сам ти дакле потписао ову меницу за коју ћу наћи начина да је исплатим о року. Не напуштај пут којим си пошао: он је тежак, али ће бити славан. Ја бих више волео да поднесем хиљаду зала него да чујем како си упао у неку париску каљугу, где сам видео толико њих. Буди храбар да избегаваш, као што и чиниш, рђава места, рђаве људе, ветрогоње и извесне људе од пера чију сам праву вредност ја видео за време мојег бављења у Паризу. Једном речи, буди достојан парњак тих узвишених духова које си учинио да и ја заволим. Твоји напори биће ускоро награђени. Збогом, мили брате мој; ти си ми овеселио срце, нисам очекивао од тебе толико храбрости.

Давид."

ЕВА СЕШАР ЛИСЈЕНУ

„Пријатељу, твоје писмо расплакало нас је све. Нека та племенита срца којима те води твој добри аиђео знају ово:

једна мати, једна сиромашна млада жена, молиће се за њих Богу вечером и јутром, и, ако најпоплије молитве доспевају до његовога престола, оне ће измолити неку милост за све вас. Јест, брат мој, њихова имена урезана су у мојем срцу. О! ја ћу њих видети неког дана. Доћи ћу, ако би морала и пешице путовати, да им захвалим за њихово пријатељство према теби, јер је оно деловало као мелем на моје живе ране.

Ми овде, пријатељу, запињемо као сиромашни радници. Мој муж, тај непознат велики човек, кога сваког дана све више волим, јер из часа у час откривам ново богатство у његовом срцу, занемарује своју штампарију, и ја погађам зашто: твоја беда, наша беда, беда наше мајке, убијају га. Наш обожавани Давид налик је на Прометеја кога кљује орлушина, љута брига оштрого кљуна. Али он, племенити човек, не мари много за то, он се нада, богатству. Све своје дане проводи у огледима и производњи хартије; замолио ме је да ја у место њега водим бригу о штампарији, и у томе ми помаже колико му допуштају његова истраживања. На жалост! ја сам бреме нита. Тај догађај, који би ме иначе испунио радошћу, жалости ме у приликама у којима се сви налазимо. Моја јадна мајка се подмладила, попово се оснажила за свој заморни посао нудиље. Да није новчаних брига, били бисмо срећни. Стари чича-Сешар неће да да ни једну пару своме сину; Давид је ишао да од њега узајми нешто новаца да би тебе помогао, јер га је твоје писмо довело до очајања. „Знам ја Лисјена, он ће изгубити главу и направите неку несрећу“, говорио је. Ја сам га изгрдила. „Зар мој брат да направи неку несрећу!.. одговорила сам му.

Лисјен зна да би то убило мене“. Мати и ја, без Давидовог знања, заложиле смо неке ствари: мати ће их откупити чим дође до новаца. Тако смо могле да саставимо сто франака које ти шаљем поштом. Ако ти нисам одговорила на твоје прво писмо, немој ми замерити, пријатељу. Били смо у таквом положају да нисмо спавали по целе ноћи, ја сам радила као неки човек. О! нисам знала да имам толико снаге. Госпођа де Баржетон је жена без душе и срца; чак ако те више и не воли,

била је дужна да те штити и да ти помаже пошто те је отргла из нашег загрљаја и бацила те у то страшно париско море где је потребна нарочита милост Божја да би се нашли искрени пријатељи у тим таласима људи и интереса. Не треба жалити за њом. Ја бих волела да имаш поред себе неку одану жену која би била друга ја; али, сада кад знам да имаш пријатеље који осећају као ми", умирила сам се. Шири своја крила, мој лепи вољени геније! Ти ћеш, бити наша слава, као што си већ сад наша љубав.

Ева."

„Мило моје дете, ја могу само да те благословим после овога што ти је рекла твоја сестра, и да те уверим како су моје молитве и моје мисли, на жалост! пуне само тебе, на штету ових који су поред мене; јер има личности за које не важи она изрека да је онај ко је далеко од очију далеко и од срца, а таква личност је и

Твоја мајка."

Тако је, после два дана, Лисјен могао да врати својим пријатељима зајам који су му они тако свесрдно понудили. Никад можда није му се живот учинио лепши, али та радост његовог честољубља није могла остати скривена од оштрих погледа његових пријатеља и њихове велике осетљивости.

— Рекао би човек да се бојиш тога да нам нешто дугујеш, узвикнуо је Филжанс.

— О! задовољство које се види на њему врло је озбиљна ствар у мојим очима, рекао је Мишел Кретјен; оно потврђује моје раније примедбе Лисјен је сујетан.

— Он је песник, рече д' Артез.

— Зар се љутите на мене због једног осећања које је тако природно?

— Треба му одати признање због тога што га не крије од нас, рече Леон Жиро, он је још искрен; али се бојим да се доцније не почне плашити нас.

— А зашто? упита Лисјен.

— Ми читамо у твојем срцу, одговори Жозеф Бридо.

— Има у теби некакав врашки дух, рече му Мишел Кретјен, којим ћеш ти у својим сопственим очима правдати ствари које су најсупротније нашим начелима: уместо. да будеш софиста у мислима, ти ћеш бити софиста на делу.

— А! тога се ја бојим, рече д' Артез. Ти ћеш, Лисјене, са самим собом водити дивне препирке у којима ћеш бити велики, а које ће се завршити чињеницама за осуду... Ти нећеш бити никад начисто са самим собом.

— На чему ви то заснивате своју оптужницу? упита Лисјен.

— Твоја таштина, драги мој песниче, толико је велика, да је уносиш чак и у своје пријатељство! узвикну Филжанс. Свака сујета те врсте одаје страшну себичност, а себичност је отров за пријатељство.

— О! Боже мој, узвикну Лисјен, зар ви не знате колико вас волим?

— Кад би нас ти волео онако како се ми волимо, зар би толико хитао и толико се радовао да нам вратиш оно што смо ти дали са толико задовољства?

— Овде се ништа не позајмљује, овде се даје, рече му оштро Жозеф Бридо.

— Немој мислити да смо ми груби, драго дете, рече му Мишел Кретјен, ми смо предострожни. Бојимо се да једног дана не видимо како ти више волиш радости неке ситне освете него радости нашега чистог пријатељства. Читај Гетеовог Т а с а, највеће дело тога лепог генија, и ту ћеш видети да песник воли блиставо одело, пир, тријумфе, сјај: али ти буди Тасо без његове лудости. Мамиће те свет и његова уживања? Остани. овде... Пренеси у царство мисли све оно што тражиш од своје сујете. Лудост је лудост, а ти остави врлину у своје поступке а порок у своје мисли, уместо да добро мислиш а рђаво поступаш, како ти рече д' Артез.

Лисјен обори главу: његови пријатељи имали су право.

— Ја признајем да нисам тако чврст као ви, рече он погледавши их дивним погледом. Ја немам кичму и рамена да

се одупрем Паризу, да се борим храбро. Природа нам је дала различите нарави и способности, а ви познајете боље него ико наличје порока и врлине. Ја сам се већ уморио, искрено вам кажем.

— Ми ћемо те подржати, рече д' Артез, томе управо и служи верно пријатељство.

— Помоћ коју сам примио није стална, а ми смо сви подједнако сиромашни; невоља ће ме ускоро стићи поново. Кретјен, који се прихвата сваког посла, не може да учини ништа код књижара. Бјаншон нема никакве везе с њима. Д'Артез познаје само издаваче научних и стручних књига, који немају никаквог утицаја на књижаре који објављују такве ствари. Хорације, Филжанс, Ридал и Бридо раде на стварима које их држе сто миља далеко од књижара. Ја морам да се одлучим на нешто.

— Онда се одлучи да чиниш оно што и ми, да трпиш! рече Бјаншон, трпи јуначки и предај се раду!

— Али оно што је за вас само трпљење, за мене је смрт, рече Лисјен живо.

— Пре него што петао трипут запева, рече Леон Жиро смешећи се, овај човек ће се одрећи рада да би пошао путем лењости и париских порока.

— А шта сте ви постигли својим радом? Рече Лисјен смејући се.

— Кад човек пође из Париза у Италију, неће наћи Рим на половини пута, рече Жозеф Бридо. По теби, требало би да грашак расте зачињен маслацем.

— Он тако расте само за најстарије синове француских перова, рече Мишел Кретјен. Али ми морамо да га сејемо и заливамо, и тако нам боље прија.

Разговор пређе на шалу и промени предмет. Те бистре памети, та осетљива срца потрудише се да Лисјен заборави ту малу препирку, а њему је тада постало јасно колико је тешко преварити њих. Он је ускоро пао у очајање које је брижљиво крио од својих пријатеља, гледајући у њима неумољиве учитеље. Његов јужњачки дух, који је тако лако прелазео по диркама осећања, наводио га је да доноси најсупротније одлу-

ке.

У неколико махова поменуо је да ће отићи у новинаре, а његови пријатељи су му увек рекли:

— Чувај се тога као живе ватре!

— То би био гроб лепога и милог Лисјена кога ми волимо и познајемо, рече д' Артез.

— Ти не би био у стању да се одупреш сталном сукобљавању уживања и рада, на које се наилази у животу новинара; а одупрети се, то је основ врлине. Ти би био толико очаран тим што вршиш неки утицај, што имаш право живота и смрти над творевинама духа, да би се претворио у новинара за два месеца. А бити иовинар, то значи постати неодговорни господар у републици књижевности. Ко може све да каже, долази до тога да све и чини. То је Наполеонова изрека, и лако ју је разумети.

— Зар нећете ви бити поред мене? рече Лисјен.

— Тада нећемо, узвинну Филжанс. Као новинар, ти не би више мислио на нас, као што ни сјајна и обожавана певачица из Опере не мисли, у својим свилом постављеним колима, на своје село, на своје краве, на своје дрвене ципеле. Ти имаш и сувише ове две особине сваког новинара: блесак и брзину мисли. Ти се никад не би уздржао од неке заједљиве досетке, ако би она и расплакала твога пријатеља. Ја виђам новинаре у фоајеу многих позоришта и ја се њих ужасавам. Новинарство је пакао, бездан неваљалства, лажи, издаје, кроз који човек не може проћи и из којег не може изићи неокаљан, сем ако га не штити, као Дантеа, Вергилијев божанствен лаворов венац. Уколико су више другови забрањивали Лисјену да пође тим путем, утолико га је више његова жеља да позна опасност вукла на ту страну, и он је почињао да премишља у себи: зар није смешно допустити да га још једном изненади невоља, а да он ништа не предузме против ње? После неуспелог покушаја са својим првим романом, Лисјен није имао воље да почиње други. Уосталом, од чега би живео за време докле га напише? Он је исцрпео своју количину стрпљења за месец дана оскудевања. Зар он не би могао часно да ради оно што новинари чине без савести и без достојанства? Његови пријатељи су га

вређали својим неповерењем, он је хтео да им докаже своју духовну снагу. Он ће њима можда помоћи једног дана, он ће огласити њихову славу!

— Уосталом, какво је то пријатељство које узмиче кад човеку треба помоћи? запитоа је једне вечери Мишела Кретјена, кога је отпратио до његовог стана, заједно са Леоном Жироом.

— Ми не узмичемо ни пред чим, одговорио је Мишел Кретјен. Ако би ти по несрећи убио своју драгану, ја бих ти помогао да сакријеш свој злочин и још бих те могао поштовати; али, ако би постао ухода, ја бих са ужасом побегао од тебе, јер би ти онда био подлац и неваљалац по смишљеном плану. Ето, то је новинарство у две речи. Пријатељство прашта заблуду, непромишљен покрет страсти; али оно мора бити неумитно према ономе ко се одлучи да тргује својом душом, својим духом и својом мишљу.

— Зар ја не бих могао да будем новинар док не продам своју збирку песама и свој роман, а одмах затим да напустим лист?

— Тако би поступио Макијавели, али не Лисјен де Рибампре, рече Леон Жиро.

— Добро, узвикну Лисјен, ја ћу вам показати да вредим колико и Макијавели.

— О! узвикну Мишел ухвативши Леона за руку, ти си га сад упропастио. Лисјене, рече, ти имаш три стотине франака, значи да имаш од чега лепо да живиш три месеца; зато ради, напиши други роман, д' Артез и Филжанс помоћи ће ти у нацрту; ти ћеш се развити, постаћеш романсијер. А ја ћу ући у неки од тих *лупанара* мисли, бићу новинар три месеца, продаћу твоје књиге неком књижду чија ћу издања да нападем, писаћу приказе, учинићу да их и други пишу за тебе; учинићемо све што треба да се постигне успех, ти ћеш бити велики човек, а остаћеш наш Лисјен.

— Значи да ме ти јако презиреш кад мислиш да бих ја пропао тамо где теби неће бити ништа? рече песник.

— Опрости му, Боже, дете је! узвикну Мишел Кретјен.

Пошто се мало разведрио после неколико вечери

проведених код д' Артеза, Лисјен поче да прегледа пошалице и чланке малих листова. Сигуран да може бити бар раван најдуховитијим сарадницима, он се у потаји поче вежбати у тој гимнастици мисли, и једног јутра изиђе из куће с победоносном намером да потражи службу код неког команданта тих лаких одреда штампе. Обуче своје најелегантније одело и пређе преко мостова замишљајући да ће књижевници, новинари, писци, једном речи његова будућа браћа, показати мало више пажње и некористољубља од оне две врсте књижара од којих су се одбиле његове наде. Наићи ће на разумевање, на неку благу и топлу наклоност као што је она коју налази код другова у улици Четири-Ветра. Обузет узбуђењем предосећања којем се наизменце покоравао или противио, и које толико годи људима од маште, стигао је у улицу Сен-Фијакр, поред булевара Монмартр, пред кућу у којој су се налазиле канцеларије једнога малог листа, и чији је изглед учинио да му срце задрхће као у младића који улази у неко озлоглашено место. Ипак се попео до писарница, које су се налазиле на међуспрату. У првој соби, коју је на два једнака дела раздвајала преграда до половине од дасака а од половине до таванице решеткаста, наишао је на једног инвалида без руке, који је својом једином руком придржавао неколико рисова хартије на својој глави, а у зубима држао књижицу са таксеним маркама. Тај јадни човек, чије је лице било жуто и прошарано црвеним бубуљицама, због чега су га прозвали Шаренко, показа му иза решетке пса чувара листа. То је био један стари официр с одличјем, са носем обраслим у проседе бркове, са црном свилоном капом на глави, сав утонуо у широк и дугачак плави капут као корњача у свој оклоп.

— Од којег дана господин жели да почне његова претплата? запита царски официр Лисјена.

— Ја не долазим због претплате, одговори Лисјен.

Песник је гледао, на вратима према онима кроз која је сам ушао, у лист хартије где су се могле прочитати ове речи: Уредништво, а испод тога: Улаз забрањен.

— Нека рекламација, зацело? настави Наполеонов војник. А! да: били смо оштри према Маријети. Шта ћете! ја још

не знам због чега. Али, ако тражите задовољење, ја сам спреман, додао је, погледавши на мачеве и пиштоље, савремено оружје, сложено у једном углу собе.

— То још мање, господине. Дошао сам да разговарам са главним уредником.

Овде никад нико не долази пре четири сата.

— Погледајте, стари мој Жирудо, овде има једанаест стубаца, што, по сто суа један, чини педесет и пет франака; ја сам примио четрдесет; ви ми, дакле, дугујете још петнаест франака, као што сам вам рекао...

Те речи је изговорила једна сићушна глава, модрикаста као недокувано беланце, са два ока бледо плава, али пуна злобе, чији је сопственик био некакав мршав младић, заклоњен непровидним телом некадашњег војника. Тај глас је следио Лисјена, лично је на мачје маукање и на сипљиво гушење хијене.

— Да, да, војничкићу мој, одговори пензионисани официр; али ви рачунате наслове и празна места, а мени је Фино наредио да саберем све редове и да их поделим бројем који се тражи за један стубац. Кад сам извршио то сабирање и дељење на вашем чланку, изишло је три ступца мање.

— Не плаћа празна места, цимрија! а ставља их све у рачун свом ортаку за своје уређивање. Видећемо шта ће да кажу Етјен Лусто, Верну...

— Ја не могу да радим противно наређењу, мали мој, рече официр. Како! због петнаест франака, тужите се на вашу хранитељку ви који пишете чланке тако лако као што ја пушим цигару! Ех! почастите ваше пријатеље једном чашом пунча мање, или ћете добити једну партију билијара више, и све ће бити у реду!

— Фино остварује уштеде које ће га скупо стати, одговори сарадник који се диже и оде.

— Зар не би човек рекао да је он Волтер и Русо? рече благајник сам себи погледавши на песника из провинције.

— Господине, рече Лисјен, ја ћу се вратити око четири сата.

За време те препирке, Лисјен је видео на зидовима слике Бенжамена Констана, генерала Фоа, седамнаест истакнутих

говорника либералне странке, измешане са карикатурама против владе. Гледао је нарочито врата светилишта где се морао израђивати духовит лист који га је свакодневно забављао и који је уживао право да исмева краљеве, најозбиљније догађаје, укратко, да једном згодном речи доводи у питање све. Отишао је у шетњу по булеварима, задовољство сасвим ново за њега, али тако привлачно да је видео како сказаљке на сатовима у часовничарским изложима показују четири сата и не осетивши да није ручао. Песник се врати брзо у улицу Сен-Фијакр, попе се уза степенице, отвори врата, не нађе ту старог војника, али виде инвалида како седећи на својој таксираној хартији грицка комад хлеба и помирен са судбином чува стражу за, лист, као што је некад пожарчио, не разумевајући ово данас, као што није знао ни зашто се мора ићи брзим маршем кад заповеди цар. Лисјену паде на ум смела мисао да превари тога опасног стражара; прође са шеширом на глави, и, као да је сарадник, отвори врата светилишта. Уредиштво је показало његовим радозналим погледима један округао сто покривен зеленим застирачем, и шест столица од трешњевог дрвета са још новом сламом. Под те собе, обојен, није био углачан; али је био чист, што је показивало да ту посетиоци улазе доста ретко. На камину огледало, најобичнији сат покривен прашином, два свећњака са две како тако углављене лојане свеће, најзад разбацане посетнице. На столу су се кревећили стари бројеви листа око једне мастионице у којој је осушено мастило личило на лак, са неколико искречених пера. Лисјен је прочитао на свакојаким комадићима хартије неколико чланака исписаних нечитним и скоро јероглифским рукописом, које је слагач у штампарији при врху зацепио, пошто му то служи као знак да је тај чланак сложно. Затим, овде онде, на сивој хартији, дивио се карикатурама које су прилично духовито цртали људи док су се без сумње трудили да убију време убијајући што било друго да би вежбали руку. На танкој бледозеленој хартији којом су били обложени зидови видео је, причвршћене чиодима, девет различитих карикатура рађених пером о Усамљенику, књизи коју је нечувен успех тада препоручивао Европи а која је морала бити досадна новинарима: „Усамљеник у

провинцији, кад се појави, задивљује жене. — У замку читају Усамљеника. — Утицај Усамљеника на домаће животиње. — Код дивљака, Усамљеник тумачи себе, постиже сјајан успех. — Усамљеника, преведеног на кинески, писац у Пекингу подноси цару. -Дивљи горостас напаствује Елодију." Та карикатура учинила се Лисјену врло срамотна, али га је насмејала. „Новине, у литији, проводе Усамљеника под балдахином. — Усамљеник, разбијајући једну штампарску пресу, рађава медведе. — Читан одостраг, Усамљеник задивљује академике својим узвишеним лепотама." Лисјен спази на једном омоту од новина цртеж на којем некакав сарадник пружа свој шешир, а испод тога: Фино, мојих сто фраиака! потписано једним именом које је постало чувено, а које никад неће бити славно. Између камина и прозора налазио се сто за писање, наслоњача од махагонија, котарица за хартију, а испред камина једна дугуљаста простирка: све покривено дебелим слојем прашине. Прозори су имали само мале завесе. На томе писаћем столу било је отприлике двадесет књига донесених ту у току дана, цртежа, нота, бурмутица са сликом, један примерак деветог издања Усамљеника, још увек на дневном реду као шала, и десетак запечаћених писама. Кад је Лисјен завршио инвентарисање тога необичног намештаја, пошто је дуго и дуго размишљао, и пошто је откуцало пет сати, Вратио се инвалиду да се код њега обавести. Шаренко је био појео свој комад хлеба и очекивао је са стражарском страшљивошћу официра с одличјем, који се можда шетао по булевару. У том тренутку, на вратима се појави једна жена, пошто се пре тога чуо шум њене хаљине на степеницама и онај ситан женски корак који је тако лако познати. Била је прилично лепа.

— Господине, рече она Лисјену, ја знам зашто ви толико хвалите шешире госпоћице Виржиније, и долазим прво да се претплатим за годину дана; али реците ми колико плаћа она...

— Госпођо, ја не припадам уредништву.

— А!

— Претплату почевши од октобра? запита инвалид.

— Шта жели госпођа? упита стари војник који у тај мах уђе.

Некадашњи официр започе разговор са лепом модискињом. Кад је Лисјен, изгубивши стрпљење, поново изишао у прву собу, чуо је ову завршну речвницу:

— Разуме се, биће ми врло мило, господине. Госпођица Флорентина може доћи у моју радњу и изабрати што хоће. Ја држим и траке. И тако је ствар уређена: ви нећете говорити више о Виржинији, крпачици која је неспособна да створи нешто ново, а ја, господине, ја проналазим!

Лисјен је чуо кад неколико талира падоше у благајну. После тога официр поче да своди свој дневни рачун.

— Господине, ја сам овде већ читав сат, рече песник прилично љутито.

— Зар они нису долазили? упита стари Наполеонов војник показујући, из учтивости, извесно узбуђење. То ми није чудо. Има већ доста времена како их не виђам. Сад смо у средини месеца, видите! А ти вам јунаци долазе само кад је плаћање, од 29 до 30.

— А г. Фино? рече Лисјен, који је запамтио директорово име.

— Он је код своје куће, улица Фејдо. Шаренко, пријатељу, однеси му све што је данас стигло кад будеш носио хартију у штампарију.

— А где се спрема лист? рече Лисјен говорећи сам са собом.

— Лист? рече чиновник, примајући од Шаренка новац који је преостао од такса, лист?.. — брум! брум! — Брајко мој, буди сутра у шест сати у штампарији да видиш кад се разлете продавци.

— Лист се, господине, спрема на улици, код сарадника, у штампарији, између једанаест сати и поноћи. У цареве време, господине, није било тих дућана са исквареном хартијом. А удесио би он то са четири човека и једним капларом, а не би допустио да му соли пазни прстима као ови сад. Али доста с разговором. Ако мом синовцу иде то у рачун, и ако се пише за сина онога другог,

— брум! брум! — напослетку, то није рђаво. Дакле, претплатници не мисле наступати у збијеној колони, нећу да

стражарим.

— Мени се чини, господине, да сте ви упознати с уређивањем листа?

— У финансијском погледу, брум! брум! рече војник искашљујући се. Према способностима, сто суа или три франка стубац од педесет редова са четрдесет слова, без празнина, ето вам. Што се тиче сарадника, то су вам чудни људи, младићи које ја не бих примио ни за комору, а они, зато што мрче белу хартију, гледају с висине на једнога старог коњичког капетана царске гарде, пензионисаног команданта батаљона, који је улазио у све европске престонице са Наполеоном...

Лисјен, кога је Наполеонов војник гурао према вратима, четкајући свој плави капут и показујући намеру да изиђе, имао је храбрости да му препречи пут.

— Ја долазим да будем сарадник, рече он, и кунем вам се да веома поштујем једнога капетана царске гарде, тих гвоздених људи...

— То је лепо речено, свилени мој господичићу, одговори официр. Само у коју врсту сарадника хоћете да ступите? настави војничина очешавши се о Лисјена и силазећи низ степенице.

Зауставио се тек да припали цигару код вратара.

— Ако наиђе нека претплата, примите је и забележите, мајко Шоле. — Једино претплата, ја знам само за претплату, наставио је окренувши се Лисјену који је ишао за њим. Фино је мој синовац, једини од моје породице који ми је олакшао полагај. И зато, ко год замеће кавгу са Фином, тај налази старог Жирудоа, капетана коњичке гарде, који је као обичан жоњаник пошао с војском на Самбру и Мезу, пет година био учитељ мачевања у првом хусарском пуку, у војсци која се борила у Италији! Један, два, и тужилац је готов! додао је начинивши покрет као да бode. Дакле, младићу, ми имамо разне родове оружја међу сарадницима: има сарадник који пише и који прима плату, сарадник који пише и који не прима ништа, и кога ми зовемо добровољац; напослетку сарадник који ништа не пише и који није најглупљи, јер тај не греши, он се издаје за књижевника, припада листу, плаћа нам вечеру, шетка

по позориштима, издржава неку глумицу, врло је срећан. Шта ви хоћете да будете?

— Сарадник који добро ради и који је, према томе, добро плаћен.

— Ви сте као сви регрути који хоће да постану француски маршали! Верујте старом Жирудоу, равнај с' на лево, убрзаним кораком, или да скупљаш клинце по уличном каналу, као онај поштењаковић тамо који је био војник, то се види по његовом држању. — Зар није срамота да један стари војник, који је хиљаду пута метнуо главу у торбу, скупља клинце по Паризу? Госпoде Боже, ни ти право нећеш, ниси цара подржао! — У две речи, младићу, онај човек кога сте јутрос видели зарадио је четрдесет франака за цео месец дана.

Хоћете ли ви моћи боље? А, како каже Фино, то је његов најдуховитији сарадник.

— Кад сте ви пошли на Самбру и Мезу, зацело су вам рекли да је то опасно.

— Разуме се!

— Према томе?

— Према томе, отидите до мог синовца Финоа, то је кра-сан човек, најчеститији човек кога ћете наћи, ако можете да га нађете; јер се он праћака као риба. — У његовом послу, видите, није главно да он пише, него да натера друге да пишу. Тој браћи као да је милије веселити се са глумицама него мрчити хартију! О! чудан је то свет! Надам се да ћу имати част видети вас поново.

Благајник завитла својим страшним, оловом испуњеним штапом, којим брани Финоа, и остави Лисјена наспред булева-ра, запрепашћеног том сликом уредништва исто онолико ко-лико је код Видала и Поршона био запрепашћен и крајњим ре-зультатима књижевности. Лисјен је ишао десет пута Андошу Фино, директору листа, у улици Фејдо, али га никад није нашао. Рано изјутра, Фино се још није био вратио. У подне, Фино је био изишао: ручава, казивали су, у тој и тој кавани. Лисјен је одлазио у кавану, питао за Финоа газдарицу, прелазећи преко нечувених непријатности: Фино тек што је изишао. Најзад Лисјен, заморен, поче сматрати Финоа за не-

какву нестварну и измишљену личност, и увиде да је простије вребати Етјена Лусто код Фликотоа. Тај млади новинар ће му задело разјаснити тајну која лебди над животом листа којем и он припада.

После онога сто пута благословеног дана над се Лисјен упознао са Данијелом д'Артез, он је променио место код Фликотоа: два пријатеља вечеравали су један поред другог, и тихим гласом разговарали о високој књижевности, и предметима које треба обрађивати, о начину како их треба постављати, како им треба прилазити, и како их треба развијати. У то време, Данијел д'Артез је поправљао рукопис Стрелца Шарла IX, прерађивао је у њему читаве главе, писао оне лепе стране које се тамо налазе, састављао за њ сјајан предговор који је можда бољи од саме књиге, и који је бацио толико светлости у нову књижевност. Једног дана, у часу кад је Лисјен седао поред Данијела који га је чекао и чија је рука била у његовој, он спази пред вратима Етјена Лусто који је окретао кваку. Лисјен пусти нагло Данијелову руку и рече момку да жели вечерати на својем старом месту, поред благајне. Д'Артез погледа Лисјена једним од оних анђеоских погледа чији опроштај крије прекор у себи, и који је толико дирнуо песника у срце, да он поново дохвати Данијелову руку и топло је стиште.

— У питању је једна врло важна ствар за мене, причаћу вам то, рекао му је.

Лисјен је био на својем старом месту у тренутку кад је Лусто заузео своје; он поздрави први, разговор је брзо започео, и био је тако жив да Лисјен оде по свој рукопис Белих рада док је Лусто завршавао вечеру. Постигао је толико да новинару покаже своје сонете, и рачунао је на његову тренутну благонаклоност да добије издавача или да уђе у лист. На повратку, Лисјен је видео, у једном углу гостионице, Данијела како се тужно налактио и сетно га погледао; али, плашећи се беде и гоњен амбицијом, учинио се као да не види свога брата и пријатеља, и пошао је за Лустоом. Пре него што ће пасти мрак, новинар и новајлија одоше да седну испод дрвета у оном делу Ликсанбура који се од широког дрвореда Опсерваторије шири према Западној улици. Та улица била је тада једна

дугачка каљуга ограђена плотовима и барама, с кућама само према улици Вожирар, и тим делом пролазило је тако мало света, да су се у доба кад Париз вечерава двоје заљубљених могли ту свађати и уверавати једно друго да су се помирили без бојазни да ће их неко видети. Једина личност која би могла да им смета био је један ислужени војник који је чувао стражу на малим вратима према Западној улици, ако би томе честитом војнику пало на ум да повећа број корака из којих се састојала његова монотона шетња. На тој стази, на једној дрвеној хлупи, између две липе, Етјен је саслушао сонете изабране као најбоље између Белих рада. Етјен Лусто, који је, после две године шегртовања, већ био на коњу у својству уредника, и који је имао неколико пријатеља међу познатим људима тога доба, био је важна личност у Лисјеновим очима. И зато, развијајући рукопис Белих рада, песник из провинције сматрао је за потребно да каже нешто као предговор.

— Сонет је, господине, један од најтежих облика поезије. Ту кратку песму обично су занемаривали. Нико у Француској није био у стању да се надмеће са Петрарком чији језик, бескрајно гипкији од нашега, допушта игру мисли којој се противи наш позитивизам (опростите ми за ову реч). А мени се учинило оригинално да почнем једном збирком сонета. Виктор Иго изабрао је оду, Каналис се одаје песми пролазног значаја, Беранже присваја песму за певање. Казимир Делавињ узима трагедију а Ламартин мисаону поезију.

— Јесте ли ви класичар или романтичар? упита га Лусто.

Лисјенов зачуђени изглед одавао је тако потпуно непознавање ствари у републици књижевности, да је Лусто сматрао за потребно да га обавести.

— Драги мој, ви наилазите у сред једне огорчене борбе, и треба одмах да се определите. Пре свега, књижевност је подељена на више области; али наши велики људи поделили су се у два табора. Присталице краљевства су романтичари, либерали су класичари. Разлика у књижевним назорима појачана је разликом у политичном мишљењу, и отуда произлази борба свим оружјем, потоцима мастила, досеткама пуним отрова, ружним клеветима, небројеним надимцима, између величина

које се рађају и величина које опадају. По некој чудној случајности, романтичари присталице краљевства траже књижевну слободу и опозивање закона који дају утврђене облике нашој књижевности; док либерали хоће да задрже три јединства, правилни дванаестерац и класични мотив. Књижевна схватања су, дакле, у сваком табору, у сукобу са политичким мишљењем. Ако сте еkleктичар³⁰, нећете имати никога за собом. На чију страну стајете?

— Који су јачи?

— Либерални листови имају много више претплатника него роајалистички и владини; али ипак, Каналис успева, иако је монархиста и религиозан човек, иако га штите двор и свештенство. — Ех! сонети, то је књижевност пре Боалоа, рече Етјен видевши да се Лисјен уплашио што мора да бира између две заставе. Будите романтичар. Романтичари су све млади људи, а класичари су моторци: романтичари ће победити.

Реч маторац била је последња досетка коју је нашло романтичарско новинарство, и којом је оно исмевало класичаре.

— Красуљак! рече Лисјен изабравши први од два сонета који су оправдавали назив збирке и служили као увод:

*Красуљци с ливаде, ваше боје складне
Не блистају увек на радост оку само;
Кроз песму казују оне најдраже жеље наше
И оно чему ће човека срце највише вући.*

*Ваши прашници златим, и сребром опточени,
Откривају му благо од којег ће богове градити;
А ваше стабљике нежне, где струји крв тајне пуна,
Са колико Не болова један само успех платити!*

*Да ли зато што цветате кад је Христос, васкрснувши,
Замахом крила својих просуо врлине па свет,
Јесен поново виђа ваше крупице беле*

*Које нам говоре како је пролазно све?
Ил' можда хоћете да нас потсетите*

³⁰ човек који не припада ниједној нарочитој филозофској школи ни секти, него од сваког узима оно што се њему чини највероватније и најбоље

На наших двадесет година цвет?

Лисјена је непријатно дирнула Лустоова потпуна немичност док је слушао тај сонет; он још није знао за омиу равнотушност која збуњује, а коју ствара навика критике, и којом се одликују новкилари заморени прозом, драмама и стиховима. Песник, навикнут да му се плеска, прогуа своје разочарење; и прочита сонет који су највише волели госпођа де Баржетон и неки од његових пријатеља у улици Четири-Ветра.

— Овај ће му можда ишчупати неку реч, помислио је.

ДРУГИ СОНЕТ

БЕЛА РАДА

*Ја сам бела рада, и бејах пајлепши
Цвет којим се кити травица мека,
Сви су ме тражили због лепоте моје.
Ја, срећна, мишљах да зора вечно траје.*

*Мада то желела писам, дар нови један
Изли на мене своју светлост кобну:
Судба ми досуди истину да казујем,
Те патим и умирем, јер знање носи смрт.*

*И тако више мира немам:
Са две ме речи љубав испитује,
И срце ми кида да одговор чује.*

*Мене једину не жалећи бацају:
Са чела ми мој бели венац трају.
И газе ме ногама чим тајну од мене сазнају.*

Кад је завршио, песник погледа свог Аристарха³¹: Етјен Лусто је посматрао дрвеће у расаднику.

— Дакле? рече му Лисјен!

— Дакле, драги мој, наставите! Зар вас нисам слушао? у Паризу, слушати без речи, то је похвала.

³¹ славни грчки критичар, познат са своје строгости и непристрасности. Живео је у II веку пре наше ере

— Је ли вам доста? рече Лисјен.

— Наставите, одговори прилично набусито новинар.

Лисјен прочита идући сонет; али га је читао с очајањем у срцу, јер му је Лустоова непоколебљива равнодушном стезала грло. Да је боље познавао књижевни живот, знао би да, међу писцима, ћутање и набуситост у таквој прилици показују завист коју изазива једно лепо дело, као што и њихово допадање објављује задовољство због осредње вредности дела, која умирује њихово честољубље.

ТРИДЕСЕТИ СОНЕТ

КАМЕЛИЈА

Сваки цвет нам нешто из природе каже:

Ружа је цвет љубави и лепоту слави,

Љубичица дахом нежне душе дише,

А крин чистотом својом блиста.

Али камелија, дело руку људских,

Ружа без мириса, крин без величанства,

К'о да цвета у доба годишње хладно

Само ради слатких снова девојаштва.

Ал' ипак, на рубу позоришних ложа,

Ја волим да видим тај венац чедности,

Те крупнице снежне камелија белих,

У косама црним лепотица младих,

Које чисту љубав уливају души,

К'о бесмртни мермер вајара Фидије.

— Шта мислите о мојим скромним сонетима? упита Лисјен отворено.

— Хоћете ли да вам кажем истину? рече Лусто.

— Ја сам довољно млад да је волим, и толико желим да успем, да је могу чути без љутње, али не без очајања, одговори Лисјен.

— Дакле, драги мој, натегнутост првог сонета показује да је писан у Ангулему и да вам је морао задати толико труда да га се нисте могли одрећи; други и трећи већ миришу на Па-

риз; али прочитајте ми још који, додао је уз један покрет руком који је очарао великог човека из провинције.

Охрабрен тим тражењем, Лисјен прочита са више поуздања сонет који су највише велели д' Артез и Бридо, можда због његове боје:

ПЕДЕСЕТИ СОНЕТ

ЛАЛА

Ја сам лала, цвет из Холандије.
Лепа толико да шкрти Фламанац
Плаћа лук мој скупље него камен драги,
Кад ми је језгро чисто, кад сам висока и права.

Личим на племићку и, као Јоланда
У широким наборима скутова својих,
Ја носим грбове на хаљини мојој:
Црвено са сребром, злато на пурпuru.

Божански вртар је својим прстима
Уплео зраке сунца и скерлет краљевски
Да ми начини одору глатку и сјајну.

У врту нема цвета који је мени раван;
Ал' природа авај! не ули мирис у чашу моју,
У чашу налик на вазу из Кине.

Дакле? рече Лисјен после једног тренутка ћутања које се њему учинило веома дуго.

— Драги мој, рече озбиљно Етјен Лусто видевши врхове чизама које је Лисјен донео из Ангулема и које су већ биле до-трајале, препоручујем вам да ваше чизме бојите мастилом како бисте уштедели мазиво, а од ваших пера да начините чачкалице, како би изгледало да сте вечерали кад пођете у шетњу, по изласку од Фликотоа лепом стазом овога врта, и да потражите какво било место. Постаните писар код судског извршитеља ако имате срца за то, трговачки помоћник ако имате јака крста, или војник ако волите војну музику. Ви имате дара за три песника; али, пре него што се пробијете, имате времена да шест пута умрете од глади, ако рачунате да ћете

живети од производа ваше поезије. А ваша је намера, судећи по вашем исувише младалачком говору, да кујете новац својом мастионицом. Ја не дајем суд о вашој поезији, она је далеко боља од свих оних којима су претрпани књижарски магацини. Ти елегантни славуји, који се продају мало скупље него други због своје танке беле хартије, слећу скоро сви на обалу Сене, где можете ићи да изучавате њихово певање, ако хтеднете некога дана да пођете на научно путовање по париским кејовима, од излога чича-Жерома, на Богородичином мосту, до Краљевског моста. Тамо ћете наћи све Песничке огледе, Надахнућа, Уздигнућа, Химне, Песме, Баладе, Оде, укратко све птичице који су се излегли за ових седам година, музе покривене прашином, упрскане блатом од колских точкова, умазане рукама свих пролазника који хоће да виде шару на насловном листу. Ви никог не познајете, немате приступа ни у који лист: ваше Беле раде остаће чедно савијене, тако како их држите; оне никад неће процветати на сунцу јавности, на ливади са широким маргинама, прошараној китњастим почетним словима какве расипа славни Дориа, издавач познатих писаца, краљ дрвене галерије. Јадно моје дете, ја сам дошао, као и ви, са срцем пуним илузија, вођен љубављу према уметности, понесен неодољивим полетом ка слави: а нашао сам стварност заната, тешкоће књижарства и извесност беде. Моје одушевљење, сад угушено, мој први занос, крили су од мене механизам света; требало је то да видим, да се сударим са свим точковима те машине, да налетим на стубове који је држе, да се упрљам мазивом, да чујем звуку ланаца и точкова. Као ја, и ви ћете сазнати да се, испод свих тих лепих ствари о којима се сања, комешају људи, страсти и нужда. Хтели не хтели умешаћете се у страшне сукобе, дела са делом, човека са човком, странке са странком, где човек мора да се бори с планом, да га његови не би напустили. Та одвратна борба трује душу, изопачава срце и замара без икакве користи; јер ваши напори често послуже томе да награду добије човек кога мрзите, таленат другог реда који је против ваше воље претстављен као геније. Књижевни живот има своје кулисе. Успех, неочекиван или заслужен, ето чему плеска партер; средства

увек мрска, нарумењени статисти, најмљени пљескачи и послуга, ето шта крију кулисе. Ви сте још у партеру. Има још времена, одустаните пре него што ступите ногом на прву степеницу престола о који се отимају толике амбиције и немојте каљати себе као што чиним ја да бих живео. (Једна суза овлажи очи Етјена Лусто.) Знате ли ви како ја живим? продужио је јетко. Оно мало новаца што ми је могла дати моја породица, брзо сам појео. Нашао сам се без средстава пошто сам успео да ми један комад буде примљен у Француском позоришту. У Француском позоришту, заштита некога кнеза или некога првог коморника није довољна да се комад изнесе на позорницу преко реда: глумци попуштају само онима који су опасни за њихово честољубље. Ако можете да разгласите да млади драмски првак има сипњу, а млада првакиња чир на којем било месту, да субрети заудара из уста, играће вас сутра. Ја вам ово говорим, а још не знам хоћу ли за две године од нас бити у стању да стекнем такву моћ: треба имати сувише пријатеља. Где, како и на који начин да зарадим хлеб себи? било је питање које сам постављао себи кад ме је мучила глад. После многих покушаја, пошто сам написао један роман који нисам потписао и који ми је Дагеро платио двеста франака, а ни он није зарадио на њему богзна шта, уверио сам се да ме само новинарство може хранити. Али како да уђем у те дућане? Нећу вам причати о узалудном мољакању, ни о оних шест месеци које сам провес на раду као прекобројни, слушајући како ми казују да растерујем претплатнике, док сам их ја, напротив, привлачио. Пређимо преко тог понижавања, Данас, пишем приказе о булеварским позориштима скоро бесплатно, у листу чији је власник Фино, тај дебелко који и сада двапут или трипут месечно руча у кавани Волтер (али ви тамо не идете!). Фино је главни уредник. Ја живим од продаје улазница које ми дају управници тих позоришта да би платили моју наклоност у листу, од књига које ми шаљу књижари и које морам да прикажем. И још, пошто задовољим Финоа, тргујем предметима „у натури“, које доноси разни произвођачи за које или против којих ми он допушта да објављујем чланке. Лек против ветрова, Султанијин мелем, Уље за главу, Бразилијан-

ске капљице, плаћају један шаљиви чланак двадесет или тридесет франака. Приморан сам да лајем на књижара који даје листу мали број примерака: лист узима два које продаје Фино, а и ја треба да продам два. Књижар који тешко даје примерке не може да учини ништа, ако би објавио и неко ремек дело. То је ружно, али ја од тог заната живим, као и њих стотина других! Немојте мислити да је политички свет много лепши од књижевног света: у оба та света све је корупција, сваки човек тамо или поткупљује или је поткупљен. Кад је у питању неки мало већи књижарски посао, издавач ми плаћа, из страха да не буде нападнут. И тако моји приходи зависе од издавачких програма. Кад се програм објављује у хиљадама, новац тече таласима у моју кесу, и ја онда чашћавам своје пријатеље. Кад издавачки посао стане, вечеравам код Фликотоа. И глумице плаћају да буду похваљене, али оне највештије плаћају критике; оно чега се глумице највише плаше, то је ћутање. И зато критика, написана ради тога да се на њу одговори на другом месту, вреди више и плаћа се више него обична похвала која се сутрадан заборави. Полемика је, драги мој, постоље славе. На томе послу плаћеног убице идеја и пословних, књижевних и драмских величина, ја зарађујем педесет талира месечно, могу да продам један роман за пет стотина франака, и почињем да важим као опасан човек. Кад, уместо да живим код Флорине на рачун једног продавца мириса који се држи као енглески лорд, кад будем имао свој стан, и кад пређем у неки велики лист где ћу имати сталну рубрику, онда ће, драги мој, Флорина постати велика глумица; што се тиче мене, не знам шта могу постати тада: министар или поштен човек, све је још могућно. (Он подиже своју понижену главу, и погледа у лишће погледом страшног очајања које оптужује.) А примљена ми је и једна лепа трагедија! А имам у својим хартијама и један спев који ће пропасти! И био сам добар! Имао сам чисто срце: а сад ми је драгана једна глумица из Драмског позоришта, мени који сам сањао о лепој љубави с најотменијим женама из великог света! И још, због једног примерка који књижар неће да поклони моме листу, нападам књигу за коју мислим да је лепа!

Лисјен, узбуђен до суза, стиште Етјенову руку.

— Изван књижевног света, рече новинар уставши и полазећи ка широкој стази према Опсерваторији, где два песника продужише шетњу као да су хтели дати више ваздуха својим плућима, изван књижевног света нема ни једне једине личности која познаје страшно лутање којим се долази до онога што треба назвати, према таленту, глас, мода, углед, уважање, хвала, наклоност публике, тих различитих степена који воде слави, али који њу никад не замењују. Тај морални феномен, тако сјајан, састоји се из хиљаде случајности које се мењају са толико брзине да нема примера двојице људи који су дошли до ње истим путем. Каналис и Натан су два потпуно различите случаја који се више неће поновити. Д'Артез, који се сатире радећи, постаће славан по некој другој случајности. Тај толико жељени глас скоро увек је нека позната блудница. Да, за књижевност најниже врсте, он претставља бедну девојку која се мрзне по угловима улица; за књижевност другог реда то је жена коју други издржавају, која излази из лупанара новинарства и којој ја служим као подводач; за срећну књижевност, то је сјајна и обесна куртизана која има свој намештај, плаћа порез Држави, прима велику господу, поступа с њима како јој је воља, има ливрејисану послугу, своја кола, и којој се може да своје измучене повериоце оставља да чекају. Ах! такви за које је она, као за мене некад, као за вас данас, анђео шарених крила, у белој хаљини, са зеленом палмом у једној руци, са пламеним мачем у другој, у исти мах и митолошко биће које живи на дну неког бунара и честита сирота девојка прогнана у предграђе, која постаје богата само на светлости врлине напорима племените храбрости, и која понова узлеће на небо чиста, ако је укаљану, осрамоћену, заборављену, не однесу на сиротињским мртвачким идолима; такви људи гвоздене главе, срца још топлог иако га је завејао снег искуства, такви људи су ретки у свету који видите пред нама, рекао је показујући на велики град који се димио у предвечерју.

Слика другова у улици Четири-Ветра прође испред Лисјенових очију и узбуди га, али га од ње отрже Лусто који настави своје ужасно јадиковање.

— Они су ретки и мало их је у тој бачви која превире,

ретки су као прави љубавници у свету заљубљених; ретки као поштено стечено богатство у пословном свету, ретки као честит човек у новинарству. Искуство првога који је мени рекао ово што ја вама говорим пропало је, као што ни моје задецо неће бити ни од какве користи за вас. Увек иста жудња баца сваке године, из провинције овамо, исти, да не кажем све већи број славољубивих жутокљунаца, који се залећу високо уздигнуте главе, поносита срца, да на јуриш освоје Моду, ту кнегињицу Турандоту из Хиљаду и једног дана, за коју сваки од њих хоће да буде царевић Калаф! Али нико не решава загонетку. Сви падају у јаму беде, у блато новинарства, у баруштину књижаства. И пабирче, ти просјаци, биографске чланке, надувене вести, различности за новине, или књиге по тражењу паметних трговаца наштампаном хартијом који више цене какву било глупост која се растури за петнаест дана него неко ремек дело којем треба времена да се прода. Те гусенице, згњечене пре него што постану лептири, живе од срама и гадости, спремне су да уједу или да обаспу похвалами какав нови таленат, на заповест некога паше из Уставобранитеља, из Дневника или из Журнала де Деба, на миг издавача, на молбу неког завидљивог друга, често за једну вечеру. Они који савладају препреке заборављају јаде својег почетка. Ја који вам ово говорим, писао сам пуних шест месеци чланке у које сам уносио све што је најбоље у мени за једног бедника који је казивао да су то његови чланци, и који је захваљујући њима постао уредник у једном листу: мене није узео за сарадника, чак ми није дао ни сто суа, а ја сам приморан да му пружам руку и да стишем његову кад ми је пружи.

— А зашто? рече поносито Лисјен.

— Може ми затребати да објавим десетак реди у рубрици коју он уређује; одговори хладно Лусто. Једном речи, драги мој, тајна богатства у књижевности не лежи у раду, него у томе да се искористи туђ рад. Власници листова су предузимачи, ми смо зидари. И зато, уколико је човек безначајнији, утолико брже успева; он може да гута живе жабе, да се мири са свачим, да угађа ниским страстима књижевних деспота, као што чини један новајлија из Лиможа,

Хектор Мерлен, који већ пише политичке чланке у једном листу деснога центра, а ради и у нашем малом листу: видео сам га како диже шешир који је пао с главе једнога главног уредника. Не сметајући никоме тај дечко ће се провући између амбициозних супарника док се они буду тукли. Мени је жао вас. Гледам у вама себе онаквог какав сам био, и сигуран сам да ћете бити, кроз годину или две дана, као што сам ја. Помислићете можда да се иза ових горких савета крије нека потајна завист, некакав лични рачун; али њих казује очајање једног проклетника који више не може да напусти пакао. Нико се не усуђује да вам каже ово што вам ја довикујем са болом човека који је рањен у срце и као други Јов лежи у праху и пелу: „Ето мојих рана!”

— Борим се на том пољу или на неком другом, ја се борити морам, рече Лисјен.

— Онда знајте! настави Лусто, та борба ће бити непрекидна ако имате дара, јер би за вас било најбоље да га немате. Ваша строга савест, данас чиста, попустиће пред онима у чијим рукама будете видели ваш успех; који, једном речју, могу да вам даду живот, а који неће штети ту реч да кажу: јер, верујте ми, писац на гласу је према новајлијама безобзирнији и немилосрднији од најгрубљег издавача. Тамо где књижар види само штету, писац се боји супарника: један вас више или мање учтиво одбија, други вас уништава. Да створите лепа дела, јадно моје дете, ви ћете не штедећи мастило захватати из вашег срца нежност, бујност, снагу, и излагаћете их у страстима, у осећањима, у реченицама! Да, ви ћете писати уместо да радите, певаћете уместо да се борите, волећете, мрзећете, живећете у вашим књигама; али, кад будете сачували своје богатство за свој стил, а своје злато, свој пурпур за ваше личности, кад будете ходали у ритама париским улицама, срећни што сте, такмичећи се са списком рођених, увели у свет биће које се зове Адолф, Корина, Клариса, Рене или Манон; кад будете покварили свој живот и свој стомак да бисте дали живот томе бићу, видећете како њега новинари клеветају, издају, продају, затварају у тамницу заборава, а ваши га најбољи пријатељи сахрањују. Хоћете ли моћи да сачекате дан кад ће се то

ваше биће пробити у свет пошто га пробуди ко? кад? како? Постоји једна изванредна књига, Оберман, која се усамљена шета по пустињи магацина, и коју због тога књижари презриво зову славуј: када ће доћи Ускрс за њу? То нико не зна! Пре свега, покушајте да нађете издавача довољно смелог да штампа Беле раде. Није ствар у томе да вам их плати, него да их штампа. Тада ћете видети занимљиве ствари.

Та тешка лекција, изговорена са различитим нагласцима страсти које је изражавала, пала је као снежна лавина на Лисјеново срце и следила га леденом хладноћом. Он је ћутећи застао за тренутак. Затим, срце у њему, као на потстрек страшне поезије тешкоћа, прели се. Лисјен стиште руку Лустоу и довикну му:

— Ја ћу победити!

— Добро! рече новинар, још један хришћанин који силази у арену да се преда зверовима. — Драги мој, вечерас има једна премијера у Драмоком позоришту, она ће почета тек у осам сати; сад је шест, идите да се обучете што боље можете, укратко, будите пристојни. Дођите по мене. Ја станујем у улици де ла Харп, изнад каване Сервел, на четвртом спрату. Прво ћемо свратити до Дориата. Ви остајете при своме, је ли? Лепо, ја ћу вас вечерас упознати са једним од краљева књижаства и са неколико новинара. После претставе, вечераћемо са пријатељима код моје драгане, јер оно што смо ми јели не може се сматрати као обед. Тамо ћете наћи Финоа, главног уредника и власника мог листа. Ви знате шта каже Минета у Шаљивом позоришту. Време је велика гладница? ех, за нас је случај велика гладница, треба га довести у искушење.

— Ја никад нећу заборавити овај дан, рече-Лисјен.

— Понесите ваш рукопис и обуците се свечано, не толико због Флорине колико због књижара.

Другарска срдачност, после оних горких речи којима је песник оцртао борбу у књижевном свету дирнула је Лисјена исто онолико колико су га раније на томе истом месту дирнуле озбиљне и побожне речи Данијела д'Артез. Загрејан изгледом непосредне борбе између људи и себе, неискусни младић није ни наслућивао стварност моралне несреће коју му је предочио

новинар. Он није знао да се налази на раскрсници два различита пута, између два система које претстављају његови другови у улици Четири-Ветра и новинарство, и од којих је један дугачак, частан, сигуран; други пун спрудова и опасан, пун блатњавих јарака у којима се његова савест мора укаљати. Његова нарав га је вукла да пође најкраћим путем, по изгледу најпријатнијим да се лати одлучких и брзих средстава. У том тренутку, он није видео никакву разлику између племенитог пријатељства д'Артезо-вог и површног другарства Лустоовог. Тај нестални дух видео је у новинама једно оружје при руци, осећао се способан да њим рукује, хтео је да га узме. Задивљен понудама свог новог пријатеља, чији је длан ударно о његов са немарношћу која се њему учинила љубазна, је ли он могао знати да су, у новинарској војсци, свакоме потребни пријатељи, као што су генералима потребни војници! Лусто, видећи да он има одлучности, врбовао га је надајући се да ће га придобити за себе. Новинару је то био први пријатељ, као што је Лисјену он био први заштитник: један је хтео да постане каплар, други је хтео да буде војник.

Новајлија се радосно врати у свој хотел, где се обуче исто онако брижљиво као онога несрећног дана кад је хтео да се покаже у ложи маркизе д'Еспар у Оперу; али му је одело већ боље стојало, он се био навикао на њ. Обукао је своје лепе припијене чакшире светле боје, своје лепе чизме са кићанкама које је платно четрдесет франака, и свој вечерњи капут. Отишао је да удеси и намирише своју бујну и меку плаву косу, која је падала у сјајним увојцима. Чело му се окити смелошћу која је потицала из осећања његове вредности и вере у његову будућност. Очистио је своје лепе женске руке, њихови бадемасти нокти постадоше сјајни и румени. На његовоме црном свиленом оковратнику сину бела округлина његове браде. Никад није лепши младић сишао с планине у Латинском кварту. Леп као какав грчки бог, Лисјен узе кола, и стиже у петнаест минута пре седам пред врата оне куће у којој се налази кавана Сервел. Вратарка га је упутила на четврти спрат, давши му прилично нејасне топографске податке. Наоружан тим обавештењем, нашао је, не без муке, једна отворена врата на

крају некаквог мрачног ходника, и обрео се у обичној соби Латинског кварта. Беда младих људи пратила га је и ту као и у улици Клини, код д'Артеза, код Кретјена, свугде! Али је свугде носила и нарочито обележје онога који је подноси. Овде је та беда била страшна. Постојећа од ораховине, без завеса, са ружном старом простирком испред ње; на прозорима, завесе пожутеле од дима из камина и од дувана; на камину, једна лепа лампа за уље, дар од Флорине, који још није био заложен; затим један низак ормар од потамнелог махагонија, један сто претрпан хартијама, на њима два или три очупана пера, од књига само оне које су донете синоћ или у току тога дана: такав је био намештај ове собе без икаквих ствари од вредности; али у којој су, у једном углу, биле набацане старе чизме и старе чарапе у чипкастом стању; а у другоме, остаци од цигара, прљаве марамике, кошуље у два дела, вратне мараме у три издања. Једном речи, то је био књижевни бивак пун ружних ствари, а не може бити празнији. На ноћном сточићу, пуном књига које су читане то пре подне, сијао се црвени ваљкасти упаљач. На каминској плочи налазио се један бријач, два пиштоља, кутија за цигаре. На једном зиду, Лисјен је видео укрштене мачеве испод јед-не образине. Три столице и две наслоњаче, једва достојне најгорег хотела у тој улици, допуњавале су намештај. Та соба, у исти мах и прљави и жалосна, показивала је да се у њој живи без спокојства и без достојанства: ту се спавало и радило на брзу руку, у њој се становало по нужди, осећала се потреба да се што пре изиђе из ње. Каква разлика између тога бестидног нередице и чисте, пристојне сиротиње д'Артезове!.. Лисјен није послушао притајени глас тога сећања, јер га је Етјен дочекао једном шалом да њоме сакрије голотињу порока.

— Ето моје штенаре; иначе ја примам у улици Бонди, у новоме стану који је наш продавац мириса ваместио за Флорину, и који ми вечерас свечано отварамо.

Етјен Лусто имао је на себи црне чакшире, лепо очишћене чизме, капут закопчан до грла; његова кошуља, коју зацело Флорина треба да му промени, није се видела испод баршунске јаке, а он је четком гладио свој шешир да би му дао изглед новог.

— Хајдемо, рече Лисјен.

— Још не, чекам једнога књижара да ми донесе новаца; можда ће бити картања; ја немам ни паре; а требају ми и рукавице.

У том тренутку, два нова пријатеља чуше кораке неког човека у ходнику.

— То је он, рече Лусто. Сад ћете видети, драги мој, какав облик узима Провиђење кад се јавља песницима. Пре него што угледате у свој његовој слави Дориата, књижара у моди, имаћете прилике да видите књижара с Августинскога кеја, књижара препродавца, трговца књижарским старим гвожђем, Норманђанина који је некад продавао салату. — Та улазите, стари Татарине! викну Лусто.

— Ево ме, рече један промукао глас, налик на глас напр-слог звона.

— С новцем?

— С новцем? нема га више у књижарству, одговори један млад човек који уђе погледавши радознано у Лисјена.

— Пре свега, ви сте ми дужни педесет франака, настави Лусто. А ево и два примерка Пута у Египат, за који кажу да је изванредан, пун је слика, продаће се: Финоу су платили за два чланка које морам ја да напишем. Item (даље), два последња романа Виктора Диканжа, писца који је славан у Мареу. Item, два примерка другог дела једног почетника, Пол де Кока, који пише у истом жанру. Item, два примерка Изолде из Дола, једна лепа ствар из провинције. У свему, сто франака, по најнижој цени. Ви ми дакле дугујете сто франака, мали мој Барбе.

Барбе узме да прегледа књиге, загледајући им пажљиво ивице и корице.

— О! очуване су савршеио, узвикну Лусто. Пут није расечен, ни Пол де Кок, ни Диканж, ни оно тамо на камину, Расматрања о симболици, то вам поклањам; садржина је тако досадна, да вам књигу дајем само зато да из ње не изиђу хиљаде мољаца.

— Али, рече Лисјен, како ћете онда писати ваше чланке?

Барбе погледа Лисјена са дубоким чуђењем, а затим окрете очи Етјену церећи се:

— Види се да господин нема несрећу да је књижевник.

— Не, Барбе, не. Господин је песник, велики песник који ће превазићи Каналиса, Беранжеа и Делавиња. Он ће отићи далеко, само ако не скочи у реку, али би и онда отишао до Сен-Клуа.

— Кад бих ја имао неки савет да дајем господину, рече Барбе, рекао бих му да се махне стихова и да се баци на прозу. На кеју се више не траже стихови.

Барбе је носио ружан дугачак капут закопчан само једним дугметом, јака му је била масна, шешир није био скинуо с главе, на ногама је имао ципеле, испод полуотвореног прсника видела се добра дебела кошуља од грубог платна. Његово округло лице, из којег су вирила два лакома ока, није било без добродушности, али је у погледу имао онај неодређени немир људи који су навикли да се од њих тражи новац и који га имају. Чинио је утисак отвореног и приступачног човека, толико је његова препреденост била умекшана гојазношћу. Пошто је прво био књижарски помоћник, он је већ две године имао бедан мали дућан на кеју, одакле је трчао за новинарима, за писцима, за штампарима, купујући од њих будзашто књиге које су њима давале, и зарађујући тако неких десет или двадесет франака дневно. Богат оним што је уштедео, он се распитивао за свачије потребе, вребао какав добар посао, откупљивао по одбитку петнаест или двадесет од сто, од писаца у оскудици, менице књижара код којих је сутра-дан одлазио да купи, по цени утврђеној за готов новац, неколико добрих књига које се траже; а затим би им давао њихове менице уместо новца. Био је школован, и оно што је научио служило му је томе да брижљиво избегава поезију и савремене романе. Нарочито је волео ситне послове, поучне књиге чије се власништво плаћало хиљаду франака, а које је он могао да штампа колика хоће, као што су Историја Француске за децу, Књиговодство у двадесет лекција, Ботаника за младе девојке. Испустио је био из руку две или три добре књиге, пошто је натерао њихове писце да му дођу двадесет пута, јер се није могао одлучити да

им откупи њихов рукопис. Кад су му пребацивали његов кукавичлук у пословима, он је показивао извештај са једнога чувеног судског претреса, за чији текст, узет из новина, није платио ништа, а који му је донео две или три хиљаде франака.

Барбе је био књижар страшљивац, који живи од ораха и хлеба, који нерадо потписује менице, који закида на рачунима, смањује их, разноси сам своје књиге не зна се где, али их растура и наплаћује. Штампарии су га се бојали и нису знали како да изиђу на крај с њим: плаћао им је уз одбитке и смањивао њихове рачуне погађајући да им је новац хитно потребан; а после тога није више одлазио онима које је оглобио, бојећи се да не упадне у неку замку.

— Дакле, хоћемо ли да свршимо наш посао? рече Лусто.

— Е! мали мој, рече Барбе поверљиво, ја имам у радњи шест хиљада свезака за продају. А, како је рекао један стари књижар, књиге нису паре. Тешко иде с књигама.

— Ако бисте отишли у његову радњу, драги мој Лисјене, рече Етјен, нашли бисте на једној тезги од храстовине, купљеној на распродаји после банкротства некаквог винарског трговца, неусекнуту лојану свећу, зато што тако спори је гори. И при тој невидљивој светлости видели бисте празне рафове. Ту празнину чува један мали дечко у плавом капуту који дува у прете, тапка ногама, или завлачи руке под пазухо, као кочијаш на својем седишту. Погледајте! нема књига више него што их имам ја овде. Нико не може да погоди каква се трговина води тамо.

— Ево вам меница на сто франака за три месеца, рече Барбе, који не могаде да се не осмехне вадећи из џепа хартију са таксеном марком, а ја ћу да понесем ваше књиге. Видите, више не могу да дајем готов новац, продаја је исувише тешка. Помислио сам да сам вам потребан, нисам имао новаца, те сам потписао меницу да бих вама учинио услугу, јер ја не волим да дајем свој потпис.

— И зато тражите још и моје поштовање и захвалност? рече Лусто.

— Иако се менице не плаћају осећањима, ја ћу ипак примити ваше поштовање, одговори Барбе.

— Али мени требају рукавице, а трговци мирисима биће такве кукавице да не приме вашу меницу, рече Лусто. Ено има једна дивна слика тамо, у првој фијоци од ормара, вреди осамдесет франака, била је и остаје оригинал и после моје оцене, јер сам о њој написао један прилично шаљив чланак. Било је вицева поводом Хипократа који одбија Артаксерксове дарове. А! та лепа слика је као поручена за све лекаре који одбијају претеране поклоне париских сатрапа. Наћи ћете још испод слике тридесетак песмица. Ето, узмите све, а мени дајте четрдесет франака.

— Четрдесет франака! рече књижар крекнувши као уплашена кокош, највише двадесет. А још и то могу да изгубим, додаде Барбе.

— Како двадесет франака? рече Лусто.

— Вере ми, не знам да ли их имам, рече Барбе претурајући по џеповима. Ево их. Ви ми дерете кожу с леђа, имате надамном такву моћ...

— Хајде, пођимо, рече Лусто који узе Лисјенов рукопис и повуче мастилом једну црту испод узице.

— Имате ли још штогод? упита Барбе.

— Ништа, мали мој Шајлоче. А наћи ћу ти један одличан посао (у којем ћеш изгубити хиљаду талира, да те научим памети што ме тако крадеш), рече тихим гласом Етјен Лисјену.

— А ваши чланци? рече Лисјен у колима на путу за Пале-Роајал.

— Којешта! не знате ви како се то свршава.

Што се тиче *Пута у Египат*, отворио сам књигу и прочитао нека места овде онде не расечајући листове, и нашао сам у томе једанаест језичних грешака. Написаћу један стубац у којем ћу рећи да писац, иако је научно пловчији језик урезан у египатско камење које називају обелисцима, не зна свој матерњи језик, и то ћу му доказати. Рећи ћу како би требало, уместо да нам говори о јестаственици и старинама, да се бави само будућношћу Египта, напретком цивилизације, начином како да се Египат придобије за Француску, која, пошто га је освојила и изгубила, може још увек да га веже за себе моралним утицајем. После тога, једна родољубива декламација,

све надевено фразама о Марсељу, о Истоку, о нашо! трговини.

— Али ако је он све то написао, шта бисте рекли?

— Ех, онда бих рекао како би требало, уместо да нам досађује политиком, да се позабавио уметношћу, да нам је описао положај земље и њене природне лепоте. И онда се критичар жали: политика нас, каже, гуши, досадна нам је, свуд је налазимо. Зажалио бих за оним дивним путописима у којима нам се описују тешкоће пловидбе по мору, драж пролажења мореузима, лепота преласка преко полутара, укратко оно што треба да зна свет који неће путовати никад. Одобравајући им ви се у исти мах помало и ругате путницима који поздрављају као велики догађај птицу која пролети, рибу која се праћне, риболов, означавање географске ширине и дужине, мерење дубине. Тражите поново те потпуно неразумљиве научне ствари које заносе као све оно што је дубоко, тајанствено, непотпуно. Претплатник се смеје, задовољан је. Што се тиче романа, Флорина чита романе више него иједна жена на свету, она ми казује шта пише у њима, и ја на брзину саставим чланак према њеном мишљењу. Кад јој је било досадно оно што она зове пишчеве фразе, ја почињем да ценим књигу, и тражим још један примерак од књижара, а он га шаље, задовољан што ће добити повољан чланак.

— БлагИ Боже! али критика, света критика? рече Лисјен, прожет схватањима својих другова из улице Четири-Ветра.

— Драги мој, рече Лусто, критика је четка која се не може употребљавати за лаке тканине, јер би их поцепала. Него, да оставило занат на страну. Видите ли овај знак? рече му показујући му рукопис Белих рада. Ја сам спојио са мало мастила вашу узицу са хартијом. Ако Дориа прочита ваш рукопис, биће му зацело немогућно да врати узицу на исто место. И тако је ваш рукопис као запечаћен. То није некорисно с обзиром на оглед који ви хоћете да извршите. И још, имајте на уму да у тај дућан нећете ући сами без кума, као они непознати млади људи који отиду десеторици књижара пре него што наиђу на једнога који им понуди столицу...

Лисјен је већ био увидео истинитост те примедбе. Лусто плати кола давши кочијашу три франка, на велико

запрепашћење Лисјеново, кога је изненадило то расипање после онолике беде. Затим два пријатеља уђоше у Дрвене галерије где је у то време господарило књижарство које је издавало нове ствари.

У то доба, Дрвене галерије претстављале су једну од најчувенијих париских знаменитости. Није некорисно да се наслика тај одвратни пазар; јер је он, пуних тридесет и шест година, играо тако велику улогу у париском животу, да има мало људи од четрдесет година којима овај опис, невероватан за млађи свет, неће још учинити задовољство. На месту где је сад хладна, висока и пространа Орлеанска галерија, налик на стаклену башту без цвећа, биле су дашчаре, или, тачније, колибе од дасака, доста рђаво покривене, мале, рђаво осветљене са десне и леве стране кроз решетке које су се звале прозори, али које су личиле на најпрљавије отворе на крчмама изван града. Троструки ред дућана образовао је ту две галерије, високе отприлике дванаест стопа. Дућани у средњем реду били су окренути двома галеријама од чије им је близине долазио загушлив ваздух, и чији је кров пропуштао мало светлости кроз увек прљава окна. Навала купаца давала је такву цену овим ћелијама, да је њихова закупнина, и поред тескобе неких које су имале једва шест стопа у ширину а осам до десет у дужину, износила пет хиљада талира. Дућани који су добијали светлост са десне и леве стране, били су заштићени ниском оградом од зелених летава, можда зато да свет, својим тискањем, не би оборио трошне зидове који су чинили задњу страну тих дућана. И ту се налазио простор од две или три стопе где су кржљали најнеобичнији производи једнога биљног света непознатрг науци, измешани са производима разних не мање напредних радиности. Некаква макулатура³² покривала је један ружин жбун тако да су његови назови цветови мирисали на изјаловљено цвеће тога рђаво негованог али смрадом обилно заливаног врта. Траке свих боја или огласи цветали су у лишћу. Модни отпади гушили су кржљаво биље: могли сте видети шепут од трака на бокору зеленила, и разочарати се у својој за-

³² хартија искварена у штампи, умрљана штампарском бојом

мисли о цвету којем сте се задавили кад увидите да је то смотуљак свиле који претставља далију. С леве стране, као и са десне, могли сте видети на тој необичној грађевини све оно што је париска прљавштина створила као најчудније: изапане различито окречене зидове, поправљене украсе од гипса, старинске шаре, необичне натписе. И још, париски свет је страховито прљао ограду од зелених летава, како са десне тако и са леве стране. На тај начин, с обе стране, један ружан и смрадан појас као да је бранио осетљивим људима да приђу галеријама; али осетљиви људи нису узмицали пред тим страшним стварима као што ни царевићи из бајке не узмичу пред змајевима ни пред сметњама које зао дух поставља између њих и царских кћери. Те галерије су, као и данас, биле пресечене у средини једним пролазом, и, као и данас, у њих се улазило и кроз два садашња трема, започета пре Револуције а напуштена услед недостатка новца. Лепа камена галерија која води у Француско позориште била је тада узан пролаз, претерано висок и тако рђаво покривен да је ту често падала киша. То се звало стаклена галерија, за разлику од дрвених галерија. Кровови тих страћара били су уосталом сви у тако рђавом стању, да је Орлеанска династија имала спор са једним познатим трговцем Кашмиром и тканинама коме је, једне ноћи, оштећена роба од велике вредности. Трговац је добио спор. Двоструко катранисано платно служило је као заклон на неким местима. Тло стаклене галерије, где је Шеве почео да стиче богатство, као и тло дрвених галерија било је природно париско тло са додатком вештачкога које су нанеле чизме и ципеле пролазника. У свако доба, ноге су се спотицале о брда и долине стврднутог блата које су трговци непрестано чистили, и на које су се нови посетиоци морали навикавати да би могли ходати туда.

Те гомиле сувог блата, те стаклене преграде умрљане кишом и прашином, те ниске и споља дроњцима покривене колпибе, нечистоћа започетих зидова, тај скуп ствари који је потсећао на цигански логор, на вашарске шатре, на привремене грађевине којима се у Паризу окружују споменици који се не подижу, цео тај ружан приказ ванредно је одговарао

различitim занимањима која су се упражњавала под том нечистом, хучном шупом, пуном жагора и луде веселости, где су се, од револуције 1789 до револуције 1830, закључивали огромни послови. Пуних двадесет година, берзански састанци су се одржавали прекопута, у приземљу Пале-Роајала. А ту се стварало и јавно мњење, стицао се и губио углед исто онако као што су се свршавали политички и финансијски послови. У тим галеријама су се заказивали састанци пре и после Берзе. Париз банкара и трговаца често је закрчивао двориште Пале-Роајала, и склањао се под ове заклоне кад пада киша. Склоп ове грађевине, за коју се не зна како је овде поникла, давао јој је необичну звучност. Грохотног смеха било је ту у изобиљу. Није се могла десити никаква свађа на једном крају а да се на другом не зна чега се тиче. Ту су били само књижари, поезија, политика и проза, модискиње, и још девојке за увесељавање које су долазиле само увече. Ту су цветале вести и књиге, младе и старе репутације, скупштинске завере и књижарске лажи. Ту су се продавале модне ствари свету који је упорно хтео да их купује само ту. Ту се за једно вече продало неколико хиљада тог и тог памфлета који је написао Пол-Луј Курје, или Доживљаја ћерке једног краља, првога хитца који је Орлеански огранак династије испалио на Уставну повељу Луја XVIII. У доба кад се Лисјен ту појавио, неколико дућана имало је стаклене излоге, прилично елегантне; али су ти дућани били у оним редовима окренутим лево или десно. Све до дана кад је тога необичног насеља нестало под чекићем архитекте Фонтена, дућани који су се налазили између двеју галерија били су потпуно отворени, подупрти стубовима као шатре на провинцијским вашарима, и око је могло да гледа у обе галерије преко робе или кроз стаклена врата. Како је ту било немогућно ложити ватру, трговци су имали само грејалице, и сами су се чували од пожара, јер је најмања несмотреност могла за четврт сата да запали ту републику од дасака које је сунце исушило а проституција потпаљивала, које су биле претрпане лаким тканинама, муслином, хартијом, и које је понекад проветравала промаја. Дућани модискиња били су пуни немогућних шешира који као да су били ту не толико због про-

даје колико због излагања, стотине шешира на гвозденим шипкама са врхом заокруженим као печурка, који су китили галерије са својих хиљаду боја. Пуних двадесет година, сви шетачи су се питали на каквим главама ти прашњиви шешири завршавају свој животни пут. Раднице, понајчешће ружне, али несташне, мамиле су женски свет двоомисленим речима, како је то уобичајено на Пијаци. Једна продавачица, чији је језик био исто онолико оштар колико су јој очи биле немирне, стојала је на некаквој клупици и није давала мира пролазницима: „Купите себи леп шешир, госпођо! — Дођите да вам ја продам нешто!" Њихов богат и сликовит речник добијао је још већу разноликост нагласком, погледима и досеткама на рачун пролазника. Књижари и модискиње лепо су се слагали. У пролазу који се тако поносито називао стаклена галерија, водила се свакојака трговина. Ту су се смештали људи који говоре из трбуха, опсенари сваке врете, ту су показиване слике на којима се не види ништа, као и слике на којима вам се показује цео свет. Ту се први пут сместио један човек који је зарадио седам или осам стотина франака идући по вашарима. Изнад његових врата налазило се једно сунце које се окретало у црном оквиру, а око њега бљештале су ове речи написане црвеним словима: Овде човек види оно што ни Бог не може да види. Цена: два с у а. Позивач вас није никад пуштао самога, нити је икад пуштао више од двојице. Кад уђете, нађете се пред једним великим огледалом. И одједном рикне некакав глас који би уплашио и Хофмана Берлинца, глас налик на неки навијен механизам: „Сад видите, господо, оно што ни Бог у вечности неће моћи да види, то јест биће истоветно са вама. Нема бића истоветног са Богом!" И ви одлазите покуњени не усуђујући се да признате своју глупост. Са свих тих малих врата могли су се чути слични гласови који су вам хвалили разне делове света, изглед Цариграда, позоришта с луткама, аутомате који играју шаха, псе који нањуше најлепшу жену у друштву. Фиц-Цемс који је говорио из трбуха прославио се ту, у кавани Борел, пре него што је отишао на Монмартр, да тамо умре међу ђацима Политехничке школе. Било је ту продавачица воћа и продавачица цвећа, а налазио се и један чувени кројач

чији је вез на војничким униформама блистао као сунце. Јутром, све до два сата по подне, Дрвене галерије биле су неме, мрачне и пусте. Трговци су разговарали ту као код своје куће. Састанци које су заказивали париски становници почињали су тек око три сата, кад се отвара Берза. Чим свет почне да долази, млади људи, жељни књижевности а без новаца, бесплатно су читали пред књижарским изложима. Момци чија је дужност била да пазе на изложене књиге милостиво су допуштали сиромасима да окрећу листове. Једна књига малог формата од две стотине страна, као што је Смара, Петар Шлемил, Жан Збогар, Жоко, гутала се у два читања. У то време није било читаоница, и требало је књигу купити да би се могла прочитати; зато су се романи у то доба продавали у количинама које би се данас чиниле баснословне. Било је нечега чисто француског у тој милостињи која се давала интелигенцији младој, жељној знања, а сиромашној. Поезија тог ужасног пазара почињала је у сумрак. Из свих оближњих улица пристизао је и долазио велики број девојака које су се ту могле шетати не плаћајући никоме ништа. Са свих страна Париза, девојка која увесељава људе долазила је у своју палату. Камене галерије припадале су повлашћеним радњама које су плаћале право да излажу створења обучена као кнегиње, између тога и тог лука, и на одговарајућем месту с леве стране; док су Дрвене галерије биле за проституцију отворено место, права палата, реч која је у то време означавала храм проституције. Жена је могла ту доћи, и изићи с оним кога је уловила, и одвести га куд хоће. Те жене су дакле вечером привлачиле у Дрвене галерије толико света, да се тамо ишло лагано, као на литији или на игранци под маскама. Та спорост, која ником није сметала, служила је загледању. Те жене су се облачиле онако како се сад више нико не облачи: хаљине изрезане до средине леђа, и исто тако дубоко и спреда; коса удешена тако да привлачи поглед: ова се очешљала као Норманђанка, она као Шпањолка, једна коврчава као кудраво псетанце, друга заглађених витица; ноге у затегнутим белим чарапама, које су оне показивале не зна се како, али увек кад треба; сва та срамна поезија је нестала. Безочност питања и одговора, та отворена бестидност која је одго-

варала месту не налази се више ни на играци под маскама, ни на тако чувеним баловима који се данас приређују. То је било одвратно и весело. Сјајна белина рамена и груди блистала је усред скоро увек тамвот одела на људима, и стварала изванредне супротности. Жагор гласова и шум корака стапали су се у хуку која се чула већ од средине лево, у сталну потмулу хуку коју је прекидао кикот девојака или понека ретка препирка. Отмене људе, личности најистакнутије у друштву ту су лактовима гурали пролазници зликовачког лика. Та ужасна мешавина имала је у себи нечег примамљивог, узбуђивала је најнеосећајније људе. И зато је цео Париз долазио тамо све до последњег тренутка; шетао је по даскама које је архитекта постављао изнад подрума док их је зидао. Бескрајно и једнодушно жаљење пратило је рушење те прљаве дрвенарије.

Књижар Ладвока, млад човек данас заборављен, али смео и који је прокрчио пут на којем се доцније прочуо његов супарник, сместио се неколико дана раније на углу пролаза који је делио те галерије по средини, испред Дориата. Дориа је имао дућан у једном од редова лево, а Ладвокатов дућан био је десно. Подељен у два дела, Дориатов дућан имао је један простран магацин за књиге, а други део служио је њему као канцеларија. Лисјена, који је први пут дошао ту увече, збунио је тај приказ којем нису одолевали провинцијалци ни млади људи. Он је брзо изгубио свога вођу.

— Да си леп као онај дечко тамо, и приде бих ти дала, рече једна жена некаквом старцу показујући му Лисјена.

Лисјен се застиде као слепачки пас, и пође за бујицом забезекнут и узбуђен, у стању које је тешко описати. Погледи жена су га изазивали, беле округлине и бујне груди су га мамиле и засењивале, а он се чврсто држао за свој рукопис стежући га да му га не би украли, безазлени младић!

— Шта је, господине! узвикнуо је осетивши да га неко хвата за мишицу и помисливши да је његова поезија примамила неког писца.

Али виде да је то његов пријатељ Лусто који му рече:

— Знао сам да ћете напослетку проћи овуда!

Песник је био пред вратима магацина где га Лусто уве-

де, и где је било пуно људи који су чекали на тренутак да говоре са султаном књижаства. Штампари, трговци хартијом и цртачи, окупљени око помоћника, распитивали су се код њих о пословима у току или о пословима који се припремају.

— Видите, оно је Фино, власник мога листа; разговара с једним младим човеком који има талента и који се зове Фелисјен Верну. То је један пакосник, зао као тајна болест.

— Дакле, имаш једну прву претставу, стари, рече Фино прилазећи са Вернуом Лустоу. Ложу сам већ дао.

— Про дао си је Бролару?

— Па шта? ти ћеш наћи место за себе. Што ти треба Дориа? А! утврђено је да помажемо Пол де Кока; Дориа је узео двеста његових примерака а Виктор Диканж одбија да му уступи један роман. Дориа хоће, каже, да створи новог писца у истом жанру. Ставићеш Пол де Кока изнад Диканжа.

— Али ја имам један комад са Диканжом у Веселом позоришту, рече Лусто.

— Свеједно, рећи ћеш му да је чланак од мене, да је био сувише оштар, тобож, и да си га ти ублажио, и он ће ти дуговати захвалност.

— Би ли ти могао помоћи да ми Дориатов блатајник исплати ову малу меницу од сто франака? рече Етјен Финоу. Знаш већ! вечерамо заједно да прославимо отварање Флорининог новог стана.

— А! да, ти частиш, рече Фино као присећајући се. Слушајте, Габисоне, рече затим узевши Барбеову меницу и пружајући је благајнику, дајте овом човеку деведесет франака на мој рачун. — Потпиши меницу, стари!

Лусто узме благајничково перо док је овај бројао новац, и потписа. Лисјен, који се сав био претворио у око и уво, није пропустио ниједну речицу овог разговора.

— То није све, драги мој пријатељу, настави Етјен, не кажем ти хвала, ми смо везани на живот и на смрт. Треба да претставим господина Дориату, те би требало да га ти припремиш да нас саслуша.

— О чем се ради? упита Фино.

— О једној збирци песама, одговори Лисјен.

— А! рече Фино одмахнувши главом.

— Господин се не познаје одавно са књижарима, рече Верну гледајући Лисјена, иначе би већ склонно свој рукоггис у најудаљенији кут својег стана.

У том тренутку, један леп млад човек, Емил Блонде, који тек што је почео писати у Журналу де Деба чланке од највећег значаја, уђе, рукова се са Финоом, са Лустоом и поздрави главом Вернуа.

— Дођи да вечераш с нама, у поноћ, код Флорине, рече му Лусто.

— Врло радо, одговори млади човек. Ко ће све бити тамо?

— А! биће Флорина и дрогериста Матифа, рече Лусто; ди Бриел, писац који је дао улогу Флорини за њен први наступ; један старчић, чича Кардо, и његов зет Камизо; затим Фино...

— Понаша ли се пристојно тај твој дрогериста?

— Неће нам давати лековите траве, рече Лисјен.

— Господин има много духа, рече озбиљно Блонде погледавши Лисјена. Хоће ли он бити на вечери, Лусто?

— Хоће.

— Биће смеха.

Лисјен је био поцрвенео до ушију.

— Хоћеш ли скоро бити готов, Дориа? рече Блонде куцнувши у прозор који се налазио изнад Дориатовог писаћег стола.

— Ево ме, пријатељу.

— Видите, рече Лусто своме штићенику. Тај млади човек, млад скоро као ви, сарадник је Журнала де Деба. Он је један од краљева критике; њега се боје, Дориа ће доћи да му се улагује, и ми ћемо онда моћи да изнесемо нашу ствар пред издавачког и штампарског пашу. Иначе, не бисмо дошли на ред ни у једанаест сати. Посетилаца ће бити све више.

Лисјен и Лусто приближише се тада Блондеу, Финоу, Вернуу, и тако начинише труп на крају дућана.

— Шта ради он тамо? рече Блонде Габисону, првом помоћнику, који је устао да га поздрави.

— Купује један недељни лист који хоће да обнови како

би га супротставио утицају Минерве, која служи сувише искључиво Ејмерију, и Консевативцу, који је заслепљено романтичан.

— Плаћа ли добро?

— Као и увек... сувише! рече благајник.

У том тренутку уђе један млад човек који је недавно објавио један изванредан роман који се брзо распродао и пожњео најлепши успех, роман чије се друго издање штампало за Дориата. Тај млади човек, с оним урођеним необичним и чудним држањем којим се одликују уметничке природе, учинио је на Лисјена силан утисак.

— То је Натан, рече Лусто на уво песнику из провинције.

Натан, и поред дивље поноситости својег лика, тада у цвету младости, приђе новинарима са шеширом у руци, и стаде скоро понизно пред Блондеом кога је дотле познавао само из виђења. Блонде и Фино задржаше своје шешире на глави.

— Господине, срећан сам што ми се указала прилика коју ми пружа случај...

— Толико се збунио да употребљава плеоназме, рече Фелисјен Лустоу.

—... Да вам изравим своју захвалност за лепи чланак који сте изволели написати о мени у Журналу де Деба. Половина успеха моје књиге припада вама.

— Не, драги мој, не, рече Блонде под чијом се доброћудношћу скривало покровитељство. Ви имате талента, заиста! и мени је веома мило да се упознам с вама.

— Пошто је ваш чланак већ штампан, неће изгледати да ласкам власти: сад се не морамо устезати један према другоме. Хоћете ли ми учинити част и задовољство да вечерате са мноштром сутра? Биће и Фино. — Лусто, стари друже, ти ме нећеш одбити? додао је Натан рукујући се са Етјеном. — А! ви сте на лепом путу, господине, рекао је Блондеу, ви идете стопама Дисоа, Фјевеа, Жофроа! Хофман је говорио о вама Клоду Вињону, своме ученику, који је мој пријатељ, и рекао му је да ће умрети спокојан, јер ће Журнал де Деба живети вечно. Зацело вас добро плаћају?

— Сто франака стубац, одговори Блонде. То није богзна

шта кад човек мора да чита књиге, и да их прочита стотину док нађе једну на којој се може задржати, као на вашој. Ваше дело ми је учинило задовољство, на часну реч.

— И донело му је хиљаду и пет стотина франака, рече Лусто Лисјену.

— Али ви се бавите и политиком? настави Натан.

— Да, овда онда, одговори Блонде. Лисјен, који се ту осећао мањи од маковог зрна, дивео се Натановој књизи, гледао је у писцу биће равно божанству, и запрепастио се на толико понизности пред тим критичаром чији су му име и значај били непознати.

— Хоћу ли и ја некад бити такав? зар је потребно одрећи се својег достојанства? питао се он Та метни шешир на главу, Натане! ти си написао једну лепу књигу а критичар је написао само један чланак.

Те мисли су му узбуниле крв у жилама. Примећивао је, с часа на час, младе бојаљливе људе, потребите писце који су долазили с намером да разговарају са Дориатом, али који су, видевши пун дућан, губили наду да ће доћи до њега, и казивали излазећи: „Доћи ћу други пут”. Двојица или тројица политичара разговарали су о скупштинском сазиву и о јавним пословима усред једне групе састављене од политичких величина. Недељни лист о којем је преговарао Дориа имао је право да се бави политиком. У то време говорнице са жигосане хартије постајале су ретке. Један лист је претстављао повластицу која се тражила као и повластица за отварање позоришта. Један од најутицајнијих акционајра Уставобранитеља налазио се у средини политичке групе. Лусто је одлично вршио своју дужност вође. И тако је, од реченице до реченице, Дориа растао у Лисјеновом духу, и он је видео како политика и књижевност иду једноме истом циљу у овом дућану. Гледајући једнога правог песника који ту срамоти своју музу ради једног новинара, понижавајући уметност, као што је и жена била понижена и осрамоћена под овим одвратним галеријама, велики човек из провинције примао је ту страشان наук. Новац! била је одгонетка целе загонетке. Лисјен се осећао сам, непознат, привезан концем једног сумњивог пријатељства за успех

и за богатство. Оптуживао је своје нежне, своје искрене пријатеље из улице Четири-Ветра што су му сликали свет лажним бојама, што су га спречили да се упусти у ову борбу, са својим пером у руци. — Био бих већ Блонде! узвикнуо је у себи. Лусто који је малочас кликтао на висинама Ликсанбура као рањени орао, који му се учинио тако велики, сад се веома смањило. Овде, тај књижар на гласу, од кога зависе сви ти људи, чинио му се важна личност. Песник је осећао, са својим рукописом у руци, дрхтавицу која је личила на страх. У средини тога дућана, на постољима од дрвета обојеног као мермер, видео је неколико попрсја: Бајроново, Гетеово и г-на де Каналис, од кога се Дориа надао да ће добити једну књигу, и који је, оног дана кад је ушао у тај дућан, могао да одмери висину на коју га је постављало књижарство. Нехотично, Лисјен је губио од своје сопствене вредности, његова храброст је малаксавала, увиђао је колики је утицај тога Дориата на његову судбину и нестрпљиво је очекивао да се он појави.

— Дакле, децо, рече један омален гојазан човек, лица прилично налик на лице каквог римског проконсула, али ублаженог изгледом доброћудности на који су се хватали површни људи, сад сам власник јединога недељног листа који се могао купити и који има две хиљаде претплатника.

— Шаљивчино! У књигама Пореске управе стоји да их има свега седам стотина, а и то је већ врло добро, рече Блонде.

— На најсветију часну реч, има их хиљаду и две стотине. Рекао сам две хиљаде, додао је тихим гласом, због трговаца хартијом и због штампара који су овде. Мислио сам да ти имаш више такта, мали мој, наставио је гласно.

— Примате ли ортаке? упита Фино.

— Како кога, одговори Дориа. Хоћеш ли једну трећину за четрдесет хиљада франака?

— Важи, ако примате за уреднике овога Емила Блонде, Клода Вињона, Скриба, Теодора Леклерка, Фелисјена Вернуа, Жеја, Жуа, Лустоа...

— А зашто не и Лисјена де Рибампре? рече смело песник из провинције, прекинувши Финоа.

— И Натана, рече Фино завршавајући.

— А зашто не људе с улице? рече књижар намрштивши се и окренувши се писцу Белих рада. — С ким имам част говорити? рече гледајући дрско Лисјена.

— Причекајте мало, Дориа. Господина вам доводим ја. Док Фино размишља о вашем предлогу, саслушајте мене.

Лисјену се овлажила кошуља на леђима кад је видео хладан и незадовољан израз на лицу тога страшног падишаха књижарства, који Финоу говори *т и*, иако Фино њега ословљава са *в и*, који страшноме Блондеу каже мали мој, и који краљевски пружа руку Натану држећи се према њему сасвим неусиљено.

— Неки нов посао, мали мој? узвикну Дориа. Али ти знаш да имам хиљаду и сто рукописа! — да, господо, узвикну он, понуђено ми је хиљаду и сто рукописа, питајте Габисона! Најзад ћу морати да отворим одељење за сређивање рукописа, канцеларију за њихово оцењивање; одржаваће се седнице ради гласања о вредности рукописа, са наградом за присутне, и са једним сталним тајником који ће ми подносити извештаје. То ће бити филијала Француске Академије, и академици ће бити плаћени у Дрвеним галеријама боље него у Институту.

— Изврсна мисао, рече Блонде.

— Рђава мисао, настављао је Дориа. Мој посао није да прегледам „сочиненија“ оних међу вама који се проглашавају књижевницима кад не могу да буду ни капиталиста, ни чизмари, ни каплари, ни слуге, ни чиновници, ни судски извршитељи! Овамо се улази само са већ стеченим именом! Постаните славим, и овде ћете наћи гомиле злата. Ето, за све две године, од три велика човека који су изишли из мојих руку, начинио сам три незахвалника! Натан помиње шест хиљада франака за друго издање његове књиге, која је мени однела три хиљаде франака за чланке а није ми донела ни хиљаду франака. Два Блондоова чланка платио сам са хиљаду франака и једном вечером од пет стотина франака...

— Али, господине, ако сви књижари говоре тако као ви, како може да се објави нека прва књига? запита Лисјен, у чијим је очима Блонде изгубио много од своје вредности над је

чуо цифре којима Дориа дугује за чланке у Журналу де Деба.

— То ое мене ие тине, рече Дориа заривши убилачки поглед у лепог Лисјена који га је љубазно гледао. Ја се не бавим тим да издам неку књигу, да ставим на коцку две хиљаде франака да бих зарадио две хиљаде; ја радим на велико у књижевности: објављујем четрдесет свезака у десет хиљада примерака, као што чине Панкук и Бодуенови. Мој утицај и чланци које добијам избацују посао од сто хиљада талира, уместо да избаце свеоку од две хиљаде франака. Да се истакне неко ново име, неки писац и његово дело, потребно је исто онолико муке колико и да се успе са Позориштем на страни, Победама и Освојењима, или са Успоменама из Револуције, који претстављају читаво богатство. Ја нисам овде зато да служим као полазна станица будућим величинама, него да зарађујем новац и да га дајем славним људима. Рукопис који ја купујем за сто хиљада франака јевтинији је од рукописа за који ми неки непознати писац тражи шест стотина франака! Ако и нисам Мецена у правој смислу речи, ја имам право на захвалност књижевности: већ сам више него удвостручао цену рукописима. Дајем вам те разлоге зато што сте пријатељ Лустоа, мали мој, рече Дариа песнику лупивши га по рамену тако другарски да је то било увредљиво. Ако бих разговарао са свим писцима који хоће да будем њихов издавач, требало би да затворим дућан, јер бих све своје време проводио у изванредно пријатним, али исувише скупим разговорима. Ја још нисам толико богат да могу слушати монологе сваког славољубља. То се виђа само у позоришту, у класичним трагедијама.

Раскошно одело тога страшног Дориата појачавало је у очима песника из провинције то свирепо логично излагање.

— И шта је то! рече он Лустоу.

— Једна изванредна збирка стихова. Чувши ту реч, Дориа се окрете Габисону покретом достојним Талме:

— Габисоне, пријатељу, рачунајући од данас, ко год дође овамо да ми понуди рукописе... — Чујете ли то, ви други? рече обраћајући се тројици помоћника који изиђоше испод наслаганих књига на љутит глас свога господара, а овај је гледао у своје нокте и у своју руку која је била лепа. Ко год ми бу-

де донео рукописе, упитаћете га јесу ли то стихови или проза. Ако су стихови, одмах га испратите. Стихови ће упропастити књижаство.

— Браво! То је лепо речено, Дориа, повикаше новинари.

— То је истина, узвикну књижар ходајући по својем дућану са Лисјеновим рукописом у руци; вама, господо, није познато зло којем су дали повода успеси лорда Бајрона, Лавдартана, Виктора Ига, Казимира Делавиња, Каналиса и Беранжеа. Њиховој слави имамо да захвалимо за праву најезду варвара. "Уверен сам да у овом часу има у књижарама хиљаду понуђених збирки песама које све почињу прекинутим причама, без репа и без главе, по угледу на Гусара и на Лару. Под изговором оригиналности, млади људи састављају неразумљиве строфе, дугачке описе у којима млада школа верује да је нова измишљајући Делила! За ове две године, песници су се намножили као гундељи. На томе сам изгубио двадесет хиљада франака прошле године! Питајте Габисона! У свету може бити бесмртних песника, ја знам да их има и румених и свежих који се још и не брију, рече Лисјену; али, у књижаству, млади човече, постоје само четири песника: Беранже, Казимир Делавињ, Ламартин, Виктор Иго; јер Каналис!.. то је песник кога су створили новинарски чланци.

Лисјен се није осећао толико храбар да се испрси и да се покаже поносит пред тим утицајним људима који су се слатко смејали. Разумео је да би био смешан и да би га то упропастило, али је осећао силну жељу да зграби за гушу тога књижара, да му поремети увредљиво лепо везану вратну мараму, да прекине златан ланац који му је сијао на грудима, да згази његов сат а њега да растргне. Увређено честољубље отвори врата освети, и он се закле на смртну мржњу према том књижару на кога се осмехивао.

— Поезија је као сунце које ствара вечите шуме и даје живот мувама, мушицама и комарцима, рече Блонде. Нема врлине која не би била постављена неким пороком. Тако и књижевност рађа књижаре.

— И новинаре, рече Лусто. Дориа прште у смех.

— Шта је ово, управо! рече показујући рукопис.

— Једна збирка сонета од којих би се застидео Петрарка, рече Лусто.

— Како ти то мислиш? упита Дориа.

— Онако како мисли цео свет, рече Лусто, који виде лукав осмех на свим уснама.

Лисјен није могао да се љути, али се знојио у својој опреми.

— Добро, прочитаћу је, рече Дориа учинивши један краљевски покрет који је показивао сав значај тога уступка. Ако су твоји сонети на висини XIX века, ја ћу од тебе, мали мој, начинити великог песника.

— Ако он има толико духа колико лепоте, не стављате много на коцку, рече један од најчувенијих говорника из Скупштине, који је разговарао с једним уредником Уставобранитеља и са директором Минерве.

— Генерале, рече Дориа, слава, то је дванаест хиљада франака за чланке и хиљаду талира за вечере, питајте писца Усамљеника! Ако г. Бенжамен де Констан пристане да напише чланак о овоме младом песнику, ја нећу оклевати да закључим посао.

На реч генерал и на име савног Бенжамена Констана, дућан је добио размере Олимпа у очима великог човека из провинције.

— Лусто, имам да разговарам с тобом, рече Фино; али ћу те наћи у позоришту. Дориа, примам посао, али под извесним условима. Да пређемо у вашу канцеларију.

— Ходи, мали! рече Дориа пропустивши Финоа испред себе и опростивши се покретом заузетог човека од десеторице људи који су чекали.

Он хтеде да изиђе кад га Лисјен, нестрпљив, заустави:

— Ви задржавате мој рукопис, кад ћу добити одговор?

— Е, мали мој песниче, наврати овамо кроз три или четири дана, видећемо.

Лусто одвуче Лисјена не давши му времена да поздрави Вернуа, ни Блондеа, ни Раула Натана, ни генерала Фоа, ни Бенжамена Констана чије је дело о Сто дана тек било објављено. Лисјен је једва имао времена да види ту плаву и фину

главу, то дугуљасто лице, те изразите очи, та пријатна уста, једном речи човека који је пуних двадесет година био Потемкин госпође де Стал, и који је ратовао са Бурбонима пошто је водно рат против Наполеона, али који је морао да умре под теретом своје победе.

— Какав је то дућан! узвикну Лисјен кад се нашао у колима поред Лустоа.

— У драмско позориште, и то трком! имаш тридесет суа за вожњу, рече Етјен кочијашу.

Дориа је један обешењак који продаје за петнаест или шеснаест стотина хиљада франака књига годишње, он је у неку руку министар књижевности, одговори Лусто, чија је сујета била пријатно заголицана и који је заузимао став учитеља према Лисјену. Његова лакомост, велика исто онолико колико и Барбеова, обухвата масе. Дориа се лепо опходи, он је дарежљив, али је сујетан; што се тиче његовог духа, то се састоји из свега оног што чује да се говори око њега; његов дућан је изврсно место за посећивање. Ту се може разговарати са великим људима нашег времена. Ту, драги мој, млад човек научи више за један сат него да капље над књигама десет година. Ту се претресају чланци, ту се налазе предмети за обраду, ту се стварају везе са славним или утицајним људима који могу бити корисни. Данас, да би се успело, преко је потребно имати везе. Све је случајност, видите и сами. Оно што је најопасније, то је имати духа сасвим сам у својем куту.

— Али та дрскост! рече Лисјен.

— Тхе! сви ми збијамо шалу са Дориатом, одговори Етјен. Кад вам је потребан, он нас гази ногама; а кад њему треба Журнал де Деба, Емил Блонде га окреће као чигру. О, ако уђете у књижевност, сазнаћете ви још много којечега! Дакле, шта сам вам рекао?

— Да, имате право, одговори Лисјен. Ја сам у том дућану патио још свирепије него што сам очекивао после ваших речи.

— А зашто да се подајете патњи? Оно што нас стаје живота, предмет који је, у радним ноћима, мучио наш мозак; сва та јурњава кроз поља мисли, споменик који подижемо себи

крвљу својом постаје за издаваче један добар или рђав посао. Књижари ће ваш рукопис продати или га неће продати. За њих се све своди на то. Књига, за њих, претставља капитале који се стављају на коцку. У колико је књига лепша, утолико мање има изгледа да ће се продати. Сваки надмоћан човек уздиже се изнад гомиле, његов успех је дакле у правој сразмери са временем које је потребно да се делу призна његова вредност. Ниједан књижар неће да чека. Данашња књига мора се продати сутра. У том систему, књижари одбијају садржајне књиге за које је потребно високо и споро признање. — Д' Артез има право, узвикну Лисјен.

— Зар ви познајете д' Артеза? рече Лусто. Ја не знам ништа опасније од усамљеничких духова који мисле, као тај човек, да могу привући свет себи. Заносећи машту младића веровањем које ласка огромној снази коју сви осећамо у почетку у себи, ти људи посмртне славе спречавају их да се крећу у добру кад је кретање могућно и корисно. Ја се слажем са Мухамедом који, пошто је у залуд позивао брег себи, узвикује: „Ако ти нећеш мени, доћи ћу ја теби!“

Та шала, у којој разлог узима заједљив облик, била је такве природе да се Лисјен почео колебати између система вољног сиротовања које су проповедали другови из улице Четири-Ветра, и борбене теорије коју му је излагао Лусто. И зато је песник из Ангулема ћутао све до булевара Танпл.

Драмско позориште, на чијем се месту данас налази кућа, било је врло пријатна дворана прекопута улице Шарло, на булевару Танпл; и у њему су пропале две управе не постигнувши ниједан успех, ма да се ту први пут појавио Вињол, један од оних глумаца који су наследили Потјеа, као и Флорина, глумица која је, пет година доцније, постала тако славна. Позоришта су, као и људи, подложни судбини. Драмско позориште имало је да се такмичи са Занимљивим позориштем, са Шаљивим позориштем, са позориштем Порт-Сен-Мартен и са веселим позориштима; није могло да одоли њиховим сплеткама, ограничавању своје повластице и недостатку добрих комада. Писци нису хтели да се завађају са добро уведеним позориштима ради позоришта чији им се живот

чинио сумњив. Међутим, управа је рачунала на овај нови комад, некакву веселу игру с певањем од једнога младог писца, сарадника неколицине познатих књижевника, који се звао ди Бриел и говорио да ју је написао сам. Тај комад је био састављен да се у њему први пут појави Флорина, дотле статискиња у Веселом позоришту где је, већ годину дана, играла мале улоге у којима је била запажена, али није могла добити ангажман, тако да ју је Драмско позориште отело своме суседу. Коралија, друга једна глумица, требало је исто тако да том приликом изиђе пред публику први пут. Кад су два пријатеља стигла, Лисјен се задивио моћи коју има штампа.

— Господин је са мном, рече Етјен надзорнику који се дубоко поклони.

— Тешко ћете наћи места, рече главни надзорник. Само још управникова лежа није заузета.

Етјен и Лисјен изгубише неко време лутајући по ходницима и преговарајући са разводницима.

— Хајдемо у дворану, разговараћемо с управником, и он ће нас примити у своју ложу. Поред тога, хоћу да вас претставим јунакињи ове вечери, Флорини.

На један Лустоов знак, вратар оркестра узме један кључић и отвори некаква мала врата у једном дебелом зиду. Лисјен је ишао за својим пријатељем, и одједном прешао из осветљеног ходника у мрачну рупу која, скоро у свим позориштима, служи као веза између дворане и кулиса. Затим, попевши се уз неколико влажних степеница, песник из провинције нађе се међу кулисама, где га је чекао најнеобичнији приказ. Тескоба носача, висина позоришта, лестнице са светиљкама, декорације тако страшне кад се виде изблиза, нашминкани глумци, њихова одела тако чудна и начињена од тако грубих тканина, послуга са блузама умазаним уљем, ужад која виси, редитељ који иде тамо овамо са шеширом на глави, статисткиње које седе, окачена позадинска платна, ватрогасци, сав тај скуп ствари смешних, жалосних, прљавих, страшних, сјајних, личио је тако мало на оно што је Лисјен виђао са својег места у позоришту, да је његово чуђење било безгранично. Завршавао се један добар дугачак комад с

певањем који се звао Бертрам, писан по угледу на једну Матиренову трагедију, који су веома ценили Нодје, лорд Бајрон и Валтер Скот, али који није постигао никакав успех у Паризу.

— Не пуштајте моју руку ако нећете да упаднете у неку рупчагу, да вас нека шума лупи по глави, да претурите неки дворац или да закачите неку колибу, рече Етјен Лисјену. — Је ли Флорина у својој ложи, душо моја? рече затим једној глумици која се спремала да изиђе на позорницу слушајући шта говоре глумци тамо.

— Јесте, срце моје. Хвала ти за оно што си рекао о мени. То је утолико лепше од тебе што Флорина долази овамо.

— Хајде, пази да не промашиш утисак, мала, рече јој Лусто. Скочи, шапу горе! кажи лепо: Стани, несрећниче! јер је на благајни пало две хиљаде франака.

Лисјен запрепашћен виде како се глумица спрема и узвикује: Стани, несрећниче! тако да се човек следио од ужаса. То више није била иста жена.

— То је дакле позориште, рече он Лустоу. — То је као дућан у Дрвеним галеријама и као уредништво листа за књижевност, права кујна, одговори му његов нови пријатељ. Наиђе Натан.

— Та за кога долазите ви овамо? упита га Лусто.

— Ја приказујем мала позоришта у Газети, очекујући нешто боље, одговори Натан.

— Е! онда вечерајте заједно с нама после претставе, и будите наклоњени Флорини, а ја ћу вам то вратити, рече му Лусто.

— Стојим вам на расположењу, одговори Натан.

— Ви знате; она сад станује у улици Бонди.

— Ко је тај лепо младић с тобом, мали мој Лусто? рече глумица враћајући се с позорнице међу кулисе.

— А! драга моја, један велики песник, човек који ће бити славан. Пошто треба да вечерате заједно, господине Натане, претстављам вам господина Лисјена де Рибампре.

— Ви носите једно лепо име, господине, рече Раул Лисјену.

— Лисјене! Г. Раул Натан, рече Етјен своме новом прија-

тељу.

— Верујте, господине, читао сам вас пре два дана, и нисам разумео како човек који је написао вашу књигу и вашу збирку песама, може да буде тако понизан пред једним новинаром.

— Чекајте да изиђе ваша прва књига, одговори Натан с лукавим осмејком.

— Гле, гле, зар се крајња десница и либерали рукују? узвикну Верну угледавши ову тројицу.

— Пре подне, ја се слажем са мишљењем својег листа, рече Натан; али, увече, мислим како је мени воља: у мраку су сви уредници сиви.

— Етјене, рече Фелисјен обраћајући се Лустоу, Фигао је дошао са мнош, тражи те. И... ево га.

— Шта! зар нема ниједног места? рече Фино.

— За вас га има увек у нашим срцима, рече му једна глумица, смешећи се на њега најљубазније.

— Гле, мала Флорвила, већ си се излечила од своје љубави. Рекоше да те је отео некакав руски кнез.

— Зар се и данас отимају жене? рече Флорвила, глумица која је узвикнула Стани, несрећнице. Провели смо десет дана у Сен-Мандеу, и мој кнез се намирио с управом на тај начин што јој је платно оштету. Управник ће се молити Богу да дође много руских кнезова, наставила је Флорвила смејући се, њихове оштете донеле би му приход на који се не плаћа порез.

— А ти, мала, рече Фино једној лепој сељанци која их је слушала, где си украда те дијамантске обоце које имаш у ушима? Да ниси упецала некога индијског кнеза?

— Не, него једнога што прави маст за обућу, једног Енглеза који је већ отишао! Не можемо све имати трговца милионара коме је досадно у браку, као Флорина и Коралија: благо њима!

— Пропустићеш твој улаз, Флорвила, узвикну Лусто, маст за обућу твоје другарице удара ти у главу.

— Ако хоћеш да имаш успеха, рече јој Натан, уместо да викнеш као Фурија: Спасен је! уђи сасвим просто, дођи до рампе и реци гласом из дубине груди: Спасен је, онако као

што Паста каже О домовино, у Танкреду. — Та иди! додао је гурајући је.

— Нема више времена, упропастила је ефекат! рече Верну.

— Шта ли је то урадила? дворана се пролама од пљескања, рече Лусто.

— Клекла је на колена и показала им своје груди, то је њено главно средство, рече глумица која је остала без масти за обућу.

— Управник нам даје своју ложу, тамо ћеш ме наћи, рече Фино Етјену.

Лусто поведе тада Лисјена, иза позорнице, кроз сплет кулиса, ходника и степеница све до трећег спрата, до једне собице у коју уђоше за њима и Натан и Фелисјен Верну.

— Добар дан или добро вече, господо, рече Флорина. — Господине, рече затим окренувши се једноме омаленом дебелом човеку који је стојао у једном углу, од ове господе зависи моја судбина, моја будућност је у њиховим рукама; али ће они бити, надам се, под нашим столом сутра ујутру, ако г. Лусто није ништа заборавио...

— Нисам! имаћете и Блондеа из Журнала де Деба, рече јој Етјен, правог Блондеа, Блондеа лично, једном речи Блондеа!

— О! мали мој Лусто, ходи, морам да те пољубим, рече она обиснувши му о врат.

На тај излив срдачности, Матифа, онај дебелко, уозбиљи се. У седамнаестој години, Флорина је била мршава. Њена лепота, као цветни пупољак пун обећања, могла се допасти само уметницима који више воле скицу него слику. Та дражесна глумица имала је у цртама сав лукави несташлук који је њена одлика, и личила је тада на Гетеову Мињон. Матифа, богати дрогериста из улице Ломбард, мислио је да на једну малу глумицу из булеварског позоришта неће имати много издатака; али, за једанаест месеци, Флорина га је стала шездесет хиљада франака. Лисјену се није учинило ништа необичније од тога уљудног и честитог трговца који је стојао ту као неки бог

Терм³³ у једном углу те собице од десет стопа у квадрату, обложене лепим тапетима, украшене великим огледалом на ногарима, једним диваном, двама столицама, једном простирком, камином и пуне ормара. Собарица је управо довршавала да облачи глумицу као Шпањолку. Комад је био веома заплетен и у њему је Флорина играла улогу неке грофице.

— Ово створење ће кроз пет година бити најлепша париска глумица, рече Натан Фелисјену.

— Дакле! мили моји, рече Флорина окренувши се тројици новинара, сутра да лепо пишете о мени: пре свега, задржала сам кола за ову ноћ, јер ћу вас послати кућама трештене пијане. Матифа је набавио вино, о! вино достојно Луја XVIII и узео је куvara пруског посланика.

— Гледајући господина ми очекујемо огромне ствари, рече Натан.

— Зна он да су му гости најопаснији људи у Паризу, одговори Флорина.

Матифа је узнемирено гледао Лисјена, јер је велика лепота тог младог човека изазивала његову љубомору.

— Али ово је неко кога не познајем, рече Флорина приметивши Лисјена. Ко је од вас довео из Фиренце Белведерског Аполона? Господин је леп као нека Жиродеова³⁴ слика.

— Госпођице, рече Лусто, господин је један песник из провинције, кога сам заборавио да вам претставим. Ви сте вечерас тако лепи да је немогућно мислити на детињасту и пристојну учтивост...

— Је ли богат, над пише песме? упита Флорина.

— Сиромах као Јов, одговори Лисјен.

— То је врло примамљиво за нас, рече глумица.

Ди Бриел, писац комада, млад човек у дугачком капуту, мален и хитар, налик истовремено на чиновника, на поседника и на берзанског посредника, уђе нагло.

— Мала моја Флорина, знате ли добро вашу улогу, а? не-

³³ божанство из римске митологије, заштитник граница, кога су на међи између њива претстављали у облику стуба у висини човечјег раста са попрсјем на врху

³⁴ познат француски сликар (1767— 1824)

мојте нешто да заборавите. Обрадите добро приказ из другог чина, будите заједљиви, лукави! А оно Не волим вас изговорите онако како смо се договорили.

— Зашто примате улоге у којима има таквих ситница? рече Матифа Флорини.

Општи смех дочека ту примедбу дебелог дрогеристе.

— Што се ви једите због тога, рече му она, пошто не говорим вама, живинче једно блесаво?

— О! он ме просто усређава својим будалаштинама, додала је погледавши писце. Тако ми поштења, пристала бих да му плаћам једну одређену суму за сваку глупост, само кад ме то не би морало упропастити.

— Јест, али ћете ви гледати у мене говорећи то, као кад понављате вашу улогу, и ја се бојим тога, одговори дрогериста.

— Лепо, онда ћу гледати мога малог Лустоа, одговори она.

Једно звоно одјекну кроз ходнике.

— Одлазите сад сви, рече Флорина, оставите ме да још једанпут прочитам своју улогу и да се потрудим да је разумем.

Лисјен и Лусто изиђоше последњи. Лусто пољуби Флорина рамена и Лисјен је чуо глумицу кад је рекла:

— Немогућно за вечерас. Ова матора животиња рекао је својој жени да иде на село.

— Зар није мила? рече Етјен Лисјену.

— Али, драги мој, тај Матифа... узвикну Лисјен.

— Е! дете моје, ви не знате још ништа о париском животу, одговори Лусто. Постоје нужности које се морају примити. То вам је као да волите неку удату жену, ето. Човек се мири са свачим.

Етјен и Лусто уђоше у једну ложу до саме позорнице, у приземљу, где затекоше управника позоришта и Финоа. Према њима, Матифа се налазио у супротној ложи са једним својим пријатељем који се звао Камизо. То је био један трговац свилом који је штитио Коралију, и с којом је био један углађен стрчић, његов таст. Њих тројица брисали су стакла на својим догледима и посматрали партер чије их је комешање узнемиравало. У ложама је био онај нарочити свет са првих претста-

ва: новинари и њихове љубазнице, жене које други издржавају и њихови љубазници, неколико редовних позоришних посетилаца, љубитеља првих претстава, личности из отменог света, које воле ту врсту узбуђења. У једној од првих лежа на-лазио се са својом породицом начелник министарства који је сместило ди Бриела у једну финансијску установу где је писац шаљивих комада примао плату не радећи ништа. Лисјен, от-како је вечерао, прелазио је из изненађења у изненађење. Књижевни живот, пуна два месеца тако страшан у Лустоовој саби, истовремено тако понизан и тако дрзак у Дрвеним гале-ријама, ширио се пред њим са необичним сјајем и у сасвим не-обичном изгледу. Та машина узвишенога и ниског, поравнања са савешћу, надмоћности и кукавичлука, издајства и уживања, величине и робовања, причињавала му је вртоглавицу као човеку који посматра неки нечувени приказ.

— Мислите ли да ће вам се ди Бриелов комад исплати-ти? упита Фино управника.

— Комад је са заплетом, и ди Бриел је хтео у њему да буде Бомарше. Посетиоци булеварских позоришта не маре за такве комаде, они хоће што више узбуђења. Дух није на цени овде. Све, вечерас, зависи од Флорине и од Коралије, које имају тако много љупкости, лепоте. Те две девојке носе врло кратке сукње, играју једну шпањолску игру, могу да одушеве гледаоце. Ова претстава је једна коцка. Ако ми новине донесу неколико духовитих чланака, у случају успеха, могу да зара-дим сто хиљада талира.

— Дакле, већ видим, то ће бити само удешен успех, рече Фино.

— Постоји једна клака коју су платила три оближња позоришта, ипак ће бити звиждања; али сам ја предузео мере да изиграм ту рђаву намеру. Платио сам више онима који су послати да звижде против мене, и они ће звиждати невешто. А и она двојица трговаца, да би осигурали успех Коралији и Фло-рини, узели су сваки по сто улазница и раздали их људима који су кадри да плаћену клаку избаце напоље. Клака, двапут пла-ћена, пустиће да је отерају, а то избацивање се увек допада публици.

— Двеста улазница! то су драгоцени људи! узвикну Фино.

— Јест, са још две лепе глумице тако богато подржаване као што су Флорина и Коралија, могао бих да изиђем на крај.

Пуна два сата, у Лисјеновим ушима, све се уређивало новцем. У позоришту као у књижарству, у књижарству као у уредништву листа, о уметности и о слави није било говора. То кретање великога клатна које се зове Новац ударало га је по глави и по срцу, разбијајући их у комаде. Док је оркестар свирао увертиру, он се није могао уздржати да усред плескања и звиждања ускомешаног партера не мисли на призоре спокојне и чисте поезије којима се напајао у Давидовој штампарији, над су обојица имали пред очима чуда уметности, племените победе генија, славу белих крила. Сетивши се вечери проведених са друговима из улице Четири-Ветра, једна суза заблиста у песниковим очима.

— Шта вам је? рече му Етјен Лусто.

— Видим поезију у блаишту, рече он.

— Е, драги мој, ви још: имате илузија.

— Та зар се мора пузити пред том двојицом дебелих људи који се зову Матифа и Камизо, и зар се они морају подносити овде као што глумице подносе новинаре, као што ми подносимо књижаре?

— Мали мој, рече му на уво Етјен показујући му Финоа, видите ли овог незграпног човека, без духа и без талента, али лакомог, који хоће пошто пото да се обогати и који је вешт у пословима, који ми је, у Дориатовом дућану, узео четрдесет одсто показујући се као да ми чини услугу?... ето, тај има писама у којима неколико будућих генија клече пред њим за сто франака. Грч одвратности стеже срце Лисјену који се сети оног цртежа на зеленом столњаку у уредништву: Фино, мојих сто франака?

— Боље је умрети, рече он.

— Боље је живети, одговори брже боље Етјен. У часу кад се завеса дигла, управник изиђе и оде међу кулисе да изда нека наређења.

— Драги мој, рече тада Фино Етјену, Дориа ми је дао

реч, ја сам за једну трећину власник недељнога листа. Погодио сам се за тридесет хиљада франака у готову под условом да будем главни уредник и директор. То је сјајан посао. Блонде ми је рекао да се спремају закони о ограничењу штампе, остаће само они листови који већ постоје. Кроз шест месеци, биће потребан један милион да се покрене неки нов лист. Ја сам дакле закључио посао мада сам немам више од десет хиљада франака. Слушај: ако моћеш учинити да Матифа купи половину мојега дела, једну шестину, за тридесет хиљада франака, ја ћу теби предати уредништво мојега малог листа, са платом од двеста педесет франака месечно. Ти ћеш ми позајмити твоје име. Ја задржавам право да и даље уређујем лист, да у њему сачувам сав свој утицај, али да се не види да сам ту и ја. Теби ће сви чланци бити плаћени по сто суа стубац; и тако можеш да оствариш зараду од петнаест франака дневно ако плаћаш само три франка стубац, и ако се користиш бесплатним сарадницима. То чини још четири стотине педесет франака месечно. Али ја хоћу да имам одрешене руке, да по својој вољи нападам или браним у листу људе и послове, остављајући теби слободу да задовољаваш мржњу и пријатељство који неће сметати мојој политици. Можда ћу бити владин присталица или крајњи левичар, још не знам; али хоћу да задржим, под руком, своје везе са либералима. Ја теби казујем све, јер си ти добар дечко. Можда ћу ти предати да пишеш извештаје из оба Дома у листу за који их пишем ја, јер свакако нећу моћи да их задржим за себе. Зато, употреби Флорину у овоме малом пазару, и реци јој нека добро притегне дрогеристу: ја имам свега четрдесет и осам сати за отказ, ако не моћем да платим. Дориа је продао другу трећину за тридесет хиљада франака своје штампару и свом продавцу хартије. А њему остаје његова трећина *gratis*, и још зарађује десет хиљада франака, пошто њега све стаје само педесет хиљада. Али кроз годину дана, лист ће претстављати вредност од двеста хиљада франака за двор, ако он, како се мисли, буде имао памети да угуши штампу.

— Ти имаш среће, узвикну Лусто.

— Да си ти прошао кроз беду коју сам познао ја, зацело

не би рекао то. Али, и данас, видиш, мене туче у главу једна несрећа којој нема лека: ја сам син једног шеширџије који још продаје шешире у Певчевој улици. Само би једна револуција могла учинити да се уздигнем; и, пошто друштвеног преврата нема, морам имати милионе. Не знам да ли, од ове две ствари, револуција није лакша. Кад бих носио име твог пријатеља, био бих на коњу. Престанимо, ево управника. Збогом, рече Фино устајући. Идем у Оперу, имаћу можда двобој сутра: пишем и потписујем једним Ф громовит чланак против две играчице које имају генерале за пријатеље. Нападам, и то оштро, Оперу.

— Та није? рече управник.

— Да, сви закидају од мене, одговори Фино. Овај ми смањује број мојих лежа, онај неће да се претплати на педесет бројева. Предао сам ултиматум Оперу: сад хоћу претплату на сто бројева и четири лежа месечно. Ако приме, мој лист ће имати осам стотина претплатника који примају лист и хиљаду оних који плаћају. Знам како ћу да накрмим још две стотине претплата: имаћемо их хиљаду и двеста у јануару...

— Ви ћете нас најзад упропастити, рече управник.

— Ви имате свега десет претплата, и још се жалите! А ја сам вам учинио да изиђу два добра чланка у Уставобранитељу.

— О! ја се не жалим на вас, узвикну управник.

— До виђења сутра увече, Лусто, настави Фино. Даћеш ми одговор у Француском позоришту где има једна премијера; и, како ја нећу моћи да напишем чланак, ти ћеш узети моју ложу у уредништву. Теби дајем првенство: ти си запињао за мене, ја сам захвалан човек. Фелисјен Верну ми предлаже да ми даје плату годину дана и нуди ми двадесет хиљада франака за трећину у власништву листа; али ја хоћу да останем неограњени господар у њему. Збогом.

— Не зове се он узалуд Фино³⁵, рече Лисјен Лустоу.

— О! тај препредењак ће далеко дотерати, одговори му Етјен не водећи рачуна о томе хоће ли га чути или не умешни човек који је затварао врата на ложи.

— Он?.. рече управник. Он ће бити милионар, уживаће

³⁵ на француском, лукав, препреден човек

опште поштовање, а можда ће имати и пријатеље...

— Благі Боже, рече Лисјен, каква је ово јазбина! И ви хоћете да такав један посао започне ова дивна девојка? рече он показујући на Флорину која их је на махове значајно погледала.

— И она ће успети. Ви не знате како су одана и лукава та мила створења, одговори Лусто.

— Оне искупљују све своје мане, оне правдају све своје грехе величином, бескрајношћу своје љубави кад воле, наставио је управник. Страст једне глумице је ствар утолико лепша уколико јаче одудара од њене околине.

— То значи наћи у блату драги камен достојан да украси најпоноснију круну, рече Лусто.

— Али, продужи управник, Коралија је расејана. Наш пријатељ п е ц а Коралију и не слутећи то, и учиниће Да она промаши све своје ефекте; не уме више да одговара, ево већ двапут није чула шаптача. Господине, молим вас, седните тамо у угао, рече он Лисјену. Ако је Коралија заљубљена у вас, идем да јој кажем да сте отишли.

— А! не, узвикну Лусто, реците јој да ће и господин вечерати с нама, да ће она моћи да начини од њега што хоће, и онда ће играти као госпођица Марс.

Управник оде.

— Пријатељу, рече Лисјен Етјену, како! зар се ви нимало не устежете да преко госпођице Флорине тражите од тога дрогеристе тридесет хиљада франака за половину онога што је Фино купио управо за толико?

Лусто не даде Лисјену да заврши своје умовање.

— Та откуда долазите ви, драго дете? Тај дрогериста није човек, то је каса коју даје љубав.

— Али ваша савест?

— Савест је, драги мој, једна од оних батина које свак потеже на свога суседа, али којом се никад не служи за себе. На шта се, до врага! ви љутите? За један дан, случај чини за вас чудо које сам ја чекао пуне две године, а ви још хоћете да расправљате како је дошло до тога? Како! ја сам мислио да сте ви паметан човек, да ћете се уздићи до оне духовне самостално-

сти коју морају имати умни пустолови у свету у коме ми живимо, а ви чепкате по предрасудама као нека калуђерица која себи пребацује што је слатко појела једно јаје?.. Ако Флорина успе, ја постајем главни уредник, добијам двеста педесет франака плате, узимам велика позоришта, а Вернуу остављам шаљива, ви узјахујете на коња као мој наследник у свима булеварским позориштима. Имаћете тада по три франка за стубац, а писаћете по један дневно, тридесет месечно, што ће вам доносити деведесет франака; имаћете за шездесет франака књига да продајете Барбеу; затим можете да тражите од свакога вашег позоришта по десет улазница месечно, у свему четрдесет улазница, које ћете продавати за четрдесет франака позоришном Барбеу, човеку с којим ћу вас ја довести у везу. То вам је већ две стотине франака месечно. Могли бисте, ако добро послужите Финоу, да објавите по један чланак од сто франака у његовоме новом недељном листу, у случају да покажете неку нарочиту способност; јер, тамо се потписује, и не сме ништа да вам промакне, као у маломе листу. Тада бисте имали сто талира месечно. Драги мој, има даровитих људи, као онај јадни д'Артез који стално вечерава код Фликотоа, којима треба десет година да почну зарађивати сто талира. Ви ћете вашим пером истеривати четири хиљаде франака годишње, не рачунајући приходе од књижара, ако будете писали за њих. Видите, један срески начелник има само хиљаду талира плате, и не зна шта ће од досаде у својем срезу. Не говорим вам о задовољству што ћете одлазити у позориште бесплатно, јер ће то задовољство брзо постати умор; али ћете имати приступа у кулисе четири позоришта. Будите оштар и духовит за месец или два дана, и нећете моћи да се одбраните од позива, од провода са глумицама; њихови љубазници ће вам се удварати; код Фликотоа ћете вечеравати само онда кад не имаднете више од тридесет суа у џепу, и кад вас нико не буде позвао на вечеру у град. Ви који у пет сати у Ликсанбуру нисте знали на коју страну да се окренете, сутра ћете постати једна од стотине повлашћених личности које намећу јавно мњење Француској. Кроз три дана, ако успемо, са тридесет досетака штампаних по три дневно, можете учинити да једном човеку омрзне живот;

можете прибавити себи редовно уживање код свих глумица из ваших позоришта; можете да упропастите један добар комад а да наведете цео Париз да гледа неки рђав. Ако Дориа одбије да штампа Беле раде и не дадне вам ништа за њих, можете га приморати да он, покоран и понизан, дође вама, да вам их откупи за две хиљаде франака. Имајте таланта, и објавите у три разна листа три чланка који ће угрожити неки Дориатов посао или неку књигу на коју он рачуна, и видећете како се пење у вашу мансарду и привија се уз њу као бршљан. А што се тиче вашег романа, књижари који би вам у овом тренутку сви показали врата више или мање учтиво, чекаће на ред пред вашим вратима, и рукопис који је чича-Дагеро ценно четири стотине франака лицитираће се до четири хиљаде франака! Ето то су добре стране новинарског заната. Зато ми не дајемо свим новајлијама приступ у новине; за то се тражи не само огроман таленат, него још и много среће. А ви налазите замерке вашој срећи!.. Видите, да се данас нисмо срили код Фликотоа, ви сте могли да чамите још три године или да умирате од глади, као д'Артез на неком тавану. Када д'Артез постане тако учен као Бел и тако велики писац као Русо, ми ћемо већ имати богатство, бићемо господари његовог богатства и његове славе. Фино ће бити посланик, власник једнога великог листа; а нас двојица бићемо оно што хтеднемо: чланови Горњег дома или затвореници у Светој Пелагији³⁶, због дугова.

— И Фино ће продати свој велики лист оним министрима који му буду више платили, као што продаје своје похвале госпођи Бастијен омаловажавајући госпођицу Виржинију, и доказујући да су шешири оне прве бољи од оних које је лист раније хвалио! узвикну Лисјен сетивши се призора којем је био сведок.

— Ви сте једна наивчина, драги мој, одговори Лусто опорим гласом. Фино је, пре три године, ишао у искривљеним чизмама, вечерао код Табара за осамнаест суа, састављао на брзу руку програме за десет франака, а капут му се држао

³⁶ некада чувен париски затвор за писце који су осуђени због штампарских кривица. Основан је 1792 год. а порушен 1899

на леђима захваљујући некој тајни недокучљивој исто колико је недокучљива тајна безгрешног зачећа: а Фино је данас једини власник својег листа који се цени на сто хиљада франака; са претплатницима који плаћају а не примају лист, са стварним претплатницима и са посредним наметима које убира његов стриц, он зарађује двадесет хиљаца франака годишње; свакога дана има најраскошнију вечеру на свету, има своја кола од пре месец дана; и, колико сутра, биће на челу једнога недељног листа, са шестином власништва до које је дошао без пара, са платом од пет стотина франака месечно којима ће додати хиљаду франака од сарадње за коју не плаћа а коју ће он наплаћивати од својих ортака. Ви, први, ако Фино пристане да вам плати педесет франака од стране, сматраћете за велику срећу да му донесете три чланка бесплатно. Кад будете у сличном положају, моћи ћете да доносите свој суд о Финоу: човеку могу да суде само њему равни. Зар се пред вама не отвара сјајна будућност, ако се будете слепо покоравали обавезној мржњи, ако нападате над вам Фино буде рекао: „Нападни!“ ако хвалите кад вам он каже: „Хвали!“ Кад будете хтели да се светите некоме, моћи ћете да сатрете вашег пријатеља или вашег непријатеља једном реченицом коју ћете свако јутро уврстити у наш лист ако ми кажете: „Лусто, хајде да убијемо тога човека!“ Затим ћете поново смрвити вашу жртву великим чланком у недељном листу. Најзад, ако је ствар од великог значаја за вас, Фино, коме ћете ви постати неопходни, пустиће вас да је дотучете у неком великом листу који ће имати десет или дванаест хиљада претплатника.

— И ви заиста мислите да ће Флорина моћи да приволи свог дрогеристу да уђе у тај посао? рече Лисјен запрепашћен.

— Разуме се! Ево је сад одмор, идем да јој одмах кажем реч две, то ће бити готово ноћас. Кад научи своју лекцију, Флорина ће имати и моју и своју памет.

— А тај честити трговац који се, разјапљених уста, диви Флорини, и не сања да ће му бити извучено тридесет хиљада франака!..

— Опет једна глупост! Не мислите ваљда да ће му их неко украсти? узвикну Лусто. Али, драги мој, ако министар от-

купи лист, кроз шест месеци дрогериста ће имати можда педесет хиљада франака уместо својих тридесет хиљада. А Матифа неће ни гледати на лист, него на Флоринин интерес. Кад се буде сазнало да су Матифа и Камизо (јер ће они заједнички узети тај посао) власници једног часописа, у свим новинама ће се појавити повољни чланци за Флорину и Коралију. Флорина ће постати славна, добиће можда ангажман од дванаест хиљада франака у неком другом позоришту. И још, Матифа ће уштеђивати месечно хиљаду франака које би морао да троши на поклоне и на вечере новинарима. Ви не познајете ни људе ни послове.

— Јадни човек! рече Лисјен, он рачуна да ће провести пријатну ноћ.

— А, муке ће да има док не покаже Флорини шестину коју је купио од Финоа. А ја ћу, идућег дана, бити главни уредник, и зарађиваћу хиљаду франака месечно. Најзад је дошао крај мојој беди! узвикну Флоринин драган.

Лусто изиђе оставивши Лисјена пренераженог, изгубљеног у понору мисли, високо изнад света онаквог какав јесте. Пошто је видео у Дрвеним галеријама књижарске конце и кујну где се спрема слава, пошто се прошетао кроз кулисе у позоришту, песник је сад гледао наличје савести начин како се окрећу точкови париског живота механизам сваке ствари. За-видео је Лустоовој срећи дивећи се Флорини на позорници. Већ је, за неколико тренутака, био заборавио дебелог Матифа. Остао је тако ни сам не зна колико времена, можда пет минута. Али је то била читава вечност. Пламене мисли сагоревале су му душу, као што му је и чула распламтео изглед тих глумица похотљивих очију које још више истиче руменило, бљештаво белих груди, у припијеним свиленим јелецима, у кратким сукњама, које показују своје ноге у црвеним чаралама, са зеленим врховима, обувене тако да узбуди партер. Две покварености ишле су напоредо, као две бујице које, у поплави, хоће да се споје; гушиле су песника који се налактио у једном углу ложе, с руком на црвеном баршуну наслона, опуштене шаке, очију упртих у завесу, утолико неспособнији да се одупре чаролији тога живота испуњеног муњама и обла-

цима зато што је он блистао као ватромет после дубоке таме његовога раденог, скученог и једноликог живота.

Изненада, сјај једнога заљубљеног ока изли се на Лисје-нове расејане очи, пробивши се кроз рупу на позоришној завеси. Песник, пробуђен из својег заноса, познаде Коралијино око које га је жегло; он обори главу, и погледа у Камизоа који се у тај мах вратио у ложу према његовој. Тај љубитељ позоришта био је један добар гојазан трговац свилом из улице Бурдоне, судија у трговачком суду, отац четворо деце, ожењен по други пут, са годишњим приходом од осамдесет хиљада ливара, али стар педесет и шест година, с капом седе косе на глави, са лицемерним изгледом човека који се користи оним што му је остало од живота, и који неће да умре пре него што се не нажива, у накнаду за муке које је видео тргујући. То чело боје свежег маслаца, ти сјајни и румени образ, као да нису били довољно широки да задрже израз превелике радости: Камизо је био без своје жене, и слушао је како се Коралији плеска тако да се све пролама. У Коралији је била усретсређена сва сујета тога богатог ћифте, он је према њој играо улогу великога господина из старих времена. У том тренутку, он је веровао да половина глумичиног успеха припада њему, и веровао је то утолико чвршће што га је он био платио. Тај начин живота одобравао је својим присуством и таст Камизоа, један старчић напашене косе, немирних очију, али и поред тога веома достојанствен. У Лисјену се пробуди одвратност, он се сети чисте, узвишене љубави коју је годину дана гајио према госпођи де Баржетон. Одмах и песничке љубави развише своја бела крила, и хиљаду успомена окружише својим плавичастим видицима великог човека из Ангулема, који понова утону у сањарије. Завеса се даже. Коралија и Флорина биле су на позорници.

— Драга моја, он мисли на тебе колико и на лањски снег, рече Флорина тихим гласом док је Коралија говорила нешто са позорнице.

Лисјен се не могаде уздржати да се не насмеје, и погледа Коралију. Та жена, једна од најдражеснијих и најумиљатијих париских глумица, супарница госпође Перен и

госпође Флерје, на које је личила и чија је судбина морала бити и њена, била је од оних девојака које чине са људима што им је воља. Коралија је била сјајан тип јеврејске лепотице, са дугуљастим овалним лицем боје као бледа слонова кост, с устима црвеним као нар, са брадом округлом као руб од пехара. Испод очних капака жарила се зеница црна као агат, под заврнутим трепавицама назирао се чежњив поглед у којем би, у прилици, затреперила пустињска врелина. Над њеним очима, осенченим маслинастим колутом, повијале су се густе обрве. За њено мрко чело, обавијено двома витицама црним као абонос од којих се у тај мах светлост одбијала као од лака, рекло би се да је пуно генијалних мисли. Али, као и многе друге глумице, Коралија, без духа и поред своје кулисне духовитости, без образовања и поред својег будоарског искуства, имала је само дух чулности и доброту заљубљених жена. Уосталом, је ли се и могло мислити на морал кад је она засењивала поглед својим облим и глатким мишицама, својим вретенастим прстима, својим позлаћеним раменима, грудима опеваним у Песми над песмама, гипким и повијеним вратом, елегантним ногама обувеним у црвену свилу? Та лепота праве источњачке поезије била је још више истакнута шпањолским костимом који је усвојен у нашим позориштима. Коралија је била радост за дворану, где су све очи стезале њен струк утегнут у свилени јелек и миловале њена андалузијска бедра која су изазивачки кретала сукњом. И наишао је тренутак кад је Лисјен, видећи да ово створење игра само за њега, и да мисли на Камизоа онолико колико деран са последње галерије мисли на љуску од поједене јабуке, ставио чулну љубав изнад чисте љубави, уживање изнад жеље, и кад га је демон сладострашћа надахнуо ужасним мислима.

— Ја не знам ништа о љубави која готава у благовању, у вину, у радости материје, рече он себи. Ја сам живео више мишљу него стварношћу. Човек који хоће о свему да пише мора све да упозна. Преда мном је моја прва раскошна вечера, мој први пир са непознатим светом, зашто не бих једном и ја окусио те толико хваљене сласти којима су се предавала велика господа прошлога века живећи са блудницама? Ако ни због

чега другог само зато да се пренесу у лепе области праве љубави, зар није потребно познати радост, савршенство, усхићење, снагу, префињеност љубави куртизана и глумица? Није ли то, ипак, поезија чула? Пре два месеца, те жене су мени личиле на божанства која чувају љути змајеви; а ево једне од њих која лепотом превазилази Флорину на којој сам завидео Лустоу: зашто да се не користим њеном ћуди, кад највећа господа плаћају сувим златом једну ноћ код тих жена? Амбасадори, кад кроче ногом у тај вртлог, не мисле ни о оном што је било синоћ ни о ономе што ће бити сутра. Ја бих био права будала кад бих био већи пробирач од тих силника, нарочито кад не волим још никога.

Лисјен није више мислио на Камизоа. Пошто је пред Лустоом показао најдубљу одвратност према најмрскијој деоби, упао је и сам у ту јаму, пливао је у једној жељи, савладан језуитизмом, страсти.

— Коралија је луда за вама, рече му Лусто улазећи. Ваша лепота, достојна најславнијих грчких кипова, начинила је нечувену пустош у кулисама. Ви сте срећни, драги мој. Са својих осамнаест година, Коралија ће моћи кроз неколико дана да има шездесет хиљада франака годишње за своју лепоту. Она је још врло честита. Пошто ју је мајка, пре три године, продала за шездесет хиљада франака, она је досад жела само јад и тражи срећу. У позориште је ушла из очајања, грозила се де Марсеја, свога првог купца; и, кад се ослободила робије, јер ју је краљ наших дендија брзо напустио, нашла је овога доброг Камизоа кога не воли нарочито; али је он као отац према њој, она га подноси и допушта му да је воли.

Одбила је већ најпримамљивије понуде, и држи се Камизоа који је не кињи. Ви сте дакле њена прва љубав. О! било јој је као да ју је стрела погодила у срце кад је вас видеала, и Флорина је отишла да је уразуми у њеној ложи, где плаче због ваше хладноће. Комад ће пропасти, Коралија не зна више своју улогу, и онда нема ништа од ангажмана у позоришту Жимназ, које јој Камизо припрема!

— Којешта!.. Јадна девојка! рече Лисјен чијој су сујети поласкале те речи и који осети да му се срце надима

честољубљем. За једно вече, драги мој, мени се дешава више ствари него за осамнаест првих година мојег живота.

И Лисјен исприча своју љубав према госпођи де Баржетон и своју мржњу према барону ди Шатле.

— Ето, лист и тако нема кога да напада, окомићемо се на њега. Тај барон је један гиздавац из доба Царства, владин је човек, такав нам треба, виђао сам га често у Опери. Видим одавде и вашу велику госпођу, она је често у ложи маркизе д' Еспар. Барон се удвара вашој бившој драгани, правој сараги. Чекајте! Фино ми је малочас писамцетом јавио како нема копије за лист; ту пакост му је начинио један од наших сарадника, један неваљалац, мали Хектор Мерлен, коме нису хтели да урачунају празнине. Фино, у очајању, спрема на врат на нос један чланак против Опере. Дакле, драги мој, напишите ви чланак о овоме комаду, слушајте га, удубите се у њ. А ја идем у управников кабинет да спреим три ступца о вашем човеку и о вашој охолој лепотици, којима ће пресести сутрашњи дан.

— Ето дакле где се и како спрема лист! рече Лисјен.

— Увек тако, одговори Лусто. За ових десет месеци от- како сам ја ту, лист је увек без копије у осам сати увече.

У типографском језику, копија се зове рукопис који треба сложити, без сумње зато што писци шаљу тобож само препис својег дела. А можда је то и потсмешљив превод латинске речи *coria* (изобиље), јер копија увек недостаје.

— Велики план који се неће никада остварити јесте да имамо неколико бројева спремљених унапред, настави Лусто. Ево је већ десет сати, а пема ни ретка. Идемо да кажемо Вернуу и Натану, да бисмо сјајно завршили број, да нам розајме двадесетак епиграма о посланицима, о претседнику владе, о министрима, и о нашим пријатељима ако треба. У оваквом случају, човек би убио и рођеног оца, постаје као гусар који пуни топове опљачканим новцем само да не умре. Будите духовити у својем чланку, то ће вас јако уздићи у очима Фи- ноа: он је захвалан из рачуна. То је најбоља и најсигурнија захвалност, али на сваки начин после захвалности залагаонице!

— Какви су људи ти новинари!.. узвикну Лисјен. Како то! седни за сто и буди духовит?

— Сасвим онако као што се пали светиљка... докле год не нестане уља.

У часу над је Лусто отворио врата на ложи, уђоше управник и ди Бриел.

— Господине, рече писац комада Лисјену, допустите ми да од ваше стране кажем Коралији да ћете отићи с њом после вечере, иначе ће мој комад пропасти. Јадна девојка не зна више ни шта говори ни шта ради, плакаће кад треба да се смеје, а смејаће се када треба плакати. Већ је било звиждања. Ви још можете да спасете комад. Међутим, то што вас чека није никакво зло, него задовољство.

— Господине, ја нисам навикао да имам супарнике, одговори Лисјен.

— Немој те јој поновити те речи, узвикну управник гледајући писца, Коралија је у стању да избаци Камизоа кроз прозор, и да се потпуно упропасти. Тај уважени власник Златне чауре даје Коралији две хиљаде франака месечно, плаћа све њене костиме и људе који јој пљескају.

— Пошто ваше обећање не обвезује мене ни на шта, спасајте ваш комад, рече Лисјен охоло.

— Али се ви немојте држати тако као да одбијате ту дражесну девојку, рече молбено ди Бриел.

— Треба дакле да напишем чланак о вашем комаду и да се смешим на вашу младу првакињу, добро! узвикну песник.

Писац оде, пошто је најпре дао знак Коралији која је од тог тренутка играла изванредно. Вињол, који је у комаду играо улогу једнога старог суца, У којој је први пут показао свој дар да се преруши у старца, појавио се, у сред буре од пљескања, и рекао:

— Господо, комад који смо имали част претстављати пред вама написали су г. г. Раул и де Кирси.

— Гле, и Натан је писац! рече Лусто, не чудим се више његовом присуству.

— Коралија! Коралија! викао је раздрагани партер.

Из ложе где су била два трговца зачу се један громки глас који повика:

— И Флорина.

— Флорина и Коралија! поновише тада неколико гласова.

Завеса се диже понова, Вињол се појави понова са двама глумицама, којима Матифа и Камизо бацише сваки по један венац; Коралија дохвати свој и пружи га Лисјену. За Лисјена, та два сата проведена у позоришту била су као сан. Кулисе су, и поред своје ружноће, започеле то опчињавање. Песника, још чедног, тамо је запахнуо вихор нереда и ваздух сладострашћа. У тим прљавим ходницима пуним свакојаких справа и где се диме светиљке с уљем, влада као нека зараза која трује душу. Живот тамо није више ни свет ни стваран. Тамо се исмева све што је озбиљно, а немогућне ствари чине се истините. То је било као неко опојно средство за Лисјена, а Коралија га је потпуно загњурила у радосно пијанство. Велики полијелеј у дворани угасио се. У њој су сад остале само још разводнице које су јако лупале уклањајући покретна седишта и затварајући ложе. Светиљке на рампи, угашене све одједаштут, испуштале су непријатан задах. Завеса се диже понова. Један фењер спусти се са свода. Ватрогасци са послугом пођоше да обиђу зграду. После чаролије на позорници, после лежа пуних лепих жена, после бљештаве светлости, после сјајне опсене декорације и нових костима, настала је хладноћа, гроза, тама, празнина. Било је ружно. Лисјеново чуђење не може се исказати речима.

— Та хоћеш ли силазити, мали? рече му Лусто са позорнице. Скочи из ложе овамо.

Једним скоком, Лисјен се нађе на позорници. Једва је могао да позна Флорину и Коралију пресвучене, у огртачима и обичним топлим капутима, са шеширима и црним веловима на глави, налик на лептире који су се вратили у своје ларве.

— Хоћете ли ми учинити част да ме поведете? рече му Коралија дршћући.

— Врло радо, рече Лисјен који, узевши је под руку, осети како глумичино срце куца поред његовога као срце неке птице.

Глумица, задовољна и разнежена, припијала се уз песника као мачка која се таре о ногу свога господара.

— Вечераћемо дакле заједно! рече му она.

Изишли су сви четверо и видели двоја најмљена кола пред вратима за глумце у улици Фоседи-Танпл. Коралија позва Лисјена у кола где су се већ налазили Камизо и његов таст, чича-Кардо. Понудила је једно место и ди Бриелу. Управник оде са Флорином, Матифаом и Лустоом.

— Ова најмљена кола су одвратна! рече Коралија.

— Зашто ви немате своје кочије? упита ди Бриел.

— Зашто? узвикну она незадовољно. Нећу то да кажем пред г-ном Кардо, јер је зацело он васпитао свога зета. Да ли бисте веровали да овако мали и стар као што је, г. Кардо даје само пет стотина франака месечно Флорентини, управо онолико колико јој треба да плати стан, оно што поједе и пар ципела? Стари маркиз де Рошгид, који има шест стотина хиљада ливара ренте, нуди ми кола већ два месеца. Али ја сам уметница, а не улична девојка.

— Имаћете кола прекосутра, госпођице, рече благо Камизо; али ви ми их нисте никад затражили.

Зар се то тражи? Кад човек воли неку жену, пушта ли је да тапка по блату и да се излаже опасности да поломи ноге идући пешице? Само витези од аршина воле блато на порубу од хаљине.

Изговарајући те речи с огорчењем које је силно заболело Камизоа, Коралија је нашла Лисјенову ногу и стисла је међу своје, ухватила га је за руку и стегла му је. Затим је заћутала, и као да се сва предала једном од оних бескрајних уживања која награђују та јадна створења за све прошле патње и недаће, и која развијају у њиховој души поезију непознату другим женама, којима те жестоке супротности недостају, срећом.

— При крају сте играли, тако добро као госпођица Марс, рече ди Бриел Коралији.

— Јест, рече Камизо, госпођици је у почетку нешто сметало; али, већ од средине другог чина, била је заносна. Њој припада половина вашег успеха.

— А мени половина њенога, рече ди Бриел.

— Трабуњате којешта, рече она промењеним гласом.

Глумица се користила једним тренутком таме, принела

је устима Лисјенову руку, и пољубила је оквасивши је сузама. Лисјена је то узбудило до сржи у костима. Покорност заљубљене куртизане је таква да се и анђели имају чему научити од ње.

— Господин ће да пише приказ, рече ди Бриел обраћајући се Лисјену, могао би да уметне и који леп став о нашој драгој Коралији.

— О! учините нам ту малу услугу, рече Камизо гласом човека који клечи пред Лисјеном, у мени ћете наћи пријатеља спремног да вам буде на услузи у свако доба.

— Та оставите господину његову слободу, узвикну глумица љутито, он ће написати оно што хтедне. Тата Камизо, купите ви мени кола а не похвале.

— Имаћете их по веома ниској цени, одговори учтиво Лисјен. Ја нисам никад ништа написао у новинама, нисам упућен у њихов начин, првенчад мојег пера имаћете ви.

— То ће бити занимљиво, рече ди Бриел. — Ево нас у улици Бонди, рече мали чича-Кардо, кога је Коралијино пребацивање поразило.

— Ако ја имам првенчад твојег пера, ти ћеш имати прве плодове мојег срца, рече Коралија користећи се кратким тренутком кад је остала сама са Лисјеном у колима.

Коралија оде са Флорином у њену спаваћу собу да обуче хаљину коју је наредила да јој тамо донесу. Лисјен није знао за раскош коју показују код глумица или код својих милосница трговци који су се обогатили и који хоће да се науживају. Иако је Матифа, чије богатство није било тако велико као Камизоово, био прилично стегнуте руке, Лисјен се изненадио видевши уметнички украшену трпезарију и њене тапете од зелене чоје, причвршћене клинцима са позлаћеним главама, осветљену лепим лампама, са вазама пуним цвећа, и салон тапетован жутом свилом са мрким первазима, где је блистао намештај по тадашњој моди, са полијелејем од Томира и простирком са персијским шарама. Велики сат, свећњаци на камину, ватра, све је било веома укусно. Матифа је поверио уређење тога стана Грендоу, младом архитекти који је зидао једну његову кућу, и овај му је, знајући чему је намењен, по-

светио нарочиту пажњу. И зато је Матифа, увек трговац, прилазио пажљиво и најмањим стварима, као да му је непрестано пред очима износ свих рачуна, и гледао је на те красоте као на накит који је неразумно извађен из своје кутије.

— Ето шта ћу и ја морати да учиним за Флорентину! била је мисао која се читала у очима чича-Кардоа.

Лисјен је одмах разумео зашто стање оне собе у којој станује Лусто не узнемирава много вољеног новинара. У потаји краљ, ове свечаности, Етјен је био уживалац свих тих лепих ствари. Зато се и држао као домаћин, пред камином, разговарајући с управником који је честигао ди Бриелу.

— Копију! копију! повика Фино ушавши. У уредништву нема ничега. Слагачи су добили мој чланак и скоро ће бити готови.

— Сад смо стигли, рече Етјен. Наћи ћемо неки сто и ватре у Флоринином будоару. Ако г. Матифа хтедне да нам набави хартије и мастила, ми ћемо на брзу руку испунити лист док се Флорина и Коралија облаче.

Кардо, Камизо и Матифа изиђоше хитајући да нађу пера, перорезе и све што је потребно двојници писаца. У томе часу, једна од најдражеснијих играчица тога времена, Тилија, упаде у салон.

— Драго моје дете, рече она Финоу, одобрено ти је твојих сто претплата, управа неће потрошити ништа на то, већ је наређено да их узму хор, оркестар и чланови балета. Твој лист је тако духовит, да се нико неће бунити. Имаћеш твоје ложе. А ево ти и претплата за прво тромесечје, рекла је пружајући му две новчанице. И зато немој упропашћавати мене!

— Пропао сам! узвикну Фино. Сад немам више ни уводни чланак за број, јер морам отићи да повучем овој опаки напад...

— Какав ти покрет имаш! божанствена моја Лаис, узвикну Блонде, који је дошао после играчице са Натаном, Вернуом и Клодом Вињоном кога је довео собом. Ти ћеш остати да вечераш с нама, душо моја, или ћу те згњечити као лептира, што и јеси. Као играчица, нећеш овде изазивати никакву сурев-

њивост у погледу талента. А што се тиче лепоте, све имате исувише духа да бисте се показале заједљиве пред другима.

— За име света! пријатељи моји, ди Бриеле Натане, Блонде, спасавајте ме, повика Фино. Треба ми пет стубаца.

— Ја ћу испунити два са комадом, рече Лисјен.

— Ја имам предмет за један стубац, рече Лусто.

— Онида ви, Натане, Верну, ди Бриеле, составите ми пошалице за завршетак. А овај добри Блонде могао би да ми уступи два мала ступца за прву страну. Ја трчим у штампарију. Срећом, Тилија, ти си дошла твојим колима.

— Јесам, али се у њима налази војвода са некаквим немачким министром, рече она.

— Да позовемо војводу и министра, рече Натан.

— Немац! тај добро пије, тај слуша, наказиваћемо му толико дрскости да ће о томе писати своме двору, узвикну Блонде.

— Ко је, међу свима нама, довољно озбиљна личност да сиђе и да говори с њим? рече Фино. Хајде, ди Бриеле, ти си државни чиновник, доведи војводу де Реторе, министра, и дај руку Тилији. Боже, што је Тилија лепа вечерас!...

— Биће нас тринаесторо! рече Матифа пребледивши.

— Не, четрнаесторо! узвикну Флорентина која у тај мах уђе, ја морам да пазим на милорда Кардо (мај лорд Кердот).

— Поред тога, рече Лусто, и Блонде је довео Клода Вињона.

— Довео сам га да пије, одговори Блонде узимајући једну мастионицу. А ви други имајте духа за педесет и шест боца вина које треба да попијемо, рече Натану и Вернуу. Нарочито навалите на ди Бриела, он пише шаљиве комаде, може добро да уједе, не пуштајте га док не каже нешто што вреди.

Лисјен, у жељи да се покаже пред тако угледним личностима, написао је свој први чланак на округлом столу Флорининог будоара, при светлости ружичастих воштаница које је запалио Матифа:

ДРАМСКО ПОЗОРИШТЕ

Први пут: СУДАЦ У НЕПРИЛИЦИ, шаљива игра у три

чина. — Први наступ госпођице Флорине. — Госпођица Коралија. — Вињол.

„Људи улазе, излазе, говоре, иду тамо и овамо, траже нешто а не налазе ништа, чује се само жагор. Судац Шпањолаш, изгубио је своју кћер а понова нашао капу коју је био изгубио; али му је капа мала, то мора бити капа некаквог лопова. Где је лопов? људи улазе, излазе, говоре, иду тамо и овамо, траже још ревносвије. Судац Шпањолац налази најзад једног човека без своје кћери, и своју кћер без човека, што задовољава судију, али не и гледаоце. Тишина овлађује понова, судац хоће да испита човека. Тај стари судац седа у велику судијску наслоњачу удешавајући своје широке судијске рукаве. Шпанија је једина земља где судије воле широке рукаве, где се око врата тих судија висе оне убране огрлице које на париским позорницама чине половину њихове улоге. Тај судац који се био онолико растрчао ситним кораком сипљивога старца јесте Вињол, "Вињол наследник Потјеа један млади глумац који тако добро претставља старе људе да је насмејао и најстарије старце. Постоји будућност за стотину старца у томе ћелавом челу, у томе дрхтавом гласу, у тим клецавим штаповима под телом једног Жеронта³⁷. Тако је стар тај млади глумац да улива страх, човек се боји да његова старост није прилепчива као нека заразна болест. А какав јединствен судац Шпањолац! какав диван неспокојан осмех! каква надмена сујета! каква достојанствена глупост! каква судијска неодлучност! Како тај човек добро зна да све може бити наизменце и лажно и истинито! Колико заслужује да буде министар неког уставног краља! На свако судијино питање, непознати испитује њега; Вињол одговара тако да, испитиван одговорима, судија разјашњава све својим питањима. Тај приказ, у највишем ступњу комичан, у којем се осећа мирис Молијера, развеселио је дворану. Изгледало је да су се сви на позорници сложили; али ја нисам у стању да вам кажем шта је јасно а шта је остало неразјашњено: кћи судије Шпањолца била је ту, играла ју је

³⁷ Жеронт — тип слабога и лаковерног старца, који је и раније постојао у француским комедијама, али кога је овековечио Молијер

једна права Андалускиња, једна Шпањолка са шпањолским очима, шпањолске боје лица, шпањолског струка, шпањолског држања, једна Шпањолка од главе до пете, са ножем у подвезици, са љубављу у срцу, са крстом о траци на грудима. На крају чина, неко ме је запитао како се развија комад, а ја сам му рекао: „Она има црвене чарапе са зеленим врховима, оволицно стопало у лакованим ципелама, и најлепшу ногу у Андалузији!" Ах! та судијина кћи, она изазива љубав, улива такве помамне жеље да човек долази у искушење да скочи на позорницу и да јој понуди своју колибу и своје срце, или тридесет хиљада ливара ренте и своје перо. Та Андалускиња је најлепша париска глумица. Коралија, пошто је треба назвати њеним именем, способна је да буде и грофица и весела радница. Тешко је рећи у ко јој би се уложи више допала. Она ће бити оно што хтедне, она је створена за све, а зар то није најбоље што се може рећи о једној глумици из булеварског позоришта?

„У другоме чину појављује се једна париска Шпањолка, са цртама као извајаним у прстенском камену и са својим убилачким очима. Сад сам ја питао откуда долази она; одговорили су ми да излази иза кулиса и да се зове госпођица Флорина; али, части ми, у то никако нисам могао да поверујем, толико она има ватре у покретима, страсти у својој љубави. Та супарница судијине кћери жена је једног племића скројеног од огртача Алмавиве, али у којем има материјала за стотину булеварских племића. Ако Флорина нема ни црвене чарапе са зеленим врховима, ни лаковане ципеле, она има шпанско покривало, вео којим се изванредно служи та велика госпођа! Она нам је сјајно показала како тигрица може да постане мачка. По заједљивим речима које измењују те две Шпањолке, ја сам разумео да је по среди нека драма љубоморе. Затим, кад је све било скоро уређено, судијина глупост поново је замрсила све. Сав тај свет буктиња, богаташа, слугу, племића, судија, девојака и жена понова је почео да тражи, да иде, да се враћа, да се врти. Заплет је поново настао и ја сам га оставио да се заплиће, јер су ме те две жене, љубоморна Флорина и срећна Коралија, поново занеле својим припијеним јелеком,

својим велом, и заслепиле ме својим малим ногама.

„Могоа сам да дођем до трећег чина а да не учиним никакав испад, да не изазовем посредовање полицајског комесара, ни да саблазним дворану, и отада верујем у снагу јавнога и верског морала о којем се Народна скупштина брине толико да би човек рекао како у Француској нема више морала. Могоа сам да разумем како је у питању један човек који воли две жене а ко га оне не воле, или које воле њега, а он не воли њих, који не воли судије или кога судије не воле; али који је зацело честит племић који воли некога, себе самога или Бога, у најгорем случају, јер на крају одлази у калуђере. Ако желите да дознате више о томе, идите у Драмско позориште. Ето сте довољно обавештени да тамо треба отићи први пут да се навикнете на оне победоносне црвене чарапе са зеленима врховима, на ону малу ногу пуну обећања, на оне очи кроз које пробија сунчани зрак, на оно лукавство Парижанке прерушене у Андалускињу, и Андалускиње прерушене у Парижанку; затим и по други пут, да уживате у комаду који чини да умирете од смеха гледајући старца, да плачете гледајући заљубљеног племића. Комад је успео у оба правца. Писац, чији је сарадник, кажу, један од наших великих песника, циљао је на успех са по једном заљубљеном девојком у свакој руци; те замало није убио задовољством свој раздрагани партер. Чинило се да ноге тих двеју девојака имају више духа него писац. При свем том, кад би две супарнице отишле, свет је налазио да је дијалог духовит, што заиста убедљиво доказује да је комад изврстан. Пишчево име објављено је усред плеска који је бацио у бригу архитекту дворане; али писац, навикнут на ћуди занесеног Везува који се комеша под великим полијелејем, није дрхтао: то је г. де Кирси. Што се тиче двеју глумица, оне су одиграле чувени севиљски болеро који је некада нашао милост пред оцима цркве, и који је цензура допустила, и перед његове опасне раскалашности. Сама та игра довољна је да привуче све старце који не знају шта ће с оним што им је још остало од љубави, и ја им у најбољој намери скрећем пажњу на то да стакло својих догледа одржавају што чистије.“

Док је Лисјен писао тај приказ који је изазвао револуцију у новинарству новим и оригиналним начином излагања, Лусто је састављао један чланак, звани, из друштва", под насловом Некадашњи гиздавац, који је почињао овако:

„Гиздавац из доба Царства још увек је висок и витак човек, добро очуван, који носи стежњак и који има крст Легије части. Зове се Потле или тако некако; и, да би данас дошао до двора, барон из доба Царства даровао је самоме себи једно ди: он је ди Потле, готов да понова постане Потле у случају револуције. Човек са два лица, уосталом, као и његово име, он се удвара предграђу Сен-Жермен пошто је био поносит, користан и пријатан скутоноша једне сестре онога човека кога ми стид не допушта да именујем. Ако се ди Потле и одриче своје службе код њенога царског височанства, он ипак још пева романсе своје драге добротворке..."

Чланак је био пун таквога прилично бесмисленог личног вређања, каква су објављивана у то време, јер су доцније новине, нарочито Фигаро, необично усавршиле тај начин писања. Лусто је упоређивао госпођу де Баржетон, којој се удвара барон ди Шатле, са сарагом на тако смешан начин да се то поређење допадало и онима који нису познавали личности на које се чланак односи.

Шатлеа је упоредио са чапљом. Љубав те чапље, која никако не може да прогута сарагу, јер се ова ломи натроје сваки пут над је он испусти, изазивала је неодољив смех. Та шала се наставила кроз неколико бројева и, као што се зна, силно је одјекнула у предграђу Сен-Жермен; она је била један од хиљаду и сто узрока оне строгости која је унесена у законодавство о штампи. Један сат доцније, Блонде, Лусто и Лисјен вратили су се у салон где су разговарали позвони гости војвода министар и четири жене, три трговца, управник позоришта и Фино. Један шегрт, са капом од хартије на глави, већ је био дошао да узме копију за лист.

— Радници ће напустити посао ако им ништа не однесем, рекао је он.

— Ево ти десет франака, и нек причекају, одговори Фино.

— Ако им дам то, господине, они ће се окренути чутурографији, и онда збогом новине.

— Здрав разум овога детета улива ми страх, рече Фино.

У тренутку кад је министар претсказивао сјајну будућност томе дерану, тројица писаца уђоше у салон. Блонде прочита један веома духовит чланак против романтичара. Лустоов напис изазвао је смех. Војвода де Реторе препоручио је, да се не би сувише озлоједило предграђе Сен-Жермен, да се у чланку на посредан начин похвали госпођа д' Еспар.

— А сад, прочитајте нам ви то што сте написали, рече Фино Лисјену.

Кад је Лисјен, дрхтећи од страха, завршио, у салону се заорио пљесак, глумице су љубиле новајлију, три трговца су га стезала да га угуше, ди Бриел га је ухватио за руку и имао је сузу у оку, управник га је позвао на вечеру.

— Нема више деце, рече Блонде. Пошто је г. де Шатобријан већ употребио реч чудо од детета за Виктора Ига, ја морам вама сасвим просто рећи да сте човек од духа, од срца и од пера.

— Господин је сарадник листа, рече Фино захваљујући Етјену и погледавши га лукав погледом човека који уме да се користи људима.

— Да чујемо сад ваше пошалице, рече Лусто Блондеу и ди Бриелу.

— Ево двеју од ди Бриела, рече Натан:

* * *

Кад је видео колико г. виконт д' А... запила јавно мњење, г. виконт Демостен рекао је јуче:

— Можда ће мене оставит на миру.

* * *

Извесна госпођа рекла је једноме крајњем десничару који је замерао говору г-на Паскије то што он у ствари иде стопала Деказа: — Да, али је његов корак сасвим монархистичаи.

— Ако то тако почиње, не тражим ништа више; све иде добро, рече Фино. Трчи, носи ово, рече шегрту. Лист нема до-

вољно оштрине, али нам је то најбољи број, додао је окренувши се групи писаца који су већ гледали попреко Лисјена.

— Тај дечко има духа, рече Блонде.

— Чланак му је добар, рече Клод Вињон.

— За сто! узвикну Матифа.

Војвода даде руку Флорини, Коралија узе под руку Лисјена, а играчици је с једне стране седео Блонде, а с друге немачки министар.

— Не разумем зашто нападате госпођу де Баржетон и барона ди Шатле, који је, кажу, постављен за префекта округа Шаранте и за известиоца у Државном савету..

— Госпођа де Баржетон је отерала Лисјена као да је он нико и ништа, рече Лусто.

— Тако лепог младог човека! зачуди се министар.

Вечера, послужена у новом сребрном посућу, у порцелану из Севра, на столњаку од дамаста, била је богата и сјајна. Спремио ју је Шеве, вина је одабрао најчувенији трговац са кеја Сен-Бернар, пријатељ Камизоа, Матифа и Кардоа. Лисјен, који је први пут видео париску раскош на делу, ишао је тако из изненађења у изненађење, а прикривао је своје чуђење као човек од духа, од срца и од пера, какжо је рекао Блонде.

Пролазећи кроз салон, Коралија је рекла на уво Флорини:

— Удеси ми да се Камизо напије толико да морадне остати овде да спава.

— Значи да си упецала твог новинара? одговори Флорина употребивши израз којим се служе те девојке.

— Не, драга моја, ја га волим! одговорила је Коралија са лаким и заносним покретом рамена.

Пети смртни грех је изазвао те речи, и оне су одјекнуле у Лисјеновом уву. Коралија је била изванредно лепо обучена, и њена хаљина је зналачки истицала особености њене лепоте, јер свака жена има лепоту која је само њој својствена. Њена хаљина, као и Флоринина, имала је и то преимућство што је била од једне лепе соасвим нове тканине, свиленог муслина,

који се за првих неколико дана могао купити само код Камизоа, јер је он, као власник Златне чауре, био једно од париских провиђења за лионске фабрике. Тако су љубав и тоалета, то женино руменило и мирис, повећавале дражи сорећне Коралије. Задрвољство које се очекује, и које нам се неће измаћи, има огромну драж за младе људе. Можда у њиховим очима извесност јесте и једина привлачност озлоглашених места, можда у њој лежи тајна дуготрајних верности? Љубав чиста, искрена, једном речи прва љубав, удружена са ћудљивим бесом који понекад обузме та јадна створења, као и дивљење изазвано Лисјеновом великом лепотом, раздрагали су Коралију.

— Ја бих те волела и да си ружан и болестан! рекла је она на уво Лисјену седајући за сто.

Шта значи таква реч за једног песника! Камизо се изгуби и Лисјен га више није видео гледајући Коралију. Зар се човек који сав трепери од осећаја, коме је досадила монотонија у провинцији, кога су мамили париски покори, који је био сит беде, кога је мучило принудно уздржавање, кога су заморили самостански живот у улици Клини и његови радови без резултата, могао одрећи овога сјајног пира? Лисјен је једном ногом загазио у Коралијину постељу а другом у новинарски лепак за којим је толико трчао не могавши да прионе за њ. Пошто је толико пута узалуд стражарио у улици Сантје, сад је нашао новинаре за столом, расположене за пиће, веселе, приступачне. Малочас га је осветио за све његове јаде чланак који ће, већ сутра, пробости два срца у која је он желео, али узаман, да излије бес и бол којима су га напојили. Гледајући Лустоа, говорио је у себи: „Ето то је пријатељ!“ не слутећи да га се Лусто већ прибојава као опасног супарника. Лисјен је погрешно што је показао сав свој дух: какав мање више безбојан чланак послужио би му много боље. Блонде је још потстакао завист која је прождирала Лустоа тим што је рекао Финоу да треба положити оружје пред талентом кад има такву снагу. Те речи су определиле Лустоа, и он одлучи да остане пријатељ с Лисјеном и да се у споразуму са Финоом користи једним тако опасним новајлијом одржавајући га у оскудици. То је био

брз и у свему потпун споразум између та два човека, постигнут двома реченицама које су они дошанули један другоме.

— Има талента.

— Много ће тражити.

— О!

— Добро!

— Увек страхујем кад вечерам са француским новинарима, рече немачки дипломата са спокојном и достојанственом доброћудношћу гледајући у Блондеа кога је видео код грофице де Монкорне. Има једна Блихерова реч коју ћете ви да остварите.

— Која реч? упита Натан.

— Кад је Блихер стигао на узвишицу Монмартра са Сакеном, 1814, опростите ми, господо, што вас потсећам на тај за вас несрећан дан, Сакен, који је био груб човек, рече: „Сад ћемо дакле да спалимо Париз! — Никако, Француској ће доћи главе само то!“ одговорио је Блихер показавши ту огромну раку рану која се пред њиховим ногама, зажарена и димљива, пружала долином Сене. Ја захваљујем Богу што у мојој домовини нема новина, наставио је министар после кратког застоја. Још се нисам повратио од страха који ми је улио онај деран са капом од хартије на глави, који је, у десетој години, разборит као неки стари дипломата. Зато ми се и сад чини да вечерам са лавовима и пантерима који су из пажње према мени увукли своје канџе.

— Јасно је, рече Блонде, да ми можемо рећи и доказати Европи како је Ваша Екселенција повратила вечерас једну гују отровницу која замало није ујела госпођицу Тилију, нашу најлепшу играчицу, и, тим поводом, могли бисмо причати приче о Еви, о Библији, о првоме и последњем греху. Али будите спокојни, ви сте наш гост.

— То би било занимљиво, рече Фино.

— Штампали бисмо научне расправе о свим змијама које су нађене у људском срцу и телу да би дошле до дипломатског тела, рече Лусто.

— Могли бисмо показати неку змију и у овом бокалу са трешњама у ракији, рече Верну.

— У што бисте најзад и ви поверовали, рече Вињон дипломати.

— Господо, оставите ваше канце нек мирују! узвикну војвода де Реторе.

— Утицај, моћ штампе тек је у повоју, рече Фино, новинарство је у детињству, оно ће се развијати. За десет година од данас, све ће бита подвргнуто јавности. Мисао ће расветлити све, она...

— Она ће све укаљати, рече Блонде прекинувши Финоа.

— То је добро речено, рече Клод Вињон.

— Она ће стварати краљеве, рече Лусто.

— Она ће обарати монархи је, рече дипломата.

— И зато, рече Блонде, да нема штампе, не би је требало проналазити; али је она ту, ми од ње живимо.

— И од ње ћете умрети, рече дипломата. Зар не видите да ће уздизање широких маса, под претпоставком да их ви просвећујете, отежати појединцу да буде велики; да ћете сејући разум у срце нижих слојева, пожњети буну, и да ћете ви бити њене прве жртве? Шта се разбија у Паризу кад настане побуна?

— Разбијају се уличне светиљке, рече Натан, али смо ми исувише скрмни да бисмо се бојали, нас ће само огрепсти.

— Ви сте исувише духовит народ да бисте допустили којој било влади да се оснажи, рече министар. Иначе бисте поново почели да својим перима освајате Европу коју ваш мач није умео да сачува.

— Новине су једно зло, рече Клод Вињон. То зло би могло корисно да послужи, али влада хоће да га сузбије. Настаће борба. Ко ће подлећи? То је питање.

— Влада! рече Блонде, ја се убих доказујући то. У Француској је дух јачи од свега, а новине, поред духа свих духовитих људи, имају и лицемерство Тартифа.

— Блонде, Блонде, рече Фино, ти идеш сувише далеко! има претплатника овде.

— Ти си власник једнога од тих стоваришта отрова, ти се мораш бојати; али ја нимало не марим за све те ваше дућане, иако од њих живим!

— Блонде има право, рече Клод Вињон. Новине, уместо да врше свештену службу, постале су средство за политичке странке; од средства, претвориле су се у трговину; и, као свака трговина, немају ни вере ни закона. Сваки лист је, као што каже Блонде, дућан у којем се свету продају речи онакве боје какву он хоће. Кад би постојао неки лист грбаваца, он би јутром и вечером доказивао лепоту, доброту и потребу грбавих људи. Лист више не постоји да просвећује, него да ласка разним мишљењима. И зато ће сви листови, у једном одређеном времену, постати подли, дволични. бестидни, лажљиви, разбојнички; они ће убијати идеје, системе, људе, и самим тим ће напредовати. Користиће се преимућствима свих разумник бића. Зло ће се чинити а нико неће бити крив за то. Сви ми, ја, Вињон, ти, Лусто, ти, Блонде, тм, Фино, бићемо Аристиди, Платони, Катони, Плутархови јунаци; сви ћемо бити невини, сви ћемо моћи да перемо руке од сваке гадости. Наполеон је објаснио ту појаву, моралну или неморалну, како хоћете, једним изванредним закључком до којег је дошао проучавајући поступке Конвента. „За колективне злочине не одговара нико.“ Лист може да допусти себи најодвратније држање, а да се нико не сматра лично укаљан тиме.

— Али ће влада доносити законе којима се то сузбија, рече ди Бриел, већ их припрема.

— Ба! рече Натан, шта може закон против француског духа, најопаснијег од свих разорних средстава?

— Идеје се могу сузбијати само другим идејама, наставио је Вињон. Само терор и деспотизам могу да угуше француског генија, чији је језик нарочито подесан за алузију, за двосмисленост. Уколико закон буде строжи, утолико ће дух јаче праскати, као пара у котлу без одушке. И онда, краљ увек поступа како треба: ако је лист против њега, министар је крив за све, и обрнуто. Ако лист измисли неку подлу клевету, чуо ју је од другога. Човеку који се пожали, извиниће се што је био сувише Слободан. Ако га изведу пред суд, жали се да нико није дошао да тражи исправку; али ако му је затражите, он смејући се одбија да је прими, гледа на свој злочин као на ситницу. Напослетку се руга својој жртви кад она победи. Ако

је кажњен, ако има да плати велику оштету, огласиће тужиоца за непријатеља слободе, домовине и напретка. Рећи ће да је г. тај и тај лопов, а објашњавати да је он најпоштенији човек у краљевини. И тако, његови злочини, ситнице! они који га нападају, чудовишта! и он може, у једном одређеном времену, да убеди у што хоће људе који га читају свакодневно. Затим, ништа од онога што њему није по вољи неће бити родољубиво, и он ће увек имати право. Служиће се црквом против цркве, Уставом против краља; ругаће се суду кад га он притегне, хвалиће га кад буде чинио уступке распаљеним страстима. Да задобије претплатнике, измишљаће најдирљивије приче, преметаће се као лакрдијаш. Жртвоваће грубој шали и рођеиога оца ако треба да забави или да насмеје своје читаоце. Биће глумоц, који ставља пепео свога сина у урну да би истински плакао, заљубљена жена која све жртвује своме љубавнику.

— Једном речи, то је наштампани народ, узвикну Блонде прекинувши Вињона.

— И то народ лицемеран и без племенитости, продужи Вињон; он ће из своје средине протеривати таленат, као што је Атина прогнала Аристиду. Видећемо како новине, којима су у почетку управљали части људи, доцније падају у руке онима који ће имати стрпљења и еластичности какве недостају правом таленту, или бакалима који ће имати новаца да купују пера. Већ виђамо такве ствари! Али, кроз десет година, први деран кад изиђе из гимназије сматраће се за великог човека, попеће се на стуб неког листа да вређа своје претходнике, вући ће их за ноге да би он стао на њихово место. Наполеон је имао потпуно право кад је метнуо брњицу штампи. Кладио бих се да би се опозициони листови, под владом коју би они уздигли, окомили на ту исту владу истим разлозима и истим чланцима који се данас пишу против краљеве владе, чим би им она одрекла што било. Што се више уступака буде чинило новинарима, новине ће тражити све више. Новинаре који су успели замениће изгладнели и сиромашни новинари. Рана је неизлечива, биваће све тежа, све опаснија; и уколико зло буде веће, утолико ће се више трпети, све док међу самим новина-

рима, зато што ће их бити много, не настане пометња, као у Вавилону. Сви ми колико нас има знамо да ће новине ићи даље него краљеви у незахвалности, даље него најпрљавија трговина у спекулисању и у ситничарењу, да ће упропастити нашу интелигенцију приморавајући је да свако јутро продаје свој мождани алкохол; али ћемо ипак сви ми писати у њима, као што чине људи који раде у руднику живе знајући да ће ту умрети. Ено тамо, поред Коралије, једног младића... Како му је име? Лисјен! леп је, песник је, и, што му још више вреди, има духа; е лепо, он ће ући у неколико тих лупанара мисли који се називају новинама, разбациваће тамо своје најлепше идеје, исушиће свој мозак, поквариће своју душу, чиниће оне безимене гадости које, у борби идеја, замењују ратна лукавства, пљачку, паљевине, превртљивост у ратовању кондотијера³⁸. Кад и он, као толики други, буде истрошио свој таленат у корист акционара, ти трговци отровом пустиће га да умре од глади ако је жедан, а од жеђи ако је гладан.

— Хвала, рече Фино.

— Али, Боже мој, рече Клод Вињон, ја сам то знао, ја сам на робији, и долазак свакога новог осуђеника причињава ми задовољство. Блонде и ја, ми смо јачи него господа та и та која се богате нашим талентима; али ће нас они и поред свега тога увек експлоатисати. Ми имамо срца под нашом интелигенцијом, недостају нам свирепе особине оних који се баве експлоатацијом. Ми смо лењи, ми посматрамо, размишљамо, судимо; а они ће испијати наш мозак и оптуживаће нас да се рђаво владамо!

— Ја сам мислила да ћете ви бити веселији, узвикну Флорина.

— Флорина има право, рече Блонде; оставимо нека друштвене болести лече они шарлатани државници. Као што каже Шарле: „Зар да лајем на бериђет? Никад!”

— Знате ли на шта ме потсећа Вињон? рече Лусто показујући на Лисјена. На неку од оних женетина из улице Пеликан, која би рекла неком гимназијалцу: „Мали мој, ти си

³⁸ Копдотијери су били вође најамничке војске У Италији у XIV и XV веку

сувише млад да долазиш овамо..."

Та досетка изазвала је смех, али се Коралији допала. Трговци су пили и јели слушајући.

— Чудан је то народ у коме се налази толико добра и толико зла! рече министар војводи де Реторе. — Господо, ви сте распикуће који не могу да се упропасте.

Тако, захваљујући случају, ниједна опомена није недостала Лисјену на ивици провалије у коју је морао да падне. Д'Артез је извео песника на племенити пут рада пробудивши у њему осећање пред којим ишчежавају тешкоће. И сам Лусто, из себичних побуда, покушао је да га одврати, сликајући му новинарство и књижевност у њиховој правој боји. Лисјен није хтео да верује у толико скривеног неваљалства; али је најзад чуо и новинаре како се јадају на своје зло, видео их је на делу, како парају утробу своје хранитељке да би претсказали будућност. Те вечери видео је ствари онакве какве јесу. Уместо да се згрози гледајући изблиза ту париску поквареност коју је Блихер тако тачно окарактерисао, он је са заносом уживао у томе духовитом друштву. Ти необични људи у златом протканом оклопу својих порока и под сјајним шлемом својега хладног расуђивања, чинили су му се надмоћнији од сталожених и озбиљних другова из улице Четири-Ветра. Затим, уживао је у првим дражима богатства, раскош га је занела, богата трпеза га је савладала; његови нестални нагони су се пробудили, први пут у животу пио је одабрана вина, упознао се с изврским производима кухињске вештине; гледао је једног министра, једног војводу и његову играчицу, измешане са новинарима, како се диве њиховој свирепости моћи; осетио је неодољиву жељу да се уздигне над тим светом краљева, налазио је у себи снагу да их победи. Напослетку, ту Коралију коју је усрећио са неколико речи он је добро загледао при сјајном осветљењу на гозби, кроз топлу пару која се дизала с тањира и кроз маглу пијанства, и она му се учинила прекрасна, љубав ју је чинила тако лепом! Та девојка била је уосталом најдражеснија, најлепша париска глумица. Друштво из улице Четири-Ветра, то небо племенитог духа, морало је да подлегне пред тако потпуним искушењем. Познаваоци су поласкали Лисјеновој таштини,

својственој писцима, његови будући супарници хвалили су га. Успех његовог чланка и то што је задобио Коралију били су две победе које би завртеле мозак и глави мање младој него што је била његова. За време тога разговора, сви су врло добро јели, још боље пили. Лусто, који је седео до Камизоа, насуо му је двапут или тритгут трешњеваче у вино тако да то нико не примети, и потстицао је његово честољубље како би га навео да пије. То је чинио тако вешто да трговац није приметио; он је веровао да је, на свој начин, лукав исто толико колико и новинари. Грубе шале почеле су у тренутку кад се прешло на посластице и на вино. Дипломата, као веома увиђаван човек, даде знак војводи и играчици чим је осетио те грубости које су објављивале да код тих духовитих људи наилази разузданост којом се завршавају пијанке, и њих троје се повукоше. Чим је Камизо изгубио главу, Коралија и Лисјен који су се, за све време вечере, понашали као да им је петнаест година, побегоше низ степенице и ускочише у једна кола. Пошто је Камизо био под столом, Матифа је мислио да је и он отишао са глумицом, оставио је своје госте да пуше, да пију, да се смеју, да се препиру, и пошао је за Флорином кад је она отишла да спава. Дан је изненадио борце, или боље речи Блондеа кога пиће никад није могло да савлада, који је једини могао да говори и који је предлагао спавачима здравицу у славу Зоре ружичастих прсију.

Лисјен није био навикнут на париске пијанке; он је још владао собом силазећи низа степенице, али га је свеж: ваздух потпуно опио, и то је било одвратно. Коралија и њена собарица морале су да воде песника до првога спрата лепе куће где је становала глумица, у улици Вандом. На степеницама, Лисјену се смучило и он је почео да повраћа.

— Брзо, Берениса, узвикну Коралија, чаја! спреми чај!

— Није то ништа, то је од ваздуха, говорио је Лисјен, а нисам никад оволико ни пио.

— Јадно дете! то вам је безазлено као јагње, рече Берениса, дебела Норманђанка, ружна онолико колико је Коралија била лепа.

Најзад је Лисјен, несвестан, положен у Коралијину по-

стељу. Уз помоћ Беренисе, глумица је са бригом и љубављу једне мајке према малом детету свукла свог песника који је непрестано говорио:

— Није то ништа, то је од ваздуха. Хвала, мама.

— Како лепо каже мама! узвикну Коралија љубећи га у косу.

— Право је уживање волети таквог анђела, госпођице! Где сте га то упецали? Нисам мислила да на свету може бити човека који је вама раван по лепоти, рече Берениса.

Лисјен је хтео да спава, није знао где се налази и није видео ништа. Коралија га натера да попије неколико шоља чаја, и онда га остави да спава.

— Да нас није видела вратарка или ко други? упита Коралија.

— Није, ја сам вас чекала.

— Викторија не зна ништа?

— Као и обично! рече Берениса.

Десет сати после тога, око подне, Лисјен се пробудио под погледом Коралије која га је посматрала како спава! Песник је то разумео. Глумица је још увек била у својој лепој хаљини, страшно умрљаној, коју је хтела да сачува као успомену. Лисјен је увидео оданост и нежност праве љубави која хоће да буде награђена: он погледа на Коралију. Коралија смаче своје одело за трен ока, и увуче се као змија поред Лисјена. У пет сати, песник је спавао уљушкан божанском сласти, видео је пре тога као кроза сан глумичину собу, једну изванредно раскошну творевину, сву белу и ружичасту, испуњену пробраним реткостима које су превазилазиле оно чему се Лисјен већ дивио код Флорине. Коралија је била уморна. Она је у седам сати морала да буде у позоришту, да игра своју улогу Андалускиње. И још је посматрала свога песника успаваног у задовољству, заносила се не могући да се нажива те племените љубави која је спајала чула са срцем и срце са чулима да би их заједно усхићавала. То усхићење, које допушта да на земљи буду двоје који осећају, а на небу само једно које воли, било је њено очишћење од грехова. Кома, умором, Лисјенова надчовечанска лепота не би послужила као оправдање?

Клечећи пред том постељом, срећна због саме љубави, глумица се осећала као препорођена. То усхићење прекинула је Берениса.

— Ево Камизоа! зна да сте ту, повика она.

Лисјен се усправи помисливши с урођеном великодушношћу да не сме доводити у неприлику Коралију. Берениса подиже једну завесу. Лисјен се нађе у прекрасној соби за облачење, камо Берениса и њена господарица унесоше с нечувеном хитрином Лисјеново одело. Кад је трговац ушао, Коралији падоше у очи песникове чизме: Берениса их је ставила поред ватре да се загреју пошто их је раније кришом очистила. Служавка и господарица су биле заборавиле те чизме које су оптуживале. Берениса оде пошто се неспокојно згледала са својом господарицом. Коралија се била шћућурила на својем дивану, а Камизоу рече да седне на столицу према њој. Јадни човек, који је обожавао Коралију, гледао је у чизме и није се усуђивао да дигне очи на своју љубазницу.

— Треба ли да се наљутим због овог пара чизама и да оставим Коралију? То би значило љутити се ни због чега, чизама има свуда. Овима би било место пре у излогу неког чизмара, или на булевару на ногама неког шетача. Међутим, овде, без ногу, оне казују много ствари које се не слажу са верношћу. Ја имам педесет година, то је истина: морам бити слеп као Љубав.

То кукавичко размишљање није се могло ничим правдати. Те чизме нису биле ове ниске какве се данас носе, и које би донекле расејан човек могао и да не види; биле су, како је онда захтевала мода, праве чизме, врло елегантне, са ресама, какве блистају на припијеним чакширама скоро увек светле боје, и на којима се ствари огледају као у огледалу. И зато су те чизме сметале очима честитог трговца свилом, и, морамо рећи, паралеле су му срце.

— Шта вам је? упита Коралија.

— Ништа, одговори он.

— Звоните, рече Коралија смешећи се на кукавичлук Камизоа. — Берениса, рече Норманђанки чим је ова ушла, додај-

те ми кукице да поново навучем те проклете чизме. Немој те заборавити да ми их вечерас донесете у моју ложу.

— Како!.. ваше чизме?.. рече Камизо, и одахну.

— Е! него шта сте ви мислили? запитала она поносито. Живинче дебело, ваљда нећете помислити?.. — О! задело би помислио! окрете се Берениси. — Имам улогу мушкарца у нечијем комаду, а никад се нисам облачила у мушко одело. Позоришни чизмар донео ми је те чизме да се учим ходати у њима док не буду готове оне за које ми је узео меру; он ми их је и навукао, али су ме толико жуљиле да сам их свукла, а ипак морам поново да их обујем.

— Немој те их обувати кад вас жуље, рече Камизо кога је њихов изглед толико жуљио.

— Госпођица би боље учинила да вас послуша, рече Берениса; да се не мучи, као малочас; плакала је због њих, господине! а, да сам ја човек, жена коју волим не би никад заплакала! за њу би било боље да има чизме од сасвим танке коже. Али позоришна управа је тако шкрта! Господине, требало би да јој их ви поручите...

— Да, да, рече трговац. — Хоћете ли устајати? запитала Коралију.

— Одмах, вратила сам се тек у шест сати, пошто сам вас свуд тражмла, због вас сам држала кола пуних седам сати. Ето колико водите рачуна о мени! заборавити ме због вина! Морала сам да се одморим, јер ћу сад играти сваке вечери, све док Судац у неприлици буде пунио кућу. Нисам рада да утерујем у лаж: чланак оног младића!

— Леп је то дечко, рече Камизо.

— Мислите? Ја не волим такве људе, сувише личе на жену; а, сем тога, такви не умеју да љубе као ви, матори трговци. Вама је тако досадно.

— Вечера ли господин са госпођом? упита Берениса.

— Не, не могу ништа да окусим.

— Лепо сте се удесили, јуче. Ах! тата Камизо, пре свега, ја не волим људе који пију...

— Треба да начиниш неки поклон томе младићу, рече трговац.

— Ах! да, више волим да им плаћам тако него да радим оно што ради Флорина. Дакле, гаде вољени, идите, или ми дајте кола да не губим време више.

— Имаћете их сутра кад пођете на вечеру са вашим управником, код Канкалске стене. Нови комад се неће играти у недељу.

— Хајдемо, ја морам да вечерам, рече Коралија и одведе Камизоа.

Један сат после тога, Лисјена је ослободила Берениса. Коралијина другарица из детињства, девојка исто онолико лукава и оштроумна колико је била крупна.

— Останите овде. Коралија ће се вратити сама, она чак хоће да отера Камизоа ако вам је он досадан, рекла је Берениса Лисјену; али, драго дете њенога срца, ви сте исувише добри да бисте је упропастили. Она ми је сама казала, готова је да напусти све, да изађе из овога раја и да живи у вашој соби под кровом. О! зар јој пакосници и завидљивци нису већ рекли да ви немате нигде ништа, да живите у Латинском кварту! Ја бих пошла с вама, видите, водила бих вам кућу. Али сам је мало-час утешила, сиротину. Је л' те, господине, ви сте исувише паметни да бисте гледали на такве глупости? Ах! видећете и сами да онај дебелко има само тело без живота, а да сте ви драган, љубимац, божанство коме се предаје душа. Само кад бисте знали како је моја Коралија мила кад предамном понавља своје улоге! јадно слатко дете! Заиста је заслужила да јој Бог пошље неког од својих анђела, живот јој је био огадио. Била је тако несрећна са својом мајком која ју је тукла, која ју је продала! Јест, господине, мајка, своје рођено дете! Да ја имам кћер, служила бих је као моју малу Коралију, од које сам начинила своје дете. Ово је први пут што је видим задовољну, први пут су јој толико плескали. Изгледа да се због онога што сте ви написали припрема читава дружина плескача за другу претставу. Док сте ви спавали, долазио је Бролар да ради с њом.

— Ко је тај Бролар? запита Лисјен коме се учинило да је већ чуо то име.

— Он је вођа плескачке дружине, и договори се с њом

на којим местима у улози треба да јој се плеска. Иако се показује као њена пријатељица, Флорина би можда хтела да јој подвали и да узме све за себе. Цео булевар бруји због вашег чланка. Ово је заиста постеља за краљевску љубав!.. додала је застирући постељу покривачем од чипке.

Затим је запалила свеће. На светлости, задивљени Лисјен је помислио да се налази у некој вилинској палати. Камизо је изабрао најскупоценију материју код *Златне чауре* за тапете и завесе. Песник је газио по правој краљевској простирци. Палисандрово дрво на намештају задржавало је у удубљењима својих украса светлосне зраке који су у њима треперили. Камин, од белог мрамора, блистао је од скупих ситница. Простирка пред постељом била је од лабудовог паперја оивиченог куниним крзном. Папучице од црног баршуна, постављене црвеном свилом, говориле су о уживањима која очекују песника Белих рада. Прекрасна лампа вирила је са таванице пресвучене свилом. Свуд, у уметничким вазама, било је пуно ретког цвећа, лепога белог вреса, камелија без мириса. Све је претстављало слику невиности. Ко би могао ту да замисли једну глумицу и позоришни морал? Берениса је видела колико се Лисјен задивио.

— Зар није лепо? упитала га је ласкавим гласом. Зар није боље љубити овде него на неком тавану? Не дајте јој да буде луда, продужила је стављајући пред Лисјена један леп сточић пун јела које је кришом одвојила од вечере своје господарице, да куварица не би могла посумњати да је ту неки љубавник.

Лисјен је вечерао врло добро, из сребрних чинија и из тањира са сликама, од којих је сваки стајао читав златник. Служила га је Берениса. Та раскош утицала је на његову душу као што улична девојка, својом наготом и својим затегнутим белим чарапама, утиче на гимназијалца.

— Благо томе Камизоу! узвикну он.

— Њему? одговори Берениса. Ах! дао би он цело своје богатство да буде на вашем месту и да замени своју старачку седу косу за ваше младалачке увојке.

Пошто га је напојила најбољим вином које је Бордо произвео за најбогатијег Енглеза, Берениса је наговорила Лисјена

да поново легне док не дође Коралија, да проспава, а Лисјен је заиста желео да легне у ту постељу којој се дивио. Берениса која је ту жељу прочитала у песниковим очима, радовала се томе због своје господарице. У пола једанаест, Лисјен се пробудио под погледом пуним љубави. Коралија је била ту у најпримамљивијој одећи за ноћ. Лисјен се наспавао, Лисјен је сад био пијан само од љубави. Берениса се повуче пошто је запитала:

— У колико сати, сутра?

— У једанаест; донећеш нам доручак у постељу. Ни за ког нећу бити код куће пре два сата.

У два сата, сутрадан, глумица и њен љубавник били су обучени и седели су једно према другоме, као да је песник тек дошао у посету својој штићеници. Коралија је купала, очешљала, обукла Лисјена; послала је код Колиота да му се донесу дванаест нових кошуља, дванаест вратних марама, дванаест марамица, туче рукавица у кутији од кедровог дрвета. Кад је чула да су једна кола застала пред њеним вратима, притрчала је прозору за једно са Лисјеном. Обоје видеше како Камизо силази с једних раскошних малих кола.

— Нисам мислила да се толико може мрзети један човек и раскош, рече она.

— Ја сам исувише сиромаш да бих пристар на то да се ви упропастите, рече Лисјен примајући тиме јарам побеђенога.

— Јадно маче моје, рече она притиснувши Лисјена на груди, ти ме дакле много волиш?

Позвала сам господина, рекла је Камизоу показујући Лисјена, да ме данас посети, јер сам мислила да ћемо ићи у шетњу у Јелисејска поља да поновимо кола.

— Идите тамо сами, рече жалосним гласом Камизо, ја нећу вечерати с вама; данас је имендан моје жене, то сам био заборавио.

— Јадни Мизо, што ће ти бити досадно! рече она обиснувши се о врат трговцу.

Била је пијана од среће при помисли да ће сама са Лисјеном поновити та лепа кола, да ће сама с њим ићи у Шуму; и, тако радосна, изгледала је као да воли Камизоа кога је обасу-

ла милоштом.

— Волео бих да вам сваки дан могу купити по једна кола! рече јадни човек.

— Хајдемо, господине, већ је два сата, рече глумица Лисјену, кога је видела да се стиди и кога је утешила једним дивним покретом.

Коралија стрча низа степенице вукући за собом Лисјена који је чуо трговца како дува као фока за њима, не могући да их стигне. Песник је осетио уживање које највише заноси човека: Коралија, чију је лепоту срећа још увећавала, показивала је свим задивљеним погледима хаљину пуну укуса и елеганције. Париз Јелисејских поља дивио се њима двома. У једној алеји Булоњске Шуме, њихова кола сретеше се са кочијама госпођа д'Еспар и де Баржетон, које погледаше Лисјена изненађено, али им он одговори презривим погледом песника који предосећа своју славу и који ће се користити својом моћи. Тај тренутак, кад је могао у једном погледу да добаци тим двома женама бар неке од осветиичких мисли које су га гризле и које су му оне ставиле у срце, био је један од најслађих тренутака његовог живота и можда је одлучио његову судбину. Лисјена понова обузе бес охолости: хтео је да поново ступи у високо друштво, да се тамо освети пред свима, и све оне ситне друштвене пакости, које је недавно презирао човек радник, пријатељ другова из улице Четири-Ветра, вратише се у његову душу. Тада је разумео сав значај онога што је за њега учинио Лусто: Лусто је послужио његовим страстима; док су их другови, тај колективни Ментор, сузбијали ради досадних врлина и рада које је Лисјен почињао да сматра узалудним. Радити! зар то није смрт за душе које жуде за уживањем? И зато, са колико лакоће људи од пера тону у *far niente*³⁹, у пировање и у раскошан живот који проводе глумице и лаке жене! Лисјен је осећао неодољиву жељу да и даље живи као ова два луда дана.

Вечера код Канкалске стене била је изврсна. Лисјен је ту нашао све Флоринине госте, сем министра, сем војводе и

³⁹ италијанска реч, нерад

играчице, сем Камизоа, које су заменили два славна глумца и Хектор Мерлен са својом љубазницом, једном дражесном женом која се називала госпођа ди Вал-Нобл, и била најлепша и најелегантнија међу женама које су у то доба, у Паризу, сачињавале нарочито друштво оних жена које се данас учтиво зову л о р е т е. Лисјен, који је последњих четрдесет и осам сати живео у рају, сазнао је ту за успех својег чланка. Видећи да га славе, да му завиде, песник се понова осети пун поуздања: његов дух заблиста, он постаде онај Лисјен де Рибампре који је неколико месеци блистао у књижевности и у уметничком свету. Фино, тај човек неоспорно умешан да пронађе таленат, који је умео да га намирише као што змај намирише свеже месо, ласкао је Лисјену покушавајући да га врбује за ону чету новинара којима је он заповедао. Лисјен се ухватио на ту удицу. Коралија је приметила лукавство тога потрошача духа, и хтела је да опомене Лисјена да га се чува.

— Немој се обавезивати, мали мој, рекла је своме песнику, причекај; они хоће да се користе тобом, разговараћемо о томе вечерас.

— Да! одговорио јој је Лисјен, ја се осећам довољно јак да будем исто толико opak и исто толико лукав колико они могу да буду.

Фино, који се задело није без разлога завадио са Хектором Мерленом, претставио је Мерлена Лисјену и Лисјена Мерлену. Коралија и госпођа ди Вал-Нобл спријатељише се, обасуше једна другу љубазношћу и предусретљивошћу. Госпођа ди Вал-Нобл позва Лисјена и Коралију на вечеру. Хектор Мерлен, најопаснији од свих новинара који су присуствовали тој вечери, био је мали мршав човек, танких стиснутих у сана, кога је гризла превелика амбиција, безгранично завидљив, срећан због свих зала која се чине око њега, користећи се раздорима које сам подбада, човек са много духа, са мало воље, али код кога вољу замењује нагон који води скоројевиће тамо где сијају злато и власт. Лисјен и он нису се свидели један другоме. Није тешко објаснити због чега. Мерлен је по несрећи говорио гласно оно што је Лисјен мислио у себи. Пред крај обеда, чинило се да најдирљивије пријатељство спаја те људе

који су сви веровали да су бољи један од другог. Лисјен, новајлија, био је предмет њиховог ласкања. Разговарало се отворено. Само се Хектор Мерлен није смејао. Лисјен га запита за разлог његове уздржљивости. — Та гледам вас како улазите у књижевни и новинарски свет с илузијама. Ви верујете у пријатеље. Ми смо сви пријатељи или непријатељи, према околностима. Ми се први тучемо оружјем које би требало да нам служи само зато да њим тучемо друге. Неће проћи много времена, и ви ћете увидети да нећете постићи ништа лепим осећањима. Ако сте добри, начините се опаки. Будите свађалица из рачуна. Ако вам нико није рекао за тај највиши закон, ево вам га поверавам ја и тиме вам не чиним малу услугу. Да бисте били вољени, немојте отићи никад од ваше драгане док је мало не расплачете; да бисте успели у књижевности, вређајте увек све, чак и своје пријатеље, цвељајте свачије честољубље: и сви ће вам угађати.

Хектор Мерлен био је срећан што види, по Лисјеновом изгледу, да његова реч улази у новајлију као оштрица ножа у срце. Картали су се. Лисјен је изгубио сав свој новац. Одвела га је Коралија, и љубавне милине учинише да заборави страшна узбуђења коцке која ће, доцније, наћи у њему једну од својих жртава. Сутрадан, кад је изишао из њенога стана и враћао се у Латински кварт, нашао је у својој кеси новац који је био изгубио. Та пажња га је у први мах ожалостила, он хтеде да оде глумици и да јој врати дар који га је понижавао; али је већ био у улици де ла Харп и продужио је пут ка хотелу Клини. Идући, размишљао је о том Коралијином поступку, видео је у њему доказ оне материнске љубави коју та врста жена уплиће у своју страст. Код њих, страст садржи сва осећања. Од мисли, до мисли Лисјен је најзад нашао разлог да то прими рекавши у себи:

— Ја је волим, ми ћемо живети заједно као муж; и жена, и ја је нећу оставити никад!

Сем ако није Диоген, који човек не би разумео шта је осећао Лисјен док се пео уз нечисте и смрадне степенице својег хотела, кад му је под руком скрипнула брава на његовим вратима, кад је поново видео прљав под и ружан камин своје

собе, страшне по беди и по празнини? На својем столу нашао је рукопис својег романа и ово неколико речи од Данијела д'Артез:

„Наши пријатељи су скоро задовољни вашим делом, драги песнице. Моћи ћете да га поднесете са више поуздања, кажу они, и вашим пријатељима, и вашим непријатељима. Читали смо ваш лепи чланак о Драмском позоришту; морали сте изазвати у књижевном свету ополико зависти колика жаљења код нас.

„Данијел.

— Жаљења! шта хоће тиме да каже? узвикну Лисјен, изненађен тоном хладне учтивости која се осећала у том писамцету.

Та зар је он странац за те другове? Пошто се најео слатких плодова које му је пружила Ева из кулиса, он је још више полагао на поштовање и на љубав својих пријатеља из улице Четири-Ветра. Остао је неколико тренутака задубљен у мисли којима је обухватао своју садашњост у тој соби и своју будућност у Коралијином стану. Колебајући се између части и нечасности, сео је и почео да разгледа у каквом су му стању његови пријатељи вратили његово дело. И како се зачудио! Из поглавља у поглавље, вешто и одано перо тих још непознатих великих људи претворило је његово сиромаштво у богатство. Једар, збијен, сажет, жив дијалог заменио је његове разговоре, и он разумеде тада да су они били празно брбљање у поређењу с овим реченицама које су одисале духом времена. Његове личности, прилично нејасно оцртане, биле су снажно истакнуте и обојене; све су се везивале за занимљиве појаве људског живота физиолошким: опажањима која су без сумње потицала од Бјаншона, и која су им давала живота. Његови ошпирни описи постали су пуни садржине и живости. Он је дао слабо развијену и рђаво одевену девојчицу, а сад је пред њим била лепа девојка у белој хаљини, са ружичастим појасом и марамом, једна прекрасна творевина. Ноћ га је затекла уплаканих очију, пораженог том величином, у осећању пуне вредности

једне такве поуке: у дивљењу тим исправкама из којих је научио о књижевности и о уметности више него за четири године својег читања, упоређивања и проучаовања. Поправка једне рђаво замишљене скице, један зналачки потез на самом делу, казују увек више него теорија и објашњење.

— То су пријатељи! то су срца! благо мени! узвикну он завијајући рукопис.

Понесен плахим осећањем које обузима песничке и несталне природе, он похита Данијелу. Пењући се уза степенице, ипак се осетио мање достојан тих срдаца која ништа не може да скрене са пута части. Један глас му је говорио да, кад би Данијел волео Коралију, он је не би примио са Камизоом. Била му је позната исто тако и дубока одвратност другова према новинарима, а знао је да је већ помало новинар. Затекао је своје пријатеље, сем Мејроа, који је мало пре тога изишао, у очајању које се огледало на свим лицима.

— Шта вам је, пријатељи? упита Лисјен.

— Малочас смо сазнали за једну страшну несрећу: највећи дух нашега доба, наш најмилији пријатељ, онај који је пуне две године био наша светлост...

— Луј Ламбер, рече Лисјен.

— Налази се у таквом стању каталепсије⁴⁰ које не оставља никакву наду, рече Бјаншон.

— Умреће телом неосетљив, а главом на небу, додаде свечано Мишел Кретјен.

— Умреће као што је живео, рече д' Артез.

— Љубав, убачена као ватра у пространо царство његовог мозга, сагорела га је, рече Леон Жиро.

— Да, рече Жозеф Бридо, узнела га је тамо где га ми губимо из вида.

— Ми смо ти које треба жалити, рече Филжанс Ридал.

— Можда ће оздравити, узвикну Лисјен.

— Према ономе што нам је рекао Мејро, ту лечење не помаже, одговори Бјаншон. Његова глава је попримше појава

⁴⁰ грчка реч, у медицини означава стање у којем престају спољашња осетљивост и вољни покрети: каталепсија се разликује од смрти отсуством труљења

пред којима је медицина потпуно немоћна.

— Ипак постоје лекови, рече д' Артез.

— Постоје, рече Бјаншон; он је само обамро, ми га можемо начинити блесавим.

— Кад би се генију зла могла понудити нека друга глава уместо његове! Ја бих дао своју! узвикну Мишел Кретјен.

— А шта би било с европском федерацијом? рече д' Артез.

— Ах! то је истина, одговори Мишел Кретјен; више него појединцу, човек припада човечанству!

— Ја сам дошао овамо са срцем пуним захвалности према вама свима, рече Лисјен. Ви сте моју бакарну пару претворили у златник.

— Захвалност! за кога ти сматраш нас? рече Бјаншон.

— За нас је то било задовољство, рече Филжанс.

— А ви сте сад новинар? рече му Леон Жиро. Ваш први успех одјекнуо је чак у Латинском кварту.

— Још нисам, одговори Лисјен.

— Ах! утолико боље, рече Мишел Кретјен.

— Ја сам вам то говорио, настави д' Артез, Лисјен има једно од оних срдаца која знају шта вреди чиста савест. Зар човека не крепи кад спуштајући увече главу на узглавље може да каже себи: „Нисам судио о туђим делима, нисам ожалостио никога; мој дух, као нож, није рио по души никаквог невиног човека; моја шала није уништила ничију срећу, није чак узнемирила ни блажену глупост, није сметала ничијем стваралачком раду; нисам тражио лаке успехе заједљиве досетке; најзад, никад нисам изневерио своја убеђења”?

— Али, рече Лисјен, ја мислим да човек може остати такав и кад сарађује на неком листу. Ако ја заиста не имадем других средстава за живот, мораће доћи до тога.

— Ох! ох! ох! рече Филжанс, повишавајући глас при сваком узвику, ми се предајемо.

— Он ће бити новинар, рече озбиљно Леон Жиро. — Ах! Лисјене, да си хтео да будеш то с нама, кад покренемо лист у којем никад неће бити повређене ни истина ни правда, у којем ћемо ширити идеје корисне по човечанство, можда.....

Нећете имати ниједног претплатника, одговори макијавелистички Лисјен прекинувши Леона.

— Имаће их пет стотина који ће вредети колико пет стотина хиљада, одговори Мишел Кретјен.

— Биће вам потребан и капитали, настави Лисјен.

— Не, рече д' Артез, него пожртвовање.

— Ово као да је дућан пун мириса, узвикну Мишел Кретјен омирисавши једним комичним покретом Лисјенову главу. Видели су те у једним сјајним колима која су вукла два господска коња, са једном богаташком милосницом, Коралијом.

— Лепо, рече Лисјен, има ли чега рђавог у томе?

— Рекао си то тако као да га заиста има, довикну му Бјаншон.

— Ја бих хтео за Лисјена једну Беатричу, рече д' Артез, једну племениту жену која би га подржавала у животу...

— Али, Данијеле, зар љубав није свугде иста? рече песник.

— А! рече републиканац, у томе сам ја аристократа. Ја не бих могао да волим жену коју неки глумац љуби у образ пред гледаоцима, жену којој се говори ти иза кулиса, која се понижава пред партером у позоришту и смеши се на њега, која игра задизући сукње и која се преоблачи у мушкарца да би показала оно што хоћу да видим само ја. Или, ако бих заволео такву жену, она би морала да напусти позориште, и ја бих је опрао својом љубављу.

— А ако она не би могла да остави позориште?

— Ја бих умро од туге, од љубоморе, од хиљаду болова. Не чупа се љубав из срца као што се вади зуб.

Лисјен се снужди и замисли.

— Кад буду сазнали да пристајем на Камизоа, они ће ме презрети, говорио је у себи.

— Слушај, рече му непомирљиви републиканац са презривом отвореношћу, ти ћеш моћи да будеш велики писац, али ћеш увек бити само мали пајац.

Он дохвати свој шешир и изиђе.

— Груб је овај Мишел Кретјен, рече песник.

— Јак и спасоносан као кљешта зубног лекара, рече

Бјаншон. Мишел види твоју будућност, и можда у овом часу плаче над тобом на улици.

Д' Артез је био благ и помирљив, покушавао је да охрабри Лисјена. После једног сата, песник је отишао од својих пријатеља, мучен својом савешћу која му је докикивала: „Бићеш новинар!“ као што вештица довикује Магбету: „Бићеш краљ!“ Са улице, он погледа у прозоре истрајног д' Артеза, осветљене слабом светлошћу, и врати се у свој стан тешка срца, неспокојне душе. Нешто као предосећање говорило му је да су га његови прави пријатељи загрлили последњи пут. Кад је стигао у улицу Клини преко трга Сорбоне, он познаде Коралијина кола. Да би видела свога песника само за тренутак, да би му рекла само лаку ноћ, глумица је прешла простор од булевар-а Танпл до Сорбоне. Лисјен затече свој у љубазницу сву у сузама због изгледа његове собице, хтела је и она да живи сиротињски као њен љубавник, плакала је ређајући кошуље, рукавице, вратне мараме и марамице у ружан хотелски ормар. То очајање било је тако истинито, тако велико, изражавало је толико љубави, да Лисјен, коме су замерили што воли једну глумицу, виде у Коралији светитељку готову да се обуче у ризу беде. Да би могла доћи, та дивна девојка послужила се изговором да обавести свога драгана како удружење Камизо, Коралија и Лисјен намерава да се одужи једном вечером удружењу Матифа, Флорина и Лусто, и да пита Лисјена има ли он да позове некога ко би могао да му буде од користи; Лисјен јој је одговорио да ће разговарати о томе са Лустоом. Глумица је после неколико тренутака отишла, али није рекла Лисјену да је Камизо чека доле.

Сутрадан још у осам сати, Лисјен оде Етјену, не нађе га, те похита Флорини. Новинар и глумица прижили су свога пријатеља у лепој спаваћој соби где су се били сместили као брачни пар, и сви троје доручковаше ту обилато.

— Онда, мали мој, рече му Лусто кад су сели за сто и кад га је Лисјен обавестио о вечери коју ће приредити Коралија, саветујем ти да заједно са мном посетиш Фелисјена Верну, да га позовеш, и да се с њим спријатељиш онолико колико човек може да се спријатељи са таквим гадом. Фелисјен ће те

увести можда у политички лист где он држи подлистак, и где ћеш ти моћи да пишеш како хоћеш у великим чланцима на видном месту у тим новинама. Тај лист, као и наш, припада либералној странци, ти ћеш бити либерал, то је народна странка; уосталом, ако би хтео да прећеш на владину страну, примиће те утолико радије уколико будеш опаснији сад. Зар Хектор Мерлен и његова госпођа ди Вал-Нобл, код које долазе нека велика господа, млади денди и милионари, нису позвали, тебе и Коралију, на вечеру.

— Јесу, одговори Лисјен, и ти си позван са Флорином.

Лисјен и Лусто, на оном весељу у петак и за време вечере у недељу, почели су да говоре један другоме ти.

— Добро, Мерлена ћемо наћи у уредништву, тај човек ће брзо постати исто што и Фино; добро ћеш учинити да одржаваш везе с њим, да га позовеш на твоју вечеру са његовом љубазницом: он ће ти можда кроз кратко време бити од користи, јер је злобним људима потребан цео свет, и он ће ти радо учинити услугу да би имао твоје перо кад му затреба.

— Ваш први чланак је начинио довољно јак утисак, те нећете имати никаквих сметња, рече Флорина Лисјену, похитајте да се тим користите, иначе би вас брзо заборавили.

А онај посао, настави Лусто, онај велики посао је свршен! Онај Фино, човек без икаквог талента, директор је и главни уредник Дориатовог недељног листа, његов власник за шестину која га не стаје ништа, и има тест стотина франака плате месечно. Ја сам, од јутрос, драги мој, главни уредник нашега малог листа. Све је ишло онако како сам ја предвиђао оне вечери: Флорина је била сјајна, она би доскочила и кнезу Талејрану.

— Ми држимо људе њиховим уживањем, рече Флорина, дипломате их хватају само њиховом сујетом; дипломате их гледају како се клањају а ми их гледамо како чине глупости, ми смо дакле јаче.

— Кад је пристао, рече Лусто, Матифа је избацио једину досетку коју ће изговорити у својем трговачком животу. Казао је: „Та ствар не излази из оквира мојег пословања!”

— Ја бих рекао да му је то дошанула Флорина, узвикну

Лисјен.

— И тако, драги си ми мој, настави Лусто, ти си ка коњу.

— Ви сте се родили у кошуљици, рече Флорина. Колико има младих људи који годинама обијају прагове по Паризу не успевајући да објаве ниједан чланак у неком листу! С вама ће бити као с Емилом Блонде. За шест месеци од данас, већ вас видим како се правите важни, додала је послуживши се једним својим изразом и осмехнувши се шаљиво на њега.

— Зар ја нисам у Паризу већ три године, рече Лусто, а тек од јуче Фино ми даје триста франака плате месечно као главном уреднику, плаћа ми сто суа стубац, а сто франака страну у његовоме недељном листу.

— А ви не кажете ништа?.. узвикну Флорина гледајући Лисјена.

— Видећемо, рече Лисјен.

— Драги мој, одговори Лусто као да га је то жацнуло, ја сам удесио све за тебе као да си ми брат; али ти не одговарам за Финоа. Око Финоа ће облетати бар шездесеторица гадова који ће му се, кроз два дана од данас, нудити са попустом. Ја сам дао обећање за тебе; ти му можеш рећи не, ако хоћеш. Ти и не сањаш колико си срећан, наставио је новинар после малог застоја. Ти улазиш у једну дружину чији чланови нападају своје непријатеље у неколико листова, и у њима помажу један другог.

— Да одемо најпре Фелисјену Верну, рече Лисјен који је хтео да се што пре повеже са тим опасним птицама грабљивцима.

Лусто посла по кола, и два пријатеља одоше у улицу Мандар где је становао Верну, у кући у коју се улазило кроз један дрворед; он је ту имао стан на другом спрату. Лисјен се јако зачудио кад је тога строгог, презривог и надменог критичара затекао у сасвим обичној трпезарији, са тапетима од јевтине хартије на којој су биле претстављене опеке прошаране маховином у једнаким размацама, и коју су украшавале слике рађене воденом бојом у позлаћеним оквирима. Он је био за столом са једном женом исувише ружном да не би била законита, и са двоје мале деце на високим столи-

цама, с оградама која их је чувала да не падну. Видело се да Фелисјену није право што су га затекли у собној хаљини начињеној од остатака неке памучне хаљине његове жене.

— Јеси ли ручао, Лусто? рекао је понудивши столицу Лисјену.

— Ми долазимо од Флорине, рече Етјен, тамо смо ручали.

Лисјен није престајао да гледа госпођу Верну, која је личила на неку добру дебелу куvariцу, прилично белу, али не може бити простију. Госпођа Верну имала је на глави свилену мараму преко ноћне кале с тракама које су тако стезале њене образе да су се преливали из њих. Њена собна хаљина, без појаса, закопчена око врата једним дугметом, спуштала се у широким наборима и стојала је на њој тако да је било немогућно не упоређивати је с неким пањем. Набрекла од здравља, она је имала скоро љубичасте образе и руке са прстима као кобасице. Та жена је одједном објаснила Лисјену усиљено држање Вернуа у друштву. Незадовољан својим браком, без снаге да напусти жену и децу, али довољно осећајан да због тога увек пати, тај глумац није могао никоме да опрости никакав успех, морао је бити незадовољан свачим, осећајући се увек незадовољан самим собом. Лисјен разумеде непријатан израз који је кочио то завидљиво лице, опорост примедаба које је тај новинар сејао у овојем разговору, јеткост његове реченице, увек заоштрене као кама.

— Да пређемо у моју собу за рад, рече Фелисјен устајући, зацело су у питању књижевни послови.

— И јесу и нису, одговори му Лусто. Стари мој, у питању је једна вечера.

— Дошао сам, рече Лисјен, да вас позовем, од Коралијине стране...

На то име, гоопођа Верну диже главу.

—... на вечеру кроз осам дана од данас, продужи Лисен. Наћи ћете код ње друштво које сте имали код Флорине, и још госпођу ди Вал-Нобл, Мерлена и неколико других. Картаћемо се.

— Али, пријатељу, тога дана треба да идемо код госпође

Махудо, рече жена.

— Ех! шта то мари? рече Верну.

— Ако не одемо, она ће се наљутити, а знаш како ти је мило кад она есконтује твоје књижарске менице.

— Драги мој, ово ти је жена која не разуме да вечера која почиње у поноћ не спречава човека да оде на посело које се свршава у једанаест сати! Ја радим поред ње, додао је.

— Ви имате толико маште! одговори Лисјен, који том једином речи створи од Вернуа свог смртног непријатеља.

— Дакле, настави Лусто, ти примаш; али то није све, Г. де Рибампре постаје један од наших и, зато, уведи га у твој лист; претстави га као дечка способног да се бави високом књижевношћу, како би могао да смести бар два чланка месечно.

— Добро, ако хоће да буде наш, да напада наше непријатеље као што ћемо ми нападати његове, а да брани наше пријатеље, ја ћу говорити о њему вечерас у Опери, одговори Верну.

— Дакле, до виђења сутра, младићу, рече Лусто стежући Вернуову руку са знацима најсрдачнијег пријатељства. Код излази твоја књига?

— Тхе, рече домаћин, то зависи од Дориата, ја сам завршио.

— Јеси ли задовољан? — И јесам и нисам...

— Ми ћемо подгревати успех, рече Лусто уставши и поздравивши жену свога колеге.

Тај нагли одлазак био је изазван дреком двоје деце која су се посвађала и тукла се кашикама бацајући једио другоме чорбу од хлеба у лице.

— Сад сам видео, дете моје, рече Етјен Лисјену, жену која ће, не знајући за то, да начини пустош у књижевности. Тај јадни Верну никако нам не опрашта своју жену. Требало би га ослободити ње, у општем интересу, разуме се. Избегли бисмо кишу свирепих чланака и заједљивих досетака против сваког успеха и против свачијег благостања. Шта може човек да буде поред такве жене и поред то двоје мусаве деце? Гледао си Ригодена у Пикаровом комаду Кућа на лутрији;... дакле, као Ри-

годен, Верну се неће тући, али ће учинити да се туку други; он је у стању да ископа око себи како би своме најбољем пријатељу ископао обадва; видећете га како гази преко свих лешева, како се смешка на сваку несрећу, како напада владаре, војводе, маркизе, племиће зато што је сам простак; како напада нежељене славне људе због своје жене, а стално говори о моралу, залаже се за домаће радости и за грађанске дужности. Најзад, тај тако морални критичар неће бити благ ни према коме, чак ни према деци. Он живи, у улици Мандар, између жене која би могла да буде Мамамуши у Молијеровој комедији *Пучанин као властелин*⁴¹, и два мала Вернуа који су ружни као гагрице; а потсмеваће се предграђу Сен-Жермен, у које никад неће ни ногом крочити, и његове војвоткиње говориће онако како говори његова жена. То је човек који ће грмети против језуита, који ће врећати двор, који ће му подметати намеру да врати феудалне повластице и право прворођења, и који ће проповедати неки крсташки рат ради једнакости, али који мисли да њему није раван нико. Да је нежењен, да одлази у отмено друштво, да је налик на роајалистичке песнике који уживају пензију и носе крст Легије части, он би био оптимиста. У новинарству има хиљаду сличних полазних тачака. Оно је једна велика ратна машина коју покрећу ситне мржње. Хоћеш ли сад имати воље да се жениш? Верну више нема срца, све је захватила жуч. И зато је он новинар да не може бити бољи, тигар са две руке који све кида, као да су му пера побеснела.

— Он је женомрзац, рече Лисјен. Има ли талента?

— Има духа, то је прави чланкописац. Верну носи у себи чланке, увек ће писати чланке, и ништа друго сем чланака. Ни најупорнији рад неће никад моћи да накалеми неку књигу на његову прозу. Фелисјен је неспособан да замисли неко дело, да распареди његово градиво, да складно повеже личности у радњи која започиње, развија се и иде ка једном главном чину; он има идеја, али не познаје чињенице; његови јунаци биће увек филозофске и либералне утопије: и још, његов стил је уси-

⁴¹ Мамамуши — комично лице у поменутој Молијеровој комедији. Тип ограниченог човека који носи неко звање

лено оригиналан, његова надувана реченица би се спласнула ако би је критика само боцнула чиодом. И зато се он страшно боји новина, као сви они којима су потребине тикве и лажи похвале да би се одржали над водом.

— Ти изговори читав чланак! узвикну Лисјен.

— Такве чланке, дете моје, треба говорити међу својима, а никад их не писати.

— Ти постајеш главки уредник, рече Лисјен.

— Где хоћеш да те одвезем? упита га Лусто.

— Код Коралије.

— А! заљубљени смо, рече Лусто. Гресиш! Начини ти од Коралије оно што ја чиним од Флорине, своју домаћицу; али слобода изнад свега!

— Ти би и светитеље навео на грех! рече му Лисјен смејући се.

— Демони се не наводе на грех, одговори Лусто.

Лако, сјајно изражавање његовога новог пријатеља, начин како он схвата живот, његови парадокси измешани са истинитим закључцима париског макијавелизма утицали су на Лисјена иако он то није осећао. Теоријски, песник је увиђао опасност од тих мисли, а налазио је да су оне корисне у примени. Кад су стигли на булевар Танпл, пријатељи се договорили да се нађу, између четири и пет сати, у уредништву листа, где ће без сумње доћи и Хектор Мерлен.

Лисјена су, заиста, потпуно занеле дражи истинске љубави куртизана које се својим пипцима хватају за најосетљивија места на души прилагођавајући се са невероватном гипкошћу свим жељама, повлађујући слабостима из којих оне извлаче своју снагу. Он је већ био жељан париских уживања, волео је лак, угодан и раскошан живот који му је стварала глумица у својем стану. Затекао је Коралију и Камизоа у највећој радости. Позориште Жимназ нудило је за идући Ускрс ангажман чији су услови, јасно постављени, превазилазили Коралијине наде.

— За тај успех дугујемо вама, рече Камизо.

— О! зацело, без чега би Судац у неприлици пропао, узвикну Коралија, о њему се не би писало, и ја бих остала у буле-

варском позоришту још шест година.

Она му се обисну о врат пред Камизоом. Тај излив глумичиних осећања имао је нечега меког у својој брзини, нечега љупког у својој наглости: она је в о л е л а! Као сви људи у велико ј тузи, Камизо обори очи земљи, и познаде, дужином шава на Лисјеновим чизмама, обојени конач који. употребљавају чувени чизмари и који се тамно жут истицао на сјајно црним сарама. Нарочита боја тога конца задавала му је бригу и онда кад је са самим собом разговарао о необјашњивом присуству једног пара чизама пред Коралијиним камином. Утисну-ту црним словима на белој и мекој кожи поставе, он је тада прочитао и адресу једнога познатог чизмара у то доба: „Геј, улица Мишодјер“.

— Господине, рече он Лисјену, ви имате врло лепе чизме.

— Он има све лепо, одговори Коралија.

— Ја бих радо поручивао чизме код вашег чизмара.

— О! рече Коралија, зар улица Бурдоне распитује где се шта купује! И зар бисте ви носили чизме какве носе младићи? Ала бисте и били момак! Останите ви при вашим посувраћеним чизмама, какве доликују озбиљном човеку који има жену, децу и љубазницу.

— И ако би господин хтео да скине једну своју чизму, учинио би ми велику услугу, рече тврдоглави Камизо.

— Не бих могао понова да је навучем без кукица, рече Лисјен поцрвеневши.

— Берениса ће да их нађе, биће оне ту негде, рече трговац са ужасно подругливим изразом.

— Тата Камизо, рече Коралија и погледа га очима пуним свирепог презирања, имајте храбрости да кажете све што мислите! Је ли, ви налазите да господинове чизме личе на моје? — Забрањујем вам да скидате чизме, окрете се она Лисјену. — Јесте, господине Камизо, јесте, те чизме су исте оне које су пре неки дан стојале једна поред друге пред мојим камином, а господин, сакривен у мојој соби за облачење, чекао је да их навуче, био је провео ноћ овде. Ето шта ви мислите, а ја и хоћу да тако мислите. То је цела истина. Ја вас варам. Шта ту има?

Тако ми је воља!

Она седе без љутине и без икаквог снебивања гледала је Камизоа и Лисјена, који нису смели да погледају један у другог.

— Ја ћу веровати само оно што ви хтеднете да верујем, рече Камизо. Немојте се шалити, погрешо сам.

— Ја сам или једна подла развратница која се на први поглед занела господином, или сам јадно и бедно створење које је први пут осетило истинску љубав за којом чезну све жене. И у једном и у другом случају, треба ме или оставити или ме узети овакву каква сам, рече она учинившим један одлучан покрет који је поразио трговца.

— Да ли је то истина? рече Камизо, који је по Лисјеновом држању видео да се Коралија не шали и који је преклињао да га и даље варају.

— Ја волим госпођицу, рече Лисјен.

Кад је чула ту реч изговорену узбуђеним гласом, Коралија обисну о врат своме песнику, стеже га у наручје и окрете главу према трговцу свилом показујући му тако диван љубавни пар који чини она са Лисјеном.

— Јадни Мизо, узми све што си ми дао, нећу ништа од тебе, ја волим као луда ово дете, не због његовога духа, него због његове лепоте. Више волим беду с њим него милионе с тобом.

Камизо се сруши на једну наслоњачу, ухвати се рукама за главу и оста ћутећи.

— Хоћете ли да ми идемо? рече му она с невероватном грубошћу.

Лисјена прође хладна језа кад виде себи на врату жену, глумицу и кућу.

— Остани овде, задржи све, Коралија, рече трговац слабим и болним гласом који је полазио из душе, ја нећу ништа да ти узмем. Има ту за шездесет хиљада франака намештаја, али ја не могу да замислим моју Коралију у беди. А ти ћеш се ипак брзо наћи у беди. Ма колико велике да су господинове способности, оне ти не могу обезбедити опстанак. Ето шта чека све нас старце! Допусти ми, Коралија, да те понекад обиђем: могу

да ти будем од вајде. Уосталом, то признајем, било би ми немогућно да живим без тебе.

Благост тога јадног човека, лишеног све његове среће у часу кад је мислио да је најсрећнији, јако је дирнула Лисјена, али Коралију не.

— Дођи, јадни мој Мизо, дођи кад год хтеднеш, рече она, више ћу те волети када те не будем варала.

Чинило се да је Камизо задовољан што није истеран из својег земаљског раја, где ће без сумње морати да пати, али где се понадао да ће се доцније вратити у сва своја права рачувајући на случајности париског живота и на искушења која ће окружавати Лисјена. Стари препредени трговац помислио је да ће пре или после тај лепо младић допустити себи какво неверство, и, да би га уходио, да би га упропастио код Коралије, хтео је да остане њихов пријатељ. Тај кукавичлук истинске страсти уплашио је Лисјена. Камизо их позва обоје на вечеру у Пале-Роајал, код Берија, што је било припремљено.

— Каква срећа! узвикну Коралија кад је Камизо отишао, нема више таванске собе у Латинском кварту, ти ћеш становати овде, нећемо се никако растајати; узећеш, због света, какав мали стан у улици Шарло, и онда, готови, галијо!

Она поче да игра своју шпањолску игру са заносом у којем се огледала неукротива страст.

— Ја могу да зарадим пет стотина франака месечно ако будем радио много, рече Лисјен.

— Ја имам исто толико у позоришту, не рачунајући додатке. Камизо ће ме и даље облачити, он ме воли! Са хиљаду и пет етотина франака месечно живећемо као Крезови.

— А коњи, а кочијаш, а момак? рече Берениса.

— Задуживаћу се, узвикну Коралија.

И настави да игра са Лисјеном.

— Онда треба примити Финоове предлоге, узвикну Лисјен.

— Хајде, рече Коралија, ја ћу сад да се обучем и одвешћу те у твој лист; чекаћу те у колима на булевару.

Лисјен седе на један диван, погледа глумицу која се

облачила, и предаде се најозбиљнијим мислима. Он би више волео да даде Коралији слободу него да упадне у обавезе једне такве заједнице; али ју је видео тако лепу, тако стаситу, тако привлачну, да га занесе романтичан изглед тога чергашког живота, и он баци рукавицу срећи у лице. Берениса доби налог да се постара о Лисјеновом пресељењу и смештају. Затим победоносна, лепа, срећна Коралија поведе свога вољеног драгана, свога песника, и провоза се целим Паризом да би дошла до улице Сен-Фијакр.

Лисјен устрча лако уза степенице, и уђе као у своју кућу у канцеларију листа. Шаренко, увек са својом таксираном хартијом на глави, и стари Жирудо, рекоше му и сад прилично лицемерно да још нико није дошао.

— Али сарадници се морају негде састати да се договоре о листу, рече он.

— Вероватно, али мене се уређивање не тиче, рече капетан царске гарде, који продужи да проверава своје штампане траке са својим вечитим брум! брум!

У том тренутку, сасвим случајно, треба ли рећи срећом или по несрећи? наиђе Фино да обавести Жирудоа о својој привидној оставци, и да му препоручи да чува његове интересе.

— Нема дипломатије са господином, он је сарадник листа, рече Фино своме стрицу прихвативши Лисјенову руку и стежући му је.

— А! господин је сарадник? узвикну Жирудо, изненађен срдачношћу свог синовца. Вама, господине, није било тешко да уђете у лист.

— Ја хоћу да обезбедим ваш положај овде, да вас Етјен не би насамарио, рече Фино гледајући лукаво Лисјена. Господин ће имати три франка од ступца за све што напише, подразумевајући ту и позоришне приказе.

— Ти никад ником ниси дао такве услове, рече Жирудо гледајући Лисјена са чуђењем.

— Он ће имати четири булеварска позоришта, ти ћеш водити рачуна о томе да нико други не смотава његове ложе и да му се његове улазнице редовно предају. — Ипак вам савету-

јем да вам се оне шаљу кући, рече окренувши се Лисјену. — Господин се обвезује да поред критике пише и Различности по два ступца отприлике за педесет франака месечно за годину дана. Пристајете ли на то?

— Пристајем, рече Лисјен, притешњен околностима.

— Стриче, рече Фино благајнику, ти ћеш саставити уговор који ћемо потписати кад сиђемо.

— Како се зове господин? упита Жирудо уставши и скинувши своју црну свилену капу.

— Г. Лисјен де Рибампре писац чланка Судац у неприлици, рече Фино.

— Млади човече, узвикну стари војник куцнувши Лисјена по челу, ви имате ту рудник злата. Ја нисам човек од књиге, али ми је ваш чланак, прочитао сам га, учинио задовољство. Тако, младићу! то је веселост. И одмах сам рекао: „Ово ће нам привући претплатнике!“ И дошло их је доста. Продали смо педесет бројева.

— Је ли мој уговор с Етјеном Лусто написан у два примерка и је ли готов за потпис? улила Фино свога стрица.

— Јесте, рече Жирудо.

— На уговор који потписујем са господином стави јучерашњи датум, како би ови услови обвезивали и Лустоа.

Фино ухвати под руку свога новог сарадника са привидним другарством које очара песника, и изведе га на степениште говорећи му:

— И сад имате сигурно место. Ја ћу сам да вас претставим м о ј и м сарадницима. Затим, вечерас, Лусто ће вас одвести у позоришта. Можете да зарадите сто педесет франака месечно у нашем малом листу који ће уређивати Лусто; и зато се потрудите да лепо живите с њим. Већ ће ми утурсуз замерити што сам му везао руке према вама, али ви имате талента, и ја нећу да зависите од ћуди једнога главног уредника. Међу нама буди речено, можете ми доносити до две стране месечно за мој недељни лист, плаћаћу вам их двеста франака. Немојте говорити о тој погодби никоме, био бих изложен освети свих тих честољубивих људи, увређених успехом једног новајлије. Нека на ваше две стране буду четири чланка, два потпишите својим

именем а два псевдонимом, како не би изгледало да отимате хлеб другима. За ваш положај треба да захвалите Блондеу и Вињону, који налазе да сте човек од будућности. И зато не дајте никоме да вас вуче за нос. Нарочито, чувајте се својих пријатеља. Што се тиче нас двојице, споразумећемо се увек лепо. Колико ви мени будете на услузи, толико ћу бити и ја вама. Имате лежа и улазница за продају за четрдесет франака, и за шездесет франака књига да прикажете. То и оно што напишете доносиће вам четири стотине педесет франака месечно. Ако будете умели, моћи ћете преко тога да истерате најмање још двеста франака од књижара који ће вам плаћати за чланке и за огласе. Али ви сте мој, је ли тако? Могу да рачунам на вас.

Лисјен стеже руку Финоу са највећом радошћу.

— Нећемо показивати да смо се споразумели, рече му Фино на уво отварајући врата једне таванске собе на петом спрату исте куће, која се налазила на крају једнога дугачког ходника.

—Лисјен угледа тада Лустоа, Фелисјена Верну, Хектора Мерлена и још два сарадника које није познавао, окупљене око једног стола са зеленим застирачем, поред добре ватре, на столицама или на наслоњачама, како пуше или се смеју. Сто је био претрпан хартијама, на њему се налазила једна права мастионица пуна мастила, пера прилично рђава, али којима су се сарадници служили. Новоме новинару постаде јасно да се велико дело припрема ту.

— Господо, рече Фино, повод овог састанку јесте увођење на моје место и звање нашег драгог Лустоа као главног уредника листа који ја морам да напустим. Али, иако моји назови треба да претрпе измену да бих могао постати главни уредник недељног листа чије су вам смернице познате, моја убеђења су иста и ми остајемо пријатељи. Ја сам ваш као што ћете и ви бити мој и. Околности су променљиве, начела су стална. Начела су стожер око којег се окрећу игле политичког барометра.

Сви новинари прснуше у смех.

— Ко те научи да се тако изражаваш? упита Лусто.

— Блонде, одговори Фино.

— Ветар, кишу, буру, стално ведро, рече Мерлен, све ћемо поднети заједно.

— И још, настави Фино, да се не заплићемо у метафоре: сви који буду имали да ми донесу какав чланак, наћи ће увек Финоа. Господин, рече претстављајући Лисјена, ступа у ваше коло. — Ја сам потписао уговор с њим, Лусто.

Сви честиташе Финоу његово капредовање и његово ново звање.

— Сад си узјашио и нас и оне друге, рече му један од сарадника које Лисјен није познавао, постајеш Јанус⁴²...

— Само да не буде Жано⁴³, рече Верну.

— И допушташ нам да нападамо наше непријатеље?

— Како год хоћете! рече Фино.

— Али, рече Лусто, лист не може одједном да окрене уназад. Г. Шатле се наљутио, ми га нећемо оставити на миру још недељу дана.

— Шта је било? рече Лисјен.

— Долазио је да тражи задовољење, рече Верну. Бивши царски гиздавац нашао је чичу Жирудоа, који му је с највећом хладнокрвношћу рекао да је писац чланка Филип Бридо, а Филип Бридо је позвао барона да означи време и оружје које жели. Ствар је остала на томе. Ми се спремамо да се извинимо барону у идућем броју. Свака реченица је исто што и ударац ножем.

— Добро га уједите, он ће доћи мени, рече Фино. Ја ћу се показивати као да му чиним услугу тим што ћу вас да ублажим; он има веза с владом, те ћемо и ту моћи да закачимо нешто, неко суплентско место или неку продавницу дувана. За нас је добро што се он наљутио. Ко од вас хоће да за мој нови лист напише један исцрпан чланак о Натану?

— Дајте га Лисјену, рече Лусто. Хектор и Верну написаће чланке сваки у својем листу...

— Збогом, господо, наћи ћемо се насамо код Барбена,

⁴² Јанус — митолошка личност, кога је један бог обдарио способношћу да истовремено види и будућност и прошлост. Зато је он увек био претстављен са два лица

⁴³ Жано — комичан тип у којем је сличена бедна и смешна глупост

рече Фино смејући се.

Лисјен прими неколико честитака поводом својег уласка у опасно друштво новинара, а Лусто га претстави као човека на кога се може рачунати.

— Лисјен вас позива све, господо, на вечеру код своје љубазнице, лепе Коралије.

— Коралија прелази у позориште Жимназ, рече Лисјен Етјену.

— Дакле, господо, споразум је да помажемо Коралију, је ли тако? У све ваше листове унесите по неколико речи о њеном ангажману и говорите о њеном таленту. Одаћете признање такту и умешности управе позоришта Жимназ; можемо ли да јој признамо и духовитост?

— Духовитост ћемо јој дати ми, одговори Мерлен; Фредерик има тамо један комад са Скрибом.

— О! управник Жимназа је онда најумишљавнији и највештији рачунџија, рече Верну.

— Аха! немојте писати своје чланке о Натановој књизи пре него што се договоримо, сад ћете чути зашто, рече Лусто. Морамо помоћи нашем новом другу. Лисјен има да објави две књиге, једну збирку сонета и један роман. Зашто имамо новине! он мора бити велики песник за три месеца од данас. Ми ћемо се послужити његовим Белим радама да потценимо оде, баладе, размишљања, сву романтичарску поезију.

— То би било смешно ако сонети не би вредели ништа, рече Верну. — Шта мислите ви о својим сонетима, Лисјене?

— Заиста, како ви мислите о њима? рече један од непознатих сарадника.

— Господо, добри су, рече Лусто, на часну реч.

— Добро, то ми је мило, рече Верну, баџићу их под нос тим црквеним песницима који су ми додијали.

Ако Дориа, још вечерас, не прими Беле раде, избациваћемо му чланак за чланком против Натана.

— А шта ће Натан да каже на то? узвикну Лисјен.

Петорица новинара прснуше у смех. — Биће очаран, рече Верну. Видећете како ћемо да удесимо ствар.

— Дакле, господин је наш човек? рече један од двојице

новинара које Лисјен није познавао.

— Јесте, јесте, Фредериче, нема шале. — Видиш, Лисјене, рече Етјен новајлији, како ми поступамо с тобом; ни ти нећеш устукнути у случају потребе. Ми сви волимо Натана, али ћемо га напасти. А сад да поделимо Александрове царство. — Фредериче, хоћеш ли ти Француско позориште и Одеон?

— Ако господа пристају на то, рече Фредерик. Сви климнуше главом, али је Лисјен видео како сенуше завидљиви погледи.

— Ја задржавам Оперу, Италијанско позориште и Комичну оперу, рече Верну.

— Онда ће Хектор узети весела позоришта, рече Лусто.

— А зар за мене нема позоришта? узвикну други новинар кога није познавао Лисјен.

— Ето, Хектор ће ти оставит Шаљиво позориште, а Лисјен позориште Порт-Сен-Мартен, рече Етјен. — Остави му Порт-Сен-Мартен, он лудује за оном Фани Боуре, рече Лисјену; ти ћеш узети Олимпијски циркус у замену. Мени остају Бобино, Финамбил и госпођа Саки... Шта имамо за сутрашњи број?

— Ништа.

— Ништа?

— Ништа!

— Господо, покажите се за мој први број. Барон ди Шатле и његова сарага неће потрајати још осам дана. О писцу *Усамљеника* нема више шта да се каже.

— Состен-Демостен није више занимљив, рече Верну, сви су нам га узели.

— О! треба да сахрањујемо друге, рече Фредерик.

— Господо, како би било да прикачимо нешто озбиљним људима са деснице? Да кажемо како г-ну де Бонал смрде ноге? узвикну Лусто.

— Да почнемо једну серију портрета владиних говорника? рече Хектор Мерлен.

— Учини то, мали, рече Лусто, ти њих познајеш, они су из твоје странке, моћи ћеш да се истражиш на некоме кога не трпиш. Опаучи ти Бењоа, де Меренака и друге. Чланци могу

бити готови унапред, те нећемо имати бриге за сваки број.

— Како би било да измислимо како је забрањен неки погреб са више или мање отежавним околностима? рече Хектор.

— Немојте да идемо трагом великих уставо-бранитељских листова, чији су подаци о свештеницима пуни патака, одговори Верну.

— Патака? рече Лисјен.

— Ми, одговори му Хектор, кажемо патка за једну чињеницу која личи на истину, али која је измишљена да би се зачиниле париске Различности кад нису довољно занишвиве. Патка је Франклинов проналазак; он је пронашао громобран, патку и репу блику. Тај новинар је тако вешто преварио енциклопедисте својим прекоокеанским паткама, да је, у Филозофској историји Индије, Рејнал навео две од тих патака као истините чињенице.

— Нисам то знао, рече Верну. Које су те две патке?

— Прича о Енглезу који продаје своју спаситељку, црнкињу, пошто ју је најпре начинио мајком да би за њу добио више новаца. А затим сјајна одбрана бремените девојке која добија спор. Кад је Франклин долазио у Париз, он је признао те своје патке Некеру, и тим је довео у велику забуну француске филозофе. Ето како је нови свет двапут преварио стари.

— Новине сматрају за истинито све оно што је вероватно, рече Лусто. Ми полазимо од тога.

— Ни кривично правосуђе не поступа друкчије, рече Верну.

— Дакле, до виђења вечерас, у девет сати, овде, рече Мерлен.

Сви устадоше, руковаше се, и седница се заврши у атмосфери најдирљивије искрености.

— Шта си ти то учинио Финоу те се он погодио с тобом? рече Етјен Лисјену силазећи, Ти си једини с којим се он везао уговором.

— Ја? Ништа; он ми је то сам предложио, рече Лисјен.

— Најзад, ако би ти и имао некакав споразум с њим, мени би то било веома драго, тиме бисмо обојица били само

јачи.

У приземљу, Етјен и Лусто нађоше Финоа који одведе Лустоа на страну, у тобожњу канцеларију уредништва.

— Потпишите ваш уговор, како би нови директор мислио да је ствар свршена још јуче, рече Жирудо, који поднесе Лисјену два таксирана листа.

Док је читао тај уговор, Лисјен је чуо између Етјена и Финоа прилично оштру препирку о приходима „у натури“ које доноси лист. Етјен је тражио свој део тих намета које убира Жирудо. Морало је доћи до неког поравњања између Финоа и Лустоа, јер су оба пријатеља изишли одатле потпуно сложни.

— У осам сати, у Дрвеним галеријама, код Дориата, рече Етјен Лисјену.

Један младић, по изгледу бојажљив и брижан, какав је раније био Лисјен, пријави се за сарадника. Лисјен је са скривеним задовољством гледао како Жирудо са новајлијом збија шалу којом је стари војник и њега био преварио; његов интерес му је савршено објаснио потребу тога лукавства, које поставља скоро несавладљиве препреке између почетника и таванске собе у коју улазе изабрани.

— Већ нема довољно новца за сараднике, рече он Жирудоу.

— Кад би вас било више, сваки од вас имао би га мање, одговори капетан. И онда!

Стари војник заврте својим окованим штапом, изиђе брум брумајући и запрепасти се кад виде Лисјена да се пење у лепа кола која су чекала на булевару.

— Сад сте ви војска, а ми смо капутлије, рече му војник.

— На часну реч, чини ми се да су ти млади људи најбоља деца на свету, рече Лисјен Коралији. Ево сам сад новинар, са извесношћу да могу зарађивати шест стотина франака месечно, радећи као коњ; али ћу уновчити и моје две књиге, а написаћу и друге, јер ће ми пријатељи обезбедити успех! Те тако и ја кажем као ти, Коралија: „Плови, галијо!“

— Ти ћеш успети, мали мој: али немој да будеш толико добар колико си леп, упропастићеш се. Буди опак са људима, то је прави начин,

Коралија и Лисјен одоше у шетњу у Булоњску Шуму, среташе тамо опет маркизу д'Еспар, госпођу де Баржетон и барона ди Шатле. Госпођа де Баржетон погледа Лисјена мило, што се могло сматрати и као поздрав. Камизо је био поручио најбољу вечеру која се може замислити. Коралија, знајући да се ослободила њега, била је толико љубазна према јадном трговцу свилом, да се он није сећао да ју је за четрнаест месеци њихове везе још кадгод видео тако љупку и тако привлачну.

— Ех, рекао је у себи, остаћу са њом, ипак!

Камизо је кришом предложив Коралији да њој преда једну ренту од шест хиљада ливара, за коју његова жена није знала, ако хоће да остане његова љубазница, а он пристаје да затвара очи на њену љубав са Лисјеном.

— Да варам таквог анђела?... Та погледај га, јадни мајмуне, и погледај себе! рече она показујући му песника кога је већ почело да заноси пиће којим га је Камизо непрестано нудио.

Камизо одлучи да чека док му невоља не врати жену коју му је једном већ била предала.

— Бићу онда само твој пријатељ, рече пољубивши је у чело.

Лисјен остави Коралију и Камизоа а он оде у Дрвене галерије. Каква се промена извршила у његовом духу тим што је посвећен у новинарске тајне! Умешао се без страха у гомилу која се таласала у галеријама, држао се смело зато што има љубазницу, ушао је код Дориата неусиљено зато што је новинар. Тамо је нашао велико друштво, пружио је руку Блондеу, Натану, Финоу, овој књижевности с којом се братио већ недељу дана; мислио је да је и он важна личност, и ласкао је себи да превазилази своје другове; оно мало вина што је попио послужило му је не може бити боље, био је духовит, и показао је да уме урлати с вуцима. Ипак није наишао на оно прећутно, немо или исказивно одобравање на које је рачунао; приметно је прве знаке зависти у томе свету који је био можда мање узнемирен него радознао да вида које ће место заузети једна нова величина, и шта ће она прогутати у општој деоби плодова

штампе. Фино, који је у Лисјену гледао рудник за експлоатацију; Лусто, који је сматрао да има право на њега, били су једини које је песник видео да се смеше. Лусто, који се већ држао као главни уредник, закуца јако у прозор Дориатове канцеларије.

— Одмах, пријатељу, одговори му књижар кад је подитао главу изнад зелених завеса и кад га је познао.

То одмах трајало је читав сат, после чега Лисјен и његов пријател. ућоше у светилиште.

— Дакле, јесте ли мислили на ствар нашег пријатеља? рече нови главни уредник.

— Извесно, рече Дориа заваливши се султански у својој наслоњачи. Погледао сам збирку, дао сам је на читање једном човеку од укуса, добром судији, јер ја не тврдим да се разумем у томе. Ја, пријатељу драги, купујем славу готову, као што је онај Енглез куповао љубав. — Ви сте исто толико велики песник колико сте леп момак, младићу, рече Дориа. Поштења ми, не кажем књижарског, имајте на уму! ваши сонети су изваиредни, у њима се не осећа напор, што је сасвим природно кад човек има надахнућа и полета. И још, ви лепо сликујете, што је једна врлина нове школе. Ваше Беле раде су једна лепа књига, али оне нису посао, а ја могу да се бавим само крупним предузећима. Искрено вам кажем, нећу да узмем ваше сонете, не бих могао да их протурим, ту се не може зарадити толико да се извуку трошкови око успеха. Уосталом, ни ви се нећете и даље бавити поезијом, ваша књига ће остати усамљена књига. Ви сте млади, младићу! доносите ми вечиту збирку првих стихова, коју пишу по изласку из гимназије сви књижевници, и на коју много полажу у почетку, а којој се доцније потсмевају. Лусто, ваш пријатељ, мора имати какав спев међу својим старим чарапама. — Зар немаш неки спев у који си веровао, Лусто? рече Дориа поглодавши Етјена лукавим погледом саучесника.

— Ех! како бих иначе могао да пишем у прозси? рече Лусто.

— Ето, видите, никад ми није говорио о томе; али наш пријатељ познаје књижарство и послове, настави Дориа. За мене, рече он ласкавим гласом Лисјену, ствар није у томе да

знам јесте ли ви велики песник; ви имате много, заиста много, дара; да тек почињем издавачки посао, ја бих погрешио и издао вашу књигу. Али, пре света, данас, моји ортаци и они који ме кредитирају престали би да ми дају новац за рад; довољно је што сам на томе изгубио двадесет хиљада франака прошле године да они више неће да чују ни за какве стихове, а они су моји господари. Али, ипак, питање није у томе. Ја примам да сте ви велики песник, хоћете ли бити и плодан? Хоћете ли редовно избацивати сонете? Хоћете ли их саставити за десет свежака? Хоћете ли ви бити посао? Разуме се да нећете, ви ћете бити одличан прозни писац; ви имате сувише духа да бисте га кварили дељањем стихова, ви можете да зададите тридесет хиљада франака годишње у новинама, и зацело их нећете заменити за три хиљаде франака које би вам с тешком муком донели ваши александринци, ваше строфе и друге такве беспослице.

— Ви знате, Дориа, да је господин сарадник листа, рече Лусто.

— Знам, одговори Дориа, прочитао сам његов чланак; и, разуме се, у његовом интересу одбијам му Беле раде! Да, господине, за шест месеци од данас ја ћу вам дати више новача за чланке које ћу тражити од вас него за вашу поезију која се не може продати!

— А слава? узвикну Лисјен.

Дориа и Лусто почеше да се смеју.

— Види, молим те, рече Лусто, тај још има илузија.

— Слава, одговори Дориа, то је десет година истратјности и изглед на сто хиљада франака губитка или добитка за издавача. Ако нађете будалу која ће да штампа ваше песме, за годину дана од данас ви ћете ме поштовати кад сазнате за резултат његовог подухвата.

— Је ли вам ту рукопис? рече Лисјен хладно.

— Ево га пријатељу, одговори Дориа, чије се држање према Лисјену већ било знатно ублажило.

Лисјен узе рукопис не погледавши како стоји узица, толико је Дориа давао утисак да је прочитао Беле раде, И изиђе са Лустоом не изгледајући ни утучен ни незадовољан. Дориа

испрати два пријатеља до дућана говорећи о својем и о Лустоовом листу. Лисјен се немарно играо рукописом Белих рада.

— Верујеш ли ти да је Дориа прочитао или давао неком на читање твоје сонете? рече му Етјен на уво.

— Верујем, рече Лисјен.

— Погледај узицу.

Лисјен виде да се мастило и узица потпуно поклапају.

— Који сте сонет нарочито запазили? упита Лисјен књижара пребледивши од љутине и од беса.

— Они су сви изванредни, пријатељу, одговори Дориа, али онај о белој ради је прекрасан, он се завршава једном веома лепом и нежном мишљу. Ја сам у њему видео успех који ће морати да постигне ваша проза. Зато сам вас одмах и препоручив Финоу. Пишите ви нама чланке, ми ћемо их добро плаћати. Видите, мислити на славу, то је врло лепо, али не заборављајте оно од чега се живи, и узимајте све што вам дође под руку. Кад се обогатите писаћете и стихове.

Песник изиђе нагло у галерије, да не би плануо, био је пун срџбе.

— Та слушај, дете, рече Лусто који је ишао за њим, стишај се. Сматрај људе за оно што јесу, средства. Хоћеш ли да се осветиш?

— Пошто пото, рече песник.

— Ево једног примерка Натанове књиге, који ми је Дориа малочас дао; друго издање излази сутра; прочитај понова то дело и напиши чланак којим ћеш га уништити. Фелисјен Варну не може да гледа Натана, чији успех, како он мисли, смета будућем успеху његовог дела. Једна од лудости тих ситних духова јесте и то што замишљају да, под сунцем, нема места за два успеха. И зато ће он уврстити твој чланак у велики лист на којем ради.

— Али шта се може рећи против те књиге? Она је лепа, узвикну Лисјен.

— Е! драги мој, учи свој занат, рече смејући се Лусто. Књига, ако би била и ремек дело, под твојим пером мора да постане једна глупа бесмислица, једно опасно и нездраво де-

ло.

— Али како?

— Претворићеш оно што је лепо у недостатке.

— Ја сам неспособан за такав подвиг.

— Драги мој, новинар је играч на жици, треба да се навикнеш на све незгоде позива. Слушај! ја сам добар дечко, и хоћу да те научим како се ради у сличној прилици. Пази, мали! Почећеш тим што ћеш рећи да је дело лепо, и онда се можеш забављати тиме да пишеш оно што мислиш о њему. Читаоци ће рећи: „ Овај критичар није завидљив, биће зацело непристрасан." Од тог тренутка читаоци ће сматрати твоју критику за савесну. Пошто си задобио поверење твог читаоца, ти ћеш зажалити што мораш да осудиш правац којим ће такве књиге повести француску књижевност.,,Зар Француска, рећи ћеш ти, није учитељица целог света? Све до данас, из века у век, француски писци су водили Европу путем анализе и филозофског испитивања снагом стила и оригиналним обликом који су давали идејама." Ту, ради ћифте, похвалићеш Волтера, Русоа, Дидроа, Монтескјеа, Бифона. Објаснићеш колико је у Француској језик немилосрдан, доказаћеш како је он глеђ којом се превлачи мисао. Изнећеш неколико очигледних истина, као: „Велики писац у Француској увек је и велики човек, њега језик приморава да увек мисли; у другим земљама није тако, итд." Доказаћеш то уперевши Рабенера, једног немачког моралисту сатиричара, са Ла Бријером. Ништа не даје толико угледа једном критичару као кад говори о неком непознатом страном писцу. Кант је постоље за Кузена. А кад си већ на том земљишту, избациш реч која садржи и објашњава незналицама правац наших генијалних људи из прошлог века, називајући њихову књижевност мисаоном књижевношћу. Наоружан том речи, бацаш све славне покојнике на главу живих писаца. Затим објашњаваш како се, у наше време, ствара нова књижевност у којој се злоупотребљава излагање у виду разговора (најлакши од свих књижевних облика), као и описивање које допушта да се не мисли. Насупрот романима Волтера, Дидроа, Стерна, Ле Сажа, који су тако пуни садржине, тако заједљиви, стављаш савремени роман где се све изражава сликама, и који

је Валтер Скот исувише драматизовао. У таквој врсти књижевности има места само за ствараоце. „Роман по угледу на Валтера Скота је врста књижевности а не правац," рећи ћеш ти. И окомићеш се на ту кобну врсту у којој се мисли разводњавају и растањују, врсту која је доступна сваком духу, врсту у којој свако може да постане писац без много труда, врсту коју ћеш ти најзад назвати књижевност у сликама. И онда ћеш окренути то излагање против Натана, и показаш да се он угледа на друге и да има само привидност талента. Узвишен и збијен стил XVIII века недостаје његовој књизи, ти ћеш доказати да је писац у њој осећања заменио догађајима. Кретање није живот, слика није мисао! Пуштај што више таквих изрека, публика их понавља. И зато, и поред вредности тога дела, оно се теби чини кобно и опасно, оно отвара вратнице храма Славе гомили, и ти ћеш указати у даљини на читаву војску безначајних писаца који хитају да усвоје тај облик, тако лак. Ту ћеш моћи да се предаш громком јадиковању о опадању укуса, и као узгред похвалићеш г. г. Етјена, Жуја, Тосоа, Госа, Дивала, Жеја, Бенжамена Констана, Ењана, Баур-Лормијана, Вилмена, корифеје наполеонске либералне странке, под чијом се заштитом налази Вернуов лист. Показаш да се та славна фаланга одупире најезди романтичара, борећи се за мисао и за стил против слике и ћеретања, настављајући волтеровску школу а сузбијајући енглеску и немачку школу, исто онако као што се седамнаесторица говорника левице боре за народ против крајњих десничара. Заштићен тим именима која поштује огромна већина Француза, који ће увек бити за опозицију левице, ти можеш да смрвиш Натана, чије дело, иако пуно узвишене лепоте, даје у Француској право грађанства једној књижевности без садржине. Од тог тренутка, није више у питању Натан ни његова књига, разумеш ли? него слава Француске. Дужност свакога поштеног и храброг пера јесте да се снажно одупре том увозу са стране. И ту поласкаш претплатнику. По теби, Француска је лукава лија, њу није лако преварити. Ако је издавач, из разлога у које ти нећеш да улазиш, вештачки створио успех, прави читалац ће брзо да исправи заблуду коју стварају оних пет стотина незналица који чине њего-

ву претходницу. Рећи ћеш како се књижар, пошто је имао срећу да распрода прво издање ове књиге, осмелио да штампа и друго, и зажалићеш што један тако умешан издавач тако мало познаје народне тежње. То су ти главне мисли. Зачини та разматрања духовитошћу, додај им нешто мало сирћета, и Дориа је печен у пећи за чланке. Али не заборави да завршиш тим што ћеш се показати као да у Натану жалиш заблуду једног човека коме ће, ако напусти тај правац, савремена књижевност дуговати за многа лепа дела.

Лисјен је био запрепашћен слушајући Лустоа: док је новинар говорио, њему је спадао вео с очију, он је откривао књижевне истине о којима није ни сањао.

— То што ми ти кажеш пуно је разлога и тачности, узвикну он.

— Без тога, би ли могао да нападаш Натанову књигу? рече Лусто. Ето, мали мој, то је први облик чланка који се употребљава за рушење неког дела. То је критичаров пијук. Али има и других начина! научићеш се већ. Кад никако не можеш избећи да говориш о неком човеку кога не волиш, јер понекад и власник и главни уредник листа раде против своје воље, твоје излагање ће бити порицање онога што ми зовемо исцрпан чланак. У заглавље чланка стави се наслов књиге о којој се захтева да пишете; почиње се општим разматрањима у којима се може говорити о Грцима и о Римљанима, и онда се каже на крају: „Ова разматраша доводе нас на књигу г-на тог и тог, која ће бити предмет другог чланка.“ А други чланак не изиђе никад. Тако се књига угуши између два обећања. Овде, ти не пишеш чланак против Натана, него против Дориата, треба замахнути пијуком. Од лепога дела, пијук неће окрњити ништа, а у рђаву књигу улази до сржи: у првом случају, задаје јада само књижару; а, у другоме, чини услугу читаоцима. Ти облици књижевне критике употребљавају се исто тако и у политичкој критици.

Етјенова свирепа поука отварала је нове видике Лисје-новој машти, и он одлично разумеде тај занат.

— Хајдмо у уредништво, рече Лусто, тамо ћемо наћи наше пријатеље, и договоримо се да свом брзином

извршимо јуриш на Натана, и то ће њих насмејати, видећеш.

Кад су стигли у улицу Сен-Фијакр, попеше се заједно у таванску собу где се припрема лист, и Лисјен је био исто толико изненађен колико и задивљен што види извесну радост са којом су се његови другови сложили да сахране Натанову књигу. Хектор Мерлен узе један четвртаст лист хартије и написа ове редове које однесе у свој лист.

Оглашава се друго издање књиге г-на Натана. Ми смо мислили да не говоримо ништа о томе делу, али овај привидни успех приморава нас да објавимо један чланак, мање о самој књизи, више о тежњама младе књижевности.

У Пошалице за сутрашњи број, Лусто је ставио на прво место ову реченицу:

Издавач Дориа штампа друго издање књиге г-на Натана. Зар њему није познато правило Правосуђа: *No bis in idem*⁴⁴. Одајмо признање злосрећној храбрости!

Етјенове речи биле су као буктиња за Лисјена, код кога је жеља да се освети Дориату заменила савест и надахнуће. Три дана после тога, за које време он није излазио из Коралијине собе, где је радио крај ватре, где га је служила Берениса, и где га је кад се умори миловала пажљива и ћутљива Коралија, Лисјен преписа начисто један критички чланак, од три ступца отприлике, у којем се био уздигао на висину која је изненађивала. Похитао је у уредништво, било је девет сати увече, нашао је тамо сараднике и прочитао им свој рад. Саслушали су га озбиљно. Фелисјен не рече ни једну реч, дохвати рукопис и стрча низ степенице.

— Шта му је? узвикну Лисјен.

— Носи твој чланак у штампарију! рече Хектор Мерлен; то је једно ремек дело у којем нема ниједна реч да се изостави, ниједан ред да се дода.

⁴⁴ О једној истој ствари не суди се двапут

— Теби треба само показати пут! рече Лусто.

— Волео бих да видим какво ће лице да начини Натан сутра читајући то, рече један други сарадник на чијем се лицу огледало спокојно задовољство.

— С вама треба бити пријатељ, рече Хектор Мерлен.

— Значи да је ово добро? упита Лисјен живо.

— Блонде и Вињон ће се разболети због тога, рече Лусто. — А ево, настани Лисјен, један мали чланак који сам на брзу руку саставио за вас, и који може, у случају успеха, да буде почетак читавог низа сличних састава.

— Прочитајте нам то, рече Лусто.

Лисјен им прочита тада један од оних изврских чланака којима се прочуо тај мали лист, и у којима је, са два ступца, он сликао понеку малу појединост из париског живота, понеку личност, понеки тип, понеки обичан догађај, или понеку нарочиту појаву. Овај образац, назван Кроз Париз, био је написан на онај нов и оригиналан начин где мисао произлази из судара речи, где звекет прилога и придева буди пажњу. Тај чланак се толико разликовао од озбиљног и дубаког чланка о Натану, колико се Персијска писма⁴⁵ разликују од Духа закон⁴⁶.

— Ти си рођени новинар, рече му Лусто. Ово ће изићи сутра, напиши тога колико хоћеш.

— Слушајте! рече Марлен, Дориа је страшно љут због две бомбе које смо бацили у његову радњу. Сад долазим од њега; грдио је и викао на Финоа, који му је рекао да је теби продао свој лист. А ја сам га одвео на страну и дошануо му ове речи: „Беле раде ће вас скупо стати! долази вам један даровит човек, и ви га терате кад га ми дочекујемо раширених руку!"

— Дориата ће поразити чланак који смо малочас чули, рече Лусто Лисјену. Видиш ли, дете моје, шта су новине? Али твоја света успева! Барон Шатле долазио је јутрос да пита где станујеш: јутрос је наишао један опасан чланак против њега,

⁴⁵ Lettres persanes, чувено сатирично дело од Монтескјеа, објављено 1721 године

⁴⁶ L'esprit des lois, историјско, политичко и филозофско дело истог писца, објављено 1748 године

некадашњи гиздавац се уплахирио, у очајању је. Ниси читао лист? чланак је смешан.

Види: Сарага оплакује Чапљин погреб. Госпођу де Баржетон сад сви зову Сарага у отменом друштву, а Шатлеа не називају друкчије него Барон Чапља.

Лисјен узе новине и не могаде се уздржати од смеха читајући то мало шаљиво ремек дело које је написао Верну.

— Они су побеђени, рече Хектор Мерлен.

Лисјен радосно даде свој део за досетке и шале којима се завршава лист у разговору и у пушењу, у препричавању дневних догађаја, смешних особина код другова или неких нових појединости о њиховом карактеру. Тај разговор, у највећој мери потсмешљив, духовит, пакостан, упознао је Лисјена с обичајима и с особљем књижевности.

— Док се лист слаже, рече Лусто, ја ћу изићи да прошетам с тобом, да те упознам са свим надзорницима и са свим кулисама у позориштима у која треба да идеш; а затим ћемо се наћи са Флорином и Коралијом у Драмском позоришту, да проћаскамо с њима у њиховим ложама.

Тако су обојица, испод руке, ишли из позоришта у позориште, где је Лисјен свечано уведен као новинар; управници су му се клањали, глумице су га гледале кроз догледе. Оне су све знале за важност коју је само један његов чланак дао Коралији и Флорини, од којих је једна добила ангажман у позоришту Жимназ са дванаест хиљада франака годишње, а друга са осам хиљада франака у Драмском. Све су то биле мале хучне свечаности које учинише да Лисјен порасте у својим сопственим очима, и показаше му колика је његова моћ. У једанаест сати, два пријатеља су стигла у Драмско позориште где се Лисјен кретао са толико самопоуздања да је све задивлио. Натан је био ту, Натан је пружио руку Лисјену, а овај ју је прихватио и стегао.

— Дакле, господо, рече он гледајући Лисјена и Лустоа, ви хоћете мене да сахраните?

— Причекај до сутра, драги мој, видећеш како те је Лисјен опаучио! На часну реч, бићеш задовољан. Кад је критика тако озбиљна као ова, књига њоме добија.

Лисјен је био црвен од стида.

— Је ли строга? упита Натан.

— Озбиљна је, рече Лусто.

— Значи да од тога неће бити штете? настави Натан.

Хектор Мерлен је у фоајеу Веселог позоришта причао да сте ме сатрли.

— Пустите га нека прича, и причекајте, узвикну Лисјен, и побеже у Коралијину ложу са глумицом у тренутку кад је она напустила позорницу у својем привлачном костиму.

Сутрадан, у време кад је Лисјен ручао с Коралијом, чуо је нека кола чија је јасна зврка у прилично усамљеној улици показивали да су то елегантна кола и да их вуче коњ који каса лако и зауставља се на начин својствен коњима чисте расе. Са својег прозора, Лисјен заиста спази Дориатовог необично лепог енглеског касача, и самог Дориата који је предавао вођице своје груму пре него што ће да сиђе с кола.

— То је књижар, довикну Лисјен својој љубазници.

— Оставите га да чека, рече одмах Коралија Берениси.

Лисјен се осмехну на брзо сналажење те младе девојке која тако потпуно усваја његове интересе, и окрете се од прозора да је загрли с истинским жаром: показала је да има духа. Та хитња дрскога књижара, то изненадно понижавање овога краља свих шарлатана, било је последица прилика које су сад скоро сасвим заборављене, пошто се књижарско пословање веома изменило за последњих петнаест година. Од 1816 до 1827, кад су читаонице, у први мах отворене само за читање новина, почеле да дају на читање нове књиге уз малу наплату, и кад је пооштравање пореских закона о повременој штампи изазвало појаву огласа у новинама, једини начин објављивања за књижаре били су чланци у подлисцима или у ступцима новина. Све до 1822, француске новине су излазиле у тако малом формату, да су велики листови једва прелазили величину данашњих малих листова. Да би се одупрли тиранији новинара, Дориа и Ладвока, први, пронашли су оне објаве које се лепе на пролазним местима и којима су привлачили пажњу Париза штампајући их китњастим словима у необичној боји и са свакојаким шарама, а доцније и са литографијама које су од

објаве начиниле песму за око а често и разочарење за кесу љубитеља. Зидни огласи постали су тако оригинални, да један од оних занесењака који се зову скупљачи има потпуну збирку париских зидних огласа. Тај начин објављивања, у почетку оза-ничен на дућанске и булеварске излоге, али доцније проширен на целу Француску, напуштен је ради огласа у новинама. Ипак, зидни оглас, који пада у очи и онда кад су оглас у новинама а често и дело већ заборављени, постојаће увек, нарочито от-како је пронађен начин да се он наслика бојом на зиду. Оглас у новинама, доступан сваком ко плати, и који је претворио четврту страну новина у њиву, плодну за државну благајну исто толико колико и за пословне људе, постао је под притиском таксене марке, поште и кауције. Та ограничења, пронађена у доба г-на де Вилел, који је тада могао да уништи листове да их је начинио приступачним свакоме, створила су напротив из-весне повластице учинивши покретање једнога листа скоро не-могућним. Године 1821, новине су имале дакле право живота и смрти над изражавањем мисли и над књижарским предузе-ћима. Оглас у неколико речи у Различностима плаћао се страховито скупо. Сплетке су биле тако разгранате у самим уредништвима листова, и увече на бојишту по штампаријама, у часу кад је преламање слога одлучивало хоће ли се примити или одбацити овај или онај чланак, да су велике књижарске куће држале под платам по једног човека од пера да саставља те мале чланке у које је требало унети много мисли у мало речи. Ти незнани новинари, којима се плаћало тек пошто је чланак био увршћен у лист, остајали су често по целу ноћ у штампаријама да виде како се стављају у пресу било велики чланци до којих се дошло, сам Бог зна како! било оно неко-лико реди који су доцније добили име реклама. Данас, књи-жевне и књижарске прилике су се тако јако измениле, да би многи људи сматрали за бајке огромне напоре, подмићивање, подлост, оплетке на које је потреба да дођу до тих реклама на-водила књижаре, писце, мученике славе, све робијаше осу-ђене да стално успевају. Вечере, улагивање, дарови, све се употребљавало према новинарима. Ово што ћемо испричати објасниће боље него икаква потврда тесну везу између критике

и књижарства.

Један човек високо образован и коме је циљ био да постане државник, у то доба млад, љубитељ жена и уредник јавнога великог листа, био је јако смилео извесној чувеној књижарској кући. Једнога дана, у недељу, на имању изван града, где је богати књижар гостио главне сараднике листова, домаћица, тада млада и лепа, одведе у свој парк славнога писца. Први помоћник, Немац, хладан, озбиљан и сталожен, који је мислио само на послове, шетао се испод руке с једним писцем подлистака, разговарајући о неком послу за који је тражио савет од њега; у разговору изишли су из парка, зашли у шуму. У једном честару, Немац спази нешто што личи на његову газдарицу; дохвати доглед, даде знак младом сараднику да не говори, да се удаљи, а и сам се опрезно врати њему.

— Шта сте видели? улила га лисац. — Скоро ништа, одговори он. Наш велики чланак пролази. Сутра ћемо имати најмање три ступца у Журналу де Деба.

Друга једна ствар објасниће ту моћ чланка. Једна књига г-на де Шатобријан о последњем Стјуарту налазила се у некаквом магацину у стању славуја. Само један чланак који је написао неки младић у Журналу де Деба учинио је да се та књига распрода за недељу дана. У време над је, да би се нека књига прочитала, требало њу купити а не узети на читање, продавало се по десет хиљада примерака извесних слободоумних дела која су хвалили сви листови опозиције; али ни белгијско прештапавање без одобрења није још постојало. Припремни напади Лисјенових пријатеља и његов чланак имали су за последицу да зауставе продају Натанове књиге. Натан је био увређен само у својем честољубљу, он није имао ништа да изгуби, био је исплаћен; али је Дориа могао да изгуби тридесет хиљада франака. Уствари, издавачко пословање са тако званим новим стварима своди се на ово трговачко правило: један рис беле хартије стаје петнаест франака, наштампан вреди, према успеху, или сто суа или сто талира. Један чланак за или против, у то време, често је решавао то финансијско питање. Дориа, који је имао да прода пет стотина рисова, дотрчао је дакле да преговара са Лисјеном. Од султана, књижар је постао

роб. Пошто је чекао неко време гунђајући, говорећи што је могао гласније и погађајући се са Беренисом, успео је да говори са Лисјеном. Тај поносити књижар узе на себе насмејан израз дворанина кад ступа у двор, али са додатком надмоћности и доброћудности.

— Немојте се узнемиравати, мили моји! рече он. Како су љупке ове две грлице! прави сте голубови! Ко би рекао, госпођице, да је тај човек, који личи на девојку, тигар са челичним канцама који вам цепа глас који уживате као што зацело цепа и вашу собну хаљину кад је брзо не свучете. И поче да се смеје не довршивши своју шалу.

— Мали мој, рече затим седајући лоред Лисјена... — Госпођице, ја сам Дориа, додао је прекинувши се.

Књижар је сматрао за потребно да опали пиштољ својег имена, налазећи да га Коралија није примила довољно љубазно.

— Господине, јесте ли ручали? Хоћете ли да нам правите друштво? рече глумица.

— Разуме се, за столом ћемо боље разговарати, одговори Дориа. Уосталом, примајући ваш позив на ручак, имаћу право и ја да позовем вас на вечеру с мојим пријатељем Лисјеном, јер ми сад морамо бити пријатељи као рукавица и рука.

— Берениса! остриге, лимунове, свежег маслаца, и шампањског вина, рече Коралија.

— Ви сте исувише паметан човек да не бисте знали због чега долазим, рече Дориа гледајући Лисјена.

— Долазите да откупите моју збирку сонета?

— Управо зато, одговори Дориа. Пре свега, да положимо оружје и један и други.

Он извуче из џепа елегантну лисницу, узе три новчанице од по хиљаду франака, стави их на један тањир и пружи их удворно Лисјену упитавши га:

— Је ли господин задовољан?

— Јесте, одговори песник, кога обузе дотле непознато блаженство кад је видео ту неочекивану суму.

Лисјен се уздржавао, али му је долазило да запева, да скочи, поверовао је у Чаробиу лампу, у чаробњаке; једном

речи, поверовао је у своју генијалност.

— И тако су Беле раде моје, рече књижар; али зато ви никад нећете напасти ниједно моје издање.

— Беле раде су ваше; али ја не могу да обвезујем своје перо, оно припада мојим пријатељима, као што њихово припада мени.

— Али, ипак, ви постајете један од мојих писаца. Сви моји писци су моји пријатељи. И зато нећете наносити штету мојим пословима пре него што ја будем обавештен о нападу, да бих га могао предупредити.

— Пристајем.

— У вашу славу! рече Дориа дижући своју чашу.

— Сад видим да сте читали Беле раде, рече Лисјен.

Дориа се није збунио.

— Мали мој, купити Беле раде не прочитавши их, то је најлепша похвала коју може себи да допусти један издавач. У року од шест месеци, ви ћете бити велики песник; имаћете довољно приказа, вас се боје, ја нећу имати ништа да предузимам да бих продао вашу књигу. Ја сам и данас онај исти трговац који сам био пре четири дана. Нисам се изменио ја, него ви: прошле недеље, ваши сонети били су за мене као лишће од купуса; данас, ваш положај је начинио од њих оно што су Месињанке⁴⁷.

— Али, рече Лисјен, кога су султанско задовољство што има лепу љубазницу и свест о његовом успеху начинили подружљивим и обешечачки уочљивим, ако нисте прочитали моје сонете, прочитали сте мој чланак.

— Јесам, пријатељу, зар бих иначе дошао тако брзо? Он је на несрећу врло леп, тај страшни чланак. Ах! ви имате огроман таленат, мали мој. Послушајте мене, немојте да пропустите прилику, рекао је са доброћудношћу која је скривала велику дрскост тих речи. Али јесте ли ви примили лист, јесте ли га прочитали?

— Нисам још, рече Лисјен, а, међутим, то је први пут

⁴⁷ Les Messenienes, елегиије из Месине, родољубиве песме Казимира Делавиња

што објављујем један већи напис у прози; биће да га је Хектор послао у мој стан, у улицу Шарло.

— Ево, читај!.. рече Дориа подражавајући Талми у Манлијусу.

Лисјен узе лист који му Коралија истрже.

— Првенчад вашег пера су моја, то знате, рекла је смејући се.

Дориа је био необично ласкав и удворан, он се бојао Лисјена, и позвао га је с Коралијом на велику вечеру коју приређује новинарима крајем те седмице. Однео је собом рукопис Белих рада рекавши своме песнику да наврати над хоће у Дрвене галерије да потпише уговор који ће бити спремљен. Увек веран краљевском држању којим је покушавао да улије поштовање површним људима, и да се покаже више као мецена него као књижар, он остави три хиљаде франака не узевши признаницу на то, одби потврду коју му је понудио Лисјен, махнувши немарно руком, и оде пољубивши руку Коралији.

— Је ли, љубави моја, би ли видео много оваквих хартијица да си остао у оној твојој рупи у улици Клини да претураш по твојим књижуринама у библиотеци Свете Женевјеве? рече Коралија Лисјену који је њој: био испричао цео свој живот. Знаш, они твоји вајни пријатељи из улице Четири-Ветра морају бити велике будале.

Његова браћа из улице Четири-Ветра су будале! и Лисјен је саслушао ту пресуду смејући се. Прочитао је свој чланак наштампан, и уживао у оној радости писаца која се не може исказати речима, у ономе првом задовољењу честољубља које помилује дух само један једини пут. Читајући и прочитавајући свој чланак, он је све боље осећао његов значај и домашај. Штампана је за рукописе оно што је позориште за жене, она истиче и лепоте и недостатке; она убија исто онако као што и даје живот; погрешка тада пада у очи исто тако као и лепе мисли. Лисјен, занесен, није више мислио на Натана, Натан је био његово оруђе, он је пливао у радости, видео је себе богатог. За дете које је недавно скромно силазило низ бедеме Болјеа у Ангулему, враћало се у Хумо на Постелов таван

где је цела породица живела са хиљаду и двеста франака годишње, сума коју је донео Дориа била је рудник злата. Сећање, још веома живо, али које су непрекидна уживања париског живота морала потиснути, одведе га на Дудов трг. Он се сети своје лепе, своје племените сестре Еве, свог Давида и своје јадне мајке; и посла одмах Беренису да размени једну новчаницу, а, за то време, написа једно писамце својој породици; затим хитно посла Беренису на пошту, бојећи се да неће моћи, ако одложи, да одвоји пет стотина франака које је слао својој мајци. И њему и Коралији чинило се да је то враћање једно добро дело. Глумица пољуби Лисјена, налазила је да је он узоран син и брат, обасула га је милоштом, јер такви поступци очаравају те добре девојке које су све отворене нарави.

— Сад идемо на вечеру свакога дана ове седмице, рекла му је она, мало ћемо да се проводимо, доста си радио.

Коралија, као жена која је хтела да ужива у лепоти једног човека на коме ће све жене да јој завиде, одвела га је понова код Штауба, налазила је да Лисјен није довољно лепо одевен. Одатле, двоје драгих одоше у Булоњску Шуму, и вратише се на вечеру код госпође ди Вал-Нобл, где су већ били Растинак, Бигзиу, де Лило, Фино, Блонде, Вињон, барон де Нисенжан, Боденор, Филип Бридо, велики музичар Конти, све уметници и пословни људи, свет који тражи велка узбуђења после великог рада, и они сви примише Лисјена врло лепо. Лисјен, сигуран у себе, расипао је свој дух тако као да њим не тргује, те су га прогласили за јаког човека, што је тада била похвала у моди међу тим полу-друговима.

— О! требаће видети шта има тај у глави, рече Теодор Гајар једном песнику кога је штитио двор, и који је намеравао да покрене један мали роајалистички лист, доцније назван *Звоно*.

После вечере, оба новинара отпратише своје љубазнице у Оперу, где је Мерлен имао ложу, и куд је отишло цело друштво. Тако се Лисјен поново појавио као победник тамо где је, неколико месеци пре тога, претрпео тежак пораз. Показао се у фобајеу испод руке са Мерленом и Блондеом, гледајући право

у лице дендије који су му се раније потсмевали. Та зар му Шатле није био под ногама! Де Марсеј, Ванденес, Манервил, лавови тога доба, измењаше тада неколико дрских погледа с њим. Морало је бити говора о лепом, о елегантном Лисјену у ложи госпође д'Еспар, где се Растињак дуго задржао, јер су маркиза и госпођа де Баржетон посматрале кроз доглед Коралију. Је ли Лисјен изазивао неко жаљење у срцу госпође де Баржетон? Та мисао је мучила песника: кад је видео ангулемску Корину, жеља за осветом покренула је његово срце као и онога дана кад је осетио презиграње те жене и њене рођаке у Јелисејским пољима.

— Јесте ли ви дошли из ваше провинције с неком амајлмјом? рече Блонде Лисјену над је дошао, неколико дана потом, око једанаест сати, код Лисјена, који још није био устао. — Његова лепота, рече он показујући Лисјена Коралији коју је пољубио у чело, чини чуда од подрума до тавана, горе, доле. — Дошао сам у нарочитој намери, драги мој, рече он стежући руку песнику: јуче, у Италијанском позоришту, гаспођа грофица де Монкорне тражила је да вас претставим њој. Мислим да нећете одбити једну дивну жену, младу, код које ћете наћи најодабраније друштво?

— Ако је Лисјен добар, рече Коралија, он неће ићи код те ваше грофице. Што му треба високо друштво? Било би му досадно тамо.

— Хоћете ли да га држите у затвору? рече Блонде. Јесте ли љубоморни на отмене жене?

— Јесам, узвикну Коралија, оне су горе од нас!

— Откуд ти то знаш, мачкице моја? рече Блонде.

— Од њихових мужева, одговори она. Ви заборављате да сам ја имала де Марсеја пуних шест месеци.

— Мислите ли ви, дете моје, рече Блонде, да ја много полажем на то да претставим госпођи де Монкорне тако лепог човека као што је ваш? Ако сте противни томе, узмимо као да нисам рекао ништа. Али ја мислим да се ствар не тиче толико жена колико да се добије мир и помиловање од Лисјена за једног јадника кога напада његов лист. Барон ди Шатле је толико глуп да те чланке прима озбиљно. Маркиза д'Еспар, госпођа де

Баржетон и салон грофице де Монкорне интересују се за Чапљу, и ја сам обећао да ћу помирити Лауру и Петрарку, госпођу де Баржетон и Лисјена.

— Ах! узвину Лисјен, коме удари крв у образе и који осети опојно уживање задовољене освете, згазио сам их дакле! Ви чините да обожавам своје перо, да обожавам своје пријатеље, да обожавам кобну моћ штампе. Ја нисам написао још ниједан чланак о Сараги и о Чапљи. Отићи ћу, мали мој, рече обухвативши Блондеа око струка, да, отићи ћу, али тек пошто тај пар људи осети сав терет ове лаке ствари!

Он дохвати перо којим је написао чланак о Натану и замахну њиме.

— Сутра им бацам ја два мала ступца на главу. После тога, видећемо. Не брини ништа, Коралија: није у питању љубав, него света, и ја хоћу да она буде потпуна.

— То је човек! рече Блонде. Кад би ти знао, Лисјене, како се ретко налази таква одлучност у отупелом париском друштву, могао би да имаш високо мишљење о себи. Само ћеш се сувише понети, лоло једна, рече послуживши се тим мало јачим изразом, ти си на путу који води моћи.

— И доћи ће до ње, рече Коралија.

— Та већ је превалио добар део пута за ових шест недеља.

— И, ако му затреба какав леш да преко њега дође до скиптра, нека то буде Коралијино тело.

— Ви се волите као што се волело у златно доба, рече Блонде. — Честитам ти на твојем великом чланку, наставио је гледајући Лисјена, он је пун нових погледа. Постао си заиста мајстор.

Лусто дође са Хектором Мерленом и Вернуом да посети Лисјена коме је необично поласкало што је предмет њихове пажње. Фелисијен је донео Лисјену сто франака као плату за његов чланак. Лист је сматрао за потребно да награди један тако добар рад, како би привезао писца за себе. Коралија, кад је видела тај скуп новинара, послала је по ручак у најближу гостионицу; и позвала их је све у своју лепу трпезарију кад јој је Берениса јавила да је све спремно. Усред обеда, кад је

шампањско вино ударило свима у главу, показао се прави разлог посете коју су другови учинили Лисјену.

— Ти задело не желиш да од Натана начиниш непријатеља себи? рече му Лусто. Натан је новинар, он има пријатеља, осветио би ти се кад објавиш твоју прву књигу. Зар не треба да продаш Стрелца Шарла IX? Ми смо јутрос видели Натана, он је у очајању; али ћеш му ти написати један чланак којим ћеш похвалити њега лично.

— Како! после мојег чланка против његове књиге, ви хоћете?... упита Лисјен.

Емил Блонде, Хектор Мерлен, Етјен Лусто, Фелисјен Верну, сви прекидоше Лисјена прснувши у смех.

— Јеси ли га позвао на вечеру овамо за прекосутра? рече му Блонде. — Твој чланак, рече му Лусто, није потписан. Фелисјен, који није новајлија као ти, није пропустио да испод њега стави једно Ш, којим ћеш убудуће моћи да потписујеш своје чланке у његовом листу који је чисто левичарски. Ми сви припадамо опозицији. Фелисјен је био толико увиђаван да не обвезује твоје будуће мишљење. У Хекторовом дућану, чији лист припада десноме центру, моћи ћеш се потписивати једним Л. Напада се без потписа, али се похвала радо потписује.

— Потпис мени не задаје брига, рече Лисјен; него не видим шта бих могао да кажем у прилог тој књизи.

— Ти си дакле и мислио оно што си написао? рече Хектор Лисјену.

— Јесам.

— О! мали мој, рече Блонде, ја сам веровао да си ти јачи! Не, на часну реч, гледајући твоје чело, ја сам ти придавао свемоћ сличну оној коју имају велики духови, сви саздани тако да могу посматрати оваку ствар у оба њена вида. У књижевности, мали мој, свака мисао има своје лице и своје наличје: нико не може узети на себе да потврди које је наличје. Све је двострано у области мисли. Идеје имају два лица. Јанус је мит критике и знамење генија. Само Бог има три лица! Зар оно што чини надмоћност Молијера и Корнеја није њихова способност да Алкесту ставе у уста *да а Филенту не*, као и Октаву и Сини? Русо је, у *Новој Хелојзи*, написао једно писмо за и једно писмо

против двобоја, би ли ти смео узети на себе да одредиш његово право мишљење? Ко би од нас могао да се определи између Кларисе и Ловласа, између Хектора и Ахила? Ко је главни Омиров јунак? каква је била Ричардсонова камера? Критика мора да посматра дело у сваком његовом виду. Ми у ствари и јесмо само известиоци више врсте.

— Ви дакле полажете на оно што сте написали? рече му Верну потсмешљиво. Али ми тргујемо реченицама, и живимо од те своје трговине. Кад хтеднете да напишете неко велико и лепо дело, књигу једном речи, моћи ћете у њу да унесете своје мисли, своју душу, да се за њу заложите, да је браните; али чланци који се данас читају а сутра заборављају, то у мојим очима вреди само онолико колико се за њих плати. Ако придајете значаја таквим глупостима, ви ћете се онда прекрстити и призвати у помоћ Светога Духа и кад буде требало да напишете неки оглас!

Сви су изгледали зачуђени што Лисјен прави од тога питање савести и напослетку су поцепали његову белу младићску хаљину да би му навукли новинарску хаљину зрелог човека.

— Знаш ли којом се изреком утешио Натан пошто је прочитао тај чланак? рече Лусто.

— Откуд бих то могао знати?

— Натан је узвикиуо: „Мали чланци пролазе, велика дела остају!" Тај ће човек доћи на вечеру овде кроз два дана, он мора да ти падне пред ноге, да ти пољуби стопала, и да ти каже да си велики човек.

— То би било смешно, рече Лисјен.

— Смешно! рече Блонде, то је нужно.

— Хоћу, пријатељи, рече Лисјен мало напит; али како?

— Ето, рече Лусто, напиши за Мерленов лист три лепа ступца у којима ћеш оповргавати самог себе. Пошто смо се науживали Натановог беса, ми смо му малочас рекли да ће нам ускоро бити захвалан за живу полемику којом ћемо учинити да се његова књига разграби за осам дана. У овом тренутку, ти си у његовим очима један ухода, нитков, гад; преко-сутра, бићеш велики човек, паметна глава, Плутархов јунак! Натан ће те загрлити као свог најбољег пријатеља. Дориа је до-

лазио, ти имаш три новчанице од по хиљаду франака: то је готово. Сада ти је потребно Натаново поштовање и пријатељство. Штету нека осети само књижар. Ми треба да уништавамо и да гонимо само наше непријатеље. Кад би био у питању неки човек који је стекао гласа мимо нас, човек непогодног талента и кога би требало упропастити, ми не бисмо предузимали ништа слично овоме; али је Натан један од наших пријатеља. Блонде је удесио да га нападне у Меркуру како би он имао задовољство да одговори на то у Журналу де Деба. И тако се прво издање књиге разграбило!

— Пријатељи, тако ми поштења, ја сам неспособан да напишем две похвалне рече о тој књизи...

— Добићеш још сто франака, рече Мерлен, тако ће ти Натан већ донети десет златника, не рачунајући чланак који можеш да напишет у Финоовом недељном листу, и за који ће ти платити сто франака Дориа а сто франака лист: свега, двадесет златника!

— Али шта да кажем? улика Лисјен.

— Ево како можеш да се извучеш из шкрипца, дете моје, одговори Блонде пошто је мало поћутао. „Завист, која се увлачи у сва лепа дела, као црв у здраве плодове, покушала је да загризе и ову књигу, рећи ћеш ти. Да би у њој нашла недостатке, критика је морала да измишља теорије поводом ове књиге, да разликује две књижевности: књижевност која је прожета идејама и књижевност која је сва у сликама." Ту ћеш рећи, мали мој, како се последњи ступањ књижевне уметности састоји у томе да утисне идеју у слику. Покушавајући да докажеш како је слика сама по себи поезија, пожалићеш што наш језик има у себи тако мало поезије, говорићеш о преко-рима које нам чине странци поводом позитивизма нашег стила, и похвалићеш г-на де Каналис и Натана због услуга које чине Француској тим што поетизирају њен језик. Нападај своје раније наводе истичући да ми напредујемо у поређењу са осамнаестим веком. Измисли *прогрес* (изванредно средство за збуњивање ћифте)! Наша млада књижевност се изражава сликама у које се стичу све књижевне врсте, комедија и драма, описи, карактери, излагање у виду разговора, опточени сјајним

чворовима занимљивог заплета. Роман, који тражи осећање, стил и слику, јесте савремена творевина од највећег значаја. Он долази на место комедије која, у садашњим приликама, није више могућна са својим застарелим законима. Он обухвата и чињеницу и мисао у својим обртима који траже Ла Бријеров дух и његову заједљиву поуку, карактере обрађене онако како их је схватао Молијер, крупне Шекспирове потезе и сликање свих прелива страсти, јединог блага које су нам оставили наши претходници. Тако роман стоји високо изнад хладног и математичког расправљања, изнад сувопарне анализе XVIII века. „Роман је, рећи ћеш ти као правило, забавни еп." Наведи Корину, позови се на госпођу де Стал. „Осамнаести век је довео у питање све, деветнаестом веку је дужност да изведе закључке: и он закључује реалношћу, и то реалношћу која живи и која се креће; једном речи, он уноси страст, елемент за који Волтер није знао. Један дугачак став против Волтера. Што се тиче Русоа, он је само заоденуо размишљање и системе. Јулија и Клара су бестелесне, оне немају ни меса ни костију." Поводом тога можеш да се распричаш и да кажеш како миру и Бурбонима дугујемо за једну младу и оригиналну књижевност, јер пишеш у листу који припада десном центру. Потсмехни се онима који стварају системе. Најзад, можеш узвикнути у лепом заносу: „Има дакле много заблуда, много лажи код нашега колеге! а зашто? да би се потценило једно лепо дело, да би се преварили читаоци и да би се дошло до овог закључка: Књига која се продаје не продаје се. *Proh pudor!*⁴⁸ Кликни *Proh pudor!* та пристојна псовка загрева читаоца. Напоследку објави опадање критике! Закључак: „Постоји само једна књижевност, књижевност забавних књига. Натан је пошао једним новим путем, он је разумео своје доба и одговара његовим потребама. Потреба нашега доба јесте драма. Драма је жарка жеља једнога века у којем је политика непрекидна мимодрама. Зар нисмо видели за двадесет година, рећи ћеш, четири драме Револуције, Директоријума, Царства и Рестаурације?" Од тога, са пуно полета, прелазиш на похвале, и друго издање се рас-

⁴⁸ О срамоте

продаје. Ево како: идуће суботе написаћеш целу страну у нашем недељном листу, и потписаћеш га де Рибампре, свим словима. У томе последњем чланку рећи ћеш: „Особина лепих дела јесте да покрећу дуге препирке. Ове недеље, један лист је рекао то и то о Натановој књизи, један други му је оштро одговорио.“ Ти критикујеш оба критичара Ш. и Л., узгред кажеш мени неку лепу реч поводом првога чланка који сам написао у Журналу де Деба, и завршаваш тврђењем да је Натанова књига најлепша књига нашег доба. То је као да ниси рекао ништа, то се каже за сваку књигу. И тако ћеш зарадити четири стотине франака за недељу дана, поред задовољства што си негде написао и истину. Паметни људи даће за право или Ш-у, или Л-у, или Рибампреу, можда и свој тројици! Митологија, која је извесно један од највећих људских проналазака, ставила је Истину на дно бунара, зар нису потребна многа ведрa да се она извуче одатле? ти ћеш дати читаоцима три ведрa уместо једног. Ето, дете моје. Сад напред!

Лисјену је зујало у ушима, Блонде га пољуби у оба образа рекавши му: — Ја одох у мој дућан.

Свак је отишао у свој дућан. За те јаке људе, новине су биле само један дућан. Требало је да се сви нађу те вечери у Дрвеним галеријама, камо ће Лисјен отићи да потпише свој уговор код Дориата. Флорина и Лусто, Лисјен и Коралија, Блонде и Фино вечерали су у Пале-Роајалу, где је ди Бриел приредио вечеру у част управника Драмског позоришта.

— Они имају право! узвикнуо је Лисјен над је остао сам са Коралијом, појединци морају бити средства у рукама јаких људи. Четири стотине франака за три чланка! Догеро ми је давао једва толико за једну књигу на којој сам радио две године.

— Пиши критике, рече Коралија, забављај се! Зар се ја вечерас не облачим као Андалускиња, зар се сутра нећу обући као циганка, а некога другог дана као мушкарац? Чини исто што и ја, кревељи им се за њихове паре, а ми уживајмо!

Лисјен, усхићен парадоксом, узјаха духом на ту ћудљиву мазгу, кћер Пегаза и Валаамове магарице. Почео је да јури по пољима мисли за време своје шетње по Шуми, и пронашао нове лепоте у Блондеовом излагању. Вечерао је као

што вечерају срећни људи, потписао код Дориата уговор којим му уступа у потпуну својину рукопис *Беле раде*, не приметивши у њему никакву неповољну одредбу; затим оде да обиђе уредништво, где лако написа два ступца, и врати се у улицу Вандом. Сутрадан изјутра, јучерашње мисли биле су се развиле у његовој глави, као што бива код свих духова пуних снаге чије су се способности дотле мало трошиле. Лисјен је осећао задовољство размишљајући о томе новом чланку, и приступио му је са пуно полета. Под његовим пером сусретоше се лепоте које изазива противречност. Био је духовит и подругљив, уздигао се чак до нових погледа о осећању, о мисли и слици у књижевности. Досетљив и умешан, да би похвалио Натана, опоменуо се својих првих утисака о тој књизи коју је прочитао у читаоници у Трговачкој улици. Од жучног и строгог критичара, заједљивог и подругљивог, постао је песник у неколико последњих реченица које су се занијале величанствено као кадионица пуна мириса према олтару.

— Сто франака, Коралија! рекао је показавши јој осам листова хартије које је исписао док се она облачила.

Тако навијен написао је као од шале страшан чланак који је био обећао Блондеу против Шатлеа и госпође де Баржетон. То пре подне он је уживао у највећем потајном задовољству новинара, у задовољству да дотерује епиграм, да оштри његово хладно сечиво које налази себи канију у срцу жртве, украшавајући му дршку ради читалаца. Свет се диви уметничкој изради те дршке, он ту не види злобу, не зна да челик досетке надахнуте осветом раздире нечије честољубље зналачки растрзано, израњављено са хиљаду удараца. То свирепост задовољство, мрачно и самачко, у којем се ужива без сведока, личи на двобој са отсутним лицем које се издалека убија кроз држаљу једног пера, као да новинар располаже чаробном моћи оних који имају амајлије из арапских прича. Епиграм је дух мржње, мржње која садржи све зле страсти човекове, као што љубав усретсређује све његове добре особине. И зато нема човека који није духовит кад се свети, из разлога што нема ниједнога коме љубав не улива радост. И поред површности и осредњости тога духа у Француској, он се увек лепо прима.

Лисјенов чланак требало је да буде и био је врхунац злобе и пакости тога листа; он се до дна зарио у два срца, тешко је ра-
нио госпођу де Баржетон, његову некадашњу Лауру, и барона
ди Шатле, његовог супарника.

— Доста, хајде да прошетамо по Шуми, коњи су упрег-
нути и нестрпљиви су, рече му Коралија; не треба се премара-
ти.

— Најпре ћемо оцнети чланак о Натану Хектору. Цела је
истина да су новине као Ахилово копље; оне и лече ране које
задају, рече Лисјен поправљајући неколико израза.

Двоје драгих изиђоше и показаше се у свем својем сјају
томе Паризу који је, недавно, одбацио Лисјена, а који је сад
почињао да се бави њиме. Постићи да се Париз бави вама, кад
сте схватили колико је тај град огроман и како је тешко бити
неко у њему, то је заиста заносно уживање, и оно је занело Ли-
сјена.

— Мали мој, рече глумица, свратићемо код твога
кројача, да пожуре са твојим оделом, или да га пробаш ако је
готово. Ако одеш код тих твојих лепих госпођа, хоћу да бациш
у засенак оно чудовиште де Марсеја, малог Растињака, и сва-
кога тог Ажиду-Пенто, Максима де Трај, Ванденеса, једном
речи све елегантне људе. Али запамти да је Коралија твоја дра-
гана! И немој ме изневерити, чујеш?

Два дана доцније, уочи вечере на коју су Лисјен и Кора-
лија позвали своје пријатеље, у Шаљивом позоришту давао се
један нов комад чији је приказ требало да напише Лисјен. По-
сле ручка, Лисјен и Коралија пошли су пешице из улице Ван-
дом у Драмско позориште булеваром Танпл, оном страном где
се налази Турска кавана која је, у то доба, била омиљено место
за шетњу. Лисјен је у пролазу чуо како се свет диви његовој
срећи и лепоти његове драгане. Једни су говорили да је Кора-
лија најлепша жена у Паризу, други су налазили да је Лисјен
достојан ње. Песник се осетио у својој средини. То је био
живот за њега. Пријатеља из улице Четири-Ветра једва да се
сећао. Питао се да ли ти велики духови, којима се толико ди-
вио два месеца раније, не претерују са својим појмовима и
својим пуританством. Реч будале, коју је Коралија олако изго-

ворила развила се у Лисјеновом духу и већ је доносила своје плодове. Он је увео Коралију у њену ложу, прошао је као султан по позоришним кулисама, где су га све глумице миловале ватреним погледима и ласкавим речима.

— Треба да идем у Шаљиво позориште на посао, рече он.

У Шаљивом позоришту дворана је била пуна. Није се нашло ни једно место за Лисјена. Лисјен оде међу кулисе и љутито се пожали што нема где да седне. Редитељ, који га још није познавао, рече му да су његовом листу послате две ложе и обрецну се на њега.

— Писаћу о комаду према ономе што од њега будем чуо, рече Лисјен увређено.

— Имате ли памети! рече млада првакиња редитељу, то је Коралијин љубавник!

Редитељ се одмах окрете Лисјену и рече му:

— Господине, идем да известим управника.

Тако су и најмање појединости доказивале Лисјену огромну моћ новина и ласкале његовој сујети. Управник дође и успе да војвода де Реторе и Тилија, првакиња, који су се налазили у једној ложи поред саме позорнице, приме Лисјена код себе. Војвода је пристао на то кад је познао Лисјена.

— Ви сте довели до очајања две личности, рече му млади човек говорећи му о барону ди Шатле и о госпођи де Баржетон.

— А шта ће тек бити сутра? рече Лисјен. Досад су их моји пријатељи нападали као пешадија, а ја ноћас палим из топова. Сутра ћете видети зашто се ми ругамо Потлеу. Чланак носи наслов: Од Потлеа из 1811 до Потлеа из 1821. Шатле ће бити претставник оних људи који су се одрекли свога добротвора (приступивши Бурбонима. Пошто будем учинио да се осети ко сам ја, отићи ћу код госпође де Монкорне.

Лисјен је био веома духовит у својем разговору са младим војводом; желео је да покаже томе великом господину колико су се госпође д'Еспар и де Баржетон превариле кад су га презреле; али је открио свој прави циљ покушавајући да докаже своје право на име де Рибампре, кад га је, из пакости,

војвода де Реторе назвао Шардоном.

— Требало би, рече му војвода, да постанете роајалиста. Показали сте се као човек од духа, будите сад увиђаван човек. Једини начин да добијете краљев указ којим вам се даје титула и име ваших предака по матери, то је да га затражите као награду за услуге које ћете учинити краљевском дому. Опозиција вас неће никад начинити грофом! Видите, Рестаурација ће на послетку савладати штампу, једину силу које се треба бојати. Већ се исувише одлагало, требало ју је зауздати. Користите се њеним последњим тренуцима слободе да себе начините опасним. Кроз неколико година, име и титула биће у Француској богатство сигурније него таленат. Тако можете имати све: дух, племство и лепоту, постићи ћете све. Будите дакле у овом тренутку левичар само зато да бисте повољно продали своју оданост краљевству.

Војвода замоли Лисјена и са своје стране да прими позив на вечеру који ће му послати министар с којим је био на вечери код Флорине. Лисјена су одмах убедили војводици разлози, био је очаран што види да се пред њим отварају врата оних салона из којих је пре неколико месеци помислио да је заувек истеран. Дивео се моћи коју има мисао. Штампa и интелитенција су дакле средства за успех у садашњем друштву. Лисјен је схватио да се Лусто можда каје што му је отворио врата тога храма; већ је и сам осећао потребу да поставља препреке које се тешко прелазе пред амбицију оних који из провинције трче у Париз. Кад би неки песник дошао њему онако како се он бацио у наручје Етјену, он се није усуђивао да запита себе како би га дочекао. Млади војвода је приметно да Лисјен размишља о нечем и није се преварио тражећи разлог томе: он је без одређене намере, али не и без жеље, открио томе славољубивом човеку цео политички хоризонт, као што су му новинари са висине Танпла, као ђаво Исусу, показали књижевни свет и његово богатство. Лисјену није била позната мала завера коју су против њега склопили људи увређени писањем његовог листа, и у којој је учествовао и г. де Реторе. Млади војвода је заплашио друштво госпође д'Еспар говорећи му о Лисјеновој духовитости. Госпођа де Баржетон је онда ставила у

дужност њему да се обавести о новинаровим намерама, и он се надао да ће се са Лисјеном наћи у Шаљивом позоришту. Ни отмено друштво ни новинари нису радили по неком договору, немојте мислити да је то била нека смишљена завера. Ни једни ни други нису имали одређеног плана, њихов макијавелизам, живи тако рећи, од данас до сутра, и састоји се у томе да они буду увек присутни, спремни на све, спремни да се користе злом као и добрим, да вребају тренутке у којима им страст преда је човека у руке. За време вечере код Флорине, млади војвода је оценио Лисјенову нарав; хватао га је сад његовом сујетом, и на њему се вежбао да постане дипломата.

Лисјен је, по свршеној претстави, отрчао у улицу Сен-Фијакр да тамо напише свој чланак о комаду. Његова критика била је, намерно, оштра и заједљива; он је налазио задовољства у томе да окуша своју моћ. Весела игра с певањем била је боља од оне у Драмском позоришту; али је он хтео да се увери може ли, као што су му казали, да упропасти добар комад а учинити да успе неки рђав. Сутрадан, за време ручка с Коралијом, развио је новине, пошто јој је рекао да је у њима напао Шаљиво позориште. И није био мало изненађен кад је, после својег чланка о госпођи де Баржетон и о Шатлеу, прочитао приказ о Шаљивом позоришту тако ублажен у току ноћи да се, ма да је задржао његову духовиту анализу, из њега изводио повољан закључак. Комад је морао да напуни позоришну благајну. Његова љутина не би се могла описати; намислио је да озбиљно разговара са Лустоом. Замишљао је да је већ постао неопходан; и зарицао се да неће допустити да се с њим тако поступа, да га вуку за нос као будалу. Да би коначно утврдио своју моћ, написао је чланак за недељни лист Дориата и Финноа, у којем је укратко поновио и средио сва мишљења изложена поводом Натанове књиге. Затим, над се већ био захуктао, написао је на брзу руку за рубрику Кроз Париз један чланак који је дуговао маломе листу. У својој првој ревности, млади новинари пишу чланке с љубављу и тако веома неопрезно расипају све што је најбоље у њима. Управник Драмског позоришта давао је истог дана прву претставу некога шаљивог комада, како би Флорина и Коралија биле слободне

за то вече. Требало га је играти пре заказане вечере. Лусто дође да од Лисјена узме чланак који је он био спремио унапред о томе малом комаду чијој је главној проби присуствовао, како не би имао да брине за сутрашњи број. Кад му је Лисјен прочитао и свој лепи мали чланак за сталну рубрику Кроз Париз, којом се тај лист прославио, Етјен га пољуби у оба ока и назва га провиђењем за новине.

— Зашто онда уживаш у томе да мењаш смисао мојих чланака? рече Лисјен, који је тај сјајни чланак и написао само зато да би дао више јачине својим замеркама.

— Ја? узвикну Лусто.

— Ко је онда изменио мој чланак?

— Драги мој, одговори Етјен смејући се, ти још ниси ушао у посао. Шаљиво позориште плаћа нам двадесет бројева, од којих се свега девет шаљу управнику, шефу оркестра, редитељу, њиховим љубазницама и тројици сувласника позоришта. Свако булеварско позориште плаћа тако осам стотина франка листу. Исто толико доноси и ложе које се дају Финоу, не рачунајући претплате глумаца и писаца. Тај угурсуз извлачи дакле осам хиљада франка од булеварских позоришта. Кад је тако са малима, можеш мислити како стоји с великим позориштима! Разумеш ли? Ми морамо бити веома благи.

— Значи да мени није слободно писати онако како мислим...

— Ех! шта те се тиче, ако ти то врши посао? узвикну Лусто. Уосталом, драги мој, шта ти имаш против тог позоришта? Потребан ти је разлог да тако упропастиш јучерашњи комад. Нападајући ради напада, довели бисмо у незгодан положај сам лист. Кад би лист нападао по заслуги, не би изазивао више никакав утисак. Да те није управник увредио?

— Није ми задржао место.

— Добро, рече Лусто. Ја ћу показати твој чланак управнику, рећи ћу му да сам те ја ублажио, и од тога ћеш имати више користи него да је чланак био објављен. Затражи му сутра улазнице, он ће ти одмах потписати четрдесет месечно, а ја ћу те одвести једном човеку с којим ћеш се споразумети како да их распродаш; он ће ти их откупити све са педесет од

сто попушта од њихове цене. Са позоришним улазницама тргује се као и са књигама. Видећеш једнога другог Барбеа, вођу плескача, он не станује далеко одавде, имамо времена, хајдемо.

— Али, драги мој, Фино врши један сраман посао када тако посредно опорезује производе духа. Пре или после...

— Та остави се тога, молим те! узвикну Лусто. Шта ти мислиш да је Фино? Под његовом лажном простодушностју, под оним изгледом Тиркареа⁴⁹, под његовим незнањем и његовом глупошћу, крије се сва препређеност оног шеширџије који га је родио. Зар ниси видео иза преграде, у канцеларији листа, једног старог царског војника, стрица Финоовог? Тај стриц је не само поштен човек, него има и ту срећу да га сматрају за будалу. То је човек на кога пада срамота сваке новчане погодбе. У Паризу, амбициозан човек је веома богат кад има поред себе некога ко пристаје да се срамоти. У политици као и у новинарству, има пуно случајева у које вође никад не смеју бити умешани. Ако би Фино постао нека политичка личност, његов стриц би био његов тајник и примао би за његов рачун данак који се по канцеларијама наплаћује на велике послове. Жирудо, за кога би човек на први поглед рекао да је будала, лукав је управо толико да буде ортак од кога се ништа не може докучити. Он стално стражари да нама не би досађивала граја, почетници, жалбе, и ја не верујем да се ма у којем другом листу налази човек који би њему био раван.

— Он одлично игра своју улогу, рече Лисјен, видео сам га на послу.

Етјен и Лисјен одоше у улицу Фабур-ди-Танпл, где се главни уредник зауставио пред једном кућом лепог изгледа.

— Је ли ту г. Бролар? запита он вратара.

— Како, господин? рече Лисјен. Зар је вођа плескача господин?

— Драги мој, Бролар има двадесет хиљада ливара дохотка, он има овлашћење да потписује булеварске драмске

⁴⁹ јунак Ле Сажове комедије истог имена. Тип простака који се обогатио лукавством и непоштењем

писце који сви имају текући рачун код њега као код неког банкара. Улазнице писаца и бесплатне улазнице се продају. Ту робу растура Бролар. Послужи се мало статистиком, то је прилично корисна наука кад се не злоупотребљава. По педесет бесплатних улазница од вечери за сваку претставу, то чини двеста педесет улазница дневно; ако оне, једна на другу, вреде по четрдесет суа, Бролар плаћа сто двадесет и пет франака дневно писцима а има изгледа да и сам заради толико. Тако, њему само улазнице писаца доносе скоро четири хиљаде франака месечно, укупно четрдесет и осам хиљада франака годишње. Претпостави двадесет хиљада франака губитка, јер он не може увек да распрода све улазнице.

— Зашто?

— Зато што људи који плаћају своја места на благајни улазе у позориште кад и они са бесплатним улазницама које не дају право на обележена места. Јер позориште ипак задржава право продаје улазница. Има дана кад је време лепо и кад су претставе рђаве. И тако, Бролар зарађује можда тридесет хиљада франака годишње на тој роби. Сем тога он има своје плескаче, то је други посао. Флорина и Коралија плаћају данак њему; ако му не би давале плату, њима се не би плескало приликом сваког њиховог изласка на позорницу и сваког одласка с ње.

Лусто је то објашњавао тихим гласом пењући се уз степенице.

— Париз је заиста чудан град, рече Лисјен видећи да у сваком његовом углу чучи интерес.

Једна пристojна служавка уведе двојицу новинара г-ну Бролару. Трговац улазницама, који је седео у наслоњачи пословног човека за великим писаћим столом са покретном плочом, устаде кад је видео Лустоа. Бролар, у дугачком капуту од топлога сивог фланела, носио је чакшире подвезане испод стопала и црвене собне ципеле, сасвим као неки лекар или неки правозаступник. Лисјен је у њему видео простог човека који се обогатив: обично лице, сиве очи пуне лукавства, плескачке шаке, кожу преко које су теревенке прешле као киша преко кровова, проседу косу, и прилично пригушен глас.

— Ви долазите, без сумње, због госпођице Флорине, а господин због госпођице Коралије? рече он. Ја вас познајем. Будите без брига, господине, рече он Лисјену, ја купујем посетиоце Жимназа, ја ћу подржавати вашу драгану и обавештаваћу је о подвалама ако би јој их неко припремио.

— То није за одбацивање, драги мој Броларе, рече Лусто; али ми долазимо због улазница које има лист у свим булеварским позориштима: ја као главни уредник, господин као сарадник за свако позориште.

— Ах! да, Фино је продао свој лист. Чуо сам за тај посао. Напредује лепо тај Фино. Позвао сам га на вечеру крајем ове недеље. Ако хоћете да ми учините част и задовољство да дођете, можете довести своје супруге, биће шале и весеља; доћи ће Адела Дипуи, Диканж, Фредерик ди Пти-Мере, моја пријатељица госпођица Мило; смејаћемо се! а још боље пити.

— Диканж мора бити у оскудици, изгубио је парницу.

— Ја сам му позајмио десет хиљада франака, вратиће ми их успех К а л а с а: зато сам и навијао за њега! Диканж је духовит човек, он има дара...

Лисјену се чинило да сања слушајући како тај човек оцењује способности писача.

— Коралија је напредовала, рече му Бролар с изгледом човека који је позван да о томе суди. Ако се лепо покаже, помоћи ћу јој кришом против сплетака приликом њенога првог наступа у Жимназу. Слушајте: за њу ћу имати лепо распоређене људе по галеријама, који ће се смешкати и одобравати тихим гласом како би изазвали плескање. То је начин да се истакне једна жена. Коралија се мени допада, и ви сте зацело задовољни њоме, она има осећања. О! ја могу да оборим кога год хоћу...

— Али најпре да свршимо посао с улазницама, рече Лусто.

— Добро, ја ћу ићи да их узимам од господина, првих дана сваког месеца. Господин је ваш пријатељ, даћу му услове које и вама. Ви имате пет позоришта, даће вам се тридесет улазница: то ће бити нешто око седамдесет и пет франака месечно. Можда бисте желели нешто унапред? рече трговац улаз-

ницама окренувши се својем писаћем столу и извадивши кесу пуну талира.

— Не, не, рече Лусто, сачуваћемо те паре за црне дане...

— Господине, настави Бролар обраћајући се Лисјену, ја ћу доћи да радим са Коралијом ових дана, ми ћемо се лако споразумети.

Лисјен је не без дубоког чуђења разгледао Броларову собу за рад, где је видео један ормар с књигама, бакрорезе, лепе ствари. Пролазећи кроз салон, запазио је и тамо намештај који је био далеко од скомрачења исто толико колико и од сувише велике раскоши. Трпезарија му се учинила најлепше намештена, и он се нашалио на рачун тога.

— Е, Бролар је сладокусац, рече Лусто. Његове вечере које се помињу у позоришној књижевности, одговарају његовој кеси.

— Имам доброга вина, одговори скромно Бролар. Аха, ево мојих потпаљивача, узвикнуо је чувши промукле гласове и бахат необичних корака на степеницама.

Излазећи, Лисјен је видео како поред њега пролази смрдљива чета плаћених пљескача и продаваца улазница, све људи са качкетима у изношеним чакширама, у похабаним капутима, са лицима зликовачким, модрим, зеленкастим, каљавим, збрчканим, са дугим брадама, очију у исти мах и дивљих и лукавих: одвратна багра која живи и врви по париским булеварима; која, јутром, продаје осигураче за врата, златан накит за двадесет и пет суа, а вечером пљеска испод позрришних полијелеја; која се, једном речи, повија за сваком прљавом потребом Париза.

— Ето ти навијача! рече Лусто смејући се, то је слава глумица и драмских писаца. Кад се види изблиза, то није лепше од наше славе.

— Тешко је имати илузија о чем било у Паризу, одговори Лисјен враћајући се у свој стан.

Ту се опорезује све, продаје се све, производи се све, чак и успех.

Лисјенове званице били су Дориа, управник Драмског позоришта, Матифа и Флорина, Камизо, Лусто, Фино, Натан,

Хектор Марлен и госпођа ди Вал-Нобл, Фелисјен Верну, Блонде, Вињон, Филип Бридо, Маријета, Жирудо, Кардо и Флорентина, Бигзиу. Био је позвао и своје пријатеље из улице Четири-Ветра. И играчица Тилија која, како се говорило, није била свирепа према ди Бриелу, била је ту, али без свога војводе, као и власници листова у којима су радили Натан, Марлен, Вињон и Верну. Званица је било тридесет на броју, пошто Коралијина трпезарија није могла да прими више. Око осам сати, под сјајем запаљених полијелеја, намештај, тапети и цвеће у томе стану имали су онај свечан изглед који чини да париска раскош личи на сан. У Лисјену је ускипело необично осећање среће, задовољене сујете и наде кад је видео себе као господара свега тога, није разбيراо ни ко је ни на који начин створио ту чаролију. Флорина и Коралија, у прескупим и сјајним тоалетама какве само глумице могу да замисле, осмехивале су се на песника из провинције као два анђела постављена ту да му отворе врата ове палате Снова. А то је и био скоро сан. За неколико месеци, Лисјенов живот се тако нагло изменио, он је тако брзо прешао из крајње немаштине у крајње изобиље, да га је на махове обузимало неспокојство, као људе који, и сањајући, знају да спавају. При свем том, пред овом лепом стварношћу, у његовом оку видело се поуздање којем би завидљивци дали име надмености. Он се и сам био променио. Срећан свакога дана, изгубио је своје руменило, поглед му је био превучен меким изразом малаксалости; једном речи, како се изразила госпођа д'Еспар, имао је изглед вољеног човека. Његова лепота је добијала тиме. Свест о сопственој моћи и о сопственој снази огледала се на његовоме лицу обасјаном љубављу и искуством. Он је најзад гледао књижевни свет и отмено друштво лицем у лице, верујући да се у њему може кретати као господар. Томе песнику, који је размишљао само под теретом несреће, садашњост се чинила безбрижна. Успех је надимао једра његовог чуна, била су му на расположењу средства потребна за његове планове: пуна кућа, љубазница на којој му завиди цео Париз, кола, а у његовој мастионици новаца толико да се не може избројати. Његова душа, његово срце и његов дух били су се исто тако преобразили: он више није ни помишљао да расправља о

средствима, пред овако лепим резултатима. Овакав начин живота у кући учиниће се тако оправдано подозрив економским стручњацима који су живели париским животом, да није некорисно показати темељ ма како трошан био, на којем је почивала материјална срећа глумичина и њеног песника. Не узимајући на себе никакву обавезу, Камизо је уговорио са Коралијиним набављачима да је снабдевају свачим најмање за три месеца. Коњи, послуга, све је дакле морало ићи као у бајци за то двоје деце која су била жељна уживања, и која су радосно уживала у свему. Коралија узео Лисјена за руку и одведе га да му покаже раније како изгледа трпезарија, са њеним раскошним стоним посуђем, са њеним великим свећњацима који су носили по четрдесет свећа, са краљевским послastiцама и с јеловником који је спремио Шеве. Лисјен пољуби Коралију у чело притиснувши је на своје груди.

— Ја ћу успети, дете моје, рече јој он, и наградићу те за оволику љубав и оволику оданост.

— Ба! рече она; јеси ли ти задовољан?

— Како не бих био!

— Добро, тај осмех плаћа све, одговори она приносећи змијским покретом своје усне Лисјеновим уснама.

Флорина, Лусто, Матифа и Камизо припремали су столове за картање. Лисјенови пријатељи су стизали, јер су се сви ти људи већ називали Лисјенови пријатељи. Картали су се од девет сати до поноћи. Срећом по себе, Лисјен није знао ни једну карташку игру; али је Лусто изгубио хиљаду франака, а узео их је на зајам од Лисјена, који није ни помислио да му их може одрећи, та пријатељ му их тражио. Око десет сати појавили су се Мишел, Филжанс и Жозеф. Лисјен који се одвојио да поразговара с њима у једном углу, налазио је да су њихова лица прилично хладна и озбиљна, да не кажемо усиљена. Д'Арtez није могао да дође, завршавао је књигу. Леон Жиро био је заузет припремањем првога броја својег часописа, Пријатељи су послали своја три уметника који ће се зацело боље од осталих снаћи у једноме хучном весељу.

— Дакле, децо, рече Лисјен са донекле надмоћним држањем, видећете како мали пајац може да постане велики

политичар.

— Ја бих волео да сам се преварио, рече Мишел.

— Живиш ли ти са Коралијом у очекивању нечег бољег? упита га Филжанс.

— Дабоме, одговори Лисјен градећи се силом искрен. Коралија је имала једнога јадног старог трговца који ју је обожавао, и испратила га је. Ја сам срећнији од твог брата Филипа, који не зна како да изиђе на крај с Маријетом, додао је погледавши Жозефа Бридо.

— Најзад, рече Филжанс, сад си човек као и други, прокрчићеш себи пут.

— Али ћу за вас остати исти, ма у којем положају да се нађем, одговори Лисјен.

Мишел и Филжанс се загледаше изменивши један другљив осмех који је Лисјен видео, и који му је показав колико је смешно то што је рекао.

— Коралија је заиста изванредно лепа, узвикну Жозеф Бридо. Какав би то портрет био!

— И добра, одговори Лисјен. На часну реч, она је прави анђео; али ти ћеш израдити њен портрет, узми је, ако хоћеш, за модел твоје Венецијанке коју једна баба доводи сенатору.

— Све жене које воле прави су анђели, рече Мишел Крејен.

У том тренутку, Раул Натан притрча Лисјену са снажним изливом пријатељства, ухвати га за руке и стеже му их.

— Добри мој пријатељу, ви сте не само велики човек, него имате и срца, што је данас ређе него таленат, рече он. Ви сте одани вашим пријатељима. Једном речи, ја сам ваш за цео живот, до смрти, и нећу никад заборавити то што сте учинили ове седмице за мене.

Лисјен, на врхунцу радости видећи да му се удвара човек о коме говори цео свет, погледа своја три пријатеља као с висине. Натан је дошао Лисјену пошто му је Мерлен дао да прочита отисак чланка повољног за његову књигу, који ће изићи у сутрашњем броју листа.

— Ја сам и пристао да напишем напад само под условом да ја одговорим на њега, одговори Лисјен шапатам Натану. Ја

сам ваш човек.

Он се врати тројици својих пријатеља, очаран околношћу која је оправдавала реченицу којој се Филжанс насмејао.

— Само нек изиђе д'Артезова књига, а ја сам у стању да му будем од користи. Та једна ствар била би довољна да ме задржи у новинарству.

— Имаш ли ти ту одрешене руке? рече Мишел.

— Онолико колико могу бити одрешене руке човеку који је неопходан, одговори Лисјен са лажном скромношћу.

Око поноћи, званице су сале за сто, и гозба је почела. Код Лисјена се говорило слободније него код Матифаа, јер нико није ни слутео разлику у осећањима која постоји између тројице изасланика из улице Четири-Ветра и претставника новинарства. Ти млади духови, толико искварени навиком да о једној ствари мисле и за и против, почели су се препирати и бацали су једни другима у лице најстрашније истине које је тада новинарство износило на видик. Клод Вињон, који је хтео да критика остане на висини, говорио је против тежње малих листова да прелазе у лично врећање, тврдећи да ће напослетку сами писци убити углед себи. Лусто, Мерлен и Фино устали су тада отворено у одбрану тог система олајавања, како га зову новинари, заступајући мишљење да ће то бити као неки жиг којим ће се обележавати таленат.

— Сви они који буду прошли кроз ту ватру биће истински јаки људи, рече Лусто.

— Уосталом, узвикну Мерлен, док се приређују овације великим људима, потребно је да се око њих, као и око римских тријумфатора, чују и увреде.

— Ех! рече Лисјен, сви они којима се свет буде потсмевао, вероваће у своју победу!

— Зар човек не би рекао да се то односи и на тебе? узвикну Фино.

— А наши сонети! рече Мишел Кретјен, зар нам они неће донети Петаркину славу?

— Злато (Лаура)⁵⁰ има и ту своју улогу, рече Дориа, и та игра речи изазва опште одобравање.

— *Faciamus experimentum in anima vili*⁵¹, одговори Лисјен смешећи се.

— А тешко онима о којима новине не буду говориле, и којима ће се бацати венци при њиховим првим корацима! Њих ће положити као светитеље у њихове ћивоте, и више нико неће на њих обраћати ни најмању пажњу, рече Верну.

— Њима ће се рећи оно што је Шансене рекао маркизу де Жанлис, који је сувише заљубљено гледао његову жену: „Прођи, добричино, ти си добио своје“, рече Блонде.

— У Француској, успех убија, рече Фино. Ми исувише завидимо једни другима да не бисмо заборављали туђе успехе, и радили на томе да их и други забораве.

— У ствари, противречење даје живота књижевности, рече Клод Вињон.

— Као и у природи, где је живот последица два принципа који се боре, узвикну Филжанс. Победа једнога над другим значи смрт.

— Као и у политици, додаде Мишел Кретјен.

— Ми то управо сада доказујемо, рече Лусто. Дориа ће продати ове седмице две хиљаде примерака Натанове књиге. Зашто? Зато што ће нападнута књига бити добро брањена.

— Како један овакав чланак не би учинио да се распрода једно издање? рече Марлен узимајући отисак својег сутрашњег листа.

— Прочитајте ми тај чланак, рече Дориа. Ја сам књижар увек, чак и кад вечерам.

Марлен прочита Лисјенов победоносни чланак који је цело друштво примило с одобравањем.

— Би ли се овај чланак могао написати да није било првога? упита Лусто.

Дориа извуче из својег џепа отисак трећег чланка и

⁵⁰ На француском *l'or*— злато, и *Laure* — Лаура, јесу хомоними

⁵¹ *Faciamus experimentum in anima vili*, Огледи се врше на нижим бићима. У овом случају: Лако је вама збијати шалу са мнош

прочита га. Фино је пажљиво пратио читање тога чланка, намењеног другом броју његовога недељног листа; и, у својем својству главног уредника, претерао је у својем одушевљењу. —Господо, рече он, кад би Босие живео у наше време, он не би писао друкчије.

— То потпуно верујем, рече Мерлен. Данас би Босие био новинар.

— У здравље Босиеа!!! рече Клод Вињон дигнувши своју чашу и поздравивши иронично Лисјена.

— У здравље мога Кристифора Колумба! одговори Лисјен напијајући Дориату.

— Браво! узвикну Натан.

— Је ли то неки надимак? упита пакосно Мерлен гледајући у исти мах и Финоа и Лисјена.

— Ако продужите тако, рече Дориа, нећемо моћи да вас пратимо, а ова господа, додао је показујући Матифаа и Камизоа, неће вас више разумети. Шала је као памук, који се кида када се сувише танко преде, рекао је Бонапарта.

— Господо, рече Лусто, ми смо сведоци једне озбиљне, несхватљиве, нечувене, заиста чудне чињенице. Зар се ви не дивите брзини којом се наш пријатељ провинцијалац прометнуо у новинара?

— Он је рођени новинар, рече Дориа.

— Децо, рече тада Фино уставши и држећи у руци боцу шампањског вина, ми смо сви штитили и сви смо храбрили прве кораке нашег домаћина на путу на којем је он превазишао наше наде. За време од два месеца он је положио испит лепим чланцима који су нам познати: ја предлажем да га свечано прогласимо за новинара.

— Један венац од ружа, да бисмо потврдили његову двоструку победу, узвикну Бигзиу погледавши у Коралију.

Коралија даде знак Берениси, која оде да потражи старо вештачко цвеће у глумичиним кутијама. Венац од ружа оплетен је чим је дебела собарица донела цвеће којим се смешно окитише они који су били највише напиту. Фино, велики жрец, проли неколико капи шампањског вина на Лисјенову лепу плаву главу изговоривши с највећом озбиљношћу ове

освећене речи:

— У име Таксене марке, Кауције и Глобе, крштавам те као новинара. Нека ти твоји чланци буду лаки!

— И плаћани без одбијања прореда! рече Мерлен.

У том тренутку, Лисјен примети тужна лица Мишела Кретјена, Жозефа Бридоа и Филжанса Ридала, који узеше своје шешире и изиђоше усред општег негодовања.

— Чудни су то свеци! рече Мерлен.

— Филжанс је био добар дечко, примети Лусто; али су га они покварили.

— Који они? упита Клод Вињон. — Неки озбиљни млади људи који се скупљају у једном филозофском и религиозном кућу у улици Четири-Ветра, где лупају главу о општем смислу човечанства... одговори Блонде.

— Ох! ох! ох!

— ... Ту се истражује да ли се оно окреће око себе самога, наставио је Блонде, или напредује. Они никако нису могли да се одреде између праве линије и криве линије, налазили су да је библијски троугао бесмислица, и он да им се јавио не знам који пророк који се изјаснио за спиралу.

— Кад се нађе на окупу више људи, они могу измишљати и опасније глупости, узвикну Лисјен који је хтео да брани другове из улице Четири-Ветра.

— Ти сматраш те теорије за празне речи, одговори му Фелисјен Верну, али дође тренутак кад се оне претварају у пушкарање или у гијотину.

— Они засад још само траже мисао, провиђења у шампањском вину, рече Бигзиу, човечански смисао чакшира и ону животињицу која покреће свет. Они подижу пропале величине, као што су Вико, Сен-Симон, Фурје. Јако се бојим да не заврте мозак и моме јадном Жозефу Бридоу.

— Они су криви, рече Лусто, што је Бјаншон, мој земљак и мој школски друг, охладнео према мени...

— Уче ли се тамо гимнастика и ортопедија духова? упита Мерлен.

437

— То би могло да буде, одговори Фино, пошто се и

Бјаншон предаје њиховим сањаријама.

— Ех! рече Лусто, он ће ипак бити велики лекар.

— Да њихов видљиви вођа није д'Артез, рече Натан, један омален млад човек који треба да прогута све нас?

— То је један генијалан човек! узвикну Лисјен.

— Ја више волим чашу шампањског вина, рече Клод Вињон смешећи се.

У том часу, свако је објашњавао своју нарав своме суседу. Када духовити људи почну себе да објашњавају, да дају кључ својег срца, извесно је да их је пиће савладало. Један сат после тога, сви гости, поставши најбољи пријатељи на свету, називали су једни друге великим људима, јаким људима, људима којима припада будућност. Лисјен, у својству домаћина, сачувао је извесну трезвеност: он је слушао софизме који су га изненађивали и довршавали дело његовог кварења.

— Децо, рече Фино, либерална странка мора нечим да оживи своју политичку препирку, јер у овом часу нема да каже ништа против владе, а ви разумете у каквој се незгоди налази онда опозиција. Ко од вас хоће да напише расправу којом се тражи поновно успостављање права прворођења, како би се почело викати против тајних намера двора? Расправа ће бити добро плаћена.

— Ја ћу, рече Хектор Мерлен, то одговара мојим убеђењима.

— Твоја странка би рекла да је доводиш у неприлику, одговори Фино. Филисјене, узми ти на себе да напишет ту књижицу, Дориа ће је издати, тајну ћемо чувати.

— Колико се плаћа? рече Верну.

— Шест стотина франака! Потписаћеш „гроф С...”

— Важи! рече Верну.

— Хоћете дакле да уздигнете новинарску патку до политике? рече Лусто.

— То је Шаботова афера пренесена у облает мисли, настави Фино. Влади се придају извесне намере, и тако се против ње раздражује јавно мњење.

— Никад се нећу довољно начудити што видим владу која допушта да правац идејама дају угурсузи као што смо ми,

рече Клод Вињон.

— Ако влада учини глупост да сиђе у арену, наставио је Фино, ми је нимало не штедим; ако се нађе увређена, ми за-оштравамо ствар, одвраћамо од ње народне масе. Лист не ставља на коцку никад ништа, а влада може увек да изгуби све.

— Од Француске неће бити ништа докле год се новине не ставе ван закона, настави Клод Вињон. Ви напредујете из часа у час, рече он Финоу. Ви ћете бити језуите, али језуите без вере, без одређеног става, без дисциплине и без јединства.

Сви су се поново окренули карташким столовима. Свитање је ускоро учинило да побледи светлост свећа.

— Твоји пријатељи из улице Четири-Ветра били су тужни као осуђеници на смрт, рече Коралија своме драгану.

— Они су били судије, одговори песник.

— Судије су веселији него они, рече Коралија.

Лисјену је за цео месец дана све време прошло у го-збама, вечерама, ручковима, пријемима, и неодољива струја одвукла га је у вртлог уживања и лаких радова. Он више није рачунао. Рачунати у сред вреве живота може само јака воља какву песници, људи слаби или они који живе чисто духовним животом, немају никад. Као већина новинара, Лисјен је живео од данас до сутра, трошећи новац чим га заради, никако не мислећи на редовне обавезе париског живота, које тако тешко падају тим чергарима. Својим начином одевања и својом спољашношћу могао је да буде такмац најпознатијем дендију. Коралија, као сва занесена бића, волела је да кити свога идола: упропашћавала је себе да би своме милом песнику пружила све оне елегантне ситнице којих је он био толико жељан приликом своје прве шетње по Тилеријама. Лисјен је сад имао прекрасне штапове, врло леп доглед, дијамантску пунцад, прстенове за своје јутарње вратне мараме, раскошно прстење на руци, а разнобојних прсника толико да их је могао подешавати према сваком својем оделу. Брзо је постао денди. Онога дана кад се одазвао позиву немачког дипломате, његов изглед је изазвао извесну уздржану завист код младих људи који су се ту налазили, и који су били у првом реду у царству мо-

де, као што су де Марсеј, Ванденес, Ажида-Пенто, Максим де Трај, Растињак, војвода де Мофрињез, Боденор, Манервил, и други. Људи из отменог друштва су суревњиви једни на друге као и жене. Грофица де Монкорне и маркиза д'Еспар, у чију је част вечера била приређена, имале су Лисјена између себе, и обасипале су га љубазношћу.

— Зашто сте се ви повукли из друштва? питала га је маркиза, оно је било тако расположено да вас лепо прими, да вам укаже сваку почаст. Ја сам љута на вас! дуговали сте ми једну посету, и ја још чекам на њу. Видела сам вас пре неки дан у Оперу, а ви нисте изволели доћи у моју ложу нити сте ме поздравили.

— Ваша рођака, госпођо, тако ми је јасно дала на знање да ме више не жели видети...

— Ви не познајете жене, одговори госпођа д'Еспар прекинувши Лисјена. Ви сте у вредили једно заиста анђеоско срце и најплеменитију душу коју ја познајем. Ви не знате шта је све Лујза хтела да учини за вас, и колико је обазривости уносила у свој план. О! она би успела, рече кад је Лисјен ћутећи одмахнуо главом. Зар њен муж, који је сад умро као што је и морао умрети, од поквареног стомака, није морао да јој врати њену слободу, пре или после? Мислите ли ви да би она хтела да буде госпођа Шардон? Титула грофице де Рибампре вреди толико да се ради ње човек помучи. Видите, љубав је велика сујета која мора да се слаже, нарочито у браку, са свима другим сујетама. Кад бих вас ја лудо волела, то јест толико да бих се за вас удала, мени би било веома неугодно да се назовем госпођа Шардон. То морате увиђати! Сад, ви сте видели како је тешко живети у Паризу, знате колико је потребно заобилазити да би се дошло до циља; и онда, признајте, Лујза није смела да пропусти ништа кад је за једнога непознатог и сиромашног човека тежила да постигне једну скоро немогућну милост. Ви имате много духа; али, кад волимо, ми га имамо више него и најдуховитији човек. Моја рођака је хтела да се користи оним смешним Шатлеом... Ја сам вам веома обавезна за задовољство које су причинили ваши чланци против њега; слатко су ме насмејали! рече она прекинувши се.

Лисјен није више знао што да мисли. Ма да је био упућен у лажи и у вероломство новинарства, њему су биле непознате лажи и вероломство отменог друштва; те је зато, и поред своје бистрине, морао да прими нове горке поуке.

— Како! госпођо, рече песник, чија се радозналост одједном пробуди, зар ви не браните Чапљу?

— Али, у друштву, морате се показивати учтиви и према својим најљућим непријатељима, морате се претварати да се пријатно забављате и са досадним људима, и често привидно жртвујете своје пријатеље да бисте им боље послужили. Ви сте, значи, још веома наивни! Како, хоћете да пишете, а нисте упознати ни са најобичнијим друштвеним обманама? Ако се моја рођака и показивала као да вас жртвује Чапљи, зар јој то није било потребно да би тај утицај окренула у вашу корист? Јер тај човек врло добро стоји код садашње владе; и да бисте се вас двојица могли измирити једнога дана, ми смо га убедила како њему, до извесне мере, ваши напади користе. Шатлеу је надокнађена штета коју је претрпео због вас. Као што је рекао де Липо министрима: „Док новине буду исмевале Шатлеа, дотле ће остављати владу на миру.“

— Г. Блонде ми је дао наде да ћу имати задовољство видети вас код моје куће, рече грофица де Монкорне кад је маркиза за неко време оставила Лисјена његовим мислима. Ту ћете се наћи са неколико уметника, писаца и са једном женом која веома жели да вас упозна, са госпођицом де Туш, једном од оних ретких талената у нашем полу, и којој ћете задело и ви отићи. Госпођица де Туш, Камила Мопен, ако хоћете, има један од најчувенијих париских салона, она је веома богата; рекли су јој да сте ви исто толико лепи колико и духовити, и она једва чека да вас види.

Лисјен је могао само да јој најсрдачније захвали, и завидљиво је погледао Блондеа. Између жене као што је била грофица де Монкорне и Коралије постојала је толика разлика колика између Коралије и какве уличне девојке. Та грофица, млада, лепа и духовита, одликовала се нарочито необичном белином жена са Севера; њена мати била је по роду кнегиња Шербелов и министар јој је, пре вечере, указивао своју највећу

пажњу и поштовање. Маркиза је у тај мах довршила да немарно сише једно пилеће крило.

— Моја јадна Лујза, рече она Лисјену, била вам је толико наклоњена! мени је поверила о како лепој будућности сања за вас: она би могла много да поднесе, али какво сте презирање ви показали према њој кад сте јој вратили њена писма! Ми опраштамо свирепост, јер онај ко нас вређа зацело још верује у нас; али равнодушност!.. равнодушност је као поларни лед, она убија све. И онда, морате увидети да сте својом кривицом изгубили неоцењиво благо. Зашто раскидати? Чак и да сте били презрени, зар вама није потребно да се истакнете, да дођете до својег имена? Лујза је мислила на све то.

— Зашто ми није ништа рекла? одговори Лисјен.

— Ех! Боже мој, ја сам јој саветовала да вам се не поверава. Ето, међу нама буди речено, кад сам видела како сте мало навикли на отмено друштво, ја сам се уплашила од вас: бојала сам се да ваше неискуство и ваша непромишљена жустрина не упропасте или не поремете њене рачуне и наше планове. Можете ли ви сада да се сетите какви сте били? Признајте, мислили бисте исто што и ја кад бисте данас видели вашег двојника. Ви више не личите на себе. У томе је једина погрешка коју смо ми учиниле. Али, у хиљади, може ли се наћи један човек у коме је спојено толико духа са изванредном способношћу прилагођавања? Ја нисам ни помислила да сте ви један тако редак изузетак. Ви сте се променили тако брзо, тако сте лако ушли у париски начин живота, да вас нисам познала у Булоњској Шуми, пре месец дана.

Лисјен је слушао ту велику госпођу са задовољством које се не може изразити: изговарајући те ласкве речи, она је имала тако поверљив, тако живахан, тако безазлен изглед; чинило се да се за њега интересује тако јако, да је он поверовао у неко чудо слично чуду његове прве посете Драмском позоришту. Од те срећне вечери, на њега су се сви осмехивали, он је приписивао својој младости неку чудотворну моћ, и зато је хтео да искуша маркизу заричући се да га више нико неће преварити.

— А какви су били, госпођо, ти планови који су данас по-

стали варка?

— Лујза је хтела да добије од краља указ којим се вама допушта да носите име и титулу де Рибампре. Хтела је да сахрани Шардона. Тај први успех, који је онда било тако лако постићи, а који сад ваше политичко мишљење чини скоро немогућним, био је за вас велика срећа. Вама ће се ово разлагање учинити бесмислено и ништавно; али ми помало познајемо живот, и знамо шта вреди грофовска титула кад је носи један елегантан, један диван млад човек. Кад би неко пријавио овде, пред неколико младих Енглескиња милионарки или пред богатим наследницама: г. Шардон или з. гроф де Рибампре, то би начинило два различита утиска. Ако би био и претрпан дуговима, гроф би нашао отворена срца, његова лепота, истакнута именом, била би као дијамант у скупоценом прстену. Г-на Шардона нико не би ни погледао. Те појмове нисмо ми створили, видимо да они владају свугде, чак и у грађанству. У овај мах, ви окрећете леђа срећи. Погледајте онога лепог младића, виконта Феликса де Ванденес, он је један од двојице краљевих личних секретара. Краљ воли младе даровите људе, а овај, кад је дошао из своје провинције, није имао пртљаг тежи од вашег, ви имате хиљаду пута више духа него он; али, припадате ли ви некој великој породици? имате ли име? Ви познајете де Липоа, његово име личи на ваше, он се зове Шарден; али он не би продао ни за милион свој салаш Липо, он ће бити једнога дана гроф де Липо, и његов унук ће постати можда неки велики господин. А ви, ако продужите ићи погрешним путем којим сте пошли, ви сте пропали. Погледајте колико је г. Емил Блонде мудрији од вас! он ради у листу који подржава владу, добро је виђен код свих утицајних људи, он може без опасности да се дружи са либералима, зна се како мисли; и због тога ће он успети пре или после; али је он умео да изабере и своје убеђење и своје заштитнике. Та лепа госпођа, ваша сусетка, по роду је госпођица де Троавил, има у својој породици два француска пера и два народна посланика, и удала се богато захваљујући својем имену; код ње многи долазе, она ће имати утицаја и узбунити цео политички свет ради тога малог г-на Емила Блонде. А чему вас води једна Коралија? Да се удавите

у дуговима и да се истрошите у уживањима за неколико година од данас. Рђаво сте изабрали своју љубав и рђаво сте удесили свој живот. Ето шта ми је говорила пре неки дан, у Опери, жена коју ви са толико задовољства врећате. Жалећи што тако расипате свој таленат и своју лепу младост, она није мислила на себе, него на вас.

— О! Кад бисте ви говорили истину, госпођо! узвикну Лисјен.

— Зашто би овде биле потребне лажи? рече маркиза погледавши охоло и хладно Лисјена коме се учинило да пропада у земљу.

Збуњени Лисјен није наставио разговор, увређена маркиза није му се више обраћала. Њега је то дирнуло, али је увиђао да се показао неспретан, и зарекао се да ће то поправити. Окренуо се госпођи де Монкорне и почео јој је говорити о Блондеу, узносећи вредност тога младог писца. Грофица га је лепо примила, и позвала га је, на један знак госпође д'Еспар, на своје идуће посело упитавши га хоће ли му бити пријатно да се ту види са госпођом де Баржетон, која ће, иако је у жалости, исто тако доћи: неће бити неко велико примање, него обично мало друштво, само пријатељи.

— Госпођа маркиза тврди да сам ја крив за све, рече Лисјен, хоће ли њена рођака хтети да буде добра према мени?

— Учините да престану бесмислени напади на њену личност, који је поред тога износе на веома рђав глас са човеком до кога њој није нимало стало, и брзо ћете закључити мир. Ви сте мислили да вас је она изиграла, рекли су ми; а ја сам видела да је била веома жалосна што сте је ви оставили. Је ли истина да је она напустила своју провинцију са вама и због вас?

Лисјен погледа грофицу смешећи се, не усуђујући се да одговори.

— Како сте могли немати поверења у једну жену која је ради вас поднела такву жртву? Уосталом, жену тако лепу и духовиту као што је она требало би волети *и п а к*. Госпођа де Баржетон вас је волела не толико због вас колико због ваших способности. Верујте мени, жене воле дух пре него што заволе

лепоту, рече она погледавши кришом Емила Блонде.

Лисјен је у министровом дому видео разлику која постоји између отменог друштва и оног нарочитог света у којем он живи од неког времена. Те две раскоши нису имале никакве сличности, никакве додирне тачке. Висина и распоред одаје у томе дому, једном од најбогатијих у предграђу Сен-Жермен, старинска позлата у салонима, обиље украса, озбиљно богатство сваке ствари, све му је било страно, ново; али навика на раскош, коју је он тако брзо стекао, спречила је Лисјена да се покаже зачуђен. Његово држање било је исто толико далеко од велике слободе и разметљивости колико и од услужности и понизности. Песник се умео снаћи и свидео се онима који нису имали никаквог разлога да буду према њему непријатељски расположени, као они млади људи код којих су његов изненадни улазак у отмено друштво, његови успеси и његова лепота изазивали суревњивост. Устајући од стола, он је понудио руку госпођи д'Еспар, која ју је примила. Видевши да Лисјену ласка и маркиза д'Еспар, Растињак му приђе као свом земљаку, и потсети га на њихово прво виђење код госпође ди Вал-Нобл. Чинило се да млади племић жели да се зближи са великим човеком из својега краја, јер га је позвао да дође к њему на ручак једног дана, и понудио се да га упозна са другим отменим младим људима. Лисјен је примио тај предлог.

— Биће ту и наш драги Блонде, рече Растињак.

Министар приђе групи коју су сачињавали маркиз де Ронкрол, војвода де Реторе, де Марсеј генерал де Монтриво, Растињак и Лисјен.

Врло добро, рече он Лисјену са немачком простодушношћу под којом се крило његово опасно лукавство, помирили сте се са госпођом д'Еспар, она је очарана вама, а ми сви знамо, рече погледавши људе око себе, како је тешко допасти се њој.

— Јесте, али она обожава дух, рече Растињак, а мој славни земљак има духа на продају.

— Он ће брзо увидети да рђаво тргује њиме, рече живо Блонде; и доћи ће нама, биће ускоро један од наших.

Сви око Лисјена сложите се у томе мишљењу. Озбиљни

људи изрекоше неколико дубоких реченица гласом који не трпи поговора, млади људи су се шалили на рачун либералне странке.

Ја сам уверен да је он играо, „лијо или тако“ за левицу или за десницу, рече Блонде; али сад ће да бира.

Лисјен поче да се смеје сетивши се призора у Ликсанбуру са Лустоом.

— Узео је за вођу, настављао је Блонде, некога Етјена Лусто, једнога кавгацију из малих новина, који у ступцу види само петофранак, и чија се политика састоји у томе што верује у Наполеонов повратак, и, што се мени чини још луђе, у захвалност и у родољубље господе са левике. Као Рибампре, Лисјен мора имати аристократске склоности; као новинар, он мора бити уз власт, или неће бити никад ни Рибампре, ни помоћник префекта.

Лисјен, коме је дипломата понудио једну карту за вист, изазвао је највеће чуђење кад је признао да не зна ту игру.

— Пријатељу, рече му на уво Растињак, дођите рано к мени онога дана кад будете дошли на скроман ручак, ја ћу вас научити висту; ви срамотите наш краљевски град Ангулем, и ја ћу поновити једну изјаву г-на де Талејрака над вам кажем да ви, ако не знате ту игру, спремате себи врло несрећну старост.

Пријавише де Липоа, једног известиоца у Државном савету, који је био у милости код владе, и који јој је чинио потајне услуге, човека лукавог и славољубивог који се свуд увлачио. Он поздравља Лисјена, с којим се већ видео код госпође ди Вал-Нобл, и у његовом поздраву било је нечега налик на пријатељство, што је морало преварити Лисјена. Видевши ту младог новинара, тај човек који је, у политици, био пријатељ са свима како никад не би остао усамљен, разумео је да ће Лисјен у отменом друштву имати исто онолико успеха колико и у књижевности. Он је видео амбициозног човека у том песнику, и обасуо га је уверавањем о својем пријатељству и о својој наклоности, како би наставио њихово познанство и обмануо Лисјена о вредности својих обећања и својих речи. Де Липо се држао начела да добро упозна оне којих је желео да се отресе, кад је у њима видео супарнике. Тако је Лисјен био лепо при-

мљен у отменом друштву. Било му је јасно шта све дугује војводи де Реторе, министру, госпођи д'Еспар, госпођи де Монкорне. Пришао је да поразговара са сваком од тих двеју жена по неколико тренутака пре него што ће отићи, и развио је за њих сву драж својег духа.

— Каква разметљивост! рекао је де Липо маркизи кад ју је Лисјен оставио.

— Он ће се покварити пре него што сазри, рекао је маркизи де Марсеј смеешећи се. Ви морате имати скривене разлоге кад му тако заврћете мозак.

Лисјен је нашао Коралију у њеним колима у дворишту, она је дошла да га сачека; њега је дирнула та пажња, и он јој исприча како је провео вече. На његово велико чуђење, глумица је одобравала нове мисли које су се већ јављале у Лисјеновој глави, и живо га је убеђивала како треба да пређе под владину заставу.

— Са либералима можеш добијати само ударце, они стварају завере, они су убили војводу де Бери. Хоће ли они оборити владу? Никад! Преко њих нећеш доћи ни до чега; док ћеш са друге стране постати гроф де Рибампре. Моћи ћеш да стекнеш извесне заслуге, да постанеш француски пер, да се богато ожениш. Буди крајњи десничар. Уосталом, то је отмено, додала је изговоривши реч која је за њу била најјачи разлог. Она Вал-Нобл, код које сам била на вечери, рекла ми је да Теодор Гајар зацело покреће свој мали роајалистички лист који ће се звати Звоно, да би одговарао на шале вашег листа и на шале Огледала. Како она каже, г. де Вилел и његова странка биће на влади пре него што прође година дана. Постарај се да се користиш том променом тако што ћеш пристати уз њих док још нису ништа; али не говори ништа Етјену ни твојим пријатељима, који би били у стању да те изиграју.

Осам дана после тога, Лисјен је отишао у посету госпођи де Монкорне, где је осетио најсилније узбуђење кад је поново видео жену коју је толико волео, и коју је његова шала погодила у срце. И Лујза се променила! Достала је оно што би и била да није живела у провинцији, права велика госпођа. У њеној црнини било је љупкости и удешавања, што је одавало

срећну удовицу. Лисјен је помислио да је донекле и он разлог тој жељи за допадањем, и није се варао; али је он, као змај, био окусио свеже месо, и цело вече остао је неодлучан између лепе, заљубљене, страсне Коралије, и мршаве, поносите, свирепе Лујзе. Није умео да се одлучи, да жртвује глумицу великој госпођи. Госпођа де Баржетон, која је тада поново осетила љубав према Лисјену гледајући га тако духовитог и тако лепог, чекала је ту жртву целе вечери; али јој је чекање било узалудно, као и њене заводљиве речи и њени значајни погледи, и она је изишла из салона с одлучном намером да се освети.

— Дакле, драги Лисјене, рекла је са добротом пуном париске љупкости и отмености, требало је да будете мој понос, а ви сте изабрали мене за своју прву жртву. Ја сам вам опростила, дете моје, помишљајући да у таквој освети ипак има и нешто љубави.

Госпођа де Баржетон је повратила свој положај том реченицом коју је пратило краљевско држање. Лисјен, који је мислио да има право хиљаду пута, сматрао се за кривца. Није било говора ни о страшном опроштајном писму којим је он раскинуо, ни о разлозима тога раскида. Жене из отменог света располажу чудесним даром да умање своје погрешке, говорећи о њима у шали. Оне могу и умеју све да загладе једним осмехом, једним питањем којим се показују изненађене. Оне се не сећају ничега, оне имају објашњење за све, оне се чуде, оне испитују, оне тумаче, оне развлаче, оне карају, и најзад уклањају своју кривицу као што се уклања нека мрља с мало сапунице: знали сте их као црне, за трен ока оне постају беле и невине. А ви лично врло сте срећни ако се не нађете под оптужбом за неки злочин који се не опрашта. За један тренутак, Лисјен и Лујза су повратили своје илузије једно о другоме, разговарали су као пријатељи; али Лисјен, опијен задовољеном сујетом, опијен Коралијом која му је, морамо рећи то, омогућавала да и ако живи, није умео јасно да одговори на ово питање које му је Лујза упутила с уздахом устезања: „Јесте ли срећни?" Једно сетно н е било би срећа за њега. А он је мислио да ће бити духовит ако прича о Коралији; рекао је да га она воли ради њега самога, укратко, све глупости заљубљеног

човека. Госпођа де Баржетон се угризе за усне. Све је било речено. Госпођа д' Еспар приђе својој рођаци са госпођом де Монкорне. Лисјен је видео себе, тако рећи, као јунака те вечери: угађале су му, мазиле га и ласкале му те три жене које су га бескрајно вешто сасвим занеле. Његов успех у томе лепом и сјајном друштву није дакле био мањи него у новинарском кругу. Лепа госпођица де Туш, тако славна под именом Камила Мопен, којој су госпође д'Еспар и де Баржетон претставиле Лисјена, позвала га је да јој једне среде, кад она прима, дође на вечеру, и чинило се да ју је узбудила та лепота о којој се с разлогом толико говори. Лисјен је покушао да докаже како је он духовит још више него што је леп. Госпођица де Туш изражавала је своје дивљење с оном веселом безазленошћу и с оном живахном љубазношћу површног пријатељства које обмањује свакога ко темељно не познаје париски живот, где навика и непрекидно уживање чине да се тако жељно дочекује све што је ново.

— Кад бих се ја свиђао њој толико колико се она свиђа мени, рекао је Лисјен Растињаку и де Марсеју, ми бисмо скраћили роман...

— Ви обоје исувише добро пишете романе да бисте хтели да их преживљујете, одговори Растињак. Може ли бити љубави међу писцима? Увек наиђе тренутак кад они једно другоме казују тешке речи.

— То вам не би био ружан сан, рече му смејући се де Марсеј. Та дивна девојка има тридесет година, то је истина; али има скоро осамдесет хиљада ливара дохотка. Она је заносно ћудљива, а лепота као што је њена одржава се врло дуго. Коралија је једна гушчица, драги мој, добра да се поводом ње почне говорити о вама: јер један леп млад човек не треба да буде без љубазнице; али, ако не освојите нешто што вреди у отменоме друштву, глумица ће вам напослетку бити од штете. Ето, драги мој, замените Контија, који се спрема да пева са Камилом Мопен. Поезија је од вајкада имала превагу над музиком.

Кад је Лисјен чуо госпођицу де Туш и Контија, његове наде однесе ветар.

— Конти пева сјајно, рече он де Липоу. Лисјен се врати госпођи де Баржетон, која га одведе у салон где се налазила маркиза д' Еспар.

— Дакле, хоћете ли да се заузмете за њега? рече госпођа де Баржетон својој рођаци.

— Али нека се г. Шардон определи тако да његови заштитници не имадну неприлика због тога, рече маркиза гласом који је био истовремено и оштар и благ. Ако хоће да добије указ који ће му допустити да остави бедно име свог оца ради имена своје мајке, зар није потребно да буде бар наш присталица?

— Неће проћи ни два месеца, а ја ћу све уредити, рече Лисјен.

— Добро, рече маркиза, ја ћу отићи моме оцу и моме стрицу, који су нка служби у двору, и они ће говорити о вама чувару државног печата.

Дипломата и те две жене погодили су осетљиво место код Лисјена. Тај песник, очаран аристократским блеском, осећао се тешко понижен слушајући како га називају Шардоном, кад је видео да у салоне улазе само људи са звучним именима уоквиреним у титуле. Тај бол га је пратио где год се појавио тих неколико дана. Имао је, уосталом, исто тако непријатно осећање и кад је поново силазио у послове својег заната, пошто је уочи тога дана био у отменом друштву, где се појављивао како се пристоји, са Коралијиним колима и послугом. Научно је да јаше, како би могао да галопира поред кола госпође д' Еспар, госпођице де Туш и грофице де Монкорне, за чим је толико жудео кад је дошао у Париз. Фино је врло радо прибавио своме главном сараднику једну повлашћену улазницу за Оперу, где је Лисјен изгубио многе вечери, али је отада почео припадати ономе нарочитом кругу елегантних младих људи тога доба. Ако се песник одужио Растињаку и својим пријатељима из отменог друштва господским ручком, он је погрешио што је тај ручак приредио код Коралије; јер је био сувише млад, сувише песник и сувише поверљив да би уочио извесне танчине у понашању: зар је једна глумица, красна девојка, али без васпитања, могла да га научи животу?

Провинцијалац је на најочигледнији начин доказао тим младим људима, пуним рђавог расположења према њему, ону заједницу интереса између глумице и себе, за којом сваки млад човек у потаји чезне а коју свако осуђује. Човек који се, те исте вечери, на рачун тога најсвирепије шалио био је Растинјак, ма да се и он одржавао у друштву сличним начином, али пазећи на своје поступке тако да је увек могао рећи да га клеветају они који га оговарају.

Лисјен је брзо научно да игра виста. Картање је постало страст код њега. Коралија, да би избегла сваку несугласицу, не само да није одвраћала Лисјена од тога, него је још повлађивала његовом расипању с оном нарочитом заслепљеношћу силног осећања, које увек види само садашњост и које жртвује све, чак и будућност, тренутном уживању. Истинска љубав има врло много сличности са детињством: не размишља, несмотрена је, расипа, смеје се и плаче.

У то доба било је на гласу једно друштво младих људи, богатих или сиромашних, али увек беспослених, које је свет називао веселом браћом, и који су заиста живели невероватно безбрижно, страховито много јели, а још више пили. Сви су трошили новац немилице и зачињавали најгрубљим шалама тај живот, не луд, него помаман, нису уступали ни пред каквом немогућношћу, разметали су се својом обешћу, одржавајући је ипак у извесним границама: њихове испаде пратио је такав дух оригиналности, да је било немогуће не праштати им их. Никаква чињеница не показује тако очигледно ону духовну празнину на коју је Реставрација била осудила омладину. Млади људи, који нису знали на шта да употребе своју снагу, нису је трошили само у новинарству, у заверама, у књижевности и у уметности, него су је расипали у прекомерној разуданости, толико је било свежега сока и неодрживе бујности у младој Француској. Ако је радила, та лепа омладина тражила је власт и уживање; ако се бавила уметношћу, тражила је благо; ако је ленствовала, хтела је да оживи своје страсти; на сваки начин, тражила је место за себе, а политика јој га није давала нигде. Весела браћа били су скоро све људи изузетних способности; неки од њих су их изгубили у том распусном животу, неколико

других су му одолели. Најчувенији међу том веселом браћом, најдуховитији, Растињак, најзад је, угледајући се на де Марсеја, приступио озбиљном раду у којем се одликовао. Шале које су удешавали ти млади људи постале су тако чувене, да су дале предмет за већи број веселих позоришних комада. Лисјен, кога је Блонде увео у то друштво расипника, истакао се у њему као и Бигзиу, један од најзаједљивијих и најпакоснијих људи тога времена. Тако је, целе зиме, Лисјенов живот био једна дуга теревенка, испресецана лаким новинароким радом; он је стално писао своје мале чланке, и с огромним напором би с времена на време дао понеку лепу страну добро смишљене критике. Али је озбиљан рад био изузетак, песник му се предавао само кад би га нужда приморала на то; ручкови, вечере, проводи, приједи у отменом друштву, картање, одузимаи су му све време, Коралија је прождирала остало. Лисјен је избегавао да мисли на сутрашњицу. Видео је, уосталом, како његови тобожњи пријатељи живе сви као и он, долазе до новаца састављајући скупо плаћане књижарске огласе или извесне чланке потребне сумњивим предузећима, троше одмах све што приме и не брину се о будућности. Кад је већ ушао у новинарство и у књижевност као раван међу равне, Лисјен је увидео огромне тешкоће које би морао да савлађује у случају ако би хтео да се уздигне: сваки је пристајао да он буде једнак с њима, нико није хтео да он буде бољи од њих. Неосетно, он се онда одрече књижевне славе мислећи да је лакше постићи политички успех.

— Сплетка изазива мање противничких страсти него таленат, њено потмуло ровeње не привлачи ничију пажњу, рекао му је једнога дана Шатле, с којим се Лисјен био помирио. Сплетка је, уосталом, јача од талента: од ничега, она ствара нешто; док, у већини случајева, огромне могућности талента служе само томе да унесреће човека.

Живећи тим животом, у којем се сутрашњица стално везивала за јучерашњицу, а никако није излазила обећани рад, Лисјен је ишао за својом главном мишљу: ревносно је одлазио у отмене друштво, удварао се госпођи де Баржетон, маркизи д'Еспар, грофици де Монкорне, и није пропуштао ниједно посе-

ло госпођице де Туш; одлазио је тамо пре неке седељке или после неке вечере коју су приређивали писци или издавачи; а напуштао је салоне ради неке гозбе коју је морао да приреди неко зато што је изгубио опкладу; париски лаки разговори и картање односили су оно мало мисли и снаге што му је остајало после његовога разузданог живота. Песник није више имао онај оштар дух ни ону хладну главу који су потребни за посматрање околине, за развијање онога нарочитог такта који новајлије морају показивати сваког часа; било му је немогућно да разликује тренутке кад се госпођа де Баржетон враћала њему, удаљавала се увређена, опраштала му или га поново осуђивала. Шатле је увидео да је његовом супарнику остало још доста повољних изгледа, и он постаде Лисјенов пријатељ да би га одржавао у томе неуредном животу у којем се трошила његова енергија. Растињак, суревњив на свога земљака и налазећи, уосталом, да је барон сигурнији и кориснији савезник него Лисјен, прешао је на Шатлеову страну. И зато је, на неколико дана после виђења ангулемског Петрарке и Лауре, Растињак измирио песника и старог царског гиздавца, приликом једне раскошне гозбе код Канкалске стене. Лисјен, који се враћао кући увек ујутру и устајао у подне, није умео да се одупре љубави која га је чекала код куће и била увек будна. И тако је отпор његове воље постајао све слабији због лењости која га је чинила равнодушним према лепим одлукама које је доносио у тренуцима кад је увиђао свој положај у његовој правој светлости, и најзад је сасвим попустио, а ускоро није више одговарао ни на најјачи притисак беде. Пошто је најпре била врло срећна гледајући Лисјена како се забавља, пошто га је потстицала, јер је у њеним очима та разузданост била залога за трајност његове љубави, и чвршће их је везивала потребама које је стварала, блага и нежна Коралија осмелила се да препоручи своме драгану да не заборави на рад, и неколико пута морала му је рећи како је мало привредио за цео месец дана. Љубавник и љубавница запали су у дугове страховито брзо. Хиљаду и пет стотина франака што је остало од продаје Белих рада, оних првих пет стотина франака које је Лисјен зарадио, били су за час поједени. За три месеца, чланци нису донели песнику више

него хиљаду франака, а њему се чинило да је сувише радио. Али је Лисјен већ био усвојио шаљиво гледиште веселе браће на дугове. Дугови су лепа ствар код младих људи од двадесет и пет година; доцније, нико им их не опрашта. Треба напоменути да извесним истински песничким душама, али код којих воља слаби, које се предају осећајном животу да би своја осећања изразили сликама, сасвим недостаје онај морални смицао који треба да прати свако посматрање. Песници радије примају утиске у себе него што код других проучавају механизам осећања. И зато се Лисјен код веселе браће није распитивао о онима између њих којих је нестајало, он није видео будућност тих тобожњих пријатеља од којих су неки имали наследство, а неки сигурне наде, једни признате способности, а други непоколебљиву веру у своју срећну звезду и унапред смишљен план да изиграју законе. Лисјен је веровао у своју будућност ослањајући се на ове дубокомислене Блондеове изреке: „Напоследку се све лепо удеси. — Никакву штету не могу претрпети људи који немају ништа. — Ми можемо изгубити само оно богатство за којим трчимо! — Пливајући низ воду, најзад се стигне некуд. — Паметан човек који је већ ушао у отмене друштво дслази до успеха кад хоће!"

Та зима, испуњена толиким уживањем, била је потребна Теодору Гајару и Хектору Мерлену да нађу новац који је захтевало покретање Звона, чији је први број изишао тек у марту 1822. О томе послу преговарало се у кући госпође ди Вал-Нобл. Та елегантна и духовита куртизана, која је говорила, показујући своје раскошне одаје: „Ето рачуна из хиљаду и једне ноћи!" вршила је извештај на банке, на велику господу и на писце из роајалистичке странке, који су сви били навикли да се окупљају у њеном салону да би разговарали о извесним пословима о којима се могло говорити само ту. Хектору Мерлену, коме је обећано да ће бити главни уредник Звона, требало је да буде десна рука Лисјен, који је постао његов присни пријатељ, и коме је поред тога обећан и подлистак у једном од владиних листова. Та основна промена у Лисјеновом држању припремала се нечујно у току његовога веселог живота. Ово дете је мислило да је велики политичар зато што

прикрива то изненађење, и много је рачунало на владину дарежљивост да би могло уредити своје рачуне и растерати Коралијине потајне бриге. Глумица, увек насмејана, крила је своје новчане незгоде; али је Берениса, смелија, обавештавала Лисјена о њима. Као сви песници, тај будући велики човек сневеселио би се за тренутак због тог пропадања, обећавао би да ће радити, заборављао би своје обећање и одлазио да утопи ту пролазну бригу у својем распусном животу. Кад би Коралија приметила облаке на челу свога драгана, она је карала Беренису а своје песнику казивала да је све уређено.

Госпођа д' Еспар и госпођа де Баржетон очекивале су да Лисјен промени свој став како би затражиле од министра, преко Шатлеа, говорила су, толико жељени указ о промени имена. Лисјен је обећао да ће своје Беле раде посветити маркизи д' Еспар, и чинило се да њој веома ласка та пажња коју су писци ретко указивали откако су постали једна сила. Кад би Лисјен вечером отишао Дориату и питао шта је с његовом књигом, књижар би му износио изврсне разлоге за одлагање штампања. Дориа има у току тај и тај посао који му одузима све време, објављује се једна нова Каналисова књига с којом се не би требало сударити, друга свеска Размишљања г-на де Ламартин сад је у штампи, а две значајне збирке песама не треба да изиђу истовремено; усталом, писац треба да се ослони на умешност свога књижара. Међутим, Лисјенове потребе постале су тако хитне, да се он обратно Финоу, који му даде унапред нешто новаца за чланке. Кад је увече, за вечером, песник-новинар објашњавао свој положај својим пријатељима веселој браћи, они су давили његове бриге у таласе шампањског вина расхлађеног шалама. Дугови! нема јаког човека без дугова! Дугови претстављају задовољене потребе, пороке који много захтевају. Човек успева само кад га притисне гвоздена рука нужде.

— Великим људима, захвална залагаонина! — довикивао му је Блонде.

— Све хтети, значи све дуговати, говорио је Бигзиу.

— Не, дуговати за све, значи да се све имало! одговарао је де Лило.

Весела браћа умела су да докажу томе детету како ће његови дугови бити златна мамуза којом ће он обадати коње упрегнуте у кочије његове среће. И онда увек Цезар са својих четрдесет милиона дуга, и Фридрих II коме отац даје по дукат месечно, и увек познати рђави примери великих људи, показивани у светлости њихових порока а не у свемоћи њихове храбрости и њихових замисли! Напоследку су неки повериоци пописали Коралијина кола, коње и намештај за суме чији се укупан износ пео на четири хиљаде франака. Кад се Лисјен обротно Лустоу и затражио му новчаницу од хиљаду франака коју му је дао у зајам, Лусто му је показао решења која су код Флорине потврђивала стање слично Коралијиноме, али му је Лусто, захвалан, предложио да он предузме потребне кораке за продају Стрелца Шарла IX.

— Како да Флорина дође до тога? улита Лисјен.

— Онај Матифа се уплашио, одговори Лусто, изгубили смо га; али, ако Флорина хтедне, скупо ће платити своје неверство! Причаћу ти то.

Три дана после тога неуспелог Лисјеновог покушаја код Лустоа, двоје драгих снуждено су ручали поред камина у својој лепој спаваћој соби; Берениса им је испржила јаја у камину, јер су куварица, кочијаш и друга послуга били отишли. Пописани намештај није се могао отуђити. У кући није било више ниједног златног ни сребрног предмета, нити какве било ствари од вредности, јер је све то претворено у признанице залагаонице којих је била читава мала веома поучна свеска. Берениса је задржала два сребрна прибора за јело. Мали лист је чинио Лисјену и Коралији неоцењиве услуге тим што је задржавао кројача, модискињу и кројачицу, јер они нису смели да наљуте новинара који може да изнесе на рђав глас њихове радње. Лусто је наишао за време тога ручка вичући:

— Ура! Живео Стрелац Шарла IX! Продао сам књига за сто франака, децо, рече он, хајде да поделимо!

Он предаде педесет франака Коралији, и посла Беренису да донесе неки бољи ручак.

— Јуче смо Хектор Мерлен и ја вечерали са књижарима, и вешто смо удесили продају твојег романа. Ти преговараш са

Дориатом; али Дориа тврдичи, не даје више него четири хиљаде франака за две хиљаде примерака, а ти тражиш шест хиљада франака. Ми смо тебе начинили двапут већим него што је Валтер Скот. О! ти имаш у глави романе којима нема равних! ти не нудиш једну књигу, него један посао; ти ниси писац једног више или мање занимљивог романа, ти ћеш дати читаву збирку романа! Та реч збирка учинила је утисак! Зато не заборави своју улогу, у торби су ти: Велика Госпођица, или Француска под Лујем XIV; — Котијон I, или Први дани Луја XV; — Краљица и Кардинал, или Слика Париза за време Фронде; — Кончинијев Син, или Једна Ришељеова Сплетка!.. Ти романи ће бити објављени на, омоту Тако се припрема успех. Књиге се избацују на омот све док не постану славне и онда је човек много већи по делима која не пише него по делима која је написао. Оно у штампи јесте књижевна хипотека! Хајде, смејмо се мало! Ево шампањског вина. Знаш ли, Лисјене, да су очи наших људи биле скоро као ови твоји тањирићи... Зар ти још имаш тањириће?

— Пописани су, рече Коралија.

— Разумем и настављам, продужи Лусто. Књижари ће веровати у све твоје рукописе, ако виде само један. У књижарском пословању, људи траже да виде рукопис, тобож да га прочитају. Пусте књижаре нека причају: никад они не читају књиге; иначе, не би их толико издавали! Хектор и ја наговорили смо им да би ти за пет хиљада франака уступио три хиљаде примерака у два издања. Дај ми рукопис Стрелца; прекосутра ручамо код књижара и свршавамо ствар са њима!

— Ко су они? упита Лисјен.

— Два ортака, два красна младића, довољно одлучни у пословима, зову се Фандан и Кавалје. Један, некадашњи први помоћник фирме Видал и Поршон!, други, најокретнији трговачки путник с Августинскога кеја, отворили су радњу пре годину дана. Пошто су изгубили нешто новаца штампајући романе преведене с енглеског, моји ти јунаци хоће сада да раде са домаћим романима. Прича се да та два трговца мрченом хартијом стављају на коцку само туђ капитал, али је теби, мислим, прилично свеједно чији је новац који ће ти се дати.

Два дана доцније, оба новинара били су позвани на ручак у улицу Серпант, у некадашњи Лисјенов квартал, где је Лусто још увек држао своју собу у улици де ла Харп; и Лисјен, који је отишао да се тамо нађе са својим пријатељем, видео је да је та соба иста онаква каква је била оне вечери кад је он уведен у књижевни свет, али се томе није више чудео: искуство га је упознало са променљивошћу новинарског живота, и он га је потпуно разумевао. Велики човек из провинције примио је, проиграо и изгубио плату за више него један чланак, као што је изгубио и вољу да их пише; написао је више него један стубац по оштроумним упутствима која му је давао Лусто онда кад су силазили улицом де ла Харп ка Пале-Ројалу. Пошто је пао у руке Барбеа и Бролара, трговао је књигама и позоришним улазницама; најзад није узмицао ни пред каквом по хвалом ни-ти пред каквим нападом; осећао је чак у том часу неку врсту радости што ће извући од Лустоа све што може пре него што окрене леђа либералима, које је намеравао да напада утолико јаче уколико их је боље упознао. Са своје стране, Лусто је примио, на Лисјенову штету, суму од пет стотина франака у готову од Фандана и Кавалјеа, на име награде за посредништво, зато што је довео тога будућег Валтера Скота двојици књижара који су тражили једног француског Скота.

Књижара Фандан и Кавалје била је једно од оних издавачких предузећа која се отварају без икаквог капитала, каквих се тада много отварало, и каква ће се отворати увек, све док трговци хартијом и штампарије буду давали кредите издавачима за време које им је потребно да одиграју седам или осам оних партија карата које се зову публикације. Онда као и данас, дела су се куповала од писаца за менице с роком од шест, девет и дванаест месеци, што је одговарало продаји која се закључивала међу књижарима са још дужим роковима. Ти књижари су плаћали истим новцем трговце хартијом и штампаре, и тако су имали за годину дана у рукама, бесплатно, читаву књижару састављену од дванаестак или двадесетак дела. Претпостављајући да су два или три успела, добитком на добром послу исплаћивали су се рђави, и они су се одржавали тим што су калемили књигу на књигу. Ако су сви по-

слови били сумњиви, или ако су, за своју несрећу, наишли на добре књиге које су се могле продавати тек пошто је у њима уживала и правилно их оценила права читалачка публика; ако су камате по њиховим меницама биле сувише високе, ако би и сами пали под стечај, они су, мирно предавали кључеве суду, не кидајући се, спремни унапред на тај резултат. Тако су сви изгledi били повољни за њих, они су играли за великим пословним зеленим столом туђим новцем, не својим. Фандан и Кавалје налазили су се у том положају. Кавалје је уносио у посао своју умешност, Фандан му је додавао своју вредноћу. Ортачки капитал је у највећој мери заслуживао то име, јер се састојао од неколико хиљада франака које су с муком уштеделе њихове љубазнице, и од којих су они обојица одредили себи прилично велике плате које су савесно трошили на вечере приређиване новинарима и писцима, и на позориште где се, како су они говорили, свршавају послови. Обе те полуваралице важили су као окретни људи; али је Фандан био лукавији него Кавалје. У сагласности са својим именем, Кавалје⁵² је путовао, Фандан је управљао пословима у Паризу. Тај ортаклук био је оно што ће бити увек међу двојцом књижара, један двобој.

Ортаци су заузимали приземље једнога од оних старих господских домова у улици Серпант, а канцеларија предузећа налазила се на крају пространих салона претворених у магацине. Они су већ били објавили много романа, као што су Северна Кула, Трговац из Бенареса, Извор код Гробнице, Текелија, романе од Галта, ентлеског писца који није имао успеха у Француској. Успех Валтера Скота толико је привукао књижарску пажњу на енглеске производе, да су издавачи, као прави Нормани, сви полазили да освоје Енглеску; тражили су тамо Валтера Скота, као што ће се доцније тражити асфалт у шљунковитом земљишту, смола у мочварама, и зарађивати на пројектованим железницама. Једна од највећих лудости париског трговања је то што оно тражи успех у сличном, кад се он у ствари налази у супротном. У Паризу, нарочито, успех убија

⁵² Cavalier— на француском значи коњаник

успех. Стога су, испод наслова Стрелићи или Русија пре сто година, Фандан и Кавалје храбро уметнули крупним словима, по угледу на Валтера Скота. Фандану и Кавалјеу био је преко потребан неки успех: једна добра књига могла им је послужити да растуре своје камаре нераспродатих књига, а мамио их је изглед да добију чланке у новинама, што је тада био важан услов за продају, јер се веома ретко дешава да се нека књига купује зато што је ваљана, она се скоро увек објављује из разлога који немају никакве везе с њеном вредношћу. Фандан и Кавалје видели су у Лисјену новинара, а у његовој књизи посао чија ће им прва продаја олакшати да закључе један месечни рачун. Новинари су затекли ортаке у њиховој канцеларији, са готовим уговором, са потписаним меницама. Та хитња је задивила Лисјена. Фандан је био омален мршав човек врло непријатног подмуклог лица, налик на Калмука: ниско чело, затубаст нос, стиснута уста, живе црне очице, неправилне црте, тамно жута боја, глас као звук напуклог звона, једном речи, спољашност правог лупежа, али је он те недостатке заглађивао својом слаткоречивошћу, и постизао је оно што хоће разгозарајући. Кавалје, сав округав, и за кога би се помислило да је кондуктер поштанских кола пре него књижар, имао је сумњиво плаву косу, зајапурено лице, дебео врат, и није престајао говорити, као сваки трговачки путник.

— Нећемо имати ништа да расправљамо, рекао је Фандан обраћајући се Лисјену и Лустоу. Прочитао сам дело, оно је врло књижевно писано и толико одговара нама, да сам већ предао рукопис штампарији. Уговор је написан на уобичајени начин; усталом, ми никад не отступамо од услова које смо њим утврдили. Наше менице су на шест, девет и дванаест месеци, ви ћете их лако уновчити, а ми ћемо вам надокнадити разлику. Себи смо задржали право да дамо други наслов делу; не допада нам се Стрелац Шарла IX, он не привлачи довољно пажњу читалаца, има неколико краљева који се зову Шарл, а у Средњем веку било је толико стрелаца! Ех! да сте рекли Наполеонов Војник! али Стрелац Шарла IX!.. Кавалје би морао да држи предавање из француоке историје за сваки примерак који треба да пласира у провинцији.

— Кад бисте само познавали људе с којима ми радимо! узвикнуо је Кавалје.

— Вартоломејска ноћ било би боље, настави Фандан.

— Катарина Медичи, или Француска под Шарлом IX, више би личило на неки наслов Валтера Скота, рече Кавалје.

— Напослетку, то ћемо одлучити када дело буде отштампано, настави Фандан.

— Како хоћете, рече Лисјен, под условом да и ја приста-
нем на наслов.

Пошто је уговор прочитан, потписан, и свака страна узела свој примерак, Лисјен стави менице у џеп са несравњеним задовољством. Затим, сва четворица, одоше горе у Фанданов стан, где је био припремљен најобичнији ручак: остриге, бифтеци, бубрези у шампањском вину и сир из Ерла; али су та јела била заливена одличним вином, захваљујући Кавалјеу који се познавао са једним винарским трговачким путником. Кад је требало сести за сто, дошао је штампар коме је било поверено штампање романа, и који је изненадио Лисјена предавши му два прва сложена табака његове књиге.

— Ми хоћемо да радимо брзо, рече Фандан Лисјену, рачунамо на вашу књигу, јер нам је врашки потребан неки успех.

Ручак, започет око подне, завршио се тек у пет сати.

— Где да нађемо новац? рече Лисјен Лустоу.

— Хајд'мо Барбеу, одговори Етјен.

Мало загрејани и раздрагани вином, пријатељи пођоше ка Августинском кеју.

— Коралија је не може бити више изненађена губитком који је претрпела Флорина; Флорина јој је то тек јуче рекла приписујући теби ту несрећу, била је тако јетка као да хоће да те остави, рече Лисјен Лустоу.

— То је истина, рече Лусто, који престаде да се уздржава и повери се Лисјену. Пријатељу, јер си ми ти заиста пријатељ, Лисјене, ти си ми позајмио хиљаду франака и досад си ми их само једанпут затражио. Чувај се коцке. Кад се ја небих коцкао, био бих срећан човек. Овако сам дужан и Богу и ђаволу. Сад ме јуре извршитељи; кажем ти, кад идем у Пале-

Роајал, морам да обилазим опасне гребене.

Језиком веселе браће, обилазити опасне гребене у Паризу значи или пазити да се не прође поред неког повериоца, или избегавати она места где би се он могао срести. Лисјен, који није спокојно пролазио сваком улицом, знао је за такво поступање не знајући како се оно назива.

— Јеси ли много дужан?

— Нешто мало! одговори Лусто. Хиљаду талира могло би да ме спасе. Хтео сам да почнем уредан живот, да се више не коцкам, и да бих довео у ред своје ствари, послужио сам се мало и уценом.

— Шта је то уцена? запита Лисјен коме је та реч била непозната.

— Уцена је један проналазак енглеске штампе који је недавно увезен у Француску. Уцењивачи су увек људи који могу да утичу на новине. Ниједан власник листа, ниједан главни уредник, није тобож никад умешан у уцењивање. То ради неки Жирудо, неки Филип Бридо. Ти *bravi*⁵³ дођу неком човеку који, из извесних разлога, не жели да се о њему говори. Многи људи имају на савести више или мање занимљиве ситне грехове. У Паризу постоје многа сумњива богатства, стечена више или мање законитим путем, често злочиначким поступцима, о којима би се могле причати лепе приче, као о Фушовој жандармерији која је отселила уходе управника полиције кад су ови, непосвећени у тајну штампања лажних ловчаница Енглеске банке, хтели да ухапсе штампаре који су то кријући радили, а које је штитио министар; или прича о дијамантима кнеза Галатиона, Мобрејева афера, Помбретоново наследство, и друге. Уцењивач је дошао до нечега, до неког важног документа, и тражи састанак са човеком који се обогатио. Ако тај неисправни човек не плати извесну суму, уцењивач му показује штампу која је спремна да га нападне, да разгласи његову тајну. Богаташ се боји, плаћа. И ствар легне. Или се ви упуштате у неки више мање несигуран посао, он може да пропадне ако се о њему почне писати: онда вам се пошље

⁵³ Bravo — италијанска реч, плаћени убица

уцењивач који вам предлаже да откупите спремљене чланке. Има и министара којима се упућују уцењивачи, и који уговарају с њима да лист напада њихове политичке поступке а не њихову личност, или који им предају своју личност а траже милост за своје љубазнице. Де Липо, онај красни известилац у Државном савету кога познајеш, стално је заузет таквим преговарањем са новинарима. Тај неваљалац је својим везама створио себи одличан положај у самом средишту власти: он је истовремено и пуномоћник штампе и министарски амбасадор, спасава угрожено честољубље; чак преноси ту трговину и на политичке послове, постиже да листови ћуте о неком зајму или о некој повластици који се дају испод руке и без објављивања, и у којима имају свој део и крвопије из либералне банке. И ти си се донекле послужио уценом према Дориату, он ти је дао хиљаду талира да престанеш писати против Натана. У XVIII веку, кад је новинарство било још у повоју уцењивање се вршило памфлетима, чије су уништење куповале краљевске милоснице и високо племство. Уцењивање је пронашао Аретинац, један врло велики човек из Италије, који је опорезивао краљеве као што, у наше време, неке новине опорезују глумце.

— Шта си ти предузео против Матифаа да би дошао до твојих хиљаду талира?

— Удесио сам да Флорину нападну у шест листова, а Флорина се потужила Матифау. Матифа је замолио Бролара да пронађе разлог тих напада. А Фино је изиграо Бролара. Фино, у чију сам корист уцењивао ја, рекао је дрогеристи како ти нападаш Флорину у Коралијином интересу Жирудо је у поверењу рекао Матифау да би се све удесило ако би он хтео да прода своју шестину власништва у Финоовом часопису за цену од десет хиљада франака. Фино је мени давао хиљаду талира у случају успеха. Матифа је био готов да закључи посао, срећан што ће повратити десет хиљада франака од оних тридесет хиљада које су му се чиниле бачене улудо; јер му је Флорина, већ неколико дана, говорила како Финоов часопис не пролази. Уместо очекиване дивиденде, у изгледу је нови позив на упис основног капитала. Пре него што ће предати кључеве суду, управнику Драмског позоришта било је потребно да уновчи не-

колико услужних меница; и, да би му Матифа нашао купце за њих, он га је обавестио о подвали коју му спрема Фино. Матифа, као вешт трговац, оставио је Флорину, задржао своју шестину, и сад му не можемо ништа. Фино и ја урличемо од беса. Имали смо несрећу да нападнемо човека коме није стало до његове љубазнице, бедника без срца и душе. По несрећи, ни трговина којом се бави Матифа не спада у надлежност штампе, његовим интересима не може се нанети штета. Један дрогериста не може се критиковати као што се критикују шешири, модне ствари, позориште и уметничка дела. Какао, бибер, боје, шишарка, опијум, не могу се потцењивати. Флорина је у очајном положају, Драмско се затвара сутра, она не зна шта ће ни куда ће.

— Зато што се то позориште затвара, Коралија ће кроз неколико дана заступити у Жимназу, рече Лисјен, она би могла да буде на руци Флорини.

— Никад! рече Лусто. Коралија није богзна како промућурна, али још није толико глупа да ствара себи супарницу! Наши рачуни су се гадно замрсили! Али се Фино толико жури да понова дође до своје шестине...

— А зашто?

— Посао је одличан, драги мој. Има изгледа да ће се лист продати за триста хиљада франака. Фино би онда имао трећину, поред награде за посредовање коју му дају његови ортаци и коју он дели са де Липоом. И зато ћу да му предложим једну уцену.

— Али уцена, то значи паре или живот?

— Много више од тога, одговори Лусто: то значи паре или част. Прекјуче, један мали лист, чијем власнику није одобрен тражени зајам, рекао је да се сатић опточен дијамантима, који избија кад се притисне једна опруга, и који је својина једне престоничке личности, чудним случајем нашао у рукама једног војника краљеве гарде, и обећао је да ће испричати тај необични догађај, достојан прича из Хиљаду и једне ноћи. Позната личност је брже боље позвала главног уредника на вечеру. Главни уредник је зацело зарадио нешто, али је прича о малом сату изгубљена за савремену историју. Кад год

будеш видео да се штампа окомила на неке моћне људе, знај да се испод тога крију одбијене менице, услуге које се нису хтеле учинити. Богати Енглези се највише плаше тог уцењивања које се односи на домаћи живот, и оно претставља знатан део скривених прихода британске штампе, која је покварена много више него наша. Ми смо деца! У Енглеској, писмо које срамоти човека плаћа се по пет и шест хиљада франака у циљу препродаје.

— А чиме ти мислиш да притегнеш Матифаа? упита Лисјен.

— Драги мој, одговори Лусто, тај одвратни бакалин писао је Флорини необично занимљива писма: правопис, начин изражавања, мисли, све је невероватно смешно. Матифа се јако боји своје жене; и ми га можемо погодити у окриљу његових лара и пената, где он замишља да се налази у сигурности, а да и не поменемо његово име, и да се он не могне обратити суду. Замисли само како ће се разјарити кад види први чланак једнога малог романа из домаћег живота под насловом Љубав једног дрогеристе, пошто је пре тога био поштено обавештен о случају који је сарадницима тог и тог листа предао писма где он говори о малом Купидону, где пише *нигад* уместо *никад*, где каже за Флорину како му она помаже да пролази кроз пустињу живота, што би се могло схватити тако као да он њу сматра за камилу. Једном речи, та необично забавна преписка има чим да засмејава претплатнике пуних петнаест дана. Запретићемо му једним писмом без потписа којим бисмо његову жену обавестили о тој шали. Само, хоће ли Флорина пристати на то да изгледа као да она прогони Матифаа? Она још има извесних начела, то јест наде. Можда чува писма за себе, и хоће свој део. Она је лукава, моја је ученица. Али, кад увиди да судски извршитељ не зна за шалу, кад јој Фино преда неки леп дар, или јој стави у изглед неки антажман, она ће предати писма мени, а ја ћу их дати Финоу у замену за паре. Фино ће онда предати преписке своје стрицу, а Жирудо ће учинити да дрогериста положи оружје.

То поверавање отрезнило је Лисјена, најпре је помислио да су његови пријатељи веома опасни људи; затим му је

пало на памет да се не треба завађати с њима, јер му може за-
ребати њихов страшни утицај у случају да госпођа д'Еспар, го-
спођа де Баржетон и Шатле не одрже реч коју су му дали.
Етјен и Лисјен су утом стигли на кеј, пред Барбеов бедни ду-
ћан.

— Барбе, рече Етјен кнжжару, имамо пет хиљада франа-
ка од Фандана и Кавалјеа на шест, девет и дванаест месеци;
хоћете ли да нам есконтујете њихове менице?

— Примам их за хиљаду талира, рече Барбе са непоко-
лебљивим спокојством.

— За хиљаду талира! узвикну Лисјен.

— Никто вам неће дата толико, настави књижар. Та го-
спода ће пасти под стечај пре него што прође три месеца; али
ја знам да код њих има добрих књига које се тешко продају, а
њима се не чека, те ћу им их откупити за готово и вратићу им
њихове менице: на тај начин ћу имати две хиљаде франака по-
пуста на роби.

— Хоћеш ли да изгубиш две хиљаде франака? упита
Етјен Лисјена.

— Нећу! узвикну Лисјен, уплашивши се тога првог по-
сла.

— Грешиш, одговори Етјен.

— Нећете уновчити њихове менице нигде, рече Барбе.
Господинова књига је последња карта на коју играју Фандан и
Кавалје, они је могу штампати само тако ако све примерке
оставе као залог код свог штампара, успех може њих да спасе
само за шест месеци, јер, пре или после, они ће пропасти! Ти
људи испијају више чашица него што продају књига! За мене,
њихове менице претстављају један посао, и зато можете за
њих добити више него што ће вам дати људи који тргују мени-
цама и који ће се питати колико вреди сваки потпис. Посао за
трговце меницама састоји се у томе да звају хоће ли сваки од
три потписа дати по тридесет од сто у случају стечаја. А ви ну-
дите само два потписа а сваки од њих не вреди ни десет од сто.

Два пријатеља се згледаше, зачуђени што чују да из уста
тога простака излази анализа у којој је са мало речи изражена
суштина трговине меницама.

— Остави се притча, Барбе, рече Лусто. Којем се трговцу можемо обратити?

— Чича Шабоасо, на кеју Сен-Мишел, змате, закључио је последњи Фанданов месечни рачун. Ако одбијате моју понуду, погледајте код њега; али ћете се вратити мени, и ја ћу вам онда дати само две хиљаде и пет стотина франака.

Етјен и Лисјен одоше на кеј Сен-Мишел, у једну малу кућу са дрваредом, где је становао тај Шабоасо, један од трговаца књижарским меницама, и нађоше га на другом спрату у једном стану намештеном на најнеобичнији начин. Тај банкар нижег реда, а ипак милионар, волео је грчки стил. Зидови су при врху били украшени грчком шаром у рељефу. Поред зида застрвеног пурпурном материјом убраном као на позадини какве Давидове слике налазила се постеља, врло чистих линија, из доба Царства, кад се све производило у том стилу. Наслоњаче, столови, лампе, свећњаци, свака ситница, несумњиво све то стрпљиво бирано код трговаца намештајем, имали су ону нежну и ломку али елетантну љупкост антике. Тај митолошки и лак оквир био је у чудној супротности са животом и навикама тога трговца. Занимљиво је да се највећи особењаци налазе међу људима који тргују новцем. Ти људи су, на извештан начин, развратници мисли. Пошто могу имати све, они су и отупели према свему, и чине огромне напоре да изиђу из своје равнодушности. Ко уме да их посматра увек нађе неку слабост, неко месташце у срцу, преко којег им се може прићи. Шабоасо се био ушанчио у антику као у тврђаву која се не може освојити.

— Тај мора личити на ово што га окружава, рекао је осмехнувш се Етјен Лисјену.

Шабоасо, човечуљак напашене косе, у зеленкастом дугачком капуту и прснику лешникове боје, у црним чакширама које су се завршавале шареним чарапама и ципелама које су шкрипале под ногом, узео менице, прегледа их; затим их озбиљно врати Лисјену.

— Г. г. Фандан и Кавалје су красни људи, веома способни младићи, али ја немам новаца, рекао је благим гласом.

— С мојим пријатељем ћете се лако споразумети о

есконту, рече Етјен.

— Ја не бих узео те менице ни под каквим условима, рече човечуљак, чије речи пресекоше Лустаову понуду као нож од гијотине човечта врат.

Два пријатеља се повукоше; пролазећи кроз предсобље, докле их је Шабоасо испратио из предострожности, Лисјен спази гомилу књига које је трговац меницама, некадашњи књи-
жар, купио и међу којима је нашем писцу романа одмах пало у очи дело архитекте Дисерсоа о краљевским дворцима и о чувенмм француским замковима, чији су планови нацртани у тој књизи са великом тачнcипћу.

— Бисте ли уступили мени ово дело? упита Лисјен.

— Бих, одговори Шабоасо, који од трговца меницама постаде понова књижар.

— По иају цену?

— Педесет франака.

— То је скупо, али је мени потребно; а могао бих да вам платим само меницама које ви не примате.

— Ви имате једну меницу од пет стотина франака на шест месеци, њу ћу вам примити, рече Шабоасо, који је морао дуговати Фандану и Кавалјеу неки остатак рачуна за толики из-
нос.

Пријатељи се вратише у грчку собу, где Шабоасо написа мили обрачун са шест од сто камате и шест од сто за посред-
ништво, што је изнело у свему тридесет франака одбитка; до-
дао је томе педесет франака за Дисерсоову књигу, и извадио из своје касе, пуне лепих талира, четири стотине двадесет фра-
нака.

— Ех! госгаодине Шабоасо, менице су или све добре или све рђаве, зашто нам не есконтујете и остале?

— Ја не есконтујем меницу, ја наплаћујем једну продату ствар, рече чичица.

Етјен и Лисјен су се још смејали Шабоасу, кога нису раз-
умели, кад су стигли до Дориата, где Лусто замоли Габисона да
их он упуту на некога ко тргује меницама. Два пријатеља
узеше једна мала кола на сат и одоше на булевар Поасонјер,
са препоруком коју им је дао Габисон, рекавши им да ће виде-

ти најчуднију и најнеобичнију зверку, како се он изразио.

— Ако Саманон не прими ваше менице, рекао је Габисон, неће вам их есконтовати нико.

Антиквар у приземљу, трговац оделом на првоне спрату, а продавац забрањених слика на другоме, Саманон је још давао и зајмове на залог. Никаква личност из Хофманових прича, никакав опаки тврдица Валтера Скота не може се упоредити с овим што се друштвена и париска средина усудила да створи у том човеку, ако је Саманон уопште био човек. Лисјен није могао да се не тргне од ужаса кад је видео тога мршаваг старчића, чије кости као да су хтеле да пробију кожу потпуно уштављену, попрскану многобројним зеленим и жугим мрљама, као нека слика Тицијанова или Паула Веронезе кад се изблиза гледа. Саманон је имао једно око укочено и стакласто, а друго живо и сјајно. Тврдица, који као да се служио оним мртвим оком есконтујући менице, а друго употребљавао кад продаје скоје скарадне слике, носио је на глави глатку власу чија је црна боја прелазила у црвену, и испод које је провиривала седа коса; његово жуто чело имало је претећи израз, образи су му били јако упали због истурених вилица, његови зуби, још бели, штрчали су иза усана као зуби у коња кад зева. Разлика између његова два ока и гримаса тих уста, све му је давало прилично свиреп изглед. Длаке његове браде, тврде и оштре, морале су бости као чиоде. Мали изношен капут пун рупа, избледела црна вратна марама, прљава од браде, из које се помаљао врат збрчкан као у ћурке, нису показивали жељу да се оделом заглади злослутно лице. Два новинара затекли су тога човека за једном страшно прљавом тезгом, где је он седећи лепио етикете на полеђину неколико старих књига, купљених на некој распродаји. Лисјен и Лусто једним погледом поставише један другоме хиљаду питања која изазива постојање једне такве личности, затим га поздравите и предадоше му Габисоново писмо и менице Фандана и Кавалјеа. Док је Саманон чигао, у тај мрачни дућан уђе један човек високе интелигенције, у кратком капуту за каји би се рекло да је скројен од некаквог лименог омота, толико је био отворнуо од свакојаких наслага.

— Погребни су ми мој капут, моје црне чакшире и мој свилени прсник, рече он Саманону, подневши му једну карту обележену бројем.

Чим је Саманон повукао бакарну ручицу једне узице за звонце, сиђе са спрата нека жена која је морала бити Норман-ђанка, судећи по њеном црвеном лицу.

— Дај господишу његово одело на послугу, рече он пруживши руку писцу. С вама је пријатио радити; али ми је један ваш пријатељ довео некаквог младића који ми је гадно подвалио!

— Њему подвалио! рече уметник двојици новинара указујући им на Саманона једним комичним покретом.

Тај велики човек је дао, као што дају лазарони⁵⁴ да би за један дан добили своје празнично одело из *monte di pieta*⁵⁵, тридесет суа које жута и испуцала лихварова рука узе и баци у ладицу његове тезге.

— Каквом се ти то трговином бавиш? рече Лусто томе великом уметнику, страсном пушачу опијума, који, занесен посматрањем зачараних двораца, није хтео или није могао да створи ништа.

— Овај човек даје много више него залагаоница на предмете који се могу заложити, а перед тога је и тако ужасно милосрдан да вам даје на послугу ваше одело у прилици када треба бити пристојно обучен, одговори он. Данас идем на вечеру код Келерових с мојом љубазницом. Лакше ми је наћи тридесет суа него двеста франака, те сам дошао по своје одело које је, за ових шест месеци, донело сто франака томе милосрдном лихвару. Саманон је већ прогутао моју библиотеку књигу по књигу.

— И пару по пару, рече смејући се Лусто.

— Даћу вам хиљаду и пет стотина франака, рече Саманон Лисјену.

Лисјен се трже као да му је лихвар забо у срце усијан гвоздени ражањ. Саманон је пажљиво загледао менице,

⁵⁴ име којим се у Неапољу називају нерадни сиромаси

⁵⁵ на италијанском залагаоница

проверавајући датуме.

— И још ми треба да тражим Фандана, који ће морати да ми да у залогу књиге. Ви не вредите богзна шта, рече он Лисјену, ви живите с Коралијом, и намештај вам је пописан.

Лусто погледа Лисјена који дохвати своје менице и истрча из дућана на булевар рекавши:

— Је ли то ђаво?

Песник је за неколико тренутака посматрао тај дућанчић, пред којим је сваки пролазник морао да се насмеши, толико је био бедан, толико су поличице с књигама на које су биле налепљене етикете биле ружне и прљаве, и да се запита:

— Каква ли се трговина ту води? Неколико тренутака после тога, онај велики непознат човек, који ће десет година доцније узети учешћа у огромном, али недовољно организованом покрету сен-симониста, изишао је врло лепо одевен, осмехнуо се на двојицу новинара!, и заједно с њима пошао ка пролазу Панорама, да тамо даврши своју тоалету тим што ће дати да му се очисте чизме.

— Кад Саманон уђе код неког књижара, код неког трговца хартијом или код неког штампара, они су пропали, рече уметник двојици писаца. Саманок је у том случају исто што и човек из погребног предузећа, који долази да узме меру за мртвачки ковчег.

— Више нећеш моћи да уновчиш твоје менице, рече тада Етјен Лисјену.

— Оно што Саманон одбије, рече непознати, не прима нико, јер је он *ultima ratio*! То је један од помагача Жигонеа, Палме, Вербриста, Гобсека и других крокодила који пливају по парискоме мору, и с којима се пре или после мора да сретне сваки човек чија се имовина ствара или пропада.

— Ако не мognеш есконтовати твоје менице по педесет од сто, настави Етјен, треба да их замениш за талире.

— Како?

— Дај их Коралији, а она ће их однети Камизоу. — Буниш се, настави Лусто кога је Лисјен зауставио поскочивши. Каква детињарија! Зар можеш да се колебах између своје бу-

дућности и једне такве глупости?

— Ја ћу у сваком случају однети овај новац Коралији, рече Лисјен.

— Друга глупост! узвикну Лусто. Не можеш учинили ништа са четири стотине франака тамо где је потребно четири хиљаде. Задржи толико да се имаднемо чим пити ако изгубимо, и хај'мо у коцкарницу.

— Савет је добар, рече велики незнанко. Четири корака далеко од Фраскатија, те речи су деловале као магнет. Два пријатеља платише кочијашу и попеше се у коцкарницу. Најпре су добили три хиљаде франака, спали на пет стотина, по пола добили три хиљаде и седам стотина франака; затим понова пали на сто суа, дошли до две хиљаде франака, и све их ставили на парно, да би их удвостручили једним потезом; паран број није изишао већ пет пута, и они уложише против банкара целу суму. Непаран број изиђе поново. Лисјен и Лусто стрчаше онда низ степенице те чувене зграде, пошто су провели пуна два сата у највећем узбуђивању. Задржали су били сто франака. На степеницама малог трема на два стуба који су споља придржавали малу настрешницу од ливенога гвожђа, на коју је толико очију погледало с љубављу или с очајањем, Лусто рече, видећи Лисјенов зажарен поглед:

— За вечеру ће нам бити довољно и педесет франака.

Обојица се вратише опет горе. За један сат, дошли су до хиљаду талира; и ставили су ту хиљаду талира на црвено, које је прошло пет пута, ослањајући се на случај због којег су прошли пут били изгубили. Изишло је црно. Било је шест сати.

— За вечеру ћемо потражити само двадесет и пет франака, рече Лисјен.

Тај нови оглед био је кратак, двадесет и пет франака изгубљено је у десет обрта. Лисјен бесно баци својих последњих двадесет и пет франака на број својих година, и доби: није могућно описати дрхтање његове руке кад је узео грабуљицу да привуче талире које је банкар бацао један поједан. Он даде десет златника Лустоу и рече му:

— Трчи код Верија!

Лусто је разумео Лисјена и отишао да поручи, вечеру.

Лисјен, оставши сам у коцкарници, стави својих тридесет златника на црвено и доби. Охрабрен оним потајним гласом који понекад чују коцкари, он стави све на црвено и доби; и онда га захвати пламен! Не слушајући онај глас, пренео је свих сто двадесет златника на црно и изгубио је. И тада га обузе оно блажено осећање које наступа код коцкара кад, после страшних узбуђења, немају више ништа да ставе на коцку и напуштају мучилиште у којем пролазе њихови-краткотрајни снови. Нашао је Лустоа код Верија, где се, како каже Лафонтен, наклопио на јело, и утопио свој јад у вину. У девет сати, био је тако потпуно пијан, да није разумео зашто га његова вратарка из улице Вандом упућује у Месечеву улицу.

Госпођица Коралија је напустила свој стан и уселила се у кућу чија је адреса написана на овој хартији.

Лисјен, сувише пијан да би се чудио чем било, попе се поново у кола којима је дошао, нареди да га возе у Месечеву улицу, и збијаше сам са собом шалу у вези с именом те улице. То преподне, Драмско позориште пало је под стечај. Глумица уплашена, похитала је да прода сав свој намештај, по пристанку својих поверилаца, чича-Кардоу, који је, да не би мењао намену тога стана, уселио тамо Флорентину. Коралија је све платила, пречистила све рачуне и измирила кућевласника. Док се она бавила тим послом који је називала великим прањем, Берениса је намештала, преко потребним половним стварима, мали стан од три одељења, на четвртом спрату једне куће у Месечевој улици, два корака далеко од Жимназа. Коралија је ту очекивала Лисјена, пошто је из овог бродолома спасла своју неокаљану љубав и кесу са хиљаду и двеста франака. Лисјен, онако пијан, исприча своје незгоде Коралији и Берениси.

— Добро си учинио, анђеле мој, рече му глумица стежући га у нагрудје. Берениса ће умети да уновчи твоје менице код Бролара.

Идућег јутра, Лисјен се пробудио у заносној радости којом га је обасула Коралија. Глумица је удвојила своју љубав и нежност, као да је хтела највећим благом срца да надокнади сиромаштво својега новог домаћинства. Блистала је лепотом,

са косом која се лепршала испод повезане мараме, бела и свежа, насмејаних очију, весела као јутарњи сунчани зрак који је улазио кроз прозоре да позлати ту дражесну сиротињу. Соба, још увек пристојна, била је превучена водено зеленом хартијом са црвеном ивицом, украшена са два огледала, једним над камином, другим изнад ниског ормара. Половна простирка, коју је Берениса купила својим новцем супротно Коралијином наређењу, покривала је голе и хладне плоче пода. Одело двоје љубавника стало је све у ормар с огледалом и у онај други ниски. Намештај од махагонија био је превучен плавом памучном материјом. Берениса је спасла од пропасти још и сат на камину и две порцеласне вазе, четири сребрна прибора за јело и шест кашичица. Трпезарија, која се налазила испред собе за спавање, личила је на трпезарију у домаћинству неког чиновника са хиљаду и двеста франака плате. Кухиња се налазила према степеништу. Берениса је спавала горе, у једној соби под кровом. Закупнина није била већа од сто талира. Та ружна кућа имала је некад колску капију. Она је сад била зазидана, у једној њеној половини становао је вратар, и кроз мали прозор са гвозденом решетком мотрио на седамнаест станара. Таква кошница назива се кућа за ренту, пословним језиком. Лисјен је видео један сто за писање, наслоњачу, мастионицу, пера и хартију. Берениса је била добро расположена, рачунајући на Коралијин наступ у Жимназу; глумица је била весела гледајући своју улогу, једну свеску хартије увезану плавам трачицом, и то одагна неспокојство и жалост отрежњеног песника.

— Само да свет не дозна ништа о овоме на што смо спали, а ми ћемо се извући, рече он. Напослетку, имамо пред собом четири хиљаде и пет стотина франака! Ја ћу се користити мојим новим положајем у роајалистичким листовима. Сутра, почињемо са *Звоном*; сад се разумем у новинарству, радићу!

Каралија, која је видела само љубав у тим речима, пољуби усне које су их изговориле. Утом је Берениса поставила сто поред ватре и принела скроман ручак, пржена јаја, два котлета и кафу са скорупом. Неко закуца на вратима. Три искрена пријатеља, д'Артез, Леон Жиро и Мишел Кретјен

појавише се пред зачућеним Лисјеном, и он им, дубоко дирнут, понуди да ручају с њим.

— Не, рече д'Артез. Ми долазимо због ствари које су озбиљније од обичног тешења, јер знамо све, долазимо из улице Вандам. Вама су познати моји назови, Лисјене. У свакој другој прилици, ја бих се радовао што видим да ви усвајате моје политичко убеђење; али, у положају у који сте себе довели пишући у либералним листовима, ви не бисте могли прећи у редове крајњих десничара а да не укажете заувек своју част и свој живот. У име нашег пријатељства, ма колико да је оно охладнело, ми смо дошли да вас умолимо да се не срамотите тако. Ви сте нападали романтичаре, десницу и владу; и сад не можете бранити владу, десницу и романтичаре.

— Разлози који мене руководе произлазе из једног вишег реда мисли, крај ће оправдати све, рече Лисјен.

— Ви можда не разумете стање у којем се налазимо, рече му Леон Жиро. Влада, двор, Бурбони, апсолутистичка странка, или, ако хоћете да обухватите све једним општим изразом, систем супротан уставном систему, који се разилази у неколико различитих праваца чим се почне расправљати о начину како да се угуши Револуција, сложен је бар у питању потребе да се укине слобода штампе. Покретање Звона, Муње, Беле заставе, све листова који треба да одговарају на клевете, на увреде, на ругање либералне штампе, у чем се ја не слажем с њом, јер то неразумевање величине нашега светог позива и јесте оно што је нас навело да покренемо један достојанствен и озбиљан лист чији ће се утицај брзо осетити, и који ће се поштовати, рече он удаљивиги се мало од главног предмета; дакле, та роајалистичка и министарска артиљерија је први покушај притиска који треба да враћа либералима ударац за ударац, рану за рану. И шта мислите да ће се догодити, Лисјене? Претплатници у већини припадају левици. У штампи, као и у рату, победа ће бити на страни многобројније војске! Ви ћете бити неваљалци, лажљивци, непријатељи народа; други ће бити браниоци домовине, часни људи, мученици, иако су лицемернији и подлији од вас, можда. То ће појачати опасни утицај штампе, правдајући и освештавајући њене најодвратни-

је поступке. Увреда и напад на личност постаће једно од њених признатих права, усвојено да угоди претплатницима, и оснажено обостраном употребом. Кад се зло буде увидело у свем његовом обиму, поново ће ступити на снагу закони који ограничавају и укидају слободу штампе, као и цензура, заведена поводом убиства војводе де Бери а укинута после сазива оба Дома. Знате ли шта ће француски народ закључити из те распре? Он ће примити подметање либералне штампе, повероваће да Бурбони насрћу на стварне тековине Револуције, и једнога лепог дана ће се побунити и отерати Бурбоне. Ви не само да каљате себе него ћете се наћи једног дана у побеђеном табору. Ви сте су-више млади, сувише неискусни у новинарству; ви сувише мало познајете његове тајне силе, његова лукавства; ви сте у њему изазвали сувише зависти, да бисте одолели општој дреци која ће се подићи против вас у либералним листовима. Вас ће понети партијске страсти које су још у најјачој грозници; само, њихова грозница је прешла, са сурових дела из 1815 и 1816, на идеје, на борбу речима у Скупштини и на препирке у штампи.

— Пријатељи, рече Лисјен, ја нисам неозбиљан човек, нисам песник кога ви хоћете да видите у мени. Ма шта да се деси, ја ћу доћи до нечега што ми тријумф либералне странке никад не може дати. Кад ви будете победили, ја ћу већ имати то што хоћу.

— И ми ћемо ти отсећи... косу, рече смејући се Мишел Кретјен.

— Ја ћу имати деце тада, одговори Лисјен, и тим што ће се мени отсећи глава неће бити отсечено ништа.

Три пријатеља нису разумели Лисјена, у коме је његово дружење с отменим светом у највећој мери развило племићску охолост и арист-кратску сујету. Песник је видео, с разлогом уосталом, огромно богатство у својој лепоти и у својим способностима кад их буду подупрли име и титула грофа де Рибампре. Госпођа д' Еспар, госпођа де Баржетон и госпођа де Монкорне држале су га на том концу, као што дете држи гундеља. Лисјен је сад летео само у једном одређеном кругу. Речи: „Он је наш, правилно мисли!“ изговорене три дана раније у салонима

госпођице де Туш, сасвим су га занеле, као и честитања која је примио од војводе де Ленонкур, де Наварен и де Гранлије, од Растињака, од Блондеа, од лепе војвоткиње де Мофрињез, од грофа д'Ергињон, од де Липоа, од најутицајнијих и у двору најбоље виђених људи роајалистичке странке.

— Хајд'мо! нема више шта да се говори, рече д' Артез. Теби ће бити теже него икоме другом да останеш чист и да сам себе поштујеш. Ја те познајем, ти ћеш јако патити кад увидиш да те презиру управо они којима си се сав предао.

Три пријатеља рекоше збогом Лисјену не пруживши му руку као пријатељу. Лисјен остаде неколико тренутака замишљен и тужан.

— Ех! махни се тих будала, рече Коралија скочивши на крило Лисјену и обгрливши га око врата својим лепим свежим рукама, они узимају живот озбиљно, а живот је једна шала. Уосталом, ти ћеш бити гроф Лисјен де Рибампре. Ја ћу, ако се мора, намигивати на дворску канцеларију. Знам како ћу да ухватим онога развратника де Липо, који ће израдити да се потпише твој указ. Зар ти нисам рекла, када ти буде затребала једна степеница више да дохватиш свој плен, имаћеш Коралијин леш?

Сутрадан је Лисјен допустио да се његово име уврсти међу имена сарадника Звона. То име је објављено као нека добит у огласу који је старањем владе растурен у сто хиљада примерака. Лисјен је присуствовао свечаној вечери која је трајала пуних девет сати, код Робера, два корака далеко од Фраскатија, на којој су били прваци роајалистичке штампе: Мартенвил, Оже, Детен и многи још живи писци који су се, у то време, занимали монархијом и религијом, према једном освештаном изразу.

— Показаћемо ми тим либералима! рекао је Хектор Мерлен.

— Господа, одговорио је Натан, који је ступио под ту заставу оценивши да му је боље имати власт са собом него против себе ако се посвети позоришту, на што је он помишљао; ако ратујемо с њима, морамо ратовати ообиљно; не смемо пуцати ћорцима! Морамо нападати све класичне либералне

писце не обзирући се ни на старост ни на пол, морамо им се ругати свима од реда и не смемо штедети никога.

— Морамо бити часни, не смемо допуштати да нас књижари придобијају књигама, даровима, новцем. Морамо обновити новинарство.

— Добро! рече Мартенвил. *lustum et tenacem propositi virum!*⁵⁶ Морамо бити неумољиви и заједљиви. Ја ћу начинити од Лафајета оно што и јесте: Жила !!!⁵⁷

— Ја, рече Лисјен, узимам на себе јунаке из Уставобранитеља, наредника Мерсијеа, Собрана дела г-на де Жуј, прослављене говорнике левице.

Рат на живот и смрт одлучили су и једнодушно изгласали, у један сат по поноћи, сарадници који су утопили сва своја ситна размимоилажења и све своје идеје у један пламени пунч.

— *Ускочили смо у одличне монархистичке и верске чакшире*, рекао је на прагу од врата један од најчувенијих писаца романтичарске књижевности.

Ту историјску реч разгласио је један књижар који је присуствовао вечери, и она је сутрадан објављена у Огледалу; али се то разглашавање приписивало Лисјену. Његово одметништво било је знак за страховиту узбуну у либералним листовима; окомили су се на њега и почели га исмевати на најсвирепији начин: причали су невоље његових сонета, читаоцима се казивало како Дориа више воли да изгуби хиљаду талира него да их штампа, њега самог називали су песником без сонета!

Једнога јутра, у ономе истом листу где је Лисјен онако сјајно започео своју каријеру, он је прочитао ове редове, написане једино за њега, јер свет није могао да разуме ту шалу:

Ако књижар Дориа остане при томе да не објављује сонете будућега француског Петрарке, ми ћемо поступити као племенити противници и отворићемо наше ступце тим песмама које морају бити веома занимљиве, судећи по овој коју

⁵⁶ — Праведног и у својим намерама постојаног човека! Почетак једне Хорацијеве оде у којој он развија мисао да ни смак света неће поколебати праведног и постојаног човека

⁵⁷ Giles или Gile, тип из шаливе позоришне игре, глуп и страшљив гиздавац, кога је Вато претставио у једној чувеној слици

нам уступа један пишчев пријатељ:

А испод те ужасне белешке, песник је прочитао овај сонет, који му је натерао вреле сузе у очи:

*Једна кржљава биљка, сумњивог изгледа,
Изниче једнога јутра у врту цветном;
Уверавајући да ће једног дана
Сјајне јој боје потврдити њен племенити сој.*

*И примише је! Ал' уместо захвалности,
Она обесно поче да вређа око себе све,
И њене лепе сестре, расрдивши се јако,
Позваше је да докаже порекло своје.*

*Она процвета тада. И никад варалицу
Није свет исмејао ни презрео тако
Како цео врт наружи уљеза тог.*

Вртар га ишчупа без милости.

*И то вече Магарац неки над главам његовом поче да њаче,
Јер је то био само један простачки ЧКАЉ!⁵⁸*

Верну је свуд причао о Лисјеновој страсти према коцкању, и унапред означио Стрелца као противнародно дело у којем писац стаје на страну католичких крвника против калвинистичких жртава. За осам дана, та распра је постала још жешћа. Лисјен је рачунао на свог пријатеља Лустоа, који му је дуговао хиљаду франака и с којим се он био потајно споразумео; али је Лусто постао Лисјенов заклето непријатељ. Ево како. Већ три месеца, Натан је волео Флорину а није знао како да је отме од Лустоа, за кога је она уосталом била право провиђење. У невољи и у очајању у којем се нашла та глумица видећи се на улици, Натан, Лисјенов сарадник, дође у посету Коралији и замоли је да она понуди Флорини улогу у једном његовом комаду, а он се обвезује да створи условни акгажман у Жимназу незапосленој глумици. Флорина, занесена амбицијом, није се устезала. Имала је времена да упозна Лустоа. Натан је био славољубив књижевник и политичар, човек

⁵⁸ Чкаљ се на француском каже shardon, а то је и презиме Лисјеново

који је имао исто онолико енергије колико и потреба, док су код Лустоа пороци убијали вољу. Глумица, која је желела да поново изиђе на позорницу окружена новим сјајем, предала је Натану писма која јој је писао дрогериста, а Натан је удесио да их Матифа откупи за ону шестину власништва у листу, за којом је жудео Фино.

Флорина је тада добила раскошан стан у улици Отвил, и узела Натана за заштитника пред целим новинарским и позоришним светом. Лустоа је тако тешко погодио тај догађај, да је заплакао при крају једне вечере коју су му прмредили његови пријатељи да би га утешили. На том весељу, званице су сматрале да је Натан просто ишао својем циљу. Неки писци, као Фино и Верну, знали су за његову љубав према Флорини; али, по казивању свих, Лисјен се посредовањем у том послу огрешио о најсветије законе пријатељства. Партијски дух, жеља да послужи својим новим пријатељима, нису били никакво извињење за новог ројалисту.

— Натан поступа по логици љубави; а велики човек из провинције, како каже Блонде, ради из рачуна! узвикнуо је Бигзиу.

И тако су сви били једнодушни у одлуци да сложним радом сасвим упропасте Лисјена, тог уљеза, тога малог неваљалца који хоће да прогута све њих. Верну, који је мрзео Лисјена, узео је на себе да га никако не оставља на миру. Да не би морао платити хиљаду талира Лустоу, Фино је оптуживао Лисјена да га је он спречио да заради педесет хиљада франака тим што је Натану издао тајну поступка против Матифаа. Натан је, по Флоринином савету, сачувао Финоову наклоност тим што му је продао његову шестину за петнаест хиљада франака. Лусто, који је тим изгубио своју хиљаду талира, није опраштао Лисјену што је тако тешко оштетио његове интересе. Ране честољубља постају неизлечиве кад у њих продре оксид новца.

Никакав израз, никакав опис не може да претстави бес који обузима писце кад је повређено њихово честољубље, као ни енергију коју они осете у тренутку кад их погоди отровна стрела потсмеха. Они код којих су енергија и отпор потстакну-

ти нападом подлежу брзо. Само људи сталожени и који удешавају своје држање према дубоком забору у који пада увредљив чланак, показују праву књижевну смелост. Зато слаби на први поглед, изгледају јаки; али је њихов отпор кратко-трајан. За првих петнаест дана, Лисјен је, разјарен, просуо пљусак чланака у роајалистичким листовима где је терет критике делио са Хектором Мерленом. Свакога дана он је, са бедема Звона, пуцао свим својим духом, у чем му је уосталом помагао Мартенвил, једини који га је подржавао без задње мисли, и који није био посвећен у тајну договора закључених у шали после пића, или у Дрвеним галеријама код Дориата, и у позоришним кулисама, између новинара из обе странке, које је у потаји везивало другарство. Кад је Лисјен одлазио у фоаје Веселог позоришта, према њему се више нису држали као према пријатељу, само су му људи из његове странке пружали руку; док су се Натан, Хектор Мерлен, Теодор Гајар, без зазора братимили са Фином, Лустом, Вернуом и још неким од оних ноинара који се ките надимком добра деца,. У то доба, фоаје Веселог позоришта било је главно место књижевног оговарања, нека врста малог салона где су долазили људи из свих странака, политичари и судски достојанственици. После једног укора у извесном суду, претседник, који је једноме свом колеги пребацио што својим судијским плаштом чисти кулисе, нашао се и сам у плашту поред плашта укореног судије у фоајеу Веселог позоришта. Лусто се ту напослетку помирио са Натаном. Фино је одлазио тамо скоро свако вече. Кад је Лисјен имао времена, он је ту посматрао расположење својих непријатеља, и то несрећно дете видело је код њих увек непоколебљиву хладноћу.

У то време, партијски дух је стварао мржњу далеко већу него данас. Временом, данас се све смањило сувише јаким напоном снага. Данас, критика, пошто је угаропастила књигу неког писца, њему саме пружа руку. Жртва мора да се љуби с оним који је жртвује, иначе ће бити изложена шиби потсмеха. У случају одбијања, писац се проглашава за човека недружевног, незгодног, саможивог, неприступачног, пакосног, злобног. Данас, кад је неки писац ударен у леђа ножем издаје, кад је из-

бегао замке постављене с подлим лицемерством, поднео најружније поступке, он слуша како му његови мучитељи желе добар дан, и полажу право на његово поштовање, чак и на његово пријатељство. Свему се налази разлог и оправдање у времену кад се врлина претворила у порок, као што су и извесни пороци проглашени за врлине. Другарство је постало најнеприкосновенија слобода. Претставници најсупротнијих праваца разговарају љубазно, бирајући изразе. У оно време, ако га се неко сећа, била је храброст за извесне роајалистичке писце и за неке либералне писце да се нађу у истом позоришту. Могло се чути изазивање пуно љуте мржње. Погледи су били напуњени као пиштољи, најмања варница могла је изазвати прасак свађе. Ко није чуо гунђање свога суседа кад се појави неки човек нарочито изложен нападима једне или друге странке? Онда су постојале само две странке, роајалисти и либерали, романтичари и класичари, иста мржња у два вида, мржња која је чинила да се разумеју губилишта Конвента. Лисјен, који је постао необуздани роајалиста и романтичар, од ватреног либерала и волтеријанца какав је био у почетку, нашао се тако и под теретом непријатељства које је лебдело над главом човека кога су либерали највише мрзели у то доба, Мартенвила, јединог човека који је њега бранио и волео га. Та повезаност јако је нахудила Лисјену. Странке су незахвалне према онима који иду издвојено, оне лако напуштају изгубљену децу. Нарочито у политици, они који хоће да се уздигну морају ићи са главним војске. Највећа пакост малих листова била је то што су удруживали Лисјена и Мартенвила. Либерализам је њих бацио у наручје једног другог. То пријатељство, било да је постојало или не, навукло је на обојицу жучне чланке Фелисјена Верну, који је био огорчен због Лисјенових успеха у отменом друштву, и који је веровао, као и сви некадашњи песникови другови, да ће он ускоро добити високу титулу. Тако звану издају песникову увеличавали су и китили најтежим околностима. Лисјена су називали малим Јудом, а Мартенвила великим Јудом, јер су Мартенвила оптуживали, основано или не, да

је мост код Пека⁵⁹ предао туђинској војсци. Лисјен је смејући се одговорио де Липоу да је он, са своје стране, заиста предао мост магарцима. Лисјенова раскош, иако несигурна и заснована само на надама, вређала је његове пријатеље који му нису опраштали ни кола, ма да их више није имао, јер се он у њиховим очима још увек возио, ни сјај који га је окруживао у улици Вандом; Сви су нагонски осећали да ће млад и леп човек, духовит, а кога су они покварили, успети у свему; и зато су, да би га оборили, употребљавали сва средства.

На неколико дана пре него што ће Коралија наступити у Жимназу, Лисјен је ушао, испод руке са Хектором Мерленом, у фоаје Веселог позоршпта. Мерлен је замерао своме пријатељу што је помогао Натану у Флорининој ствари.

— Створили сте себи, од Лустоа и од Натана, два смртна непријатеља. Ја сам вам давао добре савете, а ви се њима нисте користили. Делили сте похвале и расипали добротинство, бићете тешко кажњени због ваших добрих дела. Флорина и Коралија неће се никад слагати кад се буду нашле на истој позорници, свака ће штети да има првенство. Ви располажете само нашим листовима да браните Коралију; Натан, поред преимућства које му даје његов занат позоришног писца, има на расположењу све либералне листове кад се тиче позоришта, а он се налази у новинарству и мало дуже од вас.

Та реченица је одговарала Лисјеновој потајној бојазни, јер он ни код Натана ни код Гајара није налазио ону искреност на коју је имао права; али није могао да се жали, та тек је пришао њиховој странци! Гајар је стално говорио Лисјену да новајлије морају дуго давати даказе своје привржености пре него што им странка поклони своје поверење. Песник је и у самим роајалистичким и владиним листовима наилазио на суревњивост коју није очекивао, на суревњивост која се јавља код свих људи пред колачем који треба поделити, и који чини да они личе на псе кад се отимају око плена: тада се и од њих чује исто режање, и они показују исто држање, исте особине. Ти писци кришом опадају једни друге код власти, међусобио

⁵⁹ пристаниште на Сени, 14 км далеко од Версаја

се оптужују за недовољну ревност; и, да би се ослободили неког супарништва, измишљају најподлије ствари. Либерали нису имали никаквог повода за те унутрашње распре налазећи се далеко од власти и од њених благодати. Кад је увидео тај неразмрсиви сплет амбиција, Лисјен нвије имао довољно храбрости да извуче мач и да пресече његове чворове, а није осећао у себи довољно стрпљења да их расчисти није могао да буде ни Аретинац, ни Бомарше, ни Фрерон свога доба, желео је само једно: да дође до својег указа, сматрајући да ће му тај повратак племства обезбедити лепу женидбу. Његово богатство зависиће тада још само од случаја којем ће помоћи његова лепота. Лустоу, који му је указивао толико поверења, била је позната његова тајна, новинар је знао где може смртно да рани песника из Ангулема: и зато, тога дана кад је њега Мерлен довео у Весело позориште, Етјен је припремио Лисјену једну опасну замку у коју је то дете морало да упадне и да пропадне.

— Ево нашега лепог Лисјена, рече Фино и повуче де Липоа, с којим је био у разговору, пред Лисјена, чију руку дохвати са подмуклим улагивањем. Ја не знам за случај да је још неко успео тако брзо као он, рече Фино погледајући час на Лисјена час на известиоца Државног савета. У Паризу, постоје две врете успеха: постоји материјални успех, новац којег може да се награби ко било, и морални успех, везе, положај у друштву, приступ у извесне кругове неприступачне за извесне личности, ма какво да је њихово материјално стање, а мој пријатељ...

— Наш пријатељ, рече де Липо, погледавши умиљато Лисјена.

— Наш пријатељ, настави Фино тапшући Лисјенову руку међу својим рукама, постигао је у томе смислу сјајан успех. У ствари, Лисјен има више способности, више дара, више духа него сви они који му завиде, а поред тога је и изванредно леп; његови некадашњи пријатељи не опраштају му његове успехе, кажу да је имао среће.

— Таква срећа, рече де Липо, никада не пада у део глупацима ни неспособним људима. Ех. Може ли се рећи за Бона-

парту да је имао среће? Пре њега било је двадесет генерала који су заповедали војском у Италији, као што и сад има читава стотина младих људи који би хтели да добију приступ у салон госпођине де Туш, коју свет већ удаје за вас, драги мој! рече де Лило и лупи Лисјена по рамену. О! ви сте у великој милости. Госпођа д' Еспар, госпођа де Баржетон и госпођа де Монкорне су луде за вама. Идете ли вечерас на посело госпође Фирмијани, а сутра на пријем код војвоткиње де Гранлије?

— Идем, рече Лисјен.

— Допустите ми да вам претставим једнога младог банкара, г-на ди Тиле, човека достојног вас, он је умео да стекне лепо богатство и то за кратко време.

Лисјен и ди Тиле се поздравите, започеше разговор, и банкар позва Лисјена на вечеру. Фино и де Лило, два човека подједнако препредена, и који су се довољно познавали да би увек остали пријатељи, као да су хтели да наставе раније започети разговор; оставили су Лисјена, Мерлена, ди Тилеа и Натана, а они су пришли једном од дивана који се налазе у фоајеу Веселог позоришта.

— Дакле! драги пријатељу, рече Фино де Липоу, реците ми истину! Ужива ли Лисјен озбиљну заштиту? јер су се на њега окомили сви моји сарадници; и, пре него што бих потпомогао њихову заверу, хтео сам да се посаветујем са вама, како бих сазнао је ли боље да је осујетим и да њему будем на руци.

Овде, известилац Државног савета и Фино погледаше један у другога са дубоком пажњом, поћутавши неко време.

— Како можете и да замислите, драги мој, рече де Липо, да маркиза д' Еспар, Шатле и госпођа де Баржетон, која је издејствовала да барон постане префект Шаранте и гроф како би се она победоносно вратила у Ангулем, опраштају Лисјену његове нападе? Они су га и угурали у роајалистичку странку да би га уништили. Данас сви траже разлоге да не испуне оно што су обећали томе детету; нађите их ви! учинићете огромну услугу тим двома женама: кад било оне ће се сетити тога. Мени је позната тајна тих двеју госпођа, оне толико мрзе тог жутокљукца, да ме то изненађује. Тај Лисјен је могао да се ослободи своје најсвирепије непријатељице, госпође де

Баржетон, да је обуставио своје нападе само под условима које све жене воле да испуњавају, ви разумете? Он је леп, млад, он би утопио ту мржњу у бујицу љубави, и онда би постао гроф де Рибампре. Сарага би му израдила неко место у двору најдарежљивијега краља! Лисјен би био врло згодан као читач за Луја XVIII, постављен би био негде за библиотекара, за известиоца само по имену, за директора неког Забавног позоришта. Тај мали празноглавац је промашио ударац. Можда то и јесте оно што му се не опрашта. Уместо да намеће услове, он их је примао. Онога дана кад се Лисјен ухватио на обећање о указу, барон Шатле је учинио крупан корак унапред. Каралија је упропастила то дете. Да није имао глумицу за љубазницу, он би поново зажелио Сарагу, и добио би је.

— И тако можемо да га срушимо, рече Фино.

— На који начин? упита немарно де Липо, који је хтео да се похвали том услугом пред маркизом д' Еспар.

— Он има уговор који га обавезује да ради за Лустоов мали лист; натераћемо га да пише чланке утолико лакше што је остао без пара. Ако се чувар државног печата осети увређен неким шаљивим чланком, и ако му се докаже да је његов писац Лисјен, он ће га гледати као човека недостојног краљеве доброте. Да би тај велики човек из провинције донекле изгубио присебност, ми смо припремили неуспех Коралији: његова љубазница биће извиждана и остаће без улоге. А када доношење указа буде одложено на неодређено време, ми ћемо се нашој жртви потсмевати због њених аристократских прохтева, говорићемо о његовој мајци бабици и о његовом оцу апотекару. Лисјенова храброст је површна, он ће подлећи, ми ћемо га поново послати тамо одакле је дошао. Натан ми је Флоринином помоћу продао ону шестину часописа коју је имао Матифа, ја сам успео да купим део оног трговца хартијом, и сад сам сам са Дориатом; ви и ја можемо се споразумети да тај лист ставимо у службу двора. Ја сам и штитио Флорину и Натана само под условом да ми врате моју шестину, они су ми је продали, морам их помагати; али, претходно, хтео сам да сазнам какви су Лисјенови изгledi...

— Ви сте достојни свог имена, рече де Липо смејући се.

Знате! ја волим људе као што сте ви...

— Дакле, хоћете ли моћи да обезбедите Флориани сталан ангажман? упита Фино известиоца.

— Хоћу; али зато ви нас ослободите Лисјена, јер Растинјак и де Марсеј неће више да чују за њега.

— Спавајте мирно, рече Фино. Натан и Мерлен ће увек имати чланке за које Гајар буде обећао да ће проћи, Лисјен неће моћи да протури ни један ред, тако ћемо му пресећи средства за живот. Он ће имати само Мартенвилов лист да брани себе и да брани Коралију: један лист против свих, немогућно је одупрети се.

— Ја ћу вам рећи која су осетљива места код министра; али ви предајте мени рукопис чланка који по вашем налогу буде написао Лисјен, од говори де Липо, који се добро чувао да не каже Финоу како је указ обећан Лисјену само једна шала.

Де Липо оде из феојаеа. Фино приђе Лисјену и, оним доброћудним тоном који је преварио толико људи, објасни му да се он не може одрећи сарадње коју му дугује. Финоу је мрска помисао на парницу, јер би она могла да уништи наде које његов пријатељ полаже у роајалистичку странку. Фино воли људе који имају довољно снаге да мењају убеђења. Зар се Лисјен и он неће и даље сретати у животу, зар неће имати хиљаду ситних услуга да чине један другоме? Лисјену је потребан један поуздан човек у либералној странци да би нападао оне владине присталице и крајње десничаре који одбијају да му буду на руци.

— Ако неко хтедне да вас изигра, шта ћете да радите? рекао је Фино напослетку. Ако неки министар, мислећи да вас је привезао уларом вашег отпадништва, престане да се плаши вас и грубо вас отера, зар вам неће затребати да на њега пустите неколико паса који ће га уједати за ноге? Ето, смртно сте се завадили са Лустоом, који тражи вашу главу. Са Фелисјеном не говорите више. Остајем вам једино ја! Једно правило мојег заката гласи да живим у добрим односима са истински јаким људима. Ви ћете моћи, у друштву у које одлазите, да ми чините услуге које ћу ја вама враћати у штампи. Али пре свега посао! шаљите ми чисто књижевне чланке, то неће моћи да вам се за-

мери, а испуњаваћете наш уговор.

Лисјен је видео само пријатељство удружено са зналачким рачунањем у предлозима Финоа, чије му је ласкање, као и де Липоово, повратило добро расположење: он је захвалио Финоу!

У животу људи амбициозних и свих оних који могу успети само ако им помогну људи и ствари, по плану више или мање добро смишљеном, и стално спровођеном, наилази један свирепи тренутак кад их нека непозната сила подвргава тешким искушењима: све се руши у исти мах, на све стране конци се кидају или се мрсе, несрећа се појављује на свим тачкама. Кад човек изгуби присебност у томе моралном нреду, он пропада. Људи који умеју да се одупру тој првој побуни околности, који остају чврсти пуштајући да прође бура, који се спасавају успевши се страховитим напором у вишу област, то су истински јаки људи. Сваки човек, сем ако се није родио богат, доживи оно што би се могло назвати његовом судбоносном седмицом. За Наполеона, та седмица је била повлачење из Москве. Тај час је био дошао и за Лисјена. Све је за њега ишло исувише глатко и у друштву и у књижевности; био је сувише срећан, морао је дочекати да се људи и ствари окрену против њега. Први бол био је најјачи и најсвирепији од свих, он га је погодио тамо где је мислио да је неповредив, у његово срце и у његову љубав. Коралија можда није била нарочито оштроумна; али, обдарена лепом душом, била је способна да је испољи оним наглим покретима који чине велику глумицу. Та необична појава, док није постала навика дугом употребом, зависи од тренутног расположења, а често и од дивне стидљивости која преовлађује код још младих глумица. У срцу безазлена и бојажљива, привидно смела и лакомислена каква мора да буде глумица, Коралија, која је још могла да воли, осећала је да се њено женско срце буну против глумичине маске. Вештина претстављати осећање, то узвишено претварање, код ње још није било победило природу. Њу је било стид да гледаоцима даје оно што припада само љубави. Затим, имала је и једну слабост својствену правим женама. Иако је знала да је позвана да суверено влада на позорници, био јој је потребан

успех. Неспособна да игра пред публиком која јој није наклоњена, она је увек стрепила излазећи на позорницу: и, тада, хладноћа гледалаца могла је да је следи. Због тог ужасног узбуђења, она је у свакој новој улози видела свој нов први наступ. Пљескање је код ње изазивало неку врсту заноса, непотребног за њено честољубље, али неопходног за њену храброст: шапат неодобравања или ћутање расејане публике одузимао су јој снагу; дворана пуна и лажљива, погледи задивљени и наклоњени потстицали су је; она је тада долазила у додир са племенитим осећањима свих тих душа, и осећала у себи моћ да их уздигне, да их узбуди. Тај узајамни утицај био је доказ и раздражљиве природе и генијалности, а одавао је у исти мах и осетљивост и нежност тога јадног детета. Лисјен је најзад, почео да цени благо које се налази у том срцу, увидео је колико је његова драгана честита девојка. Невична глумачком претварању, Коралија је била неспособна да се брани од сплетака и закулисних подметања, којима се служила Флорина, девојка онолико опасна, и већ онолико покварена колико је њена другарица била простодушна и племенита. Улоге су морале саме да долазе Коралији; она је била сувише поносита да мољака писце и да подноси њихове нечасне услове, да даје себе првом новинару који јој запрети својом љубављу и својим пером. Таленат, и иначе редак у изванредној глумачкој уметности, само је један од услова за успех, таленат је чак дуго и штетан ако га не прати известна способност сплеткарења која је потпуно недостајала Коралији. Предвиђајући непријатности које очекују његову драгану при њеноме првом наступу у Жимназу, Лисјен је хтео по сваку цену да јој прибави један тријумф. Новац који је преостао од продаје намештаја, новац који је Лисјен зарађивао, све је отишло на костиме, на удешавање њене облачионице, на неизбежне трошкове првог наступања. Неколико дана раније, Лисјен је учинио нешто што га је понижавало, и на што се он одлучио из љубави: узео је менице Фандана и Кавалјеа, и отишао у улицу Бурдоне, код *Златне чауре*, да предложи њихово есконтовање Камизоу. Песник још није био толико покварен да би могао хладно поћи на тај јуриш. Идући тамо осећао се бедан, мучио се

најстрашнијим мислима говорећи у себи наизменце: „Хоћу! — Нећу!“ Али је ипак стигао у малу, хладну, мрачну канцеларију окренуту дворишту, где је озбиљно заседавао не више Коралијин љубазник, доброћудни, беспослени, раскалашни, безбожни Камизо кога је он познавао, него сталожени отац породице, трговац пун лукавства али са маскам честитости и са достојанством судије трговачког суда на лицу, наоружан хладним спокојством господара радње, окружен помоћницима, полицама са пуно преграда испуњених зеленим картонима, рачунима и обрасцима, у оклопу ожењеног човека, поред једне скромно одевене девојке. Лисјен је сав дрхтао кад му је пришао, јер га је честити трговац погледао с оном увредљивом равнодушношћу коју је он већ виђао у очима оних људи који тргују меницама.

— Ово су менице, био бих вам необично обавезан, господине, ако бисте хтели да ми их примите! рекао је он стојећи поред трговца који је седео.

— Ви сте од мене узели нешто, господине, рече Камизо, сећам се.

Тада, Лисјен објасни Коралијин положај, тихим гласом и говорећи на уво трговцу свилом, и овај је могао да чује како бије срце пониженог песника. У намере Камизоа није улазило то да Коралија доживи неуспех. Слушајући, трговац је прегледао потписе и осмехнуо се, он је био судија у трговачком суду, и било му је познато стање двојице књижара. Дао је Лисјену четири хиљаде и пет стотина франака, под условом да он уза свој потпис стави: Вредност примљена у свиленој роби. Лисјен је одмах отишао Бролару и с њим се споразумео тако да је Коралији осигурао леп успех. Бролар обећа да ће доћи и дошао је на главну пробу да утврди она места на којима ће његови плескачи ставити у покрет своје меснате пракљаче, и освојити успех. Лисјен предаде остатак новца Коралији, сакривши од ње да је ишао Камизоу; и умири неспокојство глумичино и Беренисино, које већ нису знале како да одржавају домаћинство. Мартенвил, један од људи који су најбоље познавали позориште у то време, дошао је неколико пута да помогне Коралији при учењу њене улоге. Лисјен је од неколико

роајалистичких новинара добио обећање да ће дати повољне приказе, те није ни слутио неку несрећу. Уочи самог наступа Коралијиног, њему се догодило нешто што је слутило на зло. Изишла је д'Артезова књига. Главки уредник у листу Хектора Мерлена дао је дело Лисјену као човеку најспособнијем да га прикаже: он је своју кобну славу у тој врсти посла стекао чланцима које је написао о Натану. У уредништву је било пуно света, сви су се сарадници налазили ту. Мартенвил је био дошао да се споразуме о некој ствари у општај распри коју су роајалистички листови повели против либералних листова. Натан, Мерлен, сви сарадници Звона расправљали су ту о утицају листа Леона Жиро, који излази двапут недељно, о утицају који је утолико опаснији што је његов начин писања обазрив, mudar и умерен. Почињало је да се говори о друговима из улице Четири-Ветра, њих су називали Конвентом. Одлучено је да роајалистички листови систематски поведу рат на живот и смрт с тим опасним противницима, који су заиста први почели да приводе у дело Доктрину, ону кобну јерес која је оборила Бурбоне још оног дана кад је једна ситничарска освета навела најсјајнијег роајалистичког писца да јој и он приступи. Д'Артез, чије апсолутистичко убеђење није било познато, обухваћен анатемом која је бачена на другове, требало је да буде прва жртва. Његова књига морала је бити поцепана, према једном утврђеном изразу. Лисјен је одбио да напише тај чланак. То одбијање изазвало је најжешће негодовање међу угледним људима из роајалистичке странке који су били дошли на тај саста-
нак. Лисјену је отворено речено да један тако скорошњи члан нема своје воље; ако му не одговара да остане уз монархију и уз цркву, може да се врати у свој ранији табор: Мерлен и Мартенвил одведоше га на страну и пријатељски му обратише пажњу на то да он и Коралију излаже мржњи на коју су се либерални листови заклели против њега, и да она више не би имала ни роајалистичке ни владине листове да се брани. А овако ће глумица зацело дати повода ватреној препирци која би јој створила глас за којим чезну све позоришне жене.

— Ви се у томе нимало не разумете, рекао му је Матреивил, она ће три месеца играти под унакрсном ватром

наших чланака, и зарадиће тридесет хиљада франака у провинцији за три месеца распуста. Ради једне предрасуде која ће вас спречити да постанете политичар, и коју треба бацити под ноге, ви убијате и Коралију и своју будућност, одбацујете хлеб од којег живите.

Лисјен виде да мора бирати између д'Артеза и Коралије: његова драгана ће пропасти ако он не нападне д'Артеза у великом листу и у Звону. Јадни песник се врати кући, потпуно утучен; седе, крај ватре у својој соби и прочита ту књигу, једну од најлепших у савременој књижевности. Сузе су му капале по њеним странама, дуго се устезао, али најзад написа један потсмешљив чланак, како је само он умео да их пише, поступајући с том књигом као што деца поступају с неком лепом птицом кад је черупају и муче. Његова свирепа шала могла је заиста да нахуди књизи. Кад је поново прочитао то лепо дело, у Лисјену се пробудите сва његова добра осећања: он прође кроз Париз у поноћ, дође пред д'Артезов стан, виде кроз окна на прозорима како подрхтава чедна и бојажљива светлост коју је тако често гледао осећајући дивљење какво заслужује племенита сталност тога истински великог човека; није осетио у себи снаге да оде горе, неколико тренутака стојао је наслоњен на камени довратак. Најзад је послушао свога доброг анђела, закуцао, и затекао д'Артеза да чита у хладној соби.

— Шта вам се догодило? рече млади писац кад виде Лисјена, погодивши да га је само нека велика невоља могла довести њему.

— Твоја књига је дивна, узвикну Лисјен с очима пуним суза, а они су ми наредили да је нападнем.

— Јадно дете, једеш горак хлеб! рече д'Артез.

— Тражим од вас само једну милост, немојте говорити никоме о мојој посети, и оставите ме у мојем паклу, мојој проклетој судбини. Можда се ништа и не може постићи док се и на најосетљивијим местима на срцу не створе жуљеви.

— Увек исти! рече д'Артез.

— Мислите ли да сам кукавица? Не, д'Артезе, ја сам дете опијено љубављу.

И објаснио му свој положај.

— Дајте да видим чланак, рече д'Артез, узбуђен свим оним што му је Лисјен рекао о Коралији.

Лисјен му пружи рукопис, д'Артез га прочита и не могаде да се не осмехне.

— Каква жалосна употреба духа, узвикнуо је.

Али је ућутао видевши Лисјена у наслочвачи, опхрваног истинским болом.

— Хоћете ли ми га оставити да га ја исправим? послаћу вам га сутра, наставио је. Потсмех обешчашћава једно дело, дубочка и озбиљна критика је понекад похвала, ја ћу умети да начиним ваш чланак часнијим и за вас и за мене. Уосталом, ја и сам добро знам своје грешке!

— Кад се човек пење уз голи крш, понекад наиђе и на плод да угаси ватру страховите жеђи; ево тога плода! рече Лисјен, баци се у наручје д'Артезу, заплака се и пољуби га у чело рекавши: — Чини ми се као да вам поверавам своју савест да бисте ми је вратили једног дана!

— Ја сматрам да је повремено кајање велико лицемерство, рече свечано д'Артез, кајање је тада награда која се даје за рђаве поступке. Кајање је девичанство које наша душа дугује Богу: човек који се двапут каје велики је неваљалац. Бојим се да ти својим кајањем не тражиш само разрешницу за сваки поједини случај!

Те речи су поразиле Лисјена, и он се лаганим корацима врати у Месечеву улицу. Сутрадан, песник је однео у лист свод чланак који је д'Артез прерадио и вратио му га; али, од тога дана, њега је гризла сета коју није умео увек да прикрије. Кад је, увече, видео дворану у Жимназу пуну, осетио је оно страшно узбуђење које изазива први излазак на позорницу, и које се код њега повећало свом силином његове љубави. У питању је била сва његова сујета, поглед му је прелазио преко свих лица, као што поглед оптуженог обухвата лица поротника и судија: задрхтао би од сваког шапата; трзао се на сваки мали поремећај на позорници, на сваки Коралијин улазак и излазак, и на најмању промену у гласу. Комад у којем се Коралија појављивала први пут био је један од оних комада који претрпе

неуспех, али који се и дижу, а комад је пропао. Кад је изишла на позорницу, Коралији се није плескало, и њу је изненадила хладноћа партера. У ложама, није јој плескао нико сем Камизоа. Гледаоци размештени на балкону и на галеријама ућуткали су га понављајући „Пет!“ Галерије су наметнуле ћутање и плескачима кад су ови почели очигледно претерано да плесокају. Мартенвил је плескао храбро, а лицемерна Флорина, Натан и Мерлен угледали су се на њега. Пошто је комад пропао, Коралијина облачионица напунила се света, али је тај свет погоршавао зло утехама које јој је пружао. Глумица је очајавала, мање због себе него због Лисјена.

— Бролар нас је издао, рече он.

Коралија доби јаку грозницу, била је погођена у само срце. Сутрадан, било јој је немогућно играти: видела је да јој је каријера прекинута. Лисјен је сакрио новине од ње, развио их је у трпезарији. Сви листови приписивали су Коралији неуспех комада: она је прецењивала своју снагу; њој, бисеру булеварских позоришта, није место у Жимназу; њу је тамо повела похвална амбиција, али она није одмерила своје могућности, рђаво је схватила своју улогу. Затим је Лисјен прочитао о Коралији сладуњаве написе састављене на лицемеран начин који је он употребио у својим чланцима о Натану. Лисјена обузе јарост онаква каква је морала бити јарост Милана из Кротоне кад је осетио да су му се руке ухватиле у процеп храста који је сам расцепио, он пребледе: његови пријатељи су речима пуним доброте, љубазности и наклоњене пажње давали Коралији најподлије савете. Ту се казивало како она треба да игра оне улоге за које су подмукли писци тих срамних приказа знали да су сасвим супротне њеном таленту. Такви су били ројаљистички листови, на које је без сумње утицао Натан. Што се тиче либералних новина и малих листова, они су били пуни неискрености и заједљивости којима се служио Лисјен. Коралија је чула кад је он зајецао, скочила је из постеље ка Лисјену, спазила новине, хтела пошто пото да их прочита и прочитала их. Пошто их је прочитала, отишла је да поново легне и ућутала се. Флорина је била посвећена у заверу, предвидела је њен исход, знала је Коралијину улогу коју јој је Натан помогао

да научи. Управа позоришта, којој је било стало до тога да спасе комад, желела је да Коралијину улогу даде Флорини. Управник дође да посети јадну глумицу, она је била уплакана и утучена; али, над јој је он пред Лисјеном рекао да Флорина зна улогу и да се комад мора играти и те вечери, она се усправила и скочила из постеље.

— Ја ћу да играм! узвикнула је.

И пала је онесвешћена. Флорина је тако добила улогу и прославила се у њој, јер је она повратила успех комаду; листови су је преуносили својим похвалама, и после тога она је постала она велика глумица коју знате. Флоринин успех огорчио је Лисјена у највишем степену.

— Бедница којој си ти дала хлеб у руке! Ако Жимназ хоће, нека ти откаже ангажман уз законску накнаду. Ја ћу бити гроф де Рибампре, обогатићу се и оженићу се тобом.

— Којешта! рече Каралија погледавши га угашеним оком.

— Којешта! узвикну Лисјен. Слушај, неће проћи ни неколико дана, а ти ћеш становати у лепој кући, имаћеш своја кола, и ја ћу ти створити улогу!

Он дохвати две хиљаде франака и отрча у Фраскати. Несрећник је остао тамо пуних седам сати, бес га је раздирао, али му је лице било привидно мирно и хладно. У току тога дана и једног дела ноћи, имао је најпроменљивију срећу: долазио је до тридесет хиљада франака, а изашао без иједне паре. Кад се вратио, затекао је Финоа који је био дошао по своје чланчиће. Лисјен је учинио погрешку да се потужи.

— А! није све ружичасто, одговори Фино, ви сте тако грубо окренули леђа левици да сте морали изгубити подршку либералне штампе која је много јача од владине и роајалистичке. Никад се не прелази из једног табора у други пре него што со спреми добра постеља на којој човек може да се утеши после удараца које мора да очекује; али, у сваком случају, опрезан човек разговара претходно са својим пријатељима, износи им своје разлоге тако да му они сами саветују његово одустајање, постају његови саучесници у томе, жале га, и онда се долази до споразума, као што су учинили Натан и

Мерлен са својим друговима, да ће једни другима чинити узајамне услуге. Вук вука не једе. А ви сте се, у тој ствари, показали безазлени као јатње. Мораћете да покажете зубе својој новој странци, да бисте ишчупали од ње који батак или крило. Вас су, сасвим природно, жртвовали Натану. Нећу да кријем од вас грају, хуку и буку коју изазива ваш чланак против д'Артеза. Марат је светитељ у поређењу са вама. Против вас се спремају напади, ваша књига ће настрадати од њих. Шта је с вашим романом?

— Ево последних листова, рече Лисјен показујући свежањ отисака.

— Вама се приписују и непотписани чланци у листовима владиним и крајње деснице против онога малог д'Артеза. Сад је, свакога дана, боцкање Звона управљено против људи из улице Четири-Ветра, и те су шале утолико увредљивије што су заиста смешне. Постоји читава политичка дружина, озбиљна и опасна, иза листа Леона Жиро, дружина којој ће власт припасти пре или после.

— Ја нисам ни ногом крочио у Звоно већ осам дана.

— Дакле, мислите на моје чланчиће. Напишите педесет одмах, платићу вам их све одједанпут; али их напишите у духу листа.

И Фино као узгред даде Лисјену предмет за један шаљив чланак против чувара државног печата, испричавши му један тобожњи догађај који се препричава по салонима.

Да би надокнадио свој губитак на коцки, Лисјен је, и поред своје потиштености, нашао у себи довољно полета и свежине духа, и саставио је тридесет чланака од по два ступца сваки. Кад је завршио чланке, отишао је Дориату, уверен да ће тамо наћи Финоа коме је хтео да их кришом преда; било му је, уосталом, потребно да се књижар изјасни зашто не штампа Беле раде. Нашао је дућан пун свој их непријатеља. Кад је он ушао, настала је потпуна тишина, разговори престадоше. Видећи се тако прогнан из новинарства, Лисјен осети како се његова храброст удваја, и рече самоме себи, као онда на стази Ликсанбуршког парка:

— Ја ћу победити!

Дориа није био наклоњен ни благ, показао се подруглив, заклоњен бедемом својег права: он ће објавити Беле раде кад њему буде згодно, причекаће да им Лисјенов положај у друштву осигура успех, он их је купио у потпуну својину. Кад је Лисјен приметно да је Дориа обавезан, самим тим што постоји уговор, и као један од уговорача, да објави његове Беле раде, књижар је заступао супротно гледиште и рекао како њега, са правничке стране, нико не може приморати на поступак који он сматра као штетан за себе, он је једини позван да оцени који је тренутак погодан. Уосталом, постоји једно решење које би усвојили сви судови: Лисјен може да врати хиљаду талира, да повуче свој рукопис, и да га преда на штампање неком ројалистичком књижару.

Лисјен оде, више увређен умереним начином говора којим се Дориа послужио него његовим надменим држањем приликом њиховога првог виђења. Значи, Беле раде ће бити објављене без сумње тек оног дана кад Лисјен буде имао са собом подршку неког моћног друштва за узајамно помагање, или кад он сам постане страх и трепет за друге. Песник се врати кући полагао, тако клонуо духом да би га то одвело у самоубиство кад би дело долазило непосредно иза мисли. Нашао је Коралију у постељи, бледу и болесну.

— Њој треба улога или ће умрети, рече му Берениса док се Лисјен облачно да оде у улицу Мон-Блан, госпођици де Туш, код које је био велики пријем где је требало да се нађе са де Липоом, Вињоном, Блондеом, госпођом д'Еспар и госпођом де Баржетон.

Пријем је био приређен у част Контија, великог композитора који је уживао и глас једног од најславнијих певача изван позорнице, и у част Чинтијеве, Пасте, Гарсије, Левасера и још двојице или тројице познатих певача из отменог друштва. Лисјен се проби до места где су седеле маркиза, њена рођака и госпођа де Монкорне. Несрећни младић показивао се расположен, задовољан, срећан; шалио се, држао се као и раније у данима својег сјаја, није хтео да се мисли како је њему отмено друштво потребно. Опширно је говорио о услугама које чини ројалистичкој странци, и као доказ томе наводио је мржњу

којом га прогоне либерали.

— И зато ћете бити богато награђени, пријатељу, рече му госпођа де Баржетон са љубазним осмејком. Отидите преко сутра у Министарство правде, са Чапљом и де Липоом, и тамо ћете наћи ваш указ који је краљ потписао. Чувар државног печата носи га сутра у двор; али је сутра и министарска седница, он ће се вратити доцкан: ипак, ако сазнам за резултат још то вече, ја ћу вам јавити. Где станујете?

Доћи ћу сам, одговори Лисјен стидећи се да каже како станује у Месечевој улици.

— Војводе де Ленонкур и де Наварен говорили су краљу о вама, наставила је маркиза, хвалили су код вас ону потпуну и неограничену оданост која заслужује јавно признање, како бисте се осветили за нападе либералне странке. Уосталом, име и титула Рибампреових, на које ви имате права по вашој мајци, у вама ће се прославити. Краљ је рекао Његовом Превасходству, вечерас, да му донесе на потпис указ којим се господину Лисјену Шардону одобрава да носи име и титулу грофова де Рибампре, као унук последњега грофа по својој мајци. „Треба да помажемо штиглице са Пинда," рекао је пошто је прочитао ваш сонет о крину, којег се моја рођака срећом сетила и дала га војводи. — „Нарочито кад краљ може учинити чудо да их претвори у Орлове," одговорио је г. де Наварен.

Лисјен је тако искрено показао своју радост, да би то могло разнежити сваку жену која није била тако дубоко увређена као Лујза д'Еспар де Негрпелис. Уколико је Лисјен био лепши, утолико је била јача њена жеђ за осветом. Де Липо је имао право, Лисјен није имао такта: он није умео да погоди како је указ о којем му говоре само једна од оних шала какве је знала да удеси госпођа д'Еспар. Охрабрен тим успехом и ласкавом пажњом коју му је указивала госпођица де Туш, он је остао ту до два сата изјутра како би могао да говори с њом насамо. Лисјен је у уредништвима роајалистичких листова сазнао да је госпођица де Туш тајни сарадник у једном комаду у којем треба да игра велико чудо тога времена, мала Феј. Кад су салони остали празни, он одведе госпођицу де Туш до јед-

ног дивана у будоару, и исприча јој тако дирљиво Коралијину и своју невољу, да му је та славна адумица обећала како ће учинити да се главна улога у комаду даде Коралији.

Сутрадан по том пријему, кад се Коралија, срећна због обећања које је госпођица де Туш дала Лисјену, враћала животу и ручала са својим песником, Лисјен прочита Лустоов лист где се налазио шаљив опис измишљеног догађаја о министру правде и о његовој жени. У чланку се испод духовите веселости крила најцрња злоба. Краљ Луј XVIII био је ту тако вешто уплетен и исмејан, да суд није могао интервенисати. Ево догађаја који је либерална странка покушала да претстави као истинит, али који је само повећао број њених оштроумних клевета.

Уживање Луја XVIII у љубавној преписци, извештаченој и пуној стихова и духовитих досетака, ту је било претстављено као последњи израз његове мушкости која постаје теоријска: прелази како се ту казивало, са дела на мисао. Славна љубимица коју је Беранже тако свирепо нападао под именом Октавије, почела је најозбиљније да страхује. Њена преписка са краљем је застајала. Уколико је Октавија била духовитија, утолико се њен љубавник показивао хладнији и тромији. Октавија је најзад пронашла узрок своје немилости, њеној моћи претила је опасност од једне нове јако зачињене преписке између краљевског писца и жене чувара државног печата. Сматрало се да је та иначе красна жена неспособна да напише и најобичније писамце, она је просто и јасно морала бити само одговорни потписник нечије смеле амбиције. Ко се могао кријти испод те сукње? После извесног трагања, Октавија је открила да се краљ дописује са својим министром. Њен план је био брзо готов. Уз помоћ једнога оданог пријатеља, она је једног дана задржала министра у Скупштини некаквом бурном дискусијом, а себи осигурала виђење с краљем, и том приликом побунила његово честољубље тим што му је открила превару. Луј XVIII, у наступу бурбонске и краљевске срџбе, љути се на Октавију, сумња; Октавија му пружа непосредан доказ молећи га да напише неколико речи на које одмах тражи одговор. Изненађена, несрећна жена шаље по мужа у Скупштину; али је би-

ло предвиђено све, он се у том тренутку налазио на говорници. Жена се презнојава, напреже сав свој дух, и одговара како уме и може.

— Ваш министар правде рећи ће вам остало, узвикнула је Октавија смејући се краљевом разочарењу.

Иако потпуно измишљен, чланак је дирнуо у живац министра правде, његову жену и краља. Кажу да је целу причу смислио де Липо, чију је тајну Фино сачувао до краја. Тај духовит и заједљив чланак причинно је велику радост либералима и Господиновој странци; Лисјен се забављао пишући га, не видећи у њему ништа друго до једну веома успелу патку. Су-традан је отишао по де Липоа и барона ди Шатле. Барон је до-лазио да захвали Његовом Превасходству. Господин Шатле, наименован за тајног саветника, произведен је био за грофа, уз обећање да ће бити постављен за префекта Шаранте чим са-дашњи префект буде дослужио неколико месеци колико му је потребно да добије пуну пензију. Гроф ди Шатле, јер је и ди било унето у указ, узео Лисјена у своја кола и опходио се према њему као према себи равноме. Без Лисјенових чланака, он можда не би успео тако брзо; напади либерала били су као неко постоље за њега. Де Липо је био у министарству, у каби-нету првог секретара. Кад је угледао Лисјена, тај чиновник поскочи од изненађења и погледа у де Липоа.

— Шта! ви се усуђујете да дођете овамо, господине? рече први секретар запрепашћеном Лисјену. Његово Превасходство је поцепало већ спремљен указ за вас, ево га! (Он показа прву хартију поцепану на четворо која му дође под руку.) Министар је хтео да сазна ко је писац страшнога јучерашњег чланка, и ево рукописа, рече први секретар пружајући Лисјену листове његовог чланка. Ви кажете да сте роајалиста, господине, а сарадник сте тога подлог листа због којег постају седе косе на глави министара, који задаје јаде властима и вуче нас у пропаст. Ви за доручак имате Гусара, Огледало, Уставобранитеља, Весник; за ручак Дневник и Звоно, а вечерате са Мартенвилем, најстрашнијим владиним противником, који гура краља у апсолутизам, што би га одвело у револуцију исто онако брзо као и кад би се предао у руке

крајњој левици! Ви сте врло духовит новинар, али никад нећете бити политичар. Министар вас је оптужио краљу као писца тог чланка, и он је, у љутини, изгрдио г-на војводу де Наварен, свог првог шамбелана. Створили сте себи непријатеље утолико моћније, уколико су вам били вишне наклоњени. Оно што се код непријатеља чини природно, код пријатеља је ужасно.

— Та јесте ли ви дете, драги мој? рече де Липо. Довели сте ме у велику неприлику. Госпође д'Еспар и де Баржетон, госпођа де Монкорне, које су јемчиле за вас, морају бити пуне једа. Војвода је морао искалити своју љутину на маркизи, а маркиза је морала изгрдити своју рођаку. Немојте ићи тамо! Чекајте.

— Ево долази Његово Превасходство, излазите! рече први секретар.

Лисјен се нађе на тргу Вандом, забезекнут као човек кога су лупили маљем по глави. Враћао се кући пешице преко булевара покушавајући да сам себи суди. Увиђао је да је био играчка завидљивих, грамзивих и подлих људи. Шта је био он у том сплету амбиција? Дете које трчи за уживањем и радостима таштине, жртвујући им све; песник који не размишља дубоко, који лети од свеће до свеће као лептир, без одређеног плана, роб околности, који добро мисли а рђаво ради. Његова савест била му је немилоорднији целат. Напоследку, нашао се без новаца а осећао се изнурен радом и болом. Чланци су му се штампали тек после Мерленових и Натанових чланака. Ишао је насумце, изгубљен у својим мислима; успут је видео, у излогу неких читаоница које су, поред новина, почињале да дају и књиге на читање, један оглас на којем је, под некаквим чудним насловом, њему потпуно не познатим, блистало његово име: Написао Лисјеи Шардон де Рибампре. Његово дело је објављено, он о томе није знао ништа, листови су ћутали. Стојао је тако опуштених руку, непомичан, не видећи групу најелегантнијих младића, међу којима су се налазили Растињак, де Марсеј и још неколико других његових познаника. Није обратило пажњу ни на Мишела Кретјена и на Леона Жиро који су му прилазили.

— Јесте ли ви г. Шардон? рече му Мишел гласом од којег Лисјен задрхта до сржи.

— Зар ме не познајете? одговори он пребледивши.

Мишел му плуну у лице.

— То вам је плата за ваше чланке против д' Артеза. Кад би се свак, због себе или због својих пријатеља, угледао на мене, штампа би била оно што мора да буде: узвишен позив који заслужује поштовање и који се поштује!

Лисјен се поведе; наслони се на Растињака рекавши му, као и де Марсеју:

— Господо, ви задело нећете одбити да будете моји сведоци. Али хоћу најпре да одговорим равном мером, да се ствар не могне поправити.

И Лисјен жестоко удари по лицу Мишела, који се томе није надао. Денди и Мишелови пријатељи умешаше се између републиканца и роајалисте, да тај сукоб не би прешао у простачко разрачунавање. Растињак ухвати Лисјена под руку и одведе га својој кући, у улицу Тетбу, два корака од места на којем се одиграо тај догађај, на булевару Ган, у време вечере. Та околност је отклонила обично окупљање пролазника у сличној прилици. Де Марсеј дође по Лисјена, кога два дендија натераше да весело вечера с њима у Енглеској кавани. где се напише.

— Рукујете ли вешто мачем? упита га де Марсеј.

— Нисам га никад имао у рукавма.

— А пиштољем? рече де Растињак.

— Нисам ни једном у животу опалио из пиштоља.

— Случај је онда на вашој страни, ви сте страشان противник, можете лако убити свога човека, рече де Марсеј.

Срећом, Лисјен је нашао Коралију у постељи да спава.

Глумица је без нарочите припреме играла у једноме малом комаду, и добила задовољење заслуженим и ненамештеним аплаузом. Та претстава, којој се њени непријатељи нису надали, одлучила је управника да јој повери главнку улогу у комаду Камиле Мопен; јер је он напослетку открио прави узрок Коралијиног неуспеха при њеноме првом наступу. Љут на Флорину и на Натана због сплетака којима су хтели да

онемогуће једну глумицу на коју је он полагао, управник је Коралији обећао заштиту позоришне управе.

У пет сати изјутра, Расетињак дође по Лисјена. — Драги мој, ваш стан одговара вашој улици, рекао му је уместо сваког другог поздрава. Треба да будемо први на месту састанка, на путу за Клињанкур, то је отмено, а ми смо дужни давати добар пример.

— Ево шта је утврђено, рече де Марсеј чим су кола ушла у предграђе Сен-Дени. Тучете се пиштољима на двадесет и пет коража, наступате један према другоме до растојања од петнаест корака. Сваки од вас може да учини пет корака и да опали три метка, не више. Ма шта да се деси, обавезујете се да останете на томе и један и други. Нас двојица пунимо пиштоље вашег противника, а његови сведоци пуне ваше. Оружје смо изабрали сва четворица код једног пушкара. Уверавам вас да смо сви помагали случају: имате коњичке пиштоље.

За Лисјена, живот је постао један ружан сан. Било му је свеједно хоће ли живети или умрети. Храброст којом се одликује самоубиство послужила му је дакле да се покаже као велики јунак у очима оних који су присуствовали његовом двобоју. Остао је, непомичан, на својем месту. Та немарност је схваћена као хладан рачун: сви су налазили да је тај песник веома јак. Мишел Кретјен дође до своје границе. Оба противника опалише у исти мах јер су увреде биле оцењене као једнаке. При првоме пуцњу, Кретјенов метак окрзну по бради Лисјена, чији је метак прошао десет стопа изнад главе његовог противника. При другом пуцњу, Мишелов метак се задржао у оковратнику песниковог капута, који је срећом био прошивен и постављен двоструким крутим платном. При трећем пуцњу, Лисјен доби метак у груди и паде.

— Је ли мртав? улита Мишел.

— Није, рече лекар, извући ће се.

— Утолико горе! одјговори Мишел.

— О! да, утолико горе, понови Лисјен лијући сузе.

У подне, то несрећно дете било је у својој соби и на својој постељи; требало је пуних пет сати и много обазривости да се тамо пренесе. Иако је његово стање било без опасности, за-

хтевало је велику предострожност: грозница је могла довести до тешког погоршања. Коралија угуши своје очајање и своје бригае. Докле год је њен драган био у опасности, она је, са Беренисом, проводила ноћи учећи своје улоге. Опасност у којој се Лисјен налазио трајала је два месеца. Та јадна девојка играла је понекад улогу за коју се тражила веселост, а у себи је говорила:

— Мој мили Лисјен можда умире у овом часу! За цело то време, Лисјена је лечио Бјаншон; живот му је вратила оданост тога тако тешко увређеног пријатеља, али коме је д'Артез поверио тајну Лисјеновог поступка правдајући несрећног песника. У једном тренутку кад је Лисјен био при свести, јер је он имао веома опасну живчану грозницу, Бјаншон, који је помишљао да му је д'Артез рекао то из великодушноети, почео је да испитује свог болесника; Лисјен му рече да о д'Артезовој књизи није написао ништа осим озбиљног и разложног чланка објављеног у листу Хектора Мерлена.

Крајем првога месеца његове болести, књижара Фандан и Кавалје предала је кључеве суду. Бјаншон је рекао глумици да сакрије тај страشان ударац од Лисјена. Чувени роман о Стрелцу Шарла IX, објављен под некаквим чудним насловом, није имао ни најмањег успеха. Да би дошао до новца пре него што преда кључеве, Фандан је, без Кавалјеовог знања, продао цело издање бакалима који су га по ниској цени препродавали преко торбара. Тих дана, Лисјенова књига је красила ограде париских мостова и кејова. Књижара на Августинском кеју, која је узела изванредан број примерака тога романа, изгубила је тако велику суму услед тога наглог пада његове цене: четири свеске малог формата које је она купила по четири франка и педесет сантима давале су се за педесет суа. Трговци су викали на сав глас, а листови су и даље ћутали. Барбе није био предвидео тај резултат, он је веровао у Лисјенов таленат; противно својем обичају, залетео се и узео две стотине примерака; изглед да ће претрпети штету доводио га је до лудила, и он је казивао најгоре ствари о Лисјену. Најзад се јуначки одлучио: сложио је своје примерке у један угао својег мага-

цина, из оне тврдоглавости којом се одликују тврдице, а своје колеге је пустио да их се отресају по ниској цени. Доцније, 1824, кад су д' Артезов лепо предговор, вредност саме књиге и два чланка Леона Жиро повратили добар глас томе делу, Барбе је продавао своје примерке, један по један, по цени од десет франака. Поред све предосторожности Беренисине и Коралијине, било је немогућно спречити да Хектор Мерлен не дође у посету своме тешко болесном пријатељу: и он му је дао кап по кап да испије горку чашу те чорбе, како се у књижаству називао злосрећни посао у који су се упустили Фандан и Кавалје издајући књигу једног почетника. Мартенвил, једини који је остао веран Лисјену, написао је изванредан чланак о томе делу; али су и либерали и владини кругови били тако огорченм на главног уредника Аристарха Стега и Беле заставе, да су напори тога храброг борца, који је либерализму враћао увек десет увреда за једну, само нахудили Лисјену. Ниједан лист није хтео да прихвати препирку, ма како да су били оштри напади роајалистичког јунака. Коралија, Берениса и Бјаншон затворише врата свима Лисјеновим тобожњим пријатељима, што је њих јако увредило; али је било немогућно затворити их пред судским извршитељима. Пад фирме Фандан и Кавалје био је узрок да се наплата њихових меница могла тражити одмах према једној одредби Трговачког законика, која најтеже погађа трећег потписника, јер се тада ни он не може да користи роком. И Камизо је одмах тражио наплату од Лисјена. Кад је видела то име, глумица је разумела како се страшно морао понизити њен песник, за њу увек анђео; волела га је због тога десет пута више, и није хтела да моли Камизоа. Кад су дошли по свог заточеника, извршитељи су га нашли у пастељи, и нису смели да га поведу; отишли су Камизоу пре него што би затражили од претседника Суда да им он означи болницу којој ће предати дужника. Камизо је одмах дотрчао у Месечеву улицу. Коралија сиђе и врати се држећи у руци судско решење које је, према потпису на полеђиини, прогласило Лисјена за трговца. Како је она добила те хартије од Камизоа? шта је обећала? Она је суморно ћутала; али је дошла горе самртнички бледа. Коралија је играла у комаду Камиле Мо-

пен, и у великој мери допринела томе успеху славне књижевне адумице. У тој улози је последњи пут заблистала та лепа светиљка. После двадесете претставе, кад је Лисјен, пошто се опоравио, почео да излази у шетњу, да једе, и да говори како ће да се врати својим радовима, Коралија паде у постељу; подгризао ју је неки скривени јад. Берениса је увек мислила да је она, само да спасе Лисјена, била обећала да ће се вратити Камизоу. Глумицу је јако болело и то што је видела да се њена улога даје Флорини. Натан је запретно Жимназу ратом у случају да Флорина не замени Коралију. Играјући улогу до последњег тренутка, како је не би узела њена супарница, Коралија се преморила; док је Лисјен боловао, Жимназ јој је дао нешто новаца унапред, те није могла да тражи више ништа од позоришне благајне; поред све своје добре воље, Лисјен је још био неспособан за рад, неговао је уосталом Коралију, да би олакшао Берениси; запали су тако у потпуну беду, али су ипак имали среће што су у Бјамшону нашли вештог и оданог лекара, који је учинио да им један апотекар даје лекове на почек. Снабдевачи и кућевласник брзо су сазнали за стање у којем се налазе Коралија и Лисјен. Пописаше им намештај. Кројачица и кројач, не плашећи се више новинара, гонили су ово двоје чергара непоштедно. Напослетку су само још апотекар и кобасичар давали кредита тој јадној деци. Лисјен, Берениса и болесница морали су, скоро недељу дана, да једу само свињетину у свим оним разноврсним облицима које јој дају кобасичари. Кобасичарски производи, и иначе тешки за варење, погоршали су глумичину болест. Беда је приморала Лисјена да се обрати Лустоу, и да потражи од њега хиљаду франака које му је дуговао тај некадашњи пријатељ, тај издајник. Усред толиких недаћа, то му је било најтеже учинити. Лусто није више смео да уђе у свој стан у улици де ла Харп, ноћивао је код својих пријатеља, јурили су га као зеца. Лисјен је могао да нађе кобног човека који га је увео у књижевни свет тек код Фликотоа. Лусто је вечерао за истим столом где се Лисјен састао с њим, за своју несрећу, оног дана кад се удаљио од д'Артеза. Лусто му понуди да вечера с њим, и Лисјен је то примио! Кад су по изласку од Фликотоа, Клод Вињон, који је ту јео тога

дана, Лусто, Лисјен и онај велики непознати чије је одело чувао Саманон, хтели да оду у кавану Волтер да попију каву, нису никако могли да саставе тридесет суа иако су подкупили сву ситнину која је звецкала у њиховим џеповима. Ходали су тако по Ликсанбуршком парку, надајући се да ће ту срести неког књижара, и заиста су спазили једног од најпознатијих штампара тога времена, од кога Лусто затражи четрдесет франака, и који му их даде. Лусто подели новац на четири једнака дела, и сваки писац узе по један. Беда је угасила сваки понос, свако осећање код Лисјена; он је плакао пред овом тројицом уметника описујући им свој положај; али је сваки од његових другова могао да му исприча своју исто тако свирепу страшну драму: кад је сваки изложио овоје јаде, песник је увидео да је од њих четворице он најмање несрећан. Сви су они осећали потребу да забораве и свој у несрећу и своју мисао која је удвајала несрећу. Лусто отрча у Пале-Ројал да тамо стави на коцку девет франака који су му остали од његове десетице. Велики непознати који је имао дивну драгану, оде у једну озлоглашену сумњиву кућу да се загњури у кал опасног разврата. Вињон се упути Малој Канкалској Стени с намером да тамо попије две боце бордовског вина и да у њима утопи и свој разум и своје памћење. Лисјен остави Клода Вињона на улазу у гостионицу, одбивши да узме учешћа у тој позној вечери. Сти-сак руке којим се велики човек из провинције опростио од јединог новинара који према њему није био непријатељски расположен био је израз тешког јада.

— Шта да се ради? запитало га је.

— Рат је рат, рече му велики критичар. Ваша књига је лепа, али вам је створила завидљивце, и ваша борба ће бити дуга и тешка. Геније је страшна болест. Сваки писац носи у својем срцу једно чудовиште које, као пантљичара у стомаку, прождире ту свако осећање чим се јави. Ко ће победити? болест човека, или човек болест? Извесно, само велики човек може да одржи равнотежу помоћу свога генија и свога карактера. Таленат расте, срце се суши. И ако није колос, ако нема Херкулова плећа, човек остаје или без срца или без талента. Ви сте танан и нежан, ви ћете подлећи, додао је улазећи

у гостионицу.

Лисјен се врати кући размишљајући о тој страшној пресуди, чија му је дубока истина осветлила књижевнички живот.

— Новаца! довикивао му је један глас.

И он написа, сам, три менице од по хиљаду франака, исплативе шему, с роковима на један, два и три месеца, подесивши савршено вешто потпис Давида Сешара; потписа их на полеђини, затим, сутрадан, однесе их Метивјеу, трговцу хартијом у улици Серпант, који му их је исплатио без речи. Лисјен написа неколико редова своме зету да га обавести о том нападу на његову кесу, обећавајући му, како се то обично чини, да ће о року исплатити менице. Пошто су исплаћени сви Коралијини и Лисјенови дугови, остало је још триста франака које песник предаде Берениси у руке, рекавши јој да му не даје ништа ако би он затражио новаца: бојао се да га не савлада жеља да оде у коцкарницу.

Лисјен, потстакнут суморним, хладним и потумлим бесом, поче да пише своје најдуховитије чланке при светлости једне лампе, бдијући над Коралијом. Кад је тражио своје идеје, поглед му се заустављао на томе обожаваном створењу, белом као порцелан, самртнички лепом, које се смешило на њега двома бледим уснама, показујући му два ока сјајна као у свих жена које подлежу болести исто толико колико и тузи. Лисјен је слао своје чланке листовима; али како није могао сам да одлази тамо и да наваљује на главне уреднике, чланци нису излазили. Кад би се одлучио да оде у уредништво, Теодор Гајар, моји му је дао нешто новаца унапред и који се доцније користио тим књижевним драгим камењем, примао га је хладно.

— Припазите на себе, драги мој, ви више немате духа, не дајте се, покажите живахности! говорио му је.

— Тај мали Лисјен није имао у глави ништа друго сем својег романа и својих првих чланака, узвикивали су Фелисјен Верну, Мерлен и сви они који су га мрзели, над би се о њему повела реч код Дориата или у Веселом позоришту. Шаље нам бедне ствари.

Немати ништа у глави, реч освештана у новинарском језику, претставља коначну пресуду коју је тешке обарати кад је

већ изречена. Та реч, разглашена на све стране, убијала је Лисјена, а он о томе није знао ништа, јер су га тада мориле бриге које су превазилазиле његову снагу. Усред радова који су га сатирали, био је тужен због меница Дасвида Сешара, и обратно се за савет искуству Камизоа. Некадашњи Коралијин пријатељ био је толико племенит да заштити Лисјена. То ужасно стање трајало је два месеца, и било је прошарано многобројним меницама које је, по препоруци Камизоа, Лисјен слао Дарошу, једном пријатељу Бигзиуа, Блондеа и де Липоа.

Почетком августа, Бјаншон је рекао песнику да је Коралија изгубљена, и да може живети само још неколико дана. Берениса и Лисјен провели су те мучне дане плачући, не успевајући да сакрију цвоје сузе од јадне девојке која је због Лисјена очајавала што умире. Сасвим неочекивано, Коралија је затражила да јој Лисјен доведе свештеника. Глумица је хтела да се измири са Црквом, и да умре спокојно. Умрла је као хришћанка, њено покајање било је искрено. Та агонија и та смрт одузеше Лисјену и последњу снагу и храброот. Песник је био потпуно утучен, седећи у наслоњачи, код ногу Коралијине постеље, и није престао да гледа у њу све до часа кад је смрт својом руком преврнула глумичине очи. То је било у пет сати изјутра. Једна птица слете на лонце са цвећем који су стојали споља на прозору, и зацвркута. Берениса је клечећи љубила Коралијину руку која се хладила под њеним сузама. На камину је у том тренутку било једанаест суа. Лисјен изиђе из куће, гоњен очајањем које му је саветовало да тражи милостињу да би могао сахранити своју драгану, или да клекне пред маркизу д' Еспар, грофа де Шатлеа, госпођу де Баржетон, госпођицу де Тута, или онога страшног дендија де Марсеја: није имао више у себи ни поноса ни снаге. Да би дошао до мало новаца, био је готов и да се врбује у војнике! Отишао је, оним малаксалим и несигурним ходом за који знају несрећни људи, до куће Камиле Мопен, ушао не мислећи на наред својег одела, и замолио да буде примљен.

— Госпођица је легла јутрос у три сата, и нико не сме ући к њој пре него што зазвони, одговори собар.

— У које доба она обично звони?

— Никад пре десет сати.

Лисјен написа тада једно од оних страшних писама у којима отмени просјаци не поштују више ништа. Једно вече, он је изразио сумњу у могућност таквог понижавања, кад му је Лусто причао како млади таленти мољакају Финоа, а њега је сад перо одвело можда и преко оне границе до које је невоља доводила његове претходнике. Враћајући се празне главе у грозници преко булевара, и не слутећи каквим га је ужасним ремек делом надахнуло његово очајање, срео је Барбеа.

— Барбе, пет стотина франака? рекао је пруживши му руку.

— Не, двеста, одговорити књижар.

— Ах! ви ипак имате срца!

— Имам, али имам и послова. Ја сам због вас изгубио доста новаца, рекао му је пошто му је испричао о паду под стечај Фандана и Кавалјеа, учините да могу нешто и да зарадим!

Лисјена прође језа.

— Ви сте песник, ви морате знати како се праве свакојаки стихови, наставио је књижар. Мени су сад потребне раскалашне песмице да их помешам с неким песмама које сам узео од разних писаца, да ме не би тужили због недопуштеног прештампавања и да бих могао продавати по улицама једну лепу песмарицу за десет суа. Ако хоћете да ми пошаљете сутра десет добрих винских или китњастих песмица... онако... знате? даћу вам двеста франака.

Лисјен се врати кући: тамо нађе Коралију опружену и укочену на одру, покривену некаквим ружним постељним застирачем који је Берениса плачући рубила. Дебела Норманђанка упалила је четири свеће на четири угла тог одра. На Коралијином лицу зрачила је она лепота која тако гласно говори живима изражавајући потпун мир; личила је на оне младе девојке које болују од бледобоље: на махове се чинило као да ће се те две модре усне отворити и прашаптати Лисјеново име, ту реч која је, заједно с Божјим именом, претходила њеном последњем уздаху. Лисјен рече Берениси да код погребног предузећа наручи погреб који неће стати више од двеста франака, подразумевајући ту и опело у сиромашној црквици

Благовештења. Чим је Берениса отишла, песник седе за свој сто, поред тела своје јадне драгане, и ту састави десет песама за које су се тражиле веселе мисли и познате мелодије. Прошао је жроз нечувене муке пре него што је могао да започне рад; али је најзад упео да своје способности потчини нужди као да му то није тешко. Већ је извршивао страшну пресуду Клода Вињона о раздвајању које се врши између срца и мозга. Каква је то била ноћ, кад се ово јадно дете упињало да у себи нађе песме намењене бекријању, пишући при светлости воштанице, поред свештеника који се молио богу за Коралију! Сутрадан изјутра, Лисјен је, завершивши овоју последњу песму, покушавао да је удеси према једној арији која је тада била у моди; кад су га чули да пева, Берениса и свештеник се уплашише да није полудео:

*Другови, наук у песни
Веселе само нам ружи:
Треба ли разум оном
Који Лудости служи?
Сваки је припев добар
С веселом браћом кад си;
Епикур тако каже:
Не тражи Аполона
Кад Бахус вино точи;

Смејмо се! пијмо!
И капом ветар терајмо.

Нек тврдица онај стари
Поред своје касе чучи
И кључеве њене чува
Држећи их све у руци.
Махнимо се Креза тога,
Нек талире своје броји!
А ми овде сви смо своји
И бројимо само наше
Другове и пуне чаше.
Смејмо се! пијмо!
И капом ветар терајмо.*

*Хипократ је испичаши
Обећав'о сто година;
Те ако ти нога клеца
И не може цуру стићи,
То не мари све докле ти
Рука може чашу дићи,
И докле год у шесетој
Потегнути добро можеш
И видети чаши дно.
Смејмо се! пијмо!
И капом ветар терајмо.*

*Одакле смо дошли знамо,
То ти може рећи свак;
Али куда одлазимо,
То још увек крије мрак.
Зато немој да се кидаш,
На весеље бригу баци,
И нека се винце лије!
Умрети се мора, зна се,
Ал' ни живот лажа није.*

*Смејмо се! пијмо!
И капом ветар терајмо.*

У часу кад је песник певао ту страшну последњу строфу, дошли су Бјаншон и д'Артез, и затекли га скоро избезумљеног од бола, сузе су му лиле потоком, а он више није имао снаге да своје песме препише. Кад је, јецајући, објаснио свој положај, видео је сузе у очима оних који су га слушали.

— Ово искупљује много грехова! рече д'Артез.

— Благо онима који нађу пакао на земљи, рече озбиљно свештеник.

Та лепа покојница која се осмехује на вечност, њен драган који јој купује гроб скаредним песмама, Барбе који плаћа мртвачки ковчег, те четири свеће око глумице која је својом сукњом и црвеним чарапама са зеленим врховима узбуђивала читаву једну дворану, и на вратима свештеник који ју је помирио с Богом и који се враћа у цркву да се тамо помоли Богу за

ону која је толико волела! та величина и та беда, тај бол сатрвен нуждом, следите великога писца и великог лекара, и они седоше неопособни да проговоре иједну реч. Један лакеј уђе и пријави гоопођицу де Туш. Та лепа и племенита девојка разумела је све, пришла је живо Лисјену, стегла му руку и спустила у њу две новчанице од хиљаду франака.

— Доцкан је, рече он погледавши је погледом самртника.

Д'Артез, Бјаншон и госпођица де Туш оставише Лисјена тек пошто су ублажили његово очајање најсрдачнијим речима, али је у њему било све скрхано. У подне, пријатељи из улице Четири-Ветра, сем Мишела Кретјена, који се за ово време уверио да Лисјен није био крив, нашли су се у малој цркви Благовештења, као и Берениса и госпођица де Туш, две статисткиње из Жимназа, жена која је у позоришту помагала Коралији при облачењу и несрећни Камизо. Сви мушкарци отпратили су глумицу до Перлашеског гробља. Камизо је, гушећи се у сузама, свечано обећао Лисјену да ће купити једно стално место, и да ће на њему подићи мал и стуб на којем ће бити урезано:

КОРАЛИЈА

а испод тога:

УМРЛА У ДЕВЕТНАЕСТОЈ ГОДИНИ августа 1822

Лисјен је остао сам све до сунчевог заласка, на томе брегу одакле је погледом обухватао Париз.

— Ко ће ме сад волети? питао је себе самога. Моји прави пријатељи ме презиру. Ма шта да сам урадио, све се чинило племенито и добро овој која ту почива! Немам више никога сем моје сестре, Давида и моје мајке! Шта ли они мисле о мени, тамо?

Јадан велики човек из провинције врати се у Месечеву улицу, где се толико узбудио кад је поново видео празан стан, да се одмах преселио у један бедан хотел у истој улици. Две хиљаде франака госпођице де Туш платиле су све дугове, али кад се томе додао и новац од продаје намештаја, Берениси и

Лисјену остало је двеста франака, од чега су они живели два Месеца, које је Лисјен провео у болесној утучености: није могао ни да пише, ни да мисли, туговао је; Берениса се сажали на њега.

— Ако се вратите у ваш крај, како ћете путовати? упитала га је кад је Лисјен уздахнувши поменуо своју сестру, своју мајку и Давида Сешара.

— Пешице, рече он.

— Али и на путу треба живети и имати преноћиште. Ако прелазите дванаест миља на дан, требаће вам најмање двадесет франака.

— Имаћу их, рече он.

Дохвати своје одело и своје лепо рубље, задржа на себи само оно што је најпотребније, и оде Саманону, који му понуди педесет франака за ове што му је било остало. Он је молио лихвара да му даде Толико колико му треба за поштанска кола, али га није могао умолити. У љутини, Лисјен из оних стопа оде у Фраскати, окуша срећу и врати се без иједне паре. Кад се нашао у својој бедној соби, у Месечевој улици, затражио је од Беренисе Коралијин шал. Добра девојка погледа га неколико пута, и кад јој је он признао свој губитак на коцки, разумеве камеру тога јадног песника у очајању: хтео је да се обеси.

— Јесте ли ви луди, господине? рече она. Изиђите у шетњу и вратите се у поноћ, ја ћу зарадити то што вам треба; али останите на булеварима, немојте ићи према кејовима.

Лисјен изиђе у шетњу на булеваре, отупео од бола, гледајући у кола, у пролазнике, осећајући се мален, усамљен, у тој томили коју завитлава бич хиљаде париских интереса. Он у мислима угледа обале своје Шаранте, зажеле се породичних радости, и осети тада један од оних прилива снаге који варају све те полуженске природе; није хтео да напусти борбу пре него што олакша својем срцу поверивши се Давиду Сешару, и пре него што чује савет три анђела који су му остали. Идући тако без циља, спазио је Беренису у празничном оделу како разговара с једним човеком, на каљавом булевару Бон-Нувел, где је она стојала код угла Месечеве улице.

— Шта ћеш ти ту? рече Лисјен, запрепашћен сумњом коју је у њему изазвао Норманђанкин изглед.

— Ево двадесет франака који можда скупо стају, али ћете ви отићи, одговори она тутнувши четири комада од по сто суа у песникову руку.

Берениса побелее тако да Лисјен није могао видети куда је прошла; јер, то треба рећи њему у прилог, тај новац му је жегао руку и он је хтео да га врати; али је био приморан да га задржи као последњи срамни жиг париског живота.

ТРЕЋИ ДЕО

ПАТЊЕ ЈЕДНОГ ПРОНАЛАЗАЧА

Сутрадан, Лисјен је оверио своју путну исправу, купио штап од зеленике, и на тргу у Пакленој улици заузео место у једним општинским колима која су га, за десет суа, одвезла у Лонжимо. На првом одморку, преноћио је у штали једног мајура, две миље далеко од Арпажона. Кад је стигао у Орлеан, већ је био веома уморан, веома сустао; али, за три франка, један бродар га је својом лађицом довезао до Тура, и, за то време, потрошио је само два франка на храну. Од Тура до Поатјеа, Лисјен је ишао пешице пет дана. Кад је већ прилично одмакао од Поатјеа, имао је само још сто суа, али је прикупио још толико снаге да продужи пут. Једном приликом, кад га је ноћ затекла у пољу, Лисјен је одлучио да ту преноћи под ведрим небом, кад, у дну једне увале, опази неке кочије које су се лагано пеле узбрдицом. Не јављајући се постиљону, путницима и једном собару који је седео поред кочијаша, он је могао да се шћућури између два дењка, и заспао је поместивши се тако да се одупре труцкању. Изјутра га је пробудило сунце које му је ударало у очи и људски жагор, и он познаде Манл, ону варошицу где је, осамнаест месеци раније, очекивао госпођу де Баржетон, са срцем пуним љубави, наде и радости. Видевши да је сав покривен прашином, окружен гомилом радозналаца и поштанских момака, разумео је да га оптужују; скочио је на ноге, и хтео да проговори, кад му два путника који изиђоше из кочија пресекоше реч: видео је новог префекта Шаранте, грофа Сикста ди Шатло, и његову жену, Лујзу де Негрпелис. - Да смо знали кога нам је случај дао за сапутника! рече грофица. Пређите нама у кола, господине.

Лисјен хладно поздрави то двоје, погледавши их погледом у исти мах и скрушеним и пуним претње, и изгуби се једним преким путем који је водио из Манла, како би дошао до неког мајура где би могао да доручкује хлеба и млека, да се одмори и да на миру размисли о својој будућности. Имао је

још три франка. Писац Белих рада, у грозници, трчао је дуго; ишао је низ реку разгледајући околину која је постајала све живописнија. Око подне, стигао је до једног места где се водена површина, окружена врбама, ширила као неко језеро. Зауставио се да осмотри тај хладовит и лиснат гај, чија је пољска свежина годила његовој души. Једна кућа, поред воденице на једном речном рукавцу, показивала је између врхова дрвета совој сламни кров окићен чуваркућом. Једини украс на њеној скромној предњој страни било је неколико жбунова јасмина, козјака и хмеља, а свуд унааколо блистали су цветови флокса и најлепших кактуса. На грубоме кољу којим је био подупрт насип испред куће, уздигнут тако да га вода не може поплавити ни када достигне свој највиши ниво, спазио је мреже разастрте на сунцу. Пловке су пливале у бистром језерцету иза воденице, између два јаза чија је вода хучала у уставама. Из воденице се чула несносна лупа чекетала. На једној сељачкој клупи песник је угледао некакву просту дебелу жену која је плела и пазила на једно дете које је задиркивало кокоши.

— Добра жено, рече Лисјен пришавши јој, ја сам врло уморан, имам грозницу, и само три франка; хоћете ли да ме храните црним хлебом и млеком, и да ми дате спавати на слами за недељу дана? Тако ћу имати времена да пишем својима, који ће ми послати новаца или доћи по мене овамо.

— Драге воље, рече она, само ако мој муж хтедне. — Еј! човече!

Воденичар изиђе, погледа Лисјена и извади лулу из уста да би рекао:

— Три франка, за недељу дана? то је колико и ништа.

— Можда ћу налослетку постати слуга у воденици, рече песник у себи посматрајући тај прекрасни предео пре него што ће лећи у постељу коју му је спремила воденичарка и у којој је он спавао тако да је уплашио своје домаћине.

— Куртоа, иди погледај је ли тај младић умро или је жив, ево има четрнаест сати како је легао, ја не смем тамо да уђем, рекла је воденичарка сутрадан, око подне.

— Ја све мислим, одговори воденичар својој жени разастирући своје мреже и справе за риболов, да је тај лепи

момак некаква гладница глумац, без игде ичега.

— По чем познајеш то, човече? рече воденичарка.

— Ето, види се да није ни краљ, ни министар, ни посланик, ни владика; зашто су му онда руке беле као у човека који не ради ништа?

— Онда је право чудо што га глад већ не пробуди, рече воденичарка која је у тај мах спремила ручак за госта кога им је случај јуче довео. Глумац? наставила је. А куд би могао да иде? Још није време вашару у Ангулему.

Ни воденичар ни воденичарка нису могли ни слутити да поред глумца, краља и владике, постоји човек који је у исти мах и краљ и глумац, човек заогрнут величанственим плаштом, песник, за кога би се рекло да не ради ништа а који ипак влада над човечанством, кад уме да га претстави.

— Шта би онда могао да буде? рече Куртоа својој жени.

— Да није опасно што смо га примили? упита воденичарка.

— Ех! лопови су препреденији него што је тај, досад бисмо били већ покредени, одговори воденичар.

— Ја нисам ни краљ, ни лопов, ни владика, ни глумац, рече сетно Лисјен, који се изненада појави и који је без сумње кроз прозор чуо разговор између жене и мужа. Ја сам сиромашан уморан младић, и дошао сам пешице из Париза доведе. Зовем се Лисјен де Рибампре и син сам г-на Шардона, који је пре Постела био апотекар у Хумоу. Моја сестра је удата за Да-вида Сешара штампара на Дудовом тргу, у Ангулему.

— Станите, станите! рече воденичар. Да тај штампар није син онога маторог лисца што прави паре на свом имању у Марсаку?

— Јесте, одговори Лисјен.

— И то се зове отац! настави Куртоа. Пушта да се његовом сину продаје све што има, а сам његов виноград вреди више од двеста хиљада франака, не рачунајући оно што има у ћупу.

Кад су душа и тело били сломљени у дугој и болној борби, после часа кад снага изда, наступа или смрт или клонулост која личи на смрт, али у којој се ономе ко је способан за отпор

снага повраћа. Лисјен, обузет таквом клонулошћу, замало није подлегао у тренутку кад је чуо, иако нејасно, вест о пропасти Давида Сешара, свога зета.

— О сестро моја! узвикнуо је он, Боже мој, шта сам урадио? Ја сам бедник.

И срушио се на једну дрвену клупу; блед и немоћан као човек на умору; воденичарка похита да му донесе чанак млека, и натера га да га попије; али он замоли воденичара да му помогне лећи у постељу, извињавајући се што му ствара неприлику својом смрћу, јер је заиста помислио да му је дошао последњи час. Угледавши авет смрти, тај нежни песник се окрете вери: тражио је да види свештеника, да се исповеди и да се причести. Та дирљива молба, коју је славим гласом једва изговорио младић тако лепог лица и стаса какав је био Лисјен, јако је тронула воденичарку.

— Слушај, човече, појаши коња и отиди по г-на Марона, лекара из Марсака; он ће видети шта је овоме младићу, јер њему заиста није добро, а доведи и свештеника. Можда ће они знати боље него ти шта се то збива с оним штампаром са Дудовог трга, пошто је Постел зет г-на Марона.

Кад је Куртоа отишао, воденичарка, уверена, као сви људи са села, да болесника треба хранити, поврати мало снаге Лисјену доневши му да једе, а он се није опирао, обузет тешком грижом савести која га је као неки морални лек отргла из његове клонулости.

Куртоова воденица била је за једну миљу далеко од Марсака, среског места, које се налази на половини пута између Манла и Ангулема; те је честити воденичар брзо довео лекара и свештеника из Марсака. Те две личности су слушале да се помиње Лисјенова веза са госпођом де Баржетон, и, како је у тај мах цео округ Шаранте говорио о удаји те госпође и о њеном повратку у Ангулем са новим префектом, грофом Сикстом ди Шатле, и лекар и свештеник, кад су чули да се Лисјен налази код воденичара, осетиле силну жељу да сазнаду разлоге који су спречили удовицу г-на де Баржетон да се уда за младог песника с којим је била побегла, и да чују враћа ли се он у завичај да помогне својој зету, Давиду Сешару. Радозналост,

човечност, све се дакле удружило да брзо притекне у помоћ песнику на умору. И два сата после воденичаревог одласка, Лисјен је зачуо на каменом насипу поред воденице лупу гвожђарије на трошним колима сеоског лекара. Одмах затим уђоше оба Марона, јер је лекар био синовац свештенику. Тако је Лисјен у том часу видео пред собом људе који су се с оцем Давида Сешара познавали толико колико се могу познавати суседи, у једном малом виноградарском месту. Кад је лекар прегледао самртника, опипао му било, и видео језик, погледао је у воденичарку смећећи се тако да је одагнао свако неспокојство.

— Госпођо Куртоа, рекао је, ако имате, у што ја не сумњам, у подруму коју боцу доброг вина, а у коноби неку дебелу јегуљу, послужите њима вашег болесника, јер је код њега само изнемоглост. После тога, наш велики човек ће брзо стати на ноге.

— Ах! господине, рече Лисјен, моја болест није у телу, него у души, а ови добри људи су ми рекли нешто што ме је дотукло кад су ме обавестили о невољи моје сестре, гаспође Сешар! Ви сте, како рече госпођа Куртоа, удали вашу кћер за Постела; реците ми, Бога ради, знате ли штогод о пословима Давида Сешара?

— Он мора да је у затвору, одговори лекар; његов отац није хтео да му помогне...

— У затвору! изненади се Лисјен, а зашто?

— Због неких меница које су дошле из Париза, и на које је он свакако био заборавио, јер за њега кажу да често не зна шта ради, одговори г. Марон.

— Оставите ме, молим вас, са г. свештеником, рече песник, који се одједном јако променио у лицу.

Лекар, воденичар и његова жена изиђоше. Кад Лисјен виде да је сам са старим свештеником, он узвикну:

— Ја заслужујем смрт коју осећам да долази, господине, и ја сам заиста велики бедник коме остаје још једино то да се преда вери. Ја сам, господине, крвник своје сестре и свога брата, јер је Давид Сешар брат за мене! Ја сам потписао менице које Давид није могао да плати... Ја сам га упропастио. У

ужасној несрећи која ме је задесила, ја сам заборавио тај злочин. Судски поступак по тим меницама обустављен је посредовањем једног милионара, а ја сам мислио да их је он и исплатио; значи да није било тако!

И Лисјен исприча своје недаће. Кад је завршио ту поему грозничавим приповедањем, заиста достојним једног песника скрушегао је замолио свештеника да оде у Ангулем и да се обавести код Еве, његове сестре, и његове мајке, госпође Шардон, о правоме стању ствари, како би знао може ли томе што да помогне.

— До вашег повратка, господине, рече он лијући вреле сузе, моћи ћу да живим. Ако ме мати, ако ме сестра и Давид не одбаце, нећу умрети.

Парижанинова речитост, сузе тога страшног кајања, тај лепи бледи младић који тако рећи умире од очајања, прича о несрећама које превазилазе људску снагу, све је то изазвало сажаљење и добру вољу код свештеника.

— У провинцији, као и у Паризу, господине, одговори му он, треба веровати само половнину од онога што се прича; немојте се плашити од вести која, три миље далеко од Ангулема, не мора бити тачна. Стари Сешар, наш сусед, отишао је из Марсака пре неколико дана; и вероватно се труди да уреди ствари свога сина. Ја идем у Ангулем и вратићу се да вам кажем можете ли да се вратите вашој породици; а ваше признање и ваше кајање помоћи ће ми да вас одбраним пред њом.

Свештеник није знао да се, за ових осамнаест месеци, Лисјен толико пута показао, да његово кајање, ма колико да је силно, нема друге вредности сем вредности једног савршено одиграног призора, и то искрено одиграног! После свештеника ушао је лекар. Пошто је установио код болесника живчанти поремећај чија опасност почиње да пролази, синовац је био убедљив исто онолико колико и стриц, и најзад је уверио свог болесника да се мора сам одупрети слабости.

Свештеник, који је познавао цео крај и начин живота у њему, отишао је одмах у Манл, кроз који су кола из Рифека за Акгулем морала ускоро проћи и у којима је он добио једно место. Стари свештеник је намеравао да се распита о Давиду

Сешару код свог зета по синовцу, Постела, апотекара у Хумоу, некадашњег штампаровог супарника код лепе Еве. Кад би видео велику пажњу са којом је мали апотекар помагао старцу да сиђе с оне страшне олупине која је тада саобраћала између Рифека и Ангулема, и најглупљи посматрач би погодио да г. и госпођа Постел везују своје благостање за његову заоставшину.

— Јесте ли ручали? хоћете ли штогод? Нисмо вам се надали, и пријатно смо изненађени...

Салетали су га са хиљаду питања одједанпут. Госпођа Постел била је заиста створена за жену једног апотекара у Хумоу. Растом као и мали Постел, она је имала црвено лице девојке која је одрасла у селу; изгледала је сасвим обично, и сва њена лепота састојала се у њеној великој свежини. Риђа коса која јој је израсла врло ниско по челу, понашање и говор који се слагао са просташтвом урезаним у црте округлог лица, очи скоро жуте, све на њој показивало је да се удала само због својих изгледа на богатство. И зато је она већ после годину дана заповедала у кући, и потпуно господарила Постелом, који је био исувише срећан што је нашао ту ботату наследницу. Госпођа Леонија Постел, рођена Марон, гајила је сина који је био љубимац старог свештеника, лекара и Постела, једно ружно дете које је личило на свог оца и на своју мајку.

— Али, чико, каква то посла имате у Ангулему, запита Леонија, кад нећете ничим да се зложите, и кад већ хоћете да идете, а тек сте дошли?

Чим је честити свештеник изговорио име Еве и Давида Сешара, Постел поцрвене, а Леонија погледа човечуљка оним погледом обавезне љубоморе коју жена кад потпуно господари мужем никад не пропушта да покаже према прошлости, у интересу своје будућности.

— Шта су вам, чико, учинили ти људи, те морате да се мешате у њихове ствари? запита Леонија с видљивим огорчењем.

— Они су несрећни, кћери моја, одговори свештеник, и исприча Постелу у каквом се стању налази Лисјен код породице Куртоа.

— А! ето у каквим се кочијама враћа из Париза! узвикну Постел. Јадни дечко! а имао је духа, ипак, и био је жељан славе! отишао је да тражи погачу, а враћа се без хлеба. Али шта ће он овде? Његова сестра је у најстрашнијој беди, јер се сви ти генијални људи, Давид, као и Лисјен, слабо разумеју у трговини. Говорили смо о њему у суду, и ја сам, као судија, морао да потпишем његову пресуду... То ми је било тако тешко! Не знам хоће ли Лисјен моћи, у садашњим приликама, да оде својој сестри; али, у сваком случају, собица у којој је он овде становао слободна је, и ја му је радо остављам на расположење.

— Добро, Постеле, рече свештеник стављајући на главу свој тророги шешир и спремајући се да оде из дућана, пошто је пре тога пољубио дете које је спавало у Леонијином наручју.

— Ви ћете без сумње вечерати с нама, чико, рече госпођа Постел, јер нећете бити брзо готови ако хоћете да доводите у ред ствари тих људи. Мој муж ће вас вратити кући својим двоколицама и коњем.

Двоје супружника гледали су свога драгог деду како иде ка Ангулему.

— Ипак се добро држи за своје године, рече апотекар.

Док се часни свештеник пење уз бедеме Ангулема, није некорисно објаснити на какве ће испреплетане интересе имати да наиђе.

После Лисјеновог одласка у Париз, Давид Сешар, тај бик, снажан и разуман као онај кога сликари дају за пратиоца јеванђелисту⁶⁰, хтео је брзо да створи велико богатство које је пожелео, не толико за себе колико за Еву и за Лисјена, оне вечери, на обали Шаранте, седећи с Евом на брани, кад му је она дала своју руку и своје срце. Створити својој жени живот у елеганцији и богатству, додржати својом снажном мишицом амбицију њеног брата, то је био програм исписан ватреним словима пред његовим очима. Новине, политика, огроман развој књижевности и књижевности, развој науке, тежња да се јавно претресају сва питања која се тичу земље, цео друштвени покрет који је настао са учвршћењем Реставрације, стављао је

⁶⁰ Поред апостола Луке слика се као знамење бик

у изглед скоро удесетостручену производњу хартије, у поређењу са количином на коју је рачунао славни Уврар у почетку Револуције, руководећи се сличним разлозима. Али, године 1821, у Француској је било исувише фабрика хартије да би се ма ко могао понадати да постане њихов једини власник, као што је учинио Уврар, који се дограбио главних фабрика хартије пошто је унапред закупио све што оне произведу. Давид, уосталом, није имао ни смелости ни средстава које захтева такав подухват. У то доба, у Енглеској је започела производња хартије сваке дужине. И ништа није било прешније него подесити производњу хартије према потребама француске цивилизације, која је претила да од свега створи предмет јавног претресања заснивајући се на сталном исказивању личне мисли, што је права несрећа, јер народи који много говоре врло мало раде. И тако, чудна ствар! док је Лисјен улазио у склон огромне машине новинарства, излажући се томе да у њој остави своју част и своје способности у ритама, Давид Сешар, из своје удаљене штампарије, обухватао је покрет повремене штампе с његове материјалне стране. Он је хтео да средства доведе у склад са резултатом којем је тежио дух времена. Он је тако јасно схватао ствари тражећи богатство у јевтиној производњи хартије, док су догађаји дали за право његовом предвиђању. У току ових петнаест последњих година, канцеларија за патенте примила је више од стотину пријава о тобожњим открићима нових сировина које се могу употребите у производњи хартије. Убеђен више него икад у корисност тога прсналаска, који не доноси неку нарочиту славу, али доноси огромну добит, Давид је, после одласка његовог шурака у Париз, сав утонуо у мисли које је марало изазвати то питање код свакога који је желео да га реши. Како је био исцрпео сва своја средства на своју женидбу и на трошкове Лисјеновог пута у Париз, он се већ у почетку својега брака нашао у највећој оскудици. Задржао је хиљаду франака за потребе своје штампарије, а дуговао је по меници исту толику суму Постелу, апотекару. И тако се, пред овога дубоког мислиоца, постављао двострук задатак: требало је пронаћи, и то брзо пронаћи, јевтину хартију; затим је требало да добит од тога проналаска од-

говори потребама његовог домаћинства и његовог предузећа. А какво би име требало дати мозгу који је у стању да одбаци тешке бриге које стварају и оскудица коју треба прикривати, и призор породице без хлеба, и свакодневне потребе једног тако осетљивог посла као што је штампарски, да би се виноу у област непознатог, са ревношћу и заносом научника у потери за тајном која из дана у дан измиче и најоштроумнијем истраживању? На жалост! као што ће се видети, проналазачи морају да подносе још много других зала, поред незахвалности гомиле којој лењивци и неспособни људи казују о генијалном човеку: „Он је рођен да буде проналазач, он не може да ради ништа друго. И не треба му одавати никакво признање за његово откриће, као што се ни једном човеку не одаје нарочито признање зато што се родио као краљ! он упражњава своје природне способности! а сем тога налази своју награду у самоме раду.”

Удаја изазива код младе девојке дубоке душевне и телесне поремећаје; али, ако се удаје под условима грађанског средњег сталежа, она мора поред тога да проучава и сасвим нове односе и да се упућује у послове; и зато, за њу, настаје једно време када по сили околности само посматра не радећи. Давидова љубав према његовој жени одложила је, по несрећи, њено упознавање с новим приликама, он није смео да јој каже какво је њихово стање, ни сутрадан по венчању ни идућих дана. И поред тешке невоље на коју га је осудило тврдичење његовог оца, он се није могао одлучити да поквари свој месеци месец жалосним увођењем у један тешки посао и порукама које су потребне жени једног трговца. И зато је хиљада франака, једина имовина, потрошена више на кућу него на радионицу. Давидова небрига и незнање његове жене трајали су четири месеца! Пробуђење је било страшно. Кад је требало платити меницу коју је Давид потписао Постелу, у кући није било новаца, а Еви је било довољно познато откуда потиче тај дуг, да његовој исплати не би жртвовала и свој невестински накит и свој сребрни стони прибор. Још исте вечери кад је исплаћена та меница, Ева је тражила да јој Давид каже нешто о својим пословима, јер је била приметила да он занемарује

штампарију ради проналаска о којем јој је раније говорио. Већ од другог месеца по венчању, Давид је проводио највећи део својег времена под настрешницом у дворишту, у једноме малом одељењу које је он оградио и у којем је изливао ваљке. Три месеца по својем доласку у Ангулем, он је гужве за премазивање слова заменио цилиндричном мастионицом на ногарима, где се боја удешава и распоређује помоћу ваљака начињених од туткала и шећерног сирупа. То прво усавршавање штампања било је тако неоспорно, да су га и браћа Коанте усвојили чим су видели шта се тим постиже. Давид је уза средњи зид те као кухиње поставио једну пећ са бакарним казаном, под изговором да ће тако трошити мање угља за изливање тих својих ваљака, чији су зарђали калупи били поређани поред зида, и које он ниједном није и по други пут лио. Он је на том одељењу не само начинио јака храстова врата, изнутра обложена лимом, него је још прљава окна на прегради кроз коју је долазила светлост заменио мутним стаклом, да се споља не би видело чим се он бави. На прву Евину напомену Давиду у вези с њиховом будућношћу, он ју је узнемирено погледао и прекинуо је овим речима:

— Дете моје, ја знам све на што ти мораш помишљати кад видиш пусту радионицу и овај застој послова; али, видиш, наставио је приводећи је прозору њихове собе и показујући јој тајанствено одељење, наше богатство је тамо... Имаћемо да се помучимо још неколико месеци; али буди стрпљива, и остави ме да решим питање производње које ти је познато, и које ће учинити крај свима нашим патњама.

Давид је био тако добар, његовој оданости морало се веровати толико, да је јадна жена, бринући се као све жене о свакодневним трошковима, ставила себи у задатак да ослободи мука домаћих брига; и она напусти лепу плаву и белу собу где се бавила ручним радом ћеретајући са својом мајком, и сиђе у једну од оних двеју дрвених преграда поред радионице, да се упозна са трговачком страном штампарства. Зар то није било јунаштво од стране једне већ бремените жене?

За време тих првих месеца, Давидову штампарију у којој није било посла напуштали су радници који су јој дотле би-

ли потребни, и одлазили један по један. Претрпани послом, браћа Коанте су примали не само раднике из округа, које је привлачио изглед на добре наднице, него су доводили неке и из Бордоа, откуда су долазили нарочито шегрти који су сматрали да су већ толико вични послу да се могу ослободити шегртоовања. Разгледајући чим све располаже штампарија Сешар, Ева је нашла тамо само још три лица. Прво Серизеа, оног шегрта на кога је Давид обратно нарочиту пажњу код браће Дидо, као што чине скоро сви фактори који, међу многим радницима које надзиравају, обично заволе понеког од њих; Давид је довео тога шегрта, који се звао Серизе, у Ангулем, где се он усавршио у штампарском закату; затим Марицу, која је била одана кући као пас чувар; и још Колба, једног Алзашанина, који је некад био слуга код браће Дидо.

Као војник, Колб се случајно нашао у Ангулему, где га је Давид познао на једној смотри, у доба кад је већ био скоро отслужио свој рок. Колб је дошао да посети Давида, и силно се заљубио у дебелу Марицу, наставши код ње све оне особине које навек његове врсте тражи од жене: оно снажно здравље са препланулим образима, ону мушку снагу која је Марици допуштала да лако диже сандуке са словима, ону непоколебљиву честитост на коју полажу Алзашани, ону оданост господарима која је знак лепе нарави, и најзад ону штедљивост која јој је помогла да сачува сумицу од хиљаду франака, рубље, хаљине и друге потребе, све чисто онако како могу бити: чисте само ствари у провинцији. Марици, која је била крупна и дебела, у тридесет шестој години, којој је ласкало што на њу обраћа пажњу један оклопник висок пет стопа и седам палаца, стасит, јак као град, убедила га је, разуме се, да је за њега најбоље да постане штампар. И кад је Алзашанин отслужио војску, Марица и Давид начинили су од њега прилично отресиога м е д в е д а, ма да није знао ни читати ни писати.

Слагачки посао око такозваних варошких поруџбина није био толики у току тога тромесечја, да га Серизе не би могао савладати. Истовремено и слагач и коректор и фактор штампарије, Серизе је остваривао оно што Кант назива тројном појавом: он је слагао слова, вршио коректуру својег слога,

записивао поруџбине и састављао рачуне; али најчешће без посла, он је читао романе, у својој прегради поред радионице, очекујући наруџбину неког огласа или неке позивнице.

Марица, коју је томе научно стари Сешар, припремала је хартију, квасила је, помагала Колбу да је штампа, разастирала је, обрезаивала, а поред тога бавила се и кухињом, одлазећи на пијацу рано изјутра.

Кад је Серизе, по њеном тражењу, положио Еви рачун за прво полугође, она је нашла да примање износи осам стотина франака. Расходи, рачунајући по три франка дневно за Серизеа и за Колба, колико су износиле њихове наднице, првоме два франка а другоме франака, пели су се на шест стотина франака. И, ако је цена материјалу за израђене и продате поруџбине изнела преко сто франака, Еви је било јасно да је Давид за првих шест месеци својега брака изгубио управо онолико колико му је било потребно да плати закуп, камату на новац који претставља вредност његових алата и штампарског права, Маричину плату, штампарску боју и још добит коју треба да оствари један штампар, сав онај скуп ствари које се штампарским језиком називају крпе, израз који је постао захваљујући сукненим и свиленим тканинама које се употребљавају да се ублажи притисак завртња на слова тим што се умеће комад тканине (подлога) између плоче и хартије која прима отисак.

Пошто је углавном схватила могућности штампарије и њене резултате, Еви је постало јасно како мало доноси та радионица, угушена грамзивом предузимљивошћу браће Коанте, који су у исти мах били произвођачи хартије, и издавачи новина, и овлашћени штампари бискупије, општине и префектуре. Новине које су две године раније, Сешар отац и Сешар син продали за двадесет и две хиљаде франака, доносиле су сад осамнаест хиљада франака годишње. Ева је увидела рачун хоји се крије под привидном великодушносту браће Коанте, који су штампарији Сешар остављали довољно посла да постоји, али недовољно да им буде конкурент. Узевши у своје руке вођење послова, она је најпре тачно пописала све вредности. Употребила је Колба, Марицу и Серизеа да уреди радионицу,

да је очисти и успреми. Затим, једне вечери кад се Давид вратио с неког излета у поље, у пратњи једне старе жене која му је носила некакав огроман завежљај увијен у платно, Ева затражи од њега да је научи како се користи отпацама које им је оставио стари Сешар, обећавајући му да ће она сама управљати послом. По савету свога мужа, госпођа Сешар је све остатке од хартије које је нашла, и распоредила по врстама, употребила на то да отштамла на два ступца и на само једноме листу оне народне приче у боји које сељаци лепе по зидовима својих колиба: причу о Вечитом Јуди, о Роберту Ђаволу, о Лепој Магелони, и бајке о неким чудима. Ева је од Колба начинила торбара. Серизе није губио ни тренутка, слагао је те наивне странице и њихове грубе шаре од јутра до мрака. Марица је била довољна за рад на преси. Госпођа Шардон узела је на себе сав домаћи посао, јер је Ева бојила слике. За два месеца, захваљујући Колбовој вредноћи и његовом поштењу, госпођа Сешар је продала, у кругу од дванаест миља око Ангулема, три хиљаде листова на које је она потрошила тридесет франака, а који су јој донели, рачунајући по два суа примерак, три стотине франака. Али кад су све колибе и све крчме биле излепљене тим причама, требало је смислити неки други посао, јер Алзашанин није имао права да торбари изван округа. Ева, која је преврнула све у штампарији, нашла је тамо збирку клишеа потребник за штампање такозваног Пастирског календара, у којем су ствари претстављене знацима, сликама и цртежима у црвеној, црној или у плавој боји, Стари Сешар, који није знао ни да чита ни да пише, некад је зарадио много новаца штампајући ту књигу намењену онима који не знају читати. Тај календар, који се продаје за један су, састоји се од једног табака хартије, пресавијеног шездесет и четири пута, што претставља књижицу од сто двадесет и осам страна. Сва срећна због успеха својих зидних прича, посла који раде поглавито мале штампарије у провинцији, госпођа Сешар је почела да штампа Пастирски календар на велико, уложивши у то сву своју зараду. Хартија, на којој се штампа Пастирски календар, од којег се у Француској годшњ продаје неколико милиона примерака, простија је него хартија Лијешког календа-

ра, и стаје отприлике четири франка рис. Наштампан, тај рис, који има пет стотина табака, продаје се дакле, рачунајући по један су табак, за двадесет и пет франака. Госпођа Сешар је решила да употреби сто рисова за прво издање, што је значило да треба растурити педесет хољада календара и зарадити две хиљаде франака.

Иако расејан што мора да буде човек који је тако силно заузет својим послам, Давид се изненадио кад је, погледавши на своју радионицу, чуо да шкрипи једна преса, и видео Сери-зеа, увек на ногама, како слаже по упутству госпође Сешар. Оног дана кад је ушао тамо да прегледа радове које је предузела Ева, за њу је била велика награда похвала њеног мужа, који нађе да је мисао о календару изврсна. И он обећа да ће је научити како да употреби разне штампарске боје за слике у том календару где све говори очима. И још је узео на себе да поново излије ваљке у својој тајанственој радионици, како би, колико може, помогао својој жени у томе замашном малом предузећу.

У самом почетку тога ужурбаног рада, стигла су очајна писма којима је Лисјен обавештавао мајку, сестру и свог зета о својем неуспеху и о својој невољи у Паризу. И онда се мора разумети да су Ева, госпођа Шардон и Давид, пославши томе размаженом детету три стотине франака, дали песнику, свако са своје стране, саму своју крв. Утучена тим вестима, и очајна што тако мало зарађује радећи с толико храбрости, Ева није спокојно очекивала догађај који претставља врхунац радости за младе супружнике. Видећи да ће ускоро постати мати, она се питала:

— Ако мој драги Давид не буде постигао циљ својег истраживања пре мојег порођаја, шта ће бити с нама?... И ко ће водити послове наше бедне штампарије, који се тек почињу развијати?

Требало је да Пастирски календар буде готов много пре 1 јануара; али Серизе, на коме је лежао сав слагачки посао, уносио је у њ спорост која је утолико више једила госпођу Сешар што се она није довољно разумевала у штампароком послу да би га могла корети, него се морала задовољити тим да

пази на младог Парижанина.

Сироче из великог Дома за нахочад у Паризу, Серизе је ступио као шегрт код браће Дидо. Од своје четрнаесте до седамнаесте године био је на раду код Сешара, који га је предао једном од највештијих радника, и овај је начинио од њега доброг шегрта Давиду; јер се он сасвим природно заузимао за Серизеа налазећи да је способан, и стекао је његову наклоност пружајући му понеко задовољство или посланицу које је њему ускраћивала његова немаштина. Обдарен лепушкастим шеретским лицем, риђе косе, мутно плавих очију, Серизе је своје навике париског уличног дерана пренео и у провинцијски главни град. Због његовога живота и потсмешљивог духа, и због његовога опаког језика, њега су се тамо бојали. Како је Давид у Ангулему мање пазио на њега, било зато што је као старији уливао више поверења свом учитељу, било зато што је штампар рачунао на утицај провинције, Серизе је постао, али његов заштитник није то знао, прави дон Жуан за три или четири мале раднице, и сасвим се покварио. Његово понашање, плод париских крчмарица, усвојило је лични интерес као једини закон. Поред тога, Серизе, који је, према уобичајеном изразу, требало да вуче коцку за војску идуће године, увиђао је да не може напредовати у послу; и зато се задуживао мислећи да ће кроз шест месеци постати војник, и да онда ниједан поверилац неће моћи да га гони. Давид је сачувао извештај над тим дечком, не као његов господар, не зато што се заузимао за њега, него због тога што је некадашњи париски гамен увиђао код Давида високу интелитенцију. Серизе се брзо спријатељио са радницима браће Коанте, којима га је привлачило радничко одело, боље рећи сталешки дух, који је можда од већег утицаја у низким друштвеним слојевима него у вишима. Другујући с њима, Серизе је изгубио и оно мало здравих моралних појмова које му је Давид био улио; при свем том, кад су га задиркивали због дрвењака у његовој радионици, како су медведи презриво називали старе пресе Сешарових, паказујући му величанствене гвоздене пресе, дванаест на броју, -које су радиле у огромној штампарији браће Коанте, где је једна једина

дрвена преса служила само за вађење коректуре, он је још увек држао страну Давиду, и охоло је бацао у лице шаљивчинама ове речи:

— Са својим дрвењацима, мој добричина ће претећи вашу двојицу, с њиховим гвозденим играчкама из којих испадају само молитвеници! Он ради на једном проналаску којим ће доскочити свим штампаријама у Француској и у Навари!..

— А дотле ће теби, лајави факторе с платом од четрдесет суа, подарити једна пеглерка! говорили су му.

— Ако, она је бар лепа, рекао би Серизе, а то је пријатније гледати него њушке ваших газда.

— А можеш ли ти да живиш од тога што гледаш у његову жену?

Из крчме или испред врата штампарије, где су се водиле те другарске препирке, и браћа Коанте су дочекали понешто о стању у штампарији Сешар; сазнали су за посао који је предузела Ева, и сматрали за потребно да зауставе у самом почетку предузеће које би ту јадну жену могло да изведе на пут напретка.

— Треба је ударити по прстима, да је прође воља за трговањем, рекоше браћа један другоме.

Онај од двојице браће који је управљао штампаријом нађе Серизеа, и предложи му да врати коректуру за њих, уз одређену награду, како би олакшао посао њиховом коректору, јер овај не стаже да прочита све што се код њих штампа. Радећи по неколико часова ноћу, Серизе је зарађивао код браће Коанте више него код Давида Сешара за цео дан. Тим је дошло до извесног зближења између браће Коанте и Серизеа, коме су они признавали велике способности, и кога су сажалењавали што се налази у положају тако неповољном за њега.

— Могли бисте, рекао му је једнога дана један од браће Коанте, да постанете фактор у некој великој штампарији где бисте зарађивали шест франака дневно, и с вашом памећу постали бисте једног дана и ортак у предузећу.

— Шта ми вреди што сам добар фактор, одговори Серизе; ја сам сироче без оца и мајке, идуће године треба да се ја-

вим у војску, и, ако извучем коцку, ко ће платити замену за мене?..

— Ако се покажете корисни, одговори богати штампар, зашто вам се не би дало унапред толико колико вам је потребно да се ослободите војске?

— То задело неће учинити мој добричина! рече Серизе.

— Тхе! можда ће он дотле пранаћи тајну коју тражи...

Ова реченица је била показана тако да пробуди најгоре мисли код онога који ју је чуо; и зато Серизе погледа на фабриканта хартије погледом који је био речитији од сваког питања.

— Ја не знам чим се он бави, одговорио је опрезно видевши да газда ћути, али свакако не тражи богатство у својим сандуцима са словима!

— Ево, пријатељу, рече штампар дохвативши шест листова епархијског Молитвеника, и друживши их Серизеу, ако можете да нам ово коригујете до сутра, добићете сутра осамнаест франака. Ми нисмо рђави људи, ми дајемо прилике и фактору нашега конкурента да нешто заради! И још, ми бисмо могли пустити госпођу Сешар да се запетља у посао са Пастирским календаром, и да се упропасти; зато вам допуштамо да јој кажете како смо и ми узели у рад један Пастирски календар, и да јој обратите пажњу на то да она неће стићи прва на мету...

Сад свакоме мора бити јасно зашто је Серизе тако одуговлачио са слагањем календара.

Кад је сазнала да браћа Коанте ометају њен бедни мали подухват, Еву обузе ужас, и она је била склона да види доказ оданости у саопштењу о конкуренцији која јој се спрема, и које јој је Серизе прилично лицемерно учинио; али је ускоро наишла код свога јединог слагача на неке знаке сувише велике радозналости, коју је исто тако хтела да припише његовој младости.

— Серизе, рекла му је једнога јутра, ви стајете на врата и чекате г. Сешара у пролазу да бисте видели шта он крије, и гледате у двориште кад он излази из радионице где лије ваљке, уместо да похитате са слагањем нашег календара. Све то није лепо, нарочито кад видите да и ја, његова жена, поштујем ње-

гову тајну и мучим се оволико само да бих њему оставила слободу да се преда својим радовима. Да ви нисте губили време, календар би био готов, Колб би га већ продавао, браћа Коанте не би могли да нам нанесу никакву штету.

— Ех! госпођо, одговори Серизе, за четрдесет суа дневно које зарађујем овде, мислите ли да није доста ако вам обавим посао који вреди сто суа? И кад не бих имао вечером да вршим коректуру за браћу Коанте, могао бих да једем мекиње.

— Рано сте почели да будете незахвални, ви ћете далеко дотерати, одговори Ева, дирнута у срце не толико Серизеовим пребацивањем, колико грубошћу његовог нагласка, његовим претећим ставом и дрскошћу његових погледа.

— То зацело нећу док ми је жена газда, јер онда месец често нема тридесет дана.

Осетивши се увређена у својем женском достојанству, Ева погледа срдито Серизеа и попе се у своју собу. Кад је Давид дошао на вечеру, она му рече:

— Је ли, пријатељу, јеси ли ти сигуран у овога младог обешењака Серизеа?

— У Серизеа? одговори он. Ех! то је мој обешењак, ја сам га научио занату, он ми је сређивао рукописе. Ја сам га произвео за слагача, једном речи, он мени дугује за све што је сад! То је као да питаш некога оца је ли сигуран у своје дете.

Ева рече своме мужу да Серизе врши коректуру за рачун браће Коанте.

— Јадни дечко! мора да живи, одговори Давид кротко као господар који осећа да је крив.

— Да; али, пријатељу, ево у чем је разлика између Колба и Серизеа: Колб прелази двадесет миља свакога дана, потроши петнаест или двадесет суа, и нама донесе седам, осам, понекад и девет франака за продате листове, а од мене тражи само двадесет суа, пошто наплати оно што је потрошио. Колб би пре отсекао руку себи него што би повукао полугу на преси код браће Коанте, и не би чепркао по стварима које ти бацаш у двориште, ако би му неко понудио и хиљаду талира; а Серизе их купи и загледа.

Племенитим душама је тешко да поверују у неваљалство, у незахвалност, њима је потребна више него једна груба лекција да увиде колика је људска поквареност; затим, кад је њихово искуство у том погледу стечено, оне се уздижу до праштања које је највиши ступањ презирања.

— Ех! чиста радозналост париског гамена, узвикнуо је Давид.

— Добро, пријатељу, учини ми задовољство да сиђеш у радионицу, и да погледаш шта је твој обећењак сложио за месец дана, и онда да ми кажеш да ли није требало да он заврши наш календар за тај месец дана...

После вечере, Давид увиде да је календар заиста могао бити сложен за осам дана; затим, кад је чуо да и браћа Коанте спремају такав календар, притекао је у помоћ својој жени: наредио је Колбу да престане са продајом слика, и почео сам да управља послом у радионици; сам је ставио у покрет једну пресу на којој је морао да ради Колб са Марицом, а он је са Сери-зеом радио на другој, надгледајући отиске у разним бојама. Свака боја мора засебно да се штампа. Сlike у четири боје треба дакле четири пута ставити у пресу. Штампан четири пута уместо једанпут, Пастирски календар стаје онда толико да се штампа искључиво у провинцијским штампаријама, где су радна снага и капитал уложен у штампарију скоро никакви. Тај календар, ма колико да је прост, не може се штампати у штампаријама из којих излазе лепа дела. И тада се, први пут после повлачења старог Сешара, могло видети да раде две пресе у старој радионици.

Иако је календар био једно ремек дело своје врсте, Ева је ипак морала да га продаје по два новчића⁶¹, јер су браћа Коанте давали торбарима свој по три сантима комад; она са торбарима није изгубила ништа, а нешто је и зарадила на непосредној продаји преко Колба; али се у својем великом рачуну преварила.

Видећи да му његова лепа газдарица више не верује, Сери-зе у души постаде њен противник, и рече у себи: „Ти сумњаш

⁶¹ Новчић — Liard — је четвртина од једног суа који вреди пет сантима

у мене, осветићу ти се!" Такав је париски гамен. Серизе је примио дакле од браће Коанте очигледно врло велику награду за читање коректура по које је ишао у њихову канцеларију сваке вечери, а враћао им их сваког јутра. Разговорајући сваког дана све више, они су се спријатељили, и Серизе је најзад угледао могућност да се ослободи војске, што му је стављено у изглед као мамац; те, не само да га браћа Коанте нису морали наговарати, него су још они од њега чули прве речи о ухођењу и о томе да би се и сами могли користити тајном коју тражи Давид.

Неспокојна што види како мало може да се ослони на Серизеа, а у немогућности да нађе некога другог Колба, Ева одлучи да отпусти свога јединог слагача у коме је чулом жене која воли осетила издајника; али како је то била смрт за њену штампарију, решила се на једно јунаштво: замолила је писмом г-на Метивје, пословиог пријатеља Давида Сешара, браће Коанте и скоро свих произвођача хартије у округу, да у Књижевски гласник, у Паризу даде овакав оглас:

„Уступа се добро уведена штампарија, са свим материјалом и штампароким правом, са седиштем у Ангулему. Обратити се, за услове, г-ну Метивје, улица Серпант."

Кад су прочитали новине у којима је изашао тај оглас, браћа Коанте рекоше један другоме:

— Та женица није gluла, време је да постанемо господари њене штампарије на тај начин што ћемо јој дати од чега да живи; иначе, могли бисмо наићи на конкурента у Давидовом наследнику, а нама иде у рачун да увек имамо једво око у тој радионици.

Руковођени том мишљу, браћа Коанте дођоше да разговарају са Давидом Сешаром. Ева, којој су се два брата прво обратили, осетила је највећу радост видевши брз успех својег лукавства, јер они нису крили од ње своју намеру да предложи г. Сешару да ради за њихов рачун: они су претрпани поруџбинама, пошто њихове пресе нису довољне за толики посао, позвали су раднике из Бордоа, и обавезују се да ће све три Давидове пресе имати увек да раде.

— Господо, рече она двојици браће Коанте док је Сери-

зе отишао да јави Давиду о посети његових колега, мој муж је упознао код г.г. Дидо одличне раднике, честите и вредне, он ће несумњиво изабрати себи наследника међу најбољима... Зар није боље да продамо штампарију за двадесетак хиљада франака, који ће нам доносити хиљаду франака ренте, него да губимо хиљаду франака годишње радећи оно што нам ви допуштате! Зашто сте нам позавидели на нашем бедном малом послу с календаром, који је уосталом увек припадао овој штампарији?

— Ех! госпођо, а зашто нас нисте обавестили о томе? ми не бисмо ишли против вас, рече удворно онај од двојице браће кога су звали велики Коанте.

— Којешта, господо! ви сте почели ваш календар тек пошто сте сазнали од Серизеа да ја спремам свој.

Изговарајући оштро те речи, она је гледала у онога кога су звали велики Коанте, и натерала га је да обори очи. И тако је добила доказ о Серизеовој издаји.

Тај Коанте, који је управљао фабриком хартије и пословима, био је много вештији трговац него његов брат Жан који је уосталом врло вешто управљао штампаријом, али чија се способност могла упоредити са способношћу једног пуковника, док је Бонифас био генерал коме је Жан предавао главно заповедништво. Вонифас, сув и мршав човек, лица које је било жуто као васак а прошарано црвеним пегам, стиснутих уста, чије су очи имале сличности са мачјим очима, није се никад љутио; слушао је смирено као прави богомолац и најтеже увреде, и одговарао благим гласом. Ишао је редовно у цркву на исповест, и причешћивао се. Под својим притворним држањем, под својом смерном спољашношћу, он је крио упорност и амбицију једног свештеника и грамзивост трговца кога прождире жеђ за богатством и почастима. Још од 1820, велики Коанте је жудео за свим оним што је грађански сталеж најзад успео да добије револуцијом од 1830 године. Пун мржње према аристократији, равнодушан у питању вере, био је побожан онако како је Бонапарта био присталица монтањара⁶².

⁶² Монтањарима су се називали чланови крајње левеце у Конвенту

Његов кичмени стуб савијао се необично гипко пред племством и пред влашћу, према којима се он правио мален, покоран и услужан. Најзад, да бисмо насликали тога човека једним потезом чију ће вредност умети да оцене људи који се баве крупним насловима, рећи ћемо да је носио наочари с плавим стаклима којима је скривао свој поглед, под изговором до чува очи од бљештавих одблесака у граду где су и земља и зграде беле, и где је дневна светлост појачана великом висином земљишта. Иако је растом био мало изнад средњег, чинио се висок због своје мршавости која је одавала и човека претрпаног радом, и мисао која никако не мирује. Његов језуитски изглед допуњавали су латка, проседа, дугачка коса, подрезана као у свештеника, и његово одело које се, за последњих седам година састојало из црних чакшира, црног прсника и врло дугачког чојаног капута кестењаве боје. Звали су га велики Коанте за разлику од његовог брата кога су називали дебели Коанте, изражавајући тако супротност која је постојала у спољашности исто толико колико и у способностима двојице браће, иначе подједнако опасне.

Јер је Жан Коанте, дебели добричина фламанског лика, опаљеног јужним сунцем, мали и здепаст, трбушаст као Санчо, с осмехом на уснама, широких рамена, претстављао упадљиву супротност са својим старијим братом. Жан се није разликовао од њега само по изгледу и по памети, он је исповедао скоро либерална начела, припадао је левоме центру, у цркву је одлазио само недељом, и врло лепо се слагао са либералним трговцима. Неколико угледних трговаца из Хумоа тврдили су да је та разлика у начелима само игра коју играју два брата.

Велики Коанте се вешто користио привидном доброћудношћу свога брата, и служио се Жаном као маљем. Жан је узимао на себе оштре речи и поступке који се нису слагали с питомошћу његовог брата. Њему је припадао отсек грубости, он се љутио и подносио неприхватљиве предлоге, који су чинили да предлоги његовога брата изгледају блажи; и тако су, пре или после, постизали оно што су хтели.

Ева је, са тактом својственим женама, брзо погодила нарав двојице браће; и била је на опрезу према тако опасним

противницима. Давид, кога је жена обавестила о ствари, слушао је сасвим расејано предлоге својих непријатеља.

— Споразумите се са мојом женом, рекао је двојници браће излазећи из стаклене преграде да се врати у своју малу лабораторију, она познаје моју штампарију боље него ја. Ја се бавим послом који ће ми донети много више новаца него ово бедно предузеће, и који ће ми надокнадити губитке које сам претрпео с вама...

— Како то мислите? рече дебели Коанте смејући се.

Ева погледа у мужа као да му је хтела рећи нека пази шта говори.

— Ви ћете зависити од мене, и ви и сви они који троше хартију, одговори Давид.

— На чем ви то радите? упита Беноа — Бонифас Коанте.

Кад је Бонифас поставио то питање благим гласом и с пријатељским интересовањем, Ева поново погледа свог мужа, како би га опоменула да не одговара ништа или да одговори сасвим неодређено.

— Радим на томе да производим хартију за педесет од сто јевтинију од данашње цене...

И он оде не видевши поглед који су изменила два брата, и којим су један другаме рекли: „Овај човек мера бити проналазач; ко има његову снагу не може седети скрштених руку! — Треба се користити њиме! рекао је Бонифас. — Али како?" рекао је Жан.

— Давид поступа са вама као и са мношвом, рече госпођа Сешар. Кад га ја тако питам, он се зацело боји мојега имена, и увек ми одговара том реченицом која је уствари само један план.

— Ако ваш муж; могне да оствари тај план, свакако ће се обогатити брже него као штампар, и ја се више не чудим што видим да он занемарује тај посао, наставио је Бонифас окренувши се пустој радионици где је Колб, седећи на једној дасци, ченом бела лука трљао комад хлеба; али нама не би ишло у рачун да ова штампарија дође у руке неког предузимљивог, окретног и амбициозног конкурента, и можда ћемо успети да се споразумемо с њим. Ако бисте, на пример, ви

пристали да за извесну суму дате под закуп ваш алат некоме од наших радника, који би радио за нас, под вашим именом, као што се то ради у Паризу, ми бисмо томе човеку давали толико посла, да би он могао и вама да плаћа сасвим пристојну закупнину а и сам нешто да заради...

— То зависи од суме, одговори Ева Сешар. Колико дајете? додала је гледајућм у Бонифаса тако да му покаже како потпуно прозире његов план.

— А колико бисте ви тражили? упита живо Жан Коанте.

— Три хиљаде франака за шест месеци, рече она.

— Е! драга моја госпођо, ви рекосте да бисте продали вашу штампарију за двадесет хиљада франака, примети благо Бонифас. Камата на двадесет хиљада франатса износи свега хиљаду и двеста франака, рачунајући по шест на сто.

Ева се за тренутак збунила, и тада је разумела шта вреди опрезност у пословима.

— Би бисте се служили нашим пресамa и нашим словима, а ја сам вам показала да уем и сама помало да радим с њима, наставила је она, а ми морамо плаћати и закуп г-ну Сешару оцу, који није сувише издашан према нама.

После двочасовне борбе, Ева је добила две хиљаде франака за шест месеци, од којих ће једна хиљада бити плаћена унапред. Кад је све било уговорено, браћа јој саопштише овоју намеру да Серизе буде њихов купац штампарског алата. Ева није могла да уздржи покрет изненађења.

— Зар није боље узети некога ко већ познаје радионицу? рече дебели Коанте.

Ева се поздрави са браћом не одговоривши ништа, и зарече се да ће сама мотрити на Серизеа.

— Дакле, сад су нам непријатељи у кући! Рече смејући се Давид својој жени кад му је она, за вечером, показала исправе које треба да потпише.

— Ех! рече она, ја одговарам за оданост Колбову и Маричину; Њих двоје ће пазити на све.

Уосталом, овако имамо четири хиљаде франака ренте од алата који нас је стајао доста новаца, а ти имаш пред собом годину дана да оствариш твоје наде!

— Ти си заиста морала бити жена једног проналазача, као што си ми рекла онда на брани! рече Сешар стежући нежно руку своје жене.

Ако је Давидово домаћинство и имало довољно новаца да проведе зиму, оно се налазило под надзором Серизеа, и, не знајући за то, у зависности од великога Коантеа.

— Наши су! рекао је излазећи произвођач хартије своме брату штампару. Ти сиромаси ће се навићи да примају закупнину за своју штампарију; рачунаће на то и задуживаће се. После шест месеци ми нећемо обновити закуп, и онда ћемо видети шта тај генијални човек има у торби, јер ћемо му предложити да га извучемо из шкрипца ако пристаје да се уортачи с нама за примену својег проналаска.

Да је неки вешт трговац могао видети великога Коантеа кад је изговорио те речи: да се уортачи с нама, он би разумео да је брак у општини мање опасан него брак у трговачком суду. Зар већ није било исувише то што су ови свирели ловци наишли на траг своје дивљачи? Зар су Давид и његова жена, којима су помагали Колб и Марица, били у стању да се одупру лукавству једног Бонифаса Коанте?

Кад је дошло време порођају госпође Сешар, новчаница од пет стотина франака, коју је послао Лисјен, поред друге половине закупа од Серизеа, била је довољна за све издатке. Ева, њена мати и Давид, који су мислили да их је Лисјен заборавио, осетили су тада радост равну радости коју су им донели први песникови успеси, о чијим се сјајним почецима у новинарству говорило у Ангулему још више него у Паризу.

Успаван у варљивом спокојству, Давид се заљуљао да падне кад је од свог шурака примио ово неколико свирепих речи:

„Драги мој Давиде, ја сам уновчио, код Метивјеа, три менице са твојим потписом, издате по мојој наредби, с роком од једнога, два и три месеца. Између тога поступка и самоубиства, ја сам изабрао овај ужасни излаз који ће теби, без сумње, бити веома неугодан. Објаснићу ти у каквој се невољи нала-

зим, а потрудићу се, уосталом, да ти о року пошљем новац за исплату.

„Спали моје писмо, не казуј ништа ни мојој сестри ни мојој мајци, јер ти признајем да сам рачунао на твоје пожртвовање које је добро познато

*„Твоме очајном брату
„ЛИСЈЕНУ ДЕ РИБАМПРЕ“*

— Твој јадни брат је запао у велику невољу, рекао је Давид својој жени која се тада опорављала после порођаја, послао сам му три менице од по хиљаду франака, са роком од једног, два и три месеца; запиши то.

Затим је отишао у поље да би избегао објашњење које је жена заустила да тражи од њега. Али, разговарајући с мајком о тим речима пуним несреће, Ева, већ врло узнемирена што се њен брат не јавља пуних шест месеци, имала је тако рђаво предосећање да се, ради својег умирења, одлучила на један од оних поступака на које наводи очајање. Г. де Растињак син дошао је био да проведе неколико дана у својој породици, и он се изражавао о Лисјену тако неповољно да су те париске вести, претресане и преношене од уста до уста, морале доћи и до новинарове сестре и мајке. Ева је отишла госпођи де Растињак, и замолила је за одобрење да се види с њеним сином, коме је изложила све своје стрепње, молећи га да јој каже истину о Лисјеновом положају у Паризу. За неколико тренутака, Ева је сазнала за везу, свог брата с Коралијом, за његов двобој с Мишелем Кретјеном, који је изазвало његово издајство према д'Артезу, једном речи, за све околности Лисјеновог живота, које је духовити денди загорчао завијајући своју мржњу и своју завист у ливреју сажаљења, у пријатељски облик родољуба забринутог због будућности једног великог човека, и дајући свему боју искреног дивљења према даровитости једног ангулемскот детета које се тако жаласно изиграло. Говорио је о погрешкама које је Лисјен починио и због којих је изгубио заштиту највиших личности, због којих је поцепан указ који му је давао право на грб и на име де Рибампре.

— Госпођо, да је вашег брата имао ко да саветује, он би

данас био на путу почаст и муж госпође де Баржетон; али, шта ћете! он је њу оставио, увредио је. Она је постала госпођа грофица Сикст ди Шатле, на своју велику жалост, јер је волела Лисјена.

— Је ли то могуће? узвикнула је госпођа Сешар.

— Ваш брат је орлић кога су први зраци раскоши и славе заслепили. Кад један орао падне, ко може знати на дну какве провалије ће да се заустави? Пад великог човека увек је у првој сразмери са висином на коју се успео.

Ева се врати уплашена том последњом реченицом, која ју је погодила у срце као стрела. Рањена у најосетљивији кут своје душе, она о томе није говорила ником у кући; али је доста суза кануло на образе и на чело детета које је дојила. Тако је тешко одрећи се илузија којима повлађује породични дух и које се рађају са животом, да Ева није поверовала Ежену де Растињак, него је хтела да чује глас једнога правога пријатеља. И написала је једно дирљиво писмо д'Артезу, чију јој је адресу дао Лисјен још онда кад се одушевљавао својим пријатељима из улице Четири-Ветра, и ево какав је одговор добила:

„Госпођо,

„Ви тражите од мене истину о животу којим живи у Паризу господин ваш брат, желите да будете обавештени о његовој будућности, и, да бисте ме обавезали да вам искрено одговорим, понављате ми оно што вам је о томе рекао г. де Растињак, питајући јесу ли такве чињенице истините. У ономе што се тиче мене, госпођо потребно је исправити, у Лиејенову корист, то што вам је поверио г. де Растињак. Ваш брат се покајао, дошао је да мени покаже критику моје књиге, рекавши ми како не може да се одлучи да је објави, и поред опасности која прети једној веома драгој личности ако он не послуша наредбе своје странке. На жалост! госпођо, позив једног писца је да осећа страсти, пошто се он и слави тим што их изражава: ја сам дакле разумео да између драгане и пријатеља, пријатељ мора да буде жртвован. Ја сам вашем брату олакшао његов злочин, сам сам исправно тај приказ, и потпуно сам се сложио с њим.

„Ви ме питате је ли Лисјен сачувао моје поштовање и

моје пријатељство. На ово је тешко дати одговор. Ваш брат иде путем на којем ће пропасти. У овом часу, ја га још жалим; још мало, радо ћу га заборавити, не толико због онога што је већ учинио, колико због онога што мора да учини. Ваш Лисјен је песничка природа а не песник, он сањари а не мисли, он се узбуђује а не ствара. Једном речи он је, допустите ми да то кажем, слабић који воли да се истиче, а то је главки порок Француза. И Лисјен ће увек жртвовати и свог најбољег пријатеља задовољству да покаже своју духовитост. Он би сутра радо потписао уговор и са ђаволом, ако би му тај уговор осигурао за неколико година сјајан и раскошан живот. Зар већ није учинио и горе, кад је дао своју будућноет за пролазне милине живећи јавно с једном глумицом? За овај мах, младост, лепота и оданост те жене, јер она њега обожава, скривају од њега опасност једног положаја за који ни слава, ни успех, ни богатство не могу учинити да га свет прими. Дакле, у сваком новом искушењу, ваш брат ће вадети, као и данас, само (тренутно задовољење. Умирите се, Лисјен неће никад отићи до злочина, он нема снаге за то; али би он примио већ учињен злочин, и брао би његове плодове иако се није излагао опасности ради њега: а тога се грозе сви, чак и злочинци. Он ће презирати сам себе, он ће се кајати; али, ако се потреба поново укаже, он ће почети изнова; јер њему недостаје воља, он нема снаге да се одупре удици сладострашћа, задовољењу своје најмање амбиције. Лењ као сви људи песничке природе, он сматра да је вешт ако тешкоће изиграва уместо да их савлађује. Он ће у извесном часу имати храбрости, али ће у другом бити кукавица. И не треба му одавати признање за његову храброст као што му не треба ни пребацивати његов кукавичлук, Лисјен је харфа, чије се струне затежу или опуштају према временским променама. Он ће моћи да напише лепу књигу у фази срџбе или среће, и да буде равнодушан према успеху, иако га је пре тога желео.

„Још првих дана по својем доласку у Париз, он је пао под утицај једнога младог човека без моралног осећања, али чија су га умешност и сналажење у тешкоћама књижевничког живота засенили. Тај опсенар је потпуно завео Лисјена, пову-

као га је у живот без достојанства који је, по несрећи за њега, љубав обавила својим чарима. Кад се сувише лако дође до њега, дивљење значи слабост: не плаћају се истим новцем играч на конопцу и песник. Нас је све заболело што је Лисјен више волео сплетку и књижевно неваљалство него храброст и част оних који су му саветовали да прими борбу уместо да кришом уграби успех, да скочи у арену уместо да буде један од трубача у оркестру. „Друштво је, госпођо, по некој чудној ћудљивости, веома наклоњено младим људима те врсте; оно их воли, оно допушта да га занесе лепо изглед њихових спољашњих особина; од њих, оно не тражи ништа, оно извињава све њихове погрешке, оно им приписује особине савршених људи, јер хоће да види само њихове добре стране, једном речи, оно ствара од њих своју размажену децу. Насупрот томе, оно је до крајности строго према снажним и самосталним личностима. У том поступању друштво, на изглед тако тешко неправично, можда је у ствари узвишено. Оно се забавља лакрдијашима не тражећи од њих ништа сем задовољства, и брзо их заборавља; док, да би савило колена пред величином, тражи од ње узвишене подвиге. Свака ствар има свој закон: вечити дијамант мора бити без мрље, пролазна творевина моде има право да буде лака, ћудљива и непостојана. И зато, и поред својих заблуда, Лисјен ће можда изванредно успети, биће му довољно да се користи неком срећном околношћу, или да се нађе у добром друштву; али ако наиђе на злог духа, отићи ће до дна пакла. Он је један сјајан скуп лепих особина извезених на сувише слабој основи; време односи Цветове, и једног дана остане само ткиво; и ако је оно лоше, у њему се види крпа. Докле год Лисјен буде млад, он ће се допадати; али кад имадне тридесет година, у каквом ће се положају наћи? То је питање које морају постављати себи они који га искрено воле. Кад бих ја био једини који тако мисли о Лисјену, можда бих се устезао да вам задајем толико јада својом искреношћу; али, не само што би одговор празним речима на питања која поставља ваша забринутост био недостојан вас, чије је писмо крик болне стрепње; а и мене, коме ви указујете сувише поштовања, него су и они моји пријатељи који су упознали Ли-

сјена једнодушни у оцени: и ја сматрам да испуњавам једну дужност казујући вам истину, ма како да је она страшна.

„Све се може очекивати од Лисјена у добру као и у злу. То је наше мишљење, кратко речено садржина овога писма.

„Ако би прилике његовог живота, сад веома бедног, веома неизвесног, вратиле тога песника вама, употребите сав свој утицај да га задржите у кругу његове породице; јер, док се његов карактер не учврсти, Париз ће бити увек опасан за њега. Вас и вашег мужа он је називао својим анђелима чуварима, и нема сумње да вас је заборавио; али ће вас се сетити у часу кад, савладан буром, имадне само своју породицу као уточиште; сачувајте дакле своје срце за њега, госпођо, оно ће му бити потребно.

„Примите, госпођо, искрено поштовање једног човека коме су ваше ретке особине познате, и који исувише поштује ваше материнско неспокојство да вам не би био увек на расположењу као

*„Ваш одани слуга,
„Д' АРТЕЗ.“*

Два дана по прочитању овог одговора, Ева је морала да узме дојиљу за дете, њој је млеко усахнуло. Пошто је од свога брата била начинила бога, сад га је гледала како пропада злоупотребљавајући своје најлепше особине; једном речи, за њу, он се ваљао у блату. То племенито створење није знало за уступке на рачун честитости, нежности, свих оних домаћих врлина које се гаје на домаћем огњишту, још тако чистом, тако зрачном у удаљеној провинцији. И Давид је имао право у својем предвиђању. Кад је Ева поверила своме мужу бригу која је њено тако бело чело превукла оловном бојом, у једном од оних искрених разговора када двоје драгих могу једно другоме да кажу све, од Давида су се чуле утешне речи. Иако је имао сузе у очима видећи да су лепе груди његове жене усахнуле од јада, и ту мајку у очајању што не може да испуни своју материнску дужност, он је умиривао овоју жену дајући јој помало наде.

— Видиш, дете моје, твој брат је грешио маштом. Тако је

природно за једног песника да жуди за својим пурпурним и азурним плаштом, он тако жељно хита на светковине! Та птица се хвата на сјај, на раскош, са толико искрености да јој Бог опрашта оно због чега је друштво осуђује!

— Али он убија нас !.. узвикнула је једна жена.

— Он нас убија данас као што нас је спасао пре неколико месеци кад нам је послао своју прву зараду! одговори добри Давид који је био довољно увиђаван да разуме какво очајање води његову жену преко границе, и како ће се она ускоро вратити својој љубави према Лисјену. Мерсије је рекао у својој Слицы Париза, пре педесет година отприлике, да књижевност, поезија, уметност и наука, све оно што дух ствара, не може да исхрани човека, а Лисјен, као песник, није поверовао петвековном искуству. Жетва која се залива мастилом прикупља се (кад се прикупи) тек десет или дванаест година после сетве, а Лисјен је примио ново за готово. Али је бар сазнао шта је живот. Пошто га је изиграла једна жена, морао га је изиграти и свет и неверно пријатељство. Искуство које је стекао плаћено је скупо, то је све. Наши стари су говорили: „Само нек се врати кући жив и здрав и чиста образа, све ће бити добро...”

— Чиста образа!... узвикну једна Ева. Авај! колико је пута Лисјен бацио образ под ноге!.. Писати противно својој савести! Нападати свог најбољег пријатеља!.. Примати новац од једне глумице!.. Излазити у свет с њом! Нас довести до просјачког штапа!

— О! што се тога тиче, то није ништа!.. узвикну Давид, и застADE.

Замало није одао тајну фалсификата који је извршио његов шурак, али Ева, која је по несрећи приметила тај покрет, остаде нејасно узнемирена.

— Како ништа? одговори она. А чим ћемо платити три хиљаде франака?

— Пре свега, настави Давид, имаћемо да обновимо закуп наше штампарије са Серизеом. За ових шест месеци, петнаест од сто које му браћа Коанте признају на послу који обавља за њих донели су му шест стотина франака, а он је умео да заради још пет стотина франака са варошким поруџбинама.

— Ако браћа Коанте сазнаду за то, они можда неће обновити закуп, бојаће се њега, рече Ева, јер је Серизе опасан човек.

— Ех! шта се то тиче мене? узвикну Сешар; кроз неколико дана ми ћемо бити богати! Кад Лисјен буде богат, анђеле мој, он ће имати само врлине...

— Ах! Давиде, пријатељу, пријатељу мој, ето шта си рекао и сам! Кад је у беди, Лисјен дакле нема снаге да се одупре злу! Ти мислиш о њему све оно што и г. д'Артез! Величине нема без снаге, а Лисјен је слаб... Анђео који се не сме доводити у искушење, шта је то?..

— Ех! то је природа која је лепа само у својој средини, у својем кругу, на својем небу. Лисјен није створен за борбу, и ја ћу му уштедети борбу. Ево, види! ја сам се толико приближио резултату да те могу посветити у појединости.

И он извуче из џепа неколико омањих листова беле хартије, завитла њима победоносно и положи их на крило својој жени.

— Један рис ове хартије, великог формата, неће стајати више од пет франака, рече он предајући листове Еви која се изненади као дете.

— Али, како си дошао до овога? рече она.

— Помоћу једнога старог сита од струне, које сам узео од Марице, одговори он.

— Значи да још ниси задовољан? упита она.

— Питање није у самој производњи, него у томе колико стаје произведена каша. На жалост! дете моје, ја сам тек један од последњих који су пошли тим тешким путем. Госпођа Масон је, још 1794, покушала да штампану хартију преради у белу хартију; и успела је, али по коју цену! у Енглеској, око 1800, маркиз де Солзбери је покушавао, у исто време кад и Сеген 1801, у Француској, да употреби сламу за израду хартије. Наша обична трска, *arundo phragmitis*, дала је те листове које имаш у руци. Али ја хоћу да употребим коприву, чкаљ; јер, да би се одржала ниска цена сировине, треба тражити биљке које успевају на баровитом и рђавом земљишту: оне ће бити сасвим јевтине. Сва тајна лежи у томе како да се прераде њихове ста-

бљике. За овај мах, мој начин прераде још није довољно упрошћен. Али, поред те тешкоће, ја сам уверен да ћу француској производњи хартије дати првенство које ужива наша књижевност, да ћу од ње створити монопол за нашу земљу, као што су Енглези створили монопол за гвожђе, за угаљ или за обичну грнчарију. Ја хоћу да будем Жакар⁶³ у производњи хартије.

Ева устаде, понесена одушевљењем и дивљењем које је изазивала Давидова скромност; она рашири руке и притиште га на своје срце наслонивши главу на његово раме.

— Ти ме награђујеш као да сам већ готов са проналаском, рече јој он.

Уместо сваког одговора, Ева показа своје лепо лице окупано сузама, и остаде тако за часак не могући да проговори.

— Ја не грлим генијалног човека, рече она, него утешитеља! Једну славу која је зашла ти замењујеш славом која се рађа. Уместо јада који ми ствара братовљев пад, ти ми показујеш величину мужа... Да, ти ћеш бити велик као што су велики Грендорж, Руве, Ван Робе, као Персан који нам је дао боју од броћа, као сви они људи о којима си ми говорио, а чија имена остају непозната зато што су усавршавајући неку грану индустрије чинили добро без хуке и буке.

— Шта ли то раде они у ово доба?... рекао је Бонифас.

Велики Коанте шетао је по Дудовом тргу са Серизеом, посматрајући сенке жене и мужа које су се оцртавале на муслинским завесама: јер је он сваког дана у поноћ долазио да разговара са Серизеом, коме је било стављено у дужност да мотри и на најмањи покрет свога некадашњег господара.

— Зацело јој показује хартију коју је јутрос произвео, одговори Серизе.

— Којим се сировинама послужио? упита фабрикант хартије.

— То је немогућно погодити, одговори Серизе; ја сам пробушио рупу на крову, попео сам се горе и гледао сам мога добричину прошле ноћи како кува своју кашу у бакарном ка-

⁶³ Жозеф-Марио Жакар (1752—1834) — француски механичар, рођен у Лиону, пронашао је разбој за ткање који се зове његовим именем, и који је један од најлепших проналазака индустријске механике

зану; узалуд сам загледао материјал нагомилан у једном углу, све што сам могао видети то је да сировина личи на конце од конопље...

— Немојте ићи даље, рече Бонифас Коанте притворним гласом своје уходи, то би било нечасно!... Госпођа Сешар ће вам предложити да обновите ваш закуп штампарије, реците да ви хоћете да будете штампар, понудите половину онога што вреде штампарско право и инвентар, и, ако се на то пристане, дођите мени. У сваком случају одуговлачите ствар... Они су без новаца?

— Без иједне паре! рече Серизе.

— Без иједне паре, понови велики Коанте. — Моји су, рече у себи.

Трговина хартијом Метивје и Браћа Коанте, фабриканти хартије и штампари, бавили су се и банкарством, поред својег редовног занимања, избегавајући да за тај посебни посао траже нарочито одобрење. Државна благајна још није пронашла начин да трговачке послове контролише тако како би сви они који се кришом и недопуштено баве банкарством морали да пријаве то своје пословање за које се у Паризу, на пример, плаћа пет стотина франака. Али браћа Коанте и Метивје, иако су спадали у оне које на Берзи зову буцаклијама, ипак су међу собом обртали по неколико стотина хиљада франака тромесечно на тржиштима у Паризу, у Бордоу и у Ангулему. И управо те вечери, браћа Коанте примили су из Париза три хиљаде франака у лажним меницама које је потписао Лисјен. Велики Коанте је на томе дугу одмах саградио једну страховиту машину, управљену, као што ће се даље видети, против стрпљивог и сиромашног проналазача.

Сутрадан, у седам сати изјутра, Бонифас Коанте је шетао поред јаза који је снабдевао водом његову велику фабрику хартије, и од чије хуке нису могле да се чују речи. Он је ту очекивао једнога младог човека од двадесет и девет година, који је шест недеља пре тога постао правни заступник⁶⁴ код ан-

⁶⁴ Правки заступник, l'avoué, у Француској, судски орган чија је дужност да заступа странке у поступку пред судом за грађанске ствари. Сваки парничар мора имати свог заступника пред судом

гулемског првостепеног суда, и који се звао Пјер Пти-Кло.

— Ви сте били у Ангулему у школи у исто време каед и Давид Сешар? рекао је велики Коанте поздравивши се с младим правним заступником који, разуме се, није ни помислио да се не одазове позиву богатот фабриканта.

— Јесам, господине, одговори Пти-Кло удешавајући корак према кораку великога Коанте.

— Јесте ли обнављали познанство?

— Срели смо се највише двапут после његовог повратка. Друкчије није ни могло бити: ја сам био претрпан послом код нотара или у суду радним даном, а недељом и празником радио сам на својем усавршавању, јер сам могао да рачунам само на оно што постигнем сам...

Велики Коанте климну главом у знак одобравања.

— Кад смо се Давид и ја поново видели, он ме је питао шта радим. Ја сам му рекао како сам по завршетку правних студија у Поатјеу постао први писар код г-на Оливе, и како се надам да ћу, једног дана, моћи да купим његово звање... Много боље сам познавао Лисјена Шардона, који се сад назива де Рибампре, љубавника госпође де Баржетон, нашег великог песника, шурака Давида Сешара.

— Ви онда можете отићи да обавестите Давида о вашем постављењу и да му понудите ваше услуге, рече велики Коанте.

— То се не ради, одговори млади правки заступник.

— Он се није никад парничио, нема свога правног заступника, то се може урадити, одговори Коанте, који је иза својих наочара пажљиво гледао налога правног заступника.

Син једнога кројача из Хумоа, на кога су другови у школи гледали с презирањем, Пјер Пти-Кло, као да је имају извесну количину жучи изливену у крв. Његово лице имало је ону нечисту и неодређену боју која одаје некадашње болести, сиротовање, и готово увек рђава осећања. У свакодневном говору постоји један израз који може да претстави тога младића у две речи: он је био једак и ситничар. Његов мукао глас одговарао је јеткости његовог лица, његовом слабуњавом изгледу и неодређеној боји његовог сврачијег ока. Сврачије око, како је

приметио Наполеон, знак је непоштења. „Погледајте некога таквог човека, рекао је он Лас Казу на Светој Јелени говорећи му о једноме свом поверенику кога је морао да отпусти због проневера, не знам како сам могао тако дуго да се варам у њему, он има сврачије око.“ И зато, кад је велики Коанте добро загледао тога сувоњавог малог правног заступника, рошаваог од великих богиња, ретке косе, чије се чело и лобања већ нису разликовали једно од другог, кад га је видео како се кочопери пред њим, он је рекао себи:

— Такав ми човек треба.

У истини, Пти-Кло, коме је било доста омаловажавања, и кога је стално раздирала жудња да постане неко, имао је смелости, иако без новаци, да купи канцеларију свог принципала за тридесет хиљада франака, рачунајући на женидбу да се ослободи тога дуга; а, као што је то обичај, рачунао је на свог принципала да му нађе жену, јер претходник увек има интереса да ожени свог следбеника, како би наплатио своје потраживање. Пти-Кло је рачунао још више на себе самога, јер му није недостајала извесна надмоћност, ретка у провинцији, а чији је корен био у његовој мржњи. Велика мржња, велика снага.

Постоји велика разлика између правног заступника у Паризу и правног заступника у провинцији, а велики Коанте био је исувише вешт да се не би користио малим страстима којима се покорављају ти мали правни заступници. У Паризу, познат правни заступник, а њих има много, допушта себи понеку особину којом се одликује дипломата: многи послови, крупни интереси, значајна питања која му се поверавају, не траже од њега да у судском поступку види средство богаћења. Оружје за напад или за одбрану, судски поступак није више за њега, као некад, извор добити. У провинцији, напротив, правни заступници обраћају нарочиту пажњу на оно што се у париским адвокатским канцеларијама назива тричарија, на ону гомилу ситних аката који уз претставке гомилају трошкове и за које се тражи таксирана хартија. Тим ситницама бави се правни заступник у провинцији, он изналази трошкове где париски правни заступник мисли само на хонорар. Хонорар је

оно што клијент дугује, преко трошкова, своме правном заступнику за више или мање успешно вођење његове ствари. Половина трошкова иде у државну касу, док хонорар цео припада правном заступнику. Рецимо смело! плаћени хонорари ретко одговарају хонорарима који се траже и који се дугују за услуге које чини један добар правни заступник. Правни заступници, лекари и адвокати у Паризу поступају као милоснице од заната према својим случајним љубавницима, увек до крајности опрезни у погледу захвалности својих клијената. Клијент пре посла, и клијент после посла, то би могло да буде предмет двеју одличних жанр-слика, достојних Месонјеа, о које би се зацело отимали правни заступници који живе од хонорара својих клијената.

Између правног заступника у Паризу и правног заступника у провинцији постоји још једна разлика. Правни заступник у Паризу ретко брани своју ствар пред судом, он тамо говори понекад у изузетним случајевима; али, године 1822, у већини округа (отада су се адвоката намножили), правни заступници су били и адвоката и лично су се појављивали у својим споровима. Из тога двоструког живота произлази двострук рад, који код провинцијског правног заступника ствара духовну изопаченост адвоката, не олакшавајући му тешке обавезе правног заступника. Правни заступник у провинцији постаје брбљив, и губи ону бистрину духа; која је тако потребна вођењу послова. Посматрајући онда себе самога, надмоћан човек налази често у себи двојицу осредњих људи. У Паризу, правни заступник, који се не троши у речима пред судом, не говори често ни за ни против, може да очува исправност у појмовима. Ако располаже правном окретношћу, ако у арсеналу уме да нађе средства која пружају противречности правосуђа, он одржава своје убеђење о ствари којој се труди да прибави победу. Једном речи, мисао заводи много мање него реч. Тим што говори, човек најзад поверује оно што казује, а могућно је радити и противно својем убеђењу не напуштајући га, и одбрани рђаву ствар не тврдећи да је она добра, као што то чини адвокат који је пред судом брани. И зато стари правни заступник у Паризу може да буде, много пре него стари адвокат,

добар судија. Провинцијски правни заступник може дакле из много узрока да буде човек осредње вредности: он усваја ситне страсти, води ситне послове, живи од тога што ствара трошкове, злоупотребљава Законик о судском поступку и брани ствари пред судом! Једном речи, он има много недостатака. И зато, кад се међу правним заступницима у провинцији нађе човек који нешто вреди, он је заиста надмоћан.

— Ја сам мислио, господине, да сте ме ви позвали ради ваших послова, одговорио је Пти-Кло начинивши од те примедбе заједљиву досетку погледом који је управио на непробојне наочари великога Коанте.

— Да не околишимо, рекао је Бонифас Коанте. Слушајте...

После тих речи, које су наговештавале важно поверавање, Коанте седе на једну клупу позивајући и Пти-Клоа да то учини.

— Кад је г. ди Хотоа прошао кроз Ангулем 1804 године, путујући у Валенсију као консул, он се ту упознао са госпођом де Сенонш, тада госпођицом Зефирином, и с њом имао једну кћер, рече Коанте сасвим тихо свом саговорнику. — Да, наста вио је видевши како се Пти-Кло тргао, до удаје гопођице Зефирине за г-на де Сенонш дошло је у скоро после тога тајног порођаја. Та девојчица, одгајена на селу, код моје мајке, јесте госпођица Франсоаза де ла Хе, и о њој се стара госпођа де Сенонш која је, као што обично бива, њена кума. Пошто је моја мати држала под закупом земљу старе госпође де Кардане, старемајке госпођице Зефирине, и знала за тајну једине наследнице Карданеових и старије гране Сеноншових, поверено је мени да дам на приплод малу суму коју је г. Франсис ди Хотоа још у то доба наменио својој кћери. Моје богатство је створено са тих десет хиљада франака који данас претстављају тридесет хиљада франака. Госпођа де Сенонш ће дати спрем, сребро и нешто намештаја својој штићеници; а ја могу учинити да добијете девојку, младићу, рече Коанте, и лупи Пти-Клоа по колону. Кад се ожените Франсоазом де ла Хе, ви ћете повећати своју клијентелу великим делом ангулемске аристократије. Тај брак са девојком вишег ранга отвара вама сјајну будућ-

ност... Положај адвоката — правног заступника примиће се као довољан: више се не тражи, ја то знам.

— Шта треба ја да радим?... рече жудно Пти-Кло, пошто вас заступа г. Кашан...

— Ни ја нећу напречац да напустим Катана ради вас, мене ћете добити за клијента тек доцкије, рече лукаво велики Коанте. Шта треба да радите ви, пријатељу? ех! да се бавите стварима Давида Сешара. Тај убоги ђаво има да нам исплати менице у износу од хиљаду талира, он их неће исплатити, ви ћете га бранити од судског прогоњења тако да му начините огромне трошкове... Немојте се узнемиравати, само радите, гомилајте зачкољице. Дублон, мој извршитељ, коме ће бити стављено у дужност да га тужи, биће одлучан... Ономе ко уме да чује довољна је једна реч. Сад, младићу...

Настало је речито ћутање, за време којег су се та два човека гледала.

— Ми се нисмо никад видели, наставио је Коанте, ја вам нисам ништа рекао, ви не знате ништа о г-ну ди Хотоа, ни о госпођи де Сенонш, ни о госпођици де ла Хе; само, кад буде време томе, кроз два месеца ви ћете запросити руку те младе личности. Кад буде требало да се видимо, ви ћете долазити овамо вечером. Писати нећемо.

— Ви дакле хоћете да упропастите Сешара? упита Пти-Кло.

— Не сасвим; али је потребно држати га неко време у затвору...

— У којем циљу?

— Мислите ли да сам ја толико глуп да вам то кажем? А ако умеднете сами да погодите, умећете и да ћутите.

Стари Сешар је богат, рече Пти-Кло почињући већ да схвата Бонифасове намере и угледавши један повод за неуспех.

— Докле год отац буде живео, он неће дати ни новчића свом сину, а тај некадашњи штампар још не мисли да узме карту за онај свет.

— У реду! рече Пти-Кло који се брзо одлучио. Не тражим од вас никакво јемство, ја сам правни заступник; ако бих

био изигран, имали бисмо да се рачунамо.

— Тај обешењак ће далеко дотерати, помисли Коанте опростивши се од Пти-Клоа.

Сутрадан по том договору, 30 априла, браћа Коанте су поднели на исплату прву од три менице које је потписао Лисјен. По несрећи, меница је предата у руке јадној госпођи Сешар која, видевши да је Лисјен подражавао потпис њеног мужа, позва Давида и рече му оштро:

— Ти ниси потписао ову меницу?

— Нисам, рече јој он. Твој брат се нашао у таквој незгоди да је потписао у место мене...

Ева врати меницу инкасанту браће Коанте рекавши му:

— Ми нисмо у стању да платимо.

Затим, осећајући да је свест оставља, попе се у своју собу, куда и Давид оде за њом.

— Пријатељу, рече Ева Сешару изнемоглим гласом, иди одмах господи Коанте, они ће имати обзира према теби; замоли их да причекају; а, сем тога, потсети их да ће ти приликом обнављања Серизеовог уговора о закупу дуговати хиљаду франка.

Давид оде одмах својим непријатељима. Фактор може увек да постане штампар, али добар типограф није увек и трговац; и зато Давид који се слабо разумевао у пословима, остаде збуњен пред великим Коантеом кад је, пошто му се, стегнута грла и с уздрхталим срцем, прилично неспретно извиnio и изложио своју молбу, добио од њега овај одговор:

— Ми немамо никакве везе с тим, ми смо примили меницу од Метивјеа. Метивје ће нам платити. Обратите се г-ну Метивје.

— О! рече Ева кад је чула за тај одговор, чим се меница враћа г-ну Метивје, ми можемо бити спокојни.

Сутрадан, Виктор-Анж-Ерменжилд Дублон, извршитељ госпoде Коанте, протестовао је меницу у два сата, у време кад је Дудов трг пун света; и, ма да се постарао да на вратима од ходника разговара са Марицом и са Колбом, цео трговачки Ангулем је још те вечери сазнао за протест. Уосталом, зар су дволични поступци извршитеља Дублона, коме је велики Коан-

те препоручио највеће обзире, могли да спасу Еву и Давида од трговачког бешчашћа које произлази из обуставе плаћања? промислите о томе! Овде, опширност ће се учинити сувише кратка. За деведесет од сто читалаца, појединости које ћемо даље изложити биће примамљиве као најузбудљивија прича. И тако ће још једанпут бити доказана истинитост онога утврђеног правила: ништа није познато тако мало као оно што цео свет мора да зна: ЗАКОН!

Извесно, за огромну већину Француза, механизам једног банкарског посла, лепо описан, биће занимљив колико и једно поглавље каквог путописа по страној земљи. Кад неки трговац шаље из места у којем држи радњу своју меницу извесном лицу које станује у другој месту, као што се сматрало да је урадио Давид да би учинио услугу Лисјену, то више није прост поступак, меница потписана између трговаца из истог места по неком трговачком послу; она онда постаје меница вучена с једног тржишта на друго. И зато, кад је примио три менице од Лисјена, Метивје, да би их наплатио, морао је да их пошаље Браћи Коанте, својим пословним пријатељима. Отуда први губитак за Лисјена, означен именом провизије за промену тржишта, који се изражава у одређеном постотку одбијеном од сваке менице, поред одбитка интереса. Сешарове менице прешле су дакле у област банкарског пословања. Не можете веровати у коликој мери својство банкара, спојено с неприкосновеном титулом повериоца, мења положај дужника. Стога у банци (запамтите добро тај израз!), чим нека меница пренесена са тржишта у Паризу на тржиште у Ангулем, није плаћена, банкари су дужни да наплате за себе оно што закон назива повратни рачун. Без обзира на игру речи, никад писци романа нису измислили невероватнију причу него што је ова⁶⁵ јер ево какве духовите досетке, које потсећају на Маскарила⁶⁶, одобрава извештај члан Трговачког законика, и чије ће вам објашњење показати колико се свирепости крије под том

⁶⁵ Игра речи је у томе што су, на француском *compte* (рачун) и *conte* (прича) хомоними, тј. речи истог изговора али разних значења

⁶⁶ Маскарил — тип лукавог и дрског слуге у комедији XVII и XVIII века

страшном речи законитост! Чим је извршитељ Дублон поднео пријаву својег протеста, он је сам однео потврду о томе браћи Коанте. Извршитељ је имао текући рачун код тих ангулемских крвопија, и није тражио од њих наплату по шест месеци, које је велики Коанте продужавао на годину дана начином како га је исплаћивао, питајући из месеца у месец тога крвопију другог реда: „Дублоне, треба ли вам новаца?" То још није све! Дублон је давао изванредан попуст том великом предузећу које је тако зарађивало понешто на сваком акту, ситницу, беду једну, по франак и педесет сантима на једном протесту!.. Велики Коанте седе спокојно за свој писаћи сто, дохвати омањи четвртаст лист таксиране хартије од тридесет и пет сантима, непрестано разговарајући са Дублоном тако да од њега добије обавештења о правој стању појединих трговаца.

— Дакле, јесте ли задовољни с малим Ганералом?

— Добро њему иде. Разуме се, шпедитерска радња...

— А! али има и да запне! Рекоше ми да много троши на своју жену...

— Он?... узвикну Дублон потсмешљиво. А крвопија, који је дотле притремао хартију, исписа лепим округлим словима кобни наслов испод којег састави овакав рачун (Sic!)⁶⁷.

ПОВРАТНИ РАЧУН И ТРОШКОВИ

По једној меници од ХИЉАДУ ФРАНАКА, издатој у Ангулему десетог фебруара хиљаду осам стотина двадесет друге, са потписом СЕШАРА МЛАЂЕГ, по наредби ЛИСЈЕНА ШАРДОНА, званог ДЕ РИБАМПРЕ, пренесеној на МЕТИВЈЕА, и на нас, с роком за тридесети април текуће године, коју је протестовао ДУБЛОН, извршитељ, првога маја хиљаду осам стотина двадесет друге.

Главница.....	1000 фр. с.
Протест	12 35
Провизија пола од сто	5 -
Посредничка провизија по ¼ од сто	2 50

⁶⁷ На латинском, тако

Такса за нашу повратну меницу и за овај рачун..... 1 35
Камата и поштарина 3 -

1024 20

Промена тржишта по 1 и $\frac{1}{4}$ од сто на 1024,20 13 25

С в е г а: 1037 45

Хиљаду тридесет и седам франака и четрдесет и пет сантима, чији износ исплаћујемо нашем меницом по виђењу вученом на г-на Метивје, улица Серпант, у Паризу, по наредби г. Ганерака, из Хумоа.

У Ангулему, другог маја хиљаду осам стотина двадесет друге.

Браћа Коанте

При дну тога малог обрачуна, који је саставио лако као човек вичан послу, јер је за све време разговорао са Дублоном, велики Коанте написа ову изјаву:

„Ми доле потатисани, Постел, апотекар у Хумоу, и Ганерак, шпедитер, трговци у овоме граду, потврђујемо да трошкови преноса с нашег тржишта у Париз износе један и четврт од сто.

„У Ангулему, 3 маја 1822.“

— Ево, Дублоне, учините ми задовољство да одете до Постела и до Ганерака, и замолите их да потпишу ову изјаву, а мени је донесите сутра ујутру.

И Дублон, упознат с свим средствима за мучење, оде, као да је у питању најпростија ствар на свету. Разуме се, да је протест и предат, као што се ради у Паризу, у затвореном завоју, цео Ангулем би ипак морао сазнати за жалосно стање у којем се налазе послови тога једног Сешара. И шта се све није рекло на рачун његове немарности! једни су говорили да се упропастио из претеране љубави према својој жени; друга су га оптуживали да сувише воли свог шурака. И какве свирепе

закључке није свет изводио из те две поставке! никад не треба имати рачуне са својима! Држање старог Сешара према његовом сину сви су одобравали, дивили су му се!

А сад, сви ви који, из каквих било разлога; заборављате да одговорите својим обавезама, испитајте добро поступак, потпуно законит, којим, за десет минута, у банци, капитал од хиљаду франака доноси двадесет и осам франака камате.

Прва ставка повратног рачуна је једина неоспорна ствар у њему.

Друга ставка се односи на удео државне касе и извршитеља. Шест франака које убира држава, уписујући дужникову невољу у регистар протеста и дајући таксирану хартију, учиниће да се ова злоупотреба још дуго одржи! Познато вам је, уосталом, да та ставка доноси банкару добит од једног франка и педесет сантима на попусту који му даје Дублон.

Провизија од пола од сто, предмет треће ставке, узима се под оштроумним изговором да, у банци, не наплатити своје потраживање значи исто што и есконтовати меницу. Иако је то у ствари потпуно супротно, ништа није тако слично као дати хиљаду франака или их не наплатити. Ко год је подносио менице на есконтовање зна да, поред шест од сто који му припадају по закону, онај ко есконтује меницу наплаћује, под скромним именом провизије, известен постотак, камату коју му, преко законске камате, доноси генијалност којом он увећава свој капитал. Уколико више новаца може да заради, утолико га више тражи од вас. Зато менице треба есконтовати код глупака, то је јевтиније. Али, у банци, има ли глупака?...

Закон обавезује банкара да му један берзански посредник потврди износ таксе за промену тржишта. У местима која су толико несрећна да немају берзе, берзанског посредника замењују два трговца. Провизија звана посредничка, и која припада посреднику, утврђена је на једну четвртину од сто од суме означене у протестованој меници. Ушло је у обичај да се та провизија сматра као исплаћена трговцима који замењују берзанског посредника, али њу банкар ставља сасвим просто у своју благајну. Отуда четврта ставка овога красног рачуна.

Пета ставка претставља цену оног листића хартије на којем је исписан повратни рачун и таксу за оно што се тако оштроумно назива повратном меницом, а то је нова меница коју банкар вуче на свог пословког пријатеља банкара, Да би се наплатио.

Шеста ставка претставља износ поштанских трошкова и законску камату на означену суму за све време док она не уђе у банкарову благајну.

Најзад промена тржишта, прави предмет банкарског пословања, претставља износ трошкова око преноса исплате са једног тржишта на друго.

Сад, пречистите тај рачун у којем, сабирајући онако како сабира Полишинел у наполитанској песми коју тако лепо лева Лаблаш, петнаест и пет чине двадесет и два! Очевидно, потпис г. г. Постела и Ганерака био је један услужан поступак: браћа Коанте су, кад је требало, потврђивали за Ганерака оно што је Ганерак потврдио за браћу Коанте. То је примени оне познате изреке: Колико ти мени, толико ја теби. Браћа Коанте пошто су имали текући рачун са Метивјеом, нису имали потребе да вуку меницу. Међу њима, повраћена меница претстављала је само један ред више у партији потражује или у партији дугује.

Тај невероватни рачун стварно се сводио дакле на хиљаду дугованих франака, на протест од тринаест франака, и на пола од сто камате за један месец закашњења, у свему можда хиљаду и осамнаест франака.

Ако нека велика банка има сваког дана, просечно, по један повратни рачун на износ од хиљаду франака, она прима сваког дана двадесет и осам франака по милости Божјој и по правилима банке, страшнога тиранина кога су измислили Јевреји у XII веку, и који данас господари престолима и народима. Другим речима, хиљаду франака доносе тада тој банци двадесет и осам франака дневно или десет хиљада двеста двадесет франака годишње. Утростручите просечан износ повратних рачуна, и добићете приход од тридесет хиљада франака, који доносе ти нестварни капитали. Зато се ништа не одржава са толико предане пажње као повратни рачун.

Да је Давид Сешар дошао да исплати своју меницу 3 маја, или одмах сутрадан по протесту, браћа Коанте би му казвали: „Ми смо вратили вашу меницу г-ну Метивје!" чак и да се меница још налазила на њиховоме писаћем столу. Право на повратни рачун стечено је исте вечери кад је меница протестована.

То се, банкарским језиком у провинцији, зове истеривати зној из талира. Сами поштански трошкови доносе неких двадесет хиљада франака банци Келер, која има везе са целим светом, а повратни рачуни плаћају ложу у Италијанском позоришту, кола и тоалете госпође баронице де Нисенжан. Поштански трошкови су злоупотреба утолико страшнија што банкари свршавају по десет сличних послова у десет редова једнога писма.

Чудна ствар! држава има свој удео у тој премији која се отима од невоље, и Државна благајна се тако пуни на рачун троговачких незгода. Што се тиче банке, она додацује дужнику, с висине својих рачунских столова, ову мудру реченицу пуну разлога: „Зашто не одговарате својој обавези?" на коју се по несрећи не може ништа да одговори. Тако је повратни рачун прича пуна страховитих измишљотина, од којих ће дужници, који буду размишљали о овој поучној страници, осећати убудуће спасоносни страх.

Четвртог маја, Метивје је примио од Браће Коанте повратни рачун, с налогом да безобзирно гони у Паризу господина Лисјена Шардона, званог де Рибампре.

Неколико дана после тога, Ева је примила, као одговор на писмо које је била послала г-ну Метивје, ово писамце које ју је потпуно умирило:

Господину Сешару млађем, штампару у Ангулему.
Примио сам на време ваше цењено писмо од 5 овог месеца. Разумео сам, према вашем објашњењу у вези с неплаћеном меницом од 30 априла ове године, да сте ви ту меницу потписали вашем шураку, г-ну де Рибампре, који троши толико да приморати га да плати значи учинити услугу вама: он је у таквом положају да зацело неће допустити да буде гоњен дуго.

*Ако ваш уважени шурак никако не плати, ја ћу се ослонити на
часност ваше старе фирме, и остајем, као увек,*

*„Ваш, одани слуга,
„МЕТИВЈЕ.“*

— Дакле, рече Ева Давиду, мој брат ће из тих судских
мера сазнати да ми нисмо могли да платимо.

Колика се промена у Евиној души види из ових речи!
Упознавајући све боље Давидов карактер, она га је све више
волела, и та љубав је у њеном срцу заузимала место сестринске
љубави. Али са колико се илузија морала да растане!

Да видимо сад цео пут који је прешао повратни рачун
на париском тржишту. Ималац, трговачко име за онога ко је
путем преноса постао сопственик неке менице, Слободан је,
по закону, да гони само оног потписника на тој меници за кога
мисли да ће му најпре платити. На основу тог права,
извршитељ г-на Метивје гонио је Лисјена. Ево кроз какве је
мене прошао тај поступак, уосталом потпуно узалудан. Мети-
вје, иза кога су се крила браћа Коанте, знао је да Лисјен не
може платити; али, увек у духу закона, стварна неспособност
плаћања постоји правно тек од онога часа када се установи.

А немогућност да се меница наплати од Лисјена устано-
влена је на овај начин:

Извршитељ г-на Метивје доставио је, 5 маја, повратни
рачун и ангулемски протест Лисјену, и привео га је париском
трговачком суду, где је он чуо за многе ствари, између осталих
и за то да ће бити ухапшен као трговац.

Кад је Лисјен, већ живећи као гоњена звер, прочитао то
неразумљиво саопштење, њему је у исти мах достављена и пре-
суда којом је осуђен зато што није на време претстао
трговачком суду. Коралија, његова драгана, не знајући о чем
се ради, мислила је да је Лисјен потписао меницу своме зету; и
предала му је сва акта одједанпут, сувише доцкан. Глумица
виђа у шаљивим комадима исувише много глумаца у улози
извршитеља да би озбиљно схватила таксирану хартију.

Лисјену су навреле сузе на очи, он се сажалио на
Сешара, застидео се своје лажне менице, и хтео је да плати.

Разуме се, питао је своје пријатеље шта треба да ради да би добио времена. Али, кад су Лусто, Блонде, Бигзиу, Натан, обавестили Лисјена да песник не треба да се обзире на трговачки суд, на установу створену за дућанције, песнику је већ била стављена забрана. Он је видео на својим вратима ону малу жуту објаву чија боја бледи на засторима, која невероватно смањује кредит, која улива страх у срце и најмањих снабдевача, а која нарочито леди крв у жилама песника који су толико осетљиви да се везују за ону дрвенарију, за оне свилене крпе, за оне хрпе обојене вуне, за све оне ситнице које се зову намештај.

Кад су људи дошли да носе Коралијин намештај, писац Белих рада потражи правног заступника Дероша, кога му је као свог пријатеља препоручио Бигзиу, и који поче да се смеје видевши код Лисјена толики страх због тако мале ствари.

— Није то ништа, драги мој... Ви желите да добијете времена?

— Што је могућно више.

— Добро, жалите се на извршење пресуде. Потражите једног мог пријатеља, Масона, правног заступника у трговачком суду, однесите му цео предмет, он ће обновити поступак, појавиће се пред судом уместо вас, и оспориће трговачком суду надлежност у овој ствари. То неће бити ни најмање тешко, ви сте довољно познат новинар. А ако будете тужени грађанском суду, дођите мени, то ће бити моја ствар: ја узимам на себе да растерам све оне који хоће да наљуте лепу Коралију.

Двадесет осмог маја, Лисјен, тужен грађанском суду, био је осуђен брже него што је мислио Дерош, јер су Лисјена гонили немилосрдно. Кад је стављена нова забрана, кад је жута објава понова позлатила Коралијин довратак, и кад су људи дошли да носе намештај, Дерош, мало збуњен тим што је пустио да га уједе његов колега (тако се он изразио), успротивио се томе, тврдећи, с разлогом уосталом, да намештај припада госпођици Коралији, и уложио је жалбу. По тој жалби. претседник суда упутио је странке на парницу, и пресудом је оглашено да намештај припада глумици. Метивје, који се

жалио на ту пресуду, био је одбијен другостепеном одлуком, 30 јула.

Седмог августа, правни заступник Кашан примио је поштом један дебели свежањ аката са натписом: Метивје против Сешара и Лисјена Шардона.

Први акт био је овај леп мали рачун чија је тачност свечена, јер је био у препису:

Меница од 30 априла текуће године са потписом Сешара млађег, по наредби Лисјена де Рибампре (2 маја). Повратни рачун.....1037 45

(5 маја). Достава повратног рачуна и протеста са тужбом париским трговачком суду за 7 мај..... 8 75

(7 маја). Пресуда, осуда због изостанка, са принудним затвором..... 35—

(10 маја). Саопштење пресуде..... 8 50

(12 маја). Налог за извршење..... 5 50

(14 маја). Записник о пленидби..... 16 —

(18 маја). Записник о стављању објаве о пленидби..... 15 25

(19 маја). Оглас у новимама..... 4 —

(24 маја). Записник о понтоном лепљењу објаве пре извршења, са жалбом против извршења пресуде од стране г. Лисјена де Рибампре..... 12 —

(27 маја). Одлука суда који, уважавајући благовремено поднету жалбу, упућује странке на грађански суд.....35—

(28 маја). Метивјеова тужба по кратком поступку грађанском суду, с одређивањем правног заступника..... 6 50

(2 јуна). Пресуда којом се осуђује Лисјен Шардон да плати износ повратног рачуна, и стављају на терет тужиоцу трошкови причињени поступком пред трговачким судом..... 150 —

(6 јуна). Саопштење горње пресуде..... 10 —

(15 јуна). Налог за извршење..... 5 50

(19 јуна). Записник о покушаној пленидби, којој се противи госпођица Коралија тврдећи да намештај припада њој и која тражи да се пленидба одмах обустави..... 20 —

Наредба претседника суда којом се упућују странке на парницу по питању својине..... 40 —

(19 јуна). Пресуда којом се речена госпођица Коралија оглашава за власницу намештаја..... 250 —
 (20 јуна). Жалба коју је поднео Метивје..... 17 —
 (30 јуна). Одлука другостепеног суда којом се потврђује горња 'Пресуда... 250 —

Свега.....	1926 45
Меница од 31 маја, повратни рачун.....	1037
Достава Лисјену.....	8 75

Свега.....	1046 20
Меница од 30 јуна, повратни рачун.....	1037 45
Достава Лисјену.....	8 75

Свега.....	1046 20
------------	---------

Тим рачунима било је приложено писмо којим Метивје овлашћује г. Кашана, правног заступника у Ангулему, да против Давида Сешара употреби све законске мере. Виктор-Анж-Ерме-нежилд Дублон тужио је дакле Давида Сешара, 3 јула, трговачком суду у Ангулему ради наплате целокупне суме од четири хиљаде осамдесет франака и пет сантима, колико износе три менице и већ учињени трошкови. Пре подне истога дана је требало да јој Дублон поднесе налог да плати ту суму, огромну за њу, Ева је примила ово писмо које је написао Метивје, и које ју је поразило:

Господину Сешару млађем штампару у Ангулему.

„Ваш шурак г. Шардон је веома неисправан човек, који је свој намештај пренео на име једне глумице с којом живи, и ви сте, господине, били дужки да ме раније поштено обавестите о тој околности, како не бих предузимао излишне кораке, али ви нисте одговорили на моје писмо од 10 маја ове године. Немојте ми дакле замерити што тражим од вас да ми одмах исплатите три менице и све моје трошкове.

„Примите мој поздрав, „МЕТИВЈЕ.“

Како јој више нико није помињао ништа, Ева, која се слабо разумевала у трговачком праву, мислила је да је њен

брат загладио свој злочин тим што је исплатио менице које је сам потписао.

— Пријатељу, рекла је своме мужу, отиди пре свега до Пти-Клоа, објасни му наш положај, и питај га за савет.

— Пријатељу, рече јадни штампар ушавши у канцеларију свога друга, коме је одмах похитао, нисам знао, кад си дошао да ми јавиш за своје постављење нудећи ми своје услуге, да ће ми оне тако брзо бити потребне.

Пти-Кло се загледа у лепо лице мислиоца какво је имао човк који је седео у наслоњачи према њему, јер он није слушао појединости о тој ствари, које је познавао боље него онај ко му их је излагао. Видећи да Сешар улази узнемирен, он је рекао у себи:

— Ту смо!

Тај призор се одиграва доста често у канцеларији правног заступника.

Што ли њега прогоне браћа Коанте?... питао се Пти-Кло.

Правни заступници духом продиру у душу својих клијентата исто тако као и у душу својих противника: њима мора бити познато наличје као и лице судског заплета.

Ти хоћеш да добијеш времена, одговори најзад Пти-Кло Сешару кад је Сешар завршио. Колико ти треба? тако три или четири месеца?

— О! четири месеца! онда сам спасен, узвикну Давид коме се Пти-Кло учини као анђеоло.

— Добро, ниједна твоја ствар неће бити дирнута, нити ће моћи тебе да ухапсе пре него што прође три или четири месеца... Али ће те то врло скупо стати, рече Пти-Кло.

— Ех! шта ме се тиче то? узвикну Сешар.

— Ти се надаш да ћеш доћи до новаца, јеси ли сигуран у то?... упита правни заступник, скоро изненађен лакоћом са којом његов клијент упада у спремљену клопку.

— Кроз три месеца, ја ћу бити богат човек, одговори проналазач с проналазачким поуздањем.

— Твом се оцу још не иде у рајске ливаде, одговори Пти-Кло, он више воли да остане у винограду.

— Ја и не рачунам на смрт мог оца!.. одговори Давид. Ја

сам на трагу једне индустријске тајне која ће ми омогућити да без трунке памука производим хартију која ће бити исто тако добра као и холандска, а за педесет од сто јевтинија од онога што данас стаје памучна каша...

— Па то је читаво богатство, узвикну Пти-Кло, коме сад постаде јасан план великог Коанте.

— Велико богатство, пријатељу, јер ће, кроз десет година, бити потребно десет пута више хартије него што се троши данас. Новинарство ће бити обележје нашег времена.

— Зна ли ко за твоју тајну?

— Нико, сем моје жене.

— Ниси своју намеру, свој план, поверио никоме... браћи Коанте, на пример?

— Говорио сам им о томе, мислим, али неодређено.

Муња великодушности сину у огорченој души Пти-Клоа, и он покуша да измири све, интерес и браће Коанте и свој и Сешаров.

— Слушај, Давиде, ми смо школски другови, ја ћу те бранити; али знај, то одупирање закону стаће те пет до шест хиљада франака!.. Немој да стављаш на коцку своје богатство. Мени се чини да ћеш ти морати да поделиш добит од твојег проналаска с неким од наших фабриканата. Видиш, мораћеш добро да размислиш пре него што купиш или сазидаш фабрику хартије... Требаће, поред тога, да добијеш и проналазачки патент... За све то требаће времена и требаће новаца. А извршитељи могу навалити на тебе сувише рано, ма колико ми врдали испред њих...

— Ја сам пронашао тајну! одговори Давид са безазленошћу научника.

— Добро, твоја тајна ће бити твоја котва спасења, постави Пти-Кло одбијен у својој првој и поштеној намери да поравнањем избегне спор, нећу да те питам за њу; али чуј ме добро: постарај се да радиш у земљиној утроби, да те нико не види и да не погоди у чем се састоји твој проналазак, иначе ће ти твоја котва бити отета из руку... Проналазач често крије шепртљу под својом кожом! Ви сувише мислите на своје проналаске да бисте могли мислити на све. И најзад ће се прокљу-

вити то што ти истражујеш, свуд око тебе су фабриканти хартије! Колико фабриканата, толико непријатеља! Ти мени личиш на добра окруженог ловцима, немој им дати своју кожу...

— Хвала ти, драги друже, све сам ја то себи већ рекао, узвикну Сешар; али сам ти обавезан зато што ми указујеш толико обазривости и пријатељства!... У томе послу нисам у питању ја. Мени би било довољно хиљаду и двеста франака прихода, а отац ми мора оставити бар трипут толико једнога дана... Ја живим љубављу и својом мишљу!... небеским животом... У питању су Лисјен и моја жена, ја радим за њих...

— Добро, потпиши ми ово пуномоћије, и мисли само на твој проналазак. Кад буде требало да се сакријеш због принудног затвора, ја ћу те обавестити уочи тога дана; јер треба предвидети све. И скрећем ти пажњу на то да у кућу не пушташ никога у кога ниси сигуран као у себе самога.

— Серизе није хтео да продужи уговор о закупу моје штампарије, отуда су и настале наше ситне новчане невоље. Код мене су сад само још Марица, Колб, један Алзашанин који ми је веран као пас, моја жена и моја ташта...

— Слушај, рече Пти-Кло, чувај се пса...

— Ти њега не познајеш! узвикну Давид. Колб је исто што и ја.

— Хоћеш ли ми допустити да га ја ставим на пробу?

— Хоћу, рече Сешар.

— Онда, збогом; али ми пошљи лепу госпођу Сешар, ја морам имати и пуномоћије твоје жене. И, пријатељу, имај на уму да ти гори кров над главом, рече Пти-Кло своме другу извештавајући га тако унапред о свим судским непријатностима које ће се сручити на њега.

— Сад сам дакле једном ногом у Бургоњи а другом у Шампањи, рече у себи Пти-Кло пошто је испратио свог пријатеља Давида Сешара до врата канцеларије.

Забринут због новчане оскудице, забринут због стања своје жене коју је поразио Лисјенов срамни чин, Давид је без престанка радио на својем проналаску; и, враћајући се кући од Пти-Клоа, он је расејано жватао једну стабљику коприве ко-

ју је раније потопио у воду да се расасисели као и друге стабљике које је употребљавао као сировину за своју кашу. Он је хтео да све оно што постаје конач, платно или крпа, а што се у квашењу, у ткању и у употреби, кида и цепа, начини растегљивим. Док је ишао улицама, прилично задовољан разговором са својим пријатељем Пти-Клоом, међу његовим зубима нађе се једна кашаста лоптица: он је стави на длан, растањи је и виде кашу бољу од сваке смеше коју је дотле добио; јер је главни недостатак каше добијене од биљака у томе што се не даје развлачити. Тако се од сламе добија хартија крта и тврда скоро као метал. На овакве случајности наилазе само смели истраживачи природних узрока!

— Сад ћу ово што сам нехотице учинио да заменим радом неке машине и каквим хемијским средством, говорио је он у себи.

И појавио се пред својом женом сав радостан верујући да је постигао оно што је најважније.

— О! анђеле мој, не брини се! рече Давид видевши да је његова жена плакала. Пти-Кло нам јемчи да ћемо неколико месеци остати на миру. То ће ми причинити доста трашкова; али како ми он рече кад ме је испраћао: „Сви Французи имају право да своје повериоце оставе да чекају, само ако им на крају плате главницу, камату и трошкове!..” Добро, ми ћемо платити...

— А живети? рече јадна Ева која је мислила на све.

— Ах! то је истина, одговори Давид и принесе руку уву оним познатим необјашњивим покретом скоро свих људи кад се нађу у забуну.

— Мати ће чувати нашега малог Лисјена, а ја могу наново почета да радим, рече она.

— Ево! о моја Ево! узвикну Давид загрливши своју жену и притискујући је на, своје срце. Ево моја, два корака одавде, у Секту, у XVI веку, један од највећих људи у Француској, јер тај безазлени добричина није био само проналазач глеђи, он је био и славни претеча Бифона и Кивјеа, он је пронашао геологију пре њих! Бернар Палиси, подносио је муке оних који истражују тајне, али су и његова жена, његова деца и цео ње-

гов крај били против њега. Његова жена је продавала његове алате... Он је лутао по пољу, нико га није разумевао!.. гонили су га, показивали су прстом на њега!.. Али ти мене волиш...

— Много волим! одговори Ева са спокојним изразом љубави сигурне у саму себе.

— Онда моту да поднесем све што је препатио тај јадни Вернар Палиси, творац екуанске грнчарије, коме је Шарл IX опростио живот Вартоломејске ноћи, и који је напослетку, као стар, богат и поштован, по целој Европи држао предавања о овој науци о земљиној кори, како је он то називао».

— Докле год моји прсти имадну снаге да држе утију, теби неће недостајати ништа! узвикну једна жена са нагласком најдубље оданости. Још кад сам била прва помоћница код госпође Пријер, била ми је другарица једна врло добра девојчица, Постелова рођака, Базина Клергже; и Базина ми је ту скоро рекла, кад ми је донела моје фино рубље, да она преузима радњу госпође Пријер; ићи ћу да радим код ње...

— Ах! нећеш тамо радити дуго! одговори Сешар. Ја сам нашао...

Први пут, Ева је примила са скоро жалосним осмехом ту узвишену веру у успех, која подржава проналазаче и даје им храброст да иду напред кроз неиспитане шуме у земљи открића, а Давид обори главу покретом који је слутио на зло.

— О! мили мој, ја се не ругам, ја се не смејем, ја не сумњам, узвикну лепа Ева и клече пред свог мужа. Али увиђам колико си био у праву кад си чувао као највећу тајну твоје огледе, твоје наде. Јест, пријатељу, проналазачи морају крити тешко порађање њихове славе од свакога, чак и од својих жена!... Жена је увек жена. Твоја Ева се није могла уздржати да се не осмехне кад је чула да кажеш: „Нашао сам!..“ ево већ седамнаести пут за овај месец дана.

Давид поче да се смеје самоме себи тако искрено, да га Ева дохвати за руку и целива је. То је био диван тренутак, једна од оних ружа љубави и нежности које цветају и поред најтрновитијих путова беде а понекад и на дну провалије.

Ева је удвојила храброст кад је видела да несрећа удваја свој бес. Величина њеног мужа, његова проналазачка безаз-

леност, сузе које је понекад опажала у очима тога човека нежне и песничке природе, све је то развило код ње нечувену отпорну снагу. Она још једном прибеже средству које јој је раније тако добро успело. Писала је г-ну Метивје да огласи продају штампарије, нудећи му да га исплати од новца који буде добила за њу и преклињући га да не упропашћава Давида излишним трошковима. На то дирљиво писмо, Метивје се оглушио; његов први помоћник одговорио је како он у отсуству г-на Метивје не може да узме на себе обустављање судских мера, јер то није обичај његовога господара у пословима. Ева предложи да обнови менице и да плати све трошкове, и помоћник је на то пристао под условом да отац Давида Сешара потпише менице као јемац. Ева тада оде пешице у Марсак, у пратњи своје мајке и Колба. Ступила је храбро пред старог виноградаря, била је умиљата, успела је да разведри то старо лице; али када му је, уздрхтала срца, поменула потпис на меницама, видела је потпуну и наглу промену на томе пијаначком лицу.

— Кад бих ја допустио моме сину да ми метне руку на уста и у мој цеп, он би ми је завукао до дна утробе и испразнио би све! узвикнуо је он. Сва деца једва чвкају да се дочепају очеве кесе. Ех! а како сам радио ја? Моји родители нису никад потрошили ни новчића за мене. Ваша штампарија зврји празна. По њој само мишеви и пацови остављају трагове... Ви сте леви, ја вас волим; ви сте жена вредна и марљива; али мој син!... Знате ли ви шта је Давид? Давид је научничка дангуба. Да сам ја њега муштрао онако како су муштрали мене, како се не разумем у словима, да сам од њега начинио медведа, као што му је отац, он би данас имао паре... О! тај момак је моје проклетство, видите! А, на несрећу, јединац је, јер неће имати брата никад! А још је и вас унесређио...

Ева одлучним покретом показа да није тако.

— Јесте, наставио је он одговарајући на тај покрет, ви сте морали да узмете дојиљу, млеко вам је усахнуло од јада, Знам ја све, него! сад сте тужени суду и цео град испира уста са вама. Ја сам био само један медвед, нисам учен, нисам био фактор код г.г. Дидо, који су понос типографије; али никад нисам добио судски позив! Знате ли ви шта ја себи казујем кад

идем у свој виноград, кад га радим и берем, и кад свршавам своје ситне послове?... Кажем себи: „Јадни мој старче, ти се мучиш, слажеш пару на пару, оставићеш лепо имање, оставићеш га за извршитеље, за правне заступнике... или за празне снове... за маштарије..." Слушајте, дете моје, ви сте мати оног малишана који, чини ми се, има на сред лица гомољичу као његов деда, кад сам га оно држао на крштењу заједно са госпођом Шардон, дакле, мислите мање на Сешара а више на тога малог обешањака... Ја имам поверења само у вас... Ви бисте могли да спречите расипање моје тековине... моје мучне тековине...

— Али, драги тата-Сешаре, ваш син ће бити ваша слава, и ви ћете га видети једног дана у богатству које је сам стекао и с крстом Легије части у рупици од капута...

— А чиме ће то да заслужи? упита виноградар.

— Видећете! Али, дотле, зар би вас хиљаду талира упропастило?... Са хиљаду талира ви бисте учинили да се прекине судски поступак... И, ако немате поверења у њега, позајмите их мени, ја ћу вам их вратити, ставите хипотеку на мој мираз, на мој рад...

— Зар је против Давида Сешара покренут судски поступак? дрекну виноградар, изненађен што чује да је истина што је он сматрао за клевету. Ето шта ти вреди што умеш да се потпишеш!.. А моја закупнина!.. О! видим ја, девојчице моја, да морам отићи сам у Ангулем, да учиним што треба и да се посаветујем с Кашаном, мојим правним заступником... Врло добро сте учинили што сте дошли... Обавештен човек вреди за двојицу!

После борбе која је трајала пуна два сата, Ева је морала да се врати, потучена овим необоривим разлогом: „Жене се нимало не разумеју у пословима." Била је дошла с неодређеном надом на успех, а сад се враћала путем из Марсака у Ангулем скоро смрвљена. Код куће, стигла је управо на време да прими доставу пресуде којом се Сешар осуђује да плати Метивјеу све. У провинцији присуство извршитеља пред нечијим вратима претставља читав догађај; а Дублон је долазио исувише често у последње време да суседство не би говорило

о томе. И зато се Ева више није усуђивала да изиђе из куће, бојала се да ће чути како за њом шапућу.

— О! брате мој, брате мој! узвихнула је јадна Ева утрчавши у свој ходник и пењући се уза стубе, могу ти опростити само ако се тицало твојег...

— На жалост! рече јој Сешар, који је изишао пред њу, тицало се његовог живота, требало је спасавати га од самоубиства.

— Онда да не говоримо више никад о томе, одговори она тихо. Жена која га је одвела у тај париски вртлог велика је грешница!.. а твој отац, Давиде мој, остао је неумољив!.. Морамо трпети ћутећи.

Бојажљиво куцање на вратима заустави нежну реч на Давидовим ускама, и појави се Марица вукући за собом кроз прву собу великога и дебелог Колба.

— Госпођо, рече она, Колб и ја чули смо да се господин и госпођа налазе у великој неприлици; и, како смо нас двоје уштедели хиљаду и сто франака, мислили само да они не могу бити на сигурнијем месту него у госпођиним рукама.

— У госпођиним рукама, понови Колб с одушевљењем.

— Колбе, узвикну Давид Сешар, ми се никад нећемо растајати! Носи одмах хиљаду франака на рачун дуга Кашану, правном заступнику, али тражи признаницу од њега; остатак ћемо задржати ми. Колбе, нека ти никаква људска сила не ишчупа ни речи о томе шта ја радим, ни куд идем, као ни о ономе што будеш видео да доносим кући, а, кад те пошаљем да береш траве, знаш, нека те не види ниједно људско око... Они ће покушавати, добри мој Колбе, да те подмите, нудиће ти можда хиљаде, десетине хиљада франака да кажеш...

— Да ми нуде и милионе, ја им нећу рећи ни једну реч! Зар ја не знам шта је војничка заповест?

— Речено ти је, сад иди и замоли г-на Пти-Клоа да буде присутан кад предајеш тај новац г. Кашану.

— Хоћу, рече Алзашанин, а ваљда ћу и ја бити довољно богат једнога дана да укротим тог човека из суда! Не волим његово лице!

— Он је добар човек, госпођо, рече дебела Марица, јак

је као Турчин, а кротак као овца. Тај заиста може да усрећи једну жену! Он се први сетио да овако уложимо нашу зараду, коју он зове *сарата* ! Јадни човек! ако рђаво говори, он добро мисли, и ја га све разумем. Намислио је да потражи рада код другог, само да нама не буде на терету...

— Човек мора желети да се обогати једино зато да може наградити ове добре људе, рече Сешар погледавши у своју добру жену.

Ева је сматрала да је то сасвим природно, за њу није било ничега необичног у томе што наилази на душе равне њеној. Њено држање би показало сву лепоту њенога карактера и најглупљим бићима, чак и неосетљивом човеку.

— Ви ћете бити богати, драги господине, ви имате чему да се надате, узвикну Марица, ваш отац је недавно купио један мајур, он вас осигурава...

У овој прилици, зар те речи које је изговорила Марица, да би на неки начин умањила вредност својег поступка, нису одавале ретку осетљивост?

Као све људске ствари, француски судски поступак има својих недостатака; али ипак, као нож са два сечива, он служи исто тако добро за одбрану као и за напад. Сем тога, он има и ту занимљиву особину да, ако се два правна заступника сагласе (а они могу да се сагласе без иједне речи, они се међусобно разумеју самим током њиховог спора!), а парница личи онда на рат онакав како га је водио први маршал де Бирон коме је, приликом опсаде Руана, његов син предлагао начин да освоји град за два дана: „Зар се теби толико хита, рекао му је он, да идеш садити купус код куће?"

Два генерала могу да одуговлаче рат не постижући ништа одлучно и штедећи своје трупе, као што ратују аустријски генерали којима врховни савет никад не замере ако су пропустили неку прилику зато да би њихови војници могли вечерати. Кашан, Пти-Кло и Дублон поступали су боље од аустријских генерала, они су се угледали на једног

Аустријанца из старине, на Фабија Кунктатора!⁶⁸

Пти-Кло, пакостан као мазга, брзо је увидео све добре стране својег положаја. Чим је велики Коанте зајемчио да ће платити све трошкове који буду настали, он намисли да се надмеће са Кашаном, и да покаже своју вештину пред очима фабриканта хартије, стварајући зачколице које ће пасти на терет Метивјеу.

Али, по несрећи за славу тога младог Фигара из правничког удружења, историчар мора да пође пољем својих подвига као да гази по усијаном угљевљу. Један једини рачун трошкова, као онај начињен у Паризу, зацело је довољан за историју савремених обичаја. И ми ћемо се угледати на стил дневних извештаја велике армије; јер, за разумевање саме приповетке, уколико краће буду изложени кораци и поступци Пти-Клоа, утолико ће бити боља ова страница посвећена искључиво судским стварима.

Тужен, 3 јула, трговачком суду у Ангулему, Давид није дошао на расправу; пресуда му је достављена 8. Дублон је, 10 јула, поднео захтев за извршење и покушао, 12 јула, да спроведе пленидбу, чему се супротставио Пти-Кло тражећи да се Метивјеов захтев за извршење одложи за петнаест дана. Са своје стране, Метивје је нашао да је тај рок сувише дугачак, сутрадан је поново поднео захтев за хитну пленидбу, и добио је, 19 јула, решење којим је Сешаров приговор одбачен. На основу тог решења, оглашеног за извршно 21, издат је налог за извршење 22, достављена одлука о принудном затвору 23, и извршен полис 24. Тај пленидбени бес зауставио је Пти-Кло, који му се супротставио уложивши жалбу апелационом суду. Та жалба, истоветна с оном коју је поднео 15 јула, приморавала је Метивјеа да оде у Поатје.

— Тако! рекао је Пти-Кло у себи, сад ћемо ту да се задржимо неко време.

Пошто је бура скренута на Поатје, једноме правноме заступнику при апелационом суду, коме је Пти-Кло дао потребна

⁶⁸ Фабије Кунктатор — или Оклевало, славни римски војсковођа из III века пре н.е. који је мудрим одуговлачењем зауставио Ханибала

упутства, тај бранилац са два лица тужио је по кратком поступку Давида Сешара, тражећи, у име г-ђе Сешар, одвајање добра. Он је, како се то каже у Суду, пожurio одлуку тако да је добио решење о одвајању добра 28 јула, објавио га у Гласнику Шаранте, прописно га доставио, и, 1 августа, спроведена је пред бележником ликвидација потраживања г-ђе Сешар која је тим постала поверилац свога мужа за малу суму од десет хиљада франака које јој је заљубљени Давид признао као мироз брачним уговором, и ради чије исплате јој је уступио покретности своје штампарије и кућевни намештај. Док је Пти-Кло осигуравао тако имовину брачнога пара, у Поатјеу је победио разлог на којем је он засновао своју жалбу. По његовом тврђењу, Давид је био утолико мање дужан да плати трошкове које је у Паризу проузроковао Лисјен де Рибампре, што је њих Сенски грађански суд, својом пресудом, ставио на терет Метивјеу.

Такво тумачење, које је усвојио апелациони суд, потврђивала је и једна одлука трговачког суда у Ангулему, који је Сешара сина осудио да плати дуг не урачунавајући у то суму од шест стотина франака трошкова у Паризу, који су стављени на терет Метивјеу, и поделио тако трошкове на обе парничне стране, с обзиром на разлог на који се позвао Сешар у својој жалби.

Та одлука, достављена Сешару сину 17 августа, претворила се, 18, у налог за исплату главнице, камате и дужних трошкова, и одлуку о попису 20. Ту се Пти-Кло умешао у име госпође Сешар и тражио да се узме намештај као имовина која припада жени, и која је прописно издвојена. Поред тога, Пти-Кло је учинио да се у спор умеша и Сешар отац, који је постао његов клијент. Ево зашто:

Сутрадан по посети коју му је учинила снаха, виноградар је дошао свом ангулемском правном заступнику, Кашану, и питао га како ће да осигура себи закупнину, доведену у питање незгодом у коју је запао његов син.

— Ја не могу да заступам оца кад водим спор против његовог сина, рекао му је Кашан, него отидите Пти-Клоу, он је врло умешан, и он ће вам помоћи можда боље него и ја...

А у Суду, Кашан је рекао Пти-Клоу:

— Послао сам ти старог Сешара, заступај га уместо мене, а ја ћу ти се одужити на исти начин.

Међу правним заступницима, такве услуге се чине, у провинцији као и у Паризу.

Другога дана пошто је стари Сешар поклонно своје поверење Пти-Клоу, велики Коанте дође свом саучеснику и рече му:

— Постарајте се да стари Сешар добије добру лекцију! То је човек који никад неће опростити сину што му је истерао хиљаду франака из џепа; и тај издатак ће угушити у његовом срцу сваку племениту мисао, ако би се и појавила!

— Идите ви у ваш, виноград, рекао је Пти-Кло свом новом клијенту, вашем сину и иначе рђаво иде, немојте му и ви причињавати: трошкове живећи код њега. Ја ћу вас позвати над буде време томе.

И онда, у Сешарово име, Пти-Кло је изјавио да пресе пошто су узидане, претстављају утолико више непокретност по намени, што кућа, још од времена Луја XIV, служи за штампарију. Кашан, озлојеђен за рачун Метивјеа који, пошто је у Паризу нашао да Лисјенов намештај припада Коралији, сад у Ангулему налази да Давидов намештај припада жени и оцу (лепе су се ствари могле чути на рочишту), тужио је суду и оца и сина да би оборио такве наводе.

— Ми хоћемо, узвикуо је он, да покажемо каквим се средствима служе ти људи који се крију иза утврђења злонамерно изврнутих чињеница; који, од најчистијих и најјаснијих законских одредаба, стварају себи оруђе да се одбране! а од чега? од тога да не плате три хиљаде франака! које су узели одакле?... из кесе јаднога Метивјеа. И свет се још усуђује да напада оне који дају новац на менице! Ето у каквом времену живимо!.. Напослетку, питам ја, зар ово није права отимачина туђег новца?... Ви не можете допустити да се на овај начин увлачи неморал у само срце правде!...

Ангулемски суд, паколебан лепом Кашановом беседом, донео је пресуду после саслушања свих странака, којом је сопственост кућног намештаја призната само госпођи Сешар, а за-

хтев Сешара оца одбијен с тим да он плати четири стотине тридесет и четири франка и шездесет и пет сантима трошкова.

— Тако и треба чича-Сешару, рекоше смејући се правни заступници један другоме, хтео је и он да уграби нешто, нека плати сад!..

Та пресуда је, 26 августа, достављена тако да су се пресе и други помоћни алат у штампарији могли запленили 28 августа, излепљени су огласи о пленидби!...

На захтев странака, донето је решење да се продаја може извршити на лицу места. Оглас о продаји изишао је у новинама, и Дублон се надао да ће 2 септембра моћи да приступи продаји. У том тренутку, Давид Сешар је дуговао Метивјеу, на основу правомоћне пресуде и извршних решења, сасвим по закону, укупан износ од пет хиљада двеста седамдесет и пет франака и двадесет и пет сантима, не урачунавајући камате. Пти-Клоу је дуговао хиљаду и двеста франака и правозаступнички хонорар, чију је висину, по примеру великодушног поверења кочијаша који су вас брзо возили, требало да одреди његова увиђавност.

Гоопођа Сешар дуговала је Пти-Клоу око триста и педесет франака, и хонорар. Чича-Сешар дуговао је својих четири стотине тридесет и четири франака и шездесет и пет сантима, а Пти-Кло је тражио од њега сто талира хонорара. И тако је целокупно дугавање могло изнети око десет хиљада франака. Не говорећи о корисности ових података за друге народе, који ће моћи из њих да виде како пали судска артиљерија у Француокој, потребно је да и законодавац сазна, под претпоставком да законодавац има времена за читање, докле може да иде злоупотреба судског поступка. Зар не би било потребно да се што пре донесе неки мали закон који би, у извесним случајевима, забрањивао правним заступницима да трошковима прелазе суму која је предмет спора? Зар нема нечега смешног у томе што се имовина од једнога квадратног метра потчињава поступку који важи за имање милионске вредности? Из овога врло кратког излагања свих фаза кроз које је прошао овај спор, разумеће се шта вреде речи: судски поступак, правда, трошкови! о чем огромна већина Француза и

не сања. То је оно што се, судским језиком, каже метнути угарак у нечију кућу. Штампарска слова која су тежила пет хиљада ливара⁶⁹ вредела су, као сирово гвожђе, две хиљаде франака. Три пресе вределе су шест стотина франака. Остали материјал био би продат као старо гвожђе и стара дрвенарија. За кућни намеаштај добило би се највише хиљаду франака. И тако су за ствари које су припадале Сешару сину и претстављале вредност од четири хиљаде франака отприлике, Кашан и Пти-Кло начинили седам хиљада франака трошкова, не рачунајући трошкове у будућности, чије је цвеће обећавало приличио лепе плодове, као што ће се видети. Извесно је да ће правници практичари у Фракцуској и у Навари, чак и они у Нормандији, одати своје признање и дивити се Пти-Клоу; али зар се људе који имају срца неће сажалити на Колба и Марицу?

Док је трајало то прегоњење, Колб је седео пред вратима од ходника на једној столици кад није био потребан Давиду, и обављао је дужност пса чувара. Примао је судска решења, уосталом увек под надзором једнога Пти-Клоовог писара. Кад је огласима објављена продаја штампарског алата, Колб је те огласе цепао чим их разносач прилепи, а трчао је да их поскида и у граду вичући:

— Гадови!.. Муче тако красног човека? и још кажу да је то правда!

Марица је зарађивала, свако пре подне, по десет суа окрећући машину у једној фабрици хартије, и трошила је то на свакодневне потребе. Госпођа Шардон се без роптања вратила својем заморном послу нудиље, и крајем сваке недеље доносила је оно што заради својој кћери. Већ у два маха одржала је деветодневно прошеније, и чудила се што Бог не чује њене молитве нити види светлост воштаница које му она припаљује.

Ева је примила, 2 септембра, једино писмо које је Лисјен написао после онога којим је свог зета обавестио о трименицама, и које је Давид био сакрио од жене.

— Ово је треће писмо које добијам од њега откако је

⁶⁹ Ливра је мера за тежину, отприлике пола килограма

отишао! рече у себи јадна сестра устежући се да отвори злослутно писмо.

У том тренутку, она је хранила своје дете, хранила га је крављим млеком, јер је ради штедње морала да отпусти дојкињу. Може се замислити како јој је било кад је прочитала ово писмо, као и Давиду кога је пробудила. Пошто је целе ноћи правио хартију, проналазач је легао у свануће.

„Париз, 29 августа.

„Драга сестро,

„Пре два дана, у пет сати изјутра, издахнуло је једно од најлепших божјих створења, једина жена која ме је могла волети онако како ме волиш ти, како ме воле Давид и моја мајка, спајајући с тим тако несебичним осећањима оно што мати и сестра не би могле дати: све блаженство љубави! Пошто ми је жртвовала све, можда је јадна Коралија и умрла за мене! за мене, који у овом тренутку немам чим да је сахраним... Она ме је тешила у животу; само ви, драги моји анђели, моћи ћете да ме утешите због њене смрти. Ја чврсто верујем да је Бог опростио грехе тој чистој души, јер је она умрла као хришћанка. О! Париз!... Ево моја, Париз је у исти мах сва слава и сва срамота Француске, ја сам ту већ изгубио многе илузије, а изгубићу и друге док испросим оно мало новаца колико ми је потребно да спустим у освећену земљу тело једног анђела!

„Твој несрећни брат, „ЛИСЈЕН.

„P.S. — Ја сам ти морао причинити много јада својом лакомислености; али ћеш ти сазнати све једног дана и опростићеш ми. Уосталом, можеш бити спокојна: видећи Коралију и мене у великој невољи, један честит трговац који је због мене имао тешких брига, г. Камизо, узео је на себе да уреди ту ствар, како рече."

— Писмо је још влажно од његових суза, рекла је Ева Давиду гледајући га с толико сажаљења, да је у њеним очима засијало нешто од њене некадашње љубави према Лисјену.

— Јадни младић, зацело пати много ако је био вољен

као што каже, узвикну Евин срећни муж.

И муж и жена заборавише све своје јаде пред вапајем тога најтежег бола. У том тренутку утрча Марица рекавши:

— Госпођо, ево иду!... ево иду!...

— Ко?

— Дублон и његови људи, проклети да су! Колб се доле туче с њима, хоће да продају.

— Не, не, неће продавати, умирите се, узвикну Пти-Кло, чији глас одјекну у соби испред спаваће, ја сам малочас предао жалбу апелационом суду. Ми не смемо остати под теретом пресуде која нас оглашава за злонамерне људе. Ја нисам хтео да се браним овде. Да бих добио времена за вас, пустио сам Кашана нека прича ономад, а уверен сам да ћу победити још једном у Поатјеу...

— Али колико ће стати та победа? упита госпођа Сешар.

— Правозаступнички хонорар ако победите, а хиљаду франака ако изгубимо.

— Боже мој, узвикну јадна Ева, али зар тај лек није гори него болест?...

Чувши тај узвик невиности којој је судски ватромет отворио очи, Пти-Кло није умео да одговори ништа, толико му се Ева учинила лепа. За то време стигао је и чича-Сешар, кога је Пти-Кло био позвао. Присуство тога старца у спаваћој соби његове деце, где се његов унук у колевци осмехивао на несрећу, употпунило је овај призор.

— Чика-Сешаре, рече млади правки заступник, ви мени дугујете седам стотина франака за заступање; али ћете моћи то да наплатите од вашег сина тако што ћете их додати закупнини која вам се дугује.

Стари виноградар је осетио оштар потсмех који је Пти-Кло унео у свој нагласак и у свој поглед кад му се обратно том реченицом.

— Прошли бисте јевтиније да сте јемчили за свог сина!... рече му Ева одвојивши се од колевке да би пришла старцу и пољубила га.

Давид, утучен што види колика се гомила скупила пред његовом кућом, где је борба између Колба и Дублонових људи

привукла много света, пружио је руку оцу не рекавши му ни добар дан.

— А зашто вам дугујем седам стотина франака? упита старац Пти-Клоа.

— Зато што сам вас заступао, пре света. Пошто је у питању ваша закупнина, ви сте према мени у истој обавези као и ваш дужник. Ако ми ваш син не плати те трошкове, платићете ми их ви... Али то није ништа: кроз који час ће да воде Давида у затвор, хоћете ли ви допустити да дође до тога?

— Колико је дужан?

— Тако око пет до шест хиљада франака, не рачунајући оно што дугује вама ни оно што дугује својој жени.

Старац, који се сав претворио у неповерење, погледа дирљиву слику која се указивала његовим очима у тој плавој и белој соби: једна уплакана лепа жена поред колевке, Давид који је најзад клонуо под теретом својих брига, правни заступник који га је можда намамио овамо као у клопку; медвед помисли да они кушају његово родитељско осећање, и побоја се да га не оштете. Приђе да види и да помилује дете, које му пружи своје ручице. Усред толиких брига, дете, неговано као дете неког енглеског пера, имало је на глави везену капицу са ружичастом поставом.

— Ех! нека се Давид извлачи како зна! а ја мислим само на ово дете, узвикну стари деда, и његова мати ће ми то одобрити. Давид је тако учен да зацело зна како ће платити своје дугове.

— Ја ћу вама чисто и јасно да кажем шта ви мислите, рече правни заступник потсмешљиво. Слушајте, чика-Сешаре, ви завидите вашем сину. То је права истина! ви сте довели Давида у положај у којем се налази, кад сте му продали вашу штампарију трипут скупље него што вреди, и упропастили сте га да бисте наплатили ту лихварску цену. Јест, немојте махати главом, лист који сте продали браћи Коанте, и за који сте ви узели сав новац, био је сва вредност ваше штампарије... Ви мрзите вашег сина не само због тога што сте га опљачкали, него још и зато што сте га начинили човеком вишим од себе. Ви се показујете као да јако волите свог унука да бисте прикрили

потпуно отсуство осећања према свом сину и својој снаси, за које бисте морали да издате новац *hit et nunc*⁷⁰, а вашем унуку биће потребна ваша љубав тек *in extremis*⁷¹. Ви волите овог малишана како би изгледало да волите некога од својих, и само да се не каже како сте неосетљиви. Ето шта ви имате у души, чика-Сешаре...

— Јесте ли ви мене довели овамо да слушам такве ствари? рече старац претећим гласом гледајући наизменце свог правног заступника, своју снаху и свог сина.

— Али, господине, узвикну јадна Ева обраћајући се Пти-Клоу, јесте ли се ви зарекли да нас упропастите? Никад се мој муж није потужио на свог оца...

Виноградар погледа своју снаху испод ока.

— Мени је сто пута рекао да ви њега волите на свој начин, рече она старцу, разумевајући његово неповерење.

По упутствима великога Коанте, Пти-Кло је и даље завађао оца и сина, како отац не би извукао Давида из тешког положаја у којем се налази.

— Онога дана кад будемо имали Давида у затвору, рекао је уочи тога дана велики Коанте Пти-Клоу, ви ћете бити представљени госпођи де Сенонш.

Проницавост коју даје љубав отворила је очи оспођи Сешар, и она је прозрела ово непријатељство по наруџбини, као што је раније осетила Серизеово издајство. Свак ће лако замислити како се изненадио Давид, који није могао да схвати откуда Пти-Кло тако добро познаје и његовог оца и његове послове. Честити штампар није знао за везе свог браниоца са браћом Коанте, а, поред тога, није му било позгаато ни да се иза Метивјеа крију браћа Коанте. Давидово ћутање било је увреда за старог виноградаря; а правни заступник се користио запрепашћењем свога клијента да оде.

— Збогом, драги мој Давиде; обавештени сте, против принудног затвора не може се подносити жалба, вашим повериоцима остаје још само тај пут, и они ће поћи њиме. Зато,

⁷⁰ Овде и сад

⁷¹ У последњем часу

бежите.. Или још боље, ако хоћете да ме послушате, ето, отидите браћи Коанте, они имају капитале, и, ако је ваш проналазак готов, ако је успео, удружите се с њима; они су, на крају крајева, врло добри људи...

— Какаов проналазак? упита стари Сешар.

— Зар мислите да је ваш син толико глуп да би напуштао своју штампарију кад не би мислио на нешто друто? узвикну правни заступник. Како ми је говорио, он тражи начин да за три франка произведе рис хартије који данас стаје десет франка...

— Хоћете на то да ме ухватите! узвикну стари Сешар. Сви ви овде споразумели сте се да мене очерупате. Ако је Давид пронашао то, нисам му потребан ја, он је милионар! Збогом, пријатељи моји мали, лаку ноћ.

И старац оде низа степенице.

Гледајте да се сакријете, рече Давиду Пти-Кло, који потрча за старим Сешаром да га још више наљути.

Мали правни заступник стигао је виноградара који је гунђао на Дудовом тргу, отпратио га је до Хумоа, и растао се с њим запретивши му да ће предузети одлучне мере за наплату трошкова који му се дугују, ако му не буде плаћено у току те седмице.

— Платићу вам, ако ме научите како да лишим наследства свог сина, а да не оштетим ни мог унука ни моју снаху!.. рече стари Сешар, и нагло се одвоји од Пти-Клоа.

— Како велики Коанте познаје добро људе с којима има посла!... А! лепо ми је рекао: тих седам стотина франака које треба да положи спречиће она да плати седам хиљада франака за свог сина, узвикнуо је мали правни заступник враћајући се узбрдо у Ангулем. Али ја нећу пустити тога препреденот фабриканта хартије да мене нагарава, време је да тражим од њега и нешто друго, а не само речи.

— Је ли, Давиде пријатељу, шта мислиш чинити?... рече Ева своме мужу, кад су чича-Сешар и правни заступник отишли од њих.

— Метни твој највећи лонац на ватру, дете моје, узвикну Давид погледавши у Марицу, знам шта треба да урадим!

Чувши те речи, Ева дохвати свој шешир, шал и ципеле са грозничавом журбом.

— Обуците се, пријатељу, рекла је Колбу, ви ћете поћи са мном, јер треба да видим постоји ли неки начин да се изиђе из овог пакла...

— Господине, узвикну Марица кад је Ева изишла, та будите разумни, или ће госпођа свиснути од јада. Зарадите толико новаца да платите што сте дужни, а, после тога, тражите ваше благо колико вам је драго...

— Ђути, Марице, одговори Давид; пребродиће се и последња тешкоћа. Ја ћу добити у исти мах и проналазачки патент и искључиво одобрење за његово усавршавање.

У Француској, болно место проналазача јесте искључиво одобрење за усавршавање патента. Човек проведе десет година живота тражећи неку индустријску тајну, неку машину, неко откриће, добије патент, и сматра да је ствар у његовим рукама; за њим дође неки конкурент који, ако проналазач није све предвидео, усаврши његов проналазак каквим завртњем, и тако му га отме из руку. А, у фабриковању хартије, ствар није готова ако је пронађена само јевтинија каша! Други би могли да усаврше поступак. Давид Сешар је хтео да предвиди све, како му се не би десило да му други ишчупа из руку богатство које је тражио усред толиких тешкоћа.

Холандска хартија (тако се назива хартија која се израђује од ланених крпа, иако се она у Холандији не производи више) није довољно туткалисана; него се туткалише лист по лист ручним радом који поскупљује хартију. Ако би се постигло да се каша туткалише још у бачви, и то туткалом које не стаје скупо (што се уосталом и ради данас, али још недовољно усавршеним начином), не би било потребно више никакво усавршавање. За последњих месец дана, Давид је дакле покушавао да кашу за своју хартију туткалише у бачви. Имао је у виду два своја начина за то.

Ева оде да се види са својом мајком. Срећним случајем, госпођа Шардон је неговала жену првог заступника државног тужиоца, која је у то време родила наследника, породици Мило из Невера. Ева, неповерљива према свим судским

службеницима, наумила је да се о својем случају посаветује са законским браниоцем удовица и сирочади, и да њега пита може ли Давида ослободити дуга ако се сама обвезе, ако прода своје потраживање; али се исто тако надала и да ће сазнати истину о дволичном држању правног заступника Пти-Клоа.

Државни тужилац, изненађен лепотом госпође Сешар, примио ју је не само с пажњом која се дугује једној жени, него и с изветом удворношћу на коју Ева није била навикла. Јадна жена видела је најзад у очима државног тужиоца онај израз који је, откако се удала, налазила само још код Колба, и који је, код жена лепих као што је била Ева, мерило којим оне оцењују људе. Кад страст, кад интерес или старост угасе у очима неког човека оно светлуцање потпуне покорности која у њима пламти у младости, жена онда губи поверење у том човеку и почиње да га посматра. Браћа Коанте, Пти-Кло, Сери-зе, сви људи у којима је Ева познала непријатеље, гледали су је оштрим и хладним оком; и она се осетила пријатно пред замеником државног тужиоца који је, поред све љубазности с којом ју је дочекао, са мало речи уништио све њене наде.

— Није извесно, госпођо, рекао јој је он, да ће апелациони суд преиначити пресуду која ограничава на кућни намештај оно што је ваш муж признао као ваш удео у заједничкој имовини. Ваше право не сме бити средство за изигравање закона. Али, пошто ћете ви као поверилац учествовати у деоби новца који се добије за заплећене ствари, а пошто ће и ваш свекар исто тако имати право да наплати дужну закупнину, биће могућно, после пресуде апелационог суда, да се подносе друге жалбе, у вези с оним што ми, правничким језиком, називамо сразмерно учешће у наплати.

— Али то значи да нас г. Пти-Кло гура у пропаст? узвикну она.

— Држање Пти-Клоа одговара налогу који му је дао ваш муж, јер он жели, како каже његов правни заступник, да добије времена, наставио је државни тужилац. По мојем мишљењу, можда би било боље одустати од жалбе, а да се ви и ваш свекар појавите приликом продаје као купци алата који вам је нај-

потребнији за рад, ви у границама онога што вам мора припасти, а он за износ овоје закупнине... Али то би значило ићи циљу исувише брзо. Овако правни заступници живе на ваш рачун!...

— Ја бих онда била у рукама г. Сешара оца, коме бих дувала закупнину и за алате и за зграду; а мога мужа би и даље гонио г. Метивје, који не би добио скоро ништа?

— Тако је, госпођо.

— Значи да бисмо били у горем положају него што смо сад...

— Сила закона, госпођо, налослетку остаје на страни повериоца. Ви сте примили три хиљаде франака, и право је да их вратите...

— О, господине, зар ви мислите да бисмо ми били способни да...

Ева застаде осетивши опасност којој би њено правдање могло да изложи њеног брата.

— О! ја знам добро, настави државни тужилац, да та ствар није сасвим јасна, ни са стране дужника, који су честити, осећајни, чак велики!., ни са стране повериоца, иза кога се крије неко други.

Ева, уплашена, гледала је у државног тужиоца забезекнуто.

— Ви разумете, рече он погледавши је значајно, да ми, док седимо слушајући излагање госпде адвоката, имамо довољно времена да размишљамо о ономе што се дешава пред нашим очима.

Ева се врати кући очајна што не може да учини ништа.

Те вечери, у седам сати, Дублон је донео решење о принудном затвору. У томе часу, дакле, судски прогон је достигао врхунац.

— Почев од сутра, рече Давид, моћи ћу да излазим само ноћу.

Ева и госпођа Шардон бризнуше у плач. По њиховим појмовима, било је срамота крити се.

Кад су чули да је у питању слобода њиховога господара, Колб и Марица узнемирише се утолико више што су, већ

одавно, били уверени да он није у стању служити се лукавством; и тако су се уплашили за њега, да су дошли госпођи Шардон, Еви и Давиду, под изговором да чују чему би могла да послужи њихова оданост. Наишли су у тренутку кад су та три бића, за која је живот био тако једноставан дотле, плакала увиђајући да морају крити Давида. Али како да се спасу невидљивих ухода који ће, већ од овог тренутка, зацело мотрити на сваки корак тога по несрећи тако расејаног човека?

— Ако госпођа хоће да почека четврт сата, ја ћу поћи да уходим непријатељски табор, рече Колб, и ви ћете видети да се разумем у томе, иако личим на Немца; а ако сам прави Француз, довољно сам лукав.

— О! госпођо, рече Марица, пустите га нек иде, он мисли само како ће да сачува господина, ни на шта друго не мисли. Колб није Алзашанин; он је... како да кажем?... прави пас чувар!

— Идите, добри мој Колбе, рече му Давид, још имамо времена да се одлучимо.

Колб оде трком до извршитеља, где су Давидови непријатељи били на окупу саветујући се како да га ухвате.

Хапшење дужника је, у провинцији, ствар изванредна, необична, ако се уопште догоди кад-год. Пре свега, тамо се сви исувише добро познају да би неко икад употребио једно тако одвратно средство. Повериоци и дужници морају се тамо гледати очи у очи целот живота. Затим, кад неки трговац, банкрот, да се послужимо изразом из провинције, који се много не устручава да изврши ту врсту озакоњене крађе, припрема стечај, њему служи Париз као прибежиште.

Париз је у неку руку Белгија за провинцију; тамо има склоништа у која се скоро не може продрети а и власт извршитеља који га гоне простире се само до границе надлежности његовог суда. Сем тога, постоје и друге скоро несавладљиве препреке. Тако, закон којим је зајемчена неповредивост стана влада у провинцији без изузетка; извршитељ нема права тамо, као у Паризу, да уђе у коју било кућу да би у њој ухватио дужника.

Законодавац је сматрао да Париз треба да буде изузе-

так у том погледу зато што тамо по неколико породица станују у истој кући. Али у провинцији да би силом ушао у стан самог дужника, извршитељ мора да дође заједно са примирителним судијом.

А примирителном судији, под чијом се влашћу налазе извршитељи, остављено је на вољу да укаже или да откаже своју помоћ. У похвалу примирителних судија мора се рећи да њима тешко пада та обавеза, они не пристају да служе слепим страстима, или освети. А има и других тешкоћа, не мање озбиљних, које иду на то да ублаже сасвим непотребну законску свирепост о принудном затвору, по сили обичаја који често мењају законе у толикој мери да их најзад укину. У великим градовима има много бедника, пропалих људи, без вере и без закона, готових да послуже као уходе; али, у малим местима, сви се исувише добро познају да би ступили у службу неког извршитеља. Ако би неко, из последњих редова, пристао на ту врсту унижења, он би морао да се сели из града.

И зато, пошто се ухапшењем дужника не бави, као у Паризу или у другим многољудним градовима, нарочита трговачка полиција, оно постаје изванредно тешка ствар, лукава борба између дужника и извршитеља, чије је довијање понекад дало повода врло занимљивим извештајима у *Различностима* париских новина. Коанте старији није хтео да се показује; али дебели Коанте, који је говорио да му је тај посао ставио у дужност Метивје, дошао је код Дублона са Серизеом, који је постао његов фактор, и чија је сарадња добијена обећањем једне новчанице од хиљаду франака. Дублон је могао да рачуна на двојицу својих извежбаних људи. Тако су браћа Коанте већ имали три ловачка пса који ће да гоне њихов плен. У часу хапшења, уосталом, Дублон је могао да употреби жандармерију која је, по гласу пресуде, дужна да укаже помоћ извршитељу кад је он затражи. Њих петорица били су дакле на окупу у том тренутку у Дублоновој соби за рад, која се налазила у приземљу зграде, иза извршитељеве канцеларије.

У канцеларију се улазило кроз један прилично широк поплочан пролаз који је био као нека врста ходника. Кућа је имала обичну засвођену капију, поред које се с обе стране нала-

зио позлаћен судоки грб, у чијој средини су се могла прочитати црна слова: извршитељ. Два канцеларијска прозора с улице били су заштићени јаким гвозденим шипкама. Соба за рад била је окренута врту, где је извршитељ, поклоник Помоне⁷², лично гајио с великим успехом воћке уз наслон. Кухиња се налазила према канцеларији, а иза кухиње било је степениште којим се ишло на горњи спрат. Та кућа се налазила у једној улици, иза нове судске зграде која се тада зидала, и која је довршена тек после 1830. Те појединости нису без значаја за разумевање онога што се десило Колбу. Алзашанин је намислио да се јави извршитељу као да хоће да му изда свога господара, како би сазнао какве му се замке припремају, и да би га од њих сачувао. Куварица дође да отвори врата, и Колб јој рече како жели да разговара са г. Дублоном о неком послу. Љута што ју је прекинуо при прању судова, та жена отвори врата од канцеларије рекавши Колбу, кога није познавала, да ту причека господина који је тренутно заузет разговором у својој соби за рад; затим оде да јави свом господару како неки човек хоће да говори с њим. Тај израз неки човек означавао је тако извесно неког сељака, да Дублон рече:

— Нек причека!

Колб седе поред врата собе за рад.

— Дакле! како мислите да поступите? јер, ако бисмо могли да га ухватимо сутра ујутру, то би значило добити у времену, рекао је дебели Коанте.

— Ништа неће бити лакше од тога, не зове се он узалуд добричина, узвикнуо је Серизе.

Кад је познао глас дебелог Коанте, и нарочито над је чуо те две реченице, Колб је одмах погодио да се говори о његовоме гооподару, а његово чуђење се појачало кад је чуо Серизеов глас.

— Дечко који је јео његов хлеб! узвикнуо је ужаснут.

— Децо, проговори Дублон, ево шта треба урадити. Распоредићемо наше људе на великом растојању једног од другог, почев од улице Болје и Дудовог трга, у свим

⁷² Помона — у митологији, богиња заштитница плодова и вртова

правцима, тако да можемо пратити добричину, тај надимак ми се допада, а да он то не примети; нећемо га испуштати из вида док не уђе у ону кућу где мисли да ће бити сакривен; оставићемо га неколмко дана на миру, а затим ћемо га једног лепог дана пресрести пре сунчевог изласка или заласка.

— Али шта ради он у овај мах? може нам измаћи, рече дебели Коанте.

— Код куће је, рече Дублон; ако би изишао, ја бих то знао. Један од мојих људи стражари на Дудовом тргу, други на углу код Суда, а трећи тридесет корака далеко од моје куће. Ако наш чова изиђе, они ће звизнути, и он неће поћи ни три корака, а ја ћу то већ знати по овом телеграфисању.

Извршитељи дају својим пандурима поштено име људи.

Колб није рачунао на тако повољан случај, он лагано изађе из канцеларије и рече служавци:

— Господин Дублон је дуго заузет, ја ћу доћи сутра ујутру раније.

Алзашанину је, као некадашњем коњанику, пала на ум једна мисао коју је хтео одмах да проведе у дело. Отрчао је једноме свом познанику који је давао коње под најам, изабрао коња, наредио да се оседла, и, што је брже могао, вратио се кући свога господара, где је затекао госпођу Еву у највећем очајању.

— Шта је, Колбе? упита штампар видевши да је Алзашанин у исти мах и радостан и уплашен.

— Ви сте окружени неваљалцима. Најсигурније је да сакријемо мога господара. Је ли госпођа мислила да склони господина негде?

Кад је честити Колб рекао све о Серизеовом издајству, о опсади постављеној око куће, о учешћу дебелог Коанте у тој ствари, и предочио лукавства која смишљају такви људи против његовога господара, Давидов положај обасјала је најзлослутнија светлост.

— То тебе гоне браћа Коанте, узвикну једна Ева пренеражена, и его зашто се Метивје показао тако неумољив... Они су фабриканти хартије, они хоће твоју тајну.

— Али шта да радимо да бисмо се спасли њих? узвикну

госпођа Шардон.

— Ако госпођа зна за неко месташце где би могла да сакрије господина, рече Колб, ја обећавам да ћу га одвести тамо да нико не сазна.

— Дођите само ноћу код Базине Клерже, одговори Ева, ја ћу отићи да се о свему договорим с њом. У овој прилици, Базина је исто што и ја.

— Пратиће те уходе, рече најзад Давид, коме се унеколико повратило присуство духа. Треба наћи начина да се Базина обавести, а да нико од нас не оде тамо.

— Госпођа може да иде, рече Колб. Ево како ја мислим: ја ћу изићи са господином, а они што звижде поћи ће нашим трагом. За то време, госпођа ће отићи госпођици Клерже, за њом неће ићи нико. Ја имам коња, господин ће узјახати иза мене; и чик нека нас стигну.

— Онда збогом, пријатељу, узвикну једна жена бацивши се у наручје своме мужу; нико од нас неће долазити да те обиђе, јер бисмо те могли одати. Треба да кажемо збогом једно другоме за све време док траје тај добровољни затвор. Дописиваћемо се преко поште. Базика ће предавати твоја писма, а ја ћу теби писати на њено име.

Кад су изишли, Давид и Колб зачуше звиждање и одведоше уходе све до испод капије Пале, где је становао човек који је изнајмљивао коње. Ту Колб постави свога господара на коњске сапи препоручивши му да се чврсто држи за њега.

— Звиждите, звиждите, гадови! Брига мене за све вас! узвикну Колб. Нећете стићи старога коњаника.

И стари коњаник ободe коња низ поље брзином која је морала онемогућити и онемогућила је уходама да их прате и да виде куда иду.

Ева оде Постелу под прилично вештим изговором да га припита за савет. Пошто је поднела увреде оног сажаљења које је издашно само у речима, оставила је Постелове, и могла је да стигне, непримећена, до Базине, којој је поверила своју бригу замоливши је за помоћ и заштиту. Базина која је, ради веће сигурности увела Еву у своју собу, отвори врата једне су-

седне собице у коју је светлост улазила кроз прозор на таваници, и на коју никакво људско око није могло да пази. Две пријатељице прочистише ту један мали камин чији је димњак ишао упоредо са димњаком из радионице где су радници ложили ватру за своје утије. Ева и Базина простреше по поду старе простирке да ублаже шум, ако би га Давид из непажње начинио; наместише му једну пољску постељу за спавање, пећ за његове огледе, сто и столицу за седење и писање. Базина је обећала да ће му доносити храну ноћу; и, како никад нико није улазио у њену собу, Давид је могао пркосити свима својим непријатељима, чак и полицији.

— Најзад, рече Ева пољубивши своју пријатељицу, обезбеђен је.

Ева се врати Постелу, да би, како је рекла, била начисто с извесним стварима које само један тако обавештен судија трговачког суда може да јој објасни, и допусти му да је отпрати до њене куће слушајући успут његово вајање.

— Да сте се удали за мене, зар бисте дошли до тога?..

Та мисао се осећала у овему што је говорио мали апотекар. Кад се вратио, Постел је затекао своју жену љубоморну због велике лепоте госпође Сешар; и, пуна беса због учтивости њеног мужа, Леонија је допустила да је умири апотекарово уверавање да су омалене риђе жене лепше него високе гаравуше које, по његовом нахођењу, личе на оне лепе коње који се држе увек у штали. И морао јој је дати неких доказа о својој искрености, јер му је гопођа Постел сутрадан угађала у свему.

— Можемо бити спокојни, рекла је Ева својој мајци и Марици, које је затекла, како се изразила Марица, још престрављене.

— О! отишли су, рече Марица кад је Ева по навици погледала у своју сабу.

— Куда ћемо?.. упита Колб кад је одмакао већ читаву миљу великим друмом за Париз.

— У Марсак, одговори Давид; кад си ме већ повео на ту страну, хоћу да покушам последњи пут да умекшам срце свог оца.

— Више бих волео да извршим јуриш на батерију топова, јер господин ваш отац нема срца.

Стари радник на преси није имао вере у свог сина; он је њега ценио, као што цени народ, по делима. Пре свега, није сматрао да је опљачкао Давида; затим, не задржавајући се на томе што је сад друго време, говорио је у себи:

— Ја сам му предао уређену штампарију, где сам добро радио; а он, који се у том послу разуме хиљаду пута боље него ја, није умео ни да макне!

Неспособан да разуме свог сина, он га је осуђивао, и замишљао је да се уздиже изнад те високе интелигенције говорећи самоме себи:

— Ја му чувам хлеб.

Никад моралисти неће успети да објасне сав утицај осећања на интересе. А тај утицај је исто толико моћан колико и утицај интереса на осећања. Сви природни закони имају двоструко дејство, у обрнутам смислу једног према другоме. Давид је разумевао свог оца и имао је у себи толико узвишеног милосрђа да га правда. Кад су стигли у осам сати у Марсак, Колб и Давид затекли су старца при крају вечере, и у таквом стању да је требало одмах да легне.

— Дотерала орла зла година, рече отац своме сину са горким осмехом.

— Како можете да разговарате вас двојица, мој господар и ви?!. Он лети небом, а ви сте увек у винограду! узвикну Колб љутито. Платите, платите! то би било родителски...

— Сад, Колбе, иди; одведи коња код госпође Куртоа, да не досађује оцу, и знај да су оцеви увек у праву.

Колб оде, режећи као пас који, кад га господар изгрди због његове ревности, негодује и кад се покорава заповести. Давид, не казујући у чем је његова тајна, понуди оцу да му пружи најочигледнији доказ о својем проналаску, и предложи му да узме учешће у томе послу с онолико новца колико је њему потребно, било да се одмах ослободи дуга, било да почне експлоатисати свој проналазак.

— Е! како ћеш ти мени доказати да ни из чега можеш да начиниш добру хартију која не стаје ништа? упита некадашњи

штампар гледајући у свог сина погледом који је био помућен од вина, али лукав, радознао, лаком.

Рекли бисте да то муња сева из кишног облака, јер стари медвед, веран својим навикама, није никад легао у постељу пре него што се напије. Његов вечерњи оброк биле су две боце одличног старог вина које је он, како је сам казивао, сркутао.

— Ништа није простије од тога, одговори Давид. Хартију нисам понео собом, дошао сам овамо да побегаем од Дублона; и, кад сам се већ нашао на путу за Марсак, помислио сам да бих можда код вас могао наићи на предусретљивост коју би ми указао и неки лихвар. На себи немам ништа сем својег одела. Затворите ме на неко сигурно место, где нико не би могао ући, где нико не би могао да ме види, и...

— Шта, рече старац, погледавши свог сина страшним погледом, зар ме нећеш пустити да гледам како радиш?...

— Оче, одговори Давид, ви сте ми доказали да у пословима не постоји отац...

— А! немаш поверења у ономе ко те је родио!

— Не, него у ономе ко ме је лишио средстава за живот.

— Нека свак брине своју бригу имаш право! рече старац. Добро, сакрићу те у мој ћилер.

— Ја ћу ући тамо с Колбом; ви ћете ми дати катао да начиним кашу, настави Давид не приметивши поглед којим га је погледао отац, затим ћете ми донети стабљике од гардуна, од метлице, од љуте коприве, од трске које ћете насећи крај вашег потока. Другога дана ујутру, ја ћу изићи из вашег ћилера с одличном хартијом.

— Ако је то могућно... узвикну медвед подригнувши, ја ћу ти дати можда... видећу могу ли да ти дам... ето! двадесет и пет хиљада франака, под условом да могу зарадити толико сваке године.

— Ставите ме на пробу, пристајем! узвикну Давид. — Колбе, појаши коња, терај у Манл, купи тамо једно велико сито од коњске длаке код неког ситара, и туткала код бакалкна, и врати се што брже можеш.

— Дед пиј!.. рече отац стављајући пред свог сина боцу с вином, хлеб и остатке хладног печења. Поткрепи се, а ја идем

да ти спреим те сирове крпе; јер те твоје крпе су сирове! бојим се чак да не буду сувише сирове.

Два сата после тога, око једанаест сати увече, старац је затворио свога сина и Колба у једно засебно одељење поред својег ћилера, покривено ћерамидом, где су се налазиле справе потребне за дестилисање ангумонских вина која дају, као што се зна, све оне ракије које се зову коњак.

— О! па ја сам овде као у некој фабрици... ево има и дрва и судова! узвикну Давид.

— Дакле, до сутра, рече чича Сешар, ја ћу вас закључати, и пустићу моја два пса, сигуран сам да вам нико неће донети хартије. Покажи ми сутра листове, и ја ти кажем да ћу бити твој ортак, ствар ће онда бити јасна и у реду...

Колб и Давид пустише да их старац затвори и проведоше два сата отприлике тукући и прип-ремајући стабљике, служећи се двома дебелим даскама. Ватра је пламтела, вода је врела. Око два сата изјутра, Колб, занесен послом мање него Давид чуо је некакав необичан уздах који је личио на подригивања човека пијанца, дохватио је једну од двеју лојаница и почео да загледа свуд унаоколо: спазио је тада модро лице старог Сешара, које је испунило цео мали четвртаст отвор изнад врата којима се из ћилера улазило у одељење за печење ракије, и која су била заклоњена празном буради. Лукави старац увео је свог сина и Колба у то одељење кроз спољашња врата на која су се износила пуна бурад за продају. Кроз ова друга унутрашња врата могла су се докотрљати велика бурад из ћилера непосредно, да се не обилази кроз двориште.

— Е! чича, тако се не ради, ви хоћете да подвалите вашем сину... Знате ли ви шта радите кад пијете вино? Појите једног неваљалца.

— О! оче... рече Давид.

— Дошао сам да видим треба ли вам штогод, рече виноградар скоро отрежњен.

— И зато што се бринете за нас унели сте лествице? рече Колб, који је отворио врата пошто је раскрчио пролаз, и виде старца у кошуљи на некаквим ниским лествицама.

— Можете назепсти тако! узвикну Давид.

— Ја мислим да сам месечар, рече старац, посрамљен, силазећи са лествица, Твоје неповерење према рођеном оцу учинило је да сањам, приснило ми се да се договараш са ђаволом да би остварио оно што је немогућно.

— Ђаво је ваша страст за мале жућаке! узвикну Колб.

— Вратите се ви у постељу, оче, рече Давид; затворите нас, ако хоћете, али се немојте трудити да поново долазите: Колб ће да стражи.

Сутрадан, у четири сата, Давид је изишао из одељења за печење ракије, пошто је уништио све трагове својег рада, и донео је оцу тридесетак листова хартије, чијој се финоћи, белини, чврстини и јачини није могло да замери ништа, и који су у средини носили као жиг испреплетана јака влакна на ситу од коњске длаке. Старац узме те обрасце, лизну их језиком, као медвед који је још од ране младости навикао да непцима испитује хартију; окретао их је, гужвао, савијао, вршио на њима све оне радње којима штампари проверавају каквоћу хартије, и, ма да им се није могло ништа да приговори, није хтео признати да је побеђен.

— Треба видети шта ће бити с тим у преси!... рекао је, само да не би похвалио свога сина.

— Чудан човек! узвикну Колб.

Старац, прибравши се, покри своју привидну неодлучност очинским достојанством.

— Нећу да вас варам, оче, мени се чини да ова хартија још увек стаје сувише скупо, и ја хоћу да решим питање туткалisaња у бачви... Остаје ми да постигнем само још то...

— А! хтео си да ми подвалиш!

— Али, да ли вам кажем? ја заиста туткалишем у бачви, само засад туткало још не продире свуд подједнако, те је хартија храпава као четка.

— Добро, усаврши то твоје туткалisaње у бачви, и онда ћеш добити моје паре.

— Неће мој господар никад видети какве су боје ваше паре!

Очевидно, старац је хтео да врати Давиду жао за срамо-

ту коју је поднео те ноћи: и зато је поступао с њим више него хладно.

— Оче, рече Давид, пошто је отпратио Колба, ја вам никад нисам пребацио што сте преценили вашу штампарију, и што сте ми је продали по вашој једностраној процени; увек сам гледао оца у вама. Говорио сам себи: „Остави старца који се доста намучио, који те је васпитао зацело боље него што је требало, нек ужива на миру и на свој начин плодове својег рада." Чак сам се одрекао у вашу корист имовине своје мајке, и примио сам без роптања презадужен живот који сте ми ви наметнули. Зарекао сам се да стекнем богатство не досађујући вама. И ево сам открио ту тајну, иако ми је горело под ногама, иако код куће нисам имао хлеба, иако су ме притискивали дугови који нису моји... Јест, ја сам се стрпљиво борио све док ме снага није издала. Можда сте ви дужни да ми притекнете у помоћ!.. али немојте мислити на мене, имајте у виду једну жену и једно детенце... (ту, Давид не могаде да уздржи сузе) и пружите им помоћ и заштиту. Зар ћете се показати горе од Марице и од Колба, који су ми дали своју уштеђевину? узвикну син видевши да је његов отац хладан као штампарска мраморна плоча.

— И ни то није било доста?.. узвикну старац не осећајући ни трунке стида; та ти би прогутао целу Француску!.. Лаку ноћ! Ја сам исувише велика незналица да бих се трпао у послове у којима бих само ја имао да потежем. Неће мајмун појести медведа, рекао је мислећи на њихове надимке у радионици. Ја сам виноградар, нисам банкар... И онда, видиш, рачуни између оца и сина увек су рђава ствар. Хајде да вечерамо, да не кажеш како ти не дајем ништа!..

Давид је био један од оних људи широког срца који могу да затворе у себе своје патње тако да остане тајна за оне који су им драги; и зато, кад се њихов бол тако прелије, то је код њих знак крајњег напора. Ева је добро разумела тај лепи карактер човека. Али је отац, у тој навали бола који је избио са дна на површину, видео обично јадиковање деце која хоће да подвале свом оцу, и крајњу утученост свога сина сматрао је за стид због неуспеха. Отац и син растали су се завађени. Давид и

Колб се око поноћи вратише у Ангулем, где су пошли пешице са толико опрезности колико би показали лопови који иду у крађу. Око један сат после поноћи, Давид је био уведен, неопажено, код госпођице Базине Клерже, у неприступачно склониште које му је пржгремила његова жена. Улазећи ту, Давид се стављао под окриље најобазривијег сажаљења, сажаљења једне раднице. Идућег јутра, Колб се хвалио како је коњем одвео свога господара, и како га је оставио тек пошто га је сместио у некакве тарнице које ће га одвести у околину Лиможа. У Базинин подрум била је унета довољна количина сировине, тако да Колб, Марица, госпођа Сешар и њена мати нису морали одржавати никакву везу са госпођицом Клерже.

Два дана после оног призора са сином, стари Сешар, који је видео пред собом још двадесет дана до бербе, обузет грамзивошћу, дотрчао је својој снаси. Он више није имао сна, хтео је да сазна има ли у том открићу неког изгледа на богатство, и наумио је да „чува виноград“, према својем изразу. Дошао је да станује, изнад стана своје снахе, у једној од оних двеју соба под кровом које је био задржао за себе, и живео је затварајући очи пред крајњом оскудицом која је притискивала породицу његовог сина. Дужни су му закупнину, могу да га хране! Није му било ништа необично што су кашике, ножеви и виљушке од калајисаног гвожђа.

— Ја сам тако и започео, одговорио је својој снаси кад се она извињавала што га не служи сребрним прибором.

Марица је морала лично да се обвезује код трговаца за све што се трошило у кући. Колб је радио као зидар, за двадесет суа дневно. Најзад је јадној Еви остало само још десет франка, јер је она, ради свог детета и ради Давида, жртвовала своја последња средства само да лепо угости виноградача. Надала се непрестано да ће њено угађање, њена пажња пуна поштовања, њено мирење са судбином, разнежити тврдицу; али је он остајао неосетљив. Најзад, видећи и код њега онај хладан поглед браће Коанте, Пти-Клоа и Серизеа, хтела је да упозна његову нарав и да погоди његове намере; али је то био узалудан труд! Стари Сешар био је увек помало напит, тако да се није могло прозрети шта мисли. Пијанство је двострук вео.

Заклањајући се тим пијанством, које је подједнако често било и привидно и истинито, старац је покушавао да од Еве докучи Давидову тајну. Понекад се својој сноси улагивао, понекад ју је плашио. Кад би му Ева одговорила да о томе не зна ништа, он је казивао:

— Попићу све што имам, претворићу то у доживотну ренту...

Та нечасна борба замарала је јадну жртву, и она је, да не би и нехотице увредила свога свекра, најзад заћутала. Једног дана, доведена до крајности, рекла му је:

— Али, оче, постоји један сасвим прост начин да сазнате све: платите Давидове дугове, он ће се вратити кући, и вас двојица ћете се споразумети.

— Аха! то ви хоћете од мене! узвикнуо је он, добро је да се зна.

Стари Сешар, који није веровао свом сину, веровао је браћи Коанте. Браћа Коанте, којима је отишао на саветовање, намерно су га преварили, рекавши му да се у истраживању које врши његов син ради о милионима.

— Ако Давид могне доказати да је успео, ја се нећу устезати да уложим у посао и моју фабрику хартије, рачунајући вашем сину његов проналазак као исто толику вредност, рекао му је велики Коанте.

Неповерљиви старац прикупио је толико обавештења испијајући чашице са радницима, тако је вешто испитао Пти-Клоа праовећи се глуп, да је најзад наслутио да се иза Метивјеа крију браћа Коанте; замишљао је да они хоће да упропасте штампарију Сешар и да од њега извуку новац мамећи га тим открићем, јер стари сељак није могао да погоди саучесништво Пти-Клоа, ни подли споразум којим се ишло на то да се пре или после дође до те лепе индустријске тајне. Најзад, једног дана, старац, огорчен што не може да победи ћутање своје снахе и што не може да сазна од ње чак ни то где се Давид сакрио, одлучи да обије врата на радионици за ливење ваљака, пошто је најзад сазнао да је његов син ту вршио своје огледе. Сишао је рано у зору и почео да чепрка оно браве.

— Ехе, шта ви ту радите, чика-Сешаре?.. довикнула му је Марица, која је устајала у свануће да би стигла у своју фабрику, и која прискочи вратима.

— Зар ја нисам у својој кући? рече старац посрамљен.

— Ето сад! Зар сте постали лопов под своје старе дане?... а од јутрос нисте још ништа пили... Идем одмах да кажем госпођи.

— Ћути, Марице, рече старац вадећи из цела два талира од по шест франака. Ено ти...

— Ћутаћу, али ви немојте више долазити овамо! рече Марица претећи му прстом, или ћу да кажем то целом Ангулему.

Чим је старац отишао од куће, Марица похита својој господарици.

— Слушајте, госпођо, извукла сам дванаест франака од вашег свекра, ево их...

— Како си могла?

Он је хтео да види господинове судове и материјал, само да би сазнао тајну. Ја сам знала да нема више ничега у малој кухињи; али сам га заплашила као да је хтео да покраде свога скна, и он ми је дао два талира да ћутим...

У том тренутку, Базина донесе радосно својој пријатељици писмо од Давида, написано на необично лепој хартији и предаде јој га кришом:

„Обожавана моја Ево, пишем теби прво на првоме листу хартије до којег сам дошао својим начином рада. Успео сам да решим питање туткалисања у бачви! Ливра каше, чак и под претпоставком да се нарочито обделава добра земља за сировине које ја употребљавам, стаје пет суа. А за рис од двадесет ливара биће потребно за три франка туткалисана каше. Уверен сам да ћу тежину књига свести на половину. Овај омот, писмо и обрасци произведени су на различите начине. Љубим те, бићемо срећни захваљујући богатству, јединој ствари која нам је недостајала.”

— Погледајте, рече Ева своме свекру пружајући му обрасце, дајте вашем сину оно што добијете од бербе, и омогућите му да се обогати, он ће вам двоструко вратити то

што му будете дали, јер је успео!...

Стари Сешар отрча одмах браћи Коанте. Тамо је сваки образац био проверен, испитан до танчина: неки су били туткалисани, други без туткала; на њима је била назначена цена од три до десет франака по рису; неки су били глатки као метал, други меки као кинеска хартија, било их је у свим могућим преливима беле боје. Очи у Јевреја кад оцењују дијаманте не би могле сјати јаче него што су сијале очи браће Коанте и старог Сешара.

— Ваш син је на добром путу, рече дебели Коанте.

— Кад је тако, платите његове дугове, рече стари радник на преси.

— Врло радо, ако хоће да се уортачи с нама, одговори велики Коанте.

— Ви сте уцењивачи! узвикну потуљени медвед, ви гоните мога сина под именом Метивјеа, и хоћете да вам платим ја, ето у чему је ствар. Нисам ја тако глуп, господо!...

Два брата се згледаше, али су умели да не покажу изненађење које је код њих изазвала тврдичина проницавост.

— Ми још нисмо такви богаташи да бисмо се могли бавити есконтовањем меница, одговори дебели Коанте; ми сами сматрали бисмо се за срећне кад бисмо могли наше крпе да исплаћујемо готовим новцем, јер ми још издајемо менице нашем набављачу.

— Потребно је извршити оглед у великим размерама, одговори хладно велики Коанте, јер оно што успева у лонцу не полази за руком кад се ради на велико. Ослободите затвора вашег сина.

— Јест, али хоће ли мој син у слободи примити мене за ортака? упита стари Сешар.

— То се нас не тиче, рече дебели Коанте. Мислите ли ви, прикане мој, кад будете дали вашем сину десет хиљада франака, да ће све бити готово? Проналазачки патент стаје две хиљаде франака, мораће се ићи неколико пута у Париз; затим, пре него што се почне давати новац унапред, мудро је изградити као што каже мој брат, бар хиљаду рисова, ризиковати пуне бачве да би се дошло да сигурности. Видите, ни од кога се не

треба бојати тако као од проналазача.

— Ја лично, рече велики Коанте, више водим печен хлеб.

Старац је целе ноћи премишљао овако:

— Ако платим Давидове дугове, он постаје Слободан, а, кад се ослободи, неће му бити потребно да се удружује са мношвом да би се обогатио. Он зна како је прошао с нашим првим ортаклуком, те неће штети да улази у други. Мој интерес био би дакле да га држим у затвору, несрећника.

Браћа Коанте су познавали старог Сешара довољно да би знали како ће у лову ићи заједно. И та три човека су говорили овако:

— Да би се основало друштво за експлоатисање неког проналаска потребни су огледи; а, да би се вршили ти огледи, потребно је ослободити Давида Сешара. Давид на слободи окренуће нам леђа.

Сваки је поред тога имао понеку малу задњу мисао. Пти-Кло је говорио у себи:

— Пошто се оженим, ослободићу се ланца на којем ме држе браћа Коанте; али, дотле имам ја њих у руци.

Велики Коанте је говорио у себи:

— Милије би ми било држати Давида под кључем, онда бих ја био господар.

Стари Сешар је говорио у себи:

— Ако платим његове дугове, мој син ће ми рећи хвала и збогом.

Ева, коју је виноградар нападао и претио јој да ће је истерати из куће, није хтела ни да открије склониште свог мужа, ни да му предложи да прими пропусницу⁷³. Није била сигурна да ће и по други пут успети да сакрије Давида тако добро као први пут, и зато је одговарала свекру:

— Ослободите затвора нашег сина, дознаћете све.

Ниједан од четворице заинтересованих, који су се сви

⁷³ *sauf conduit*, давале су власти у извесним случајевима оним дужницима који су били осуђени на принудни затвор. Са том пропусницом они су могли отићи некуд, пробавити тамо неко време, и вратити се слободно, без бојазни да ће бити ухапшени

налазили као пред неком богато постављеном трпезом, није имао смелости да се прихвати јела, толико се сваки бојао да га не претекне други; и сви су се узајамио посматрали не верујући један другоме.

Неколико дана после Сешаровог сакривања, Пти-Кло је отишао великоме Коанте у његову фабрику хартије.

— Ја сам радио како сам најбоље умео, рекао му је; Давид је добровољно отишао у затвор који је нама непознат, и тамо на миру усавршава свој проналазак. Ако нисте постигли оно што сте хтели, томе нисам крив ја; хоћете ли да одржите своје обећање?

— Хоћу, ако успемо, одговори велики Коанте. Стари Сешар је овде од пре неколико дана, долазио је нама да се распитује о производњи хартије; стари тврдица је нањушио проналазак свога сина, и хоће да се користи тим, има дакле наде да ће доћи до неког ортаклука. Ви заступате и оца и сина...

— „Нека вам свети дух помогне да их надмудрите“, упале Пти-Кло осмехнувши се.

— Да одговори Коанте. Ако успете или да ухапсите Давида или да га предате нама у руке једним уговором о ортаклуку, ви ћете бити муж госпођице де ла Хе.

— Је ли то ваш ultimatum упита Пти-Кло.

— Yes! рече Коанте, пошто већ говоримо страним језицима.

А ја ћу вама чисто и јасно француски рећи што имам, настави Пти-Кло оштрим гласом.

— Охо! да видимо, одговори Коанте радознало.

— Претставите ме сутра госпођи де Сенонш, учините за мене нешто стварно, једном речи, испуните своје обећање, или ја исплаћујем Сешаров дуг и удружујем се с њим, а моје бележничко звање продајем. Нећу да ме нико изиграва. Ви сте мени говорили отворено, ја чиним то исто. Ја сам показао шта могу, покажите и ви. Ви имате све, ја немам ништа. Ако не добијем јемство о вашој искрености, поступићу као и ви.

Велики Коанте дохвати свој шешир, свој кишобран, узне на себе свој језуитски изглед, и упуту се вратима рекавши Пти-Клоу да пође с њим.

— Видећете, драги пријатељу, јесам ли вам утро пут!.. рече трговац правном заступнику.

У једном тренутку, лукав и умешан фабрикант хартије оценио је опасност свог положаја, и видео у Пти-Клоу једног од оних људи с којима се мора радити отворено. Он је већ раније, да би одговорио својој обавези и својој савести, под изговором да полаже рачун о имовном стању госпођице де ла Хе, поменуо нешто бившем: генералном консулу.

— Имам младожењу за Франсоазу, јер, са тридесет хиљада франака мираза, данас, рекао је смешећи се, девојка не треба много да захтева.

— Разговараћемо о томе други пут, одговорио је Франсис ди Хотоа. После одласка госпође де Баржетон, положај госпође де Сенонш се веома изменио: моћи ћемо да удамо Франсоазу за каквога доброг старог сеоског племића.

— И она ће се рђаво владати, рекао је фабрикант хартије заузевши своје хладно држање. Ех! та удајте је за каквога способног, амбициозног младог човека кога ћете ви штитити, и који ће створити својој жени леп положај.

— Видећемо, поновио је Франсис; пре свега мора се питати за мишљење кума.

После смрти г-на де Баржетон, Лујза де Негрпелис је продала кућу у улици Минаж. Госпођа де Сенонш, која је сматрала да њен стан не одговара њеном положају, утицала је на г-на де Сенонш да купи ту кућу, колевку Лисјенових амбиција, где је ова приповетка и започела. План Зефирине де Сенонш био је да замени госпођу де Баржетон у њеном краљевању, да држи салон, једном речи да претставља велику госпођу. У ангулемском отменом друштву дошло је до расцепа између оних који су, приликом двобоја између г-на де Баржетон и г-на де Шандур, бранили невиност Лујзе де Негрпелис, и оних који су пристајали уз клевете Станислава де Шандур. Госпођа де Сенонш изјаснила се за Баржетонове, и најпре је задобила за себе све присталице те странке. Затим, кад семестила у својем дому, користила се навикама многих људи који су годинама долазили ту на картање. Примала је сваке вечери и најзад је однела победу над Амелијом де Шандур, која је заузела

став њене супарнице. Наде Франсиса ди Хо-тоа, ноји је видео да га ангулемска аристократија сматра за свога члана, ишле су чак дотле да је хтео да уда Франсоазу за старога г-на де Северак, кога госпођа де Бросар није могла да ухвати за своју кћер. Повратак госпође де Баржетон, која је постала жена ангулемскот префекта повећао је Зефиринине претензије за њену милу кумицу. Говорила је сама себи да ће грофица Сикст ди Шатле заложити свој утицај ради оне која је била њен бранилац. Фабрикант хартије, који је знао свој Ангулем у прсте, оценио је једним погледом све те тешкоће; али је одлучио да се извуче из тога шкрипца једном смелошћу какву би само Тартиф допустио себи. Малога правног заступника јако је изненадила отвореност код његовога тајног ортака у непоштењу, и он га није узнемиравао у његовој замишљености док су ишли од фабрике хартије до куће у улици Минаж, где, на степеништу, двојицу наметљиваца зауставише ове речи:

— Господин и госпођа су за столом.

— Ипак нас пријавите, одговори велики Коанте.

И лицемерни трговац, који је захваљујући својем имену одмах уведен, претстави адвоката накинђуреној Зефирини која је ручала сама са г-ном Франсисом ди Хотоа и госпођицом де ла Хе. Г. де Сенонш је био отишао, као увек, да отвори сезону лова код г-на де Пимантел.

— Ово је, госпођо, млади адвокат — правни заступник о коме сам вам говорио, и који ће узети на себе да вашу лепу штићеницу прогласи пунолетном.

Некадашњи дипломата посматрао је Пти-Клоа који је, са своје стране, погледао на лепу штићеницу. Што се тиче Зефирининог изненађења, којој никад ни Коанте ни Франсис нису рекли ни речи, оно је било такво да јој је виљушка испала из руку. Госпођицу де ла Хе, која је била права злоћа, мрзовољног лица, не лепог стаса, мршава, ружно плаве косе, било је веома тешко удомити и поред њенога донекле аристократског држаља. Оне речи: отац и мати непознати, у њеној крштеници, стварно су јој сметале да уђе у онај круг у који је хтела да је уведе љубав њене куме и Франсисова. Госпођица де ла Хе, која није била упозната са својим положајем, показивала се

пробирачица: она би одбила најбогатијег трговца из Хумоа. Довељно значајно успијање које је код госпођице де ла Хе изазвала појава мршаваго правног заступника, Коанте је видео и на уснама Пти-Клоа. Госпођа де Сенонш и Франсис као да су се погледима споразумевали како да испрате Коантеа и његовог штићеника. Коанте, који је све видео, замоли г-на ди Хотоа за кратак разговор у четири ока, и пређе у салон са дипломатом.

— Господине, рекао му је отворено, вас очинство заслепљује. Ви ћете тешко удомити своју кћер; и, у интересу свих нас, ја сам вас ставио у немогућност да ово одбијете; јер ја волим Франсоазу као што се воли дете о коме се човек стара. Пти-Кло зна све!... Његова веома велика амбиција јемчи вам за срећу ваше миле девојчице. Пре свега, Франсоаза ће начинити од свога мужа оно што буде хтела; а ви, уз помоћ префектове госпође која нам долази, начинићете од њега државног тужиоца. Г. Мило је премештен у Невер. Пти-Кло ће продати своје бележничко звање, а ви ћете лако израдити за њега место другог заменика државног тужиоца, и он ће брзо постати државни тужилац, затим претседник суда, посланик...

По повратку у трпезарију, Франсис је био веома љубазан према просиоцу своје кћери. Погледао је госпођу де Сенонш значајно, и то прво виђење завршио тим што је позвао Пти-Клоа да дође на вечеру сутра, да би разговарали о пословима. Затим је отпратио трговца и правног заступника до дворишта рекавши Пти-Клоу да је он, на Коантеову препоруку, расположен, као и госпођа Сенонш, да се сагласи са свим оним што чувар имовине госпођице де ла Хе буде предложио за срећу тога младог анђела.

— Ух! што је ружна! узвикнуо је Пти-Кло Насео сам!..

— Али отмено изгледа, одговори Коанте; и, да је леа, зар би је дали вама?.. Е! драги мој, има повише малих поседника који би једва дочекали тридесет хиљада франака, заштиту госпође де Сенонш и заштиту грофице ди Шатле; утолико пре што се г. Фраисис ди Хотоа неће оженити никад, и што је та девојка његова наследница... Ваша женидба је свршена ствар!...

— Како то?

— Ето шта сам ја малочас рекао, завршио је велики Коанте, пошто је испричао правном заступнику о својем смелом потезу. Драги мој, г. Мило ће, кажу, бити постављен за државног тужиоца у Неверу; ви ћете продати ваше бележничко звање, и кроз десет година, бићете министар правде. Ви сте довољно одлучни да не узмичете ни пред каквом услугом коју буде затражио двор.

— Онда нађите се сутра, у пола пет сати, на Дудовом тргу, одговори правни заступник, одушевљен вероватноћом такве будућности, ја ћу се дотле видети са чича Сешаром, и удесићемо да дође до уговора о ортаклуку у којем ће отац и син припасти светоме духу браће Коанте.

У часу кад се стари парох из Марсака пео уз бедеме Ангелема да обавести Еву у каквом се стању налази њен брат, Давид је већ једанаест дана био скривен свега две куће далеко од оне из које је честити свештеник изишао.

Кад је опат Марон стигао на Дудов трг, наишао је ту на тројицу људи, од којих је сваки био величина своје врсте, и који су свом својом тежином притискивали будућност и садашњост једног добровољног сужња: чича-Сешара, великог Коанте, малог и кржљавог правног заступника. Три човека, три лакомости! али три лакомости које су се разликовале исто толико колико и људи. Један је намислио да тргује својим сином, други човеком који му је поверио да брани његове интересе, а велики Коанте је куповао све те гадости замишљајући да неће имати ништа да плати. Било је око пет сати, и већина људи који су се враћали кући на вечеру застајали су да за часак погледају ту тројицу људи.

— Кога ли то врага стари чича-Сешар и велики Коанте имају да кажу један другоме?... помишљали су најрадозналији.

— Зацело се договарају о оном злосрећнику који је оста-вио жену, ташту и своје дете без хлеба, одгаварали су други.

— И шаљи сада дете да учи закат у Паризу! рекао је један провинцијски паметан човек.

— Е! откуд ви овде, господине попо? узвикну виноградар приметивши опата Марона чим је овај изишао на трг.

— Долазим ради ваших, одговори старац.

— Опет нешто што је смислио мој син!... рече стари Сешар.

— Не би вас сувише скупо стало да их све усрећите, рече свештеник показујући на прозоре где се између завеса ви-дела лепа глава госпође Сешар.

У том тренутку, Ева је умиривала своје дете цупкајући га и певајући му.

— Доносите ли вести о моме сину, рече отац, или, што би било још боље, новаца?

— Не, рече г. Марон, доносим сестри вести о брату.

— О Лисјену?... узвикну Пти-Кло.

— Да. Јадни младић дошао је из Париза пешице. Нашао сам га код Куртоа, полумртвог од умора и беде, одговори свештеник. О! он је врло несрећан!

Пти-Кло поздрави свештеника и узе великога Коанте под руку рекавши гласно:

— Ми идемо на вечеру код госпође де Сенонш, време је да се облачимо!...

А, кад су одмакли два корака, рече му на уво:

— Кад имамо малога, брзо ћемо добити и мајку. Давид нам је у рукама...

— Ја сам вас оженио, ожените и ви мене, рече велики Коанте осмехнувши се притворно.

— Лисјен је мој школски друг, били смо другари!... За осам дана, зацело ћу сазнати нешто од њега. Учините што треба да се веридба објави, а ја вам јемчим да ћу ухапсити Давида. Мој задатак се завршава његовим хапшењем.

Ах! узвоткну сасвим тихо велики Коанте, најлепше би било да добијемо патент на наше име! Чувши ту последњу реченицу, кржљави мали правни заступник уздрхта.

У том тренутку, Ева виде да улазе њен свекар и опат Марон који је, само једном речи, расплео судску драму.

— Дакле, госпађо Сешар, рече стари медвед својој снаси, ево нашег попе који ће нам свакако причати лепе приче о вашем брату.

— О! узвикну јадна Ева, погођена у само срце, шта му се

још могло десити?

Тај узвик је изражавао толико претрпелих јада, толико страховања, да опат Марон похита да каже:

— Умирите се, госпођо, жив је!

— Хоћете ли бити тако добри, оче, рече Ева староме виноградару, да позовете моју мајку; нека она чује то што господин има да нам каже о Лисјену.

Старац оде по госпођу Шардон којој рече: — Имаћете шта да расправљате с опатом Мароном, који је добар човек, иако је свештеник. Вечера ће задело задоцнити, ја ћу се вратити кроз један сат.

И старац, неосетљив према свему што не значи или не сија као злато, остави жену не видевши какав јој је удар нанео. Несрећа која се надвила над њено двоје деце, пропаст нада које је полагала у Лисјена, тако непредвиђена промена једног карактера за који се тако дуго сматрало да је чврст и частан, једном речи, све оно што се догодило за последњих осамнаест месеци, учинило је да се госпођа Шардон није могла познати. Она није била племенита само по роду, она је била племенита и по срцу, и обожавала је своју децу: због тога је за ових последњих шест месеци препатила више него за све време својег удавства. Лисјен је имао изгледа да постане Рибампре по краљевој наредби, да обнови ту породицу, да оживи њено име и њен грб, да постане велики човек! А пао је у блато! Јер, строжа према њему него његова сестра, она је Сматрала Лисјена за изгубљеног од оног дана кад је чула за поступак с меницама. Мајке понекад хоће да се заваравају; али оне увек добро познају децу коју су отхраниле, од које се нису одвајале, и, у препиркама које су између Давида и његове жене изазвали Лисјенови изгледи у Паризу, госпођа Шардон, иако се чинило да дели. Евине илузије о њеноме брату, стрепила је да Давид не имадне право, јер је он говорио онако како је говорила њена материнска свест. Она је исувише добро познавала осетљивост своје кћери да би њој могла поверавати своје јаде, те је морала да их преживљује у оном ћутању за које су способне само мајке које умеју да воле своју децу. Ева је, са своје стране, с ужасом посматрала трагове које је брига остављала

на њеној мајци, гледала ју је како прелази из старости у оронулост, из дана у дан! Мати и кћи су се дакле служиле једна према другој оним племенитим лажима које не варају. У животу те мајке, оне речи суровог виноградара биле су кап воде која је морала да преврати чашу бола, и госпођа Шардон је осетила да је погођена у само срце.

И зато, кад је Ева рекла свештенику: „Господине, ово је моја мати!“ кад је опат погледао то лице измучено као у неке старе калуђерице, уоквирено косом потпуно оседелом, али улешпано благим и смиреним изразом жена које се побожно предају судбини, и које се покуравају, како се то каже, Божјој вољи, он је разумео цео живот та два створења. Свештеник није више имао сажаљења према целату, према Лисјену, претрнуо је погодивши све муке које су поднеле жртве.

— Мајко, рече Ева бришући очи, мој јадни брат налази се врло близу нас, у Марсаку је.

— А зашто није овде? упита госпођа Шардон.

Опат Марон исприча све оно што му је Лисјен рекао о својем мучном путовању, и о недаћама последњих дана проведених у Паризу. Описао је тешко неспокојство које је обузело песника кад је сазнао какве је последице његова несмотреност изазвала у његовој породици, и какав је његов страх од пријема који га очекује у Ангулему.

— Зар је дошао дотле да сумња у нас? рече госпођа Шардон.

— Несрећник је пошао к вама пешице, подносећи најстрашнију оскудицу, и враћа се готов да живи најсиромнијим животом,... да поправи своје погрешке.

— Господине, рече сестра, и поред зла које нам је нанео, ја волим мога брата, као што се воли тело једног бића којег више нема; а волети га тако, то још увек значи волети га више него што многе сестре воле своју браћу. Он је нас бацио у велику беду; али нека дође, поделиће с нама ово мало хлеба што нам остаје, боље рећи што нам је он оставио. Ах! да није отишао од нас, господине, ми не бисмо изгубили наше најдраже благо.

— А вратила су га кола оне жене која нам га је отела! уз-

викну Госпођа Шардон. Отишао је у кочијама госпође де Баржетон, поред ње, а вратио се позади кола!

— Чиме бих вам могао бити на услузи у вашем садашњем положају? рече честити свештеник који је смислио како да се повуче.

— О! господине, одговори госпођа Шардон, новчана рана није смртоносна, кажу; али те ране не могу имати другог лекара сем болесника.

— Ако бисте имали довољно утицај а да наговорите мога свекра да помогне свом сину, спасли бисте целу једну породицу, рече госпођа Сешар.

— Он вама не верује, а учинио ми се јако озлојеђен на вашег мужа, рече старац, који је после виноградаровог разлагања почео да гледа на Сешарове послове као на зољино гнездо у које не треба дирати.

Пошто је извршио свој задатак, свештеник је отишао на вечеру код свога зета Постела, који развеја и оно мало добре воље старога стрица своје жене дајући, као и цео Ангулем, за право оцу против сина.

— Са расипницима се још и може изићи на крај, рекао је вапослетку мали Постел; али с онима који праве огледе, човек има да се упропасти.

Радозналаст пароха из Марсака била је потпуно задовољена, а то је, у свим провинцијама Француске, главни циљ превелике пажње коју људи тамо указују једни другима. Још те вечери, он је обавестио песника о свему што се дешава код Сешарових, представивши му свој пут као дужност коју му је налагало најчистије милосрђе.

— Оптеретили сте вашу сестру и вашег зета дугом од десет до дванаест хиљада франака, рекао је он напослетку; а нико, драги мој господине, нема толико да позајми своме суседу. Ми око Ангулема нисмо богати. Ја сам мислио да је у питању много мања сума кад сте ми ви говорили о својим меницама.

Пошто је захвалио старцу на његовој доброту, песник му је рекао:

— Реч опроштаја коју ми ви доносите, за мене је право

благо.

Сутрадан Лисјен је врло рано изјутра пошао из Марсака у Ангулем, где је стигао око девет сати, са штапом у руци, у кратком капуту прилично оштећеном на путу и у побелелим црним чакширама. Његове похабане чизме говориле су усталом досвољно јасно да прилада злосрећном реду пешака. И зато се није заваравео о утиску који ће на његове земљаке учинити разлика између његовог повратка и његовог одласка. Али, са срцем још уздрхталим под притиском кајања којим га је испунило казивање старог свештеника, он је за овај мах примио ту казну, решен да погледа у очи оне које је познавао. Говорио је самоме себи:

— Јунак сам ја!

Све те песничке природе почињу тим што обмањују саме себе. Што је више залазио у Хумо, његова душа се све јаче борила између срама овог повратка и поезије његових успомена. Срце му је ударало кад је пролазио поред Постелових врата, где је, на велику срећу за њега, Леонија Матрон била сама у дућану са својим дететом. Видео је са задовољством (толико је још снаге сачувала његова сујета) да је име његовог оца избрисано. После своје женидбе, Постел је наново обојио свој дућан, и ставио изнад њега, као у Паризу: АПОТЕКА. Пењући се уз бедем капије Пале, Лисјен осети утицај родне груде, није га више притискивао терет његових недаћа, и он усхићено рече у себи:

— Видећу их дакле понова!

Стигао је на Дудов трг не сретнувши никога: срећа којој се једва сме надати, он који је некада као победник шетао по својем граду! Марица и Колб, који су чували стражу на вратима, потрчаше уза степекише вичући:

— Ево иде!

Лисјен виде поново стару радницу и старо двориште, сrete на степеницама своју сестру и свој у мајку, и они се загрлише заборавивши за тренутак све своје јаде у том загрљају. У породици се готово увек извршује поравнање са несрећом; почива се на њој као на постељи, а нада чини да се не осећа њена тврдоћа. Ако је Лисјен и био права слика очајања,

он је исто тако прет-стављао и његову поезију: сунце широких друмова опалило му је кожу; дубока сета, утиснута у његове црте, бацила је своју сенку на његово песничко чело. Та промена је говорила о толиким патњама да се пред тим траговима које је беда оставила на његовом лицу, могло осећати само сажаљење. Машта, која је била отишла из породице, налаздила је у повратку жалосну стварност. Ева је у својој радости имала осмејак светитељке на мукама. Бол чини узвишеним лице врло лепе младе жене. Озбољност, која је код његове сестре заменила потпуну безазленост коју је он гледао на њој кад је полазио за Париз, говорила је Лисјену исувише речито да он од тога не би добио болан утисак. И зато је, после првог излива осећања, тако снажног, тако природног, и на једној и на другој страни настала реакција: сви су се бојали да проговоре. Лисјен се међутим није могао уздржати да погледом не потражи онога ко је недостајао том састанку. Тај поглед, који су сви добро разумели, учинио је да Ева бризне у плач, а одмах за њом и Лисјен. Што се тиче госпође Шардон, она је биша бледа као крпа, и привидно мирна. Ева устаде, оде доле да би свог брата поштедела прекора, и рече Марици:

— Дете моје, Лисјен воли јагоде, треба да их нађеш!..

— О! знала сам ја да ћете ви хтети да почастите г. Лисјена. Будите без бриге, имаћете и добар ручак и добру вечеру.

— Лисјене, рече госпођа Шардон своме сину, ти овде имаш много шта да поправљаш. Отишао си да постанеш понос за твоју породицу, а гурнуо си нас у беду. Скоро си уништио у рукама твог брата оруђе богатства на које је он мислио само ради своје нове породице. И ниси уништио само то... рече мајка.

Настао је мучан тајац, и Лисјеново ћутање је показивало да он прима то материнско пребацавање.

— Почни да радиш, наставила је благо госпођа Шардон. Ја ти не замерам што си покушао да оживиш племићку породицу у којој сам се родила ја; али, за такве подухвате, потребно је пре свега читаво богатство, и поносито осећање; а ти ниси имао ништа од свега тога. Уместо вере, ти си у нас усадио

неповерење. Уништио си мир ове радене породице која се била помирила са судбином и живела овде тешким животом... Прва погрешка се мора опростити. Немој почињати изнова. Ми смо овде у врло тешким приликама, буди обазрив, слушај твоју сестру: невоља је учитељ чије су поуке, врло грубе, код ње уродиле плодом: она је постала озбиљна, она је мајка, она носи сав терет домаћиинства из оданости према нашем драгом Давиду; једном речи, она је постала твојом кривицом, моја једина утеха.

— Могли сте бити и строжи, рече Лисјен љубећи своју мајку. Ја примам ваш опроштај, зато што знам да ће то бити једини који ћу икад имати да добијем.

Ева се врати; и, по скрушеном држању свога брата, разумеве да је госпођа Шардон говорила. Њена доброта довела јој је на усне осмех, на који Лисјен одговори уздржаваним сузама. Лично присуство као да има неку чаробну моћ, оно мења најнеповољније расположење љубавницима као и у породичном кругу, ма колико да су јаки разлози незадовољства. Да ли то љубав повлачи у срцу бразде у које људи воле поново да упадају? Да ли та појава припада науци о магнетизму? Да ли разум казује да је потребно или се више никад не видети или опростити? Било да та чињеница припада расуђивању, неком физичком узроку или души, свак је морао осетити да поглед, покрети и држање вољеног бића наилазе на трагове нежности код оних које је то биће највише вређало, цвељало или злостављало. Ако дух тешко заборавља, ако материјалне последице још трају, срце се; и поред свега тога, враћа у своје ропство. И зато јадна сестра, слушајући све до ручка поверавање свога брата, није била господар својих очију кад га је гледала, ни својег нагласка кад је допуштала да проговори њено срце. Схватајући услове књижевног живота у Паризу, она је схватала и како је Лисјен могао да подлегне у борби. Радост песникова кад је миловао дете своје сестре, његове детењарије, срећа што поново види свој завичај и своје рођене, помешана са дубоком тугом кад је сазнао да се Давид крије, жалосне речи које су се смицале Лисјену, његова разнеженост што види да се његова сестра и усред своје невоље сетила шта

он воли, кад је Марица донела на сто јагоде: све, чак и журба да се блудноме брату припреми стан и старање о њему, претворило је тај дан у празник. То је било као неки предах у беди. И сам чича-Сешар је учинио да се ток осећања обеју жена окрене на супротну страну, рекавши:

— Дочекујете га као да вам доноси хиљаде и стотине.

— А шта је то учинио мој брат да га не би требало лепо дочекати?... узвикну госпођа Сешар, желећи да сакрије Лисјенову срамоту.

Ипак, кад је прво узбуђење прошло, почела се указивати истина. Лисјен је ускоро приметно код Еве разлику између садашње љубави и оне коју је према њему некад показивала. Она је Давида дубоко поштовала, док је Лисјена волела ипак, као што се воли драгана и поред несрећа које наноси. Поштовање је преко потребан темељ наших осећања, чврста материја која им даје ону јачину, ону сигурност од које се живи, а њега није било између госпође Шардон и њенога сина, између брата и сестре. Лисјен је осећао да више не ужива оно потпуно поверење које би оне имале у њему да се није огрешио о част. Мишљење које је д'Артез написао о Лисјену, и које је постало мишљење његове сестре, могло се погодити у покретима, у погледима, у нагласку. Њега су сажалежавали! али, да ће бити слава, понос породице, стожер домаћег огњишта, све те лепе наде су се неповратно изгубиле. Толико су се бојали његове лакоумности да се од њега крило склониште где живи Давид. Ева, неосетљива према умиљавању које је пратило Лисјенову радозналост, јер је он хтео да види свога брата, није више била она Ева из Хумоа за коју је, некад, један једини Лисјенов поглед био заповест која се мора одмах извршити. Лисјен је говорио како ће поправити своју кривицу, хвалећи се да може спасти Давида. Ева му је одговорила:

— Немој се мешати у то, ми имамо за противнике најподлије и највештије људе.

Лисјен одмахну главом као да је хтео рећи: „Ја сам се борио с Парижанима..." Сестра му је одговорила погледом који је значио: „Био си побеђен."

— Не воле ме више, мислио је Лисјен. За породицу као и

за друштво, потребно је дакле успети.

Већ другог дана, покушавајући да објасни себи тај недостатак поверења код мајке и сестре, песника је обузела једна мисао испуњена не мржњом него тугом. Он је примењивао мерило париског живота на овај чедан провинцијски живот, заборављајући да је стрпљива скученост овог домаћинства, узвишеног по својем мирењу са судбином, његово дело.

— Просте су, не могу да ме размеју, говорио је у себи одвајајући се тако од своје сестре, од своје мајке и од Сешара, које више није могао да обмањује ни о својем карактеру ни о својој будућности.

Ева и госпођа Шардон, код којих -су толики удари и толике недаће пробудиле крајњу проицавост, вребале су Лисе-нове најскривеније мисли, осећале су да их он рђаво разуме, и виделе су да се удаљава од њих.

— Париз нам га је јако изменио! говориле су једна другој.

Најзад су брале плодове себичности коју су саме одгајиле. И на једној и на другој страни, тај мали квасац морао је да нарасте, и растао је; али поглавито код Лисјена, који је сматрао да му се тако много може пребацивати. Што се тиче Еве, она је заиста била једна од оних сестара које су у стању да кажу брату који греша: „Опрости ми твоју кривицу...” Кад је јединство душа било онако савршено какво је било у почетку живота између Еве и Лисјена, свака рана нанесена томе лепом идеалу осећања смртоносна је. Тамо где се злочинци мире пошто су њс боли ножевима, љубавници се неповратно разилазе због једног погледа, због једне речи. У тој успомени на такво мал'те не савршенство живота лежи тајна растанака често необјашњивих. Може се живети с неповерењем у срцу онда кад прошлост не показује слику чисте и непомућене љубави; али, за два бића која су некад живела савршено сједињена, живот, када треба одмеравати сваки поглед, сваку реч, постаје неподношљивост. Због тога велики песници одузимају живот сваком Павлу и Виржинији чим изиђу из прве младости. Бисте ли могли да замислите Павла и Виржинију како се свађају?... Потребно је нагласити, у похвали Еви и Лисјену, да новчани ин-

терес, тако јако повређен, није ниуколико позлеђивао те ране: код беспрекорне сестре, као и код песника који је згрешио, све је било осећање; и зато је и најмањи неспоразум, најмања свађа, нека нова погрешка од Лисјенове стране могла да их раздвоји или да изазове неко од оних објашњења која неповратно завађају чланове породице. Кад је у питању новац, све се уређује; али осећања су неумољива.

Сутрадан, Лисјен је добио један број ангулемских новина, и пребледео је од задовољства видевши да је он предмет једне од првих Вести из Ангулема, коју је себи допустио тај поштовања достојни лист који, налик на академију у провинцији, као лепо васпитана девојка, како каже Волтер, никад није давао повода да се говори о њему:

„Нека се Франш-Конте горди што су у њему угледали света Виктор Иго, Шарл Нодје и Кивје; Бретања што су се у њој родили Шатобријан и Ламне; Нормандија због Казимира Делавиња; Турена због онога који је написао Елоу; данас, Ангумоа, где је већ под Лујем XIII славни Гез, познатији под именем де Балзак, постао наш суграђанин, нема више на чем да завиди ни тим провинцијама ни Лимузену, који је дао Дипијтрена, ни Оверњи, домовини Монтозјеа, ни Бордоу, који је имао срећу да се у њему роде толики великани; и ми имамо једног песника! писац лепих сонета под насловом Беле раде, поред песничке славе ужива и славу писца у прози, јер њему дугујемо за изванредан роман о Стрелцу Шарла IX. Једног дана, наши потомци ће бити поносни што им је земљак Лисјен Шардон, један супарник Петрарке!!!..”

У провинцијским новинама тога времена, знаци чуђења личили су на оно ура којим се примају беседе на митинзима у Енглеској.

„И поред сјајних успеха у Паризу, наш млади песник се сетио да је дом Баржетонових био колевка његових тријумфа, да је ангумоаска аристократија запљескала, прва, његовим песмама; да је супруга г-на грофа ди Шатле, префекта нашег департмана, храбрила његове прве кораке на путу Муза, и вратио се међу нас!... Цео Хумо се зарадовао кад се, јуче, појавио наш Лисјен де Рибампре. Вест о његовом повратку изазвала је

свугде највеће узбуђење. Извесно је да град Ангулем неће допустити да га предухитри Хумо у почастима за које се говори да ће бити указане ономе који је, било у новинарству, било у књижевности, тако славно претстављао наш град у Паризу. Лисјен, у исти мах религиозан и ројалистички песник, пркосио је бесу политичких странака: дошао је, кажу, да се одмори од напора једне борбе која би заморила борце и јаче него што су људи песници и сањалице.

„Захваљујући једној у највећој мери срећној мисли, коју ми потпуно одобравамо, и која је госпођи грофици ди Шатле првој, кажу, пала на памет, ради се на томе да се нашем великом песнику врате име и титула славне породице Рибампреових, чија је једина наследница госпођа Шардон, његова мајка. Подмлађивати тако, новим талентима и величинама, старе породице којима прети опасност да изумру, јесте, од стране бесмртног творца Уставне повеље, нов доказ његове сталне жеље изражене речима: Јединство и заборав.

„Наш песник је отсео код своје сестре, госпође Сешар.”

У рубрици Живот у Ангулему налазиле су се ове вести:

„Наш префект, г. гроф ди Шатле, који је већ наименован за коморника Његовог Величанства, поставлен је за државног саветника с нарочитим задатком.

„Јуче су сви претставници власти дошли да поздраве г-на префекта.

„Госпођа гроfica Сикст ди Шатле примаће сваког четвртка.

Претседник општине Ескарбас, г. де Негрпелис, претставник млађе гране д' Еспарових, отац госпође ди Шатле, који је недавно постао гроф, пер Француске, и носилац краљевског ордена Светог Луја, одређен је, кажу, за претседника великог ангулемског изборног тела на идућим изборима.”

— Види, рече Лисјен својој сестри пружајући јој новине.

Пошто је пажљиво прочитала чланак, Ева, замишљена, врати лист Лисјену.

— Шта кажеш на то?.. упита је Лисјен, чудећи се тој уздржљивости која је личила на хладноћу.

— Пријатељу, одговори она, тај лист припада браћи

Коанте, једино они одлучују који ће се чланци штампати у њему, и у томе их може спречити само префектура или бискупација. Замишљаш ли ти да је твој некадашњи супарник, данас префект, толико великодушан да ти овако пева славопојке? Заборављаш ли да нас, под именима Метивјеа, прогоне браћа Коанте, и да они иду на то да Давид њима уступи свој проналазак?... Ма с које стране да долази тај чланак, он мене баца у бригу. Ти си овде изазвао само мржњу, завист; клеветали су те на основу оне пословице: Нико није пророк у својој земљи, а его где се све мења за трен ока!..

— Не познајеш ти славољубље провинцијских градова, одговори Лисјен. У једноме малом граду на југу дочекан је у тријумфу, пред градским вратима, један младић који је однео прву награду на великој утакмици⁷⁴, јер су у њему видели будућега великог човека!

— Слушај, драги мој Лисјене, ја нећу тебе да учим, али ћу ти рећи само ово: добро се чувај, овде, и од најмањих ствари.

— Имаш право, одговори Лисјен, изненађен што види да му је сестра тако слабо одушевљена.

Песник је био прерадостан што види да се његов бедан и сраман повратак у Ангулем претвара у тријумф.

— Не верујете у то мало славе која нас тако скупо стаје! узвикнуо је Лисјен пошто је читав сат ћутао, док се у срцу купила, бура.

Уместо сваког одговора, Ева погледа Лисјена, и тај поглед је учинио да се он застиди своје оптужбе.

Неколико тренутака после вечере, момак из префектуре донео једно писмо упућено г. Лисјену Шардону, које као да је давало за право таштини песника кога је отмено друштво отимало од породице.

То писмо је садржавало овакав позив:

Г. Граф Сикст ди Шатле и госпођа грофица ди Шатле

⁷⁴ Велика или општа утакмица је утакмица најбољих гимназиста из целе Френцуске

моле г-на Лисјена Шардона да им учини част и да дође к њима на вечеру 15 септембра.

М.с.з.о.⁷⁵

Томе писму била је прикачена ова пасетница:

ГРОФ СИКСТ ДИ ШАТЛЕ Коморник Његовог Величанства краља префект Шаранте, државни саветник

— Ви сте у великој милости, рекао је чича-Сешар, о вама се говори у граду као о великој личности... Ангулем и Хумо се свађају око тога ко ће да вам плете венце...

— Драга Ево, рече Лисјен на уво својој сестри, ја сам у онаквом истом положају у каквом сам био у Хумоу оног дана кад је требало да идем код госпође де Баржетон: немам одело за вечеру код префекта.

— Зар ти намераваш да примиш тај позив? Узвикну уплашена госпођа Сешар.

О томе треба ли ићи у префектуру или не, заподела! се препирка између брата и сестре. Здрав разум жене из провинције говорио је Еви да човек мора да се показује у друштву само насмејаног лица, лепо и беспрекорно одевен; али је она крила своју праву мисао:

—И Куда ће та префектова вечера одвести Лисјена? Шта може да учини за њега ангулемско отмено друштво? Да се нешто не снује против њега?

Лисјен је напослетку рекао својој сестри пре него што ће отићи да легне:

— Ти не знаш колики је мој утицај! префектова жена се боји новинара; а, поред тога, у грофици ди Шатле постоји увек Лујза де Негрпелис! Жена која је постигла толико ствари може да спасе Давида! Ја ћу је обавестити о открићу које је учинио мој брат, и за њу неће бити ништа да од владе добије десет хиљада франака помоћи.

У једанаест сати те вечери, Лисјена, његову сестру, ње-

⁷⁵ Моли се за одговор

гову мајку и чича-Сешара, Марицу и Колба пробудила је градска музика, с којом се била удружила и гарнизонска, и они видеше да је Дудов трг пун света. Ангулемска омладина приређивала је серенаду Лисјену Шардону де Рибампре. Лисјен стаде на прозор своје сестре и рече, усред најдубље тишине, пошто је отсвирана последња тачка:

— Захваљујем својим суграђанима на почасту коју ми указују, трудићу се да будем достојан ње; они ће ми опростити што о томе не говорим више: моје узбуђење је тако силно да нисам у стању да продужим.

— Живео писац Стрелца Шарла IX!.. — Живео писац Белих рада! — Живео Лисјен де Рибампре!

После та три усклика, од стране неколико гласова, три венца и неколико кита цвећа вешто је убачено кроз прозор у стан. Десет минута после тога, Дудов трг је био празан, на њему је владала тишина.

— Ја бих више волео десет хиљада франака, рече стари Сешар, који је окретао и загледао венце и цвеће са веома подругљивим изразом на лицу. Ви сте њима дали беле раде, а они вама враћају жите: тргујете цвећем.

— Ето како ви цените почаст коју ми указују моји суграђани! узвикну Лисјен, на чијем лицу није било ни трата сете и који је заиста блистао од задовољства. Кад бисте познавали људе, чича-Сешаре, ви бисте знали да у животу нема два оваква тренутка. Само истинском одушевљењу може човек да захвали за сличан тријумф!... Ово, драга мајко и добра сестро моја, чини да се заборављају многи јади.

Лисјен пољуби сестру и мајку онако како се људи љубе у тренуцима кад се радост прелива тако силним таласима да је потребно излити је у неко пријатељско срце. „Ако му ту није пријатељ, рекао је једног дана Бигзиу, писац опијен својим успехом љуби се и са својим вратаром.”

— Али, драго дете, рече он Еви, зашто плачеш? А! од радости...

— На жалост! рекла је Ева својој мајци пре него што ће поново лећи и кад су остале саме, у песнику постоји, чини ми се, лепа жена најгоре врсте...

— Имаш право, одговорила је мати машући главом. Лисјен је већ све заборавио, не само своју невољу него и нашу.

Мати и кћи се растадоше не смејући једна другој да кажу све што мисле.

У земљама које прождире осећање друштвене непокорности сакривено под именом једнакост, сваки тријумф је једно од оних чуда која се не дешавају, као ни нека права чуда уосталом, без сарадње вештих машиниста. Од десет јавних почаста које се десеторици живих људи указују у њиховој домовини, девет потичу из узрока који немају везе с овенчаним славлеником. Зар тријумф Волтера на даскама Француског позоришта није био тријумф филозофије његовога века? У Француској, тријумф се може постићи само онда кад се у личности тријумфатора славе сви. Зато су две жене имале право у својем предосећању. Успех великог човека из провиције био је у сувише великој супротности са тромим ангулемским навикама, те га је морао приредити или неки интерес или неки вешт машиниста, два подједнако подла сарадника. Ева, као већина жена уосталом, била је по нагону неповерљива и није могла самој себи да објасни своје неповерење. Мислила је успављујући се:

— Ко то овде воли мога брата толико да ради њега узбуђује цео град?... Беле раде уосталом нису још ни објављене, како му се може честитати на успеху који тек треба да дође?..

Тај тријумф био је, у ствари, дело Пти-Клоа. Онога дана кад му је парох из Марсака рекао за Лисјенов повратак, правни заступник је био први пут на вечери код госпође де Сенонш: требало је да она званично прими просидбу своје штићенице. То је био један од породичних обеда чију свечаност показују више тоалете него број званица. Иако у најужем кругу, сви знају да је прилика изванредна, и у свачијем држању види се нарочита намера. Франсоаза је била обучена као за излог. Госпођа де Сенонш је развила заставе својих најупадљивијих тоалета. Г. ди Хотоа био је у црном фраку. Г. де Сенонш, коме је жена писала о доласку госпође ди Шатле, која ће се први пут појавити у друштву у њеној кући, и о званичној посети једног просиоца за Франсоазу, вратио се од г-на

де Пимантел. Коанте, у својем најлепшем кестењастом капуту свештеничкога кроја, износио је свима пред очи, у наборима своје вратне мараме, један дијамант од шест хиљада франака: богати трговац светио се сиромашној аристократији. Пти-Кло, дотеран, зализан, умивен, није могао да се отресе своје мршавости. Било је немогућно не сравњивати тога кржљавог правног заступника, утегнутог у свечано одело, са гујом у леду; али је нада тако појачавала живост његових сврачијих очију, и он је ставио толико леда на своје лице, тако се круто држао, да је скоро достигао достојагаственост једнога малог амбициозног државног тужиоца. Госпођа де Сенонш је замолила своје најближе пријатеље да не говоре ништа о првом виђењу њене штићенице с једним просиоцем, ни о префектовичином доласку, те је очекивала да ће јој салони бити пуни. У ствари, г. префект и његова жена послали су истакнутим личностима своје посетнице, задржавајући почаст личних посета за нарочите прилике. Зато је ангулемеку аристократију морила тако силна радозналост, да је и неколико личности из табора Шандурових одлучило да оде у дом Баржетонових, јер они ту кућу још никако нису хтели да зову домом Сеноншових. Докази о моћном утицају грофице ди Шатле потстакли су многе амбиције; а, поред тога, говорило се да се она толико пролепшала, да је свако хтео сам да се увери о томе. Кад је, идући тамо, сазнао од Коантеа за велику новост да је префектовица милостиво допустила Зефирини да јој претстави будућег муж; а своје драге Франсоазе, Пти-Кло је намислио да се користи незгодним положајем у који је Ли-сјенов повратак стављао Лујзу де Негрпелис.

Г. и госпођа Сенонш узели су на себе тако тешке обавезе кад су купили своју кућу, да као људи из провинције нису ни помишљали да у њој врше какве било измене. И зато, прва реч коју је Зефирина упутила Лујзи пошавши јој у сусрет кад је пријављен њен долазак била је:

— Драга Лујза, погледајте,... ви сте овде још код своје куће!... показујући јој мали кристални полијелеј, украсе по зидовима и намештај који су некад очарали Лисјена.

— То је, драга моја, оно чега ја најмање желим да се се-

ћам, рекла је љубазно госпођа префектовица погледавши око себе да осмотри друштво.

Свак је признао у себи да Лујза де Негрпелис не личи на саму себе. Париско друштво у којем је прибавила осамнаест месеци, прве радости њенога брака које су преобразиле жену исто онако као што је Париз преобразио провинцијалку, извесна достојанственост коју даје положај, све је то од грофице ди Шатле начинило жену која је на госпођу де Баржепон личила онолико колико двадесетогодишња девојка личи на своју мајку. На глави је имала прекрасну капу од чипака и цвећа, лако причвршћену дијамантском иглом. Коса у увојцима лепо је одговарала њемом лицу и подмлађивала га скривајући његове оштре контуре. Носила је танку свилену хаљину са спреда продуженим струком и лепим уборима, чији је крој, захваљујући чувеној Викторини, истицао лепоту њенога стаса. Њена рамена, покривена танком свиленом чипком, видела су се врло мало испод вешто обавијеног вела око њенога сувише дугачког врата. Ту тоалету допуњавале су оне лепе ситнице којима жене из провинције тако неспретно рукују, лепа бочица за мирис висила је на једном ланчићу на њеној гривни; у једној руци држала је лепезу и савијему марамицу тако да јој нису сметале. Изврстан укус и у најмањој појединости, став и покрети као у госпође д' Еспар показивали су да је Лујза зналачки проучавала предграђе Сен-Жермен. Што се тиче старог гиздавца из доба Царства, њега је брак унапредио као оне диње које, још синоћ зелене, потпуно пожуте за једну ноћ. Гледајући на озареном лицу шегове жене свежину коју је Сикст био изгубио, гости су, један другоме, дошаптавали провинцијске шале, и утолико радије што су све жене биле огорчене због нове надмоћности некадашње ангулемске краљице; те је упорни наметљивац морао да плаћа за своју жену. Изузимајући г-на де Шандур и његову жену, покојног Баржетона, г-на де Пимантел и Растањакове, у салону је било гостију исто онолико, колико и оног дана кад је Лисјен читао ту своје песме, јер је дошао и преосвећени бискуп у пратњи својих намесника. Пти-Кло, под утиском призора ангулемске аристократије, у чијој средини пре четири месеца није могао

ни помишљати да ће се икад наћи, осети како се његова мржња против виших друштвених редова стишава. Налазио је да је грофица ди Шатле дивна говорећи саоме себи:

— То је дакле жена која може учинити да постанем заменик државног тужиоца!

Око половине пријема, пошто је разговарала подједнако дуго са сваком од жена, мењајући тон разговора према важности саме личности и према држању које је иста показивала приликом њеног бегства с Лисјеном, Лујза се повукла у мали салон са преосвећеним. Зефирина узе тада под руку Пти-Клоа, коме срце затрепери, и поведе га томе салону где је Лисјенова несрећа започела, и где ће се и завршити.

— Ово је г. Пти-Кло, драга моја; препоручујем ти га утолико више, што ће све што будеш учинила за њега несумњиво користити мојој штићеници.

— Ви сте судски правни заступник, господине? рече узвишена кћи Негрпелисових одмеривши Пти-Клоа од главе до пете.

— На жалост! јесам, госпођо грофице. Никад кројачев син из Хумоа није имао, у целога свог живота, ни један једини пут, прилике да се послужи тим двома речима; и зато његова уста као да се испунише њима.

— Али, наставио је он, од госпође грофице зависи хоћу ли заузети висок положај у суду. Г. Мило одлази, кажу, у Невер...

— Али, примети грофица, зар се не буде најпре други, а затим први заменик? Ја бих хтела да одмах постанете први заменик... Да бих се заузела за вас и постигла ту изузетну милост, хоћу да будем начисто с вашом оданошћу постојећем поретку, цркви, и нарочито г-ну де Вилел.

— О! госпођо, рече Пти-Кло приближивши се њеном уву, ја сам човек који ће се безусловно покоравати краљу.

— То је оно што нам треба данас, одговори она одмакнувши се, да би му дала на знање како не жели да јој се ништа више каже на уво. Ако будете увек у вољи госпођи де Сенонш, рачунајте на мене, додала је учинивши један краљевски покрет својом лепезом.

— Госпођо, рече Пти-Кло, кога Коанте потсети на себе заставши на вратима малог салона, Лисјен је овде.

— И онда, господине?... одговори грофица гласом који би зауставио сваку реч у грлу обичног човека.

— Госпођа грофица ме не разуме, настави Пти-Кло говорећи с највећим поштовањем, ја хоћу да јој докажем колика је моја оданост према њеној личности. Како госпођа грофица жели да велики човек кога је она створила буде примљен у Ангулему? Средине нема: он ту мора бити предмет или презирања или славе.

Лујза де Негрпелис није мислила на то питање, које се очевидно тицало ње, више због прошлости него због садашњости, А од сећања која је грофица у тај мах гајила према Лисјену зависло је успех плана који је правни заступник смислио да би успешно спровео Сешарово хапшење.

— Господине Пти-Кло, рече она исправивши се поносито и достојанствено, ви хоћете да радите за владу. Знајте да њено прво начело мора бити да никад не погреша, а да је код жена још више него код влада развијено осећање моћи и њиховог достојавства.

— Тако сам и ја мислио, госпођо, одговори он живо посматрајући грофицу с пажњом која је била толико дубока колико и мало видљива. Лисјен долази овамо у највећој беди. Али, ако треба да буде овде свечано дочекан, ја га могу приморати, због самога тог свечаног дочека, да оде из Ангулема где се његова сестра и његов зет Давид Сешар налазе под ударом оштрих судских мера...

На поноситом лицу Лујзе де Негрпелис указа се лак покрет изазван уздржавањем њеног задовољства. Изненађена што су тако тачно погођене њене мисли, она погледа Пти-Клоа ширећи своју лепезу, јер је у тај мах ушла Франсоаза де ла Хе, што јој је дало времена да нађе неки одговор.

— Господине, рекла је са значајним осмехом, ви ћете брзо постати државни тужилац...

Зар то није значило рећи све без опасности за свој добар глас?

— О! госпођо, узвикну Франсоаза прилазећи да захвали

префектовици, значи да ћу ја вама дуговати за срећу мојег живота!

И рече јој на уво, нагнувши, се својој заштитници умиљатим девојачким покретом:

— Пресвисла бих кад бих морала да будем жена једног провинцијског правног заступника...

Ако је Зефирина тако наваљивала на Лујзу, њу је на то наговорио Франсис, коме није недостајало извесно познавање бирократског света.

— У првим данима сваког доласка на власт, било да је то неки префект, нека династија или неко предузеће, рекао је некадашњи генерални консул својој пријатељици, људи су пуни готовости да чине услуге; али брзо увиђају како је незгодно заузимати се за друге и постају хладни као лед. Данас ће Лујза учинити за Пти-Клоа оно што, кроз три месеца, не би више хтела да учини ни за вашег мужа.

— Има ли госпођа грофица у виду све обавезе које су везане за тријумф нашег песника? рече Пти-Кло. И она ће морати да прима Лисјена за тих десет дана колико ће трајати наш занос.

Префектовица климну главом у знак да отпушта Пти-Клоа, и устаде да поразговара са госпођом де Пимантел, чија се глава указала на вратима малог салона. Силно изненађена вешћу да се добричина Негрпелис уздигао до части пера Франпуске⁷⁶, маркиза је сматрала за потребно да поласка жени која је била толико вешта да повећа свој утицај тим што је учинила један малте не грех.

— Реците ми, драга моја, зашто сте се трудили да уведете вашег оца у Горњи дом? рекла је маркиза усред поверљивог разговора у којем је савила колена пред надмоћношћу своје драге Лујзе.

— Драга моја, та милост ми је указана утолико радије, што мој отац нема мушког потомства и што ће увек гласати за круну; али ако ја имаднем синова, надам се да ће мој првенац

⁷⁶ За време Реставрације и Јулске монархије, од 1815 до 1848, чланови Горњег дома носили су титулу пер Француске, која је била наследна до Револуције од 1830 г.

наследити титулу, грб и чланство у Горњем дому свога деде...

Госпођа де Пимантел је с тугом увидела да своју жељу да г-на де Пимантел уздигне на звање пера неће моћи да оствари преко једне мајке чија се амбиција простире на децу која тек треба да се роде.

— Префектовица је у мојим рукама, рекао је Пти-Кло Коантеу кад су изишли, и ја вам обећавам да ћете добити ваш уговор о ортаклуку... Ја ћу бити кроз месец дана први заменик државног тужиоца, а ви ћете бити Сешаров господар. Сад се постарајте да ми нађете купца за моју бележничку канцеларију, коју сам ја за ових пет месеци начинио првом у Ангулему...

— Вас је требало само подићи на коњ, рече Коанте, скоро завидећи својем делу.

Сад свако може разумети узрок Лисјеновог тријумфа у његовом родном месту. По угледу на онога француског краља који није хтео да се свети за увреде нанесене војводи од Орлеана⁷⁷, Лујза није хтела да се сећа увреда које је госпођа де Баржетон поднела у Паризу, Она је хтела да штити Лисјена, да га смрви својом заштитом, и да га се отресе ч а с н о. Пошто га је оговарање упознало са свим што се догодило у Паризу, Пти-Кло је погодио како силну мржњу осећају жене према човеку који није умео да их воли у часу кад су оне желеле да буду вољене.

Сутрадан по свечаном дочеку који је оправдавао прошлост Лујзе де Негрпелис, Пти-Кло, да би потпуно опио Лисјена и овладао њиме, дошао је у посету код госпође Сешар са шесторицом младића из града, који су се сви некада дружили са Лисјеном у ангулемском колежу...

То изасланство упутили су писцу Белих рада и Стрелца Шарла IX његови школски другови, молећи га да присуствује банкету који они хоће да приреде великом човеку који је изишао из њихових редова.

— Гле, то си ти, Пти-Кло! узвикнуо је Лисјен.

⁷⁷ То јест да се свети за увреде које је поднео пре него што је постао краљ: било је француских краљева који су пре ступања на престо носили титулу војводе од Орлеана

— Твој повратак овамо, рекао му је Пти-Кло, потстакао је наше честољубље, хоћемо да се покажемо, договорили смо се, и спремамо ти свечану вечеру. Њој ће присуствовати и наш директор и наши професори; а, како сад стоје ствари, доћи ће нам зацело и претставници власти.

— А који сте дан одредили? рече Лисјен.

— Идућу недељу.

— То би мени било немогућно, одговори песик, позив могу да примим тек за десет дана од данас... Али онда врло радо...

— Добро, како ти кажеш, рече Пти-Кло, кроз десет дана.

Лисјен је био веома љубазан према својим некадашњим друговима, а они су се њему дивили скоро с поштовањем. Разговарао је отприлике пола сата са много духа, јер се налазио на постољу и хтео је да оправда мишљење својих земљака: ставио је палце од руку под пазухе, говорио је сасвим као човек који гледа на ствари са висине на коју су га поставили његови суграђани. Показао се скроман, и доброћудан, као геније у домаћој хаљини. Жалио се као атлета кога је борба у Паризу заморила, али нарочито разочирала; честитао је својим друговима што нису напустили своју мирну провинцију, итд. Све их је очарао собом. Затим је одвео на страну Пти-Клоа и тражио од њега да му каже праву истину о Давидовој ствари, пребацујући њему заточење у којем се налази његов зет. Лисјен је хтео да надмудри Пти-Клоа. Пти-Кло се потрудио да своје бившем другу улије мишљење како он, Пти-Кло, један сиромашан и незнатан провинцијски правки заступник, нема у себи нимало лукавства. Склоп данашњег друштва, бескрајно сложенијег у својем механизму него што је било друштво у давнини, имао је за последицу деобу способности код човека. Некад, надмоћни људи, који су морали да знају све, јављали су се у малом броју и као буктиње у античким народима. Доцније, ако су се способности и делиле по струкама, такви људи су их још обухватили као целину. И зато је човек богат лукавством, како се то говорило за Луја XI, могао да примени своју умешност на све; али, данас, и та деоба се дели. На пример, сваки позив има своју врсту лукавства. Вештог дипломату ће

врло лако да изигра, у извесном послу, у некој удаљеној провинцији, какав осредњи правни заступник или неки сељак. Најокретнији новинар може да се покаже веома глуп кад су у питању трговачки интереси, те је Лисјен морао да буде и био је играчка у рукама Пти-Клоа. Разуме се да је злобни адвокат сам написао чланак због којег се град Ангулем, заједно са својим предграђем Хумо, осетио позван да свечано дочека Лисјена. Лисјенови сутрађани, који су дошли на Дудов трг, били су радници из штампарије и из фабрике хартије браће Коанте, удружени са писарима Пти-Клоа и Катана, и неколицином школских другова. Кад поново постане за песника другар из колеџа, правни заступник је сасвим основано мислио да ће његов друг, у одређеном времену, и нехотице одати тајну Давидовог склоништа. А, ако Давид пропадне Лисјеновом кривицом, песник више неће моћи да остане у Ангулему. И зато, да би што боље осигурао свој утицај, он се показивао као да је духом нижи од Лисјена.

— Како не бих учинио оно што је најбоље? рекао је Пти-Кло Лисјену. У питању је била сестра мог другара; али, пред судом има случајева кад човек мора да изгуби. Давид је тражио од мене, 1 јуна, да му обезбедим мир за време од три месеца; нашао се у опасности тек у септембру, а ја сам још умео да му сачувам и сву имовину од поверилаца: јер ћу пред апелационим судом добити спор; тамо ћу се позвати на то да је женино право искључиво, и да се, у овом случају, иза тога не скрива никаква преварна радња... Што се тиче тебе, враћаш се несрећан, али ти си генијалан човек...

Лисјен се трже као човек коме је кадионица дошла сувише близу носа.

— Јест, драги мој, настави Пти-Кло, ја сам прочитао Стрелца Шарла IX, и то није дело какво било, то је к њ и г а! Предговор су могла написати само два човека: Шатобријан или ти!

Лисјен је примио ту похвалу, не рекавши да је предговор од д'Артеза. Од стотине француских писаца, њих деведесет и девет поступило би као он.

— А овде је изгледало као да нико не зна за тебе, наста-

вио је Пти-Кло тобож негодујући. Кад сам видео ту општу равнодушност, намислио сам да их све узбуним. Написао сам чланак који си прочитао...

— Како, ти?.. узвикну Лисјен.

— Ја главом!... Ангулем и Хумо су се нашли као супарници, ја сам скупио младиће, твоје некадашње школске другове, и организовао синоћну серенаду; затим, пошто смо се већ одушевили, објавили смо уписивање за вечеру. „Ако се Давид крије, нека бар Лисјен буде свечано дочекан!" рекао сам у себи. Учинио сам и нешто више, наставио је Пти-Кло, посетио сам грофицу ди Шатле, и разјаснио сам јој како је она, ради себе саме дужна да извуче Давида из положаја у који је запао, она то може, она то мора да учини. Ако је Давид заиста пронашао тајну о којој ми је говорио, влада се неће упропасти-ти ако га помогне, а како ће се тек прославити префект што ће изгледати да њему припада половина заслуге за један тако велики проналазак зато што је у критичном тренутку заштитио проналазача! О њему ће се говорити као о просвећеном старешини... Твоја сестра се препала од нашега судског пушкарања! уплашила се од дима... Рат у суду стаје исто тако скупо као и на бојном пољу; али је Давид одржао свој положај, он је господар своје тајне: њега не могу да ухапсе, и неће га ухапсити!

— Хвала ти, драги мој, сад видим да ти могу поверити свој план, ти ћеш ми помоћи да га остварим.

Пти-Кло погледа Лисјена, а његов сврдласти нос је у том тренутку личио на знак питања.

— Ја хоћу да спасем Сешара, рече Лисјен нарочити значај својим речима, ја сам узрак његове несреће, ја ћу све да поправим... Ја имам више власти над Лујзом...

— Којом Лујзом?

— Грофицом ди Шатле.

Пти-Кло учини један покрет.

— Ја имам над њом више власти него што и она сама мисли, настави Лисјен; само, драги мој, ако и имам утицаја на ваше властодршце, ја немам одела...

Пти-Кло учини други покрет, као да хоће да му понуди своју кесу.

— Хвала, рече Лисјен стежући руку Пти-Клоу. За десет дана од данас, ја ћу отићи у посету госпођи префектовици, а и теби ћу да вратим посету коју си ми учинио.

И они се растадоше, другарски стиснувши руку један другоме.

— Он мора бити песник, рече у себи Пти-Кло, јер је луд.

— Нека каже ко шта хоће, мислио је Лисјен враћајући се својој сестри; само су школски другови прави пријатељи.

— Лисјене мој, рече Ева, шта ти је то обећао Пти-Кло, кад га толико хвалиш? Причувај се ти њега!

— Њега? узвикну Лисјен. Слушај, Ево, наставио је као идући за неком својом мишљу, ти више немаш вере у мене, бојиш се мене, можеш не веровати ни Пти-Клоу; али, кроз два-наест, најдаље кроз петнаест дана, променићеш мишљење, додао је с поуздањем.

Лисјен оде горе у своју собу, и тамо написа следјеће писмо Лустоу:

„Пријатељу, од нас двојице, само ја могу да се сећам новчанице од хиљаду франака коју сем ти позајмио: али, на жалост! мени је исувише добро познат положај у којем ћеш се ти налазити кад будеш отворио ово моје писмо, те одмах додам да ти их не тражим ни у злату ни у сребру; не, ја ти их тражим: у кредиту, као што би их неко тражио од Флорине у задовољству. Нас двојица имамо истог кројача, ти дакле можеш наручити да ми се у најкраћем року изради потребно одело. Ма да се не налазим сасвим у Адамовој одећи, не могу да излазим из куће. Овде су ме, на моје велико чуђење, очекивале провинцијске почасте као последица париске славе. Приређује ми се банкет, ни више ни мање него као неком посланику левице; схваташ ли сад колико ми је потребан црни фрак? Обећај да ће бити плаћен; узми ту обавезу на себе, покрени рекламу; најзад одиграј један нови приказ дон Жуана са г-ном Недељком⁷⁸, јер се ја пошто пото Морам обући у празнично

⁷⁸ Призор на који се односи ова алузија налази се у Молијеровом Дон Жуану: трговац Диманш (Недељко) не успева да наплати своје дуговање од заводљивог Дон Жуана

одело. А имам само дроњке: пођи одатле! Сад смо у августу, време је изванредно; ergo⁷⁹, постарај се да добијем, крајем ове седмице, једно лепо одело за дан: кратак капут загасите бронзано-зелене боје, три прсника, један сумпорне боје, други шарен, на шкотоки начин, трећи потпуно бео; уз то, троје чакшире на какве се хватају жене, једне беле од енглеске тка-нине, друге од нанкина, треће од танке црне чоје; најзад, један црни фрак и прсник од црне свиле за вече. Ако си поново нашао неку Флорину, препоручујем се њој за две вратне мара-ме по најновијој моди. То није ништа, ја рачунам на тебе, на твоју умешност: кројач ми не задаје много бриге. Драги мој пријатељу, због овога смо доста пута јадиковали: умешност у беди, која је зацело најљући отров који подгриза најсавршенијег човека, Парижанина! та умешноет, чија би до-витљивост изненадила и Сотону, још није пронашла начин да дође до шешира на кредит! Кад будемо увели у моду шешире који ће стајати хиљаду франака, шешири ће моћи да се доби-ју; али, мораћемо увек имати у џепу довољно злата да платимо један шешир. Ах! колико нам је зла учинило Француско позориште с оним Лафлере, метни ми злата у џепове! Ја дакле дубоко осећам све тешкоће на које ће наићи извршење овога што тражим: кројачевој пошиљци додај још и пар чизама, пар плитких ципела, један шешир, шест пари рукавица! Ово значи тражити немогућно, ја то знам. Али зар књижевнички живот није немогућност претворена у редовно стање?... Кажем ти само ово једно: изврши то чудо каквим великим чланком или неком малом гадошћу, и ја те разрешавам и ослобођавам тво-јег дуга. А то је дуг части, драги мој, повлачи се већ дванаест месеци: због тога би поцрвенио, кад би могао да поцрвениш. Драги мој Лусто, шалу на страну, ја се налазим у тешком положају. Суди о томе само по овоме: Сарага се угојила поста-ла је Чапљина жена, а Чапља је префект у Ангулему. Тај од-вратни брачни пар може много да учини за мог зета, кога сам ја довео у страхан положај, њега гоне, он се крије, због меница!.. Ствар је у томе да се поново појавим пред госпођом

⁷⁹ латински, дакле

префектовицом и да над њом поново задобијем неки уплив по сваку цену. Зар није страшно помислити да судбина Давида Сешара зависи од једног пара лепих чизама, од танких сивих свилених чарапа (немој њих да заборавиш), и од новог шешира!... Ја ћу сад разгласити да сам болестан и да ми није добро, лећи ћу у постељу као Дивике, како не бих морао да одговарам на љубазности мојих суграђана. Моји суграђани су ми приредили, драги мој, врло лепу серенаду. Почињем да се питам колико је будала потребно да се састави та реч: моји суграђани, откад сам сазнао да је одушевљење ангуманске престонице потекло од неколико мојих школских другова.

Ако би у Париске различности могао да убациш неколико редова о мојем дочеку, учинио би да овде порастем за два три прста. Поред тога, тиме бих показао Сараги да имам, ако не пријатеља, а оно бар неког угледа у париској штампи. Пошто се ниуколико не одричем својих нада, ја ћу ти се одужити за ово. Ако би ти затребао какав исцрпан чланак за неку збирку, сад имам времена да га натенане напишем. Кажем ти још само ово, драги мој пријатељу: рачунам на тебе, као што и ти можеш рачунати на онога који је

*"Сав твој,
"ЛИСЈЕН ДЕ Р.,,*

Р. С. Пошљи ми све поштом, на poste restante

То писмо, где се Лисјен поново изражавао са надмоћношћу коју му је уливао његов успех, потсетило га је на Париз. Окружен већ шест дана потпуним миром провинције, он се у мислима враћао на своју драгу беду, осећао је нејасно жаљење, и читаву недељу дана мислио је само о грофици ди Шатле; најзад је почео придавати толику важност својем поновном изласку у друштво, да је, силазећи, у сумрак, у Хумо, да на пошти потражи пошиљку коју је очекивао из Париза, осећао ову стрепњу неизвесности, као жена која ставља своју последњу наду у једну хаљину, и која страхује да је неће добити.

— Ах! Лусто, опраштам ти твоје издајетво, рекао је у се-

би кад је по облику неколико пакета познао да у њима мора бити све што је тражио.

У кутији са шеширом нашао је овакво писмо: „Из Флорининог салона.

"Драго моје дете,

„Кројач се показао врло лепо; али, као што је твој продирући поглед на прошлост учинио да предосетиш, вратне мараме, шешир и свилене чарапе које је требало наћи, потресле су наша срца, јер није имало шта да се потресе у нашој кеси. И разговарали смо са Блондеом: човек би могао да се обогати кад би отворио радњу у којој би се млади људи снабдевали оним што није скупо. Јер ми на крају крајева плаћамо врло скупо оно што не плаћамо. Уосталом, велики Наполеон, кога је у његовој трци ка Индији зауставио недостатак добрих чизама, рекао је то: Лаке ствари се никад не ураде! Дакле, све је ишло, изузимајући твоју обућу... Гледао сам те одевеног без шешира! у прснику без ципела, и помишљао сам да ти пошљем пар индијанских опанака које је некакав Американац поклонио као реткост Флорини. Флорина је онда понудила читавих четрдесет франака да се ставе на коцку за тебе. Натан, Блонде и ја имали смо толико среће зато што се нисмо коцкали за наш рачун, да смо били довољно богати да поведемо на вечеру и Торпилу, некадашњу де Липоову женску. Фраскати нам је заиста био дужан толико. Флорина је узела на себе да купи што треба; додала је томе и три лепе кошуље. Натан ти шаље један штап. Блонде, који је добио триста франака, шаље ти златан ланац. А женска је приложила један сат, велики као златник од четрдесет франака, који је дала некаква будала, и који не ради. „Не ваља ништа, као и све што је тај имао!" рекла нам је. Бигзиу, који је дошао да нас потражи код Канкалске стене, хтео је да стави и бочицу португалске водице⁸⁰ у пошиљку коју ти упућује Париз. Наш први комичар је рекао: „Ако ће га то усрећити, нека му буде!..." оним дубоким гласом и с оном малограђанском надменошћу коју он тако лепо претставља. Све

⁸⁰ Мирис који је био веома цењен у то доба

ти то, драго моје дете, доказује колико се воли пријатељ у невољи. Флорина, којој сам ја био толико слаб да опростим, моли те да нам пошаљеш један чланак о Натановом последњем делу. Збогом сине! Могу само да те жалим што си поново упао у онај ћуп одакле си искочио кад си нашао себи старога друга „у твом пријатељу „ЕТЈЕНУ Л.“

— Јадни момци! коцкали су се за мене! рече он у себи сав узбуђен.

Из нездравих предела, или из оних где је човек највише патио, допире дах који личи на рајске мирисе. Кад човек живи животом без догађаја, сећање на патње претставља извесно уживање које се не може објаснити. Ева се запрепастила кад је њен брат сишао у својем новом оделу; није га познала

— Сад могу да изиђем у шетњу на Болје, узвикнуо је он; неће се рећи за мене: „Вратио се у ритам!“ Види, ово је сат који ћу ти поклонити, јер је сасвим мој; а и личи на мене, покварен је.

— Право си дете!... рече Ева. Човек не може ни због чега да се наљути на тебе.

— Зар ти мислиш, драга моја девојчице, да сам ја све ово тражио у тако глупој намери да блистам у очима Ангулема, до кога ми је стало колмко и до онога! рекао је ударивши по ваздуху својим штапом с украшеном златном дршком. Ја хоћу да поправим зло које сам учинио, и зато сам се наоружао.

Лисјенов успех као елегантног човека био је једини стваран успех који је он постигао, али је тај успех био огроман. Завист дреши језике исто онолико колико их дивљење завезује. Жене су лудовале за њим, људи су га оговарали, и он је могао да узвикне као онај певач: Хаљино моја, велика ти хвала! Отишао је да остави две посетнице у префектури, а посетио је и Пти-Клоа, кога није затекао код куће. Другога дана, одређеног за банкет, сви париски листови донели су, у ангулемској рубрици, следеће редове:

„Ангулем. Повратак једнога младог песника, чији су први успеси били тако сјајни, писца Стрелца Шарла IX, једног историјског романа који је написан у Француској без угледања

на Валтера Скота, и чији је предговор један књижевни догађај, обележен је свечаним дочеком који је похвалан за сам град исто толико колико и за г-на Лисјена де Рибампре. Град је похитао да му приреди банкет у знак признања његовога родног места. Нови префект, који је тек приспео, придружио се општем слављу указавши својим присуством част писцу Белих радо, чији је таленат тако свесрдно потстицала при његовим првим корацима госпођа грофица ди Шатле."

У Француској, кад се одушевљење већ покрене, нико га више не може зауставити. Командант месног пука ставио је на расположење своју музику. Власник гостионице Звоно, који шаље ћурке надевене гомољикама чак у Кину, и које одлећу тамо у најлепшем порцелану, познати крчмар из Хумоа, код кога је поручена вечера, украсио је своју велику дворану чојом на којој су лоровори венци измешани са китама цвећа чинили изванредан утисак. У пет сати, ту се окупило четрдесет личности, све у свечаном оделу.

Гомила од сто и више становника, које је углавном привукло присуство свирача у дворишту, претстављала је суграђане.

— Цео Ангулем је ту! рекао је Пти-Кло погледавши кроз прозор.

— Ја ово не разумем, говорио је овојој жени Постел, који је био дошао да слуша музику. Како! префект, управник пореског одељења, пуковник, управник барутане, наш посланик, председник општине, директор лицеја, управник тополивнице из Рилеа, председник суда, државни тужилац, г. Мило, сви претставници власти су дошли!..

Кад се село за сто, војна музика је почела свирати варијације на арију Живео краљ, живела Француска! која није могла да продре у народ. Било је пет сати после подне. У осам сати, изнесено је на сто шездесет и пет великих чинија са посланицама, међу којима се истицао један Олимп од шећера са Француском од чоколаде на врху, и то је био знак да отпочну здравице:

— Господо, рекао је префект уставши, да наздравимо краљу!.. законитом праву на престо! Зар не треба Бурбонима

да захвалимо за мир који су нам они повратили и којем дугујемо за ово покољење песника и мислилаца, које одржава у рукама Француске скиптар књижевности!..

— Живео краљ! узвикнуше званице, међу којима су се највише чуле владине присталице.

Поштовања достојни директор лицеја устаде.

— Да наздравимо младоме песнику, рече он, јунаку овога дана, који је са љупкошћу и поезијом Петрарке, у једној књижевној врсти за коју је Боало изјавио да је тако тешка, умео да споји таленат прознога писца!

— Живео! живео! Устаде пуковник.

Господо, да наздравимо ројалисти! јер је јунак овога славља имао храбрости да се залаже за здрава начела!

— Живео! рече префект који залђеска а за њим и други.

Устаде Пти-Кло.

— Сви Лисјенови другови наздрављају слави ангулемског лицеја, поштованоме директору, који нам је толико драг, и коме смо дужни одати признање за све оно што је његово у нашим успесима!..

Стари директор који се није надао тој здравици, обриса очи. Устаде Лисјен: завлада најдубља тишина, а песник пребледе. У том тренутку, стари директор који је седео лево од њега, стави му на главу лаворов венац. Настаде плесак. Лисјен је имао сузе у очима и у грлу.

— Пијан је, рече Пти-Клоу будући државни тужилац у Неверу.

— Али не од ваина, одговори, правни заступник.

— Драги моји суграђани, мили моји другови, проговори најзад Лисјен, хтео бих да цела Француска буде сведок овога призора. Овако се подижу људи, овако се у нашој земљи постижу велике ствари и велика дела. Али, с обзиром на оно мало што сам урадио, и на велику част која ми се због тога указује, ја могу само да се осећам збуњен и да тек у будућности оправдам данашњи пријем. Сећање на овај тренутак даваће ми снаге у новим борбама. Допустите ми да с вама заједно наздравим оној која је била и моја прва муза и моја заштитница, и да напијем здравицу моме родном граду: дакле, живела лепа

грофица Сикст ди Шатле, живео племенити град Ангулем!

— Добро се извукао, рече државни тужилац, климнувши главом у знак одобравања; јер су наше здравице биле припремљене, а његова је импровизирана.

У десет сати, званице су се разишле у групама. Давид Сешар, чувши ту необичну музику, рекао је Базини:

— Шта се то дешава у Хумоу?

— Приређују банкет вашем шураку Лисјену, одговори му она.

— Знам зацело, рече он, да му је жао што и мене не види тамо!

У поноћ, Пти-Кло је отпратио Лисјена чак до Дудовог трга. Ту је Лисјен рекао правном заступнику:

— Драги мој, ми смо пријатељи на живот и на смрт.

— Сутра, рече правни заступник, потписује се мој брачни уговор, код госпође де Сенонш, са гоопођицом Франсоазом де ла Хе, њеном штићеницама; учини ми задовољство да дођеш тамо; госпођа де Сенонш ме је замолила да те доведем, а видећеш ту и префектовицу, којој ће јако поласкати твоја здравица; њој ће се то зацело рећи.

— Знао сам ја шта радим, рече Лисјен.

— О! ти ћеш спасти Давида!

— У то сам уверен, одговори песник. У том тренутку, појави се Давид као неким чудом. Ево зашто.

Он се налазио у доста тешком положају: жена му није никако допуштала ни да се види са Лисјеном ни да овоме ода место где се сакрио, док му је Лисјен писао најсрдачнија писма уверавајући га да ће кроз неколико дана поправити ствар. И госпођица Клерже је предала Давиду ова два писма кад му је рекла каква је то свечаност чија свирка допире до његовог ува.

„Пријатељу, сматрај као да Лисјен није овде; немој се узнемиравати ни због чега, и урежи у своју милу главу ову истину: сва наша безбедност заснива се на томе што твоји непријатељи никако не могу сазнати где си ти. Такав је мој удес, да имам више поверења у Колбу, у Марици, у Базини, него у

моме брату. На жалост! мој јадни Лисјен није нише онај безазлен и нежан песник кога смо ми знали. И управо зато што он хоће да се умеша у твоје послове и што се заваља мишљу да ће он платити наше дугове (из охолости, Давиде мој!...) ја се бојим њега. Добио је из Париза лепо одело и пет златника у једној лепој кеси. Ставио је њих мени на расположење, и сад живимо од тога новца. А имамо и једног непријатеља мање: твој отац је отишао од нас, и за његов одлазак треба да захвалимо Пти-Клоу, који је прозрео планове чика-Сешара и који их је одмах уништио рекавши му како ти нећеш учинити више ништа без њега; како ти он, Пти-Кло, неће допустити да уступиш што било од твојег проналаска док ти се претходно не исплати накнада од тридесет хиљада франака: прво петнаест хиљада да се ослободиш дуга, и петнаест хиљада које ћеш примити у сваком случају, било да успеш или да не успеш. Пти-Клоа никако не могу да разумем. Љубим те као што жена љуби свога несрећног мужа. Наш мали Лисјен је добро. Милина је видети тај цвет који се румени и расте усред наших домаћих бура! Моја мати се, као увек, моли Богу и љуби те скоро исто тако нежно као и

„Твоја Ева.“

Пти-Кло и браћа Коанте, бојећи се сељачке препредености старога Сешара, били су се, као што се види, отресли њега утолико лакше што је он, због бербе, морао да се врати у свој виноград у Марсаку.

Лисјеново писмо, приложено Евином, гласило је овако:

„Драги мој Давиде, све иде добро. Наоружао сам се од главе до пете; данас полазим у рат; за два дана превалићу добар део пута.

С каквим ћу те задовољством загрлити над будеш слободан и разрешен мојих дугова! Али сам увређен, за увек и до дна срца, неповерењем које моја сестра и моја мати стално показују према мени. Зар ја већ не знам да се ти кријеш код Базине? Кад год Базина дође овамо, ја добијем вести о теби и одговор на моја писма. Уосталом, јасно је да се моја сестра и мо-

гла ослонити само на своју пријатељицу из радионице. Данас, ја ћу бити врло близу тебе и биће ми јако жао што не могу учинити да и ти присуствујеш свечаности која ми се приређује. Честољубље Ангулема довело је мени један мали тријумф који ће се, за неколико дана, сасвим забаравити, али у којем би једино твоја радост била искрена, Најзад, још који дан, и ти ћеш опростити све онеме који сматра за највећу славу на свету то што је

„Твој брат „ЛИСЈЕН.“

Давидово срце свирепост су растезале те две силе, иако су биле неједнаке: јер је он своју жену обожавао, а његова љубав према Лисјену била се унеколико умањила једним делом поштовања. Али у самоћи, снага осећања се потпуно мења. Усамљен човек, опхрван бригама онаквим какве су мориле Давида, попушта пред мислима против којих би нашао ослонаца у редовним приликама живота. И зато, читајући Лисјеново писмо усред јеке тога неочекиваног славља, он је био дубоко узбуђен што види у њему изражено оно жаљење на које је рачунао. Нежне душе не одолевају тим малим утицајима осећања која су, по њиховом уверењу, и код других снажна исто тако као и код њих. Зар није то она кап воде која пада из пуног пехара?.. И зато, око поноћи, никакве Базинине молбе нису биле у стању да спрече Давида да не изиђе да би се видео са Лисјеном.

— У ово доба, рекао је он, нико не шета ангулемским улицама, нико ме неће видети, ноћу ме не могу ухапсити; а, ако би ме неко срео, могу да се послужим оним начином који је смислио Колб да се вратим у моје склониште. Уосталом, има већ толико времена како нисам пољубио жену ни дете.

Базина је попустила пред свим тим разлозима, довољно убедљивим, отворила је Давиду да изиђе, и он је викнуо: „Лисјене!“ у часу кад су Лисјен и Пти-Кло пожелели један другоме лаку ноћ. И два брата полетеше у загрљај један другоме, плачући...

Нема много таквих тренутака у животу. Лисјен је осећао како се у њему прелива једна од оних љубави и поред свега, у којима се никад не рачуна и за које човек пребацује себи што

их је изневерио. Давид је осећао потребу да опрости. Тај бла-городни и племенити проналазач хтео је нарочито да посавету-је Лисјена и да разagna облаке који ометају срдachност између сестре и брата. Пред тим изливима осећања, ишчезавале су све опасности изазване недостатком новца.

Пти-Кло рече своме клијенту:

— Отидите кући, користите се колико толико својом несмотреношћу, пољубите жену и дете... и само нека вас нико не види! — Каква несрећа! рече Пти-Кло више за себе, кад је остао сам на Дудовом тргу. Ех! да ми је ту Серизе...

У тренутку кад је правни заступник разговарао са самим собом идући поред даскама ограђеног простора где се данас поносито уздиже палата правде, он чу иза себе један удар у да-ску, као кад неко куца прстом на вратима.

— Ту сам! рече Серизе, чији се глас чуо кроз пукотину између две рђаво спојене даске. Видео сам Давида кад је изла-зио из Хумоа. Ја сам почињао да нагађам где се он крије, а сад сам уверен у то, и знам како ћу да му доскочим; али, да бих му поставио замку, треба да знам нешто о Лисјеновим намерама, а ви их, его, уводите у кућу! Останите бар ту под каквим било изговором. Када Давид и Лисјен буду изишли, доведете их бли-зу мене; они ће мислити да су сами, и ја ћу онда сазнати нешто из њихових речи на растанку.

— Ти си ђаво над ђаволима! рече сасвим тихо Пти-Кло.

— Сто му мука, узвикну Серизе, шта човек не би учинио да добије оно што сте ви мени обећали!

Пти-Кло се одмаче од дасака и поче да шета по Дудо-вом тргу гледајући у прозоре оне собе где се породица била окупила, и мислећи на свој у будућност, да би себе охрабрио; јер му је Серизеова окретност давала могућности да зада по-следњи ударац. Пти-Кло је био један од оних веома препредених и двоструко подлих људи, који се никад не хватају на тренутни мамац ни на удицу какве било привржено-сти пошто су већ упознали несталност људског срца и стратеги-ју интереса. И зато је он у почетку мало рачунао на Коантеа. За случај да ствар са његовом женидбом не успе и да он не имадне права да оптужује великога Коанте за издајство, он се

био спремио да га кињи; али, после својег успеха у дому Баржетонович, Пти-Кло је играо отворену игру. Његова задња мисао, поставши беспредметна, била је опасна за политични положај којем је он тежио. Ево на какве је основе он раније хтео да постави свој будући углед: Ганерак и неколико богатих трговаца почињали су да стварају у Хумоу једну либералну групу која је преко трговачких веза прилазила вођама опозиције. Долазак на власт Вилелове владе, коју је Луј XVIII примио у својим последњим данима, био је знак за промену у држању опозиције, јер се она, после Наполеонове смрти, одрекла опасног посла да кује завере. Либерална странка почела је да ствара у провинцијама свој систем законитог отпора: ишла је на то да завлада бирачким телом, како би дошла до својег циља придобијањем маса. Огорчени либерал и дете Хумоа, Пти-Кло је био главки покретач, душа и тајни саветник опозиције из доњег града, коју је угњетавала аристократија горњег града. Он је први указао на опасност од тога што браћа Коанте сами држе у рукама сву штампу у округу Шаранте, где је требало да и опозиција има своје гласило, како не би заостала иза других градова.

— Нека сваки од нас приложи новчаницу од пет стотина франака Ганераку, и он ће имати двадесет и неколико хиљада франака да купи Сешарову штампарију, чији ћемо господари бити онда ми, јер ће њен сопственик бити везан за нас тим зајмом, рекао је Пти-Кло.

Правни заступник је успео да се та мисао прихвати, рачунајући да ће он тако појачати свој двоструки положај према Коантеу и према Сешару, и разуме се да је бацио око на неваљалца какав је био Серизе да од њега начини човека оданог странци.

— Ако можеш да пронађеш твога бившег газду и да ми га предаш у руке, рекао је он некадашњем Сешаровом фактору, даће ти се на зајам двадесет хиљада франака да купиш његову штампарију, и вероватно ћеш ти бити на челу једног листа. Дакле, напред.

Верујући више у уморност једног човека као што је Серизе него у предузимљивост свих Дублона на свету, Пти-Кло

је онда обећао великом Коантеу да ће ухапсити Сешара. Али, откако је Пти-Кло почео гајити наду да ће ући у суд, предвиђао је потребу да окрене леђа либералима, а био је већ тако навио духове у Хумоу да су средства за куповину штампарије била осигурана. Пти-Кло одлучи да пусти ствари нека иду својим природним током.

— Ба! рекао је у себи, Серизе ће учинити неку штампарску кривицу, и ја ћу се њоме користити да покажем шта знам...

И он оде пред врата штампарије и рече Колбу који је чувао стражу:

— Отиди горе и кажи Давиду нек иде док је још мрак, и будите веома опрезни; ја идем кући, сад је један сат...

Кад је Колб отишао с врата, Марица дође да заузме његово место. Лисјен и Давид сиђоше, Колб је ишао сто корака испред, а Марица сто корака иза њих. Кад су два брата пролазила покрај оgrade од дасака, Лисјен је убедљиво казивао Давиду:

— Пријатељу, рекао му је, мој план је изванредно прост; али како могу да говорим о томе пред Евом која никад неће разумети средства за његово извршење? Ја сам сигуран да Лујза има дубоко у срцу једну жељу коју ћу ја умети да пробудим, а хоћу њу да добијем једино зато да се осветим оној будали префекту. Ако се будемо волели, макар и само недељу дана, наговарићу је да тражи од владе помоћ од двадесет хиљада франака за тебе. Сутра ћу поново видели ту жену у ономе малом салону где је наша љубав започела, и где се, како каже Пти-Кло, није изменило ништа: тамо ћу да играм комедију. И онда, прекосутра ујутру послаћу ти по Базини писамце да ти јавим јесу ли ме извиждали... Ко зна, можда ћеш ти већ бити слободан!.. Разумеш ли сад зашто сам тражио одело из Париза? Не може се у ритама играти улога правог љубавника.

У шест сати ујутру, Серизе дође Пти-Клоу.

— Сутра, у подне, Дублон може да сврши ствар; ухватићу нашега чову, за то ја стојим добар, рече му Парижанин: иде ми на руку једна радница госпођице Клерже, разумете ли?..

Пошто је саслушао Серизеов план, Пти-Кло похита Коантеу.

— Предузмите потребне кораке да се, до вечерас, г. ди Хотоа одлучи да пренесе на Франсоазу голу својину⁸¹ својег имања, и ви ћете кроз два дана потписати уговор о ортаклуку са Сешаром. Ја ћу се венчати тек осам дана после потписивања брачног уговора; и тако ће бити испуњена наша мала погодба: толико за толико. Али вечерас треба добро да пазимо шта ће се десити код госпође де Сенонш између Лисјена и грофице ди Шатле, јер све зависи од тога... Ако се Лисјен нада да ће успети преко префектовице, ја држим Давида.

— Ви ћете бити, како ја мислим, министар правде, рече Коанте.

— А зашто не? То је и г. де Пејроне! рече Пти-Кло, који још није био сасвим свукао либералну кошуљицу.

Сумњив положај госпођице де ла Хе учинио је да већина акгулемског племства присуствује потписивању њенога брачног уговора. Сиромаштво тога будућег брачног пара који се венчава без свадбених поклона потстакло је дарезљивост коју свет воли да покаже; јер са добротинством бива као и са тријумфом: људи воле милосрђе које годи честољубљу. Зато су маркиза де Пимантел, грофица ди Шатле, г. де Сенонш и још двоје или троје домаћих гостију предали Франсоази неке дарове о којима се много говорило у граду. Те лепе ситнице, поред опреме коју је за последњих годину дана спремила Зефирина, накита који је дао кум и уобичајених поклона од младожењине стране, тешиле су Франсоазу и изазивале радозналост неких матера које су довеле своје кћери. Пти-Кло и Коанте већ су приметили да их ангулемски племићи трпе обојицу на својем Олимпу као нужно зло: један је управљао имовином Франсоазе де ла Хе и био њен други тутор; други је био неопходан за потписивање уговора као што је осуђеник неопходан за вешање; али, већ сутрадан по венчању, ако је госпођа Пти-Кло и задржала право да долази својој куми, муж је увиђао да ће ту тешко бити примљен, и зарицао се да

⁸¹ Гола својина — чији приход ужива други

ће своје присуство наметнути том охолом свету. Стидећи се својих простих родитеља, правни заступник је учинио да његова мати остане у Манлу, где је стално живела, да се извини болешћу и да му пошље свој пристанак писмено. Прилично понижен што он са своје стране нема ни родбине, ни заштитника, ни сведока за потпис, Пти-Кло се дакле сматрао за врло срећног што ће у славном човеку претставити пријатеља који се може примити, и кога је грофица желела поново да види. Зато је дошао по Лисјена колима.

За то свечано вече, песник се обукао тако да га је то, без поговора, стављало испред свих људи. Госпођа де Сенонш, поред тога, наговестила је да ће доћи и јунак тих дана, а виђење завађених љубавника је један од оних приказа у којима се у провинцији нарочито ужива. Лисјен је био прави лаф: говорило се да је тако леп, тако промењен, тако занимљив; да су све жене племићског Ангулема желеле да га поново виде. Према тадашњој моди, којој треба захвалити за прелазак са старинских кратких чакшира за бал на данашње ружне дугачке чакшире, он је обукао црне припијене чакшире. Код мушкараца су се поред тога оцртавали њихови облици, на (велико очајање мршавих или рђаво израслих људи; а Лисјенов стас био је аполонски. Његове танке сиве свилене чарапе, његове плитке ципеле, његов прсник од црне свиле, његова вратна марамн, све је било најпажљивије затегнуто, и стојало је као саливено на њему. Његова коврчава плава и бујна коса истицала је његово бело чело, које су увојци окружавали са намештеном љупкошћу. Његове очи, пуне охолости, блистале су. Његове мале женске руке, лепе у рукавицама, нису смеле бити без њих. Он је у кретању подражавао де Марсеју, чувеном париском дендију, држећи једном руком штап и шешир које није остављао, а другом се служио да на махове учини понеки покрет којим је пропраћао оно што говори. Лисјен би волео да у салон уђе непримећено, као они славни људи који су се, из лажне скромности, сагињали кад пролазе кроз вратнице Сен-Дени. Али Пти-Кло, који је имао само тога једног пријатеља, просто га је злоупотребио. Он је скоро свечано привео Лисјена госпођи де Сенонш усред пријема. У пролазу,

песник је чуо жагор од којег би му се некад завртело у глави, али према којем је сад био хладан; био је уверен да, он сам, вреди колико цео ангулемски Олимп.

— Госпођо, рекао је госпођи де Сенонш, ја сам већ честитао мом пријатељу Пти-Клоу, човеку од оне материје од које се кроје министри правде, што је имао срећу да постане ваш, ма колико да су слабе везе између једне куме и њеног кумчета. (То је било речено гласом чији су нагласак врло добро схватиле све жене, које су ослушкивале иако су се правиле да не слушају.) А ја лично благосиљам прилику која ми допушта да вам изразим своје поштовање.

То је било речено без забуне и са држањем великога господина који долази у посету незнатним људима. Да би удесио своје понашање, Лисјен је саслушао заплетен отпоздрав којим га је дочекала Зефирина прелазећи кружним погледом по салону. Тако је могао отмено и са два различита осмеха да поздрављивши Франсиса ди Хотоа и префекта, који му одговорише на поздрав; и најзад је пришао госпођи ди Шатле као да ју је тек тада приметио.

Тај сусрет је био у толикој мери главни догађај те вечери, да је заборављен брачни уговор на који су важније личности одлазиле да се потпишу, и које су у спаваћу собу уводили или бележник, или Фраисоаза. Лисјен пође неколико корака према Лујзи де Негрпелис; и, с оном париском углађеношћу која је за њу била само успомена откако се вратила, рече јој доста гласно:

— Треба ли вама, госпођо, да захвалим за позив који ми пружа задовољство да прекосутра вечерам у префектури?

— За то треба да захвалите само вашој слави, господине, одговори суво Лујза, донекле непријатно дирнута изазивачким тоном реченице коју је Лисјен смислио да би увредио охолост своје некадашње заштитнице.

— Ах! госпођо грофице, рече Лисјен у исти мах и лукаво и самоуверено, мени је немогућно довести вам човека ако је он у немилости код вас.

И, не сачекавши одговор, окрете се око себе спазивши бискупа, коме се поклонιο врло отмено.

— Ваше Првосвештенство било је скоро, пророк, рекао је срдачним гласом, а ја ћу се трудити да то буде и у потпуности. Сматрам се за срећног што сам вечерас дошао овамо пошто могу вама да укажем своје поштовање.

Лисјен је заподео са преосвећеним разговор који је трајао десет минута. Све жене гледале су Лисјена као неку изванредну реткост. Његова неочекивана смелост оставила је госпођу ди Шатле без гласа и без одговора. Видећи да је Лисјен предмет дивљења свих жена; пратећи, од групе до групе, дошаптавање оних речи које су њих двоје измењали и којима ју је он скоро утупкао показавши се као да је презире, она осети у срцу бол увређеног честољубља.

— Ако не дође у префектуру, после тога што је рекао, какав ће то бити скандал! помислила је. Откуда му тај понос? Да се госпођица де Туш није заљубила у њега?.. Он је тако леп! Кажу да је отрчала његовој кући, у Паризу, сутрадан по глумичиној смрти!.. Можда је дошао да спасава свог зета, а нашао се позади наших кочија, у Манлу, због неке незгоде која му се десила на путу. Тога јутра, Лисјен нас је сасвим необично погледао, Сикста и мене.

Мисли су се ројиле, и, по несрећи за Лујзу, она им се предавала гледајући Лисјена који је разговарао са бискупом као да је краљ тога салона: није поздрављао никога, него је чекао да други прилазе њему, прелазећи по лицима погледом с различитим изразима, неусиљено као де Марсеј, његов узор. Није оставио бискупа ни да би поздравио г-на де Сенонш, који се појавио у непосредној близини.

После десет минута, Лујза није могла више да издржи. Устала је, пришла бискупу и рекла му:

— Шта се то вама приповеда, преосвећени, кад се тако осмехујете?

Лисјен се повуче неколико корака, да не смета разговору госпође ди Шатле са преосвећеним.

— А! госпођо грофице, овај млади човек је веома духовит!... објашњавао ми је како вама дугује за све што је дао...

— Ја, госпођо, нисам незахвалан!... рече Лисјен

бацивши на њу поглед пун прекора који очара грофицу.

— Да се разумемо, рече она позивајући Лисјена себи покретом лепезе, ходите са преосвећеним, овамо!... Његово Преосвештество биће наш судија.

И она показа на мали салон водећи тамо биокупа.

— Намеће преосвећеноме чудну улогу, рече једна жена из табора Шандур довољно гласно да је и други чују.

— Наш судија!... рече Лисјен гледајући наизменице бискупа и префектовицу; значи да ће неко бити крив?

Лујза де Негрпелис посади се на диван својег некадашњег будоара. Пошто је позвала Лисјена да седне поред ње с једне стране, а преосвећенога са друге, почела је да говори.

Лисјен је учинио својој некадашњој пријатељици част, изненађење и задовољство да не слуша. Он је имао став и покрет *Пасте уТанкреду* над се ова спрема да каже: *O patria!*... Отпевао је на својем лицу чувену арију *dell Rizzo*. Напослетку је Коралијин ученик нашао начина да накупи и нешто суза у очима.

— Ах! Лујза, како сам те волео! рече јој на уво, не водећи рачуна ни о бискупу ни о разговору, у тренутку кад је видео да је грофица приметила његове сузе.

— Обришите очи, или ћете ме изгубити, овде, још једанпут, рече она полу гласно окренувши се њему тако да је то непријатно дирнуло бискупа.

— А довољно је било и оно једанпут, одговори живо Лисјен. Та реч из уста рођаке госпође д' Еспар осушила би све сузе јадне Магдалене. Боже мој!... за један тренутак поново сам нашао моје успомене, моје илузије, мојих двадесет година, а ви ми их...

Преосвећени се нагло врати у салон, схватајући да се његово достојанство може наћи у незгодном положају у између ово двоје некадашњих љубавника. Сви су се показали као да намерно остављају префектовицу и Лисјена саме у маломе салону. Али, четврт сата доцније, Сикст, коме нису били по вољи разговори, смех и шетње пред прагом будоара, уђе тамо с изгледом више него забринутим, и нађе Лисјена и Лујзу у врло

живом разговору.

— Госпођо, рече Сикст на уво својој жени, зар не би требало да ви, који познајете Ангулем боље него ја, помислите на госпођу префектовицу и на владу?

— Драги мој, рече Лујза отмеривши свог одговорног уредника од главе до пете с такве висине да је он задрхтао, ја разговарам са г-ном де Рибампре о стварима које су врло важне за вас. Потребно је спасти једног проналазача који само што није постао жртва најподлијег сплеткарења, и ви ћете нам помоћи у томе... Што се тиче онога што те госпе могу мислити о мени, видећете како ћу да заледим отров на њиховим језицима.

Она изиђе из малог салона испод руке са Лисјеном, и одведе га да потпише брачни уговор излажући се свим погледима са смелошћу праве велике госпође.

— Да потпишемо заједно, рекла је пружајући перо Лисјену.

Лисјен пусти да му она покаже место где се потписала, како би им потписи били један поред другог.

— Господине де Сенонш, можете ли да познате г-на де Рибампре? рече грофица приморавајући неуљудног ловца да поздрави Лисјена.

Вратила је Лисјена у салон, посадила га између себе и Зефирине на опасни диван у средини. Затим, као краљица на својем престолу, започела је, у први мах тихим гласом, очевидно шаљив разговор, којем приступише неке од њених некадашњих пријатељица и већи број оних жена којима је било стало до тога да задобију њену наклоност. Ускоро је грофица навела Лисјена, који је постао средиште тога круга, да говори о животу у Паризу, чију је сатиру он импровизовао с невероватним полетом и прошарао анегдотама о познатим људима, што је у разговору права посластица које су провинцијалци исувише жељни. Гости су се дивили духу исто онолико колико су се дивили човеку. Госпођа грофица Сикст је тако спокојно уживала у својој победи над Лисјеном, тако је вешто свирала на њему као жена усхићена својим инструментом, тако је згодно постављеним питањима изазивала његове

брзе и оштроумне одговоре, тако је речитим погледима прикупљала одобравање за њега, да неколико жена почеше гледати у једновременом повратку Лујзе и Лисјена велику љубав која је жртва неког међусобног неопоразума. Могла је неки пркос довео до злосрећног брака са Шатлеом, и то се сад свети.

— Дакле, рекла је Лујза у један сат по поноћи тихим гласом Лисјену пре него што ће устати, прекосутра, учините ми задовољство да будете тачни.

Префектовица остави Лисјена поздравивши га веома пријатељским покретом главе, и оде да каже неколико речи грофу Сиксту, који је тражио свој шешир.

— Ако је то што ми сад рече госпођа ди Шатле истина, драги мој Лисјене, рачунајте на мене, рече префект хитајући за својом женом, која је одлазила без њега, као у Паризу. Од вечерас, ваш зет се може сматрати изван опасности.

— Г. гроф ми заиста дугује толико, одговори Лисјен осмехујући се.

— Ми смо, дакле, пропали! рече Коанте на уво Пти-Клоу, сведоку тог растанка.

Пти-Кло, запрепашћен Лисјеновим успехом, изненађен његовом духовитошћу и опхођењем, гледао је Франсоазу де ла Хе, чије је лице, пуно дивљења према Лисјену, као да је говорило њеном заручнику: „Будите као ваш пријатељ.”

Зрак радости пређе преко лица Пти-Клоу.

— Префектова вечера заказана је тек за прекосутра, имамо још читав дан пред собом, ја одговарам за све.

— Дакле, драги мој, рече Лисјен Пти-Клоу у два сата ујутру враћајући се с њим пешице, дошао сам, видео сам, победно сам! Кроз неколико сати, Сешар ће бити врло срећан.

— То је све што сам хтео да знам, — поимели Пти-Кло.

— Ја сам мислио да си ти само песник, а ти си и Лозен⁸², а то значи двапут песник, одговори он рукујући се с њим, што је требало да буде њихово последње руковање.

— Мила моја Ево, рече Лисјен пробудивши своју сестру,

⁸² Антонин, војвода де Лозен — играо је сјајну улогу на двору Луја XIV и оженио се његовом сестром од стрица. Тип умешног и амбициозног дворанина (1632—1723)

добра вест! Кроз месец дана, Давид неће више имати дугова!..

— Како то?

— Тако, госпођа ди Шатле крила је под својом сукњом моју некадашњу Лујзу; она ме воли више него икад, и, преко свога мужа, поднеће министарству унутрашњих дела извештај о нашем проналаску!.. И онда нам остаје да се промучимо још само месец дана, колико је мени потребно да се осветим префекту и да га начиним најсрећнијим мужем.

Слушајући свога брата, Еви се чинило да наставља свој сан.

— Кад сам поново видео мали сиви салон где сам дрхтао као дете пре две године; док сам посматрао онај намештај, слике и украсе, као да ми је спадала копрена с очију! Како Париз мења мисли код човека!

— Је ли то срећа?.. рече Ева схвативши најзад шта мисли њен брат.

— Драга моја, ти спаваш; оставимо то за сутра, разговараћемо после ручка, рече Лисјен.

Серизеов план био је до крајности прост. Иако је то било обично лукавство којим се служе провинцијски извршитељи да би лишили слободе своје дужнике, и чији је успех неизвесан, он је морао успети; јер се оснивао колико на познавању Лисјеновог и Давидовог карактера толико и на њиховим надама.

Међу младим радницама чији је он био Дон Жуан и којима је владао завађајући их, фактор браће Коанте, коме је за тај мах био поверен нарочити задатак, изабрао је једну помоћницу Базине Клерже, девојку скоро исто тако лепу као госпођа Сешар, која се звала Анријета Сињол, и чији су родители скромни виноградаре, живели на својем имању две миље далеко од Ангулема, на путу за Сент. Сињолови, као сви људи са села, нису били довољно имућни да своју јединицу задрже поред себе, него су одлучили да је даду неком у кућу, то јест да од ње начине собарицу. У провинцији, собарица мора умети да пере и глача фино рубље. Углед госпође Пријер, чију је радњу преузела Базина, био је такав да су супрузи Сишол дали њој своју кћер да је научи занату, плаћајући јој за њену храну

и стан. Госпођа Пријер била је једна од оних старинских газдарица које, у провинцијама, сматрају да им је дужност замењивати родитеље. Живела је у заједници са својим ученицама, водила их је у цркву и савесно се старала о њима. Анријета Сињол, лепа стасита гаравуша, смела погледа, бујне и дуге косе, била је бела као што су беле девојке на југу, бела као цвет магнолије. Зато је Анријета била једна од првих радница на коју је бацио око Серизе; али, пошто је била кћи честитих земљорадника, попустила је тек кад су је победили љубомора, рђав пример и она заводљива реченица: „Оженићу се тобом!“ коју јој је рекао Серизе једном кад је већ постао други фактор код браће Коанте. Сазнавши да Сињолови имају виноград који вреди десет до дванаест хиљада франака и доста угодну малу кућу, Парижанин је похитао да Анријету доведе у такав положај да се не може удати за другог. Тако је стојала ствар између лепе Анријете и младог Серизеа кад му је Пти-Кло поменуо да ће га начинити сопствеником штампарије Сешар, стављајући му у изглед позајмицу од двадесет хиљада франака што је требало да буде улар. Та будућност засенила је очи фактору, завртела му је мозак, учинило му се да је госпођица Сињол сметња његовим амбицијама, и он је занемарио јадну девојку. Анријета, у очајању, волела је малога фактора браће Коанте утолико више што је изгледало да он хоће да је остави. Кад се уверио да се Давид крије код госпођице Клерже, Парижанин је поново почео да мисли на Анријету, али није променио своје држање према њој; јер је наумио да се користи оним расположењем које обузима девојку кад она, да би сакрила своју срамоту, мора да се уда за свог заводника. Пре подне оног дана кад је требало да Лисјен поново задобије своју Лујзу, Серизе је рекао Анријети за Базинину тајну, као и то да њихово благостање и њихов брак зависе од тога хоће ли се пронаћи место где се крије Давид. Кад ју је он поучио, Анријети није било тешко утврдити да штампар може бити само у соби за облачење госпођице Клерже; она није мислила да чини неко зло пристајући на то ухођење, а Серизе ју је тим почетком суделовања већ био увукао у своју издају.

Лисјен је још спавао кад је Серизе, дошавши да чује шта

је било синоћ на пријему, у кабинету Пти-Клоа слушао причу о крупним малим догађајима који су морали да узбуне Ангулем.

— Је ли вама Лисјен писао штогод откако се вратио? упита Парижанин, пошто је задовољно климнуо главом кад је Пти-Кло завршио.

— Ево, само ово, рече правни заступник, и пружи један лист на којем је Лисјен написао неколико реди на хартији за писма коју је употребљавала његова сестра.

— Онда, рече Серизе, на десет минута пре него што зађе сунце, нека Дублон постави заседу код капије Пале, нека сакрије своје жандарме и распореди своје људе, и ви ћете ухватити вашег чову.

— Јеси ли сигуран да ћеш ти успети? рече Пти-Кло загледавши се у Серизеа.

— Ја се ослањам на случај, рече бивши париски гамен, али и он има своје ђуди, не воли поштене људе.

— Потребно је успети, рече правни заступник кратко.

— Успећу, рече Серизе. А ви, који сте ме гурнули у то благо, могли бисте ми дати коју новчаницу да се обришем... Али, господине, рече Парижанин спазивши један израз који му се није свидео на лицу правнога заступника, ако ме преварите, ако ми не купите штампарију у року од осам дана,.. знајте да ћете оставити младу удовицу, рече сасвим тихо париски неваљалац у чијем погледу сену смрт.

— Ако Давида стрпамо у затвор у шест сати, буди у девет код г. Ганерака, и тамо ћемо свршити твоју ствар, одговори одлучно правни заступник.

— Важи: бићете услужени, газда! рече Серизе.

Серизе се већ разумевао у вештини да пере хартију, у вештини која данас доводи у опасност интерес државне касе. Опрао је четири реда које је написао Лисјен, и заменио их овима, подражавајући његовом рукопису са савршенством које ће имати жалосног утицаја на факторову будућност:

„Драги мој Давиде, можеш доћи без бојазни код префекта, твоја ствар је уређена; поред тога, у ово доба, можеш и да изиђеш, ја ти идем у сусрет да ти кажем како треба да се

држиш према префекту.

„Твој брат, „ЛИСЈЕН.“

У подне, Лисјен је написао Давиду једно писмо којим га је обавештавао о успеху на пријему, и уверавао га о заштити префекта који, рекао је, већ шаље министру извештај о проналаску којим је одушевљен.

У часу кад је Марида донела писмо госпођици Базини, под изговором да јој доноси на прање Лисјенове кошуље, Серизе, кога је Пти-Кло обавестио да ће то писмо вероватно бити послато, позвао је госпођицу Сињол и отишао да прошета с њом обалом Шаранте. Тамо је морало доћи до борбе у којој се Анријетина честитост дуго бранила, јер је шетња трајала пуна два сата. У питању је не само интерес једног детета, него још и цела једна срећна будућност и богатство; а то што тражи Серизе јесте ситница; уосталом, он се добро чувао да не каже њене последице. Само, превелика награда за ту ситницу плашила је Анријету. При свем том, Серизе је најзад приволео своју драгану да му помогне у његовом ратном лукавству. У пет сати, Анријета је морала да изиђе из куће и одмах да се врати и да каже госпођици Клерже како је Сешар позива да што пре дође к њој. И онда, четврт сата после Базининог одласка, она ће се попети у њен стан, закуцаће на вратима собе за облачење и предати Давиду лажно Лисјеново писмо. После тога, Серизе је очекивао све од случаја.

Први пут после више од године дана, Ева је осетила како попушта гвоздени обруч којим ју је стезала невоља. Најзад је почела да се нада. Хтела је и она да се подичи својим братом, да изиђе испод руке са човеком кога слави његов завицај, кога обожавају жене, кога воли поносита грофица ди Шатле. Обукла се лепо и намислила да прошета по Болјеу, после вечере, заједно са својим братом. У то време, у септембру, цео Ангулем долази тамо да се расхлади.

— О! то је лепа госпођа Сешар, рекоше неки пролазници видећи Еву.

— Никад се не бих надала томе од ње, рече једна жена.

— Муж се крије, жена се шета, рекла је Постеловица до-

вољно гласно да је јадна жена чује.

— О! хајдемо кући, погрешила сам, рече Ева свом брату.

На неколико минута пре него што ће сунце заћи, граја многих људских гласова зачу се с бедема који се опушта у Хумо. Лисјен и његова сестра, из радозналости, пођоше на ту страну, јер су чули како неки људи који долазе из Хумоа разговарају као да је извршен некакав злочин.

— Задело су ухватили неког лопова... блед је као смрт, рече један пролазник брату и сестри видећи да и они иду у сусрет тој гомили која је бивала све већа.

Ни Лисјен ни његова сестра нису ништа слутили. Посматрали су тридесеторо и више деце и старих жена, раднике који су се враћали с посла и који су ишли испред жандарма чији су се калпаци пресијавали у средини главне трупе. Та група, за којом је ишло око стотину лица, примицала се као облак који носи буру.

— Ах! рече Ева, то је мој муж:!

— Давид! узвикну Лисјен.

— То му је жена! рече гомила размакнувши се.

— Шта те је навело да изиђеш? упита Лисјен.

— Твоје писмо, одговори Давид блед и зелен.

— Знала сам ја то, рече Ева, и паде као свећа, онесвешћена.

Лисјен подиже своју сестру, а два човека помогоше му да је пренесу њеној кући, где је Марица одмах положи у постељу. Колб отрча да нађе лекара. Кад је доктор стигао, Ева још није била дошла свести. Лисјен је тада морао признати својој матери да је он узрок Давидовог хапшења, јер није могао да објасни себи забуну коју је створило оно лажно писмо. Лисјен, поражен погледом своје мајке којим га је она проклињала, оде у своју собу и затвори се тамо.

Читајући оно писмо, писано у ноћи и прекидано с времена на време, свак ће погодити, по реченицама које као да су бацане једна на другу, колико је Лисјен био узрујан:

„Мила сестро моја, малочас видели смо се последњи

пут. Моја одлука је коначна. Ево зашто: У многим породицама, налази се понеко проклето биће које је, за породицу, права болест. Ја сам то биће за вас. То опажање није моје, него једног човека који је добро познао свет. Вечерали смо једном у пријатељском кругу, код Канкалске стене. Поред многих шала које су се тада чуле, тај дипломата нам је рекао да једна млада личност, којој су се сви чудили што се не удаје, болује од болести свога оца. И онда нам је изложио своју теорију о породичним болестима. Објаснио нам је како би, без те и те мајке, та и та кућа пропевала; како је тај и тај син упропастио свог оца; како је тај и тај отац уништио будућност и углед своје деце. Иако је разговор вођен више у шали, ту друштвену појаву је за десет минута поткрепило толико примера, да сам се ја запрепастио. Та истина је оправдавала све безумне али духовито исказане парадоксе, којима се новинари забављају кад су сами, кад међу њима нема никога на чији рачун они хоће да се смеју. Дакле, ја сам такво проклето биће наше породице. Са срцем пуним љубави, поступах као непријатељ. На сву вашу оданост ја сам одговорио јадима. Иако сам га ненамерно задао, овај последњи ударац је најсвирепији од свих. Док сам ја у Паризу проводио живот без достојанства, пун сјаја и беде, примајући другарство као пријатељство, напуштајући праве пријатеље ради људи који су хтели да се користе мноме и који су то и чинили, заборављајући вас и сећајући се вас само да бих вам нанео бол, ви сте ишли скромном стазом рада, ходећи с муком али поуздано оном богатству до којег сам ја тако лудо покушавао да одједном дођем. Док сте ви постајали бољи, ја сам уносио отров у свој живот. Јест, ја имам неумерене амбиције које ме спречавају да се помирим са скромним животом. Ја имам склоности и прохтеве чији спомен трује радост која ми је при руци и која би ме некад задовољила. О драга моја Ево, ја о себи судим строже него ма ко други, јер осуђујем себе потпуно и без сажаљења према себи самоме. Борба у Паризу захтева стално присуство снаге, а моја воља иде из крајности у крајност: мој мозак ради са прекидима. Будућност ме плаши толико да се одричем будућности, а садашњост ми је неподношљива. Хтео сам да видим вас поново, а боље бих

учинио да сам отишао из домовине заувек. Али отићи из домовине, без средстава за живот, била би лудост, а нећу и њу да додајем свима другими. Више волим смрт него непотпун живот, и, ма у којем положају да замислим себе, моја претерана сујета би ме навела да чиним глупости. Известна бића су као нуле, потребна им је нека цифра испред њих, и њихово ништавило добија онда десетоструку вредност. Ја могу нешто да вредим само ако се удружим с неком јаком, неумољивом вољом. Госпођа де Баржетон била је жена за мене, ја сам промашио свој живот кад нисам напустио Коралију ради ње. Давид и ти могли бисте бити одличне вође за мене; али ви нисте довољно јаки да савладате моју слабост, која тако рећи бежи од сваког потчињавања. Ја волим живот лак, без брига; и, да бих се отресао неке непријатности, имам у себи кукавичлука који може да ме одведе врло далеко. Ја сам рођени владалац. Имам више духовне окретности него што је потребно да се дође до успеха, али ја имам само за тренутак, а награда у трци коју су добили толики амбициозни људи припада ономе ко ту окретност употребљава само онолико колико је преко потребно и који је још има довољно у себи и кад је посао свршен. Ја бих чинио зло, као што сам га чинио и овде, са најбољим намерама на свету. Постоје људи храстови, ја сам можда само једна витка шибљика, а замишљам да сам кедар. Ето то је мој завршни рачун. Та несагласност између онога чим располажем и мојих жеља, тај недостатак равнотеже увек ће поништавати моје напоре. Има много оваквих људи у књижевноме свету због сталне несразмере између интелигенције и карактера, између воље и жеље. Каква би била моја судбина? могу то да видим унапред сећајући се неколико старих париских величина које сам видео заборављене. На прагу старости, ја ћу бити старији од својих година, без богатства и без угледа. Цело моје садашње биће одбија такву старост: ја нећу да будем друштвени дроњак.

„Драга сестро, коју обожавам због твоје последње строгости исто толико колико и због твоје раније нежности, ако смо скупо платили задовољство које сам имао видећи поново тебе и Давида, доцније, ви ћете можда помишљати да никаква цена

није била сувише висока за последњу срећу једнога бедног бића које вас је волело!... Немојте распитивати ни о мени ни о мојој судбини: снага ће ми послужити бар толико да извршим своју последњу вољу. Мирење са судбином, анђеле мој, то је свакодневно самоубиство; а ја се мирим са судбином само за један дан, и данас ћу тим да се користим..."

„Два сата.

„Да, на то сам чврсто одлучио. Збогом дакле заувек, драга моја Ево. Осећам извесно олакшање кад помислим да ћу живети само још у вашим срцима. Ту ће бити мој гроб... други ми не треба. Још једном збогом!.. То је последње збогом твога брата

„ЛИСЈЕНА."

Пошто је написао то писмо, Лисјен сиђе нечујно, положи га на колевку свога сестрића, спусти на чело своје сестре која је спавала последњи пољубац орошен сузама, и изиђе. Угасио је свећњак јер је почело да свиће, и, пошто је тихо погледао ту стару кућу последњи пут, отворио је сасвим тихо врата од ходника; али, и поред све пажње, пробудио је Колба, који је спавао на једној сламњачи на поду у радионици.

— Ко је то?... узвикну Колб.

— Ја сам, рече Лисјен; одлазим, Колбе.

— Боље бисте учинили да нисте никако ни долазили, рече Колб за себе, али довољно гласно да га и Лисјен чује.

— Добро бих учинио да нисам дошао ни на свет, одговори Лисјен. Збогом, Колбе, не замерам ти што мислиш исто што и ја. Рећи ћеш Давиду да је моје последње жаљење било то што нисам могао с њим да се пољубим.

Кад је Алзашанин устао и обукао се, Лисјен је већ био затворио кућна врата, и силазио је ка Шаранти, шеталиштем Болје, али као да иде на неко весеље, јер је за покров узео на себе своје париско одело и своју лепу дендијевску опрему.

Узнемирен Лисјеновим нагласком и последњим речима, Колб је помислио да оде својој госпођи и да је пита зна ли да је њен брат отишао и је ли се опростио с њом; али, кад виде да у кући влада дубока тишина, помисли да је тај одлазак без

сумње резултат њиховог споразума, и леже поново.

О самоубиству, с обзиром на озбиљност предмета, писало се врло мало, оно се није проучавало. Можда се та болест и не може проучавати.

Самоубиство је последица једног осећања које ћемо ми назвати, ако хоћете, поштовање себе самога, да га не бисмо помешали са речју част. Онога дана кад човек презре себе, онога дана кад види да је презрен, онога дана кад стварност живота не одговори његовим надама, он се убија и тиме одаје признање друштву пред којим неће да буде лишен својих врлина или својег сјаја. Ма шта се рекло о томе међу атеистима (хришћанин се никад не убија), само кукавице примају живот без части.

Самоубиство је тројаке природе: постоји најпре самоубиство које је само последњи наступ неке дуге болести и које извесно припада патологији; затим самоубиство из очајања; најзад самоубиство после размишљања. Лисјен је хтео да се убије из очајања и после размишљања, а то су два самоубиства од којих се може и одустати; јер је само патолошко самоубиство неминовно; али се та три узрока често спајају, као код Жан-Жак Русоа.

Лисјен, пошто се већ одлучио, почео је да размишља о начину како ће то да учини, и песник је хтео да сврши песнички. Најпре је помислио до просто скочи у Шаранту; али силазећи низ бедеме Болјеа последњи пут, унапред је чуо узбуну која ће настати поводом његовог самоубиства, и угледао одвратан приказ: своје тело које је вода избацила, унакажено, као предмет судске истраге; осетио је, као неке самоубице, посмртно честољубље.

Онога дана који је провео у воденици код Куртоа, он је шетао поред реке и запазио је, недалеко од воденице, један од оних вирова какви се виђају у малим рекама, чија мирноћа на површини показује велику дубину. Вода ту није више ни зелена, ни плава, ни бистра, ни жута; него личи на огледало од углачаног челика. Обале тога места нису обрасле ни сабљичицом, ни плавим цвећем, ни широким листовима локвања; трава на стрмој обали била је кратка и густа, врбе, све

доста живописно размештеие, жалостно су се нагињале над њим. Лако је било погодити да је то провалија пуна воде. Онај ко би могао имати храбрости да налупи џепове камењем, морао је наћи ту неизбежну смрт, и бити уверен да га никад нико неће наћи.

— Ето, рекао је песник у себи дивећи се тој лепој малој слици, овде би се напунила уста водом ономе ко се дави.

Он се тога сетио у часу кад је стигао у Хумо. Упутио се дакле ка Марсаку, обузет својим последњим и мрачним мислима, и у чврстој намери да тако сакрије тајну своје смрти, да не постане предмет истраге, да не буде сахрањиван, да га нико не види у ономе страшном стању у којем се налазе утопљеници кад их вода избаци на површину.

Ускоро је стигао до једне од оних узбрдица које су тако честе на путевима у Француској, нарочито измеђ Ангулема и Поатјеа. Поштанска кола из Бордоа за Париз брзо су се приближавала, путници ће без сумње сићи с њих да ову дугачку узбрдицу пређу пешице. Лисјен, који није хтео да га ма ко види, пође једним споредним путићем и поче да бере цвеће у једном винограду. Кад је поново изишао на цесту, држао је у руци велику киту смиља, жутог цвећа које расте у камењу по виноградима, и нашао се управо за леђима једног путника у црном оделу, направшене косе, у ципелама од орлеанске телеће коже са сребрним копчама, лица мрког и пуног ожиљака, као да је, у детињству, пао у ватру. Тај путник, очевидно свештеник. ишао је лагано и пушио цигару.

Чувши Лисјена, који је из винограда скочио на цесту, непознати се окрете, и као да је био изненађен тужном песниковом лепотом, његовом китом симболичног цвећа и његовим елегантним оделом. Тај путник је личио на ловца који наилази на дуго и узалудно тражен плен. Пустио је, као што раде поморци, да му се Лисјен приближи, и успорио корак показујући се као да гледа на узбрдицу. Лисјен, који је учинио исти покрет, спази тамо једна мала кола са кожним кошом, у која су била упрегнута два коња, и поред којих је ишао постиљон пешице.

— Пропустили сте поштанска кола, господине,

изгубићете своје место, сем ако не хтеднете да се попнете у моја кола да бисте их стигли, јер приватна кола иду брже него поштанска, рече путник Лисјену изговарајући те речи са веома изразитим шпанским нагласком и стављајући у своју понуду савршену учтивост.

Не чекајући Лисјенов одговор, Шпањолац извуче из џепа кутију са цигарама и пружи је отворену Лисјену да се послужи из ње.

— Ја нисам путник, одговори Лисјен, и сувише сам близу својег циља да бих налазио задовољство у пушењу...

— Ви сте веома строги према себи самом, рече Шпањолац. Ја, иако сам почасни каноник катедрале у Толеду, допуштам себи овда онда по коју цигару. Бог нам је дао дукан да њим успављујемо своје страсти и своје болове... Рекао бих да и вас мори туга, јер ето носите у руци њено знамење као не-весели бог брака... узмите... сви ваши јади отићи ће заједно са димом...

И свештеник поново пружи своју сламну кутију као да га искушава, гледајући Лисјена очима пуним саучешћа.

— Опростите, оче, одговори кратко Лисјен, нема цигара које би могле да ублаже мој јад.

Кад је то рекао, Лисјенове очи се овлажише сузама.

— О! младићу, значи ли то да је мене само божанско Провиђење покренуло да пођем пешице и да одагнам сан који јутром обузима све путнике, како бих могао, тешећи вас, да извршим свој позив на земљи?... Какве то велике јаде можете имати ви у вашим годинама?

— Ваше утехе, оче, не би биле ни од какве користи: ви сте Шпањолац, ја сам Француз; ви верујете у учење цркве; а ја сам атеиста...

— Santa Virgen del Pilar!⁸³ ви сте атеиста! узвикну свештеник ухвативши Лисјена под руку са материнском пажњом. Е! и то је једна од ретких ствари које сам намеравао да посматрам у Паризу. У Шпанији, ми не верујемо у атеисте... Једино у Француској, у деветнаестој години, може човек да има

⁸³ Света Богородице!

такве мисли.

— О! ја сам потпун атеиста; не верујем ни у Бога, ни у друштво, ни у срећу. Погледајте ме добро, оче, јер кроз неколико часова, мене више неће бити... Ово је моје последње сунце!... рече Лисјен као у заносу, показујући на небо.

— Ех! а шта сте то учинили да морате умрети? ко вас је осудио на смрт?

— Највиши суд, ја сам.

— Дете! узвикну свештеник. Јесте ли убили човека? Чека ли вас губшште? Хајде да размислимо мало..Ако хоћете да се вратите, како ви то кажете, у ништавило, на земљи вам је све равнодушно, зар не?

Лисјен климну главом у знак одобравања.

— Добро, онда можете да ми кажете своје јаде?.. Зацело је у питању нека несрећна љубав?..

Лисјен слеже раменима врло значајно.

— Хоћете ли да се убијете да бисте избегли срамоту, или зато што вам је досадио живот? Добро, онда се можете убити у Поатјеу исто тако као и у Ангулему, у Туру исто тако као и у Поатјеу. Живи песак Лоаре не враћа своју жртву...

— Не, оче, одговори Лисјен, ја имам што ми треба. Пре двадесет дана видео сам најлепшу луку у којој може да се укрца за други свет човек који је сит овога света...

— За други свет? Ви нисте атеиста.

— О! оно што ја зовем други свет, то је мој будући преображај у животињу или у биљку... — Имате ли ви неку неизлечиву бољку?

— Имам, оче...

— Аха! ту смо, рече свештеник, а коју?

— Сиромаштво.

Свештеник погледа Лисјена смешећи се и рече му са бескрајном благошћу и уз један скоро ироничан осмех:

— Дијамант не зна колико вреди.

— Само свештеник може да ласка беднику који полази у смрт!... узвикну Лисјен.

— Ви нећете умрети! рече му Шпањолац одлучно.

— Слушао сам заиста да човека могу опљачкати на

цести, настави Лисјен, али нисам чуо да су тамо кадгод даровали богатство.

— Сада ћете чути и то, рече свештеник, пошто је погледом одмерио да им растојање између њих и кола допушта да буду сами још неко време.

— Слушајте, рече свештеник жваћући своју цигару, ваше сиромаштво неће бити разлог да умрете. Мени је потребан тајник, мој је недавно умро у Барселони. Ја се налазим у положају у којем је био барон де Герц, чувени министар Карла XII, који је стигао без тајника у једно мало место путујући у Шведску, као што ја путујем у Париз. Барон је наишао на сина некога кујунције, који је био необично леп, али зацело не тако леп као ви... Барон де Герц је видео у томе младићу интелигенцију, као што ја видим поезију на вашем челу; узео га је у своја кола, као што ћу ја узети вас у моја; и, од тога дечка коме је било намењено да глача стоно посуђе и да израђује накит у једноме малом провинцијском граду као што је и Ангулем, начинио је свог љубимца, као што ћете ви бити мој. По доласку у Стокхолм, увео је свог тајника у његово ново звање и давао му много да ради. Млади тајник проводи ноћи у писању; и као сви велики радници, стиче једну навику, почиње да жваће хартију. Покојни г. де Малзерб имао је обичај да дуча дим у лице људима, и тако је, узгред буди речено, поступио и према некој, заборавио сам којој личности чија је парница зависила од његовог извештаја. Наш лепи младић почиње да жваће најпре чисту хартију, али му она после неког времена досади, и он прелази на писану која му се чини укуснија. Тада се још није пушило као данас. Напослетку мали тајник, прелазећи са слатког на слађе, долази дотле да жваће пергамент и да га једе. У то доба, између Русије и Шведске, водили су се преговори о миру који је скупштина наметнула Карлу XII као што се 1814 ишло на то да се Наполеон присили да преговара о миру. Основа преговарања био је споразум који су те две силе закључиле о Финској. Герц је поверио оригинал споразума своме тајнику; али, кад је требало да се тај споразум изнесе пред скупштину, нису могли нигде да га нађу. Скупштина мисли да је министар, да би угодно краљу, уништио

тај докуменат, барон де Герц је оптужен, и тада његов тајник признаје да је појео уговор... Води се истрага, чињеница се показује, тајник је осуђен на смрт. Али, како ви још нисте дошли до тога, узмите једну цигару и попушите је док стигну наша кола.

Лисјен узме једну цигару и запали је на свештениковој, као што се то ради у Шпанији, рекавши у себи:

— Он има право, увек ми остаје времена да се убијем.

— Често се дешава, настави Шпањолац, да у оном тренутку кад млади људи највише очајавају због своје будућности, почиње њихова срећа. Ето то сам хтео да вам кажем, али сам више волео да вам покажем једним примером. Тај лепи тајник, осуђен на смрт, налазио се у утолико тежем положају, што шведски краљ није могао да га помилује, пошто га је осудила шведска скупштина; али је затворио очи пред бекством из тамнице. Лепи мали тајник се спасава барком са неколико талира у цепу и стиже на двор у Курландији, са писмом којим га де Герц препоручује војводи, коме је шведски министар објаснио цео догађај и рђаву навику свога штићеника. Војвода постави лепог младића за тајника своме интенданту. Војвода је био широке руке, имао је лепу жену и интенданта, а то су три узрока за пропаст. Ако сте помислили да се тај лепи човек, осуђен на смрт зато што је појео уговор о Финској, одрекао своје ружне навике, значило би да не знате како је силна моћ порока над човеком; њега не задржава смртна казна кад је у питању уживање на које се навикао! Откуда долази та моћ порока? је ли то сила која лежи у самој пороку, или долази као последица људске слабости? Постоје ли склоности које се граниче са лудилом? Ја не могу да се не смејем моралистима који хоће лепим речима да сузбију такве болести!.. И дошао је тренутак кад је војвода, зато што је његов интендант одбио да му донесе затражену суму, захтевао од њега да му положи рачуне, којешта! Нема ништа лакше него што је написати рачун, тешкоћа никад није у томе. Интендант повери сва документа свом тајнику да састави завршни рачун цивилне листе курландског двора. Задубљен у рад оне ноћи кад је завршавао тај рачун, наш мали папирождер примети да жваће једну војводину

признаницу на велику суму: препадне се, заустави се на половини потписа, и отрчи да клекне пред војвоткињу објашњавајући јој своју несрећну навику, и преклињући владарку за заштиту, преклињући је усред ноћи. Лепота младог писара учинила је такав утисак на ту жену, да се удала за њега кад је остала удовица. Тако је, усред XVIII века, у земљи где је владало племство, син једног кујунције постао владајући кнез... Постао је и нешто више!... Био је намесник после смрти прве Катарине, владао је преко царице Ане и хтео да буде руски Ришелје. Дакле, младићу, знајте ово једно: да, ако сте ви лепши него Бирон, ја, иако сам обичан каноник, вредим много више него барон де Герц. И онда, пењите се! наћи ћемо ми вама курландско војводство у Паризу а, ако и не нађемо то војводство, зацело ћемо наћи војвоткињу.

Шпањолац ухвати Лисјена под руку, у правоме смислу речи примора га да се попне у његова кола, а постиљон затвори врата.

— Сад, говорите, слушам вас, рече каноник из Толеда запрепашћеном Лисјену. Ја сам стари свештеник коме можете рећи све без опасности. Ви зацело још нисте појели ништа другог сем ваше очевине или новаца ваше маме. Биће да смо побегли од поверилаца, а имамо части до врха наших лепих чизмица... Дакле, исповедите се отворено, то ће бити сасвим као да говорите себи самоме.

Лисјен се налазио у положају оног рибара из не знам које арапске приче, који је хтео да се удави у мору, а пао у подморско царство и тамо постао цар.

Шпански свештеник је био тако истински срдчан, да се песник није устезао да му отвори своје срце: испричао му је дакле, од Ангулема до Рифека, цео свој живот, не прећутавши ни једну своју погрешку, и завршивши последњом несрећом којој је он био повод. У часу кад је завршавао ту причу, утолико више песнички испричану што ју је понављао по трећи пут за последњих петнаест дана, Лисјен је стигао до онога места где се, на путу, близу Рифека, налази имање породице де Растинјак, чије је име, кад га је први пут поменуо, учинило да се Шпањолац тргне.

— Ево, рече он, одакле је пошао млади Растињак, који зацело не вреди колико ја, а који је имао више среће него ја.

— А!

— Да, тај тобож племићски дворац, то је кућа његовог оца. Он је постао, као што сам вам рекао, љубавник госпође де Нисенжан, жене онога чувеног банкара. Ја сам се одао поезији; а он, вештији, ушао је у стваран живот.

Свештеник нареди да кола стану, хтео је, из радозналости, да прође малим дрворедом који од цесте води у кућу, и гледао је све са много више пажње него што је Лисјен могао очекивати од једног шпанског свештеника.

— Значи да ви познајете Растињакове?.. упита га Лисјен.

— Познајем ја цео Париз, рече Шпањолац пењући се поново у своја кола.

— Дакле, зато што немате десет или дванаест хиљада франака, ви сте пошли да се убијете. Право сте дете, ви не познајете ни људе ни ствари. Живот вреди онолико колико га човек цени, а ви цените вашу будућност само дванаест хиљада франака; лепо, ја ћу вам је одмах откупити скупље. Што се тиче хапшења вашег зета, то је маленкост. Ако је тај добри г. Сешар пронашао нешто, он ће се обогатити. Богати људи никад нису били хапшени због дугова. Мени се чини да ви не знате добро историју. Постоје две историје: историја званична, лажљива, која се предаје у школама, историја *ad usum delphini*⁸⁴; и тајна историја, у којој се излажу прави узроци догађајима, историја пуна срама. Ја ћу вама, у три речи, да испричам другу једну причу коју ви не знате. Један амбициозан човек, свештеник и млад, хоће да уђе у политику, и постаје чанколиз љубимцу, краљичином љубимцу; љубимац заволи свештеника и уздигне га на положај министра давши му једно место у дворском савету. Једне вечери, један од оних људи који мисле да чине услугу (немојте никад чинити услугу која се не тражи од вас!) напише амбициозном младићу да животу његовог добротвора прети опасност. Краљ се ражљутио што има некога над собом, сутра љубимац мора бити убијен ако дође у двор. Дакле,

⁸⁴ за дофена, у ширем смислу за ђаке

младићу, шта бисте ви учинили по пријему тог писма?...

— Отишао бих тога часа да обавестим мога добротвора, узвикну живо Лисјен.

— Ви сте заиста још онакво дете какво приказује прича о вашем животу, рече свештеник. Наш човек је рекао у себи: „Ако краљ не преза ни од злочина, мој добротвор мора пропасти; узмимо да сам ово писмо примио сувише доцкан!" И спавао је све док нису убили љубимца...

— То је чудовиште! рече Лисјен, коме се учинило да свештеник хоће да га куша.

— Сви велики људи су чудовишта; тај се зове кардинал де Ришелје, одговори каноник, а његовом добротвору је име маршал д'Анкр. Видите дакле да не знате вашу француску историју. Зар нисам имао право кад сам вам рекао да је историја која се предаје по школама једна збирка датума и чињеница, пре свега до крајности сумњива, али без икаквог значаја. Какву корист имате што знате да је постојала Јованка Орлеанка? Јесте ли икад из тога извукли закључак да би два уједињена народа, да је Француска тада примила анжујску династију Плантагента, данас владала светом, а да би два острва на којима се кују политичке смутње нашега континента биле две француске провинције?.. И јесте ли кадгод проучавали средства којима су Медичи, од обичних трговаца, успели да постану велике војводе Тоскани.

— Песник, у Француској, не мора да буде учен као калуђер, рече Лисјен.

— Видите, младићу, они су постали велики војводе као што је Ришелје постао министар. Да сте у историји тражили људске узроке догађајима, уместо што сте напамет учили њихове називе, из њих бисте извукли поуке за своје држање. Из онога што сам малочас насумице захватио из збирке истинитих чињеница произлази ово правило: Гледајте у људима, а нарочито у женама, само оруђа; али им немојте допустити да они то виде. Обожавајте као самога Бога онога који, изнад вас, може да вам буде од користи, и не напуштајте га докле год вам врло скупо не плати ваше робовање. Најзад, у опхођењу са светом будите безобзирни као Јеврејин и подли као он: чините ради

моћи све што он чини ради новца. Али, исто тако, о човеку који је пао мислите као да никад није ни постојао. Знате ли зашто морате тако да се држите?... Ви хоћете да се уздигнете над људима, је ли? треба почети тим што ћете им се покоравати и што ћете их проучавати. Научници проучавају књиге, политичари проучавају људе. њихове интересе, узроке који су покретачи њихових дела. А свет, друштво, људи узети као целина, верују у судбину: они обожавају оно што се догађа. Знате ли зашто вам држим ово мало предавање из историје? зато што мислим да сте ви неизмерно амбициозни...

— Јесам, оче!

— Видео сам ја то, настави каноник. Али, у овом тренутку, ви казујете у себи: „Овај шпански каноник проналази необичне догађаје и цеди историју да би мени доказао како сам био сувише поштен...”

Лисјен се осмехну видевши да су његове мисли тако тачно погођене.

— Онда, младићу, да узмемо прошле чињенице као обичне догађаје, рече свештеник. Некада, давно, Енглези су скоро освојили Француску, краљ има само још једну провинцију. Из народа јављају се две личности: једна сиромашна млада девојка, она иста Јованка Орлеанка коју смо поменули; и један грађаин по имену Жак Кер. Прва даје своју мишицу и мађиску моћ својег девичаинства, други даје своје злато: краљевина је спасена. Али девојка буде заробљена!... Краљ, који може да откупи девојку, оставља да је живу спале. Што се тиче храброг грађанина, краљ, допушта да га његови дворани оптуже за најтеже злочине и да разграбе сву његову имовину. Од онога што је остало иза невиног човека, на кога је правда подигла хајку, опколила га и оборила, обогатило се пет племенитих кућа... А отац надбискупа из Буржа одлази из краљевине да се тамо никад више не врати, без и једне паре од својег имања у Француској, само с оним новцем који је био поверио Арављанима, Сараценима, у Египту. Ви можете рећи још: „Ти примери су врло стари, свака та незахвалност препричава се већ триста година, а толико стари костури су бајке.” Добро, младићу, верујете ли ви у последњег полу-бога Француске, у Напо-

леона? Он није марио за једнога свог генерала, произвео га је за маршала само зато што је морао, никад није радо примао његову службу. Тај маршал се зове Келерман. Знате ли зашто?.. Зато што је Келерман спасао Француску и првога консула код Маренга једним смелим јуришем којем се пљескало и усред крви и ватре. Тај јуначки јуриш није ни споменут у дневној заповести. Узрок те Наполеонове хладноће према Келерману је исто тако и узрок немилости у коју су пали Фуше и кнез де Талејран: то је незахвалност краља Шарла VII, Ришелјеа, незахвалност...

— Али, оче, под претпоставком да ми спасавате живот и да ми стварате богатство, ви чините да и моја захвалност буде прилично лака.

— Неваљалче мали, рече опат смешећи се, ухвати Лисјена за уво и заврну га мало са срдечношћу скоро краљевском, ако бисте ви били незахвални према мени, показали бисте да сте јак човек, и ја бих се потчинио вама; али ви још нисте дошли до тога, јер сте, као обичан ученик, хтели сувише рано да поставите учитељ. То је мана свих Француза вашег доба. Све је њих покварио Наполеонов пример. Ви дајете оставку зато што не можете да добијете официрске нараменице које желите... Али јесте ли ви све ваше тежње, све ваше поступке свели на једну мисао водиљу?...

— На жалост! нисам, рече Лисјен.

— Били сте оно што Енглези зову *inconsistent*⁸⁵; настави каноник смешећи се.

— Свеједно је шта сам био, ако више ништа не могу да будем! одговори Лисјен.

— Нека се иза свих ваших лепих способности нађе једна снага *semper virens*⁸⁶, рече свештеник, полажући на то да покаже како зна помало и латински, и ништа на свету неће моћи да вам се одупре. Ја вас већ довољно волим.

Лисјен се осмехну као у неверици.

— Јест настави незнанац одговарајући на Лисјенов

⁸⁵ несталан, недоследан човек

⁸⁶ латински, увек будна

осмех, ја се интересујем за вас као да сте ми син, и довољно сам моћан да вам говорим отворено као што сте малочас говорили ви мени. Знате ли шта ми се допада код вас?.. Ви сте се одrekli свих својих ранијих схватања, и онда можете да саслушате и једно предавање о моралу које се нигде не чује; јер су људи, окупљени у гомилу, још лицемернији него кад их интерес приморава да играју у комедију. И зато се добар цео живот?, проводи у чишћењу уродице која је отела маха у срцу за време прве младости. Та радња зове се стицање искуства.

Лисјен је, слушајући свештеника, говорио у себи:

— Ово је некакав стари политичар који ужива што може да се забавља на путу. Налази задовољство у томе да промени мисли једнога бедног младића кога је нашао на прагу самоубиства, и напустиће ме кад му буде доста шале... Али се разумем у парадоксу, и чини ми се да је у томе јак као и Блонде или Лусто.

И поред те разумне мисли, рђав утицај који је овај дипломата покушавао да врши над Лисјеном улазио је дубоко у ту душу, која је и иначе била склона да га прими и квариио ју је утолико више што се позивао на славне примере. Предајући се дражи тога циничног разговора, Лисјен се хватао за живот утолико радије што је осећао како га једна снажна рука извлачи из бездне самоубиства на површину.

У томе је свештеник очигледно тријумфовао. И зато је, с времена на време, попраћао своје историјске сарказме заједљивим осмехом.

— Ако ваш начин гледања на морал личи на то како тумачите историју, рече Лисјен, ја бих хтео да знам шта је у овом тренутку повод вашем очевидном милосрђу?

— То је, младићу, последња тачка мојег предавања, и ви ћете ми допустити да је задржим за себе засад, јер се онда нећемо растати данас, одговори он лукаво као свештеник који види да је његова намера успела.

— Онда, почните то предавање, рече Лисјен, који помисли у себи: „Имаћу сад шта да чујем.”

— Морал, младићу, почиње са законом, рече свештеник. Кад би била у питању само религија, закони би били непотребни:

религиозни народи имају мало закона. Изнад грађанских закона стоји политички закон. Дакле, хоћете ли да знате шта је, за политичара, написано у заглављу вашег XIX века? Французи су пронашли, 1793, некакву народну власт која се завршила једним самодржцем. То је што се тиче ваше народне историје. А што се тиче морала: госпођа Талјен и госпођа де Боарне владале су се подједнако, Наполеон се једном од њих жени, чини од ње вашу царицу, а никад није хтео да прими другу, иако је била кнегиња. Пуки сиромаш 1793, Наполеон ставља себи гвоздену круну на главу 1804. Крвожедни обожаваоци начела једнакост или смрт из 1792 постају, већ 1806, саучесници једнога племства које је озаконио Луј XVIII. У иностранству, аристократија која данас влада у својем прадграђу Сен-Жермен, радила је још горе: лихварила је, трговала је, месила колаче, кувала, орала земљу, чувала овце. У Француској дакле, у погледу политичког као и у погледу моралног закона, сви и сваки је на крају пута порекао своју полазну тачку, било своје мишљење поступцима, било своје поступке мишљењем. Није било логике, ни код оних на влади, ни код појединаца. Зато ви и немате више морала. Данас, у вашој земљи, успех је највиши закон сваке радње, ма каква да је. Чињеница дакле није више ништа сама по себи, она је сва у томе шта други мисле о њој. Отуда, младићу, друго правило: будите лепи споља! кријте наличје својег живота, а показујте врло сјајно лице. Обазривост, то гесло амбициозних људи, јесте гесло и нашег реда, усвојте га и ви. Велики људи чине скоро исто онолико нискости колико и бедници, али их они чине у мраку, а размећу се својим врлинама: остају велики. Силни људи развијају своје врлине у мраку, а износе своју беду на светлост: они су презрени. Ви сте сакрили оно што је у вама велико а допустили сте да се виде ваше ране. Јавно вам је била љубазница једна глумица, ви сте живели код ње, с њом; то вам нико није могао замерити, сваки је сматрао да сте обоје потпуно слободни; али сте ви отворено раскинули са друштвеним обзирима и нисте водили рачуна о томе шта свет допушта онима који се покоравају његовим законима. Да сте оставили Коралију томе г-ну Камизо, да сте крили ваше односе с њом, ви бисте се оженили госпођом

Баржетон, постали бисте ангулемсжи префект и маркиз де Рибамире. Промените држање: показујте вашу лепоту, вашу љубазност, ваш дух, вашу поезију. Ако и допустите себи неке ситне гадости, нека то буде између четири зида. И онда вас нико неће окривљавати да каљате декорације онога великог позоришта које се зове отмене друштво. Наполеон зове то: прати прљаво рубље у кући. Из тога другог правила произлази овај закључак: све се састоји у форми. Утувите добро шта ја називам формом. Има простих људи који, притиснути нуждом, узму извесну суму новаца, насилно од другог; њих зову злочинцима и они морају имати посла са судом. Какав даровит сиромашак пронађе неку тајну чија примена претставља богатство, ви му позајмите три хиљаде франака (као та браћа Коанте, у чијим су се рукама нашле ваше три хиљаде франака и који ће опљачкати вашег зета), стварате му неприлике тако да вам он мора уступити или целу тајну или бар један део њен, и ви имате посла само са својом савешћу, а ваша савест не води вас пред кривични суд. Непријатељи друштвеног поретка користе се том противречношћу, вичу на правосуђе и љуте се у име народа што се онај ко ноћу краде кокоши из затвореног простора шаље на робију, а онај ко лажним банкротством упропашћава читаве породице осуђује се свега на неколико месеци затвора; али ти лицемери добро знају да, осуђујући крадљивца, судије стављају преграду између сиромаха и богаташа, и да би та преграда, срушена, значила крај друштвеног поретка; док банкрот, или онај ко вешто приграби туђе наследство, или банкар који упропашћава нечији посао ради своје добити, само преноси имовину из једних руку у друге. И зато, сине мој, друштво мора за свој рачун, да разликује оно што ја вама препоручујем да разликујете за ваш рачун. Главна је ствар изједначити се са целим друштвом. Наполеон, Ришелје, сви Медичи, изједначавали су се са својим веком. А ви себе цените дванаест хиљада франака!.. Ваше друштво не обожава више правога Бога, него златно теле! То је религија ваше Уставне повеље која, у политици води рачун само још о својини. Зар то не значи рећи свим поданицима: „Гледајте да се обогатите?..." Кад, пошто сте законитим путем умели да се

пробијете, будете богат и маркиз де Рибампре, допустићете себи и раскош часности. Онда ћете показивати у свему толико обзира, да се нико неће усудити да вас оптужи како сте их некад поразили, ако их уопште будете газили док се пробијате, што вам ја никад не бих саветовао, рече свештеник узевши Лисјенову руку и тапшући је. Чиме дакле треба да напуните ту вашу лепу главу?... Само овим правилом: Поставити себи велики циљ а крити средства којима до њега долазите, кријући истовремено и свој пут. Ви сте поступали као дете, будите човек, будите ловац, врабајте прилику, хватајте бусију у париском друштву, чекајте жртву или случај, немојте штедети ни своју личност, ни оно што се назива достојанство; јер се сви ми покуравамо нечему, неком пороку, некој нужди; али поштујте највиши закон! тајну.

— Ви ме плашите, оче! узвикну Лисјен, мени то личи на разбојничко учење.

— Имате право, рече каноник, али оно не полази од мене. Ето како су радили они који су успели, аустријска династија као и француска династија. Ви немате нигде ништа, налазите се у положају Медичија, Ришелјеа, Наполеона, при првим корацима њихове амбиције. Ти људи, мали мој, проценили су своју будућност ценом незахвалности, издаје и најбезобзирније недоследности. Треба бити готов на све, да би се све имало. Да размислимо. Кад седате за сто да истрате бујот⁸⁷, препирете ли се о условима игре? Правила су ту, ви их примате.

— Гле, помисли Лисјен, он зна бујот.

— Како се ви држите кад играте бујот? рече свештеник, упражњавате ли тамо најлепшу врлину, искреност? Не само да кријете вашу игру, него се још и трудите да убедите друге, кад сте сигурни да ћете добити, како ћете све да изгубите. Једном речи, претварате се, је ли?... Лажете да бисте добили пет златника!... Шта бисте рекли о коцкару који је толико племенит да обавештава друге како има четири кеца? Дакле, амбициозан човек који хоће да се бори по прописима врлине, у животној борби где их се њихови противници не придржавају, исто је

⁸⁷ Игра карата, налик на покер

што и дете коме би искусни политичари рекли оно што коцкари казују ономе ко се не користи са своја четири кеца: „Господине, немојте се никад коцкати...” Хоћете ли ви да прописујете правила у игри амбиције? Зашто сам вам рекао да се изједначите са друштвом?... Зато, младићу, што је данас друштво неосетно присвојило толико права над појединцима, да се појединац мора борити са друштвом. Нема више закона, постоје само обичаји, а то је пренемагање, увек само форма.

Лисјен се трже зачуђено.

— О! дете моје, рече свештеник, бојећи се да је повредио Лисјенову осетљивост, зар сте ви очекивали да ћете наћи анђела Гаврила у опату коме су поверене све гадости контрадипломатије двојице великих краљева (ја сам посредник између Фердинанда VII и Луја XVIII, два велика... краља, који обојица дугују за своју круну вештим... комбинацијама)? Ја верујем у Бога, али много више верујем у наш ред, а наш ред вагује само у световну моћ. Да би световну моћ учинио врло снажном, наш ред подржава апостолску, католичку и римску Цркву, то јест цео скуп осећања која одржавају народ у покорности. Ми смо савремени храмовници, ми имамо своја начела. Као храмовнике, и наш ред су оборили исти разлози: он се био изједначио са светом. Ви хоћете да budete војник, ја ћу бити ваш војвода. Слушајте ме као што жена слуша свог мужа, као што дете слуша своју мајку, а ја вам јемчим да ћете за мање од три године бити маркиз де Рибампре, да ћете се оженити којом од нај племенитијих девојака из предграђа Сен-Жермен, и да ћете једног дана сести у клупе Горњег дома. У овом тренутку, да вас ја нисам забавио својим разговором, шта бисте ви били леш који се не би могао наћи у дубокоме муљу; дакле, учините један песнички напор!..

На то, Лисјен погледа радознало у свог заштитника.

— Младић који седи ту, у овим колима, поред опата Карлоса Херере, почасвог члана каптола у Толеду, тајног изасланика кога шаље Његово Величанство Фердинанд VII Његовом Величанству краљу Француске, да му преда важно писмо у којем му каже можда: Кад ме будете ослободили, обесите све оне који овог часа уживају моју милост, али нарочито мог иза-

сланика, да би био заиста тајни, тај младић, рече свештеник, нема више ничега заједничког са песником који је малочас умро. Ја сам вас извадио из воде, ја сам вам вратио живот, и ви припадете мени као што створење припада творцу, као што, у бајкама ифријет⁸⁸ припада божанству, као што скутоноша припада султану, као што тело припада души! А ја ћу вас снажном руком подржавати на путу ка моћи, а уз то вам обећавам живот испуњен уживањем, почастима, непрекидним весељем... Новаца вам никад неће недостати... Ви ћете блистати, показивати се, док ја повијен у блату будем постављао темеље, зидао сјајну зграду вашег богатства. Ја волим власт ради власти! Уживаћу увек у вашем уживању које је мени ускраћено. Једном речи претворићу се у вас!.. А оног дана када вам овај уговор између човека и демона, између детета и дипломате, више не буде по вољи, увек ћете моћи да потражите какво местанце, као оно о којем сте ми говорили, да се удавите: биће мало више или мало мање оно што сте и данас, несрећан или обешчашћен.

— То личи на проповед надбискупа из Гренаде! узвикну Лисјен видевши да се кола заустављају на једној станици.

— Ја не знам какво ћете име дати ви овоме кратком предавању, сине мој, јер ја вас усвајам и начинићу вас својим наследником; али то је правилник амбиције. Мало је Богом изабраних људи. Бирати се не може: или се треба затворити у манастир (а и тамо ћете често наћи свет у маломе!), или примити тај правилник.

— Можда је боље не бити тако учен, рече Лисјен покушавајући да продре у душу тога страшног свештеника.

— Како! настави каноник, пошто сте се коцкали не знајући за правила игре, ви одустајете од ње у часу кад сте их научили, кад јој прилазите са једним сигурним заштитником... не желећи чак ни да се осветите? Како! зар не осећате потребу да се попнете на врат онима који су вас отерали из Париза?

Лисјен задрхта, као да су се од каквога бронзаног инструмента, каквога кинеског гонга, чули они ужасни звуци који

⁸⁸ Ифријет — каже се и афријет и африт, зао дух у аравањанској митологији

ударају у нерве.

— Ја сам само један незнатан свештеник, настави тај човек на чијем се лицу, опаљеном од шпанског сунца, указа грозан израз; али, да су људи мене понижавали, вређали, мучили, издали, продали, као што су вама учинили неваљалци о којима сте ми говорили, ја бих поступио као Арављанин из пустиње!.. Јест, ја би се и телом и душом посветио освети. Било би ми свеједно хоћу ли завршити свој живот на вешалима, или задављен гајтаном, или набијен на колац, или погубљен на гилотини као код вас; али не бих дао своју главу пре него што своје непријатеље не згазим ногама.

Лисјен је ћутао, била га је прошла жеља да слуша овог свештеника.

— Неки су људи потомци Авеља, а неки Каинови, рече каионик на завршетку; а ја имам помешану крв: Каин сам за своје непријатеље, Авељ за своје пријатеље; и тешко о коме ко пробуди Каина!.. Напослетку, ви сте Француз, ја сам Шпањолац а поред тога и каноник!..

— Каква је ово арављанска ћуд! рече Лисјен у себи гледајући у заштитника кога му је небо послало.

Опат Карлос Херера није имао на себи ничег што би показивало да је језуита, чак ни обичан калуђер. Омален и дебео, широке шаке, широке груди, херкуловска снага, страشان поглед, али ублажен извештаченом питомошћу; мрка боја лица која ничем изнутра не допушта да изиђе на површину, све је то много више уливало одвратност него што је привлачило. Дуга и лепа коса, напашена као у кнеза де Талејран, давала је том необичном дипломати изглед бискупа, а плава трака с белим ивицама о којој је висио крст од злата показивала је црквеног великодостојника. У његовим црним свиленим чарапама виделе су се атлетске ноге. Његово одело, изванредно чисто, одавало је оно брижљиво старање о сопственој личности, које се не налази увек код обичних свештеника, нарочито не у Шпанији. На предњој страни кола налазио се тророги шешир изнад шпанскога државног грба. И поред свих тих ствари које су одбијале, понашање у исти мах и плаховито и ласкаво ублажавало је утисак лица; а, ради Лисјена, свештеник се

очевидно трудно да буде пријатан, љубазан, скоро умиљат. Лисјен је замишљево гледао и најмање појединости. Осећао је да се у том тренутку одлучује о животу или о смрти, јер се налазио на тој другој станици иза Рифека. Последње речи шпањолског свештеника дирнуле су у многе жице његовог срца: и, то морамо рећи на срамоту и Лисјенову и свештеникову, јер је он, продорним погледом, испитивао пениково лепо лице; те жице су биле најгоре, оне које трепере под навалом изопачених осећања. Пред Лисјеновим очима поново се појавио Париз, он је поново дохватио узде моћи које су његове невеште руке биле испустиле, он се светио! Поређење између живота у провинцији и живота у Паризу, које је недавно учинио, тај најважнији разлог за његово самоубиство, губио се; он ће се поново наћи у својој средини, али под заштитом једног политичара који је вешт толико да иде до Кромвеловог неваљалства.

— Био сам сам, сад ће нас бити двојица, говорио је у себи.

Свештеник га је слушао све пажљивије уколико је откривао више погрешака у његовоме ранијем животу. Милосрђе тога човека расло је упоредо са несрећом, и он се није чудио ничему. При свем том, Лисјен се питао шта покреће тога руководиоца краљевских сплетак. Прво се задовољио једним простим разлогом: Шпањолци су великодушни! Шпањолац је великодушан, као што је Италијан тровач и љубоморан, као што је Француз лакомислен, као што је Немац простодушан, као што је Јеврејин прљав, као што је Енглез отмен. Преокрените те поставке, и онда ћете доћи до истине. Јевреји су приграбили злато, они пишу Роберта ђавола, они играју Федру, они певају Вилхелма Тела, они поручују слике, они зидају палате, они пишу *Reisebilder* и дивне песме, моћнији су него икад, њихова вера је призната, они чак дају новаца папи! У Немачкој, и за најмању ствар, питају странца: „Имате ли уговор?" толико се тамо свет парници. У Француској се већ педесет година плеска претставама националних будалаштина, стално се носе невероватни шешири, и влада се мења само под условом да остане увек иста!... Енглеска показује пред

целим светом вероломство чија се страхота може упоредити само са њеном грамзивошћу. Шпањолац, пошто је држао у рукама злато обеју Индија, нема више ништа. Нема на свету земље где се свет трује мање него у Италији, и где је живот лакши и уљуднији. Шпањолци су дуго живели од угледа који су им оставили Маври.

Кад се Шпањолац поново попео у кола, рекао је постиљону на уво:

— Потребно ми је да ститнем пошту, биће три франка напојнице.

Лисјен је оклевао да се попне, свештеник му рече:

— Којешта!

И Лисјен се попе, под изговором да ће он њега збунити неким разлогом *ad hominem*⁸⁹.

— Оче, рече му он, човек који је са највећом хладнокрвношћу на свету излагао начела која би многе ћифте сматрали као дубоко неморална...

— А која то и јесу, рече свештеник: ето зашто је Исус Христос хтео да на свету буде саблазни, сине мој; и ето зашто се свет толико плаши саблазни.

— Човек нашега кова неће се зачудити питању које ћу да му поставим?

— Само питајте, сине мој!.. рече Карлос Херера, ви мене не познајете. Мислите ли ви да бих ја узео тајника пре него што сазнам јесу ли његава начела довољно чврста да му могу све поверити? Ја сам вама задовољан. Ви још имате свучедност човека који се убија у двадесетој години. Ваше питање?...

— Зашто се ви интересујете за мене? шта очекујете од моје послушности?.. Зашто дајете све? Шта ви тражите за себе?

Шпањолац погледа Лисјена и поче да се смешка.

— Да сачекамо неку узбрдицу, попећемо се њоме пешице и разговараћемо у отвореном пољу. И седиште

⁸⁹ Разлог или доказ *ad hominem* — којим се противник збуњује његовим сопственим речима или поступцима

у колима има уши.

Неко време владело је ћутање међу двојицом сапутника, а брза вожња је, тако рећи, појачала Лисјеново морално пијанство.

— Ево узбрдице, оче, рече Лисјен пробудивши се као иза сна.

— Добро, да сиђемо, рече свештеник довикнувши јаким гласом постиљону да стане.

И обојица изиђоше на пут.

— Дете, рече Шпањолац ухвативши Лисјена за мишицу, јеси ли ти размишљао о Спасеним Млещима, од Отвеја? јеси ли разумео оно дубоко пријатељство човека с човеком које везује Пјера и Жафјера, које чини да за њих жена не значи скоро ништа, и које мења међу њима све друштвене односе?.. Ето, то је за песника.

— Каноник познаје и позориште, рече Лисјен у себи. — Јесте ли ви читали Волтера?.. упита га.

— Учинио сам нешто боље, одговори каноник, ја живим по њему.

— Ви не верујете у Бога?..

— Дакле, сад сам ја атеиста! рече свештеник осмехујући се. Да се вратимо стварности, мали мој, наставио је обухвативши га око струка. Мени је четрдесет и шест година, ванбрачно сам дете једнога великог племића, а то значи без породице, и имам срце... Али знај ово, урежи то у свој још тако мек мозак: човек се ужасава самоће. А, од сваке самоће, морална усамљеност улива највише страха. Први пустињаци живели су с Богом, живели су у најгушће насељеном свету, у духовном свету. Тврдице живе у свету маште и уживања. Код тврдице се све, чак и његов полни живот, налази у мозгу. Прва мисао код човека, макар он био и губавац или робијаш, пропалица или болесник, јесте да потражи друга себи. Да би задовољио то осећање, које је суштина живота, он употребљава све своје способности, сву своју моћ, сав жар својег живота. Да није те свемоћне жеље, зар би сотона могао да нађе другове?.. О томе би се могла испевати читава песма која би била предигра Изгубљеном рају, јер он није ништа друго него правдање побуде.

— А ово би била Илијада покварености, рече Лисјен.

— Дакле, ја сам жив, живим сам! Ако ми је одело свештеничко, срце није. Ја волим да живим за другога, то је мој порок. Ја живим од пожртвовања, ето зашто сам свештеник. Не бојим се незахвалности, а захвалан сам. Црква за мене није ништа. Црква је један појам. Ја сам се сав предао шпанском краљу; али шпански краљ се не може волети, он мене штити, он лебди изнад мене. А ја хоћу да волим биће које сам ја створио, да га дотерам, да га прилагодим себи, да бих га волео као што отац воли своје дете. Ја ћу се возити у твојим колима, дете моје, уживаћу у твојим успесима код жена, говорићу: „Овај лепи младић то сам ја! тога маркиза де Рибам-пре ја сам створио и увео у аристократско друштво; његова величина је моје дело, он ћути или говори мојим гласом, у свему се договара са мном.“ Опат де Вермон био је то за Марију Антоанету.

— И одвео ју је на губилиште!

— Он није волео краљицу!.. одговори свештеник, он је волео само опата де Вермон.

— Зар треба да остављам пустош иза себе? рече Лисјен.

— Ја имам много новаца, узимаћеш одатле.

— У овом тренутку, ја бих учинио врло много само да ослободим Сешара, одговори Лисјен гласом који више није мислио на самоубиство.

— Реци само једну реч, сине мој, и он ће сутра ујутру примити суму која му је потребна да се ослободи дуга.

— Шта! зар бисте ми ви дали дванаест хиљада франака?..

— Ех! дете, зар не видиш да прелазимо четири миље на сат? Вечераћемо у Поатјеу. Тамо, ако хоћеш да потпишеш уговор, да ми даш један једики доказ послушности, а он је велики, и ја га хоћу! дакле, пошта која иде за Бардо однеће петнаест хиљада франака твојој сестри...

— Где су они?

Шпански свештеник не одговори ништа, а Лисјен рече у себи:

— Ухватио сам га, он се мени ругао. Мало после тога,

Шпањолац и песник поново су се попели у кола ћутећи. Ћутећи, свештеник је завукао руку у џеп на колском кошу, извукао одатле кожну торбу са три преграде, какву путници обично насе; и извадио из ње стотину португалских златника; завукао је у њу трипут своју широку шаку, и извукао је сваки пут пуну злата.

— Оче, ја сам ваш, рече Лисјен засењен тим златним таласом.

— Дете! рече свештеник нежно пољубивши Лисјена у чело, то је само трећина злата које се налази у овој торби, тридесет хиљада франака, не рачунајући новац за пут.

— И ви путујете сами?... узвикну Лисјен.

— Шта то мари? рече Шпањолац. Имам ја више него сто хиљада талира у меницама које ћу наплатити у Паризу. Дипломата без новца, то је оно што си ти био малочас: песник без воље.

У тренутку кад се Лисјен пео у кола са тобожњим шпанским дипломатом, Ева је устала да нахрани свог сина, нашла је кобно писмо и прочитала га. Онако загрејану после јутарњег сна њу обли хладан зној, пред очима јој се смрче, она позва Марицу и Колба.

На питање: „Је ли мој брат изишао?" Колб одговори:

— Јесте, госпођо, пре зоре.

— Немојте ником говорити о овоме што вам кажем, рече им Ева, мој брат је без сумње отишао да сврши са животом. Трчите обоје, распитујте обазриво, и гледајте низ реку.

Ева остаде сама, у стању које је било страшно видети. Усред тога њеног неспокојства, око седам сати ујутру, дође Пти-Кло да разговара с њом о пословима. У таквим тренуцима, човек слуша свакога.

— Госпођо, рече правки заступник, наш јадни драги Давид је у затвору, доспео је у положај који сам ја предвидео још у почетку овога посла. Ја сам му онда саветовао да се ради примене својег проналаска удружи са својим супарницима, браћом Коанте, који располажу средствима да се приведе у дело оно што је, код вашег мужа, још само у стању замисли. И

зато, синоћ, чим сам чуо за вест о његовом хапшењу, шта сам радио? отишао сам да нађем г.г. Коанте с намером да од њих добијем услове који би могли да вас задовоље. Ако останете при томе да тај проналазак задржите само за себе, ваш живот ће и даље бити оно што је сад: живот пун трзавица, у којем ћете ви подлећи, или ћете напослетку, заморени и изнемогли, и на своју штету можда, са неким човеком који има новаца, учинити оно што бих ја хтео да учините, за своје добро, још данас, са г.г. браћом Коанте. Тако ћете избећи немаштину и тешкоће у борби коју проналазач има да издржи против грамзивости капиталисте и равнодушности друштва. Видите! ако г.г. Коанте плате ваше дугове... ако вам, пошто ваши дугови буду исплаћени, даду још и извесну суму, ма каква да буде вредност, будућност или резултат тога проналаска, признајући вам, то се зна, извештан удео у добити од његове примене, зар ви нећете бити срећни?.. Ви, госпођо, постајете власник штампарије, и зацело ћете је продати, то ће свакако вредети двадесет хиљада франака, и ја вам јемчим да ћу вам наћи купца за ту цену. Ако остварите петнаест хиљада франака, уговором о ортаклуку са г.г. Коанте, имали бисте суму од тридесет и пет хиљада франака, и, по данашњој каматној стопи, обезбедили бисте себи две хиљаде франака дохотка... Са две хиљаде франака дохотка у провинцији се може живети. И још, госпођо, имајте на уму да бисте имали можда и других користи од ваше заједнице са г. г. Коанте. Кажем и других користи, јер треба претпоставити и неуспех. Дакле, ево шта ја могу да постигнем: пре свега, да Давида потпуно ослободим дуга, затим да му као накнаду за његове истраживачке радове, осигурам петнаест хиљада франака, чији повраћај г. г. Коанте не би могли тражити од њега ни у ком случају, чак ни ако би се показало да се проналазак не исплаћује: напослетку, ортаклук између Давида и г.г. Коанте за добијање патента на његов начин производите, после огледа који ће се вршити заједнички и тајно, под овим условима: г. г. Коанте подносе све трошкове. Као свој удео Давид ће унети патент, и он ће имати четвртину чисте добити. Ви сте жена пуна разборитости и врло паметна, што није често случај код врло лепих жена; размислите о овим

предлозима и увидећете да су веома прихватљиви...

— Ах! господине, узвикну јадна Ева очајна и бризнувши у плач, зашто нисте дошли синоћ да ми предложите то поравнање? Избегли бисмо срамоту, и... нешто много горе...

— Мој разговор са браћом Коанте који се, то сте и ви морали осетити, крију иза Метивјеа, завршио се тек у поноћ. А шта се то десило од синоћ, што је горе од хапшења нашега јадног Давида? упита Пти-Кло.

— Ево страшне вести коју сам нашла кад сам устала, одговори она пружајући Пти-Клоу Лисјеново писмо. Ви ми у овом тренутку доказујете да се заузимате за нас, ви сте Давидов и Лисјенов пријатељ, немам потребе тражити од вас да ником не говорите...

— Немојте се узнемиравати, рече Пти-Кло враћајући писмо што га је прочитао. Лисјен се неће убити. Пошто је био узрок хапшењу свога зета, био му је потребан неки разлог да оде од вас, и мени ово личи на декламацију глумца пре него што ће да напустити позорницу, како се каже језиком кулиса.

Браћа Коанте су постигли свој циљ. Пошто су намучили проналазача и његову породицу, сачекали су тренутак кад умор улива човеку жељу да одахне. Сви истраживачи не личе на пса који кост нити глође нити је другом даје, а браћа Коанте су зналачки проучавали нарав свој их жртава. За великога Коанте, Давидово хапшење било је завршни приказ првог чина ове драме. Други чин је започињао предлогом који је учинио Пти-Кло. Као велики мајстор, правки заступник је у Лисјеновом непромишљеном поступку видео једну од оних неочекиваних околности које, у игри, доводе до расплета. Видео је Еву потпуно утучену тим догађајем, и одлучи да се њим користи како би задобио њено поверење, јер је најзад видео колики утицај има жена на мужа. И зато, уместо да и даље гура госпођу Сешар у очајање, он је покушао да је умири, и, у душевном стању у којем се она налазила, врло вешто ју је наговорио да оде у затвор, мислећи да ће она приволети Давида на ортаклук са браћом Коанте.

— Давид је, госпођо, говорио мени како жели да се обогати само ради вас и ради вашег брата; али вама мора бити

јасно да би било лудо стварати богатство за Лисјена. Тај дечко би појео три богатства.

Евино држање казивало је довољно речито да је њена и последња илузија о брату одлетела; и зато је правни заступник застао, да би се ћутање његове клијенткиње претворило у неку врсту одобравања.

— И тако, наставио је мало после, у овој ствари, сад сте у питању само још ви и ваше дете. На вама је да оцените хоће ли две хиљаде франака дохотка бити довољни за вашу срећу, не рачунајући наследство старог Сешара. Ваш свекар има, већ одавно, приход од седам до осам хиљада франака, не рачунајући камате које уме да извуче од своје готовине: и ви, кад се све узме у обзир, имате лепу будућност. Зашто да се мучите?

Правни заступник је отишао од госпође Сешар, оставивши је да размишља о том изгледу, који је у очи тога дана доста вешто припремио велики Коанте.

— Идите и укажите им на могућност да приме извесну суму, рекао је ангулемски крвопија правном заступнику кад је овај био дошао да га обавести о хапшењу; и, кад се буду навикли на мисао да одмах дођу до новца, они ће бити наши: погађаћемо се, и, мало по мало, довешћемо их до цене коју ми хоћемо да дамо за ту тајну.

Та реченица садржавала је на известан начин суштину другог чина ове финансијске драме.

Кад се госпођа Сешар, са срцем пуним страховања о судбини свога брата, обукла и изишла на улицу да оде у затвор, уплашила се од помисли да прође сама ангулемским улицама. Не помишљајући на неку стрепњу своје клијенткиње, него руковођен једном прилично макијавелистичком мишљу, Пти-Кло се био вратио да јој се понуди за пратиоца. Могло се узети да је то знак пријатељске обазривости, која је Еву необично дирнула; он је допустио да му она захваљује за то не изводећи је из њене заблуде. Та мала пажња, од стране човека тако тврда срца, тако отсечног, и у таквом тренутку, изменила је мишљење које је госпођа Сешар дотле имала о Пти-Клоу.

— Водим вас најдужим путем, рекао јој је он, али овуда

нећемо срести никога.

— Ово је први пут, господине, што немам права да идем уздигнуте главе! то су ми јуче немилосрдно показали...

— То ће бити први и последњи пут.

— О! ја зацело нећу остати у овом граду...

— Ако ваш муж: пристаје на споразум који је скоро углављен између браће Коанте и мене, рекао је Пти-Кло Еви на самом прагу затвора, јавите ми то, и ја ћу одмах доћи с Кашановим овлашћешем које ће Давиду допустити да изиђе; и он се вероватно неће више ни вратити у затвор...

Рећи то пред самом тамницом било је оно што Италијани зову комбинација. Код њих, та реч изражава поступак који садржи у себи и мало подлости помешане с правом, и згодно употребљену допуштену превару, скоро озакоњену и лепо удешену обману; по њима, Вартоломејска ноћ је једна политичка комбинација.

Из разлога који су раније изложени, хапшење због дугова је судски поступак тако редак у провинцији да, у већини француских градова, не постоје затвори за хапшење дужника. У том случају, дужник се шаље у затвор где се држе притвореници, окривљеници, оптуженици и осуђеници. То су различите имена која по закону и једно за другим добијају они које свет зове општим именом з л о ч и н ц и. Тако је и Давид привремено био смештен у једну од ниских соба ангулемског затвора, из које је можда тек изишао неки осуђеник, пошто је издржао казну. Кад су га ухапсили, са законским решењем о суми коју има да плати за једномесечну храну у затвору, Давид се нашао пред једним дебелком који, за затворенике, претставља власт вишу од краљеве: пред тамничаром! У провинцији се не зна за мршаваг тамничара. Пре свега, то је скоро увек добро плаћено место а без посла; поред тога, тамничар је као неки крчмар који не мора да плаћа закупнину за локал, који се храни врло добро хранећи врло рђаво своје затворенике којима, уосталом, даје стан као и крчмар, према њиховом имовном стању. Давида је познавао по имену, нарочито по његовом оцу, и веровао му је толико да га је за једну ноћ доброместио, иако Давид није имао ни паре у џепу Аигулемски затвор

саграђен је у средњем веку, и на њему се није променило ништа као ни на катедрали. Он се и данас зове судница, и налази се иза саме зграде некадашњег суда. Улазна врата су старинска, окована, на око јака, углачана од времена, ниска, и утолико више киклопског изгледа што имају спреда један једини мали округао отвар, као око, кроз који тамничар гледа ко долази пре него што ће да отвори. Дужином приземља према улици налази се ходник и из тог ходника се улази у неколико соба чији прозори, високи и са решеткама добијају светло из затворскога затвореног дворишта. Тамничаров стан одвојен је од тих соба сводом који дели на два дела приземље, на чијем се крају још с улаза, виде врата с решетком која затварају двориште. Тамничар је увео Давида у собу која се излазила пред самог свода, и чија су врата била према његовом стану. Тамничар је хтео да му сусед буде човек који, због својег изузетног положаја, може да му прави друштво.

— То је најбоља соба, рекао је видевши да је Давид запрепашћен изгледом своје ћелије.

Зидови у тој соби били су од камена и прилично влажни. Прозори, веома високи, имали су гвоздене решетке. Из камених плоча на поду избијала је ледена хладноћа. Чуо се равномеран корак стражара који шета ходником. Тај корак, једнолик као шум плиме, сваког тренутка додацује вам ову мисао: „Чувају те! ниси више слободан!" Све те појединости, тај скуп ствари, чудесно утичу на душу поштених људи. Давид спази одвратну постељу; али затвореници су тако силно узбуђени прве ноћи, да тврдоћу својег лежишта опажају тек друге ноћи. Тамничар је био љубазан, разуме се да је предложио свом затворенику да шета по дворишту до ноћи. Давидово мучење почело је тек у часу кад је легао у постељу. Било је забрањено давати светло затвореницима, и требало је имати нарочито одобрење државног тужиоца да се притвореник због дугова изузме од тог правила које се односило очевидно само на затворенике који одговарају за неку кривицу. Тамничар је увео Давида у свој стан, али га је најзад морао затворити кад је дошло време спавању. Јадни Евин муж упознао је тада грозоту затвора и суровост његових прописа, која му је узбунила крв.

Али, једним од унутрашњих одлучних напора које добро познају мислиоци, он се издвојио из те усамљености, и спасао се једним од оних снова које песници могу да сањају кад су будни. Несрећни човек је најзад почео да размишља о својим пословима. Затвор необично снажно нагони човека да испитује своју савест. Давид је питао самога себе да ли је испунио своју дужност као отац породице. Како мора очајавати његова жена! Зашто, као што му је говорила Марица, да не заради довољно новаца, како би доцније могао спокојно да се ода својем истраживању?

— Како можемо остати у Ангулему после једне овакве срамоте? рекао је у себи. Ако изиђем из затвора, шта ће бити с нама? куда ћемо?

Почео је да сумња и у свој проналазак. Било је то једно од оних страховања која могу разумети само проналазачи. Од једне сумње до друге, Давид је најзад јасно схватио свој положај, и рекао сам себи оно што су браћа Коанте говорили старом Сешару, и што је Пти-Кло малочас рекао Еви:

— Под претпоставком да све иде добро, шта ће бити када дође до примењивања? Потребно ми је одобрење за патент, а то је новац!.. Потребна ми је фабрика где бих вршио своје огледе на велико, а то значи предати другима мој проналазак!.. О! како је Пти-Кло имао право!

И најмрачније тамнице испуштају врло јаке зраке светлости.

— Ништа! рекао је Давид успављујући се на некој врсти војничке постеље са тврдом сламњачом од врло дебелог мрког платна, сутра ујутру ћу без сумње видети Пти-Клоа.

Тако се дакле Давид сам довољно припремио да саслуша предлоге које му је жена донела од стране његових непријатеља. Пошто је пољубила свога мужа и села крај постеље, јер се у соби налазила само једна дрвена столица најгоре врсте, женин поглед је пао на одвратни чабар у углу и на зидове ишаране именима и мудрим изрекама великих људи које су исписали Давидови претходници Тада су из њених поцрвенелих очију сузе поново почеле да теку. Имала је још суза после свих оних које је већ била пролила, кад је видела свог

мужа у положају једног злочинца.

— Ето докле човека може да доведе жеља за славом!... узвикнула је она. О анђеле мој, мани се тога посла... Пођимо заједно утрвевим путем, не тражимо да се брзо обогатимо... Мени треба мало да бих била срећна, нарочито пошто сам се оволико напатила!... И кад би још знао!... ово срамно хапшење није наша највећа несрећа!.. ево!

Она пружи Лисјеново писмо које је Давид брзо прочитао; и, да би га утешила, рече му ону страшну ствар коју је Пти-Кло казао о Лисјену.

— Ако се Лисјен убио, то је у овом часу свршено, рече Давид; а, ако се то није догодило до овог часа, он се неће убити: он, као што и сам каже, може имати храбрости само за један дан...

— Али како да останемо у оваквој бризи?.. узвикну сестра, која је праштала скоро све при помисли на смрт.

И она понови своме мужу предлоге које је Пти-Кло тобож; добио од браће Коанте, и које је Давид одмах прихватио са видљивим задовољством.

— Имаћемо од чега да живимо у неком селу близу Хумоа, где се налази фабрика браће Коанте, и ја сад хоћу само мир! узвикнуо је проналазач. Ако је Лисјен казнио себе смрћу, имаћемо од чега да живимо до смрти мог оца; а, ако је жив, јадни младић умеће да се прилагоди нашем скромном стању... Браћа Коанте ће се извесно користити мојим проналаском; али, на крају крајева, шта сам ја у поређењу са својом домовином?... Обичан човек. Ако мој проналазак буде од користи свима, лепо, ја сам задовољан! Видиш, драга моја Ево, ни ја ни ти нисмо створени да будемо трговци. Ми нити жудимо за неком добити, нити имамо ону особину да новац тешко пуштамо из руку, чак и кад га несумњиво дугујемо, као трговци код којих су те особине можда врлине, јер се те две врсте тврдицења називају: опрезност и трговачки дух!

Обрадована тим слагањем у мишљењу, које је један од најлепших Цветова љубави, јер интерес и љубав могу и да се не сложе код оних који се воле, Ева замоли тамничара да пошље Пти-Клоу писамце којим му је јављала да може ослободити Да-

вида, пошто су се тих двоје сагласили да приме услове предложеног споразума. Десет минута после тога, Пти-Кло је ушао у одвратну Давидову собу, и рекао Еви:

— Вратите се ви кући, госпођо, ми ћемо доћи за вама!..

— Дакле, драги мој пријатељу, рече Пти-Кло Давиду, ти си се дао ухватити! Шта ти је било да изиђеш?

— Ех! како да не изиђем? ево шта ми је писао Лисјен.

Давид пружи Пти-Клоу Серизеово писмо; Пти-Кло га узе, прочита га, загледа га, опипа хартију, и продужи пословни разговор савијајући писмо тобож расејано, и стави га себи у џеп. Затим правни заступник узе Давида под руку и изиђе с њим, пошто је извршитељево решење о пуштању из притвора предато тамничару за време тог разговора.

Кад се вратио кући, Давиду се учинило да је на небу, плакао је као дете љубећи свог малог Лисјена, кад се понова нашао у својој спаваћој соби после двадесет дана заточења чији су последњи часови били, по провинцијском схватању, срамни. Колб и Марица су се били вратили. Марица је у Хумоу сазнала да су Лисјена видели кад је ишао друмом за Париз, иза Марсака. Лепо обученог младића залазили су сељаци који су носили намирнице у град. Пошто је на коњу одјурio друмом, Колб је најзад сазнао у Манлу да Лисјен, кога је познао г. Марон, путује једним приватним колима.

— Шта сам вам рекао? узвикнуо је Пти-Кло. Тај младић није песник, то је роман којем нема краја.

— Приватним колима! рекла је Ева, куд ли је сад отишао?

— А сад, рече Пти-Кло Давиду, хајдемо код г. г. Коанте, они вас чекају.

— О! господине, узвикну лепа госпођа Сешар, молим вас, браните добро наше интересе, сва наша будућност је у вашим рукама.

— Хоћете ли, госпођо, рече Пти-Кло, да се састанак одржи код вас? остављам вам Давида. И та господа ће доћи овамо вечерас, те ћете видети умет ли да браним ваше интересе.

— О! господине, учинили бисте ми велико задовољство,

рече Ева.

— Онда, рече Пти-Кло, видећемо се вечерас, овде, око седам сати.

— Хвала вам, одговорила је Ева гласом и погледом који су Пти-Клоу показали колики је напредак постигао у поверењу своје клијенткиње.

— Ништа се не брините! видите, ја сам имао право, додао је. Ваш брат је тридесет миља далеко од самоубиства. И још, можда ћете вечерас имати у рукама мало богатство. Јавио се један озбиљан купац за вашу штампарију.

— Ако је тако, рече Ева, зашто не бисмо дочекали пре него што се обвеземо према браћи Коанте?

— Ви заборављате, госпођо, одговори Пти-Кло, који виде да се изрекао, да ћете моћи да продате вашу штампарију тек пошто исплатите г-на Метивје, јер се сав инвентар налази још под забраном.

Вративши се кући, Пти-Кло је позвао Серизеа. Кад је фактор ушао у његову собу за рад, он га одведе у једно прозорско удубљење.

— Сутра увече бићеш власник штампарије Сешар, и имаћеш довољно моћне заштитнике да добијеш пренос штампарског права на твоје име, рече му на уво; али ти зацело не желиш да завршиш на робији?

— Шта! шта! на робији? трже се Серизе.

— Твоје писмо Давиду је фалсификат, и оно је код мене... Ако би испитивали Анријету, шта би она рекла?... Ја нећу тебе да упропастим, рече одмах Пти-Кло видећи како је Серизе пребледео.

— Него хоћете још нешто од мене? узвикну Парижанин.

— Јесте, ево шта очекујем од тебе, настави Пти-Кло. Слушај добро! Ти ћеш постати штампар у Ангулему кроз два месеца..., али ћеш бити дужан за своју штампарију, и нећеш је исплатити ни за десет година!... Радићеш дуго за своје повериоце! а, поред тога, мораћеш да будеш гласило либералне странке... Твој уговор о тајном ортаклуку са Ганераком саставићу ја; и саставићу га тако да штампарија једног дана може постати твоја... Али, ако они покрену лист, ако ти будеш

његов одговорни уредник, ако ја будем овде први заменик државног тужиоца, споразумећеш се с великим Коанте да у својем листу објављујеш чланке који ће довести до тога да он буде забрањен... Браћа Коанте ће ти добро платити да им учиниш ту услугу... Ја знам да ћеш бити осуђен, да ћеш одлежати затвор, али ћеш важити као човек који много вреди и кога гоне. Постаћеш неко у либералној странци, неки наредник Мерсије, неки Пол-Луј Курје, неки Манијел у маломе. Ја никако нећу допустити да ти се одузме твоје штампарско право. Најзад, онога дана кад лист буде забрањен, ја ћу спалити ово писмо пред тобом... Твоје богатство неће те скупо стати...

Прости људи имају веома нетачне појмове о законском доказивању фалсификата, те Серизе који је већ видео себе на оптуженичкој клупи одахну.

— За три године од данас, ја ћу бити државни тужилац у Ангулему, настави Пти-Кло, могу ти затребати, имај то на уму!

— Пристајем, рече Серизе. Али ви мене не познајете: спалите то писмо преда мном, наставио је, верујте у моју захвалност.

Пти-Кло погледа у Серизеа. Био је то један од оних двобоја очима кад поглед онога који испитује личи на анатомски нож којим он покушава да продре у душу, а кад очи човека који тад излаже своје добре особине личе на отворену књигу.

Пти-Кло није одговорио ништа; запалио је једну свећу и спалио писмо рекавши у себи:

— Има он још да повуче док се обогати!

— За вама ћу и у ватру и воду, рече фактор.

Давид је с извесним неспокојством очекивао састанак са браћом Коанте: није се бринуо ни како ће расправити питање својих интереса, ни како ће закључити уговор, него какво ће мишљење имати фабриканти о његовим радовима. Налазио се у положају драмског писца пред својим судијама. Честољубље проналазача и његова стрепња у тренутку кад постиже свој циљ потискивали су свако друго осећање. Најзад, око седам сати увече, у часу кад је госпођа грофица ди Шатле легала у постељу под изговором да је боли глава, и остављала свог мужа да сам дочекује госте, толико је била потресена про-

тивречним гласовима који су се проносили о Лисјену, браћа Коанте, дебели и велики, ушли су са Пти-Клоом у кућу свог супарника, који им се предавао везаних ногу и руку. Одмах се појавила једна претходна тешкоћа: како да се састави уговор о ортаклуку ако се не зна Давидов начин рада? А, ако се његов начин рада објави, Давид се преда је на милост и немилост браћи Коанте. Пти-Кло је постигао да се уговор закључи пре тога. Велики Коанте затражи онда од Давида да му покаже неке од својих производа, и проналазач му поднесе последње израђене листове, са тачним прорачуном њихове производње.

— Дакле, ето, рече Пти-Кло, нађена је основа за закључење уговора; можете се уортачити према тим подацима и унети одредбе о раскиду уговора ако услови наведени у акту о добијању патента не буду испуњени у фабричкој производњи.

— Није то иста ствар господине, рече велики Коанте Давиду, једно је производити обрасце хартије, у маломе, у својој соби, с малим калупом, а сасвим је друго приступати производњи на велико. Оцените то само по овоме! Ми производимо хартију у боји, и купујемо, за њено бојење, увек исту боју. Тако, чивит којим плаavimo нашу хартију за писма узима се из сандука чији су сви комади произведени у истој партији. А ето, никад нисмо могли постићи да каша у двома бачвама буде потпуно исте боје... У преради ваших сировина дешавају се промене које нисмо у стању да објаснимо. Количина, каквоћа каше, зачас измени све. Док сте имали у мањем суду извесну количину састојака, које ја не тражим да ми кажете, ви сте били њен господар, могли сте да утичете на све њене делове подједнако, да их везујете, да их гњечите, да их месите како хоћете, да их уједначавате... Али ко вам јемчи да ће и у бачви од пет стотина рисова бити тако, и да ће ваш начин производње успети?...

Давид, Ева и Пти-Кло згледаше се рекавши очима много ствари једно другоме.

— Узмите који било сличан пример, рече велики Коанте после мале почивке. Накосили сте два снопа сена у ливади, и оставили сте их чврсто увезане у својој соби, а нисте их растресли, како то кажу сељаци; трава се суши у снопу, али се не

дешава ништа неповољно. Бисте ли се ви ослонили на то искуство да наслажете две хиљаде снопова у неки дрвени амбар?.. знате врло добро да би се то сено запалило и да би вам амбар изгорео као палидрвце. Ви сте учен човек, рекао је Коанте Давиду, изведите закључак... Ви сте, за овај мах, накосили два снопа сена, а ми се бојимо да не запалимо нашу фабрику хартије ако у њу унесено две хиљаде снопова. Другим речима, може нам се догодити да изгубимо више него једну бачву, да претрпимо велику штету, и да останемо празних руку пошто потрошимо много новаца. Давид је био поражен. Пракса је својим трезвеним језиком говорила теорији, чија је реч увек у будућем времену.

— Нека ме ђаво носи ако потпишем такав уговор о ортаклуку! узвикнуо је грубо дебели Коанте. Ти бацај свој новац ако хоћеш, Бонифасе; али ја свој не дам... Пристајем да платим дугове г. Сешара, и шест хиљада франака... али од тога три хиљаде франака у меницама, рекао је, тргнувши се, и то на дванаест и петнаест месеци... А то још увек значи ставити на коцку доста... Морамо скинути дванаест хиљада франака с нашег рачуна са Метивјеом. То ће изнети петнаест хиљада франака!... Али је то и све што бих ја платно за ту тајну да бих је експлоатисао само ја. А! то ли је тај проналазак о којем си ми говорио, Бонифасе?... Хвала лепо, ја сам мислио да си промућурнији. Не, није то оно што се зове посао.

— За вас, рече тада Пти-Кло не плашећи се тог испада, питање се своди на ово: Хоћете ли да ставите на коцку двадесет хиљада франака да бисте откупили један проналазак који може да вам донесе богатство? Али, господо, опасност од губитка је увек у сразмери са изгледом на добит... То је улог од двадесет хиљада франака у игри за богатство. Коцкар ставља на рулет један златник да би добио тридесет и шест, али зна да је његов златник пропао. Учините и ви тако.

— Ја хоћу да размислим, рече дебели Коанте; ја нисам тако учен као мој брат. Ја сам прост човек и знам само једно: да израђујем за двадесет суа Молитвеник који продајем за четрдесет суа. У проналаску који је прошао само кроз прве огледе ја видим повод за проласт. Са првом бачвом ће се и

успети, друга ће пропасти, огледи ће се наставити, то човека повуче, и кад му је зупчаник већ ухватио руку, оде и тело за њим...

И он исприча причу о неком трговцу из Бордоа, који је пропао зато што је хтео да обделава ледину по упутствима једног научника; нашао је шест сличних примера око себе, у округу Шаранте и Дордоње, у индустрији и у пољопривреди; жестио се, није хтео више ништа да чује, примедбе које је чинио Пти-Кло појачавале су његову раздраженост уместо да је ублаже.

— Више волим и скупље да платим нешто што је сигурније од тог проналаска, и да зарадим само мало, рекао је гледајући у свог брата. Како ја мислим, ствар није сазрела толико да се може закључити посао, узвикнуо је на крају.

— Најзад, ви сте дошли овамо ради нечега? рече Пти-Кло. Шта нудите?

— Да платимо дуг г. Сешара, и да му осигурамо, у случају успеха, тридесет од сто учешћа у добити, одговори живо дебели Коанте.

— Е! господине, рече Ева, а од чега ћемо ми да живимо док трају огледи? Мој муж је већ претрпео срамоту хапшења, може и да се врати у затвор, то сад не мења ствар, а ми ћемо платити наше дугове...

Пти-Кло стави прст на уста погледавши у Еву.

— Ви не поступате разумно, рече затим двојици браће. Видели сте хартију; чича Сешар вам је рекао да је његов син, кога је он закључао, само за једну ноћ, са сировинама које су морале бити врло јевтине, начинио одличну хартију... И дошли сте овамо ради куповине. Хоћете ли да купите, да или не?

— Ево, рече велики Коанте, хтео мој брат или не хтео, ја стављам на коцку исплату дугова г. Сешара; дајем шест хиљада франака, у готову, и г. Сешар ће имати тридесет од сто од чисте добити: али чујте ово: ако он у року од годину дана не испуни услове које сам буде унео у уговор, вратиће нам тих шест хиљада франака, патент ће остати нама, и ми ћемо трљати главу с њим како можемо.

— Јеси ли ти сигуран у себе? рече Пти-Кло узевши Да-

вида на страну.

— Јесам, рече Давид, који се дао преварити овом тактиком двојице браће, и који се уплашио да ће дебели Коанте онемогућити тај споразум од којег је зависила његова будућност.

— Добро, ја ћу да саставим уговор, рекао је Пти-Кло браћи Коанте и Еви; сваки од вас добиће га вечерас у препису, размишљаћете о њему сутра пре подне; а, после подне, у четири сата, кад ја излазим из суда, потписаћете га. Ви, госпо-до, повуците Метивјеове менице. Ја ћу, са своје стране, писати да се обустави спор пред апелационим судом, а ми ћемо изменити писма о обостраном одустанку.

Ево како су гласиле Сешарове обавезе:

„ИЗМЕЂУ ДОЛЕПОТПИСАНИХ, итд.

„Г. Давид Сешар син, штампар у Ангулему, тврдећи да је пронашао начин за равномерно туткаписање хартије у бачви, и начин да цену производњи сваке врсте хартије снизи за више од педесет од сто уношењем биљних сировина у кашу, било мешајући их са крпама које су се употребљавале досад, било употребљавајући те сировине без додавања крпа, удружује се са г. г. Браћом Коакте ради експлоатације патента који ће се изводити на такав начин производње, под следећим погодбама и условима...”

Једна одредба у уговору потпуно је лишавала Давида Сешара његових права у случају да он не испуни обећања наведена у том писмену, које је велики Коанте брижљиво саставио, и на које је Давид пристао.

Кад је донео то писмено сутрадан ујутру, у пола осам сати, Пти-Кло је обавестио Давида и његову жену да Серизе нуди двадесет и две хиљаде франака у готову за штампарију. Уговор о продаји може се потписати још те вечери.

— Али, рекао је он, ако браћа Коанте сазнаду за ту куповину, они ће бита у стању да не потпишу уговор са вама, да вас киње, да изврше продају овде...

— А ви сте сигурни да ће бити плаћено? рекла је Ева,

чудећи се што види да се ближи крају једна ствар због које је очајавала, и која би, три месеца раније, спасла све.

— Новац је код мене, одговорио је он без околишења.

— Та то је право чудо, рече Давид и затражи од Пти-Клоа да му објасни ту срећу.

— Не, то је врло просто, трговци из Хумоа хоће да покрену један лист, рече Пти-Кло.

— Али ја сам се обавезао да то не учиним, узвикну Давид.

— Ви!... али ваш заменик... Уосталом, наставио је, немојте се узнемиравати ни због чега, продајте, примите новац, а Серизеа оставите нека се сам сналази у одредбама уговора о продаји, он ће умети да се извуче.

— О! умеће, рече Ева.

— Ако сте се ви обвезали да не покрећете лист у Ангулему, наставио је Пти-Кло, Серизеови зајмодавци издаваће га у Хумоу.

Ева, очарана изгледом да ће имати тридесет хиљада франака, да више неће трпети оскудицу, видела је сад у уговору о ортаклуку само једну споредну ствар. И зато су г. и госпођа Сешар пустили на једној тачки уговора, која је била предмет последњег погађања. Велики Коанте је захтевао да патент гласи на његово име. Постигао је толико да се у уговор унесе одредба по којој, пошто су Давидова права коначно одређена уговором, патент може да гласи на име којег било од ортака. Његов брат је на крају рекао:

— Он даје новац за патент, он сноси путне трошкове, а то износи још две хиљаде франака! нека патент буде на његово име, или нема ништа од посла.

Крвопија је дакле победно на свим тачкама. Уговор о ортаклуку потписан је око пола пет сати. Велики Коанте удвострупо је понудио госпођи Сешар туце прибора за јело од сребра и један леп шал, као част, да би заборавила непријатности приликом погађања! рекао је. Тек што су измењали примерке уговора, тек што је Катан предао Пти-Клоу решење о ослобођењу и све прилоге, као и три страшне менице које је написао Лисјен, на степеницама је одјекнуо Колбов глас после за-

глушне хуке тешких поштанских кола која су се зауставила пред кућом.

— Госпођо! госпођо! петнаест хиљада франака!.. викао је он, послато из Поатјеа, све здраве паре, од господина Лисјена.

— Петнаест хиљада франака! узвикну Ева подигнувши руке.

— Да, госпођо, рече поштански разносач који у тај мах уђе, петнаест хиљада франака донела су поштанска кола која иду за Бордо, и то им није било лако, заиста! Имам доле два човека који вуку вреће. То вам шаље г. Лисјен Шардон де Рибампре... А ја вам доносим ову малу кожноу кесу у којој има, за вас, пет стотина франака у злату, а вероватно и писмо.

Еви се чинило да сања док је читала ово писмо:

„Драга сестро моја, ево петнаест хиљада франака.

„Уместо да се убијем, ја сам продао свој живот. Више не припадам себи: постао сам више него тајник једнога шпанског дипломате, ја сам његова ствар.

„Започињем поново страшан живот. Можда би било боље да сам се удавио.

„Збогом. Давид ће бити Слободан, и, са четири хиљаде франака, зацело ће моћи да купи неку малу радионицу хартије и да се обогати.

„Немојте више мислити, ја тако хоћу, на „Вашег јадног брата, „ЛИСЈЕНА.”

— Суђено је, узвикнула је госпођа Шардон, која је дошла да види донесене вреће, да мој јадни син доноси увек несрећу, као што је и сам писао, чак и онда кад чини добро.

— Добро смо прошли, узвикнуо је велики Коанте кад се нашао на Дудовом тргу. Један сат доцније, сјај тога новца осветлио би уговор, и наш чова би се тргао. Кроз три месеца, као што нам је обећао, знаћемо на чему смо.

Те вечери, у седам сати, Серизе је купио штампарију и платио је, примивши на себе закупнину за последње тромесечје. Сутрадан, Ева је предала четрдесет хиљада франка-

ка државној благајни, и купила, на име свог мужа, две хиљаде и пет стотина франака годишње ренте. Затим је писала свекру да јој за десет хиљада франака нађе у Марсаку какво мало имање у које она жели да уложи своју личну имовину.

План великога Коанте био је до крајности прост. Он је одмах оценио да је туткалисање у бачви немогућно. Додавање јефтиних сировина биљног порекла у кашу од крпа њему се чинило да је прави и једини пут који води богатству. И намислио је да се не осврће на јевтиноћу каше, него да сву пажњу обрати на туткалисање у бачви. Ево зашто. Ангулемска производња бавила се тада скоро искључиво хартијом за писање са називима штит, пиле, ђак, шкољка, а то су све врете које морају бити туткалисане. Та хартија је дуго била понос ангулемских фабрика. И зато је та специјалност, коју су одавно присвојили ангулемски фабриканти преовлађивала у захтевима браће Коанте; али туткалисана хартија, као што ће се видети, није значила ништа у његовој рачуници. Потрошња хартије за писање је веома ограничена, док је потрошња хартије за штампање скоро неограничена. Одлазећи у Париз да узме патент на своје име, велики Коанте је имао намеру да закључи послове који ће значити промену у његовом начину производње. Пошто је отсео код Метивјеа, он му је дао упутства како ће, за годину дана, да одузме од дотадашњих фабрика снабдевање новина хартијом, на тај начин што ће један рис продавати по цени за коју га ниједна фабрика не може израђивати, а обећавајући сваком листу белину и каквоћу бољу од најбољих дотле употребљаваних сортм. Како листови закључују погодбе с роком, требало је да прође извесно време у тајном преговарању с уредништвима, да би се остварило то искључиво право снабдевања; али је Коанте израчунао да ће имати довољно времена да се отресе Сешара док Метивје постигне да закључи уговоре с најважнијим париским листовима, чија је потрошња тада износила двеста рисова дневно. Разуме се да је Коанте, у одређеној сразмери, и Метивјеу дао удела у том послу, како би имао умешног заступника на париском тржишту, и како не би сам губио време у путовању. Метивјеово богатство, једно од највећих у трговини хартијом, започело је

тим послом. Пуних десет година, он је, не бојећи се такмаца, снабдевао хартијом париске листове. Осигуравши тако прођу својим будућим производима, велики Коанте се вратио у Ангулем управо на време да присуствује венчању Пти-Клоа, чија је канцеларија била продата, и који је очекивао да му буде постављен заменик, како би сам заузео место г-на Мило, обећано штићенику грофице ди Шатле. Други заменик државног тужиоца у Ангулему био је постављен за првог заменика у Лиможу, а министар правде послао је једнога свог штићеника у ангулемско државно тужиоштво, где је место првог заменика остало непопуштено два месеца. То време било је медени месец Пти-Клоа. Док је велики Коанте био на путу, Давид је израдио прву бачву без туткала, и дао новинску хартију далеко бољу од оне коју су листови употребљавали, а затим и другу бачву необично лепе беле хартије, намењене за штампање књига, којом се штампарија Коанте послужила за једно издање епархијског Молитвеника. Сировине је припремао сам Давид, тајно, јер је као раднике употребљавао само Колба и Марицу.

Кад се велики Коанте вратио, све је променило изглед; он је погледао примерке произведене хартије, и био је њима средње задовољан.

— Драги пријатељу, рекао је Давиду, ангулемски производ је хартија шкољка. Потребно је, пре свега, произвести најлепшу хартију шкољку за педесет посто јевтинију од данашње цене коштања.

Давид је покушао да начини бачву туткалисане каше за шкољку, и добио је хартију храпаву као четка, и на којој се туткало било згрудвало. Оног дана кад је завршио тај оглед и кад је узео у руке један лист, Давид се повукао у један угао, хтео је да буде сам са својим јадом; али је велики Коанте дошао да га охрабри, и показао се веома љубазан према њему, тешио је свог ортака.

— Немојте губити храброст, рекао је Коанте, само напред! Ја нисам рђав човек, и разумем вас ја ћу ићи до краја!.

— Заиста, рекао је Давид својој жени кад се вратио кући на вечеру, имамо посла са честитим људима; никад не бих ни помислио да је велики Коанте тако племенит!

И исприча јој свој разговор са својим подмуклим ортаком.

Три месеца прођоше у огледима. Давид је ноћивао у фабрици, надгледао разне смеше своје каше. Час је приписивао свој неуспех мешању крпа и својих састојака, и онда би начинио једну бачву само од својих састојака. Час је покушавао да изврши туткалisaње у бачви састављеној од самих крпа. И, предајући се раду са дивном истрајношћу и пред очима великога Коанте, од кога се јадни човек више није крио, он је ишао, од смеше до смеше, све док није исцрпео све своје сировине везујући их са туткалом разних врста. У току првих шест месеци 1823, Давид Сешар је живео у фабрици хартије са Колбом, ако живети значи занемаривати своју храну, одело и своју личност. Он се борио са тешкоћама тако јуначки, да би то за све друге људе осим за браћу Коанте било узвишен приказ, јер тога смелог борца није покретала никаква користољубива мисао. Био је један тренутак кад није желео ништа друго до победу. Проучавао је са чудесном оштроумношћу оне тако необичне промене у материји коју човек претвара у производе за своју употребу, и тако рећи савлађује природу у њеном потмулом отпору, и изводио из њих лепе законе производње, увиђајући да се такве творевине могу постићи једино покоривајући се познијим односима ствари, ономе што је он називао другом природом материје. Најзад је, у августу, успео да у бачви туткалише хартију, потпуно сличну оној која се данас производи, и која се употребљава као хартија за коректуре у штампаријама, али чије врсте нису уједначене, и код којих ни туткалisaње није увек постигнуто. Тај успех, тако значајан 1823, с обзиром на стање у којем се тада налазила производила хартије, стао је десет хиљада франака, и Давид се надао да ће решити и последње тешкоће тога проблема. Али се тада по Ангулему и по Хумоу почеше проносити чудни гласови: Давид Сешар упропашћава браћу Коанте. Пошто је потрошио тридесет хиљада франака у огледима успео је најзад, говорило се, да начини врло рђаву хартију. Други произвођачи, уплашени, држали су се својих старих начина производње; и, завидећи браћи Коанте, ширили су гласове о

скорој пропасти те предузимљиве фирме. А велики Коанте је набављао машине за производњу новинске хартије, остављајући да свет мисли како су те машине потребне Давиду Сешару за његове огледе. Али је лицемер додавао својој каши састојке за које је сазнавао од Сешара, нагонећи њега да се и даље бави само туткалисањем у бачви, док је само слао Метивјеу хиљаду рисова новинске хартије.

У септембру, велики Коанте одведе Давида на страну; и, кад је од њега сазнао да припрема један оглед од којег се нада великом успеху, убедио га је да треба престати с тим.

— Драги Давиде, идите ви у Марсах да се видите са женом и да се одморите од рада, ми нисмо ради да се упропастимо, рекао му је пријатељски. То што ви сматрате за велику победу још је само полазна тачка. Сад ћемо почекати неко време пре него што пређемо на нове огледе. Будите правични! Погледајте резултате. Ми нисмо само произвођачи хартије, ми смо и штампари, банкари, а свет говори да нас ви упропашћавате...

Давид Сешар учини покрет пун дивне простодушности, да га увери у своју искреност.

— Нас неће упропастити педесет хиљада франака бачених у Шаранту, рекао је велики Коанте као одговор на тај Давидов покрет; али ми не желимо да, због клевета које се шире на наш рачун, мораћемо вршити исплате готовим новцем, јер би нас то приморало да обуставимо рад. Ево је истекао рок одређен нашим уговором, треба обојица да размислимо о томе.

— Он има право! рече у себи Давид који, бавећи се својим огледима на велико, није обраћао пажњу на рад у фабрики.

И врати се у Марсак, куда је, за ових шест месеци, одлазио да обиђе Еву сваке су боте у вече, а враћао се у уторак ујутру. Ева, коју је стари Сешар добро упућивао, купила је, поред винограда свога свекра, кућу звану Верберија, са три јутра земље за градину и један мали виноград који се са свих страна гранично старчевим виноградина. Живела је са својом мајком и Марицом врло штедљиво, јер је дуговала још пет хиљада

франака за то мало имање, најлепше у Марсаку. Кућа, између дворишта и врта, била је саграђена од белог кречњака, покривена шкриљцем и украшена рељефима који се због мекоте тога кречњака израђују на таквим кућама без великих трошкова. Лепи намештај пренет из Ангулема био је још лепши на селу, где у то доба још нико из околине није допуштао себи ни најмању раскош. Испред зграде према врту налазио се ред нарава, наранџи и других ретких дрвета која је гајио ранији сопственик, неки стари генерал који је умро од руке г. Марона.

И ту, под једно наранџино дрво, у време кад се Давид играо са својом женом и својим малим Лисјеном, пред својим оцем, извршитељ из Манла донео је лично позив браће Коанте њиховом ортаку за образовање једног изабраног суда, пред којим, према одредбама уговора о ортаклуку, треба да се изнесу њихова спорна питања. Браћа Коанте тражила су повраћај шест хиљада франака и власништво патента, као и даље право његове експлоатације, у накнаду за превелике издатке које су подвели без икаквог резултата.

— Говори се да их ти упропашћаваш! рече виноградар своме сину. Ето, то је једина ствар коју си учинио а која је и мени пријатна.

Сутрадан, Ева и Давид били су у девет сати у претсобљу г-на Пти-Клоа, који је постао законски бранилац удовица и старалац сирочади, и по чијим су саветима они једино хтели да се управљају.

Судија је дочекао своје некадашње клијенте не може бити лепше, и хтео је да му г. и госпођа Сешар на сваки начин учине задовољство да остану на ручку код њега.

— Браћа Коанте траже од вас шест хиљада франака! рече он смешећи се. Колико још дугујете ви за куповину Верберије?

— Пет хиљада франака, господине, али већ имам две хиљаде,... одговори Ева.

— Задржите ви ваше две хиљаде франака, наставио је Пти-Кло. Тако, пет хиљада!.. а треба вам још десет хиљада франака да се тамо лепо сместите. Дакле, кроз два сата, браћа Коанте ће вам донети петнаест хиљада франака...

Ева се трже изненађено.

— С тим да се одрекнете свих права по уговору о орта-
клуку, који ћете споразумно раскинути, рекао је државни
тужилац. Слажете ли се с тим?

— И то ће бити сасвим наше? упита Ева.

— Сасвим ваше, рекао је државни тужилац смешећи се.
Браћа Коанте задали су вам доста јада, ја хоћу да то престане
једном. Слушајте, ја сам државни тужилац, данас, и дужан сам
да вам кажем истину. Дакле, браћа Коанте вас варају у овом
тренутку; али сте ви у њиховим рукама. Могли бисте да добије-
те парницу коју они намеравају да поведу против вас, ако при-
мите рат. Хоћете ли да још десет година имате посла са судом?
Ређаће се вештачење и избрани судови, а ви ћете бити изло-
жени најпротивречнијим одлукама И, рекао је смешећи се, ја
не видим правног заступника који би могао да вас брани
овде... мој наследник је неспособан. Видите, бољи је мршави
мир него дебеле парнице.

— Мени ће бити добро свако поравњање које ће нам до-
нети мир, рече Давид.

— Павле! позва Пти-Кло свога послужитеља, отиди да
наћеш г-на Сего, мог наследника!.. Док ми ручамо, он ће
отићи да се види са браћом Коанте, рекао је својим бившим
клијентима, и кроз неколико сати ви ћете се вратити у Марсак,
упропашћени али спокојни. Са десет хиљада франака,
обезбедићете себи још пет стотина франака ренте, и, на ва-
шем малом имању, живећете срећни.

Два сата доцније, као што је рекао Пти-Кло, г. Сего се
вратио са прописним изјавама које су потписали браћа Коан-
те, и са петнаест новчаница од хиљаду франака.

— Много си нас задужио, рече Сешар Пти-Клоу.

— Та ја сам вас упропастио, одговори Пти-Кло својим
зачућеним некадашњим клијентима. Упропастио сам вас, то
вам понављам, временем ћете то и сами увидети; али ја вас по-
знајем, ви више волите своју пропает него богатство до којег
бисте дошли можда сувише доцкан.

— Ми нисмо користољубиви, господине, ми вам захва-
љујемо што сте нам омогућили да будемо срећни, рече го-

спођа Ева, и остаћемо вам увек захвални због тога.

— Забога! немојте ме благосиљати!.. рече Пти-Кло, због вас мене гризе савест; али мислим да сам данас све поправио. Ако сам постао државни тужилац, за то имам да захвалим вама; и, ако неко треба да буде захвалан, то сам ја... Збогом.

Временом, Алзашанин је променио мишљење о чича Сешару који је, са своје стране, заволео Алзашанина кад је видео да је потпуно неписмен, као и он, и да воли вино. Бивши медвед научио је бившег оклопника да управља виноградом и да продаје његове производе, упућивао га је зато да би оставио једног поузданог човека својој деци; Јер је, у својим последњим данима, јако и детињасто страховао за судбину својег имања. Узео је Куртоа воденичара за свог повереника.

— Видећете, говорио му је, како ће све да иде код моје деце кад мене закопају. Ах! Боже мој, стрепим због њихове будућности.

Године 1829, у марту, стари Сешар је умро, оставивши око двеста хиљада франака у непокретном имању које је, спојено са Верберијом, сачињавало диван посед, и којим је врло добро управљао Колб већ две године.

Давид и његова жена нашли су код свог оца око сто хиљада талира у злату. Свет је, као увек, толико увеличавао богатство старог Сешара, да су га ценили на милион франака у целом округу Шаранте. Ева и Давид имали су скоро тридесет хиљада франака годишњег прихода кад су томе наследству додали своје мало имање; јер су они пустили да прође неко време пре него што су уложили свој новац, и могли су да га претворе у државне хартије од вредности после Јулске револуције. И тек тада, округ Шаранте и Давид Сешар сазнали су за богатство великога Коанте. Вишеструки милиовар, наименован за посланика, велики Коанте је члан Горњег дома, и биће, кажу, министар трговине у идућој влади. Године 1842, оженио се ћерком једног од најутицајнијих пријатеља династије, госпођицом Попино, ћерком г-на Анселма Попино, париског посланика, кмета једнога париског кварта.

Проналазак Давида Сешара прешао је у француску производњу хартије као храна у неко велико тело. Захваљујући

увођењу других сировина уместо крпа, Француска може да производи хартију јевтиније него иједна друга земља у Европи.

Али холандска хартија, као што је предвиђао Давид Сешар, више не постоји. Пре или после, мораће се створити државна фабрика хартије, као што постоји Фабрика гоблена, Севр, Државна фабрика сапуна и Државна штампарија, које су до данас одолеле ударцима које им наносе ћифтински вандали.

Давид Сешар, кога жена воли, и који је отац два сина и једне кћери, имао је увиђавности да никад не говори о својим покушајима, Ева је била толико паметна да га одврати од страшног позива проналазача, јер је сваки од њих Мојсије који сагорева у својем оребском жбуну. У доколици бави се књижевношћу, али проводи срећан и лак живот човека који живи од ренте. Пошто је рекао неповратно збогом слави, храбро је ступио у ред сањалица и скупљача реткости; одаје се науци о инсектима, и проучава преображаје, до данас тако тајанствене, код инсеката које наука познаје само у њиховоме последњем облику.

Цео свет је чуо за успехе Пти-Клоа као државног тужиоца при апелационом суду; он је супарник чувеног Винеа из Провена, и има амбицију да постане први претседник апелационог суда у Поатјеу.

Серизе, често осуђиван због политичких преступа, учинио је да се о њему много говори. Најсмелији од све немирне деце либералке странке, добио је надимак храбри Серизе. Кад га је наследник Пти-Клоа приморао да прода своју штампарију у Ангулему, потражио је на провинцијској позорници нову улогу коју је његов глумачки таленат могао да учини сјајном. Али га је једна млада првакиња натерала да оде у Париз и да тамо од науке потражи лек од љубави, а он је у Паризу покушао да уновчи наклоност либералке странке.

Што се тиче Лисјена, његов повратак у Париз спада у ПРИЗОРЕ ИЗ ПАРИСКОГ ЖИВОТА.

КРАЈ

